© Bu kitabın her hakkı saklıdır. Ancak kaynak göstermek şartıyla iktibas serbesttir.

Ravza Yayınları
İslam Tarihi: 12

ZENGÎLER DÖNEMİ
-İSLÂMÎ İDÂRENİN YENİDEN HÂKİM KILINMASI-

Yayın Yönetmeni
Mustafa Kasadar

ALİ MUHAMMED SALLÂBÎ

Tercüme
Turgut Akyüz

Tashih
Rabia Adviye

© Ravza Yayınları
Sertifika No: 16480

ISBN: 978-605-4818-67-9

Baskı Hazırlık
DBY Ajans

1. Baskı: İstanbul, 2014
6. Baskı: İstanbul, 2017

Baskı/Cilt
Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık
Kale İş Merkezi No: 51-52
Davutpaşa / İstanbul
Tel: 0212 481 94 11

Büyük Reşitpaşa Cad. No:22/42
Vezneciler - Eminönü / İstanbul
Tel. 0212 528 46 17
Fax. 0212 514 27 31
www.ravzakitap.com
ravzasiparis@hotmail.com

ALİ MUHAMMED SALLÂBÎ

ZENGÎLER DÖNEMİ

-İslâmî İdârenin Yeniden Hâkim Kılınması-

Tercüme
Turgut Akyüz

ravza YAYINLARI

Bu kitabı, Allah'ın dininin üstün ve galip gelmesi için gayret gösteren her mümine ithaf ediyorum. Allah Azze ve Celle'ye en güzel isim ve üstün sıfatları ile bu eseri kendi rızası için kabul buyurması için dua ediyorum. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Kim Rabbi'ne kavuşmayı ümit ediyorsa salih ameller işleyip; O'ndan başka kimseye de tazim, taat ve ibadette bulunmasın."
(Kehf, 111)

Giriş

Her türlü hamd ve övgü Allah Teala'yadır. Yalnız O'ndan yardım diler ve yalnız O'na istiğfarda bulunuruz. Nefisimizin kötülüklerinden, kötü amel işlemekten ve bu kötülüklerimiz yüzünden başımıza kötü şeyler gelmesinden yine O'na sığınırız. Yüce Allah kim için hidayeti irade buyurmuşsa, kainatta hiçbir şey onu doğru yoldan saptırmaz. Fakat kime de hidayeti nasip etmemişse; bütün yaratılanlar bir araya gelse bu kimseyi hidayete erdiremezler. Allah'ın yegane ilah ve Rab olduğunu ikrar ediyorum. Muhammed (s.a.v.)'in, O'nun kulu ve peygamberi olduğuna da iman ettim. ***"Ey Muhammed'in peygamberliğini kabul etmiş insanlar! Allah'tan korkun. Her zaman doğru olanı ve faydası olan sözleri söyleyin. Böyle yaparsanız Allah, davranışlarınızı düzeltir, işlerinizi yoluna koyar ve günahlarınızı da affeder. Asıl kazançlı kimseler; Allah'a itaat edip Peygamberi'nin yolundan gidenlerdir." (Ahzab, 70-71)***

Ya Rab! Sana izzet ve celaline yakışır hamd ve senalar ederim. Senin rızana nail olmak için çok şükür ediyorum. Razı olduğun ve daima da razı olacağın şekilde hamd ve senalar olsun. Şanına ve izzetine layık, büyüklüğüne ve yüceliğine layık sonsuz hamd Allah'a olsun.

Bu kitap, Asr-ı Saadet, Raşid Halifeler Dönemi, Abbasiler, Emeviler ve Selçuklular dönemine dair yazdığım eserlerin bir devamıdır. Bu eser dizisi şu kitaplardan oluşmaktadır: Hz. Ebubekir (r.a.), Hz. Ömer b. Hattâb (r.a.), Hz. Osman b. Affân (r.a.) ve Ali b. Ebîtâlib (r.a.), Hz. Hasan b. Ali (r.a.) , Emevî Devleti, Hz. Muaviye b. Ebî Süfyân, Ömer b. Abdulazîz, Selçuklular Devleti, Bâtını isyanlara karşı İslâmî söylemlerin geliştirilmesi, Haçlılara karşı gazalar, Osmanlı Devleti; Yükseliş ve Düşüş Sebepleri, Murabıtlar ve Muvahhidler Devleti, Fâtimî köle Devleti ve

Kur'an'ın da önceden haber verdiği gibi Sünnî hareketin galip gelmesi. Bu kitabı da "Zengiler Dönemi ve İslâmî Söylemin, ömrü haçlılara ve bâtınilere karşı cihat etmekle geçmiş ve bu yolda şehit olmuş Nureddin Muhammed önderliğinde başarıya ulaşması" adıyla isimlendirdim. Bu zat haçlı seferlerine karşı mücadele eden önemli şahsiyetler arasında kabul edilir. İnşallah Allah Teala hüsnü niyetimizi kabul buyurur ve bu gayretimizin mükafatını verir. Allah Teala bu kitabı bereketli eylesin. İnşallah İslam Tarihi Ansiklopedimizi ve özellikle Zengîler'den bahseden bu kitabımızı tamamlamak nasip olur.

Bu kitapta şu konulara değineceğiz: Zengîlerin soyları ve dedeleri Ak Sungur, Ak Sungur'un, Sultan Melikşah nezdindeki konumu, Ak Sungur'un iç ve dış siyaseti, vali tayin edildiği Haleb'deki siyasi faaliyetleri, İmâduddîn Zengi'nin doğumu ve siyasi faaliyetleri, Behâuddin Şehrezûrî ve İmâduddîn'i Musul'a vali tayin ettirmesi, İmâduddîn'in bazı özellikleri; cesareti, heybet ve dehası, siyasi teknik ve planları, uyanıklığı, adam seçmedeki kabiliyeti, dostlarına bağlılığı, insanların sırlarına riayet etmesi ve adaleti, ihlası ve takvası, iç siyaseti, askeri ve idari uygulamaları, Abbâsî halifeleri ve Selçuklu sultanları ile ilişkisi, İmâduddîn'in hakimiyetini Şam civarı ve Arap yarımadasının kuzeyine doğru genişletmesi, Kürtlerle ve özellikle Tikrit'i ellerinde tutan Eyyüboğulları ile ilişkisi, Hamîdî ve Akkârî Kürtleri ile ilişkileri, Mihrânîler ve Peşneviler ile ilişkileri, Diyarbakır yerel yöneticileri ile irtibatlar, Suriye bölgesindeki diğer fikri yada askeri mücadeleleri, haçlılara karşı başarılı siyaseti. Kitapta ayrıca Müslümanların içinde bulunduğu kötü durum ve İmâduddîn'in imar ıslah faaliyetleri, haçlıların elinde bulunan bazı kale ve istihkamları ele geçirmesi, Müslümanları tek bir çatı altında toplanma ve İslam birliğini sağlama faaliyetleri, haçlıların çıkardığı karışıklıklara karşı yaptığı faaliyetlerden de bahsettim. Yine İmâduddîn'in, Şizr emîri Munkız oğullarına haçlılar ve Bizanslılar tarafından kuşatıldıkları zaman yardım etmesine, haçlılara ve Bizanslılara karşı gösterdiği kahramanlıklarına, bölgedeki diğer beyleri yardım etmeye ikna çabalarına, Şam'da bulunan Hıristiyan Avrupa yönetimi ile Bizans'ın bölge valisi arasında siyasi planlarla nasıl ihtilaflar çıkardığına da değindim. İmâduddîn, bölgesinde gözle görülen başarılara imza atmıştır.

Netice'de Allah'ın yardımı ve İmâduddîn'in gayretleri ile Şizr muhasarası kaldırılmıştı. Bu kuşatmanın kırılmasının en önemli sonucu; Bizans-Haçlı ittifakının bozulmasına sebep olmasıdır. Bu yüzden bundan sonraki yıllarda Zengîler bölgede güçlenirken onlara karşı direnecek unsurlar da ortadan kalkmış olacaktı. Böylece İmâduddîn, haçlılara karşı Müslümanları tek bir cephe haline getirmeye yönelik planlarını uygulamaya koyuldu. Şairler O'nun Şizr'daki kahramanlıkları için şiirler düzdüler. Mesela Hama'lı şair İbn Kasım'ın bir şiirini örnek verelim:

...

Senin gayretinle ey kral
bütün yollar dümdüz
Görmedin mi rum köpeklerini
Ve melun krallarını.

...

Frenkler senden özür diledi
Ama sen onların kökünü kuruttun
Sen insanların gönlünde taht kurdun
Onların hayallerini süsledin.

...

İmâduddîn Zengi, Allah'ın da ihsanıyla gösterdiği gayretler neticesinde 539/1144 senesinde Reha'nın idaresini haçlılardan geri almıştır. Reha (Urfa) 491/1097 senesinde Müslüman Suriye'nin doğusunda Böriler tarafından inşa edilmiş bir şehirdir. İmâduddîn, bu fetihte kendi işini kolaylaştıran bazı saikleri iyi kullanmıştır. Bunlardan en önemlisi yıllardır süregelen cihat faaliyetlerinde Müslümanların edindiği tecrübedir. Haçlılara karşı verilen bu cihat hareketi göstermiştir ki; ilk önce ele geçirilmesi gereken yer Reha'dır. Zira haçlıların Müslümanların elinden aldığı ilk şehir ve merkez saldırı üssü burası idi. Talihsiz olaylar yüzünden Müslümanlar, haçlılarla dörtten fazla anlaşma yapmıştı. Bu yüzden Musul'da Müslüman idare pasif haldeydi. İmâduddîn, bu sakin ortamı kullanarak ciddi bir askeri hazırlık yaptı. Haçlılar, Müslümanların kendisine saldıracağını asla düşünmüyordu. Bunu fırsat bilen İmâduddîn, aniden saldırdı ve Reha'yı ele geçirdi. Haçlı lideri II. Coselin şehri savunamadı ve Müslümanlar öldürücü darbeyle haçlıları yenilgiye uğrattılar. İmâduddîn'in bu büyük zaferi ve askeri-siyasi başarıları hem Müslümanlar nezdinde itibarını arttırmıştır hem de Hıristiyan aleminde büyük infial uyandırmıştır. Reha'nın fethedilmesinin doğurduğu bazı önemli sonuçları saymamız gerekiyor:

1. İslam'ın cihad anlayışı olgunlaşmış ve siyasî-askerî düzeye taşınarak yeni bir boyut kazanmıştır. Bunda Zengî'den önceki komutanların ve özellikle Mevdûd bin Tuntekin'in büyük payı olmakla birlikte; son halka kendisi ile tamamlanmıştır. İbn Tuntekin, haçlıların etkilerini kırmayı başaran kişidir. Şimdilik sadece Reha düşmüştü ama ilerde daha birçok kent gazilerin eline geçecekti. Artık saatin akrepleri bir daha geri dönmemek üzere ileriyi gösteriyordu.
2. Tarihi tecrübe, haçlıların Müslüman topraklarda çok kalamayacağına dair şeraitin müjdelerini doğrulamıştır. Çünkü bölgenin msülüman evlatları tevhit

inancını taşıyan kişiler olarak mevcut siyasi ve askeri durumu asla kabul edememişler; içlerine sindirememişlerdi. Reha'nın geri alınmasından sonra Irak ile diğer İslam ülkeleri arasındaki irtibatı engelleyen haçlı unsuru ortadan kalkacak; Büyük Selçuklular ile Anadolu Selçukluları arasında yeniden ilişkiler başlamıştır. Sonra İran coğrafyası ile de diğer Müslümanlar arasındaki ilişki yeniden tesis edilecektir.

3. Reha'nın düşmesi Haçlılar ile bölgedeki diğer gayri Müslim devletler ve yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin tekrar gözden geçirilmesine ve yeni stratejik anlaşmalar yapma arayışına sebep olmuştur. Hıristiyan dünya çok geçmeden Musul civarında tekrar hakimiyet kurabilmek için gizli ve temkinli faaliyetlere girişmiştir. Bir süre sonra 542/1146'da Reha'ya ikinci haçlı taarruzu yapıldı; şehir kısa süreliğine ele geçirilse de tekrar geri alınarak haçlılar defedilecektir. Bu saldırı Müslümanların sadece yerel güçlere karşı değil büyük dünya devletlerine karşı dahi savaşmayı göze alabileceğini ispat edecekti. Tarih, dünya tarihinde söz sahibi bu devletlerin ne kadar küçük düşebileceğine şahit olmuştur. Bu mücadeleler için de birçok şiir yazılmıştır. Örneğin, İbnü'l-Esîr, İmâduddîn'in Reha'yı geri almak için ordusuyla sefere çıkmasını şöyle anlatmaktadır:

...

Orduların komutanı atını sürdüğünde
Yer gök askerle doldu sanki
Atların sesleri dehşet saçtığında
Rüzgarları da kulaklarımızı uğuldattı
Bir gece topladı ordusunu (Nureddin)
Ve sabahın şafağında yola koyuldu.

...

Burada zikretmemiz gereken bir başka şiir de Kayserili Kadı Kemâlüddin Şehrezûrî tarafından fetihle ilgili söylemiş olandır:

...

Davetsiz misafirler Reha'ya geldiğinde
Sanki bütün dünya oraya toplanmıştı
Fetihler fethinin müjdesi
Güneşin doğmasından daha yakındı
Bedir seferinde Allah için
Allah'ın dini galip olsun diye.

Canlar cananının dostları can vermişti
Melekler de geldi oraya (Reha'ya)
Allah resulünün berat ve fermanını getirdiler
Düşman orduları dağıtıldı sabah rüzgarı gibi.

Resûl'ün duası onlarla kim durdurabilir ki onları

...

Reha'nın geri alınması ile başlayan İmâdüddîn'in yaptığı bu fetihlerin devamı gelecek, ardı ardına haçlıların hakimiyetine geçmiş diğer mıntıkalar da geri alınacaktır. Haçlıların da uzun süren ve ülkelerinden çok uzakta devam eden bu savaşlardan sıkılmasını da fırsat bilen Zengî, planlarını uygulamaya koydu. Bu plan; Müslümanların haçlı seferleri sonrasında düştüğü zor ve tehlikeli askerisiyasi durumdan kurtarılmasıydı. İmaduddîn, adı tarihe geçen hayırlı bir Müslüman olarak parçalanmış İslam kuvvetlerini bir araya toplamayı, yıkılan şehirleri yeniden imar ederek sosyal ve ekonomik sıkıntıları çözmeyi hedefliyordu. Bunun için de öncelikle haçlıların eline geçmiş şehirleri kurtarması ve yerel yönetimleri merkezi bir güç etrafında toplaması gerekiyordu. Böylece Müslümanları tek bir kuvvet haline getirebilecek ve haçlıları defedebilecekti. İmâdüddîn Zengî, bütün islam kuvvetlerini belli bir hedef etrafında toplamaya kalkışan ilk Selçuklu kumandanı kabul edilir. Daha önce Mevdud bin Tuntekin, 502-507 (1108-1113); İl Gâzî ve Belk Ürtegin, 518-520 (1124-1126) yılları arasında böyle bir planı yürürlüğe koymuşlar ama sonuçlandırma fırsatını bulamamışlardı. İmadüddîn Zengî'nin uğruna baş koyduğu bu davayı daha sonra oğlu Nureddin Mahmud ve Selahaddîn Eyyûbî devam ettirecektir. İmadüddîn'in şehit düşmesinden sonra yönetimi oğlu Nureddin Zengî ele alacaktır. Nureddin, adil, kahraman, mücahit bir idareciydi ve o da bu yolda şehit olmayı arzuluyordu. Bu kitapta İmadüddîn'den sonra oğlu Nureddin ve kardeşi Seyfüddin Gazi'den de söz edeceğim. İki kardeş tek bir bilek olup düşmana karşı birlikte mücadele etmişlerdir. Seyfeddin Gazi, Musul; Nureddin ise Haleb'in yönetimine geçecektir. Daha sonra sözü biraz uzatarak Nureddin'in şahsiyetinden, sorumluluk bilincinden, haçlılara karşı mücadele hırsından, Allah korkusu ve imanından bahsedeceğiz. Zira O'nun bu imrenmeye değer imanı, şahsiyetini siyasetini etkileyecek ve O'nu İslam'ın maksadını özüyle anlayıp uygulamaya sevkedecektir. O, sorumluluk sahibi, ciddi, zeki ve vefalı, meselelere soğukkanlılıkla yaklaşan, zorlukların üstesinden gelmekte azimli ve ısrarlı, imar ve ıslaha değer veren bir şahsiyettir. Şahsiyet sahibi, Allah sevgisi ile dolu ve bu sevgiyi Allah'ın yarattıklarına karşı da gösteren, bedenen de güçlü ve yetenekli olan ve bir derviş gibi yaşayan bu zatı şair şöyle övüyor:

...

Dünyaya arkasını döndü
O kadar mal ve makam içinde
Derviş gibi yaşadı.

...

Bir başka şair:

...

Arkasında iyi kimseler gördüm
Yanında da iyi adamlar
İyi ve zahit bir kraldı.

...

Bir başka şiir:

...

Ölüm gölgesinde bekliyor yüce hükümdarın
Ve bu yüzden herkes korkuyor onun yanında
Herkes başına geleceklerden korkuyor.

...

Son olarak Nureddin (ile babası ve kardeşinin) Allah ve şehitlik aşklarına değindim. Isfahanlı İmad şöyle anlatıyor: ***"Safer ayında Şam'da (Dımeşk) Nureddin ile buluştum. Kendisiyle Şam'daki temiz hava, hoş tabiat, Şam'ın bahçeleri ve gülleri hakkında sohbet ettik. Sohbet böyle uzayıp giderken bir arada söze girdi ve –Allah yolunda cihad benim bunları görmeme engel, ben bunlarla ilgilenmiyorum-dedi. Sonra Musul'a gidip yirmi gün kadar kalıp geldi. Döndüğünde etrafındakiler ona Musul'u severdin niye erken döndün? Diye sorduklarında; -Orada kalbime darlık geldi. Az daha orada kalsam kalbim bozulacaktı. Oysa ben burada olmalı, düşmanla sürekli yüzyüze sürekli cihat etmeliyim- demişti.".*** Nureddin-Allah kendisinden razı olsun ve rahmet etsin- şehitliği çok arzu eder, sürekli Allah'a amellerini kabul edip kendisine şehitliği nasip etmesini ve ibadetinden-zikrinden ayırmamasını niyaz ederdi. Beş vakit namazını asla geciktirmez, gece namazını asla terk etmez, gecelerini zikir ve ibadet ile geçirirdi. Tadili erkana riayet eder, namazlarını sürekli cemaatle kılardı. Her işinde istihare eder, Allah'dan kendisini hak ve adaletten ayırmaması

için yalvarırdı. Cömertti. Sadaka verir ve muhtaçlara yardım ederdi. Boş vakitlerinde camileri, okulları ve hastaneleri ziyaret ederdi. Özellikle dul ve yetimlerle yakından ilgilenirdi. Bunları da şiirlerden öğreniyoruz. Bir şiiri örnek olarak okumak istiyorum:

...

Ey ufuklara seslenen ve nerdesiniz kalabalıklar diyen kral
Sen öyle asil bir adamsın ki ancak bir aslanın oğlu olabilirsin

....

Ayrıca Nureddin Mahmud'un devlet işlerini yeniden yola koyarken ve bir takım yenilikler yaparken neleri ölçü aldığına da işaret etmemiz gerekiyor. Nureddin, devlet işlerinden hep Ömer b. Abdülaziz'i örnek almıştır. Kendisinden önce gelenlerin tecrübelerinden de istifade ederek; önemli devlet adamlarının devlet işlerini nasıl yoluna koyduklarını, problemleri nasıl çözdüklerini ve en önemlisi ahaliyi tek bir çatı etrafında nasıl toplayıp onları ne şekilde merkezi otoriteye itaat ettirdiklerini anlamaya çalışmıştır. Nureddin, tarihten ibret alınması gerektiğini ve bu tecrübelerin halkın ıslahında, ilim ve imanın halk arasında yaygınlaşmasında önemli bir role sahip olduğunun farkındaydı. Gerekli düzenleme ve yeniliklerin Raşit halifelerin yolundan giderek ancak gerektiği gibi ve Allah'ın rızasına uygun olarak yapılabileceğini de iyi biliyordu. Raşit halifelerin uygulamalarının en güzel ve en son örneği ise Ömer b. Abdülaziz zamanındaydı. Nureddin bu ölçüleri dikkate alarak kendi yönetimini bir takım ilkeler üzerine kurmuştur:

1. Şeriatın uygulanmasında azimli ve gayretli olmak; Nureddin'in devletinin temel kilit taşlarını, şeriatın kuralları oluşturuyordu. Sosyal, siyasi ve ekonomik alanda yaptığı faaliyetlerde ve güncel olayları çözmede daima İslam dininin emirlerini esas almıştır. Nureddin'in bu konuda ne kadar hırslı olduğunu şu sözlerinden anlamak mümkündür: ***"Biz, yolları hırsızlardan ve yan kesicilerden-çetelerden korumakla görevliyiz. İnsanları, başlarına gelecek diğer şeylerden de muhafaza etmeliyiz. Peki o zaman dini ve Allah'ın emirlerine nasıl riayet etmeyiz? Biz, Allah'ın kanunlarına aykırı her şeye şiddetle karşı çıkarız. Aslolan bu emirlere uymaktır. Biz şeriatın hizmetkarı ve taraftarıyız.".*** Nureddin, yerel yönetimleri yeniden düzenleyerek idarecilere adaletli ve insaflı davranmalarını emretti. Yöneticilerin hak etmedikleri ve kendilerine ait olmayan şeyleri yemelerini içmelerini yasakladı. Zira kendisi iktidara gelmeden önce idareciler, İslam'dan önceki hayata geri dönmüşlerdi. Gözlerini mal ve makam hırsı bürümüş, şehvetlerine

yenik düşmüşlerdi. Zevk ve eğlenceye dalmışlar, doğru-yanlış, haram-helal, haklı-haksız, iyi-kötü ayrımı yapmaz olmuşlardı. Nureddin, bütün bunlara şiddetle muhalefet etti. Yöneticileri, Allah'ın emirlerini yapmaya ve yasaklarını da uygulamaya zorladı. Fakat bunu yaparken onların yaptığı hizmetleri ödüllendirdi. Güzel yönlerini taktir etti. Onlara "ahalinin gözü önünde yapmaktan utandığınız şeyi, onlardan gizli de yapmayın" diyordu. Nureddin bir takım kararlar çıkartarak bütün idareci ve memurların, şeraitin hükümlerine sıkı sıkıya bağlı olarak çalışmaları için gerekli talimatları bildirdi. Onlara her türlü suç ve günahı ve özellikle içki içmeyi yasak etti. İçki satışını ve buna ait her türlü ticareti yasakladı. Hem yöneticilerine hem de halkına, haram şüphesi olan şeylerden bile sakınmalarını emretti. Sadece şeraitte helal ve temiz kılınan şeyleri yapmalarını tavsiye etti. Şeraitten en ufak bir sapmaya bile müsaade etmedi ve şer'i cezaları katı ama adaletli şekilde uyguladı. Bu konuda kendisine karşı çıkan herkese karşı hiç ayrım ve kayırma yapmadan müdahale etti. Nureddin'in bu özellikleri hakkında da bir sürü şiir yazılmıştır ancak sadece İbn-i Münîr'e ait olanını vermek yeterli olur:

...

Gece olduğunda karada herkes ateş yakmıştı
Fakat Nureddin'in arkasında iki ateş vardı
Birisi köyün ateşi diğeri ise cihadının ateşi.

...

2. Devlet nizamının ehl-i sünnet akidesi üzerine inşa edilmesi; Nureddin, doğru olduğuna inandığı İslam inançlarından devleti için gerekli olan bir takım temel/kurucu ilkeler çıkardı. Sünneti ihya etmek ve bidatleri kaldırmak için yeniden hamleler yaptı. İbn Kesir O'ndan bahsederken şunları anlatıyor: ***"Nureddin, kendi topraklarında sünneti yeniden ihya edip bidatleri kaldırdı. Ezan okunurken "Hayye ale's-Salah" kısmının okunmasına izin verdi. Zira babası ve dedesi iktidara gelmeden önce Râfızî/İslam inancına aykırı inançların baskın olmasından dolayı bu kısmın okunması yasaklanmıştı."*** Sünneti ihya etme ve ehl-i sünnet akidesini yeniden güçlendirmede kararlı olan Nureddin'in en önemli hizmeti Mısır Fâtimî devletini ortadan kaldırmasıdır. Allah'ın lütf-u inayetiyle buraya üst üste seferler düzenleyerek Müslümanları bu beladan kurtardı ve Mısır'ın; Sünnî Abbâsî hilafetine bağlandığını ilan etti. Nureddin, halifeye yazdığı mektupta Fatimî köle devletine dair görüşlerini anlatarak, Mısır'ın fethedildiği müjdesini veriyordu. Bu küfür, fitne ve batıl inanç yuvası haline gelen devletin artık ortadan

kaldırıldığından bahsederek şöyle diyordu; ***"280 sene varlığını sürdüren bu şeytanların hüküm sürdüğü ülkeye, Allah imtihan etmek için bu insanların fitne ve fesadına müsaade etti. Burada küfrün ve fitnenin ileri gelenleri toplanıp faaliyet gösterdiler. Mevla bize bunları ortadan kaldırmayı nasip etti. Ben de Allah'ın izniyle yine O'nun emrini yerine getirebildim.".*** Okuyucu bu kitabın devamında Nureddin'in Mevla'nın izniyle bunların kirli yüzlerini nasıl su yüzüne çıkarıp ümmeti bunlardan nasıl kurtardığını da bulabilecek.

Nureddin, Nizamiye Medreselerinde yetişmiş kişilerden istifade ederek, onları Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in görüşlerini yaymak ve Rafizî-Şiî düşüncelere karşı mücadele etmek üzere devletin çeşitli kademelerinde istihdam etti. Amacı Kur'an ve Sünnet'i her alana hakim kılabilmekti. Hem kültürel ve sosyal alanda hem de eğitim-öğretim alanında bu inançlara dayanan bir takım projeleri yürürlüğe koydu. Hanefî, Şâfiî, Malikî ve Hambelî alimler arasında ayrım yapmadığı gibi Ehl-i Sünnet üzre olan tasavvuf şeyhlerine de destek oldu ve onları bu projelerine destek olmaya yönlendirdi. Böylece bütün Müslüman evlatlarının katılımıyla Şia ve diğer sapkın mezheplerin karşısında geniş ve muhkem bir Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat cephesi kurmayı başardı. Projesini gerçekleştirmek için maddi ve manevi tedbirleri alarak kütüphaneler, medreseler ve mescitler yaptırıp buna bağlı olarak da bir takım iskan programlarını uyguladı. Amacı kurduğu bu yeni devletin amaçladığı hedefleri yerine getirerek Kur'an ve Sünnet'e güzel bir yönetim oluşturmak; yeni bir toplum inşa etmekti. Bunun için önce Şam'da faaliyetlere başladı. Hemen ardından Haleb'de de benzeri programları uygulamaya soktu. Yöneticileri, halkın ileri gelenler ve halefleri, O'nun başlattığı projeleri devam ettirerek kendisinden sonra da bir sürü ilmi müessese kurdular. Böylece kısa sürede Haleb, ehl-i sünnetin öğretildiği ve müdafaa edildiği bir merkez haline gelecekti. Kısa sürede İmamiye Şiası ile İsmaililere karşı ciddi ilmi eleştiriler ve müdafaalar geliştirildi. 684/1285 senesinde Haleb'i ziyaret eden tarihçi İzzettin b. Şeddâd, çeşitli fıkhi ve kelami mezheplerin öğretildiği 54 medrese saymıştır. Bunlardan 21'i Şafiî, 22'si Hanefî, 3 tanesi Hanbelî ve Mâlikî, 8 tanesi de hadis ilimlerine tahsis edilmişti. Ayrıca bu medreseler 31 tane de çeşitli tarikatlar arasında paylaşılmış tasavvuf kürsüsü bulunuyordu. Bu medreselerin faaliyetleri kısa sürede netice verecek ve başta İsmâilîler olmak üzere neredeyse bütün Bâtınî hareketler 600/1203 senesi sonlarında Suriye bölgesinden silinecekti. İmamiye Şiası da faaliyetlerini açıktan propaganda askıya alarak gizlenmiş; ehl-i sünnet gibi görünmekle birlikte gizlice siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür. Bütün bunlar Allah'ın bir lütfu olarak Nureddin'in

ve O'nun yolunda giden haleflerinin faaliyetleri neticesinde ve özellikle yetkin ve alim kişilere görev verilmesi vesilesiyle mümkün olmuştur. Zira Nureddin ve gerek emri altındaki gerekse O'ndan sonra gelen idareciler alim kimseleri bu bölgelere getirterek onlara gerekli maddi desteği de sağlamış; onları cömertçe misafir ederek onlar için medreseler kurmuşlardır. Böylece Nureddin'in devleti bir süreliğine de olsa ehl-i sünnetin merkez üssü olmuş ve İslam'ın savunulmasını üstlenmiştir. Netice olarak İslam dini, insanların gönüllerinde dini hem ahlaken hem siyasi olarak hem de ilmen ve amelen kök salmıştır. Nureddin'in bu başarısında Nizamiye medreselerinde yetişen kimselerin gayretinin birinci derece rolu olmuştur. Bu medreselerde yetişen donanımlı ve imanlı genç nesiller, Efendimiz (s.a.v.)'in sünnetinin doğru biçimde öğretilmesine ve yaşanmasına büyük katkı sağlamışlardır.

3. Nureddin'in kurduğu devletin bir başka ayırt edici özelliği adaletin tesis edilmesidir. Nureddin, bütün kalbiyle adaleti istiyordu ve aklında hep bunun hayali vardı. Adaletin, bütün insanlar için geçerli olacağına inanıyordu. Gücü yettiği nispette bunun için gayret gösterdiği için kendisine "Adil Kral" adı verilmiştir. Isfahanlı İmad başta olmak üzere bunun üstüne de bir çok şiir yazılmıştır:

...

Allah bir kulun bedenini sevdi mi
Ona nice kapılar açar
Ama şayet bir kulun niyetini severse
Onu sevdiklerine sevdirir.

...

4. Alimlere değer vermek: Nureddin, devletin bir çok kurumunu alimlerin emrine verdi. İdarecilere yanlarında alimleri bulundurmalarını emretti. İslam dünyasında temayüz etmiş şahsiyetleri ülkesine gelmeleri için teşvik etti. Alimler de O'nun haçlılara karşı olan savaşına vaaz ve eserleriyle destek oldular. Bunlardan da nasip olursa söz edeceğiz.

Bu saydıklarımız, Nureddin'in idare anlayışına dair birkaç özelliktir. O bir devlet adamı olmanın yanında aynı zamanda İslam'ı kendi hayatıyla da temsil eden bir şahsiyettir. İstişareye önem veren Nureddin, genelde tek başına karar vermekten kaçınırdı. Meselelere çözüm getirirken, halkın yararını gözetirdi. Haya, edep ve takvada örnekti ve malını halkın menfaati için harcadı. İdaresi altındakilerin güvenliğini sağlamak ve onların huzur içersinde hayat sürmeleri için elinden gelen gayreti gösterdi. Herkesin düşüncesini ifade etmesine ve

hakkı söylemesine müsaade eder, insanların şahsiyet ve onurunu kıracak şeylerden kaçınırdı. Nureddin, özellikle ekonomik kalkınmaya önem vermiş ve bir çok sosyal-ekonomik tedbirler almıştır. Nureddin, devletin ekonomik kaynaklarını bir düzene bağladı. Buna göre devletin gelir kaynakları, savaşlarda elde edilen ganimetlerdeki pay ve düşman devletlerden alınan haraç ve cizye gibi her türlü vergi ve tazminatlar, zekat, esirlerin serbest bırakılması için alınan fidyeler ve babasından kalan büyük servet. Nureddin devlete ait tüm bu kaynakları büyük bir titizlikte muhafaza etmiş ve örnek bir devlet yönetimi ortaya koymuştur. Hem halkın refahını sağlamış hem de devletin ekonomisine istikrar getirmiştir. Nureddin, hem devletini barış içinde yaşatacak hem de ekonomiye katkı sağlayacak anlaşmalar yapmış ve stratejik ortaklıklar kurmuştur. Bu ittifaklarda Abbasi hilafet merkezinin de desteğini almayı başarmıştır. Tarım, sanayi ve ticaret gibi ekonominin temel direkleri olan alanlarda da tedbir alan Nureddin, çiftçilere ve üreticilere, para sahiplerine ve tüccarlara destek verdi. İleri gelen zenginleri ve tüccarları kendi ülkesinden ticaret yapmaya ikna ederek, para ve malın ülkesi içinde kalmasını sağladı. Böylece haçlılara karşı ekonomik olarak da mücadele ediyordu. İleri gelen zenginler, Nureddin'in ticarete büyük önem verdiğini gördüler. Zira Nureddin, Şam'a girdiğinde buranın ileri gelenleri ve zengin tüccarları ile özellikle ilgilendi. Amacı onların gönüllerini hoş etmek, faaliyetlerine engel olmak yada mallarına göz koymak yerine; onların halka ve devlete hizmet etmesini sağlamaktı. Hemen ardından Kudüs'lü tüccarlar ile de ilişki kurarak onlara da ülkesinde ticaret izni ve ayrıcalıklar vermeyi teklif etti. Burada da amacı yine devletini güçlendirmek, Müslümanların ekonomik olarak güçlenmesini sağlamak, tüccarlardan alacağı vergilerle haçlılara karşı daha güçlü olmak, haçlıların ticari faaliyetlerini zayıflatmak ve zenginliğin İslam yolunda kullanılmasını sağlamaktı. Kısa sürede netice alan Nureddin, yayımladığı bildiri ve yaptığı anlaşmalarla gerek iç gerekse dışarıdan gelen tüccarlardan alınan Şer'i olmayan vergileri kaldırdı. Hem kendinden önceki hem de çağdaş yöneticiler, halktan kendi kafalarına göre veya siyasi ceza olarak yada kendi taraftarı olmaması gibi sebeplerden dolayı şeraite uygun olmayan usulsüz bir sürü vergi alıyorlardı. Bu yüzden de halk ve özellikle de zenginler, sanayi, üretim ve ticaretle uğraşan kimseler çok zor durumdaydılar. Memurlarına ve yöneticilerine bu gibi usulsüz vergi toplamayı yasakladı ve vergi sistemini bir düzene soktu. Yöneticilere gönderdiği fermanda onları şöyle tehdit ediyordu: "Ben, benden öncekilere benzemem. Kim haksız kazancı kendine helal sayarsa, onun da kanı bana helal olur. İsteyin yada istemeyin fark etmez, emrime tabi olacaksınız.". Bu durumda yöneticiler doğal olarak Nureddin'in emrini uygulamaya koyacaklardır. Zenginler bütün servetlerini gönül rahatlığıyla ticarete yatırdılar. Sonunda ekonomik

hayat canlanmış, ticaret ve üretim artmış; haksız yollardan alınan vergilerden daha çok gelir elde edilmiştir.

Nureddin, devlet görevlerini halkı arasında paylaştırdı ve çeşitli ihtiyaçları karşılamak üzere değişik kurumlar kurdurdu. İnşaat, giyim ve gıda sektöründen başlayan ve insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa edilmiş eğitim, sağlık, imar ve üretim sektörüne kadar uzanan bu kuruluşlar, birçok alanda hizmetler yerine getirmiştir. Muhtaçlara da bazen ayni bazen de nakdi yardım yapılıyordu. Hizmetlerine devam eden Nureddin ve takipçileri, daha sonra şifahaneler ve hastaneler, yetimler ve kimsesizler için barınaklar ve misafirhaneler, yolcular için hanlar, köprüler; hatta çarşılar, hamamlar, medreseler ve başka müştemilatlar, yollar ve su kanalları, surlar ve hendekler inşa etmiştir. Nureddin'in bu imar ve ıslah çalışmalarının son aşamasında, toplumun huzur ve refahını sağlayacak kanuni düzenlemeler yapılmıştır.

Bu çalışmamda değindiğim bir başka konu da; haçlılara karşı Nureddin ve Selahaddin'in bu başarısında Abbasi halifelerinin yardımının, halkın durumundaki pozitif gelişmelerin ve başta devlet başkanı yardımcıları olmak üzere idarecilerin de ne kadar katkısı bulunduğudur. Hilafet kurumu, Büyük Selçuklular zamanında bulunduğu kötü durumdan kurtulmaya ve yavaş yavaş güçlenmeye başlamıştı. Bu gelişmede Abbasilerin alim, kabiliyetli ve hakkaniyetli veziri Yahya b. Hebir'in de katkısı inkar edilemez. Ne hikmettir ki büyük şeyh Abdulkadir Geylani de bu devirde yaşamış, ümmetin ıslahında önemli roller ifa etmiştir. Böylece türlü belalar çekmiş halk da ahlaken olgunlaşmış ve ümmette şahsiyet sahibi insanlar çoğalmıştır. Şeyh Abdulkadir'in de katkıları ile ümmet arasındaki ayrılıklar azalmış, her tabakadan insan birbiri ile kaynaşmış ve ortak hareket eder hale gelmiştir. İnsanların kalbine Allah korkusu ve sevgisi yerleşmiş ve böylece insanlar Allah yolunda canlarını feda edecek olgunluğa erişmişlerdir. İlim ve Allah yolunda cihat, Allah için bir şeyler yapmak, cesaret ve izzet-i nefis gibi güzel huylar yaygınlaşmıştır. Bütün bu güzel hallerin meydana gelmesinde Abdulkadir Geylani'nin rolü kuşkusuzdur. Zengilerin ekonomik ve siyasi desteğini almayı başaran Şeyh, bir çok medrese kurmayı başarmıştı. O'nun kurduğu bu medreseler de; Zengilerin hem haçlılara karşı hem de sosyal kargaşaya karşı mücadele etmesine, gerekli askeri, siyasi ve hatta ideolojik her türlü desteği sağlamıştır. Böylece Suriye, İslam'ın ve refahın hüküm sürdüğü bir ülke haline gelmişti. Şeyh Abdulkadir Geylani, ilmi ve akidevi görüşlerini, başta İmam Gazali olmak üzere kendisinden önceki alim ve takva sahibi kimselerin geleneği üzerine inşa etmiştir. Özellikle Gazzali, İslam Tarihi'inde olumlu anlamda büyük bir değişimin yaşandığı, hem halk seviyesinde hem de ilmi düzeyde İslam inançlarının müdafaa edildiği bir dönemin başlamasına vesile olmuştur. Böylece Şeyh

Abdulkadir, öğrencilerinin ve müritlerinin hem manevi hem de toplumsal şahsiyet kazanmalarını sağlayabilmiştir. O'nun öğrencilerinden her biri kendi başına iyiliği emredecek ve kötülüğe karşı duracak, İslam'ın emirlerini müdafaa edebilecek bir olgunluğa kavuşmuştur. Şeyh'in kurduğu dergahlarda, müritleri, bir taraftan öğrendikleri bu ahlakı pratik olarak uygulamaya çalışırken de diğer taraftan tasavvufi erkanı ifa ediyorlardı. Şeyh Abdulkadir Geylani, Gazzali tarafından sistemleştirilen seyr-i süluk yollarını talebelerine kendi gözetiminde dikkatlice tatbik ediyordu.

Şeyh Abdulkadir'in irşad çalışmaları ve medreseleri, Zengiler ve Eyyubiler döneminde etkili olmuş ve ümmetin güçlenmesine katkı sağlamıştır. O, hem akide hem de ameli olarak pratikte, genel ve ayrıntı bütün meselelerde Ehl-i Sünnet çizgisini muhafaza etmiş; Şia ve diğer sapkın inançlara karşı mücadelede önemli bir rol üstlenmiştir. Ümmeti, yeniden Allah yolunda mücadele etmeye razı etmiş ve Müslümanlara şuur kazandırmıştır. İbn Teymiyye, kendisini doğru yol/Ehl-i Sünnet üzere olan sufi şeyhleri arasında kabul etmiştir. Allah'ın emirlerini yaymada gösterdiği gayretlerden ve Allah'ın emrine aykırı işlere karşı verdiği mücadeleden dolayı; İbn Teymiyye'ye göre asıl büyük şeyh, Abdulladir Geylani ve O'nun gibilerdir. [1] İbn Teymiyye, Şeyh Abdulkadir'in şeraitten ayrılmama, aşırılıktan kaçınma ve Batıni yorumlar ya da cezbe veya ilham yerine şeriate sarılmayı emretmesi gibi özelliklerinden dolayı zamanının en büyüğü olarak onu kabul etmektedir.[2]

Kitabın son bölümünde Nureddin'in dış siyasetinden, Halife el-Müktefî bi'llâh ile ilişkisinden yine Veziri Yahya b. Hebira ile münasebetinden, daha sonra gelen halifeler el-Müstencit bi'llâh ve el-Müstezi bi'llâh ile olan siyasi ilişkilerinden bahsettim. Nureddin ve kardeşi Seyfüddîn'in İkinci Haçlı Seferine karşı mücadelelerinden ve Suriye'yi savunmalarından bahsetmeyi de ekledim. Bu son haçlı saldırısının en önemli etkilerine de değindim. Zira bu saldırının def edilmesinden sonra Suriye siyaseti yeniden ümmetin gündemine taşınmış; Anadolu, Suriye ve Arap diyarındaki dağınık Müslüman kuvvetlerinin nasıl birleştirileceği tartışılmaya başlanmıştır. Müslümanlar bu saldırıdan sonra haçlılarla nasıl mücadele edilebilir, Kudüs'te bulunan yerel gayr-i Müslim yönetime karşı ne gibi tedbirler alınabilir gibi meseleler üzerinde çalışmaya başlamış; Suriye, Antakya ve Trablus gibi son savaşlarda zarar gören şehirler madden ve manen yeniden imar edilmiş; kale ve surlar tamir edilmiş ve yeni tedbirler alınması yoluna gidilmiştir. Bizans İmparatorluğu ile şeraitin müsaade ettiği şartlarda anlaşmalar ve ilişkiler geliştirilmiştir. Böylece Antakya Kudüs iki ülke arasında bir sınır olacak;

1 İbn Teymiyye, Fetava, 10/463.

2 İbn Teymiyye, Fetava, 10/488.

Müslümanlar bu hattın kuzeyine, Bizanslılar da güneyine inmeyecekti. Bizans ile Zengiler arasında yapılan bu ittifak; haçlılara karşı önemli bir diplomatik hamle olmuştur. Bizans'ın ciddi diplomatik hamleleri ve siyasi tecrübesi hepimizce malumdur. Fatimi ve Abbasi diplomasisinden istifade eden Nureddin ve sonrakiler, Kudüs krallığı ile olan siyasi ilişkilerinden istifade ederek; Bizans ile diplomatik düzeyde mücadele edebilecek düzeye gelmişlerdir. Bütün bu başarılar ve hamleler Nureddin'in sadece İslam aleminde değil bütün dünyada saygı duyulan bir devlet adamı kabul edilmesine vesile olmuş, artık onun siyasi ve askeri hatta ekonomik kararları, dünya devletlerince takip edilir olmuştur. Nureddin, ilim ve inancını siyasi ve askeri tecrübeleri ile birleştirerek Bizans ile Haçlılar arasında bir denge kurmayı ve bu iki düşmanın ortak hareket etmesine engel olmayı başarmıştır. Nureddin attığı her adımı ihtiyatla atmış, düşünerek hamleler yapmış, haçlıların aleyhine fakat Bizanslıların lehinde eylemler gerçekleştirmiştir. Nureddin bunları yaparken de Anadolu Selçukluları devletinin egemenliğini de tanımıştı. Zira biliyordu ki Anadolu Selçukluları bağımsız bir devlet olarak hareket ediyordu ve asla da kendisine de tabi olmayacaktı. Nureddin, onları yanına çekmek ve haçlılara karşı ortak hareket etmek için Selçuklulara karşı durmadı ve hatta onlara yardım etti. Nureddin'in Bizanslılar ile bir anlaşmaya varması onları da rahatlamıştı. Saldırıları durdurmayı başaran ve iç düzeni de sağlayan Nureddin, artık kendi İslami hedeflerini gerçekleştirmek için rahatlıkla çalışabilirdi. O'nun en büyük arzusu, iç bozulmayı tamir etmek, siyasi-ekonomik zayıflıktan ümmeti kurtarmaktı. Şayet Allah nasip etmese de O'nun bu gayretleri olmasaydı, Bizans bu bölgeyi işgal edebilir veya Müslümanların kendi aralarındaki mücadele kanlı bir şekilde sonuçlanabilirdi. 559/1164 yılında Harem savaşında, Haçlılar, Bizanslılar ve Ermeni ittifakından oluşan düşmana karşı ağır bir mağlubiyetten kurtulmasında Zengilerin payı inkar edilemez.

Gazilerin mücadele yöntemleri hem yeniliğe muhtaçtı hem de bu savaşlara İslami bir usul getirilmeliydi. (Zira zaman içinde İslami usullerin unutulduğu bu mücadelelerin) Raşit halifeler döneminde olduğu gibi; İslam inanç ve ahlakına uygun, Kur'an ve sünnetin açık hükümlerinin uygulandığı bir nitelik kazanması gerekiyordu. Fakat diğer taraftan, ümmetin bütün güçlerini bir araya getirmek ve mevcut imkânlardan azami derece istifade edebilmek için de İslam'ın bu esasları gerekliydi. Bu inanç ve ahlakla, güzel şeyler gerçekleştirilebilir, amaçlanan hedeflere ulaşılabilirdi. Raşit halifelerin örnekliği altında iyi bir idare ile; ümmetin duyguları, amaçları ve güçleri, tek bir hedef için, tek bir çatı altında toplanabilir; boşluklar doldurulabilir, ümmetin bünyesinde meydana gelmiş yaralar sarılabilirdi. Netice itibariyle, ümmet kalkınır, dünyevi ve uhrevi menfaatler elde edilir, Müslümanlar yine eski şanlı günlerine dönebilir, ahlaki, siyasi ve ekonomik

yıkımlar tamir edilebilirdi. Burada şu ayetin tecelli ettiğini görüyoruz: ***"Eğer siz acı çekerseniz, onlar da sizin kadar hatta sizden daha fazla acı çekecek. Siz, Allah'tan, onların hayal ve arzu edemedikleri şeyleri ümit ediyorsunuz. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. O'nun yaptıklarında hep bir plan ve hayır vardır..". (Nisa, 104).***

Bu kitap, Nureddin Zengi'nin fikri mücadelelerine ve ideolojik politikalarına da yer veriyor. Çünkü Nureddin, hem Bâtınilerin kampanyalarına hem de haçlıların tahrif hareketlerine karşı askeri ve siyasi savaşın yanında, fikri ve ideolojik olarak da mücadele etmiştir. Ümmeti uyanık tutmak, düşmanı zayıflatıcı propagandalar yapmak, gizli hareketleri araştırmak, siyasal savaş planları yapıp bunları uygulamaya koymak, karşı saldırıda bulunmak, istihbarat ve karşı istihbarat çalışmaları, bunlarla mücadele etmek için birbirinden bağımsız mücadele birimleri kurmak, doğrudan ve dolaylı takip, psikolojik savaş çalışmaları ve karşı taraftan gelecek psikolojik saldırılara karşı kendi adamlarını eğitmek gibi.

Son bölümü ise Nureddin Zengi'nin Fatimi Devletine karşı tutumuna ayırdık. İsmaili Fatimî devleti, Şia inançlarını bir devlet politikası haline getirmiş, bu kötü emellerini Afrika'nın kuzeyinde büyük ölçüde gerçekleştirmişti. Mesela bunların önemli savunucularından olan ve kendine mehdi diyen Abdullah adında biri, kuzey Afrika'da yayılmış olan İmam Malik'in Ehl-i Sünnet mezhebine karşı sadece ideolojik mücadele ile yetinmemiş, Malikiliği yasaklamanın yanında bu mezhebe mensup kimselere karşı da her türlü zulüm ve cezayı reva görür olmuştu. Bu adam, birçok sahih hadisi de inkar etmiş ve efendimizden mütevatir olarak gelen birçok sünnetin uygulanmasını da yasaklamıştı. Hatta Ehl-i Sünnetin toplu ve açıktan ibadetini bile yasaklamışlar, Ehl-i Sünnet kitaplarının okunmasını yasaklayıp ele geçirdikleri kitapları da yakmışlardı. Daha da ileri gidip Ehl-i Sünnet alimlerin ders vermelerini ve sohbetlerini yasak edip bazı şeri hükümleri uygulamadan kaldırdılar. Hatta bazı farzları uygulamayı bile terk ettiler. Bu adamlar, Raşit halifelere hakaret ediyorlar, onları kötülüyorlar, atlarını Ehl-i Sünnet mescit ve camilerine bağlıyorlardı. İşte bu şiî sapkın ve bidatçilere karşı hem silahlı hem de ideolojik mücadele vermek, bunların kuzey Afrika'daki hakimiyetlerini kırmak gerekiyordu. (Nureddin zamanında) Şiî İsmaili Fatimiler'e karşı, nizami ve gayri nizami harbin yanında, fikri mücadele de başlamış, bunlara karşı kitaplar yazılmış, Müslüman şairler de şiirleriyle bunlara karşı propagandaya destek vermişlerdir.

Burada Fatimi lideri Muiz li-dini'l-lâh'ın; Ehl-i Sünnet alimlerinin karşı çıkışından ve diğer karşı propagandalardan kurtulmak için kuzey Afrika'dan Mısır'a çekildiğine değinmeyi ihmal etmedim. Çünkü birçok Ehl-i Sünnet alim bir araya gelerek; başta fatimiler olmak üzere bu gibi Şiî veya Batıni sapkın mezheplere

karşı beş defa bildiri yayınlamış; bu bildirilerde bu sapkın mezheplerin görüşleri ortaya konulmuş ve bu görüşlerin İslam inançları ile nasıl çeliştiği delilleriyle izah edilmiştir. Bu kötü durumdan kurtulmak isteyen Fatimi ileri gelen Muiz, Abbâsî halifesine bağlı İhşit oğullarının zayıflığından istifade ederek Mısır'a geldi.

İhşit devletinin kurucusu Cevher Sakallı, dindar ve başarılı bir askerdi. 358/968'de ordularıyla Mısır'a gelerek buradaki sapkın Şiî harekete son verip 361/971'de Ezher'i kurdu. Amacı burada yaygın olan İslam dışı mezheplere karşı ilmi ve fikri mücadele etmekti. Cevher Sakallı'dan sonra Muiz b. Badis el-Anhâcî'nin onun yolundan gitti. O'nun kuzey Afrika'da başlattığı Şiî-ismaili propagandalara karşı mücadeleler neticesinde İhşitoğulları, 435/1043'de yönetimi ele geçirmeyi başardılar. İhşitoğulları, sapkın Şiî doktrine karşı sistemli mücadele etmeye başladılar ve kuzey Afrika'yı Şiî inançlardan temizlemeye çalıştılar. Efendimiz'in muhterem yoldaşı olan Ashab-ı Kiram'a hakaret edenleri cezalandırdılar. Şii taraftarları dağıtıp ordularını da imha ettiler. Hazreti Ebûbekir'e açıktan hakaret edip sahabe hakkında çirkin sözler söyleyenleri idam ettirdiler. Bu insanların gayreti sayesinde yüce Mevla Müslümanlara merhamet etmiş ve onları Şia, batinilik ve ismaililik gibi bozuk ve zararlı fikirlerden kurtarmıştır.

Bu münasebetle Selçukluların da Irak ve Şam bölgesinde Şiilere karşı mücadelelerine ve Ehl-i Sünneti muhafaza etmelerine yer vereceğiz. Özellikle Nizamiye medreseleri, Ehl-i Sünneti yeniden ihya etmiş, Şiî yayılmayı engellemiştir. Eğer Nizamiye medreselerinin bu ilmi ve ahlaki hizmetleri olmasaydı; ümmet haçlılara asla karşı koyamazdı.

Nureddin'in Fatimilere karşı başlattığı, askeri, siyasi ve fikri mücadelenin meyvesini yemek Selehaddin Eyyûbî'ye nasip olacak; Fatimi halifeliği Selehaddin tarafından ilga edilecektir. Selehaddin'in bu başarısında adil ve alim bir idareci olan Nureddin'in faaliyetleri ve tecrübesi önemli rol oynamıştır. Bununla alakalı meseleleri de kitabın ilerleyen bölümlerinde izah etmeye çalışacağız.

Bu kitabın önemli araştırma konularından birisi de Zengiler döneminde üç mühim meseleyi çözmeye yönelik yapılmış olan faaliyetlerdir. İlki, Avrupalılardan ikinci kez söz almış kilisenin kışkırtması ile düzenlenen haçlı seferlerine karşı mücadele çalışmasıdır. İkinci planlı faaliyeti, Mısır'da karargah kurmuş sapkın Şii Fatimi hareketine karşı yapılan çalışmalardır. Üçüncüsü ise sahih islami anlayışı yaymaya yönelik Nureddin'in gayretleridir. Hem ahalinin hem de idarenin İslamlaştırılması, sünnetlerin ve İslami kaidelerin yeniden uygulanması, İslam inanç ve ahlakının ümmetin bütün fertlerinin gönlünde yeniden kök salması gerekiyordu. Nureddin, ümmeti bilinçlendirerek onları Şiilere karşı durmaya ve İslam'ı müdafaa etmeye yönlendirmeye çalışmıştır. Bu çalışmaların bir başka amacı da Kudüs'ün haçlılardan kurtarılması ve haçlıların defedilmesidir.

(Selahaddin Eyyubî'nin) Hıttîn savaşında haçlıların yenilgiye uğratması ve Fatimi devletine son vermesinin arkasında; Nureddin'in bu askeri, fikri ve siyasi çalışmaları ve hazırlıkları yatmaktadır.

Kudüs'ü kurtarıp bir çok şehri haçlılardan geri alanlar ve haçlı kale ve hisarlarını imha edenler; Nureddin'in bu projelerinde yetişmiş insanlardır ve onlar O'nun bu gizli ve derinden gayretlerini çok iyi biliyorlardı.

Siyaset, eğitim yada medya alanında İslam'ın savunuculuğunu üstlenmiş her insanın, Allah'ın (c.c.) kitabını, Resulü'nün (s.a.v.) sünnetini ve ilk halifelerin uygulamalarını bilmeleri şarttır. Yine bu kimselerin, İslam tarihinden ve orada vuku bulmuş olaylardan, İslam'ın ezeli düşmanlarından ve İslam ile bu düşman ideolojiler arasındaki mücadeleden gafil olmaması gerekir. Zira bu kimseler, hem ümmeti bu gibi düşmanlardan korumak hem de ümmeti şuurlandırmak zorundadırlar.

Bugün Irak, Lübnan ve başka yerlerde yaşanan olaylara ve hem Hıristiyanların hem de Siyonistlerin planlarına ve eylemlerine baktığımız zaman; ümmete askeri, siyasi, medya ve bilimsel alanda öncülük yapan kimselerin; islam tarihinde yaşanan olayları bilmediklerini, bu yaşananlardan ders almadıklarını görüyoruz. Filistin ve Irak'daki yerel mücadelelere ümmetin destek olmaması ve ümmetin dağınık hareket etmesi, sadece tarihi cehalet değil aynı zamanda Müslümanların başındaki kimselerin şeraiti de bilmediklerini gösteriyor. Lübnan'da Ehl-i Sünnet aleyhine faaliyet gösteren Amerikalılar ve İsraillilerin yanında İranlılarında bir takım siyasi emellere sahip olması, Şiilerin emellerine ve ne derece güçlendiklerine bir delildir.

Ümmete düşen, tarihi hakikatleri idrak ederek bugün için dersler çıkarmak ve geleceği bu tecrübe ve ilim üzerine inşa etmektir. Bu meseleler hakkında işe yarar ve elle tutulur eserler kaleme alınmalı, ehli kitaba, emperyalistlere, kafir ve münafıklara, bidatçilere ve İslam'ı tahrif etmek isteyenlere karşı nasıl mücadele edileceği ortaya konulmalıdır. Bu saydıklarımız, fikri, ilmi ve kültürel mücadele/cihad içine girmektedir ve siyasi-askeri mücadeleden daha önce gelmektedir ve daha da önemlidir. Her siyasi proje muhakkak bir inanç yada ideolojiye dayanır. Şu halde İslami mücadelede fikri ve kültürel bir temele dayanmalıdır. Zira harp kılıçla olur, konuşmak dille olur. İlim ve fikir ise kitaplarla…

Nureddin Mahmud'un hayat hikayesinde, bugün karşılaştığımız yerel veya küresel birçok soruna cevap bulmak mümkündür. Daha önce nasıl ki Ömer b. Abdulaziz Müslümanlar için örnek olmuşsa, şimdi de Nureddin'in tecrübesi; İslam dininin, her an ve her durumda, halis niyet, iman, zeka ve sorumluluk duygusu bir araya geldiğinde, her türlü sosyal, kültürel zorluğun üstesinden gelebileceğine,

insanlığı sıkıntılardan kurtaracağına, onları diğer batıl ve zorba dinlerden hak dinin adaletine kavuşturabileceğine önemli bir tarihi örnektir.

Medine-i Münevvere'de iken Nureddin Mahmud'a karşı olan manevi hayranlığım başladı. Buradayken hocam Dr. Sefer el-Havâlî'nin-Allah kendisini her türlü kaza ve beladan muhafaza buyursun-konferanslarına katılırken iki derste söz Nureddin Mahmud'dan açıldı. Burada bu büyük kumandanın hayatı ile ilgilenmeye başladım. Hocam beni bu zat hakkında yazmaya, hoca ve öğrencilere konuşmalar yapmaya teşvik etti. İşte bu kitabın ilk başlaması böyle olmuştur. Mezun olduktan bir süre sonra tekrar Medine-i Münevvere'ye gitmek nasip oldu ve hocam ve büyüğüm Dr. Yahya İbrahim el-Yahya'yı ziyaret ettim. Nureddin Mahmud'dan söz açtı ve benden onun hayatını araştırmamı rica etti ve Nureddin'in böyle bir hizmeti hak ettiğini söyledi. Ben de bunu gerçekleştirmek için İslam tarihi ile ilgili çalışmalara başladım. Yoğun da olsam bir türlü hafızamdan bu mesele çıkmıyordu ve vicdanım beni rahat bırakmıyordu. Sonundan hayatımdaki en büyük hayalim bu çalışmayı tamamlamak oldu. Allah'tan bana, hep bu projemi tamamlamayı nasip etmesini niyaz ettim. (Efendimiz'in) sevgi duyduğu ve mutlular/hayırlı insanlar ülkesi (buyurduğu) Yemen'de ikamet ettiğim zamanlarda Dr. Abdulkerim Zeydan da, bende aynı taleplerde bulunarak haçlı seferleri hakkında ciddi bir şeyler yazmamı tavsiye etti. Üstadım Abdulkerim Zeydan, Raşit halifeler dönemini yazdığım sıralarda bana çok himmet etmiştir. Burada yine bir başka hocam ve büyüğüm Yasin Abdulaziz el-Yemânî'nin de yardımlarını unutmuş değilim. Kendisi, bana soru sorma ve fikir alışverişinden bulunma lütfunda bulunmuş, anlamadığım bazı noktaları izah etmiş ve ufkumu genişletmiştir. Üstad Dr. (Yusuf) el-Kardâvî ile görüştüğüm zaman, bana Nureddin'in üzerinde gereği gibi durulmamış ve ümmetin kıymetini tam olarak idrak edemediği büyük bir şahsiyet olduğunu söyledi. Bu konuda asıl Hocam ve büyüğüm Selman el-Avde'nin söylediklerini zikretmeden geçemeyeceğim: ***"İnsana her zaman tarihi meselelerde böyle bir araştırma yapmak nasip olmaz. Şimdi sana böyle bir şey nasip oldu; bu Allah'ın bir lütfudur. Sana düşen samimiyetle çalışmaktır.".*** Kendisine bu çalışmaların ilk halini gösterdiğimde çok memnun oldu ve bana bu işin üstesinden gelebileceğimi söyledi. Kendisiyle tarih ve fikri bir çok konuda çok kez sohbette bulundum. Hocam, adeti gereği öğrencileri ile ilgilenir onlara değer verirdi. Bana bu eserin güncel meselelerde ve özellikle Irak'ta yaşananlara ışık tutacağını hatırlattı. İnşallah bu kitap, bu mücadelelerde ufak da olsa bir katkı kabul edilir. Bu işi hakkıyla ve eksiksiz yaptığımızı söyleyemeyiz. Zira biz kuluz. Yaptığımız işlerde hatamızı düzeltecek ve bu gayretlerimizin netice vermesini mümkün kılacak olan Cenab-ı Mevla'dır. İşgal altındaki Müslüman beldelerin kurtulması ve ümmetin maddi manevi sıkıntılarından kurtulmasını niyaz

ediyorum. Müslümanlar, Nureddin'in hayatı ve faaliyetlerini öğrenmeli, bunlar üzerinde düşünerek derslerine çok iyi çalışmalıdırlar. Aksi halde Mevla kendilerine bu sıkıntılardan kurtulmayı ve özellikle Kudüs'ün tekrar Yahudilerden kurtarılmasını nasıl nasip etsin!

Bu kitabı 20 Şa'bân 1427/13 Eylül 2006'da Perşembe günü saat 12'de bitirmek nasip oldu. Her zaman her işimiz Allah'ın lütfu ve müsaadesiyle olur. Yüce Mevla'ya en güzel isimleri ve kendi sıfatlarına layık olacak kadar çok şükrediyor, bu çalışmamızda halis niyetimizi kabul buyurmasını ve bu eserimizi ibadet hanemize yazmasını ümit ediyoruz. İnşallah insanlar bu kitaptan istifade eder de bize yazdığımız her harf için hayır hanemize bir sevap yazılır. Bana her konuda destek olan bütün tanıdıklarıma da teşekkür ediyor kendilerine hayırlar ihsan etmesini Allah'tan niyaz ediyorum. Ve bu kitabı okuyan her kardeşimizden bize dua etmesini ve Mevla'nın bize af ve merhamette bulunması için yalvarmasını rica ediyorum. İşte tam burada asıl amacımızın şu ayet-i kerimede tavsiye buyurulan şey olduğunu hatırlamamız gerekiyor: ***"Süleyman tebessüm ederek, Ya Rabbi! Bana ve aileme verdiğin nimetlere şükretmeyi bana nasip et, beni razı olacağın işler yapan kullarından eyle ve güzel işleri yapan hayırlı kullar arasına kabul et, diye dua etti.".*** (Neml, 19). Bir başka ayet-i kerimede ise Rabbimiz şöyle buyurmuştur: **"Allah kime bir rahmet kapısı açarsa, kimse buna engel olamaz. Allah'ın nasip etmediği bir şeyi ise (bütün kainat bir araya gelse) elde edemez. Asıl güçlü, büyük olan ve her şeyi hikmetle yapan Allah'tır.".** (Fatır, 2)

Efendimiz (s.a.v.)'e, O'nun tüm ailesine ve sevdiklerine, dostlarına rahmet etmesi, bunların soyundan gelenlere de bereketler ihsan etmesi, Hak Teala'dan temennimizdir. Ya Rabbi, sen bütün hata ve noksanlardan uzaksın. Hatalı işler yapan ve eksiği olan biziz. Senden başka güç ve kudret sahibi, itaat edilecek kimse yoktur. Tek ibadet ve iman ettiğimiz sensin. Senin huzuruna geldik, bütün günahlarımızı sana arzediyoruz ve senden af ve mağfiret diliyoruz.

Bizim her işte son sözümüz, Allah'a hamd ve şükürde bulunmaktır.

Allah'ın lütfuna ve affına muhtaç,
O'nun rıza ve rahmeti arzusuyla yaşayan aciz kulu;
Ali Muhammed Sallâbî

Kıymetli okuyucu kardeşim. Gerek bu kitap hakkında gerekse diğer çalışmlarım hakkında görüşlerinizi bildirmek için bana ulaşabilirsiniz. Okuyucularımdan, hakkımda hüsn-ü zanda bulunmaları ve arkamdan hayır dua etmeleri, acizane arzumdur. Mevla sizin ve bizim emeğimizi zayi etmesin, hayırlı sonuçlara vesile kılsın. Ümmete hizmet eden bir hayat sürmeyi nasip etsin.

e-Mail: abumohamed2@maktoob.com

Kitabın sonuna Selçuklular ve Zengiler hakkında
küçük bir özet ilave ettim.

...

1. BÖLÜM

İmâdüddîn Zengî

BİRİNCİ KONU

İmâdüddîn Zengî'nin Tarih Sahnesine Çıkışı

ZENGÎ AİLESİ'NİN KÖKENİ

Asıl adı Abdullah oğlu Ak Sungur oğlu İmâddudîn (dinin direği) olup Turgan (Turan) soyundan gelir ve Sibayu (muhtemelen Siyu yani Su aşireti) kabilesindendir. Türkmenistan asıllıdırlar. Babası Ebû Saîd, Ak Sungur'a "Kasîmi'd-devle (devletin velinimeti veya ortağı)" lakabını takmıştır. Hâciplik (sekreterlik ve danışmanlık) yapmıştır[1] Selçukluların siyasi ve askeri tarihinde önemli rol oynadığı için tarihçiler O'nun hakkında epeyce malumat nakletmişlerdir. Ak Sungur, Sultan I. Melikşah (Alparslan'ın oğlu. 1055 ve 1092 yılları arasında yaşamış olup 1072 ve 1092 yılları arasında hüküm sürmüş büyük Selçuklu sultanı) dönemi devlet adamlarından olup Sultan'a yakın isimlerdendi.[2] Anlatıldığına göre Sultan'ın özel dostu olup yanından hiç ayrılmazdı.[3] Zira Sultan ile beraber büyümüşlerdi. Sultan Melikşah kendisini baş danışmanı (hâcib) tayin ettikten sonra bu dostlukları daha da pekişmiştir. Sultan'ın en yakın adamı ve sırdaşı olmuştu. Sultan bütün önemli işlerini O'na havale ederdi.[4]

---

1 Vefâyâtu'l-A'yan, 1/217-218.

2 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.31.

3 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, Muhammed Takuş.

4 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.4.

A. Ak Sungur'un Melikşah Yanındaki Konumu

Sultan Melikşah'ın, Ak Sungur'a ne kadar değer verdiğinin en önemli işareti kendisine "Kasîmü'd-Devle" unvanının verilmesi yani devletin ortağı kabul edilmesidir. Zira o zamanlar kimse kendi kafasına göre böyle lakaplar alamaz, bu lakaplar devlet nişanı olarak verilirdi.[5] Bu lakap, Ak Sungur'un, devlet işlerinde Melikşah ile aynı yetki ve etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu duruma başka bir delil, Ak Sungur'un sultanın daima sağında durması ve protokolde kimsenin O'nun önüne geçemediğidir. Zaten bu durum O'nun sonunu hazırlayacaktır.[6]

Kendisine bu lakabın verilmesinde üç sebebin önemli rol oynadığını söyleyebiliriz:

1. Sultan Melikşah'ın O'na olan sevgisi ve desteği,
2. Selçuklularda hakim Türkmen kabilelerinden birine mensup olması ve bu kabilenin de ileri gelenlerinden olması,
3. Melikşah zamanında devlete üstün hizmetlerde bulunması ve bu lakabı alnının akıyla hak etmesi.[7]

Ak Sungur, Selçukluların yanında birçok savaşa katılmıştır. Melikşah kendisini, 477/1084 senesinde Fahru'd-Devle oğlu Amîdü'd-devle ile birlikte Musul istilasını bertaraf etmekle görevlendirdi. Musul'u işgal eden Ukayliler kovuldu. İmadüddin, bu mücadelede önemli bir rol oynamıştır.[8] Sonraki yıllarda Haleb'in de Ukayli beylerinin elinden geri alınmasında büyük başarılar sağlamıştır. Melikşah da başarılarını ödüllendirmek için kendisini Haleb'e vali tayin etmiştir.[9] Haleb idaresini eline alan Ak Sungur, vakit kaybetmeden şehrin idaresini yeniden tanzim etti. Haleb'de sükunet sağlandı. Şehir ve çevresinde olay çıkaran Lazkiyeliler cezalandırıldı.[10] Kısa sürede hakimiyetini genişleterek, 483/1091'de Humus şehrini, 484/1092'de ise Efemya kalesini aldı. 481/1089 senesinde Şizr emiri bağlılığını bildirdi. 485/1093 senesinde Melikşah'ın yanında Ukaylilere karşı düzenlenen taarruza katıldı ve Musul yakınlarında Ukayliler bozguna uğratıldı. Ak Sungur'un Melikşah ile olan ilişkileri karşılıklı işbirliği ve anlayışla devam etti. Ak Sungur, bir tek kez bile Melikşah'ın emrine aykırı hareket etmemiş; buna karşılık da Melikşah, Ak Sungur'un düşmanlarına fırsat vermemiş, kendisine Ak Sungur'u şikayet edenleri susturmuştur.

---

5 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.43.

6 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.43.

7 İmâretü Haleb, Muhammed Zamin, s.136.

8 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, I/19-22.

9 El-Kâmil fi't-târih, s.32.

10 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.4.

B. Ak Sungur'un Haleb'de Uyguladığı İç Siyaset

Ak Sungur'un Haleb valiliğine getirilmesinden sonra, Selçukluların bu şehir hakkındaki siyasetinde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Selçuklular, diğer kabilelerin bölgedeki hakimiyetini kırarak bölge yönetimini ele aldılar ve siyasi karmaşaya son verdiler. Bölgede küçük beylikler arasında yıllarca süren savaştan dolayı şehirde bir düzen sağlanamamıştı. Sungur, Haleb'in ilk Selçuklu valisi sayılır. Diğer Türkmen beylerini de bir düzene sokan Sungur'un valiliği sekiz sene kadar sürmüş, şehir yeniden imar edilerek hayat normale dönmüştür.[11] Sungur, hakimiyetini genişleterek bütün bölgeyi halifenin emrine vermiştir. Halife ile de karşılıklı işbirliği yapmış; hem Selçuklu hem de hilafetin tecrübesinden istifade etmiştir. Selçuklular ve Bağdat halifesinden başka bölgedeki bir diğer güç de kendisini halife ilan eden Fâtimîlerdir. Bölgede birbirinden farklı dağınık güçlerin olmasının sebeplerini şöylece sıralamak mümkündür:

1. Kelbiler, Ukayliler ve Murdasiler gibi göçebe Arap beyliklerinin hakimiyet iddaa etmeleri,
2. Bölgede önemli güç haline gelen Türkmen beyleri,
3. Güçlü ve tecrübeli olan Bizans'ın iç ve dış siyaseti; bu yerel beyliklere tesiri ve siyasi birliği bozmaya çalışması.

Bu sayılan sebeplerden dolayı hem bölgede hem de Haleb'de bir türlü siyasi istikrar sağlanamıyordu. Bu siyasi karmaşa da ekonomik ve sosyal çalkantılara sebep oluyor, halkın mal ve can güvenliğini de olumsuz etkiliyordu. Bu olumsuzluklardan dolayı yerel yönetimler dış siyaseti bırakın kendi iç sorunlarını bile halletme imkanına sahip değildiler. Neticede hem ekonomi kötüye gidiyordu hem de bu karmaşa yüzünden halk bölgeyi terk ediyordu. Hırsız ve eşkiyanın da saldırıları halkı daha da tedirgin ediyordu. Sosyal hayat durmuş, ticari faaliyetler sekteye uğramıştı. Pazarda mal yoktu ve kıtlık başlamış; temel ihtiyaçları karşılamak zorlaşmıştı. Bu kaosun bir başka sonucu da tarım ve hayvancılığın da bitmesiydi. Böylece işler daha da kötüye gidecekti. Bütün bu olumsuzluklar bölgedeki yerel idareyi zor durumda bırakıyor ve dış güçlerin işini kolaylaştırıyordu. Ak Sungur, bu kaosa son vermek, siyasi ve ekonomik istikrarı sağlamak ve halkı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak için bir dizi karar aldı:

1. Şeri cezaları uygulayarak hırsızları cezalandırdı ve katilleri idam ettirdi. Halka güzellikle muamele etti ve bölgedeki isyanları bastırdı. Kendisinden sonra gelen Zengi idareciler de O'nun izinden gidip halka merhametle muamele ettiler.[12]

---

[11] Medhal ilâ târihi'l-hurûbi's-sâlibiyye, s.209.; Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.46.

[12] Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.47.

2. Sadece kendi yöneticilerine değil etraftaki beylere ve diğer güç sahiplerine de mektuplar göndererek; kendilerinden her türlü fitne ve zararlı faaliyeti önlemelerini; herhangi bir olumsuz faaliyette bulunan gruba hiçbir şekilde destek olmamaları hususunda onları ikaz etti.
3. Tazminat şartı getirerek tüccarları koruma altına aldı. Buna göre herhangi bir ticaret yada yolcu kafilesi saldırıya uğrarsa, olayın gerçekleştiği en yakın yerleşim birimi bu olaydan mesuldü ve kafilenin zararını tazmin etmekle yükümlüydü.[13] Böylece insanlar güvenli olarak ticaret yapmaya başladılar. Böylece halk da sükunetin sağlanmasından kendisini sorumlu hissettiğinden; gönüllü olarak devlete destek oluyordu. Aslında durumdan halk da memnun kalmıştı. Artık insanlar bir yerden bir başka yere rahatça seyahat ediyorlar, mallarından ve canlarında endişe etmiyorlar; tüccarlar yanlarında değerli eşyalar olduğu halde rahatlıkla her yere misafir olup istedikleri yerde konaklayabiliyorlardı.[14]

Böylece Haleb yeniden canlanmış ve bir ticaret merkezi olmuştu. Artık çarşı Pazar şenlenmiş, etraftan bir sürü insan alışveriş ve ticaret için şehre hücum etmişti.[15] Bütün tarihçiler, Sungur'un iç politikasının başarısı konusunda müttefiktir. İbnü'l-Kalâsânî şöyle anlatıyor: ***"Sungur, şehre yeniden hayat verdi. Zulmü kaldırdı. Yolculara güven verdi. Şehre yeniden asalet kazandırdı. Yönetimini güçlendirdi. Halka şefkatle muamele etti. Suçluları amansızca takip edip cezalandırdı. Islah olmayanları sürgüne gönderdi. Halkın övgüsüne ve duasına nail oldu. Şehri imar ettirdi ve her yere su sebilleri yaptırdı. Neticede şehir, bir ticaret merkezi haline geldi."***[16]

İbn Vasıl ise şunları rivayet etmiştir: ***"Ak Sungur zamanında bolluk yaşandı ve fiyatlar düştü, şeri hükümler uygulandı. Yollar imar edildi ve güvenlik sağlandı. İsyan edip düzeni bozanlar cezalandırıldı. Böyle suçluları idam ettirip ibret olsun diye şehrin girişlerine astırdı."***[17]

İbnü'l-Esîr'in nakline göre: ***"Ak Sungur, halka çok güzel muamele etti. Halkı kollayıp gözetti. Hacetlerini giderdi. Ülkesi zenginlik, bolluk ve emniyet içinde yaşadı."***[18]

---

13 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.46.
14 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.15.
15 Mir'âtü'z-zamân, 8/244.
16 Zeylü târih-i Dımeşk, s.196.
17 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/19.
18 El-Kâmil fi't-târih, 8/268.

İbn Kesir ise şunları anlattı: ***"Kendisi de güzel bir insandı ve mazbut bir hayat sürdü. Şahsiyeti, halkına da adalet ve bereket olarak yansımıştır."***[19]

Ak Sungur 482/1089 senesinde Haleb'deki büyük camiyi onardı ve minaresini yeniden yaptırıp üzerine de ismini yazdırdı. Hala bugün bu isim orada durmaktadır. Hatta bu konuyla alakalı İbn Vasıl'ın naklettiği bir kıssa da vardır: ***"482/1089 senesinde Haleb kadısı Ebu'l-Hasan ibnü'l-Haşşâb, Haleb Camii'nin minaresini tamir ettirdi. O esnada Helep'te bir ateşgede (ateşe tapanların tapınağı) bulunuyordu. Çok eski bir yapıydı. Sonradan hamama çevrilmişti. Kadı, bu hamamın taşlarını aldırarak minarede kullandı. Fakat bu durumun Ak Sungur'a haber verilmemesini emretti. Bunu duyan Ak Sungur, Kadı'ya çok sinirlendi ve benim ülkeme ait bir mabedi mi yıktın diye çıkıştı. Kadı da, bu bir ateşgede idi ve hamama çevirmişlerdi.***[20] ***Ben de aldım ve taşlarını minarede kullandım, böylece o taşları yeninden mabede kazandırdım, orada Allah'ın isminin anılmasını sağladım, üzerine de senin ismini yazdırarak sevabını da sana havale ettim ama bu hayra vesile olduğumdan ben de sevabımı alacağım diyerek kendini savundu. Bu sözlerden memnun kalan Ak Sungur, bu düşüncesinden dolayı kadıyı tebrik etti. 483/1090 senesinde inşaat tamamlandı."***[21]

C. Dış Siyaseti

Ak Sungur'un dış politikası, bölgede önemli sonuçlara neden olmuştur. Bölgede karmaşalar son bulmuş, yolların güvenliği sağlanmış ve bölge halkı rahat bir nefes almıştır. Ak Sungur'un bu dirayetli idaresi ve bölge yöneticilerine zirai faaliyetlere ara vermeden devam etmelerini, şehirlerin ve kervansarayların kapılarını tüccarlara kapatmamalarını emretmesi, bölgeye yeniden canlılık ve bereket getirdi. Ak Sungur, bölgede saygın bir kişi haline gelmişti.[22] Ak Sungur, yönetimi altındaki toprakları düzene soktuktan sonra bölgeye de bir çeki düzen vermek istiyordu. Haleb, tarihi boyunca hep kargaşalara şahit olmuş, Doğu ve batı arasındaki güç kavgasının kurbanı olmuştu. Miladi yedinci yüzyıldan beri kuzey ve güneyden gelen saldırıların ve iktisadi-siyasi kaosun etkileri hala silinmiş değildi. Bu kargaşalar genelde siyasi oluyordu. Bir tarafta Dımeşk/Şam yöneticileri, diğer taraftan Haleb'i elinde tutan idareciler, Şam bölgesinde hakimiyet mücadelesi veriyorlardı. Bu hakimiyet kavgası sonunda Tutuş (Alparslan'ın oğlu

---

19 El-Bidaye ve'n-Nihaye, 16/143.

20 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/20.

21 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/20.

22 Zeylü târih-i Dımeşk, s.119,120.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.15.

Melikşah'ın kardeşi. 1095'de öldürüldü) ve Ak Sungur'u karşı karşıya getirmişti.[23] Tutuş, güçlü bir devlet adamıydı ve otoritesini sağlamlaştırmıştı. Hakimiyetini komşuları aleyhine sürekli genişletiyordu. Ak Sungur, Tutuş'a karşı mücadele etmek için güçlü ve düzenli bir ordu kurmuştu. Bu orduyu disipline etti ve orduyu idare edecek subayları yetiştirdi. Ak Sungur Melikşah'ın kendisine bıraktığı 4.000 savaşçıdan oluşan birlikle birlikte Haleb'den yola çıktı. Yolda kendisine katılanlarla birlikte asker sayısı 6.000'e çıktı.[24] Ak Sungur'un ordusu iki türlü askerden oluşuyordu:

- Birinci grup asker, sürekli olarak sayısı artan ve Türklerden oluşan özel-düzenli askerlerden oluşuyordu.
- İkinci grup ise ihtiyaç halinde Araplardan, Türkmenlerden ve diğer beyliklerden toplanan orduydu. Tutuş'a karşı yaptığı savaşta 20.000 kişilik bir ordu toplamayı başarmıştı.

Tutuş da yabana atılacak birisi değildi ve Dımeşk yönetimini ele aldığı 470/1077 senesinden beri:

- Bütün şam bölgesini ele geçirmek, özellikle sahil bölgesine hakim olmak, Fâtimîlerin hakimiyetini kırmak;
- Merkezi Horasan'da bulunan Selçuklulardan bağımsız, kendi bağımsız devletini kurmak için var gücüyle çalışıyordu.

İlk denemesinde başarısız olan (Melikşah'ın kardeşi olan Tâcüddevle) Tutuş emellerinden vazgeçmedi ve ikinci seferde amaçlarının bir kısmına ulaştı. Melikşah'ın ölümünden sonra, Melikşah'ın idaresini kendisine bıraktığı Şam'ın Selçuklulara tabiiyetini reddetti. Tutuş, vaktiyle kardeşi Melikşah zamanında Fatımilere karşı mücadele etmiş, 480/1087 senesinde sahil şeridini Fâtimîlerden kurtarmayı başarmıştır. Kardeşi ile arasını iyi tutmaya çalışarak ele geçirdiği bu bölgeleri Selçuklu sultanına hediye etmeyi teklif etti. Fâtimîlerin yayılmasından endişe duyan Melikşah, bundan çok memnun olmuş ve Tutuş'u desteklemiş ve Tutuş'un yaptığı teklifi kabul ederek buranın idaresini Selçuklular adına Tutuş'a bırakmıştı. Haleb valisi Ak Sungur ile Reha (Urfa) valisi Bozan'a,Tutuş'u desteklemelerini emrederek her türlü askeri ve lojistik desteği vermeleri hususunda gerekli talimatları verdi.[25] Fakat bu iki vali temkinli davranmış ve emirleri uygulamayı biraz ağırdan almıştı. Özellikle Tutuş'un gizli emellerini yakından takip eden Ak Sungur, gerekli desteği vermeyi ağırdan almıştı. Bozan da aynı şekilde davrandı. Bu yüzden Tutuş, sahil şeridinde istediği askeri başarıyı elde

[23] Medhal ilâ târihi'l-hurûbi's-sâlibiyye, 215.
[24] Medhal ilâ târihi'l-hurûbi's-sâlibiyye, 215.
[25] El-Kâmil fi't-târih, s.51.

edememişti.[26] Fakat 482/1089 senesinde siyasi hava Tutuş lehine değişmeye başladı. Akka, Sur, Saya ve Cibil'i ele geçiren Fâtimîler, Humus ve Efemya beylerini de arkasına alarak Fatımi komutanlarla görüştürerek bu bölgelerin resmi olarak Fâtimîlere bağlılığını ilan etti.[27] Böylece siyasi hava aniden değişmiş ve Tutuş, Selçuklu sultanları için Suriye bölgesinde ciddi bir tehdit haline gelmişti. İki taraf arasında yapılan bu ittifaktan sonra bütün Suriye bölgesinde Fâtimîlerin siyasi etkisi görülmeye başladı. Fâtimîlerle ortak çalışan (Humus valisi) Hulf bin Melâib, Tutuş'a tabi yerlere saldırmaya başladı. Bölgedeki Selçuklu yöneticileri, Sultan'a bu durumu sürekli rapor ediyorlardı. Halk da artık kendilerinden muzdarip olmuştu. Bu kötü duruma bir dur demek isteyen Melikşah, kardeşi Tutuş'a Fâtimileri cezalandırmasını ve İbnü'l-Melâib'i bölgeden kovmasını; bu toprakları tekrar Selçuklu hakimiyetine kazandırmasını emretti. Melikşah, aynı anda valilere de gönderdiği emirde, acele olarak bütün yardımcılarının Tutuş'a ellerinden gelen her türlü desteği göstermeleri talimatını verdi.[28] Bu mücadeleyi Tutuş'un yönetmesinden rahatsız olan Bozan ve Ak Sungur, O'nun ele geçirdiği bölgelerde kendisi Sultan olma arzusu güttüğünü biliyorlardı. Bu yüzden istemeye istemeye, Sultan'ın emrine uyarak Tutuş'a destek verdiler.[29] Müttefik kuvvetler 483/1090 senesinde Humus'a vardılar. Kuşatılan şehir kısa sürede ele geçirildi İbnü'l-Melâib ele geçirildi ve Sultan I. Melikşah'a gönderildi.[30] Şehrin ele geçirilmesinden hemen sonra, Selçuklu idarecileri, Sultan Melikşah'dan şehrin kendisine teslim edilmesini isteseler de Melikşah, Humus'un idaresini kardeşi Tutuş'a verdi.[31]

I. Ak Sungur'un, Tutuş'a karşı Siyasi Tutumu

484/1091 senesinde Tutuş, Trablus'a saldırdı. Trablus'ta Celâlülmelik bin İmâr adında bir idareci vardı. Tutuş, mancınıklarla şehrin kapısına dayandığında şehrin valisi kendisine, Melikşah ile aralarındaki anlaşmayı gösterdi ve şehri Tutuş'a teslim etmeyi reddetti. Bunun üzerine Ak Sungur, valinin öldürülmesine itiraz etti. Tutuş, Ak Sungur'a: "Sen benim emrim altındasın bana nasıl karşı çıkarsın." dedi. Ak Sungur da: "Ben Sultan'a tabiyim. Sen de O'na itaat ettiğin sürece peşinden gelirim. Ama O'na karşı çıkarsan senin emirlerine uy-

26 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.51.
27 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.51.
28 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.52.
29 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.52.
30 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.52.
31 Bağiyyetü't-tâlib, 7/3254.

mak zorunda değilim" diye cevap verdi. Buna çok sinirlenen Tâcuddevle Tutuş Dimeşk'e döndü. Ak Sungur da Haleb'e çekildi.[32]

Ak Sungur artık Tutuş'un niyetinden emindi ve O'nun eninde sonunda kendisine karşı bir komplo içinde olacağını anlamıştı. Bu nedenle Haleb'e döner dönmez tedbir almaya başladı. Önce Hulf bin Melâib'e aitken Şizr valisinin idaresine bırakılan topraklar üzerinde hakimiyet kurmaya çalıştı. Bu şehirlerden birisi de Efemya idi.[33] Ak Sungur, bu faaliyetleri ile şu amacı güdüyordu:

1. Kuzey Suriye'de bulunan kendi toprakları ile güneyde Tutuş'a ait topraklar arasında tampon bölge oluşturmak. Ak Sungur, bunu gerçekleştirmek için Şizr valisi Munkız oğullarını kullanmıştır.
2. Munkız oğulları ile Tutuş'un arasını açarak Tutuş'un Haleb ve civarındaki hakimiyetini kırmak.
3. Tutuş'a karşı bir ittifak oluşturmak.
4. Munkızoğullarının Tutuş ile olan ittifakını bozmak.[34]

Meseleyi yakından takip eden Melikşah, bu sürtüşmeye bir son vermek istiyordu. Ramazan 484 yani 1091 Ekim'inde bütün Şam ve Arap yarımadası valilerini kardeşi Tutuş ile olan durumu konuşmak için çağırdı. Amacı meseleyi konuşup bir çözüme bağlamaktı.[35] Tutuş, yaşananları anlattı ve Ak Sungur ile olan anlaşmazlığına gerekçe olarak Sungur'un, Selçuklulara karşı ihanet içinde olmasını gösterdi. Ak Sungur ise bu ithamı şiddetle reddetti ve Tutuş'un yalan söylediğini anlattı. Tutuş'un iddialarını kabul etmeyen Melikşah, Ak Sungur'un cezalandırılma talebini de reddetmiştir.

II. Ak Sungur'un Sultan Berkyaruk'u Desteklemesi

Melikşah'ın ölümüne kadar Ak Sungur ile Sultan arasındaki güzel ilişkiler sürdürüldü. 485/1092'de Melikşah ölünce Tutuş, sultan olmak istedi ve Melikşah'ın oğulları ile mücadeleye girişti. Suriye bölgesini zorla hakimiyeti altına almaya çalıştı. Ak Sungur ve Bozan'ı da yanına çekmeyi başaran Tutuş[36], kendisine tabi olmayı reddeden Musul valisi İbrahim bin Kureyş'in üzerine yürüdü. İbrahim mağlup oldu ve şehir Tutuş'un eline geçti. Böylece Tutuş'un Irak'a geçmesine engel olan Musul da ortadan kalkmış oluyordu. Ardından Diyarbakır ve civarı da Tutuş'a

32 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.53.
33 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.53.
34 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.53.
35 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.53.
36 Zeylü târih-i Dımeşk, s.203.

tabi oldu.[37] Ardından Tutuş, Azerbaycan üzerine yürüdü. Fakat Melikşah'ın oğlu Berkyaruk, kardeşlerine karşı üstünlük kurmuş Rey ve Hemedan'da hakimiyet kurmayı başarmıştı. Berkyaruk, Azerbaycan üzerine yürüyen amcasına karşı savaşmak üzere yola çıktı.[38] Bunu haber alan Tutuş da yeğeniyle savaşmak üzere Horasan'a geldi. Tutuş, Tebriz'e ulaştığında[39] ani bir gelişme oldu. Ak Sungur ve Bozan, Tutuş'un yanından ayrılarak Berkyaruk'un saflarına katılmak için Rey'e geldi.[40] Bu olay, Tutuş'un ordusunda moral bozukluğuna sebep olmuş ve Tutuş'un askeri hattında bir gedik açmıştı. Ak Sungur'un Tutuş'a karşı bu düşmanca tavrına birkaç ciddi gerekçe göstermek mümkündür:

1. Tutuş'un daha önceki siyasi tutumları Ak Sungur'u rahatsız etmiş ve neticede zaten araları da açılmıştı, Tutuş, Ak Sungur'a karşı düşmanca bir tutum içine girmişti.
2. Ak Sungur, efendisi ve dostu olan Melikşah'a vefa borcunu ödemek için saltanatın onun çocuklarında kalmasını istiyordu.
3. Ak Sungur, Tutuş'un Antakya kralı Yagusyan ile işbirliği içinde olduğunu tespit etmişti. Amacı gelecekte Suriye'de kuracağı devleti (Hıristiyan tehdidine karşı) emniyete almaktı.[41]

Tutuş, ordusundaki bu kargaşadan sonra Beryaruk'a karşı duramayacağını anlayıp çareyi Suriye'ye geri dönmekte buldu. Diyarbakır'ın gerisine çekilerek gücünü toplamaya ve düştüğü bu kötü durumdan kurtulmak için çareler aramaya başladı. Ak Sungur ve Bozan, Sultan Berkyaruk'a, Tutuş'un peşini bırakmamasını ve bir an önce bu işi bitirmesini ve daha fazla uzatmadan Tutuş'u tasfiye etmesini tavsiye ettiler. Ak Sungur ve Bozan, diğer valileri de bu konuda harekete geçirerek[42], bunları Rahabe'ye sığınmış olan Tutuş'un üzerine yürümeye ikna ettiler. Tutuş, bu vahim durumu fark ettiği zaman Fırat'ın doğusuna çekildi. Önce Antakya'da bir süre karargah kurduktan sonra Suriye içlerine çekildi.[43] Sultan Berkyaruk, Ak Sungur, Bozan ve Ukayli ailesi reisi Ali bin Müslim bin Kureyş, Rahabe'de; Tutuş'a karşı dörtlü bir ittifak anlaşması yaptılar. Böylece Selçuklular ile Ukayliler arasında bir ittifak kurulmuş Ukayliler Selçuklular'a tabi özerk bir yönetim olmayı kabul etmişlerdi. Bu ittifaklar kurulduktan sonra Berkyaruk, bölgedeki askeri gücü Ak Sungur'a teslim ederek

37 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.53.
38 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.54.
39 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.53.
40 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.53.
41 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.55.
42 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.55.
43 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.55.

Bağdat'a döndü. Daha sonra Ak Sungur, Haleb'e; Bozan da Reha'ya geldi. 486 Zilka'ade/Eylül 1093'de Ak Sungur, Haleb'e geri dönebilmişti. Ak Sungur, Tutuş gailesinin atlatılmasında önemli bir rol üstlenmişti. Böylece Tutuş, saltanattan uzaklaştırılmıştı. Berkyaruk, amcası Tutuş'u takip etmekten vazgeçmiş; O'nun kendi topraklarında hakimiyet sürmesine izin vermişti. Ama Sultan tedbiri de elden bırakmamıştı ve her an Tutuş'u takip ettiriyordu. Zira Suriye'nin intikam almak için birgün isyan edeceğini biliyordu. Ak Sungur, hemen hazırlıklara başladı. Amacı Tutuş'u Suriye'den tamamıyla çıkarmak hatta bütünüyle tasfiye etmekti. Bu hazırlık aşamasında Ak Sungur, Sultan'a gerek duyduğu şeyleri bildirdi ve yardımını istedi. Reha valisi Bozan, Rahabe valisi Yusuf bin Âbik ve Kelboğulları aşiretine de gerekli hazırlıkları yapmalarını bildirdi. Kendisi de Haleb'de hızlı bir hazırlığa girişti.[44]

III. Ak Sungur'un Öldürülmesi

Tutuş'un ilk hedefi, kendisini Berkyaruk karşısında yalnız bırakan ve karşı safa geçen Ak Sungur ve Bozan'dan intikam almaktı.[45] Bunun için çeşitli ittifaklar kurdu ve oğlu Rıdvan'ı, Antakya kralı Yağusyan'ın kızı ile evlendirdi.[46] Kelboğullarını da ikna ederek kendi yanına çekmeyi başardı. İki ordu Haleb yakınlarındaki Sultan tepesinde 9 Cemaziyelevvel 487/27 Mayıs 1094 tarihinde karşı karşıya geldi. Ak Sungur, yanındaki Araplara güvenmiyordu. Bu yüzden sağ kanattaki Arapları sol kanada kaydırdı. Arka saftakileri de ön safa aldı. Ama saflardaki bu değişiklik, ordu içinde huzursuzluk yarattı ve Ak Sungur'un askeri düzeni bozuldu. Sonunda ordu dağıldı ve Ak Sungur kuşatıldı. Neticede Tutuş'un eline esir düştü.[47] Tutuş'un karşısına çıkarılan Ak Sungur'a: "Şayet sen beni esir etseydin ne yapardın." diye soran Tutuş'a; "Seni idam ettirirdim." diye cevap verdi. "O halde bana verdiğin hükmü sana uyguluyorum" diyen Tutuş, Ak Sungur'u idam ettirdi. 12 Cemaziyelevvel 487/30 Mayıs 1094'de Ak Sungur'un naaşı Haleb kalesine teslim edildi ve oraya defnedildi.[48] Haleb şehrinin dışında bir yere defnedilen Ak Sungur'un mezarı daha soran Haleb yönetimini ele geçiren oğlu İmâdüddin tarafından Haleb'deki Recahiye medresesinin bahçesine nakledilmiştir.[49]

---

44 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.55.; El-Kâmil fi't-târih, 8/368.

45 El-Hareketü's-Salîbiyye, 1/112.; Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.56.

46 Zübdetü Haleb, 1/231.

47 El-Kâmil fi't-târih, 8/368.

48 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.55.

49 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.55.

D. İmâdüddîn Zengî'nin Ortaya Çıkışı ve Zengî Ailesi

I. Doğumu

İmâddîn Zengî babasının Melikşah sarayında yüksek devlet görevinde iken 477/1084 senesinde dünyaya geldi. Babası o doğduğu sıralarda Kasîmü'd-Devle (devletin ortağı) ünvanını almıştı. Babasının biricik oğlu olan İmâdüddîn'in doğumundan iki sene sonra Ak Sungur, Haleb valisi olarak tayin edilmişti. Sene 479/1086. Haleb, İmâdüddîn'in çocukluğunun geçtiği yerdi.[50]

II. Babasının İmâdüddîn'in Eğitimine Verdiği Önem

On yaşına kadar babasıyla birlikte büyüyen Zengî, üstün şahsiyetini babasından almış, onun ahlaki özelliklerini kazanmıştı. Babası, Zengî'nin eğitimine ve terbiyesine önem vermiş, genç yaşta askeri sanatlarını, atıcılığı ve binciliği öğretmişti. Amacı kendi topraklarına Zengî'yi iyi bir mirasçı olarak bırakmaktı. Oğlunun ahlaki olgunluğuna da önem veren Ak Sungur, İmâdüddîn'e zorluklara karşı nasıl mücadele edeceğini ve sabrı da öğretiyordu. Daha sonra Zengî'nin başarılı hayatına baktığımızda, babasının kendisini ne kadar iyi yetiştirdiğini anlamak mümkündür. Zira gençliğinde (Abbasî veziri) Mevdud'un ordusunda haçlılara karşı mücadeleye katılmış ve en ön saflarda savaşarak cesaretini ispat etmişti. Akranları onunla gurur duyuyorlardı. Hıristiyanlar tarafından kuşatılan Taberiye'de verdiği mücadele ve gayreti, bitmeyen azmiyle insanları kendisine bağlamıştı. Babasından öğrendiği güzel huylardan olan kendi yandaşlarına bağılığı ve dostlarına güzellikle muamele etmesi düşmanlarına karşı ise sert ve kararlı olması gibi özellikler, Zengî'yi meşhur etmişti.[51]

III. Annesi

On yaşındayken babasını kaybeden Zengî'nin annesi, oğlunun babasının mirasına sahip çıkarak Musul'a vali olduğunu görecek kadar yaşamıştır. Kocası Ak Sungur'u öldüren Tutuş'un (1095 senesinde Berkyaruk'a karşı yaptığı savaşı kaybettikten sonra kaçtığı halde) Dimeşk'te kıstırılıp öldürüldüğünü ve kocasının intikamının alındığını görmekten çok memnun olan İmâdüddîn'in annesi 529/1134'de Musul'da vefat etti. Zengî'nin annesi ile alakalı Suriye'de Avrupalılar tarafından anlatılan bir efsane vardır. Rivayete göre Musul beyinin kızı olan bu kadın bir savaşta esir düşmüş ve Ak Sungur'un haremine cariye olarak girmiştir. Yani aslında İmâdüddîn gibi bir kahramanı doğuran ve yetiştiren Avrupalı

50 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.57.

51 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.58.

bir kadındır. Bu efsane hayal ürünü olup gerçek değildir. Zira Musul beyi (Atabek/atabey yani yerel yönetici) Ak Sungur, haçlı savaşlarından önce vefat etmişti; yani annesinin böyle bir savaşta ele geçirilmesi mümkün değildir. Tarihçiler bu kadının ne ismini ne de aslını zikretmemişlerdir. Bu yüzden aslı beyaz Türklerden (Avşar boyu) olan İmâdüddîn'in esmerliğinin annesinden gelip gelmediğini bilemiyoruz.[52]

IV. İmâdüddîn'in Hanımları

1. İmâdüddîn, birden fazla evlenmiştir. Tarihçilerin zikrettiğine göre eşlerinden birisi Emir Kandoğdu'nun hanımıdır. Emir Kandoğdu bir savaşta şehit düşmüştü ve geriye bir hanım ve bir oğlan bırakmıştı. Ayrıca Kandoğdu'nun malı ve berki (elbise ve silahtan oluşan asillere ait bir mirası) da vardı. Geleneğe göre berk, ancak sultana kalabilirdi. Sultan (ikinci) Mahmut 1118-1131 yılları arasında büyük Selçuklulara hükümdarlık yapmıştır.) Kandoğdu'nun hanımını ve mirasını İmâdüddîn'e nikahlayarak kendisini onurlandırmıştır. Kadın başlangıçta itiraz etmek istese de sonradan bu evliliğe razı olmuştur. Kadın oğluyla birlikte Zengî'nin yanına yerleşti. Beraberinde kocasından kalan malı ve berk'i de getirip Zengî'ye teslim etti. Kandoğdu'nın gerçekten de büyük ve değerli bir mirası vardı.[53]
2. İkinci eşi: (Tutuş'un oğlu olan) Rıdvan'ın kızı Hâtun'dur. Bu evlilik siyasi bir evlilik olup; Rıdvan, Musul'da nüfuz sağlamak için İmâdüddîn'e kızını vermişti.[54] Ancak İmâdüddîn, sonradan dedesinin öldürülmesi aklından çıkmadığı için bu kadını boşamak istemiştir. Boşanma Haleb kadısı Ebû Ğânim'in kararıyla resmileşmiştir.[55] Kısa süren evlilik, Hasan Habeşî'ye göre 522/1128; İbnü'l-Adîm'e göre ise 523/1129 senesinde gerçekleşmiştir.[56]
3. Üçüncü hanımı ise Sekman Kutbî'nin kızı (Ermeni prensesi) Hallât'tır. Büyük ihtimalle Zengî bu kızla, siyasi nüfuz için 529/1135'de evlenmişti. Bu evlilikten bir yıl önce Zengî bir savaşta Sekmân bin Ürtük (Urtekin) ile savaş halinde olan Hüsamüddîn Timurtaş ile birlikteydi. Sekmân da bu savaşa son vermek istiyordu. Kızıyla evlendikten sonra bu bölge de Zengî'nin iradesine tabi oldu. Hemen ardından Sakar ve Şûş da Zengî'ye boyun eğdi.
4. Dördüncü hanımı Timurtaş'ın kızıdır.

---

52 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.59.

53 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.28.

54 Nureddin Zengî, Hasan Habeş, s.24.

55 Zübdetü Haleb, s.244.; El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.59.

56 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.59.

5. Beşinci olarak Cenâhüddevle lakabı (Selçuklu ileri gelenlerinden) Hüseyin'in kızıyla evlendi. Bu kızla da Humus'u kuşattığı 531/1039 senesinde evlendi. Bu evlilikle, uzun süredir kuşattığı Humus, kanuni olarak Zengî'nin eline geçti. Çünkü kız, babasının tek varisiydi (ve Selçuklu veraset geleneğine göre devlet, babadan sonra evlatları arasında miras olarak dağıtılıyordu). Bu evlilikle kızın babası (Hüseyin'in) devlet adamları da İmâdüddîn'in yanına geldi.[57]
6. Altıncı evliliği, 532/1040 senesinde Emir Çavlu'nun kızı Safvet Melik'le evlendi. (dul olan bu kadın) Şemsülmüluk İsmâil'in annesi Melik Dekkâk'ın anne bir kardeşiydi. Bu kadının asıl kardeşleri Tacülmüluk oğullarıdır. Bu evlilikten maksadı da Musul'u ele geçirmekti. Zaten istediğine ulaşamayınca bu kadından da boşanmıştır.

Buradan anladığımız kadarıyla İmâdüddîn Zengî'nin evlilikleri hep siyasi maksatla olmuştur. Tarihçilerin anlattığına göre Zengî, evlilik bağına önem veriyor ve siyasi-askeri işbirliğinde evlilik bağının en güvenilir ortaklık biçimi olduğunu biliyordu. Zengî, siyasi projelerini gerçekleştirmek, yeni ittifaklar kurup düşmanlıkları sona erdirmek için evlilik bağını kullanmıştır. Böylece bölgedeki birçok idareciyi ve askeri yöneticiyi bir araya getirmeyi başarmıştır. İmâdüddîn'in en büyük ve öncelikli hedefi; Müslümanları haçlı tehlikesi karşısında birleştirebilmekti. Bütün bu evlilikler ve boşanmalar bu amaç için planlanmış şeylerdi.[58]

V. Çocukları

En büyük oğlu Seyfettin Gazi, sonra sırasıyla; Nureddin Mahmut, Kutbettin Mevdûd, Nusretüddîn Emîr Efirân. Bütün çocukları babasının asaletini taşıyorlardı ve ahlaklı/şahsiyetli kimselerdi. Özellikle; Nureddin Mahmut, Seyfettin Gazi ve Kutbettin Mevdûd kahramanlıkları ve başarılarıyla meşhur olmuş kardeşlerdi. Çocuklarının isimlerinden anlaşıldığına göre Zengî, Selçuklulara olan vefasını unutmamış ve babasının yolundan gideceğini göstermiştir. Zira Mevdûd, babasının dostu Abbâsî vezirinin ismi idi. Gazi ise yine Selçuklu beylerine mahsus ünvanlardandır. Mahmut ise Zengî'nin hizmet ettiği büyük Selçuklu sultanının adıdır.[59] Zengî, çocuklarının terbiyesi için özellikle meşhur şair ve edebiyatçı Ulyâ bin Mansur es-Sürûcî'yi vazifelendirmişti. Seyfettin büyüyünce Sultan (Gıyasettin) Mesut'un (1108-1152 yılları arasında yaşadı) yanına gönderildi. Mesut tarafından taltif edilen Seyfettin, uzun yıllar Sultan'ın muhafızlığını yapmıştır.[60]

---

57 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.60.

58 İmâdüddîn Zengî, s.172.

59 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.62.

60 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.97.

Seyfettin babası İmâdüddîn'in (1156 senedinde Yarankaş isimli bir köle tarafından) öldürülmesine kadar burada kalmıştır. Nureddin ise babasının yanında O'nun özel ilgisiyle yetişti. Savaş sanatları, binicilik ve atıcılık öğrenerek Kur'an ilimlerini de tahsil etti.[61] Ergenlik çağına geldiğinde babasının hizmetinde bulunmuş, babası şehit edilinceye kadar yanından ayrılmamıştır. Zengî çocuklarını askeri ve siyasi idareci olacak şekilde yetiştirmeye çalışmış; varisi olmaları için çalışmıştır. Fakat Nureddin ve Seyfettin tarihte öne çıkmışlar, diğer iki oğlu Kutbettin ve Mevdud'a ise tarihçiler maalesef pek yer vermemişlerdir.[62]

61 El-Bidâye ve'n-Nihâye, s.173.

62 İmâdüddîn Zengî, s.173.

İKİNCİ KONU

İmâdüddîn Zengî'nin Şahsiyeti ve İdareciliği

1. SİYASET SAHNESİNE ÇIKIŞI

İmâddüddîn'in tarih sahnesine çıkışında en önemli pay babası Ak Sungur'a aittir. Ak Sungur'un 465-487 (1072-1094) yılları arasında Selçuklulara hizmet etmiş, askeri ve siyasi alanda üstün hizmetlerde bulunmuş, devletin istikrarı için büyük gayretler göstermiştir. Özellikle Ak Sungur'un Sultan Berkyaruk'u desteklemesi, tahtı ele geçirmesinde ve tahtta kalmasında büyük destek olması, sultanların İmâdüddîn'e özel bir önem vermesine ve sahip çıkmasına vesile olmuştur. Babası şehit düştüğünde on yaşında olan Zengî, Haleb'de babasının topraklarında ve babasını sevenlerin gözetiminde özenle yetiştirilmiştir.[63]

A. İmâdüddîn'in Musul Atabeyi Körboğa Maiyetinde Bulunması

489/1096 senesinde (Tutuş gailesinin atlatılmasından sonra) Musul'a vali tayin edilen Körboğa, Zengî ile özel olarak ilgilenmiştir. Sultan Berkyaruk'un desteği ile iktidara gelen Körboğa, (Ak Sungur'un Sultan'a olan yakınlığını ve hizmetini) dikkate alarak, Ak Sungur'un adamlarından İmâddüddîn'in, kendi yanına getirilmesini talep etti: ***"O benim yeğenim sayılır. O'nu bana emanet edin. Yetiştirilmesi ile bizzat ilgileneceğim."***[64] Körboğa, Ak Sungur ve ailesinin, Türkmen beyleri ve halk nezdindeki şöhretinin de farkındaydı. Böylece Ak Sungur'u seven beyler ve halklar da Körboğa'ya itaat edeceklerdi. Ayrıca İmâddüddîn, Ak

---

63 İmâdüddîn Zengî, s.36.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.15.

64 İmâdüddîn Zengî, s.36.

Sungur tarafından özenle yetiştiriliyordu ve babasının da şahsiyetine sahipti. Körboğa, İmâddüddîn'in kendisine çok iyi bir yardımcı olabileceğini de anlamıştı. Böyle bir genci yetiştirmeli ve bu güzel devlet adamından istifade etmeliydi. Özellikle haçlı tehlikesine karşı İmâddüddîn, ilerde çok büyük yararlar gösterebilirdi. Körboğa'nın bir amacının da İmâddüddîn'in ilerde büyüdüğünde kendisine muhalefet etmemesini sağlamak olduğunu söyleyebiliriz. İmâddüddîn de Körboğa'nın yanında hep O'na sadık kalmış 495/1101 senesinde Körboğa vefat edinceye kadar kendisinin hizmetinde bulunmuş, bütün emirlerini azim ve samimiyetle yerine getirmiştir.[65]

B. Musul Valisi Çukurmuş ile İlişkisi

İmâddüddîn, Korboğa'dan sonra 495-500 (1101-1106) yılları arasında Musul valiliği yapmış olan Şemsüddevle Çukurmuş ile de aynı güzel ilişkileri sürdürmüştür. Çukurmuş da Ak Sungu'u tanıyordu ve Melikşah döneminden beri bu ailenin Selçuklulara olan hizmetinin farkındaydı. İmâddüddîn'in bu güzel geçmişi ve kendisinin bizzat devlete bağlılığı, Çukurmuş'un da İmâddüddîn'e karşı sevgi duymasına vesile olacak, hatta Çukurmuş kendisini evlat edinerek varisi ilan edecektir. Bu güzel ilişkiler de 11106 yılında Çukurmuş'un vefatına kadar sürmüştür.[66]

C. Daha Sonra Musul Valisi Olan Çavlu Saka ile İlişkisi

Çukurmuş'un vefatıyla Musul valiliğine 500-502 (1106-1108) yılları arasında Çavlu Saka nezaret etmiştir. Bu esnada Zengî de gösterişli bir delikanlı haline gelmişti ve yeni vali ile de güzel ama seviyeli bir ilişkisi vardı. Fakat 502/1108 senesinde Çavlu, Sultan Muhammed'e (Tapar, 1105-1108 yılları arasında hükümdarlık yapmış Büyük Selçuklu Sultanı) isyan edince, Zengî ve ileri gelen idareciler Çavlu'ya itaat etmemiş, Sultan da Musul'a yeni bir vali tayin etmiştir: Mevdûd bin Tuntekin. Mevdûd, 502-507 (1108-1113) yılları arasında vali olarak görev yapmıştır. Tuntekin ile çok iyi anlaşan Zengî, hem bu yeni validen hem de Sultan'dan çok etkilenmiştir. Valiye bağlı olarak devlet işlerinde iyice tecrübe sahibi olan Zengî, valinin önemli adamlarından olmuş ve kendisine bolca toprak ihsan edilmiştir.[67]

---

65 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.16.; el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.31.

66 İmâdüddîn Zengî, s.36.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.16.

67 İmâdüddîn Zengî, s.37.

D. Zengî'nin Haçlı Savaşlarında Atabey Mevdûd'a Bağlılığı ve Hizmetleri

Mevdûd, babasının devletteki konumuna binaen İmâdüddîn Zengî'ye önemli görevler vermişti. Fakat zamanla Zengî'nin basiret ve cesaretini anlayınca hem görevlerini hem de emrine verdiği toprakları arttırmıştı. Zengî, özellikle haçlılara karşı Taberiye'deki mücadelede büyük yararlılık göstermiş ve devlet büyüklerinin dikkatini üzerine çekmiştir. Zengî, Mevdûd'un valiliğe atanmasından önce de üstün zeka ve gayretini ispat etmişti ama haçlı savaşlarında özellikle Latinlere karşı verdiği mücadele bu konumunu daha da sağlamlaştırmıştı. Tarihçilerin anlatıldığına göre Zengî daha siyasi kariyerinin en başında bu savaşlara ilk safta iştirak etmiş birisidir.[68] Zengî hem hizmet ve kahramanlıklarıyla hem de Mevdûd'a ve diğer dostlarına bağlılık ve sadakatiyle bütün Müslümanların gönlünde taht kurmuştu. Dimeşk camiinde 507/1113 senesinde Mevdûd'un şehit edilişi ile Zengî için de bir başka dönem başlamış oldu.[69]

E. Atabey Ak Sungur Burşûkî'nin Emrinde Görev Yapması

Zengî önce Mevdûd'un şehit düşmesinden sonra vali tayin edilen Çüyûş Bey'in emrine girmiş fakat daha sonra aynı sene içinde Sultan Muhammed tarafından haçlılara karşı kurulan cepheye kumandan tayin edilen Ak Sungur Burşûkî'nin emrine verilmiştir. Rühâ, Simsât ve Sürûc'ta haçlılara karşı mücadele eden Zengî, burada da üstün hizmetler sergilemiştir. Artık şöhreti daha da artmıştı.[70] Sultan Muhammed, Zengî'y taltif etmek ve tanışmak için Musul valisinden kendisini davet etmesini emretti. Sultan, Zengî'nin gücünün ve samimiyetinin ödüllendirilmesi gerektiğini düşünüyordu.[71]

F. Sultan Muhammed'in 511/1118'de Vefat Etmesinden Sonraki Konumu

511/1118 senesinde Sultan Muhammed (Tapar) vefat edince Cüyûş Bey, merhum sultanın oğlu Mesûd'ûn tahta geçmesi için çalıştı. Zira (miras yasası gereği Cüyûş Bey) Mesûd'un (bölgesinde) Atabey idi. Cüyûş Bey, Bağdat'a yönelerek Irak bölgesinde Mesut'un Sultan ilan edilmesini sağladı. Amacı (Mesut'un ağabeyi Gıyasettin'e kalan başkenti de ele geçirerek) Mesut'u büyün Selçukluların başına geçirmekti. Zengî de bu faaliyeti desteklemiş; Cüyûş Bey ve Mesut ile beraber Bağdat'a gelmiştir. Zengî bir müddet devam eden birkaç savaşta Musul askerini kumanda ediyordu. Fakat (Gıyasettin) Mahmut, babasının yerine geçmiş

---

68 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.63.

69 İmâdüddîn Zengî, s.37.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.17-18.

70 İmâdüddîn Zengî, s.37.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.17-18.

71 İmâdüddîn Zengî, s.38.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.24.

ve merkezi ele geçirerek Mesut'u da mağlup etmişti.[72] Üç yıl sonra (1120-21 senesinde) Cüyûş Bey, Mesut'u tahta geçirmek için tekrar isyan etti. Fakat Zengî bu sefer onlara yardım etmeyi reddetti. Zira artık devlet bir düzene girmişti ve mevcut sultana bütün bölge tabi olmuştu. Zengî, Cüyûş Bey'i isyan etmenin yanlış olduğu ve sonunun kötü olacağı hususunda ikaz edip kendisine nasihatte bulundu. Fakat Cüyûş Bey, O'nu ciddiye almadı ve isyan etti. Sultan Mahmut (İkinci Mahmut Gıyasettin) Burşukî Ak Sungur'a yetki vererek Zengî'ye sahip çıkmasını emretti. Ak Sungur da yeni yönetimde Musul valiliğini Zengî'ye bıraktı (1127 senesi). Zengî, Sultan'ın talimatıyla protokolde bölgedeki bütün valilerden öndeydi.[73]

(Ak Sungur, Mesut ile Mahmut'u barıştırmış, Mesut ağabeyi tarafından affedilerek 1121-1152 yılları arasında Irak bölgesinin sultanı -bir nevi bölge valisi- olmuştur. Mahmut ise 1131 senesinde vefatına kadar Sultan olmuştur. 1131'de Mahmut'un ölümü ile tahta Sultan Sener geçti. Mesut ise yeni sultana bağlı olarak 1152 senesine kadar hükmünü sürdürdü.)

G. İmâdüddîn Zengî'nin Vâsıt ve Basra'yı da Hükmü Altına Alması

516/1122 senesinde Irak beylerbeyi tayin edilen Burşukî Ak Sungur, Hile'de, Debis (bin Mansur, Tikrit ve Vasıt civarında hüküm sürüyordu.) üzerine yürüdü. Zengî de kendisine yardım etti. Fakat Burşukî mağlup oldu.[74] Ak Sungur, Zengî'nin mücadele azmini görünce Vasıt şehrini de Zengî'ye bıraktı. Vasıt önemli bir noktaydı ve Zengî'nin görevi Hile'den (Debîs'ten) gelen saldırıları önlemekti. Zengî, Debîs'e üstünlük sağladı ve Nûmaniye'yi de ele geçirdi.[75] Böylece Zengî, makamının hakkını vermiş, kendisine güvenenleri mahcup etmemiş; idareciliğini de ispat etmiştir.[76] Böylece Zengî, Irak'ta da nüfuz sahibi olmuş ve kısa süre sonra Basra'yı da hakimiyeti altına almıştır. Daha sonraları bölgedeki diğer arap kabilelerin saldırılarının sonunu getirerek bölgede sükuneti sağlamıştır.[77] Zengî bizzat bölgeye gelerek bölgeyi denetlemiş; olumsuzlukları bizzat kendisi ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Göçebe arap aşiretlerini cezalandırmış onları çöle geri sürmüştür. Önce Vasıt'taki askeri ve siyasi idareyi düzene koyduktan sonra Basra'da da düzeni sağlamayı başarmıştır. Neticede Zengî'nin Selçuklu devlet adamları nezdinde itibarı artmış fakat bu başarılar O'nun düşmanlarının da artmasına sebep olmuştur. Bölgenin en güçlü idarecisi olan Debîs bile Zengî'den korkmuş,

---

72 El-Kâmil fi't-târih, s.38.

73 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.22-24.

74 El-Muntazam, 9/232-233.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.24.

75 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.25.; İmâdüddîn Zengî, s.38.

76 Ravzateyn, 1/73.; İmâdüddîn Zengî, s.39.

77 El-Bidâye ve'n-Nihâye, s.39.

bu kudretli yönetici ile baş edemeyeceğini anlayarak Zengî ile mücadele etmek yerine Bağdat'taki Abbâsî Halifesine karşı mücadele etmeyi tercih etmiştir.[78]

H. İmâdüddîn Zengî ve Burşuki'nin (Ak Sungur) Halife Müsterşid'i Savunması

Zengî ve Burşukî, Halife'yi Debîs karşısında yalnız bırakmadılar. 517/1123 senesinde güçlerini birleştirerek Debîs üzerine saldırdılar. Mevla inayet buyurdu ve Zengî'nin uyguladığı askeri taktik başarıyla sonuçlandı. Debîs ağır bir yenilgiye uğradı. Adamlarının çoğu ya kılıçtan geçirildi veya esir edildi. Geriye kalanlar da kaçtılar. Halife tekrar Bağdat'a döndü. Halk, Zengî ve Burşukî'yi sevinçle karşıladı. Bu mücadelede zarar gören Bağdat kendisini yeniden toparladı.[79] Zengî, Saht Kemân'ı bölge valisi yaparak Halife'nin korunması görevini kendisine bırakarak Şam'a geri döndü. Zengî'nin Bağdat'tan ayrılmasını fırsat bilen Debis, tekrar Irak'a hücum etti. Zengi derhal geri dönerek Debîs'in üzerine yürüdü. Debîs, bölgeden tamamıyla sürülecek Suriye taraflarına kaçarak haçlılarla ittifak edecektir.[80]

J. İmâddîn'in Sultan Mahmud Dönemindeki Hizmetleri

517/1123 senesinde Irak bölge valiliği/beylerbeyliğinden alınan Burşukî, yeniden Suriye ve Musul bölgesine haçlılara karşı mücadele etmekle görevlendirildi. Yerine ise Yarankaş görevlendirildi.[81] Burşukî, Zengî'ye haber göndererek Musul'da kendisine katılmasını istedi. Amacı hem Zengî'nin desteğini almak hem de Zengî'nin Sultan nezdindeki kıymetini arttırmaktı. Burşukî tarafından Sultan'a takdim edilen Zengî, büyük Selçuklu devlet adamlarından birisinin dul eşiyle evlendirildi (Kandoğdu'nun eşi). Böylece Zengî, Selçuklu Devleti tarafından büyük yetkili bir devlet adamı oldu.[82] Böylece Zengî, hizmetlerinin karşılığını almış; kendisini ispat etmiş ve bölgede nüfuz sahibi bir yönetici olmuştu.[83]

K. Sultan Mahmûd'un İmâddîn'i Basra'nın Güvenliğini Sağlamakla Görevlendirmesi

Zengî, Basra'dan ayrıldıktan sonra şehirde tekrar karışıklık çıktı. Bir taraftan iç isyanlar diğer taraftan da göçebe arap saldırıları, şehirde ve bölgede huzur

78 El-Muntazam, 9/242-243.; İmâdüddîn Zengî, s.39.
79 El-Bidâye ve'n-Nihâye, s.39.
80 El-Muntazam, 9/249.
81 El-Muntazam, 9/249.
82 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.37-38.; İmâdüddîn Zengî, s.40.
83 İmâdüddîn Zengî, s.40.

kaçırmıştı. Durum Sultan'a rapor edildiğinde Sultan Mahmut, Zengî'yi bölgenin güvenliğini sağlamakla görevlendirildi ve Basra 518/1124 senesinde kendisi tımar olarak verildi. Zengî'ye bölgedeki güvenşiği sağlamak için tam yetki verilmişti. Abbâsî halifesinin genişleme politikasına girişip Irak üzerine ordu göndermeyi planladığını haber alan Sultan, Vâsıt'ı da Zengî'ye bırakarak bölgeyi güvenlik altına almasını istedi.[84] Zengî, İsfahan'dan ayrılıp Basra'ya geldi. Halka merhametle ve adaletle muamele edip suçluları cezalandırıldı. Göçebe Araplar sürgün edildi. Bölgede huzur ve istikrarı yeniden tesis eden Zengî, yetkilerinin hakkını vermişti. Zengî, dışarıdan gelecek saldırıları önlemek için bir dizi askeri tedbir aldı. Bu tedbirlerden birisi de şehirlerde daimi ve düzenli garnizonlar kurmaktı. Bölge siyasi ve askeri olarak yeniden yapılandırıldı. Zengî'nin bu başarıları Sultan tarafından takdir edildi ve kendisine Irak beylerbeyliği verildi.[85]

L. Selçuklu Sultanı ile Halife Müsterşid Arasındaki Mücadele

519/1126 yılına gelindiğinde Selçuklu Sultanı (İkinci) Mahmut ile Abbâsî halifesi Müsterşit arasındaki ilişkiler askıya alındı. Zira Bağdat'taki karmaşaya son vermek isteyen Sultan Mahmut'un Irak'a yönelik siyaseti, Irak üzerinde hak iddia eden halifeyi rahatsız etmişti. İlk adım halifeden geldi ve Afif el-Hâdim adlı birinin kumandasında ordularını Vasıt'ı ele geçirmek üzere gönderdi. Zengî, Vasıt yakınında gerçekleşen savaşta tarafsız kalmayı tercih etti. 20 zilhicce/17 Ocak 1126'da Sultan, Bağdat'a gelerek halifeye anlaşma teklif etti fakat halife bu teklifi kabul etmedi. Halife ile savaşın eşiğine gelen Sultan, Zengî'ye haber göndererek ordusunun başında Bağdat'a gelmesini, hatta gemilerini ve mancınıklarını da getirmesini emretti. Zengî bu emri yerine getirdi. Büyük bir ordu toplayarak Irak'ın güneyine geldi. Halife de Zengî'nin büyük bir orduyla üzerine geldiğini ve hatta deniz kuvvetlerinin de bu savaşa katılacağını haber aldı. Bağdat kuşatıldı. Kuşatma çok sert geçiyordu. Daha fazla dayanamamacığını anlayan halife anlaşma teklif etti. Bunun üzerine Sultan Bağdat'a girdi ve anlaşma sağlandı.[86] Zengî, halife ile sultanın anlaşmasında önemli bir rol oynadı. Zira iki taraf arasında savaşın devam etmesini arzu etmiyor, Müslümanlar arasındaki savaşın çok kötü sonuçlar doğuracağını biliyordu.[87]

---

84 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.38.; İmâdüddîn Zengî, s.41.

85 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.38.; İmâdüddîn Zengî, s.41.

86 El-Muntazam, 9/2452-25.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.31-38.

87 İmâdüddîn Zengî, s.41-42.

M. İmâdüddîn'in Irak Şehinşahlığına Tayini

Bu anlaşmadan sonra Sultan, boş kalan Irak şehinşahlığına (beylerbeyi yada bölge valisi) kimi tayin edeceğini düşünmeye başladı. Kendi hanedanında veya devletin ileri gelenleri arasında güvenilir ve bu işin üstesinden gelecek birini bulamadı. Sonunda bu işi en iyi Zengî'nin yapabileceğine karar verdi. Zira Zengî hem sadık bir adamdı hem de başarılı bir devlet adamıydı. Zengî'yi Irak şehinşahı olarak atayan Sultan Bağdat'tan ayrılarak (İsfehan'a) geri döndü.[88] Sultan bu kararında hata etmediğini anladı. Zira İmâdüddîn kısa sürede bölgede ifa ettiği vazifelerle makamının hakkını vermişti. Böylece İmâdüddîn sadece Bağdat'ta değil bütün Irak'ta kudret sahibi olmuştu.[89]

2. İMÂDÜDDÎN'İN MUSUL'A TAYİN EDİLMESİNDE ULEMANIN TUTUMU

521/1127 senesinde Musul valisi Burşukuî İzzetttin vefat ettiğinde küçük kardeşi Türk asıllı bir kölemen (memluk) olan Çavlu'nun vesayeti altında yerine vali tayin edildi. Fakat ulema böyle çalkantılı bir dönemde Musul'da gösterilecek bir zaafın Haleb'i hatta bütün Suriye bölgesini de etkileyeceğini düşünüyordu. Askeri ve siyasi otoritedeki bir boşluk yada gevşeklik haçlılara karşı İslami mücadeleyi tehlikeye uğratabilirdi.[90] İlim ve ahlaklarıyla şöhret bulmuş Şehrezûrî ailesi, İmâdüddîn'in Musul'a vali tayin edilmesi için faaliyet göstermeye başladı. Zira Çavlu, Musul valisi Bahattin bin İbnü'l-Kâsım Şehrezûrî ve İzzettin Burçukî'nin baş yardımcısı Selehaddin Muhammet Yağusyanlı'yı Bağdat'a sürgün etmişti. Çünkü bu iki zat Selçuklu merkezi idaresine bağlı kimselerdi ve Çavlu'nun kötü niyetini anlamışlardı. Onlardan gelen haberlere göre Çavlu, eski vali İzzettin'in küçük kardeşinin vesayetini bahane ederek O'nun adına halka ve etrafa zulmediyordu. Çavlu, merkeze bağlı ve hatta İmâdüddin'e hayran bu iki adamın kendisi için problem teşkil edeceğini düşünerek onları yanından uzaklaştırmıştı. Kadı ve Nâib, Bağdat'a ulaştıktan sonra İmâdüddîn lehinde kampanyaya başladılar. Kötü niyetinin yanında Çavlu'nun aynı zamanda yetersiz bir devlet adamı olduğunu; eğer durum böyle giderse çok geçmeden bölgenin haçlılar eline geçebileceğini Selçuklu merkezi yönetimine rapor ettiler.[91] Bağdat'ta İzzettin'in Nâibi olan Selehaddin, aralarından hısımlık bulunan Nasırüddin Çakırva'ya iltica etti.[92] Bölge ileri gelenleri ile görüşmeden sonra Çavlu'nun şahsiyetsiz biri olduğuna ve bu

88 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.68.

89 Ravzateyn, s.32.

90 Mevkıfu Fukahâ-i Şâm ve Kudâtihâ mine'l-gazvi's-salîbî,s.84.

91 El-Kâmil fi't-târih, s.84.

92 El-Kâmil fi't-târih, s.84.

göreve layık olmadığına karar verildi.[93] Bundan sonra Şehrezuri ve Selehaddin, Irak ileri gelenlerinin de desteğiyle durumu Selçuklu vezirine şöyle arzettiler.[94] ***"Bildiğiniz gibi haçlılar, Mardin'den Mısır açıklarına kadar nüfuz ettiler ve bölgede güçlendiler. Hatta etrafta Müslümanlara tabi olan başka bölgeler de onlara boyun eğdi."***

Vezirin Bahattin ve Selehaddin'e verdiği cevaptan durumun vehameti karşısında ne denli endişeye kapıldığını anlıyoruz: ***"Haklısınız. Şu halde bölgeye dirayetli ve kudretli bir idareci tayin etmek gerekiyor."***[95] Bahattin ise cevaben; ***"Biz de Allah katında mesuliyetimiz olmasın ve Müslümanların başına kötü işler açılmasın diye tedbir alman için durumu size ilettik. Zira Sultan'a karşı gelmekten ve böylece Allah katında da günahkar olmaktan korkuyoruz."*** dedi.[96] Bu zatın davranışı bize çok büyük bir derstir. Allah'ın rızası ve ümmetin menfaati için her türlü makam ve şöhretten vazgeçen bu iki adam, Sultan'ın bizzat tayin ettiği adamın görevden alınması için veziri ikaz etmiş, böylece sultanın yanlış bir karar verdiğini açıkça söylemişlerdir. Bu davranışları bize, haksızlığa ve zulme karşı sessiz kalmamayı öğretiyor. Ayrıca Bahattin, vezirden kendi akrabası olan Kemalettin Şehrezûrî'nin de göreve getirilmesini isteyebilirdi. Fakat o böyle bir göreve Zengî'nin getirilmesinin ümmet için daha yararlı olacağını düşündüğünden kendi ailesinin menfaatini düşünmek yerine bir başkasının göreve getirilmesini teklif etmiştir. Bu tavır da bize örnek olmalıdır. Bu görüşmenin ardından Vezir Şerafettin Nûşirevân bin Halit, bölgedeki son gelişmeleri Sultan'a arzetmek ve Zengî'nin tayinini görüşmek üzere Sultan'un huzuruna çıktı. Vezir, Sultan Mahmut'u, iki alimin görüşlerini kabul etmeye ikna etti. İki alim ve özellikle Bahattin Şehrezûrî, diğer yöneticilerin yerine İmâdüddîn'i teklif etmiş ve vezirden ısrarla O'nun vali tayin edilmesini talep etmişlerdir. Sonunda iki alim, bu amaçlarına ulaştılar.[97] Kadı Bahattin, mevcut durumda Musul'a mücadeleci ve atılgan, gayretli ve dirayetli bir yöneticinin tayin edilmesi gerektiğini; haçlılara karşı savunma yerine taarruza geçilmesi gerektiğini düşünüyordu. 521/1127 yılında idareyi ele alan Zengî kısa sürede (bir süre önce haçlıların eline geçmiş olan) Haleb üzerinde de hakimiyet kurdu. Fırat havzasına hakim olan Haleb hem bölgede stratejik bir konuma sahipti ve haçlılar için de önemli bir merkezdi. Haleb'in arap ya-

93 Devrü'l-fukahâ ve'l-ulemâ el-müslimîn fi'ş-şarki'l-ednâ, s.106.
94 Devrü'l-fukahâ ve'l-ulemâ el-müslimîn fi'ş-şarki'l-ednâ, s.106.
95 El-Kâmil fi't-târih, s.107.
96 El-Kâmil fi't-târih, s.107.
97 El-Kâmil fi't-târih, s.8/259.

rımadası ve Suriye için önemini bilen Zengî, haçlılar buraya ulaşmadan önce Haleb'de hakimiyet kurulması gerektiğini düşünüyordu.[98]

Haleb'in haçlıların ele geçirilmesi durumunda Suriye bölgesinin de Müslümanların elinde kalması zorlaşacaktı. Bu yüzden Müslümanlar daha erken davranmalıydılar.[99]

A. Kadı Bahattin Şehrezûrî'nin İmâdüddîn Sarayındaki Mevkii

Zengî, Bahattin'in desteğini unutmamış; onu, idaresi altındaki bütün topraklara baş kadı olarak tayin etmiştir. Hatta yeni fethettiği toprakların da kazai işlerini kendisine bırakmıştır. Bunlara ilave olarak Zengî, Baş Kadı Bahattin'e mal ve toprak bağışlamıştır. Ayrıca Zengî, onun şahsiyetine ve ilmine güveniyor; görüşlerine değer veriyordu. Bu yüzden onu yanından ayırmıyor, bütün önemli işlerde kendisi ile istişarede bulunuyordu. İbnü'l-Esîr; "İmâdüddîn'in bütün fikirlerinin kaynağı Bahattin idi." diyor.[100] İlim adamlarını kollayıp gözetmek ve görüşlerinden istifade etmek, askeri ve siyasi başarının önde gelen sebeplerinden birisidir.

B. Musul Atabeyliği (Bölge Valiliği)

Selçuklu Sultan'ı daha önceki başarılarını dikkate alarak Zengî'yi Musul valisi yapmıştı. Fakat Zengî'nin başarılı siyasetini dikkatle takip eden sultan, kendisini yanına davet etmiş, kısa bir istişare ve fikir alışverişinden sonra Zengî'ye yeni bir unvan vermeyi kararlaştırmıştır. Buna göre Musul ve tüm Suriye bölgesine ilave olarak yeni fethettiği yerlerin bütün idaresi kendisine bırakılmıştı. Sultan; (oğlu) Alp Arslan ve Hafaci de kendisine atabey (baş denetçi) olarak gönderdi ve bu durum bir genelge ile bütün Selçuklu idarecilere bildirildi. Zengî'nin çevresinde oluşturulan bu yönetim, Selçuklu merkezi idaresinin bir taklidiydi. Böylece Zengî, kanunen Sultan Mahmut'un çocuklarının sahip olduğu hakları elde etmiş, doğrudan Sultan'a bağlı ve O'na karşı üst düzey bir yönetici olmuştu. Atabey ünvanını alan Zengî, 521 Ramazan/Eylül 1127 senesinde Bağdat'a gelerek Irak şehinşahlığını Mücahidüddîn Behrûz'a bıraktı. Aynı zamanda Musul valiliğini de devrederek adamlarıyla birlikte yeni görevi için Bağdat'ı terk etti.[101] Atabeylik görevi, ilerde kurulacak olan Zengî Devletinin çekirdeği kabul edilir.[102]

---

98 El-Kâmil fi't-târih, s.86.

99 El-Kâmil fi't-târih, s.86.

100 El-Kâmil fi't-târih, s.108.

101 El-Muntazam, 10/5.; İmâdüddîn Zengî, s.45.

102 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.27.

3. İMÂDÜDDÎN'İN ÖZELLİKLERİ

İmâdüddîn Zengî; yakışıklı, esmer, parlak büyük gözlü[103] ve orta boylu[104] idi. Son iki senesinde bıyıklarını da uzatmıştı.[105] Güçlü bir kişiliğe sahip olan Zengî, adamları ve halkı üzerinde otorite sahibiydi.[106] Genelde ciddi idi. Bu ciddiyeti onu rahata düşkünlükten, devlet işlerinde gevşeklik göstermekten alıkoyuyor; hedefleri için kararlı ve gayreti adımlar atmasını sağlıyordu. O'nun için, silahların çıkardığı ses, en güzel nameden daha lezzetliydi.[107] Şimdi bazı özelliklerini daha yakından inceleyelim.

A. Cesareti

Zengî, cesaretini babasından miras almıştı. Zira babası, Tutuş'un elinde esir iken bile korkaklık etmemiş; "Şayet ben seni esir alsaydım idam ettirirdim." diyerek af dilemek yerine ölümü tercih etme cüretini göstermiş, sabırla şehadeti beklemiştir.[108] İmâdüddîn de daha genç yaşlarından itibaren Mevdûd ile birlikte haçlılara karşı verdiği mücadelede ve özellikle Taberiye kuşatmasında akranlarına olan üstünlüğünü göstermiş ve cesareti ile öne çıkmıştır. Frenkler mağlup edilmiş ve Taberiye surlarına önce Zengî hücum etmiştir. Herkesin geride durduğu bir anda o surlara hücum ederek insanları hayrette bırakmış; daha sonra arkadaşları da onu yalnız bırakmayarak kaleye saldırmış ve şehir ele geçirilmiştir.[109] Ebû Şâme cesaretini şöyle anlatıyor: ***"İmâdüddîn, gözü pek bir adamdı. Korkaklığın zerresi yoktu onda. Cesaret deyince akla o geliyor, insanlar örnek olarak onu anlatıyorlardı.***" Hem sultan Mahmut ve Mesut hem halife Müsterşit hem de Ermeniler, cesaretini inkar edemiyorlardı. Onu destekleyenler arasında Sekman beyi, Keyfa emiri Rüknuddevle Davud ve Davud'un amcaoğlu olan Mardin beyi, hatta eski Şam beyleri vardı. Zengî, bu adamların hepsiyle birçok gazada beraber mücadele etmişti ve daha sonra bütün buralar O'nun hakimiyetine boyun eğecekti. Sultan Mesut (Guyasettin Mesut, Irak sultanı, Sultan Ahmet Sencer' bağlı olarak 1152 yılına kadar iktidarda kaldı) ile arası açıldı fakat daha sonra Mesut, Zengî'ye ihtiyacı olduğundan O'nunla anlaşmak zorunda kaldı. Zengî, Mesut'un bu talebini siyasi olarak kullanarak (zaten daha önce Sultan Mahmut'tan aldığı atabeylik ünvandı da vardı) bölgenin hakimi konumuna

---

103 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.76.; İmâdüddîn Zengî, s.173.

104 Ravzateyn, 1/108.; İmâdüddîn Zengî, s.173.

105 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.76.; İmâdüddîn Zengî, s.173.

106 Zübdetü Haleb, 2/290-291.; İmâdüddîn Zengî, s.173.

107 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.81.; İmâdüddîn Zengî, s.173.

108 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/26.

109 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.160.

geldi. Artık kendi başına hareket ediyordu ve kendi kanunlarını koyuyordu.[110] Önce Musul yakınlarında Kürtlerin elinde bulunan Hamidiye kalesini aldı. Daha sonra Reha üzerine yürüdü. Beylerini toplayıp; ***"Bu akşam yemek yemeyeceğiz. Yemeğimizi yarın öğlen Reha'da sofra kurup yiyeceğiz."*** diyerek Reha'nın alınması emrini verdi. Bir bey ve orada bulunan küçük bir çocuk hariç herkes bu emre uydu. Oradakilerden birisi; ***"Bu çocuk daha küçük ve bu bey de sizi tanımıyor"*** diyerek bu iki kimse adına özür dilediler. Zengî; ***"Çocuğu bırakın. Diğer adam da bundan sonra benden bir daha ayrılmayacak"*** diyerek durumu toparladı.[111] Bu olaydan, O'nun savaşta ne kadar disiplinli ve kararlı olduğunu ancak bu disiplini asla zulme ve şiddete dönüştürmediğini, adamlarının da kendisine ne kadar sadık olduğunu anlıyoruz.[112]

B. Heybeti

Öyle heybetli bir adamdı ki yanında kimse oturmaya cesaret edemezdi. Zengî'nin yanında savaşa katılan bir çok dinden ve milletten insan O'nun heybeti, mahareti ve dirayetine şahitlik etmektedir.[113] Askeri de kendisine sadık ve bağlıydı. Heybet ve dirayetiyle askeri üzerinde otorite kurmuş; onları disipline sokmuştu. Yola çıktığında askeri iki sıra halinde ip gibi arkasından yürürdü. Askerleri, O'nu hem seviyor hem de korkuyla karışık hürmet ediyorlardı. Bu yüzden herkes, en küçük bir disiplinsizlikten bile azmai derecede kaçınmaya dikkat ederdi. Atının önüne kimse durmazdı.[114] Reha fethedildiğinde ileri gelenlerinden birinin ailesi esir edilmiş ve malıyla birlikte cariye olarak alıkonulmuştu. Fakat hem askerleri hem de komutanları O'nun emrinden asla çıkmadıklarından bütün ganimetleri O'na getirirler; O'ndan izinsiz en ufak bir şey bile dağıtılmazdı. Esir edilen bu cariye çok güzeldi ve de zengindi. Fakat O'nu esir alanın hakkını yememek adına Zengî; "bu kadını çok beğensem de O'nu sahibine bağışlıyorum" diyerek adil davranmıştır.[115]

Zengî bu güçlü ve dirayetli kişiliğiyle Türkleri ve göçebe Türkmenleri, Arapları, Bedevileri ve Kürtleri etrafında topladı.[116] Bütün kabileler onunla düşman olmaktan çekinip dost olmayı tercih ettiler.[117] Haçlılar da bu korkuyla taarruz

110 Ravzateyn, 1/160.

111 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/93.

112 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.159.

113 Târihu Haleb, s.283.; El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.159.

114 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.159.

115 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/105.

116 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.159.

117 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.26.

yerine savunmayı tercih edip kalelerine çekildiler. Musul da böylece Zengî adına (Artuklular adına Mardin'i yöneten) Hüsamettin Timurtaş'a teslim edildi.[118] Timurtaş, aslında Selçuklu sultanlarının bile çekindiği bir adamdı fakat Zengî ile iyi ilişkiler kurmaya çalışıyor, Zengî aleyhine bir faaliyette bulunmamaya özen gösteriyordu. Bu yüzden Zengî'nin birçok talebini de yerine getirmişti. İbnü'l-Esîr'in anlattığına göre; Sultan Mesut önce Zengî'yi emri altına almayı denemiş ve fakat Zengî, asker ve toprak bakımından daha güçlü olduğu için Mesut daha sonra bu amacından vazgeçerek Zengî ile dostane geçinmeye çalışmıştı.[119] Halife Müsterşit de Musul'u ele geçirmeyi denemiş ancak üç ay bile zor dayanarak kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır.[120]

C. Siyasi Dehası ve Stratejileri

Askeri ve siyasi bir deha olan Zengî, siyasi hamle ve komploları, askeri oyunları iyi bilirdi. Askeri ve siyasi alanda en güç sorunları çözer, karmaşık siyasi ve askeri planları rahatlıkla uygulardı. Böylece bölgedeki bir çok meseleyi çözmüş ve birçok başarı elde etmiştir. 532/1137 yılında Haçlı-Bizans ittifakını bozmak için bir plan yaptı. Haçlı kumandanına bir mektup göndererek; "Bir kaleye çekildiniz bekleyip duruyorsunuz. Açık arazi de karşımıza çıkın da bu savaşı bitirelim" teklifinde bulundu. Haçlılar, Zengî'nin arkasında büyük bir güç olduğunu zannedip geri durdular ve savaşmayı reddettiler. Ki Zengî'nin de arzu ettiği buydu. Böylece Bizanslılar, haçlıların, Müslümanlarla ittifak yaptığı vehmine kapılıp geri duracaktı. Gerçekten de öyle oldu. Ve haçlı-Bizans ilişkileri askıya alındı. Düşman cephesinde bir karmaşıklık ve huzursuzluk vardı.[121] Düşman cephesindeki bu huzursuzluktan istifade ederek önce Reha'yı ele geçirdi sonra da Diyarbakır kendisine teslim oldu. Düşman bu siyasi hamleyi fark etmişti ama artık çok geçti. Reha (Urfa) haçlılar tarafından tekrar kuşatılsa da bir başarı sağlayamadılar.[122]

D. Zekası

Zekası sayesinde kendisini ispat etmiş, Selçuklulardan bağımsız bir idare kurmayı başarmış hatta onlardan daha başarılı olmuştur. Fakat bütün bu başarılarını Selçuklulara bağlamayı da ihmal etmiyordu. Zira yanında iki tane Selçuklu

118 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.160.
119 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.160.
120 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.160.
121 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.55-56.; İmâdüddîn Zengî, s.174.
122 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.67-68.

şehzadesi vardı: Alp Arslan ve Hafaci diye bilinen Ferihşâh. Bütün yazışmalarında Alp Arslan'ın ismini kullanıyor ve kendisinden Melik (hükümdar) olarak bahsediyordu. Oğlu Seyfettin Gazi de merkezde Sultan Mesut'un yanında babasının arkasını kolluyordu.[123] Merkezle de iyi ilişkiler kurmuştu ve Mesut ölünce (Sultan Mahmut'un oğlu) Alp Arslan adına ordu toplamıştır.[124]

E. Dikkati, Feraset ve Basireti

İmâdüddîn, Zengî körü körüne cesaret sergileyen biri değildi. Son derece dikkatli ve planlı hareket ediyordu. Etrafında neler olup bittiğini takip eder; en yakın adamlarının bile her türlü faaliyetini izlerdi. Özellikle Sultan'a bağlı adamları izletir; mali konuları bizzat takip ederek; hem vergileri hem de harcamaları denetlerdi. Bölgedeki bütün olayları günlük olarak sultana rapor ederdi. Sadece önemli hadiseleri değil en ufak gelişmeleri bile kayıt altına aldırırdı. Zengî; "Küçük şeyleri bilmeyen büyük olayları anlayamaz." derdi. Ülkesinden izinsiz geçişe müsaade etmezdi. Hazinenin bir bölümünü Sincar'da, bir kısmını Haleb'de, bir kısmını da Musul'da tutuyordu. "Eğer bölgede biri bana isyan ederse, diğer taraftan onu engellerim. Hazinemin bir kısmı gitse diğer kısmı bana yeter." diyordu.[125] Önemli kararlarını kimseye açıklamaz; mesele kesinleşinceye kadar kimseye söylemezdi. Birden fazla plan yapar ama kendisini en kötü ihtimale göre hazırlardı. Bağdat'tan Musul'a doğru yola çıktığında Tikrit yakınlarındaki Bovaziç'i aldı ki[126] Çavlu kendisini arkadan kuşatmasın.[127] Dimeşk halkı kendisine şehrin kapılarını açmayı vaat ettiği halde ne olur ne olmaz diye; şehre kendi tedbirini alarak girmiştir.[128] Frenkler Şam'a saldırdıklarında o tedbir olarak Haleb'e çekilmeyi tercih etmiştir. Zira Frenklerin gücünü ve tam olarak ne yapacaklarını bilmediği için; onların bir adım atmasını ve hamle yapmasını bekliyordu.[129]

F. Ehil İnsanlara Görev Verme ve Adam Seçme Kabiliyeti

Zengî, samimi bulduğu ehil insanları yanına alıyordu ve böylece kendi devletini güçlendiriyordu. Böylelikle oğullarına da güçlü bir devlet bırakmış oluyordu. Akıllı ve bilgili insanlara değer verir himmet eder yanına alırdı. Hangi memlekette olursa olsun böyle insanları yanına davet eder kendilerine bol ihsanlarda

---

123 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.168.
124 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.168.
125 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.167.
126 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.167.
127 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.168.
128 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.168.
129 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.168.

bulunur ve her türlü imkanı tanırdı. İbnü'l-Esir anlatıyor: Babamın bana anlattığına göre Şehit'e, (Zengî) Kemalettin adında bir adam tanıtıldı. Kendisine her yıl 10.000 dinardan fazla maaş verdi. Bir başkasına 500 dinar verdi. Kendisine niye böyle yaptığı sorulduğunda "Bu adam akıllı ve de ilim sahibi, devletime katkısı büyük, elimde olsa 100.000 verirdim." diyordu. Allah kendisinden razı olsun.[130] Bazılarına konaklar yaptırdı.[131] Kollayıp gözettiği bazı zatlar şunlardır:

1. Bahattin Şehrezûrî: (Baş kadısıydı.) İbnü'l-Kalâsânî'nin naklettiğine göre değerli ve nüfuz sahibi bir alimdi.
2. Veziri Ziyaüddin Ebî Saîd bin Kefertüşî: Karakterli, ilim ve edep sahibi, cömert, halkın sevdiği ve idaresinden memnun olduğu bir kimseydi.
3. Nasıruddîn Çakır: Adil ve merhametli biriydi. Halka insafla muamele eder, zulmetten çok korkardı. Yolculara ve tüccarlara kol kanat gerer, evlerinden uzakta kalmış veya zulümden kaçmış insanlara sahip çıkardı. Devletin kasasına tek bir haksız kuruşun girmesine izin vermezdi. Kendisi de kıt kanaat geçinir hakkı olmayanı talep etmezdi. İmâdüddîn'in yanındaki adamların arasında belki de en çok sevileni bu zattı.[132]

G. Başarıları Ödüllendirmesi ve İnsanlara Değer Vermesi

Naibi Nasırüddîn öldürüldükten sonra yerine kimi tayin edeceğini araştırmaya başlayan Zengî, sonuçta Emir Ali Küçük'te karar kıldı. Hakkında biraz araştırma yaptıktan sonra ehil ve güvenilir birisi olduğuna karar verdi. Ali Küçük, görevini layıkıyla yerine getireceğine, devlet işlerinde uyanık ve hassas davranacağına, mal ve mülke tamah etmeyeceğine ve kimseyi kayırmayacağına söz verdi. Zengî de kendisinden başarılı insanları ödüllendirmesini, ihtiyaç sahiplerini kollayıp gözetmesini, mazlumlara yardım etmesini, halkın ve devlet adamlarının zorluk çekmemeleri için gerekli tedbirleri almasını talep etti.[133]

H. Vakarı ve Mazbut/İstikrarlı Bir Hayat Sürmesi

Zengî, şahsiyetli ve onurluydu. İstikrarlı ve mazbut bir hayat sürmüştür. Göreve geldiği ilk günden şehit düştüğü ana kadar dostlarına karşı hep açık sözlü davranmış, kimsenin karşısında eğilip bükülmemiş, azimli biriydi. İkiyüzlü de değildi. Fakat şayet cezalandırılacak yada ayıplanacak bir durum varsa işte o zaman gereğini yapardı. Bu yüzden etrafındakiler kendisine sıkı sıkıya bağlıydı ve

130 Ravzateyn, 1/159-160.

131 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.166.

132 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.166.; Zeylü Târih-i Dimeşk, s.275.

133 Zeylü Târih-i Dimeşk, s.172.

tâ ölümüne kadar etrafında pervane olmuşlardır. Askerle asker gibiydi, divanda (devletin üst düzey toplantısında) normal bir devlet görevlisi gibi davranırdı. Alimlere ailesi gibi davranır ve hürmet ederdi. O'nun bu ahlakı etrafındakileri de etkilemiş, yanındakiler de samimi ve iyi niyetli kimseler olmuştu. Zengî'nin bu güzel tutumu; yanındaki insanların halka güzellikle muamele etmesine ve hayırlı işlerle uğraşmasına vesile olmuştur.[134]

J. Gayret ve Kararlılığı

İmâdüddîn, emri altındakilerin ve halkın durumlarını takip ederdi. Özellikle askerlerinin eş ve çocuklarının durumunu takip ederdi. "Askerlerim her durumda benim yanımdadır. Onların durumlarını bilmem gerekir." derdi ve askerlerin haram yada yanlış işler yapmalarını; yada ailelerini ihmal etmelerini engellemeye çalışırdı.[135] Zürdar sahilinde bir kale kumandanı olan Nureddin Hasan Berbatî diye bir kumandanı vardı. Kötü huylu ve halkın idaresinden memnun olmadığı bu adam harama el uzatmış ve yanındakilerin namusuna göz dikmişti. Yardımcısı Selehaddin Yağusyânî'den bu adamı cezalandırmasını istedi. Selehaddin bölgeye gelerek Nureddin'in erkeklik organını kestirmiş ve gözlerine mil çektirmiştir. Olay şöyle gelişti; Selehaddin özel bir görevle geldiğini belirterek Nureddin'in yanına geldi. Nureddin'e "Efendimiz Atabey (Zengî) seni Haleb valisi yaptı ve Nasıruddin gibi danışmanı tayin etti. Ne kadar malın mülkün ve maliyetin varsa topla gidiyoruz." dedi. Zavallı adam buna kandı ve sevincinden gözleri yerinden fırladı. Hemen neyi var neyi yoksa gemiye yükledi ve askerlerini de kalede bıraktı. Yalnız kaldıklarında Selehaddin, Nureddin'î tutukladı ve gereken cezayı verdi. Önce erkeklik organı kesilen ve daha sonra gözlerine mil çekilen Nureddin daha sonra da idam edildi. Bu ibretlik cezadan sonra kimse bir daha böyle rezil işlere tenezzül etmemiştir.[136]

K. Adaleti ve İnsafı

İmâdeddîn Zengi, adamlarına, halka insafla ve merhametle muamele etmelerini, ağır vergi ve kötü muameleden uzak durmalarını, kimseyi kayırmamalarını ve adil olmalarını emretti. Bunlar Harrranlıların anlattıkları özelliklerdi. Halebliler ise Zengî'nin sert ve katı olduğunu anlatıyorlar. Zira Zengî, Haleb'i defalarca kuşatmış ve birkaç kez düşmanlarından geri almıştı.[137] İyi bir hükümdardı.

134 Ravzateyn, 1/163.

135 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.84.

136 Ravzateyn, 1/161.

137 Zübdetü Haleb, s.284.; El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.162.

Halkı güven ve rahat içinde yaşıyordu. Zayıflar ve fakirler ezilme korkusu yaşamıyorlardı. Bir keresinde Zengî, kışı geçirmek için körfez bölgesine gelmişti. Has adamlarından olan İzzettin Ebubekir Debisi, bir yahudinin evine el koymuş ve Zengî'nin konaklaması için tahsis etmişti. Zengî evde misafir oldu. Sabahleyin çıkarken Yahudi gelip durumu kendisine şikayet etti. Zengî, İzettin'e hiçbirşey demeden sadece öfkeyle baktı ve oradan ayrıldı. Başka bir yere çadır kurdurup orada konakladı.[138] Yardımcılarına, yöneticilere çok fazla toprak vermemelerini ve az olanla yetinmelerini emretti. Zira çok toprak sahibi olanlar zenginlik ve güçlerinin büyüklüğüne aldanıp halka kötü muamele edebilirlerdi. Bu yüzden mütevazi yaşamalarını sağlamaya çalışmıştır.[139] Burada örnek olarak Maarra'nın haçlılardan geri alınışında sergilediği tutumu örnek olarak verebiliriz. Zengî Hanefi mezhebindendi ve kadıları da İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin mezhebiyle amel ederdi. İmâm-ı A'zam'a göre; bir yer gayri Müslimlerin eline geçtiğinde; orada Müslümanlara ait mala el konulursa, daha sonra bu yer tekrar fethedildiğinde kafirler tarafından el konulan topraklar sahiplerine iade edilmez ve devlete kalırdı. Maarra geri alındığında, Müslümanlar gelerek eski topraklarını istediler. Zengî, bunu alimlere danıştı. Alimler ise mezheplerine göre bunun mümkün olmadığını söylediler. İmâdüddîn ise; "Haçlılar da Müslümanların topraklarına el koyuyor, biz de el koyuyoruz. O zaman ne farkımız var." diyerek toprakların ve diğer gayri menkullerin sahiplerine geri verilmesini emretti ve şahıs mülkü olan tek bir araziye el koymadı.[140]

L. İbadeti ve Kulluğu

İmâdüddîn, her Müslüman gibi kulluk bilincine sahipti. Diğer insanlarla ilişkisinde ve siyasetinde Allah'ın emirlerine uygundu. Ömrünü haçlılara ve diğer İslam düşmanlarına karşı cihada adamıştı ve cihat en büyük ibadetlerdendi.[141] Öncelikli olarak Müslümanların lideri olduğunu unutmayan Zengî, işini en iyi şekilde yapmaya çalışmış ve bölgedeki en güçlü kumandanlardan birisi haline gelmişti. 532/1137 senesinde haçlı ve Bizanslılara karşı kazandığı başarı da bunu gösteriyordu. Selçuklular O'nun bölgedeki güçlenmesinden rahatsız oluyorlardı ve Sultan, Haleb'in alınmasına sıcak bakmıyordu. Fakat Zengî, Haleb düştüğünde Suriye'nin de güvenliği kalmayacağını söyleyerek bu itirazlara karşı çıkmış ve Haleb'i almıştı. Zira Zengî'ye göre Müslümanlar, Haleb'i

138 Ravzateyn, 1/157.
139 Ravzateyn, 1/158.
140 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/57.
141 Târih-i Devlet-i Selçûk, s.168.; İmâdüddîn Zengî, s.168.

kafirlerden daha çok hak ediyorlardı.[142] Bir yola çıktığı zaman Müslümanlarla istişare ederek karar veriyor, Müslümanları Allah yolunda cihada teşvik ediyordu. 524/1130 senesinde Şam üzerine yürüdüğünde amacının Allah'ın dinini hakim kılmak ve O'nun yolunda mücadele etmek olarak ilan etmiş ve emrindekileri bunun için gayretlendirmişti.[143] 532/1137'de de askerlerini topladı. Onlara sürekli konuşmalar yaparak cihadı ve haçlı tehlikesini anlattı.[144] 539/1145 senesinde Reha'yı geri aldığında askerleri kendisine daha da bağlandılar ve Allah yolunda daha canla başla cihada koyuldular.[145] Reha'nın geri alınması Müslümanlara yeniden ümit verdi ve birçok Müslüman ülkede bu zafer coşkuyla kutlandı. Her taraftan kendisine tebrikler yağıyordu.[146] Bu haçlılara karşı çok büyük bir zaferdi.[147] O'nun zamanında savaşlar İslamî bir nitelik kazandırıldı (ve Müslümanlar arasında süre gelen) savaşların yönü haçlılara doğru kaydırıldı. Böylece ümmet arasındaki karmaşa da son bulmuştu. İsfehanlı İmâd, Zengî'ye şöyle iltifat ediyordu***; "Zaman senin etrafında dönüyor artık ve sen İslam'ın muhafızı ve göz bebeğisin"*** Ransman'ın nakline göre Zengî de kendisini İslam'ın ve Müslümanların hamisi olarak görüyordu.[148] İmâdüddîn zamanında cihad şuurunun yeniden canlandığına ve Müslümanlar arasındaki savaşa nasıl son verildiğine dair bir sürü örnek verilebilir. Örneğin 534/1139'da Hibetullâh bin Ebî Cirâde'yi Haleb kadısı ve valisi tayin ederken O'na; "Bu Allah'ın bana bahşettiği ve boynuma yüklediği bir yüktür. Ben de bu yükü sana havale ediyorum. Allah'tan kork ve bu makamı O'nun adına işgal ettiğini unutma." diye nasihat ediyordu.[149] Cuma günü açıktan yüz dinar sadaka dağıtırdı. Diğer günlerde ise gizliden insanlara yardım ederdi.[150] Devlet adamlarına ve kadılara da bir görev verdiğinde yada onlardan birisine herhangi bir iş yaptırdığında muhakkak ihsanda bulunurdu.[151] Takvasının en büyük göstergesi ülkesinin her yerinde, İslam'ın hükümlerini uygulaması ve İslam'a aykırı en ufak bir uygulamaya bile müsaade etmemesidir.[152]

---

142 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.62.; İmâdüddîn Zengî, s.157.
143 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.39.; İmâdüddîn Zengî, s.157.
144 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.39.; İmâdüddîn Zengî, s.156.
145 İmâdüddîn Zengî, s.176.
146 İmâdüddîn Zengî, s.176.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.69-70.
147 Târihu Düvel-i Âl-i Selçûk, s.185.
148 İmâdüddîn Zengî, s.176.
149 Zübdetü Hal.ep, 2/274-275.
150 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.81.; İmâdüddîn Zengî, s.176.
151 İmâdüddîn Zengî, s.176.
152 Zübdetü Haleb, 2/284.; İmâdüddîn Zengî, s.176.

M. İmâdüddîn'in Şahsiyeti Hakkında Bazı Asılsız İddialar

Bazı tarihçiler, İmâdüddîn'in sert ve katı uygulamalarından şikayetçi olarak O'nun aslında zorba bir yönetici olduğunu iddia etmişlerdir. İsfehânî'ye göre Zengî devrin en katı ve zorba idarecisiydi.[153] Zehebî de Zengî'nin müsamahasız idaresinden bahsetmiştir.[154] Üsâme bin Munkız da Zengî'nin naibi olan Yağusyanî'nin sert ve acımasız uygulamalarına arasıra göz yummasından söz ediyor.[155] Aynı iddialar Musul Naibi Nasıruddin hakkında da varit olmuştur.[156] İbn Vâsıl da 524/1130 senesinde Hama üzerine yürüdüğünde İslam'a aykırı olan biri sürü uygulamalardan söz etmiş ve İmâdüddîn'in şahsiyetsiz bazı alimlerden İslâmî olmayan birçok icraatı için fetva aldığını nakletmiştir.[157] Dr. İmâdüddîn Halîl, bu ithamları tek tek sıraladıktan sonra şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

"Zengî'nin Şam yöneticilerine karşı olan tutumu, haçlılara karşı vakit kazanmak istemesi ve oyalama taktikleri ve buna ilaveten Müslümanları birleştirmek için gösterdiği çaba bu gibi sert uygulamalara sebep olmuş görünüyor. Zira Zengî, Müslümanların kendi iç problemlerini çözmeden ve birliğini sağlamadan haçlılara karşı mücadelenin zor ve anlamsız olduğunu düşünüyordu. Ayrıca her yönetici kendi başına buyruktu ve güzellikle anlaşmaya yanaşacak cinsten değildi. Bu yüzden bir takım siyasi hamleler, stratejik hileler ve bazı sert uygulamalar gerekliydi. Zengî, yanındaki bazı alimler ile durumu istişare ederek onlardan gerekli onayı aldı. Mesela 529/1134 senesinde Rakka'yı ele geçirmek için bazı değişik askeri ve siyasi eylemler yapmıştı. Aslında maksadı şehri kan dökmeden ele geçirmekti.[158] ***Ümmetin birliğini ve Allah yolunda cihadı unutan idarecilere karşı mücadele ederken bir takım hileli veya acımasız gibi görünen yollardan istifade etmenin neresi yanlıştır? Yine mesela 539/1144 senesinde kendisine karşı bazı Müslüman beylerden oluşan bir ittifaka karşı da çok sert müdahale etmiş ve bunları kalelerini terk etmeye mecbur etmişti.***[159] ***Onun maksadını anlamayan birçok tarihçi kendisini zulümle veya ahlaksızlıkla suçlamıştır. İbnü'l-Esîr "el-Kâmil" adlı eserinde durumu şöyle izah ediyor;" Zengî'nin bu uygulamalarından dolayı bir takım adamlar kendisini zulümle yada acımasız olmakla***

153 Târihu Düvel-i Âl-i Selçûk, s.186.
154 El-İber, 4/112.
155 El-İ'tibâr, s.157.; İmâdüddîn Zengî, s.177.
156 İmâdüddîn Zengî, s.177.
157 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/42.
158 İmâdüddîn Zengî, s.179.
159 Zübdetü Haleb, 2/273.; İmâdüddîn Zengî, s.179.

itham ettiler ve bazı insanları da korkuya kapıldılar."[160] ***Fakat bütün bu sert uygulamalarına rağmen Zengî, kendisine karşı gelenlere bir fırsat veriyordu ve isyanda ele başı olmayan kimseleri affediyordu. Hatta elebaşı olmalarına rağmen kendisine faydalı gördüğü kişileri bile bazen affediyordu. Mesela, kendisine karşı savaşan Ba'labek beyi Necmeddîn Eyyûb'u Ba'labek'i ele geçirdikten sonra affetmiş ve görevinden azletmemiştir. Bu zat, daha sonra birçok hizmette bulunmuş değerli bir devlet adamıdır.***[161] ***Yine örnek olarak Zengî'nin 541/1146 senesinde Caber kalesini kuşatması verilebilir. Kuşatmanın başlamasından bir süre sonra askeri arasında bir huzursuzluk çıkmış bu yüzden 300.000 dinar vergi karşılığında kuşatmayı kaldırma teklifini kabul etmişti. Fakat müzakereler devam ederken şehrin düşmek üzere olduğu haberi gelince anlaşmadan vazgeçti ve şehri savaşla ele geçirdi.***[162] ***Zengî'nin bu tavrının asıl amacı küçük yöneticileri kendisine tabi kılarak büyük bir birlik kurmaktı. O, yerel yöneticilerin kendi başlarına buyruk ve küçük hedefler peşinde koşmalarını hazmedemiyordu ve onları büyük bir ideal uğruna bir arada toplamak için son derece hırslı ve kararlı davranıyordu.***[163] ***İbnü'l-Adîm Zengî'nin şöyle dediğini naklediyor; "İnsanların dağınık olması, bir zalimin etrafında birlik olmasından daha kötüdür."***[164] ***Zengî'nin en büyük amacı, dağılan islam birliğini yeniden kurmak ve Müslümanları güçlü bir tek yöneticinin emri altında tek bir merkezi idare etrafından birleştirmekti.***[165]

N. İmâdüddîn'in İlgi Alanları

İmâdüddîn, siyasi ve askeri hedefleri olan hırslı bir adamdı. Vaktinin çoğunu bu hedeflerini gerçekleştirmek için harcardı. Sorumluluk duygusu öyle fazlaydı ki çok az dinleniyordu. Rahatı pek sevmezdi. Tek eğlencesi vardı; fıtratına uygun gördüğü spor ve eğitim amacıyla avlanmak.[166] İbn Munkiz, Zengî'nin Musul emiriyle katıldığı avları ve atış talimlerini anlatırken; "Birgün Zengî'yi gördüm. Elinde mızrakları vardı. Biz de yanındaydık. Avlanmak üzere nehre açıldık. En önde zıpkınlı bir adam vardı.[167] Su kuşları avlıyorduk. Bir sürü atış yapıldı.

160 İmâdüddîn Zengî, s.179.
161 İmâdüddîn Zengî, s.179.
162 Zübdetü Haleb, 2/282/283.
163 İmâdüddîn Zengî, s.179.
164 İmâdüddîn Zengî, s.179.; Zübdetü Haleb, 2/284.
165 İmâdüddîn Zengî, s.180.
166 İmâdüddîn Zengî, s.180.
167 El-İ'tibar, 192-193.

Bazıları isabet etti, bazıları ise ıskaladılar". İbn Munkız, Zengî'nin şahin ve atmaca ile de ava çıktığını anlatıyor.[168] Yine O'nun anlattığına göre Zengî, ceylan ve vahşi hayvan avına da çıkardı. Hatta bir keresinden çadır kurmuş ve uzun süre avda kalmıştı. Attığını vuran ve avının peşini bırakmayan hırslı bir adamdı. Yine bir keresinde İranlı bir meşhur bir avcı gelerek O'nunla sırtlan avına çıkmak için iddiaya girmişti. Avlanmaya çıktılar. Zengi kargısı ile bir sırtlana saldırdı ve O'nu bir uçurumun kenarında yaraladı. Sırtlan uçurumdan yuvarlanıp öldü.[169] Kendisini ziyarete gelenler; O'nun av merakını bildiklerinden kendisine çeşitli kuşlar ve hayvanlar hediye ediyorlar, Zengî de karşılığında onlara, kılıç, ok ve mızrak gibi silahlar hediye ediyordu.[170] Ava meraklı olduğu kadar biniciliğe ve diğer at sporlarına da merakı vardı.[171] Bir başka hobisi de tek başına Dicle nehri kenarında gezintiye çıkmaktı. Onca düşmanına rağmen bu merakından vazgeçmeyen Zengî, devlet işlerinden ve saraydan bir süre de uzak kalarak ruhunu dinlendirmek kendiyle baş başa kalmak istiyordu.[172]

4. İMÂDÜDDÎN'İN İÇ SİYASETİ

İmâdüddîn, yönetimi altındaki topraklardaki siyasi düzene önem verirdi. Topraklarını genişletme faaliyetine de temkinli olarak devam ediyordu. Selçuklulara bağlı olarak valilik yaptığı dönemden atabey oluncaya kadar (1096-1127 yılları arasında) yeni bir kurum ya da siyasi oluşuma gitmemiş, mevcut düzeni ıslah ederek devam ettirmeyi tercih etmiştir. Fakat siyasi ve askeri olaylara göre bazen yöneticileri değiştirdiği ya da görevden aldığı az da olsa varittir. Zengî, tayin ettiği görevlilere tam yetki veriyor ve onlardan yerel şartları dikkate alarak bir yönetim tarzı oluşturmalarını istiyordu. Fakat tayin ettiği kimseleri de asla boş bırakmıyor, sürekli denetleyip takip ettiriyordu. Zengî'nin dört çeşit memuru vardı:

- Musul başta olmak üzere diğer kalelerin muhafazası (kale muhafızlığı). Bu göreve naiplik de deniliyordu ve görevin sahibine de genelde Naip denilirdi.
- Valiler ve diğer memurlar.
- Vezirlik.
- Divanlar.

---

168 El-İ'tibar, 192-193.
169 El-İ'tibar, 192-193
170 Zübdetü Haleb, 2/263.
171 İmâdüddîn Zengî, s.181.
172 İmâdüddîn Zengî, s.181.

A. Musul Naipliği yada Kale Muhafazlığı

Zengî, bu görevi, 521 Ramazan/Eylül 1127'de Musul'a girdiği zaman ihdas etti. Kaynaklarda bu görev genelde naiplik olarak zikredilmiştir.[173] Bazen de kale mutasarrıflığı (dizdâr) olarak anılıyordu.[174] Bu makamın asıl amacı; başkentin idaresini yürütmek ve diğer bölgelerde Zengî'ye vekalet ederek tüm idari görevi yerine getirmektir (bir nevi baş vezirlik). Bir başka vazifesi de halife ve Selçuklu Sultanı nezdinde Zengî'yi temsil etmek ve bu makamlarla Zengî arasındaki ilişkileri yürütmekti.[175] Vergi toplamak ve valiliklere gerekli bütçeleri vermek; Musul şehri başta olmak üzere kale ve surları onarmak; gerekli askeri istihkamı kurmak da naibin görevleri arasındaydı.[176] Ayrıca imar ve iskan faaliyetlerini de yürütürdü.[177] Kadı tayin etmek ve adli işleri yürütmek, şeri cezaları uygulamak, ülke sınırlarını tespit edip korumak ve ticari/zirai faaliyetler için her türlü tedbiri almak da naibin yetkileri arasındaydı.[178] Bunlardan anladığımız kadarıyla Zengî'nin idari yetkileri naip tarafından yürütülürdü.[179] Zengî'ye naiplik yapmış bazı önemli isimler şunlardır:

1. **Yakup Oğlu Nasıruddîn Çakır (521-539/1127-1145 arası):** Hemedan'lı olup asıl ismi Yakup oğlu Ebû Said Çakır'dır. Künyesi Nâsıruddîn'dir (dinin yardımcısı). Zengî'nin en yakın adamı ve dostuydu. 521/1127 senesinde Musul'da göreve başladığı andan itibaren önemli siyasi görevleri ifa etmiş, birçok meseleyi yoluna koymuştur.[180] Hakkında farklı tarihçiler tarafından çelişkili kayıtlar nakledilmiştir. İbn Hallikân'a göre adil ve insaflı bir adamdı. Halk da kendisini severdi. Zulmetmekten; haksız davranmaktan ve adam kayırmaktan kaçınırdı. Fakat bazı tarihçilere göre zorba, zalim, katil ve yağmacı bir adamdı.[181] Fârûkî, Çakır'ın zulüm ve yağmalarından bir çoğuna şahit olduğunu anlatıyor.[182] İbn Hallikân'ın anlattığına göre Çakır'ın zulüm olarak görülen bu faaliyetleri merkezi otoriteye karşı çıkan bey ve diğer idarecilere karşı uygulanmış bir tedbire binaen yapılmıştır.[183]

---

173 Zeylü Târih-i Dimeşk, s.263-270.; İmâdüddîn Zengî, s.234.
174 Ravzateyn, 1/76.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.35.
175 Zeylü Târih-i Dimeşk, s.263.; İmâdüddîn Zengî, s.235.
176 Veffayâtü'l-A'yân, 1/315/316.
177 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.64.; İmâdüddîn Zengî, s.235.
178 İmâdüddîn Zengî, s.235-237.
179 İmâdüddîn Zengî, s.238.
180 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.34-35.
181 Veffayâtü'l-A'yân, 1/315/316.
182 İmâdüddîn Zengî, s.239.
183 İmâdüddîn Zengî, s.239.

Zira Zengî, Çakır'ı; ***"O hem benden çekinir ve hem de Allah'tan korkan bir adamdır."*** diye müdafaa etmiştir.[184] Üstat İmâdüddîn Halil bu çelişkileri şöyle izah ediyor: "Çakır, adil ve düzeni bozmayan beylere ve devlet adamlarına karşı merhametle muamele etmiş ve onlara ihsanda bulunmuştu. Bu devlet adamlarına yakın kimseler bu yüzden kendisinden adil diye bahsetmişlerdir. Fakat idareye tabi olmayan ve kendi başlarına buyruk kimselere karşı ise sert davranmıştır. Bu yüzden de bazı tarihçiler O'ndan zorba ve zalim olarak bahsetmişler, öldürdüğü adamlarının mallarını aile ve akrabasına dağıttığını iddia etmişlerdir. Bu sebeple Çakır'ın öldürülmesinden sonra Musul'a gelen Zengî'nin Çakır'ın akrabalarının mallarını müsadere ettiği de rivayet edilmiştir."[185] Çakır'ın en büyük hizmeti, Musul ve etrafındaki kaleleri güçlendirmesi, yeni surlar ve savunma hatları oluşturmasıdır. 527/1133 senesinde Abbâsî Halifesi Müsterşit'e karşı şehri başarıyla savunmuştur.[186] Diğer yöneticilerin aciz kaldığı bu savunmayı Çakır layıkıyla yerine getirerek Halife'yi hayal kırıklığına uğratmıştır.[187] Dağ taraflarından saldıran Kürtlere karşı da bölgeyi savunmuş, hatta Kürtlerin çoğunu da itaat altına almıştır.[188] Çakır'ın bir başka önemli hizmeti de Musul valisine yardım etmesidir.[189]

2. **Beytekin Oğlu Zeynüddîn Ali Küçük (539-541/1145-1147 arası):** Zengî'nin has adamlarındandır. Zengi'yle birlikte Suriye, Haleb ve Kürt bölgelerinden bir çok savaşa katılmış değerli bir kumandan ve iyi bir adamdı. Türkmen asıllı olup boyu ve tevazusundan dolayı Küçük lakabı verilmiştir. Güçlü ve yiğit bir adamdı. Fakirler ve hastalara özellikle ilgi gösterirdi.[190] Sözünde durması, sadakati ve kendisine verilen işi ciddiyetle yerine getirmesiyle meşhurdur. İhanet ettiğine veya bir işi baştan savma yaptığına dair herhangi bir rivayet yoktur.[191] Zengî, O'nun hakkında da "Allah'tan korkar ve bize de itaat eder." diyerek takvasına şahitlik etmektedir.[192] Musul halkı kendisini hayırla anmıştır.[193] Hakkında kötü söyleyen olmadı. İyi bir de idareciydi.[194]

---

184 Vefayâtü'l-A'yân, 1/316.

185 El-i'tib'ar, 157.

186 Vefayâtü'l-A'yân, 1/316.

187 Vefayâtü'l-A'yân, 1/315-316.

188 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.64.; İmâdüddîn Zengî, s.240.

189 İmâdüddîn Zengî, s.240.

190 El-i'tib'ar, 177,178.

191 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.135.

192 El-i'tib'ar, 157.; İmâdüddîn Zengî, s.241.

193 İmâdüddîn Zengî, s.242.; Vefayâtü'l-A'yân, 1/315-316.

194 Zeylü târih-i Dimeşk, s.281-282.

Bölgede güvenliği sağlamış ve imar faaliyetlerine önem vermiş[195], halkın ihtiyaçlarını karşılamaya özen göstermiştir.[196]

B. Haleb Naipliği

İmâdüddîn askeri siyasi konumu gereği Şam'a önem vermiş ve burayı başkent olarak seçmiştir. Burada Musul'dakine benzer bir idare kurmuş ve bu idarinde başına Naibi getirmiştir. Haleb'deki Naibin bir görevi ise doğu bölgelerini kontrol etmekti.[197] Haleb naibi, Musul naibinden sonra en büyük askeri ve idari yetkili kabul edilirdi. Haleb naibine Zengî'nin Haleb vekili de denilirdi. En meşhur Haleb naipleri şunlardır: 532/1137'de göreve gelen Süvar bin İyitekin; savaşçılığıyla meşhur bir adam olduğundan süvar (süvari) lakabını almıştır. Zengî'ye bağlılığıyla bilinir ve çok hizmetleri dokunmuştur. Bu yüzden kendisine birçok mal ve toprak ihsan edilmiş ve Haleb idareciliği verilmiştir. Savaş sanatlarında uzman olduğu gibi, idari/siyasi işlerde de söz sahibiydi.[198] Genelde haçlı bölgelerine yakın olarak görev yapan Süvar'ın görevi, haçlılara karşı istihbarat çalışmaları yapmak ve onlara karşı yıpratma saldırıları düzenlemekti. Aynı zamanda Haleb hattını da düşmana karşı korumakla görevliydi. Emrinde daimi ve düzenli bir Türkmen birliği olan Süvar, iç karışıklıklarda da Zengî tarafından görevlendirilmiştir.[199] 541/1146 senesinde Zengî şehit edilinceye kadar görevinde kalmıştır. Cihada düşkündü ve ganimet toplayıp dağıtmaya da önem vermiştir.[200]

C. Valiler ve Diğer Devlet Memurları

Zengî'nin devletini iki merkezden idare ettiğini görüyoruz: Musul naipliği, ülkenin doğu bölgelerinin merkeziydi (Irak bölgesi), Haleb naipliği ise batı yani Şam bölgelerinin idare merkeziydi. Buna ilaveten Zengî, bölgedeki diğer şehir merkezlerine ve yeni fethettiği bölgelere de naip yada memur ünvanıyla valiler de tayin etmiştir.[201]

---

195 Zeylü târih-i Dimeşk, s.281-282.

196 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.84.; İmâdüddîn Zengî, s.242.

197 Zübdetü Haleb, 2/245.; İmâdüddîn Zengî, s.245.

198 Zübdetü Haleb, 2/240.; İmâdüddîn Zengî, s.246.

199 İmâdüddîn Zengî, s.246.

200 İmâdüddîn Zengî, s.246.

201 İmâdüddîn Zengî, s.246.

D. Vezirlik

Yardımcı anlamına gelen vezirlik sadece Zengiler'e mahsus olmayıp, tâ Abbasiler zamanında ihdas edilmiş bir kurumdu. Başlangıçtaki sadece Halife tarafından verilen emirleri uygulayan ve doğrudan halifeye bağlı çalışan bir makamdı (tenfîz/uygulama vezirliği). Fakat zamanla yetkileri arttırılmış, halifenin devlet işlerinden biraz daha üst bir konuma çekilmesiyle vezirlere karar alma yetkisi de verilmiştir (tevfîz/vekalet vezirliği).[202] Zaman içinde sultan ya da halifenin gücüne göre vezirin yetki ve görev alanlarında değişiklik olduğuna şahit oluyoruz.[203] İmâdüddîn'e vezirlik yapmış bazı kimseler:

1. **Kefertüşî (528-536/1133-1141):** Ziyâüddîn Ebû Sa'd Behram ibnü'l-Hazar el-Kefertüşî.[204] 528/1133 senesinde bu göreve getirildi. Musul ve Haleb naibinden farklı bir görevdi. Kaynaklar, Kefertüşî'nin şöhretine dair bazı rivayetleri nakletmiştir: Karakterli, bilgili ve olgun, dindar ve sağlam inançlı biriydi.[205] Zengî ile beraber Haleb'e de gittiği ve sürekli olarak Musul'da kalmadığı, Musul dışına da çıktığı anlatılmıştır.[206]
2. **Sadaka Oğlu Ebu'r-rıza (536-538/1141-1143):** Kefertüşî, sekiz yıl kadar vezirlik yaptıktan sonra Şaban 536/1141 Martında vefat etti.[207] Zengî, O'nun yerine asıl adı Celalettin olan Ebu'r-rızâ'yı vezir olarak tayin etti.[208] Bu görevde fazla kalamayan Celalettin 538/1143'de bazı olağanüstü sebeplerden dolayı görevinden alınmıştır.[209]
3. **Ebu'l-Mehâsîn el-Acemî:** Asıl adı Ali bin Ebutâlib olan bu adamın 531/1137'de Zengî'ye vezirlik ettiği, fakat bazı olumsuz tavırlarından ve başarısızlıklarından dolayı görevinden alındığı; ihmal ve hatalarından dolayı mallarına el konulup hapsedildiği kaynaklarda zikredilmiştir. Bu kısa bilgi de İbnü'l-Kalânisî'den gelmiştir.[210] Fakat bu zat hakkında daha başka bilgiye sahip değiliz.[211]
4. **Cemalettin el-İsfehânî:** Önemli konum ve şahsiyetinden dolayı bu zat hakkında biraz daha ayrıntılı bilgi vermek istiyorum. Zengî'nin yanında önemli bir yeri vardı ve o zamanlar bütün İslam aleminde çok iyi tanınan bir adamdı.

---

202 İmâdüddîn Zengî, s.256.
203 İmâdüddîn Zengî, s.256.
204 Zeylü târih-i Dimeşk, s.243.; Vefayâtü'l-A'yân, 4/228.
205 Zübdetü Haleb, 2/254.; İmâdüddîn Zengî, s.262.
206 İmâdüddîn Zengî, s.262.
207 İmâdüddîn Zengî, s.262.; Zeylü târih-i Dimeşk, s.275.
208 İmâdüddîn Zengî, s.262.
209 Zeylü târih-i Dimeşk, s.277.; İmâdüddîn Zengî, s.263.
210 Zeylü târih-i Dimeşk, s.263.
211 İmâdüddîn Zengî, s.264.

Lakabı cömert idi. Zengî'nin çocukları da daha sonra devlet işlerinde kendisine güvenmiş ve birçok meselede O'nun yardımına başvurmuşlardı.[212] Bazı kaynaklar O'nun, daha önce Musul beyinin yardımcısı olduğunu[213]; Musul'un Zengilere geçmesinden sonra Zengî'nin yanında görev yaptığı belirtir. Bazı kaynaklara göre Zengî'den sonra en yetkili kimsenin Cemalettin olduğu rivayet edilmiştir.[214] İbnü'l-Esîr'in babasından aktardıklarına göre Cemalettin, Zengî'nin yanından ayrılmazdı. Önemli ve önemsiz bütün idari işler kendisine danışılırdı. Başlangıçta sadece danışmanlık yapan Celalettin, daha sonra aktif göreve getirilerek idareci sıfatını almıştır. Divan'a da alınarak kendisine rütbe verilmiştir.[215] Daha sonra da vezir tayin edilmiştir.[216] Mal ve makam hırsı olmayan bu kıymeti zat, sadece kendisine yetecek kadar maaş alıyordu.[217] Siyasi hırsı da olmayan bu zatın seveni ve hürmet edeni çoktu.[218] Selçuklu sultanı da bu zattan bazı konularda yardım almış, özellikle mali konularda görüşüne başvurulmuştur. Önemli bir makamı ve görevi ifa eden Cemalettin, kaynakların çoğunda Vezir olarak adlandırılmıştır.[219]

5. **Vezir İbn Seleme Oğlu Ali Oğlu Mervân:** Diyarbakır Tınızlı olup belli bir müddet Musul'da Zengî'ye vekalet etmiştir. Bağdat'ta Gazzâlî ve Şâşî'den fıkıh okumuştur. Sonra da ülkesine dönerek vefat ettiği 540/1145 senesine kadar idarecilik yapmıştır.[220]

E. Diğer Devlet Görevlileri

Zengî, devlet işlerinin yolunda gitmesi için önemli mevkilere seçkin ve ehil kimselerin getirilmesine önem vermiştir. Merkezi idareyi güçlendirmek isteyen Zengî, bunu sağlamak için bazı temel ilkeleri uygulamaya koymuştur:

1. Fırsat eşitliği ve adil yetki dağılımı: Zengî, bütün idarecilerine karşı eşit mesafede durur, hiçbirini kayırmaz yada küçük görmezdi, kin de tutmazdı.[221] Adamlarını ödüllendirir ve onurlandırır, gönüllerini alırdı.
2. Güvenilir insanlara görev vermesi: Güvendiği adamları göreve getirirdi.

---

212 Zeylü târih-i Dimeşk, s.256.; İmâdüddîn Zengî, s.265.

213 İmâdüddîn Zengî, s.259.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.118-119.

214 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.118-119.; Vefayâtü'l-A'yân, 4/228.

215 İmâdüddîn Zengî, s.260.

216 İmâdüddîn Zengî, s.260.

217 İmâdüddîn Zengî, s.260.; Târih-i Devlet-i Selçûk, s.192-193.

218 İmâdüddîn Zengî, s.260.

219 İmâdüddîn Zengî, s.260.

220 Tabâkatü'ş-Şâfiiyye, 7/295.

221 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.59.; İmâdüddîn Zengî, s.266.

3. Karakterli ve ehil insanları seçmesi: İstişareye önem verir, göreve getireceği kimseleri de araştırırdı. Ehliyete göre insanlara görev verirdi.[222]
4. Adamlarına güvenmesi: Göreve getirdiği adamlarına aksi ispat edilinceye kadar güvenir, adamlarının arkasında durur ve onları kollayıp gözetirdi. İki yüzlü davranmazdı. Hataları varsa yüzlerine söyleyip düzeltirdi. Haksız yere öldürüldüğü güne kadar şahsiyetinde bir değişiklik olmamış, dostlarına ve adamlarına karşı olan tutumu değişmemiştir. Adamlarına güvendiği ve onları kendinden ayırmadığı için[223] bir de kimseyi kayırmadığı veya küçük görmediğinden dolayı etrafındaki insanlar kendisine son derece bağlıydılar ve canla başla hizmet ederlerdi.[224]
5. Emri altındakilere nasihat etmesi: Zengî, üst düzey görevlilerine de diğer memurlara da sürekli nasihatte bulunur[225], Allah'tan korkmalarını hatırlatırdı. Adamlarını başıboş bırakmaz, yaptıklarını takip eder, İslam'a aykırı işlerden menederdi.[226] En has adamı olan Cemalettin'i yöneticileri teftiş etmek ve haklarında rapor hazırlamakla görevlendirmişti. Cemalettin bir ara işleri ağırdan aldı. Zengî'ye adamlarından birisi bunu sorduğunda; "Ehil olmak her zaman başarılı olmak değil imkanı olduğunda ve gücü nispetinde hizmette bulunmaktır diye cevap vermiştir."[227]
6. Merkezi idareye önem vermesi: Zengî, bugünkü tabirle diktatörlük denecek bir idare kurmaya çalışmıştır. Fakat burada zulüm değil adalet ve ehliyet üzerine bir merkezi idare söz konusudur. "Bir tek zalimin etrafında toplanmak dağınık olmaktan güzeldir." diyordu.[228] Üstat İmâdüddîn Halil, buradaki zalim kelimesinden kastın güçlü ve bütün idareyi elinde tutan tek bir yönetici olduğunu ifade etmektedir. Zira Zengî, adalet ve insaftan şaşmamış; emri altındakilere aşırı yük yüklememiş ve onların hata ve eksikleri düzeltme yoluna gitmiştir. Kendisi de en az adamları kadar çalışmıştır. Fakat işlerin kasıtlı yada art niyetli olarak ihmal edilmesi veya yolsuz/usulsüz işler yapılmasına da müsaade etmemiştir. Mesela, bir Yahudi'nin konağına ve malına el koyan üst düzey bir yöneticisi olan İzzettin'i çok sert bir şekilde cezalandırmıştır.[229] Adamlarının hanımlarına ve kızlarına sarkıntılık

---

222 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.63.; İmâdüddîn Zengî, s.266.

223 İmâdüddîn Zengî, s.266.

224 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.82-83.; İmâdüddîn Zengî, s.266.

225 Ravzateyn, 1/114.

226 İmâdüddîn Zengî, s.267.

227 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.82-83.; İmâdüddîn Zengî, s.267.

228 Zübdetü Haleb, 2/284.; İmâdüddîn Zengî, s.266.

229 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.77.; İmâdüddîn Zengî, s.267.

yapan bir valisinin de gözlerini oydurtmuştur.[230] Böylece daha önce başıboşluğa alışan idareciler hizaya gelmiş[231] güçlülerin eli zayıfların üzerinden çekilmiştir.[232]

7. Memur ve diğer yöneticilerinin mal varlıklarını takip etmesi ve onları haksız kazançtan alıkoyması: Zengî yakın adamlarına ve diğer yöneticilerine şunları tavsiye ederek onları mala mülke tamah etme konusunda ikaz ediyordu; ***"Bu topraklar bizim idaremizde olduğu sürece asla aç gözlü ve hırslı davranmayın. Sadece ihtiyacınız olanla yetinin. Zira bir idareci ne zaman yakınlarına fazla mal ve mülk ihsan ederse, o zaman bu idareciler şımarır ve halka zulmetmeye başlarlar. O zaman da bu toprakları onların elinden çekilip alınır."***[233] Zengî, bu cümleleriyle adaleti ne güzel de özetlemiştir. Birçok tarihçi O'nun bu tavsiye emirlerini nakletmiş, emri altındaki insanları emanet görüp kollayıp gözettiğini anlatmışlardır.[234] Zengî sık sık halkın arasında dolaşır ve onların şikayetlerini dinlerdi. Kendisine gelen şikayetleri de dikkate alırdı. İbn Vâsıl'ın naklettiğine göre bir gece vakti, bir şairin okuduğu iki beyit üzerine ağlamış, bunun kendisine bir ikaz olduğunu anlayıp o günden sonra adalete daha fazla sarılmıştır.[235] İbnü'l-Adîm, Harran halkından rivayetle, halkın Zengî'den memnun olduğunu, O'nun adil biri olduklarına şehadet ettiklerini, Zengî'nin Allah'ın yarattığı herşeyin hakkına kollayıp gözettiğini anlatmaktadır.[236] Kendi yaptıklarına da adamlarının yaptıklarına da dikkat eder, en ufak hataya ve yanlış işe müsaade etmezdi.

F. Dîvânlar

Selçuklu divanlarına bakıldığında Zengî'nin divan yapılması daha güzel ve daha işlevseldir.[237] Divan, her türlü problemin konuşulup çözüme kavuşturulabileceği bir şekilde genişletilmiş ve sistematize edilmiştir. Ayrıca herkes gelip her türlü şikayetini paylaşabilirdi. Divan'da herkes söz alabilir ve kendini evinde hissedermiş gibi açıkça konuşabilirdi.[238]

---

230 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.84.; İmâdüddîn Zengî, s.267.
231 Mir'âtü'z-zamân, 8/190.
232 Zübdetü Haleb, 2/284.
233 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.77.; İmâdüddîn Zengî, s.268.
234 İmâdüddîn Zengî, s.268.
235 İmâdüddîn Zengî, s.268.
236 Zübdetü Haleb, 2/284.; İmâdüddîn Zengî, s.268.
237 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.83.; İmâdüddîn Zengî, s.270.
238 İmâdüddîn Zengî, s.270.

G. İç Güvenlik ve İmar

Zengî, kararlığı ve dahiyane siyasetinin yanında[239] askeri hazırlıkları ve kurduğu haberleşme ağıyla idaresi altındaki bölgelerde huzuru sağlamış, karışıklık çıkaranları cezalandırmıştır. Bunun neticesinde ülkesi mamur ve müreffeh bir yer haline gelmiştir. İbnü'l-Adîm'in nakline göre haçlı savaşları ve iç mücadelelerde harap olmuş şehirler yeniden imar edilmiştir.[240] Özellikle Musul, Zengî zamanında örnek bir şehir haline gelmiştir. İbnü'l-Esîr de bu konuya çokça değinmiş hatta biraz mübalağa yaparak; "Şehir öyle kalabalık hale gelmişti ki mescitler Cuma namazı gibi her vakitte doluyordu. Halbuki Zengî'den önce şehirle boşalmış mescitler terk edilmişti."[241] Zengî, insanları zalim ve yan kesici kimselerin elinden kurtarmış,[242] bölgede huzur ve güvenliğin artması, nüfusun da artmasına sebep olmuştur.[243] Bağdat'taki siyasi işlerin bozulması ve ekonomik buhranlar nedeniyle buranın halkı da Musul'a hücum etmiştir.[244] Yol güvenliğini sağlayan Zengî, yeni ticaret ağları da kurmuş; yol kesen eşkiyayı da ortadan kaldırdığı için bölge şehirlere de canlılık gelmiştir.[245]

İmâdüddîn, fethettiği bölgeleri askerlerinin idaresine bırakmamış, askerleri de başıboş bırakmayarak yöneticilerin kendi başlarına buyruk hareket etmesine mani olmuştur. Şehirlerin güvenliği ve huzuruna zarar gelmesini önlemek ve ele geçirdiği yerleri tekrar kaybetmemek için yakın adamlarını vali tayin ederek, merkezi idareyi güçlendirmiştir.[246] Askeri idare yerine sivil idareyi güçlendirmiş, askerlerin özellikle çiftçiler ve ekin arazilerine zarar vermesini yasaklamış, tüccarlardan ve pazarlardan haraç almalarını ise şiddetle cezalandırmıştır. Sefere çıktığı zamanlarda ordusu arkasında iki sıra halinde ip gibi yürürdü. Kimsenin bu nizamı bozmazına ve yolun etrafındaki ekin yada diğer ürünlere zarar vermesine müsaade etmezdi. Askerlerden birinin çiftçilere veya diğer insanların mallarına kasten en ufak bir zarar verdiğini duysa yada divanda kendisine böyle bir şikayet gelse, şayet o askerin suçu sabit olursa hemen idam ettiriyordu.[247] Yine örneğin 528/1134 senesinde doğudan gelen Kürtlerin çiftçilerin ekin ve topraklarına saldırmaları üzerine bölgeye sefer düzenlemiş, suçlular çok sert

---

239 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.13.; İmâdüddîn Zengî, s.270.

240 Zübdetü Haleb, 2/284.; İmâdüddîn Zengî, s.270.

241 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.77.; İmâdüddîn Zengî, s.270.

242 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.77.

243 İmâdüddîn Zengî, s.271.

244 İmâdüddîn Zengî, s.271.

245 İmâdüddîn Zengî, s.271.

246 İmâdüddîn Zengî, s.271.

247 Zübdetü Haleb, 2/283-284.; İmâdüddîn Zengî, s.271.

şekilde cezalandırılmış, bölgede isyana destek veren diğer aşiretler de sürgün edilmiştir.[248] 533/1138 yılında ise yine benzer olaylardan dolayı göçebe Türkmen kabilelerinin yönetiminde bulunan Şehrezûr'u işgal etmiş, bölgedeki Türkmenleri itaat altına alarak sükuneti sağlamıştır.[249] Devamla 537/1143 senesinde doğu ve kuzey tarafındaki birçok kürt bölgesini de ele geçirerek bunların yağma ve çapullarına da son vermiş, ele başları cezalandırılmıştır.[250] 539/1145 yılında Reha'yı haçlılardan geri aldığında şehrin o harap ve perişan haline çok üzülen İmâdüddîn, ele geçirilen bütün ganimetlerin geri verilerek şehrin yeniden imar edilmesini, esirlerin ise şehri tekrar imar etmede kullanılmak üzere serbest bırakılmasını emretti.[251] Şehirdeki karışıklığa son vermek için burada yaşayan göçebe Türkmen nüfusun sayısını da azaltmıştır.[252] İmâdüddîn'in imar ve nizama ne kadar önem verdiğine son bir delil; 534/1139 yılında fethettiği Ba'labek'e vali olarak tayin ettiği Necmeddîn Eyyûb ile olan diyaloğudur. Şehir ele geçirilince Zengî, bütün ele başıların idamını vermemiş, fakat Necmeddin bu adamların affını isteyerek bunların tecrübe ve hizmetinden istifade etmeyi teklif etmiştir. Necmeddin'in teklifini yerinde bulan Zengî, bunlara da idari görev vererek Ba'labek'in üçte bir gelirini bunlara dağıtmıştır.[253]

H. İskan Politikası

İmâdüddîn iki gerekçe il iskan politikası güderek bazı topluluk ve aşiretlerin yerlerini değiştirmiştir:

1. Fethettiği bölgelerde hakimiyet kurmak
2. Kendi toprakları ile düşman topraklar arasında savunma hattı oluşturmak.

536/1141 senesinde Fırat kenarında yeni kurulmuş bir şehri ele geçirdiği zaman Mihraşoğulları ve onlar yakın aşiretleri buradan başka yere nakletti.[254] Anladığımız kadarıyla bu aile, adı geçen şehrin yönetiminde etkiliydiler ve muhtemelen Zengî onların hakimiyetini kırmak için böyle davranmıştı. 540/1145'de Ermeniler Reha'da isyan ettiler ama isyan Naip Zeynüddîn Küçük tarafından bastırıldı. İmâdüddîn, lider kadroyu idam ettirip bir kısım Ermeni'yi de sürgün

248 İmâdüddîn Zengî, s.271.
249 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.64,87-88.; İmâdüddîn Zengî, s.272.
250 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.69.; İmâdüddîn Zengî, s.272.
251 Zübdetü Haleb, 2/279-280.
252 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.87-88.; İmâdüddîn Zengî, s.272.
253 Ravzateyn, 1/86-87.
254 El-Muntazam, 10/102.; İmâdüddîn Zengî, s.273.

etti. Onlardan kalan toprakları da 800 yahudi aile arasında bölüştürdü. Maksadı Yahudileri yanına alarak ermeni hakimiyeti ve karşı propagandasının etkisini kırmaktı.[255] İktidara geldiği ilk zamanlarda Eyvaniler olarak da bilinen ve başlarında Yaruk Aslan diye bilinen bir adamın bulunduğu bir Türkmen kabilesi, Suriye bölgesine getirilerek Haleb civarına yerleştirilmiş, bunları haçlılara karşı mücadele etmekle görevlendirip ele geçirdikleri toprakları da kendilerine bırakacağını taahhüt etmiştir. Bu aşiret, Haleb civarında haçlıların elindeki bir çok yerleşim yerini ele geçirmiş, 600/1203 yılına kadar da bölgedeki hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir.[256] Yaruk büyük bir savaşçıydı ve emrinde altı kabile bulunuyordu. Askeri başarıların yanında imar faaliyetlerine de önem veren Yaruk, Kavik ırmağı kenarında Yarukiyye isminde köyler ve kasabalar kurdurtmuştur.[257] Zengî, bu gibi planlı yerleşim hareketlerinin de etkisiyle[258] hem de kurduğu haberleşme ağıyla iç düzeni sağlamış; ayrıca orduya da bir düzen ve disiplin getirmeyi başarmıştır.[259]

5. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ DÖNEMİ ASKERİ FAALİYETLER VE ORDU DÜZENİ

A. Ordu

Zengî, yerel yönetimleri itaat altına alıp tek bir merkez etrafında birleştirmek için özellikle ordudan çok istifade etmiştir. Bu yönetimleri birleştirmesindeki en önemli hedefi, Müslümanları haçlı birliğine karşı tek ve sağlam bir cephe haline getirebilmekti. Ordusunu daha güçlü ve disiplinli hale getirmek için bir dizi tedbirler aldı:

I. Ordu Divanı

İmâdüddîn, askeri işleri idare etmek, rütbelerini vermek, disiplin ve özlük işlerini takip etmek ve maaşlarını belirleyip dağıtmak için bir kurul oluşturdu.[260] Bu kurulun da başına "el-Emîrü'l-Hâcib (Müsteşar/albay)" ünvanıyla birini görevlendirdi.[261] Ordudan sorumlu bu kişi Zengî'ye karşı sorumlu olarak diğer yöneticilerle işbirliği halinde çalışırdı. Genelde naip yani baş yardımcı ile muha-

255 İmâdüddîn Zengî, s.273.
256 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.80.; İmâdüddîn Zengî, s.273.
257 İmâdüddîn Zengî, s.273.
258 İmâdüddîn Zengî, s.274.
259 İmâdüddîn Zengî, s.274.
260 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.83.; İmâdüddîn Zengî, s.193.
261 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.83.; İmâdüddîn Zengî, s.193.

tap olurdu.[262] Bu divan aynı zamanda askerler arasında çıkan anlaşmazlıklara ve davalara bakan (bir askeri mahkemeydi).[263] İbnü'l-Esîr'in anlattığına göre İmâdüddîn'in yanında ayrıca sürekli olarak kalabalık ve atlı bir muhafız birliği bulunurdu. Seçme olan bu adamların bazıları üst rütbeliydiler ve divanda da görev yaparlardı. Askerin maaşı üç aylık olarak düzenli şekilde dağıtılır; her yıl rütbeler yeniden gözden geçirilerek terfiler yapılır; cezası olanlara rütbe ve maaş cezaları verilirdi. Divan düzenli olarak ve bazen de Zengî'nin emriyle yada başka ihtiyaçlar nedeniyle toplanırdı. Birgün kendisine bazı askerler şikayet için geldiler. Zengî sordu:

- Divana başvurdunuz mu? Askerler;
- Hayır, dediler.
- Peki müsteşara gittiniz mi?
- Hayır!
- Peki madem her işle ben uğraşacağım ne diye divana 100.000 dinar maaş ödüyorum? Üstelik başındaki adam daha da fazlasını alıyor! Eğer sizi dinlemezlerse o zaman bana gelin. Ben onlara gereken cezayı veririm. Ama şu anda siz hatalısınız ve disiplinsiz davrandınız.

Zengî, bu adamlara rütbe cezası verdi ama bazı ileri gelenlerin araya girmesi ile cezadan vazgeçti. Sonra da divanı toplatıp onları şöyle ikaz etti: "Seferde yada hazırda iken ordunun işlerini ihmal etmeyin. Askeri teftiş edip araştırın. Hal hatırlarını sorun. Siz ben buradayken böyle yaparsanız ben olmadığımda yada öldüğümde durum ne olacak?" Sonra da askerleri toplayıp maaşlarını dağıttı ve başarılı olanları ödüllendirdi. Terfisi gelenleri terfi ettirdi. Şikayetleri olanları dinledi.[264] İbnü'l-Esîr bu olay hakkında ilave olarak şunları aktarıyor: "Zengî bu olaydan sonra askerini toplayıp divanın emirlerine itaat etmeleri için ikaz etti. Divana da askerlerin işlerini takip etmesini emretti. Divana karşı gelenleri cezalandırdı. İtaat edenleri ise ödüllendirdi."[265]

II. Baş Kumandan

İmâdüddîn daha Musul'a ilk geldiğinde Yağusyanlı Selehaddin bin Eyüp'ü, askeri divanın başına getirdi. Aslında bu görevin ilk ortaya çıkışı 521/1127 senesinde Zengî, bir karışıklığa müdahale etmek üzere Bağdat'a gittiği zamana denk gelir. Zengî, yerine Selehaddin'i bıraktı. Daha sonra Bağdat'a döndükten sonra da

262 Subhu'l-E'şâ, 4/19.; İmâdüddîn Zengî, s.192.
263 El-Hutut, 2/219.; İmâdüddîn Zengî, s.192.
264 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.83.; İmâdüddîn Zengî, s.193.
265 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.83.; İmâdüddîn Zengî, s.193

O'nu bu görevden almadı ve Selehaddin askerin başında kumandan olarak görevine devam etti.[266] Selehaddin, çok dürüst, sadık ve gayretli bir adamdı. Hem savaşta hem de barışta hep devletine hizmet etmiştir. Bu yüzden de ömrü boyunca bu görevi yürütmüştür.[267] Aynı zamanda azimli ve ileri görüşlü bir adamdı.[268] Sadakati, hizmetleri ve başarısıyla Zengî'nin en has adamı olmuş, kimse de O'nun bu makam ve konumuna itiraz etmemiştir.[269]

III. Ordu Nizamı ve Askeri Disiplin

Zengî, Selçuklu askeri nizamını esas alarak daha sonra Eyyûbîler ve Memluklular'a örnek olacak bir askeri yapılanma ve disiplin sistemi kurmuştur. Ordusunun temelini Türkmenler başta olmak üzere horasanlı birlikler oluşturmaktaydı. 539/1145 yılında Reha'yı kuşattığında en büyük destekçisi savaşçı Türkmenlerdi. Geleneğe göre küçük yaşlardan itibaren askeri eğitim alan ve sürekli talim yapan bu aşiretler, Reha'nın kuşatılmasında önemli rol üstlenmişler, atılganlık ve gözü peklikleriyle surları ele geçirmekte büyük yararlar sağlamışlardır.[270] Zengî, bir Türkmen kabilesi olan Eyvanoğullarını reisleri Yaruk emrinde Haleb bölgesine yerleştirdi. Görevleri haçlılara karşı yıpratma savaşları yapmak ve sürekli taciz saldırısında bulunmaktı. Karşılığında da ele geçirdikleri ganimetler ve topraklar kendilerine verilecekti. Bu aşiret 600/1203 senesine kadar bu hizmeti başarıyla ifa etmişlerdir. Yine Haleb naibi olan Türkmen beyi İyitekin oğlu Süvari'yi de aynı hizmetlerde kullanmış, O'na da kuzey Suriye ve havalisini vererek cihat ve yayılma faaliyetlerine devam etmesini emretmiştir. Bu aşiretler bölgede birçok başarıya imza atmıştır.[271] Türkmenler Suriye bölgesine yayılmış etkili kabilelerdi ve neredeyse bütün Fırat bölgesine hakimdiler.[272] Zengî, bir savaşa çıkacağı zaman Türkmen aşiretleri istihbarat ve yıpratma amacıyla bölgeye öncü birlik olarak gönderirdi.[273] 532/1137 senesinde Bizans imparatoru haçlılarla anlaşarak Suriye üzerine yürüdüğünde bu cesur savaşçılar horasan birliklerini de yanlarına alarak büyük yararlıkları göstermiştir.[274] 539/1145 senesinde Reha'nın alınmasında da önemli rol oynamışlardır. Bunlar ayrıca harp taktiklerinde ve kale kuşatmasında tecrübeliydiler.

---

266 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.35.; İmâdüddîn Zengî, s.195.
267 Zeylü Târih-i Dimeşk, s.258.
268 İmâdüddîn Zengî, s.195.
269 İmâdüddîn Zengî, s.195.
270 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.279.; İmâdüddîn Zengî, s.197.
271 İmâdüddîn Zengî, s.197.
272 Zübdetü Haleb, 2/264-268.
273 Zeylü Târih-i Dimeşk, s.279.; İmâdüddîn Zengî, s.198.
274 İmâdüddîn Zengî, s.198.

Reha surlarının altını kazarak suru çökerttiler. Böylece Müslümanlar kolayca kaleyi aşarak şehre girebilmişlerdir. Ayrıca geceleyin sayısız ateş yakarak düşmana kalabalık görünme taktiğini de uygulamışlar ve düşmanı kokutarak yardıma gelenlerin de vazgeçmesine sebep olmuşlardır.[275] İbnü'l-Adim'in rivayetine göre aralarında Arap asıllı ve aslen Halebli olanlar da vardı.[276] Anladığımız kadarıyla savaş sonrasında bu adamlar topraklarına geri dönerek tarım yapıyorlardı.[277] Bunlar savaşa ya ücret mukabilinde yada ganimetten pay almak şartıyla katılıyorlardı. İbn Vâsıl'ı aktardığına göre Zengî 533/1138'de Hama üzerine yürüdüğünde yanına 9.000 paralı Türkmen atlısı almıştır.[278] Zengî'nin hem savaş zamanı muhafız birliği hem de yakın korumaları da genelde bunlardan seçilirdi.[279] Orduda ayrıca kürt ve arap birlikler de bulunuyordu.

- Zengî'nin Ordusunda Bulunan Asker Sayısı

Daha önce de zikretiğimiz gibi, İmâdüddîn'in asker sayısı sürekli olarak değişmiştir. Zira savaşlara ve bir de toprak kaybı yada yeni arazilerin fethine bağlı olarak değişen asker sayısını Zengî kontrol altına almak istemiş ve sabit bir ordu kurmaya çalışmıştır. Bu nedenle başta tehlike altındaki topraklar olmak üzere zorunlu askerlik sistemi getirmiş ve her şehrin nüfusuna göre belli oranda sürekli hazır asker bulundurmasını şart koşmuştur.[280]

- Zengî'nin Askeri Üsleri

Burada ayrıca Zengî'nin askeri üslerinden ve karargahından söz etmek istiyoruz. Örneğin, bir sene kış başlarında Arap yarımadası civarında ordusunu topladı. Atları da şehrin etrafında konuşlandırdı.[281] Buradan anladığımız kadarıyla İmâdüddîn'in ordusunun sabit bir karargahı yoktu. Mevsimlere yada savaş durumlarına göre ordunun yeri değişiyordu. Fakat barış zamanlarında hatta savaşta bile her şehir ve kalede belli sayıda asker sürekli hazır tutuluyordu.[282] Fakat bu askerlerin de kale içinde mi yada kale dışında başka yerde mi karargah kurduklarını tam olarak bilemiyoruz.[283]

---

275 İmâdüddîn Zengî, s.199.
276 İmâdüddîn Zengî, s.199.
277 İmâdüddîn Zengî, s.199.
278 İmâdüddîn Zengî, s.199.
279 İmâdüddîn Zengî, s.199.
280 İmâdüddîn Zengî, s.199.
281 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.76-77.; Ravzateyn, 1/110.
282 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.66-69.; İmâdüddîn Zengî, s.200.
283 İmâdüddîn Zengî, s.200.

IV. Orduda Atların Kullanılması

Hareket kabiliyeti ve ani saldırılar için Zengî'nin atlı askerlere önem verdiğini biliyoruz. Üsame bin Munkız, orduda atların kullanılması ve at yetiştiriciliğine verilen önemden bahsetmiştir. Ayrıca atlı askerlere özel zırhlar ve silahlar da kullanılmış; hatta atlar için değişik zırhlar yapılmıştır.[284] Hem eğitim hem de en güzel atların seçilmesi için at yarışları düzenlenirdi.[285] Bütün vali ve kumandanlar belli sayıda atlı asker temin eder hatta muhafız birliğini de atlı askerlerden seçerlerdi.[286] İbnü'l-Adîm, 532/1137'de haçlı-Bizans ittifakına karşı yapılan savaşta atların ustalıkla kullanılışını anlatmaktadır.[287]

Özellikle naip Süvari, haçlılara karşı akınlar düzenlerken kullanmak üzere at çiftlikleri kurdurtmuştur.[288] İbnü'l-Adîm, ayrıca orduda katırların da yaygın olarak kullanıldığından söz etmektedir.[289] Anladığımız kadarıyla dağlık bölgedeki savaşlar, Zengî'yi katırların da kullanılmasına itmiştir. Aynı şekilde çöl şartlarında yapılan savaşlarda deve de kullanılmıştır.[290]

V. Asker Toplama ve Diğer Harp Teknikleri

Savaş baş gösterdiği zaman Zengî, kendisine tabi bölgelerden ve anlaşmalı beyliklerden belirli sayılarda tam teçhizatlı askerler talep etmiştir.[291] 539/1145'de Reha üzerine yürüyeceği zaman etrafa emirler göndermiş ve özellikle Türkmen aşiretlerinden çokça asker saflarına katılmıştır.[292] Kendisi de yolu üstündeki şehirlerden özellikle asker toplardı. Haleb[293] ve Hama'da böyle yapmıştır.[294] Özellikle Türkmen kabileler başta olmak üzere etraftaki bütün beyler, gerek ganimet sevdası gerekse Zengî'nin korkusuyla özellikle haçlılara karşı olan mücadeleye katışmışlardır.[295] Genelde kale savunması yada kale kuşatmaları şeklinde olan bu savaşlar, bazen de isyan bastırma yada meydan savaşları şek-

284 İmâdüddîn Zengî, s.201.
285 İmâdüddîn Zengî, s.201.
286 İmâdüddîn Zengî, s.201.
287 Zübdetü Haleb, 262-267.
288 İmâdüddîn Zengî, s.201.
289 İmâdüddîn Zengî, s.201.; el-İ'tibâr, s.59-60.
290 İmâdüddîn Zengî, s.201.
291 İmâdüddîn Zengî, s.202.
292 Zeylü Târih-i Dimeşk, s.279.; İmâdüddîn Zengî, s.202.
293 İmâdüddîn Zengî, s.202.
294 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/84.; İmâdüddîn Zengî, s.202.
295 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.68.; İmâdüddîn Zengî, s.202.

linde de olurdu.[296] Zengî'nin savaşlarda kullandığı bir takım taktikleri de şöylece sıralamak lazımdır:

- Savaş Öncesi ve Savaş Esnasında Casusluk Faaliyetlerine Önem vermek

Bu casuslar düşman topraklarını karış karış gezer, yönetici ve askerlerin durumlarını araştırırdı. Düşmanın hareketlerini ve anlaşmalarını takip ederler, bir saldırı varsa önceden haber verirlerdi. Zengî, genelde askeri ve siyasi planlarını bunlardan gelen bilgilere göre şekillendirirdi.[297] Aynı zamanda bu casuslar gizli haberleşmede ve düşmanla iletişim kurmakta kullanılırdı. Örneğin 527/1133'de Halat beyi ile acele görüşmesi gerektiğinde bu casusları kullanmıştı. Yine bu casuslar güvenli ulaşım yolları ve gizli geçitleri tespit ederler ve asker de bu yollardan sevkedilirdi. Mesela, 1133'deki olayda düşmandan gizli hareket etmek için dağ yolları kullanılmış ve asker kamp kurmadan hızlıca ilerlemişti.[298] Yine bu araştırmalar sayesinde 539/1145'de Reha üzerine giderken askeri hızlı hareket ettirmek için küçük ve kısa ömürlü olan develeri kullanmıştır.[299]

- Kale Kuşatması ve Kale Müdafaası

Zengî kale kuşatmasında kullanmak üzere bir takım teknikler geliştirmiştir. 1145 Reha muhasarasında önce kaledekilere teslim olmalarını aksi takdirde surları yerle bir edeceğini söyledi. Teklifi reddedildiğinde mancınıklara saldırı emri verdi. Bir taraftan mancınıklarla saldırırken diğer taraftan da askerlerine duvarlara ve kulelere saldırma emri verdi. Bu arada lağımcılar, duvarların ve kulelerin altlarını kazıyorlardı. Kazma işlemi bittikten sonra buralara ahşap doldurudu. Sıkıştırılan ahşaplar ateşe verilerek bir nevi yangın ve patlama çıkartılarak kuleler çökertildi. Böylece Zengî'nin askerleri de şehre girebildiler.[300]

- Yıpratma Tekniği

Zengî duvarları aşındırmak ve maddi hasar oluşturmak için mancınıkları ve lağımcıları kullanırken diğer taraftan da şehre giriş çıkışı yasaklıyor ve kuşattığı kale yada şehirlerin dışarı ile irtibatını kesiyordu. Böylece hem düşman erzaksız bırakılıyor hem de psikolojik olarak yıpratılıyordu.[301]

---

296 İmâdüddîn Zengî, s.202

297 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/93.; İmâdüddîn Zengî, s.202.

298 El-İ'tibâr, s.88-89.

299 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.68.

300 Zeylü Târih-i Dimeşk, s.279.

301 El-İ'tibâr, s.155.; İmâdüddîn Zengî, s.203.

- Lojistik ve Strateji

İmâdüddîn, kale kuşatmalarında ve savunmasında lojistik desteğe de önem veriyordu. Askeri kuşatmanın yanında siyasi ve ekonomik kuşatma planı da uyguluyordu.[302] Ayrıca askerin moralini de yüksek tutmaya çalışır, bunun için kendisi de ön saflarda hücuma geçerdi. Örneğin 528/1133 Hamidiye savaşında[303] ve 539/1145 Reha kuşatmasında en önde hücuma kalkarak askerini galeyana getirmiştir.[304]

- Meydan Savaşı Taktikleri

Zengî, açık alanda yapılan yüzyüze savaşlar için de daha önceden bilinen bir takım taktikleri kullanmış ve uygulamıştır. Örneğin, ordusunu; merkez, sağ ve sol kanatlar, öncü ve arka kuvvetler olarak beşe ayırır ve her bölüğün başına bir kumandan tayin ederdi. Daha başka harp taktikleri de uygulardı. Örneğin, mızrakları aktif olarak kullanmak yada savaş meydanlarına gizli hendekler kazmak gibi.[305] Sayı azlığı yada olumsuz hava şartlarından dolayı veya daha başka olumsuz sebeplerden ötürü bazen düşmanla açık alanda karşılaşmak yerine pusuya yatmak yada gerilla savaşı gibi taktikler de uygulardı. Düşmanı yıpratacak, moral bozacak, maddi kayıplar verdirecek başka taktikler de Zengî ve komutanları tarafından sıkça uygulanan yöntemlerdir. Ayrıca düşmanın erzak ve diğer lojistik desteğine mani olacak yada merkez ile irtibatlarını koparacak bazı saldırılar da yapılmıştır.[306] Uygulanan bir başka harp taktiği de düşmana ekonomik zararlar verecek cinsten idi. Mesela, 532/1137 Humus kuşatmasında[307] 534/1139 Şam muhasarasında bazı köy ve kasabaları yaktırmıştır. Böylece düşman ekonomik olarak zayıflıyor, kıtlık baş gösterdiğinde halk kendi yöneticilerine karşı tavır alıyor ve teslim olmayı istiyordu. Ayrıca düşman cephesindeki paralı askerler de bu gibi ekonomik olumsuzluklarda kargaşa çıkarıyordu.[308]

VI. İmâdüddîn'in Ordusunun Kullandığı Bazı Silahlar

Kitaplarda adı geçen bazı silahlar şunlardır: Çeşitli mızraklar, etrafı bıçaklı yada çivili, gürz, balta, kılıç, hançer, kargı, hareketli kuleler, mancınıklar, oklar

302 Zeylü Târih-i Dimeşk, s.279.

303 İmâdüddîn Zengî, s.203.

304 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/93-94.

305 Zeylü Târih-i Dimeşk, s.259.; İmâdüddîn Zengî, s.204.

306 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.55.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/78-79.

307 İmâdüddîn Zengî, s.204.

308 İmâdüddîn Zengî, s.205.

ve bazı yanıcı maddeler.[309] Zengî, burç ve duvarları çökertmek için bazı parlayıcı maddeler ve ateşli malzemeler de kullanmıştır.[310] Zengî'nin teçhizat ve silahları ile ilgili olarak şair; "Kara, silahlarla dolup taştı ve deniz gibi oldu." demektedir.[311] Ayrıca ordu da doktorlar[312] ve hasta bakıcılar da vardı.[313]

- Fethedilen Topraklarda Yaşayan Halka, Askerlere ve Yöneticilere Karşı Tutumu

Burada örnek olarak 533/1138'da Buzaa şehrinin savaşla ele geçirilmesi verilebilir. Zegnî, Bizans ve Haçlıların Humus şehrini işgal ettiklerinde Müslümanlara yaptıklarına karşılık olarak[314]; Buzaa'da yaşayan bütün Rumların ve Avrupalıların kılıçtan geçirilmesini emretti.[315] Bu infazın bir gerekçesi de Haleb ve civarını tehdit eden düşman unsuru zayıflatmak ve korkutmaktı. Zira 539/1145'de Reha fethedildiği zaman böyle bir uygulamaya gidilmemiş; esirler serbest bırakılmış ve ganimetler şehrin imar edilmesinde kullanılmıştır. [316] başta ganimetleri dağıtmıştı ama şehrin perişan durumunu görünce, dağıtılan ganimetlerin geri toplanmasını emretmiştir.[317] Reha'da yaşananların bir sebebi de buranın rum hakimiyetinde olmasıdır diyebiliriz. Muhtemelen farklı mezhepten olmalarını kullanarak Zengî, Bizanslılar ile haçlıların arasını açmak; Rumları, Avrupalılara karşı kullanmak istiyordu.[318] Bu yüzden Reha'daki rum yöneticiler yerlerinde bırakılmış ve Müslüman hakimiyeti altında hizmet etmek hem de haçlılara karşı şehri korumakta kullanılmıştı.[319] Benzer bir tutum da Ba'labek halkına ve yöneticilerine karşı sergilenmiştir. Şam'da Müslümanlara karşı şiddetle karşı koymalarına rağmen pişman olup teslim olan ve hizmet etmeyi kabul eden bu şehir de eskisi gibi bırakılmıştır.[320]

VII. İmâdüddîn'in Ordusuna Gösterdiği Özen ve İlgi

Zengî, bir taraftan ordusuna karşı otoriter ve disiplinli görünürken; diğer yandan da kendilerine şefkat ve muhabbetle davranmış; askerlerinin her türlü

---

309 İmâdüddîn Zengî, s.205.; Târihü'l-Memâlik, s.276.
310 İmâdüddîn Zengî, s.205.; Zeylü Târih-i Dimeşk, s.279-282.
311 İmâdüddîn Zengî, s.205.
312 El-İ'tibâr, s.59-60.
313 İmâdüddîn Zengî, s.206.
314 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/83.; İmâdüddîn Zengî, s.206.
315 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/77-78.; İmâdüddîn Zengî, s.206.
316 İmâdüddîn Zengî, s.206.
317 İmâdüddîn Zengî, s.206.
318 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, 1/72-85.
319 İmâdüddîn Zengî, s.207.
320 İmâdüddîn Zengî, s.209.

problemi ile ilgilenmiştir. Geçimleriyle ve diğer sıkıntılarıyla ilgilenmiş, ailesi olanların aileleriyle ilgilenmesine müsaade etmiştir.[321] Askeri kendisine öyle bağlı ve öyle saygı duyardı ki Zengî'nin arkasında ip gibi yürür, kimse yoldan sapmaz ve düzeni bozmazdı. Askerler arkasından yürürken ciddi ve vakurdular. Zengî, aynı disiplini diğer yöneticilerine de uygulatırdı.[322] Zengî, bu disiplin ve hizmetin karşılığında; askerinin rahatını ve geçimini düşünür; ailesi olanlara da ayrıca yardım ederdi. Savaşta olan yada şehit düşmüş askerlerinin namus ve şerefine sahip çıkar; ailelerine kol kanat gerer, çocuklarına da sahip çıkardı.[323] Bu yüzden askerlerinin namusuna göz diken idarecilerini ve yakın adamlarını şiddetle cezalandırmış, mallarına da el koymuştur.[324]

VIII. İstihbarat

İmâdüddîn'in istihbarat ve keşiflerde kullandığı has adamları ve yardımcıları vardı. O, etrafını dikkatle araştırıyor ve istihbarat bilgilerine önem veriyordu. Mesela, Selçuklu Sultan'ın yanında bile has bir adamı bulunuyordu ve sürekli olarak bu adam, gece gündüz olup biteni Zengî'ye rapor ediyordu. Zengî de bu adama mal ve para gönderiyordu.[325] Komşu bölgelerde ve kendi emri altındaki şehirlerde de böyle has adamları vardı.[326] İmâdüddîn bu sayede o zamanlara göre çok büyük sayılan bu topraklarda istikrarlı bir idare sürdürebilmekteydi. Kendisinden habersiz yöneticilerinin bir başka yere gitmesine veya bir başkasıyla görüşmesine asla müsaade etmez, düşmanlarının da ülkesinden izinsiz geçmesine müsaade etmezdi. Ayrıca düşman casuslarına da aman vermiyordu.[327] Bu tutumu her ne kadar kendisine bir sürü düşman kazandırmış olsa da ülkesinde O'ndan habersiz tarladan bir salatalık bile alınmaz hale gelmiş; böylece emniyet ve iç huzur sağlanmış, dışarıya karşı da güçlü bir merkezi idare kurulmuştur.[328] Zengî'nin birçok karmaşıklığı ajanları ve özel adamlarıyla gizlice hallettiği bilinmektedir.[329] Bu istihbarat ve keşif çalışmaları sayesinde 531/1136 Bareyn[330] ve 539/1145 Reha kuşatmaları başarıyla

321 Ravzateyn,1/110.; İmâdüddîn Zengî, s.208.
322 Zübdetü Haleb, 2/283/284.
323 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.84.; İmâdüddîn Zengî, s.208.
324 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.84.; İmâdüddîn Zengî, s.208.
325 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.78.; İmâdüddîn Zengî, s.209.
326 İmâdüddîn Zengî, s.209.
327 İmâdüddîn Zengî, s.209.
328 İmâdüddîn Zengî, s.210.
329 Ravzateyn, s.283.
330 İmâdüddîn Zengî, s.210.

sonuçlanmıştır.[331] İmâdüddîn'in bu has adamlarının kendilerine özel silahları ve mücadele yöntemleri vardı.[332]

Zengî, devlet işlerine verdiği önem kadar istihbarat çalışmalarına da önem verir; büyük küçük bütün haberleri takip ederdi.[333] Bu ajanlar ve özel adamlar doğrudan Zengî'ye bağlı olarak çalışmaktaydılar.[334]

Özetle Zengî, davası olan bir adamdı. Bütün bu ciddiyetin sebebi bu idi. Doğal olarak davası olan ve idealleri için bu derece ciddi gayretler gösteren birisinin başarılı olması da gerekiyordu. O'nun en büyül hayali, Müslümanları madden ve manen, siyasi ve ahlaki olarak kalkındırmak, tek bir idare altında toplamak ve haçlıları Avrupa'ya geri sürerek; Bizans'ın da etkisini kırıp Rumları, Antakya'nın batısına sürmekti. O'nun bu gayesini yakından takip eden haçlılar da boş durmamışlar ve Zengî'lere karşı güç birliği yapmaya çalışmanın ötesinde ayrıca türlü komplolar kurmaya da özen göstermişlerdir.[335] İnşallah bundan sonraki bölümlerden O'nu bu başarılarından ve ümmeti bir otorite etrafında birleştirme faaliyetlerinden söz edeceğiz.

B. Askeri Topraklar ve Tımar Sistemi

Zengî, ülkesinin yüzyüze geldiği askeri ve siyasi mücadelelerde, askerlerine ve ileri gelen komutan ve yöneticilerine mal ve toprak dağıtmanın ne kadar önemli olduğunun bilincindeydi. Zira gerek dağlık bölgelerde, gerekse Mısır ve Arap yarımadaları civarında ve gerekse Suriye bölgesinde beylikler arası mücadele ve anlaşmazlıklar bulunuyordu. Ayrıca bir de haçlı yönetimleri vardı. Bu beylik ve yönetimlerin askeri ve siyasi olarak ıslah edilmesi ve ortak bir amaç etrafında birleştirilmesi için siyasi-askeri mücadele önemliydi ama tek başına yeterli değildi. Toprak sistemi bir düzene koyulmalı; asker ve idareciler de kendilerine layık olan paylarını almalıydılar ki anlaşmazlıklar, kıskançlıklar ve mücadeleler sona ersin yada bir huzursuzluk/kargaşa vuku bulmasın. İşte bu yüzden 521/1127 senesinde Musul'a yönetici olduğunda önce toprak sistemini düzenleyip askerlerin tımarlarını dağıttı.[336] Haçlılara karşı verdiği mücadele esnasında Suriye ve mısır bölgesinde ele geçirdiği toprakları da cesaret ve başarı sırasına göre bölüştürdü.[337] Zengî, toprak sistemini düzene koyup askerleri ve idarecileri kendi emrine tam

331 İmâdüddîn Zengî, s.210.
332 İmâdüddîn Zengî, s.210.
333 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.79.; İmâdüddîn Zengî, s.210.
334 İmâdüddîn Zengî, s.210.
335 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.169-171.
336 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.36.; İmâdüddîn Zengî, s.218.
337 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.37.; İmâdüddîn Zengî, s.218.

olarak bağlayana kadar Reha haçlı yönetimi ile geçici bir anlaşma bile yapmıştır.[338] Selçuklu zamanında bölgenin çoğu Zengî'nin elinde değildi. Ama zamanla, Suriye ve Mısır bölgesinin büyük kısmını, Fırat ve Irak civarının da belli bir kısmını hakimiyeti altına alan Zengî, toprakları ve diğer ganimetleri, askerleri ve diğer idarecilerarasında rütbe ve başarı sırasına göre dağıtmıştır. Bu da askerlerin kendisine olan bağlılığını arttırmış ve savaşlarda da büyük motivasyon sağlamıştır.[339] Ayrıca bu sistem, belli bir sayıda askeri yetiştirme ve sürekli olarak hazır tutabilme imkanını da getirmiştir.[340] Bu sistemin bir başka faydası da yerel yönetim hizmetlerinin rahatlıkla ve kolaylıkla yerine getirilmesine imkan vermesidir. Zira her ikta/tımar sahibi, bir vali gibi kendi topraklarının idaresinden de sorumluydu.[341] Tehlikeli görülen adamlara da bir nevi sürgün gibi ücra köşelerde tımar verilmekteydi.[342] Şüphesiz tımarların kullanıldığı en güzel alan, başarılı ve karakterli kişilerin taltif edilmesiydi.[343] Bazen de düşmanlıklar toprak veya diğer ganimetlerin dağıtılmasıyla dostluklara dönüşüyordu. Zengî, değer verdiği ve hizmetine ihtiyaç gördüğü düşmanlarına da fetihten sonra eski makam ve topraklarını iade etmiştir.[344] Mesela, Diyarbakır beyi Hüsamettin Timurtaş, şehir ele geçirildikten sonra görevden alınmamıştır. Gerçekten de bu zat, Zengî'nin tahmin ettiği gibi büyük hizmetlerde bulunmuş ve bölgede İmâdüddîn'e düşman olanlara karşı da mücadele etmiş İmâdüddîn'in arkasını kollamıştır.[345] Zengî'nin timar/ikta verdiği bazı meşhur ve değerli şahsiyetlerden birkaçını misal vermek istiyoruz:

1. **Emir Çavlu:** 521/1126'da vefat etmiş Musul valisi İzzettin Mesut oğlu Ali, bu zatın hamisiydi ve yönetimi de buna bırakmıştı. Zengî, bu adamı ıhsal etmek ve kontrol altında tutmak için kendisine Rahabe'de toprak ve rütbe vermiştir.[346]
2. **Kasım Şehrezûrlu oğlu Bahattin:** Zengî'nin başkadısıydı. Kendisine çokça toprak ihsan edilmiştir.[347] Fakat kaynaklarda bunun ne kadar ve nereler olduğu belirtilmiyor.[348]

---

338 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.37.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/36.

339 İmâdüddîn Zengî, s.218.

340 İmâdüddîn Zengî, s.218.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/103.

341 İmâdüddîn Zengî, s.218.

342 İmâdüddîn Zengî, s.218. Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.35.

343 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.16.; İmâdüddîn Zengî, s.218.

344 İmâdüddîn Zengî, s.219.; Zeylü târih-i Dımeşk, s.270.

345 İmâdüddîn Zengî, s.219.

346 İmâdüddîn Zengî, s.219.; Ravzateyn, 1/76.

347 İmâdüddîn Zengî, s.219.

348 İmâdüddîn Zengî, s.219.

3. **Ebûbekir Bekçî:** Büyük bir devlet adamıdır. Nusaybin kendisine verilmiştir.[349]
4. **Gürcü Sutekin:** 522 ya da 523 (1127 veya 1128) yılında Harrân kendisine tımar olarak verildi. 527/1133'de isyan etti. 533/1138'de isyanı bastıran Zengî, buraya kendi adamlarını tayin etti.[350]
5. **Yağusyanlı Selehaddin:** Baş danışman ve baş yardımcı. 524/1127'de tımar sahibi olmuştur.[351]
6. **Beytekin oğlu Zeynüddîn Ali Küçük:** Komutandır. 526/1130'da Erbil tımar olarak kendisine verilmiştir.[352] 528/1128'de ise Hamidiye[353] ve Şehrezûr'u tımar olarak hak etti.[354]
7. **Şehabettin Emir Çandar:** 529/1130'da Rakka kendisine ikta verilmiştir.[355]
8. **Necmeddin Eyyûb** ve **Esedüddîn Şirkuh**: 532/1137'de kendi istekleriyle Zengî'nin emrine girmişlerdir. Rivayete göre Şirkûh'a Mavzer tımar olarak verilmiştir.[356]
9. **İzzettî Debîsî:** Zengî'nin önde gelen adamlarındandı. Tımarların dağıtılmasında Zengî'nin en güvendiği adamdı.[357]
10. **Çukurmuş oğlu Nasıruddîn Gûrî:** Babası Çukurmuş 495-500 (1101-1106) yılları arasında Musul valiliği yapmıştır.[358]
11. **Türkmen asıllı İyitekin oğlu Süvari:** 524/1130'da Haleb valisi oldu.[359] Bu zata birçok topraklar verilmiştir. Ayrıca haçlılara karşı büyük mücadeleler vermiş bu zat, aynı zamanda fethettiği yerlerin de tımarına sahip olurdu.[360]
12. **Necmeddîn Eyyûb:** 534/1140'da Ba'labek valisi oldu. Şehrin yarısı yada üçte birinin kendisine verildiği rivayet edilmiştir.[361]

---

349 İmâdüddîn Zengî, s.219.
350 İmâdüddîn Zengî, s.219.
351 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.79.
352 Zeylü târih-i Dımeşk, s.258.
353 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/84.
354 İmâdüddîn Zengî, s.220.
355 İmâdüddîn Zengî, s.220.
356 İmâdüddîn Zengî, s.220.
357 İmâdüddîn Zengî, s.220.
358 İmâdüddîn Zengî, s.220.
359 İmâdüddîn Zengî, s.221.
360 İmâdüddîn Zengî, s.221.
361 İmâdüddîn Zengî, s.221.

Zengî, nadiren de olsa ülkesi haricinde de topraklara sahipti. Mesela Halife Mükteza'nın teşekkür ve taltif olarak Bağdat'ta kendisine hediye ettiği bahçeler ve bağlar gibi.[362] Ayrıca Irak'ta da daha önceki görevinden kalan özel mülkleri bulunuyordu.[363] Tabi ki iktalar ve tımarlar bunlarla sınırlı değildi. Ancak kaynaklar önemine ve şöhretine binaen bunları zikretmişler; diğer bölgeleri de ya bilmediklerinden yada önemsiz gördüklerinden veya sahiplerinin çok da meşhur olmaması gibi sebeplerden dolayı kayıt altına almamışlardır.[364] Sivil idareci ve kadılara nazaran askerlere daha fazla tımar verilmiştir. Zira merkezi idareyi sağlamada ve haçlılara karşı mücadelede en temel güç olarak onları görüyordu.[365] Fakat bu tımarlar miras bırakılamazdı. Sahibi görevden alındığında yada vefat ettiğinde toprakları da devlete intikal ederdi. Burada maksat merkezi idareye kafa tutacak güçlü ve soylu bir kesimin oluşmasını engellemekti. Fakat devlet, toprakları devlete intikal eden aileleri ihmal etmiyor; onlara sahip çıkılıyordu. Ayrıca yöneticilerin izinsiz mülk edinmeleri yada fazladan bir mala tamah etmeleri çok şiddetli cezalandırılıyordu.[366] Tımarlar kadar önemli bir başka toprak sahibi ise halk[367] ve çiftçilerdi.[368] Halkın zorluğa düşmesini engellemek, üretimi arttırmak için bu tedbir gerekliydi.[369]Zengî, bu uygulamalarıyla kısa sürede olumlu sonuçlar almıştır.

Zira daha önceki uygulamalar, halkın ve çiftçilerin aleyhineydi. Eski yöneticiler kendileri aç gözlü davranmışlar ve kendi adamlarını kayırmışlardır. Bu hem toplumsal huzuru bozmuş hem de üretimi olumsuz etkilemiştir.

Zengî'den önce toprakların belirli kişilerde toplanması; halkın ekserisinin fakirlik içinde yaşamasına da sebep olmuştur. Zengî yeni toprak sistemiyle sadece belirli bir zümrenin elinde bulunan bu toprakları halkın da yararına sunmuştur.

Toprakların Zengî'den önce sadece birkaç kişinin elinde bulunması ve tımar sisteminin olmamasının bir sonucu da askerlerin ve diğer idarecilerin istek ve gayretlerinin kırılmasıydı. Zira ödül ve taltif alamayan ve toprak alma hakkı da olmayan askerler vazifelerini tam olarak yerine getirmiyorlardı. Zengî'nin bu sistemi, insanları devlete hizmet etmekte yarışmaya itmiştir.[370]

---

362 İmâdüddîn Zengî, s.221.

363 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.54.

364 İmâdüddîn Zengî, s.221.

365 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.35-37.

366 İmâdüddîn Zengî, s.221.

367 İmâdüddîn Zengî, s.222.; Zübdetü Haleb, 2/283-284.

368 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/74-75.

369 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.79.; Zübdetü Haleb, 2/280.

370 İmâdüddîn Zengî, s.222.

Tımar ve ikta olarak elde edilen toprakların yönetiminin illa tımar yada ikta sahibi tarafından yapılması gerekmiyordu. Mesela, Zengî'nin vekili olan Yağusyanlı Eyyûb oğlu Muhammed'in birçok şehirde iktaları vardı. Bu durumda hepsiyle bizzat kendisi ilgilenemediği için; bütün toprakların başına bir idareci atamıştır. Yani tımar yad ikta sahibi topraklarının başına kendi vekilini koyabilirdi.[371] Yine Şehabettin Ahmed yerine oğlunu[372], Zengî'nin bir başka vekili olan İsa da yerine bir başkasını görevlendirmişti.[373] Büyük kumandanlardan olan Zeynüddîn Ali küçük de Erbil ve Hamidiye'de bulunan topraklarına çeşitli idareciler atamışlardır.[374]

Rivayetlerde Zengî'nin ikta ve tımarların miras bırakmasına bir takım düzenlemeler getirdiğine dair bilgiler de mevcuttur. Mesela, geride erkek evlat bırakan askerlerin tımarları, eğer bir mahsur yada olumsuz durum yoksa Zengî'nin onayıyla mirasçısına bırakılıyordu. Bu veraset sistemi, askerlerin devlete olan bağlılığını ve güvenini arttırıyor, görevlerini daha azimle yapmalarını sağlıyordu.[375] Üstat İmâdüddin Halil'e göre, Nureddin Mahmut'tan önce bu kanunu yürürlüğe koyan ilk kimse İmâdüddin Zengi'dir. Halbuki daha önce böyle bir uygulama yoktu. Bu uygulamanın ilk ortaya çıkışı Türkmen beyi Yaruk'un Suriye valiliğine tayin edilmesi ile ortaya çıkmıştır. Yaruk'un gayret ve samimiyetini ve Türkmen kabilelerin başarılarını gören Zengî, Yaruk'tan sonra bu toprakların hizmetlerine devam etme şartıyla oğullarına kalmasına müsaade etmiştir. Bu ikramın altında kalmayan Türkmenler, Zengî'nin iç huzuru sağlamasında ve haçlılara karşı mücadelede en büyük yararlığı göstermişlerdir.[376] Daha önce de değindiğimiz gibi bu beylik, 600/1203 senesine kadar Suriye bölgesini muhafaza etmişler ve dış tehlikelere karşı korumuşlardır. Zengî, bu miras sisteminin hem ikta sahiplerinin topraklara daha iyi sahip çıkmalarını sağlayacağının hem de kendisine olan bağlılığı arttıracağının farkındaydı. Böylece askerlerini, hedefleri doğrultusunda istediği yere peşinden götürmüştür. Ayrıca tımar sahipleri kendi malları olarak gördüğü toprakların imar ve nizamına daha fazla önem vermişlerdir.

C. Atabeylik (Atabek) Sisteminin Düzenlenmesi

Atabey kelimesi Türkçe asıllı iki kelimenin birleşmesinden türemiştir. Ata, baba anlamında bey (bek) ise idareci, lider anlamındadır. Bu durumda Atabey

371 İmâdüddîn Zengî, s.223.
372 Zeylü Târih-i Dimeşk, s.258.; el-İ'tibâr, s.97-98.
373 el-İ'tibâr, s.78.
374 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.78.; İmâdüddîn Zengî, s.224.
375 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/280.
376 Ravzateyn, 1/111/112.

kelimesi, baba idareci anlamında olup; aslı olarak sultan yada diğer idarecilerin çocuklarının hocaları için (yani lala anlamında) kullanılırdı. Daha sonra sultan çocuklarına verilen topraklarda şehzadelere yardımcı olarak görevlendirilen kimselere kullanılmaya başlandı. Son olarak da sultan ailesinden veya ona yakın olan kimselerin idareciliği anlamında kullanılmıştır. Atabey, bölgenin en üst düzey yöneticisiydi. Özerk olmanın ötesinde hatta kendi dış siyasetinden yetkili ve sorumluydu. Askeri ve siyasi idareyi sağlar ve her türlü valilik görevlerini ve adliye işlerini yürütürdü. Hatta bu zamanla daha da ileri gitmiş Selçuklu sultanları mertebesinde unvanları olmuş kendi adlarına para bastırmışlar ve hutbelerde sultan ve halifeden sonra adarlı okutulmuştur.[377]

Zengî, 521/1127 senesinde Atabey ünvanını alarak Musul'a tayin edilmiş ve Musul atabeyi olmuştur. Bundan sonra sultanlar kendisini hep bu ünvanla anacaklardır. 521 Şa'ban/Ekim 1127'de Sultan Mahmut, yanına Alp Arslan ve Ferruh Şah'ı (Hafâcî olarak bilinir) da vererek kendisini Musul'a göndermesiyle bu ünvan verilmiş oldu.[378] Zengî'nin atabey rütbesini alması, siyasi olarak büyük önem arzetmektedir. Zira böylece o, dönemin sultandan sonra iki büyük devlet adamından biri olan Alp Arslan'ın adını kullanarak idarecilik yapıyor, resmi yazışmalarını da O'nun adına yapıyordu. Böylece bölgedeki diğer beyleri itaat altına alma ve diğer devlet adamlarıyla iyi ilişkiler kurma fırsatını yakalamıştır. Ayrıca sultan ve halife ile de sağlam ilişkiler kurmuştur.[379] Bunu çok iyi kullanarak yaptığı bütün yazışmaları Alparslan'ın adına yapmıştır.[380] Zengî sadece kağıt üzerinde değil pratik olarak da Sultan'ın oğlu olan Alparslan'ın bütün yetkilerini kendi elinde toplamıştır. Zira sultan Mahmut'un hiçbir oğlu kendisi gibi gerçek bir sultan olamayacaktır. Çünkü Mahmut veraset geleneğine uyarak topraklarını çocukları arasında paylaşmıştır. Payitaht Sultan Sencer'e kalmıştır. Musul da annesinin vesayeti altında daha küçük yaşta olan Alparslan'a kalmıştır.[381] Zengî, bundan istifade ederek yönetimi kendi etrafında şekillendirmeye çalışmıştır. Sultan Mahmut vefat ettiğinde yerine geçen İsfehan sultanı Sencer'e karşı Alparslan'ın yanında yer alarak kendisini tahta geçirmek için 525-529 (1131-1135) yılları arasında üç defa isyan etmiştir. Abbasi halifesi ile de anlaşarak Suriye atabeyi olan Alparslan'ın Irak ve İsfehan sultanlıklarını da ele geçirmesi için yapılan birçok hamlenin neticesinde istenilen sonuç alınamamıştır.[382]

---

377 İmâdüddîn Zengî, s.236.

378 İmâdüddîn Zengî, s.226.; Veffayâtü'l-A'yân, 1/315/316.

379 İmâdüddîn Zengî, s.227.

380 İmâdüddîn Zengî, s.227.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.71.

381 İmâdüddîn Zengî, s.227.

382 İmâdüddîn Zengî, s.227.

I. Musul'da (İmâdüddîn'e Karşı) İsyan Hareketi

539/1145 senesinde Emir Hafaci, Zengî'nin Musul dışında olmasını fırsat bilerek darbe yapmaya çalışmıştır. Hafaci ve arkadaşları, Zengî'nin naibi olan Nasıruddîn Çakır'ı görevden almak üzere harekete geçtiler. Şehri ele geçirmeyi başarıp isyan ettiler. 8-9 Zilhicce 539/1-2 Haziran 1145'de Çakır atına binip şehrin sokaklarını bir bir gezdi. Kontrolü ele geçirerek Hafaci'nin evine geldi ve teslim olmasını istedi.[383] Hafaci de kendisinden görüşme talep etti. Konağa girdiler. Hafaci, Çakır'a kendisine yardım etmesi karşılığında O'na atabeylik vermeyi teklif etti. Aslında bu konuşmalar Hafaci'nin bir hilesiydi. Çakır'ın yanında sadece iki adamı vardı. Görüşme esnasında bir anlık dalgınlığından istifade ederek Hafaci'nin adamları Çakır'ı yakalayıp kafasını kestiler. Sonra da kafasını dışarıda bulunan Çakır'ın adamlarına fırlattılar. Hafaci, Çakır'ın kesik başını gören adamlarının kaçıp dağılacağını zannediyorlardı. Böylece idareyi kolaylıkla ele almayı düşünüyordu. Fakat şehirde Çakır'a ve Zengî'ye bağlı, ilim sahibi ve ileri görüşlü kimseler vardı. Çakır'ın böyle haince öldürüldüğünü gören adamları, evin etrafını kuşattılar. Haber alan halk da galeyana gelip kuşatmaya katıldı. Şehrin ileri gelenleri de olaya müdahale edip bu fitneyi bertaraf ettiler.[384]

II. İmâüddîn'in Seçilmesinde Alimlerin Rolü

Zengî bu esnada Bire şehri kuşatmasındaydı. Şehri tam teslim almak üzereyken naibinin öldürüldüğü haberi geldi. Çok üzülen ve aynı zamanda öfkelenen Zengî, derhal Kadı Tacettin Şehrezuri'yi vekil olarak Musul'a gönderdi ve kuşatmayı da yarıda bırakmak zorunda kaldı. Kadı'nın görevi isyancıları teslim olmaya ikna etmek ve isyanı bastırmaktı. Kadı Tacettin, Musul'a doğru yola koyulduğunda olayın arkasında Şehzade Hafaci'nin olduğunu tespit etti. Hafaci'nin amacı (İsfehan yani merkezi Selçuklu sultanı) Sencer'e destek veren ve kendisini desteklemeyen Zengî'nin gafletinden istifade ederek Musul idaresini ele almaktı.[385] Bunun üzerine Şehrezuri bir plan hazırladı. Plana göre Çakır'ın adamları tarafından kuşatılan isyancılara ait bir eve girdi. Onlara kendisinin de sultandan tarafa olduğunu anlatıp Çakır'ın adamlarına saldırmaya ikna etti. Şehrezuri adamlara, Musul şehrinin bazı yerlerinde Çakır'a ait silahlar ve hazineler bulunduğundan bahsetti. Adamlar bu silahların ve hazinelerin ele geçilmesi durumunda şehrin idaresini ele geçirmenin kolay olacağına inandılar. Durum Hafaci'ye iletildi. Hafaci, Kadı'nın sözlerine inanarak Musul'a girmeye çalıştı. Hafaci'yi tespit eden

383 İmâdüddîn Zengî, s.227

384 Ravzateyn

385 Devrü'l-fukahâ ve'l-ulemâ el-müslimîn fi'ş-şarki'l-ednâ, s.113.

Kadı, tutuklanmasını emretti. Durum derhal Zengî'ye bildirildi. Olaya sevinen Zengî, kuşatmaya devam ederek Bire'yi teslim almayı başarmıştır.[386] Şehrezuri gerçekten de basiretli ve değerli ilim sahibi bir devlet adamıydı. Burada da zekasını ve ilmini kullanarak insiyatif almış; ayrıca şehrin ileri gelenleriyle ve özellikle de akrabalarıyla görüşerek Zengî'den tarafa olmalarını sağlamıştır.[387] Zengî, isyan sonrasında Zeynüddîn Ali Küçük'ü Musul'a göndererek ortalığı sakinleştirmesini emretti. Daha sonra işlerini hallettikten sonra kendisi de Musul'a gelerek gerekli tedbirleri almıştır.[388]

III. İmâüddîn'in Diğer Şehzade Alparslan ile İlişkileri

Hafaci'nin idam edilmesinden sonra Zengî, Hafaci'nin yetki ve mallarını Alparslan'a devrederek durumu Merkez Sultan'ı Sencer'e ayrıntılı olarak rapor etmiştir. Hafaci'nin diğer adamları affedilerek Alparslan'ın emrine verildi. Zengî hem Alparslan'la arasını bozmamak ve O'nun Sencer'in hizmetinde kalmasını sağlamak, hem de Hafaci'nin idam edilmesinden kaynaklanan olumsuz havayı yatıştırmak istiyordu.[389] Zira neticede idam edilen Selçuklu ailesinden bir şehzadeydi. Ayrıca Zengî, Alparslan'ı da kolluyordu. Zira Zengî'nin Alparslan'ı, Irak Sultanı olan Amcası Mesut'tan sonra Irak tahtına geçirme planı vardı. Alparslan'ın ırak tahtına geçmesi demek, fiilen Zengî'nin burada da hakimiyet kurması manasına geliyordu.[390]

---

386 Devrü'l-fukahâ ve'l-ulemâ el-müslimîn fi'ş-şarki'l-ednâ, s.113.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.72.

387 Devrü'l-fukahâ ve'l-ulemâ el-müslimîn fi'ş-şarki'l-ednâ, s.114.

388 İmâdüddîn Zengî, s.229.

389 İmâdüddîn Zengî, s.229.

390 İmâdüddîn Zengî, s.230.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İmâdüddîn Zengî'nin Abbâsî Hilâfeti ve Selçuklu Sultanları İle İlişkisi

Zengî, Emir Çavlu'dan Musul'u devraldığında Çavlu'ya Rahabe'yi tımar olarak verdi.[391] Sonra da Selçukluların kendine verdiği atabeylik ünvanına istinaden emri altındaki toprakların askeri ve siyasi yapılanmasını yeniden gözden geçirmiştir. Musul kalesine de kendi vekili olarak Nasıruddîn Çakır'ı baş yardımcısı olarak Yağsuyanlı'yı ve baş kadı olarak da Şehrezzuri'yi görevlendirdi.[392] Daha sonra da kendisi idari sisteme iki yenilik getirmeyi amaçlamıştır:

1. Veraset sistemine dayalı Musul'da merkezi bir idare kurmak düşman toprakları ve dağınık İslami beylikleri yönetimine dahil ederek Musul merkezi idaresi altında birleştirmek.
2. Böylece Müslümanları tek bir sağlam cephede birleştirmek ve haçlılar karşısında dirençli bir güç oluşturmak. Netice itibariyle de haçlıları ve ittifakçılarını Müslüman topraklardan uzaklaştırmak, Bizans'ın Müslümanların iç işlerine karışmasına engel olmak.

Anladığımız kadarıyla Zengî, ilk günlerinde Irak'daki kargaşa (ve saltanat mücadelelerinden) dolayı hedeflerini biraz ertelemek zorunda kalmıştır. (Hem Selçuklular arasındaki siyasi mücadeleler hem de) Selçuklu ve Abbasi mücadelesi arasında kalan Zengî, Suriye ve Irak bölgesinde bu mücadelelerin içinde yer almıştır. Fakat bu mücadeleler kendisine yaramış ve O'nun siyasi emelle-

---

391 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.88.

392 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.34.

rine uygun şekilde sona ermiştir. Zengî, bu mücadeleler sonunda güç ve özerklik kazanmıştır.[393]

1. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'NİN MUSUL İDARESİNDEN AZLEDİLME GİRİŞİMİ

Zengî, kendi idaresindeki toprakların güvenliği için hem Abbasilerle hem de Selçuklularla dengeli bir siyaset gütmeye çalışmış, zaman zaman anlaşarak ama bazen de sert savaşlarla bu ilişki bir şekilde rayına oturtulabilmiştir. Zengî, Musul'da kurduğu merkezi idareyi bu mücadelelerden en az etkiyle kurtarmış;,kurmaya çalıştığı birliği ve yönetimi korumayı başarmıştır. Fakat bir ara kendisine karşı bir komplo kurulmuş ve yerine Hile beyi Dübeys bin Sadaka geçirilmek istenmiştir. Dübeys Mahmut ile iyi ilişkiler kuruyormuş gibi görünse de aslında merkeze yani Sencer'e bağlıydı. Sultan Sencer, eski kötü ilişkilere bir sünger çekmek için yeğeni olan Irak sultanı Mahmut'a şu şartlarla anlaşma talebinde bulunmuştur:

1. İmâdüddîn Zengî'nin Irak ve Suriye'deki görevlerine son verilmesi ve yerine Dübeys'in (veya Debîs'in) atanması,
2. Kendisine karşı kışkırttığı halife ile ilişkilerini yeniden düzeltmek için arabuluculuk yapması.[394]

Mahmut amcasının isteğini kabul etmiş görünmektedir. Zira 522/1128 yılı sonlarında ve 523/1129 yılı başlarında Bağdat'ta bulunduğu sırada Halife Müsterşit ile temaslarda bulunmuş ve bu durumu görüşmüştür. Ayrıca Sultan Mahmut, İmâdüddîn'den görevinden istifa etmesini ve tüm yetkilerini Debis'e devretmesini istemiştir.[395]

Bu istekler bile Zengî'nin bütün gayretlerinin boşa gitmesi ve siyasi idealleriinin sona ermesi için yeterliydi. Bu nedenle derhal harekete geçerek Bağdat'a geldi fakat arkasında bıraktığı adamlarına da her türlü olumsuz duruma göre tedbir almalarını istedi. Sultan'a bağlılığını bildirdi ve haçlılara karşı mücadele etmek için görevinde kalmasının gerekli olduğunu anlattı. Daha sonra da bağlılığını göstermek için 521/1127 senesinde kendisine Selçuklulara tarafından verilen berata göre görevden çekildiğine dair bir dilekçe verdi.[396] Fakat bölgede gelişen askeri ve siyasi olaylar Zengî'nin lehineydi. Zira Debis, son derece başarısız ve başıboş bir adamdı. Bölgedeki bu olumsuz gelişmeler halifenin Debis'e olan desteğini geri çekmesine sebep olmuş ve Halife tekrardan Zengî'nin göreve

393 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.89.
394 Ahbâru'd-Devleti'l-Selcûkiyye, s.88-90.
395 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.89.
396 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/40.

getirilmesini istemiştir. Halife, Irak Sultan'ı Mahmut'a yazdığı mektupta şöyle diyordu; "Bu senin Debis, haçlılara değil Müslümanlara karşı mücadele ediyor. Sen bu adamı nereden göreve getirdin?"[397] Zira Debis, İmamiye şiasındandı ve 517/1123 bozgununda sonra haçlılarla ittifak yapmıştı. Bununla da kalmamış Haleb kuşatmasında haçlılarla birlikte bulunmuş ve hatta haçlılardan Haleb valiliğini talep etmiştir. İşte bu yüzden:

1. Bağdat halkı Debis'in yaptıklarını unutmamışlardı ve bu yüzden O'nu göreve getiren halifeye de tepki gösterdiler. Bu tepkiler daha da ileri gitmiş ve halk Bağdat'a yürüyerek halife ve sultana beddua etmiş, halk arasında büyük infial uyanmıştır.[398] Halk, halife ve sultanı, Debis'in haçlılarla ittifak edeceği[399] ve hatta Bağdat'ı işgal edeceği hususunda hem ikaz ediyor hem de tehdit ediyordu.[400]
2. Sultan Mahmut da Zengî'nin azlinin siyasi olduğunu, Sencer'in kendisini oyuna getirdiğini anlamıştı. Zira Zengî, Mahmut'un hem en büyük askeri destekçisiydi hem de halk üzerinde otorite kurmasını sağlayan ve halkın sevgisini kazanmasına vesile olan siyasi bir kişilikti. Bu yüzden Sultan Mahmut, otoritesini tekrar güçlendirmek ve merkez sultanına yani amcasına karşı yeniden güç dengesi oluşturabilmek için Zengî'nin tekrar göreve getirilmesinin kendi yararına olacağını anlamıştır.[401]

2. SULTAN MAHMUT'UN VEFATINDAN SONRA SELÇUKLU AİLESİ ARASINDA BAŞLAYAN SALTANAT MÜCADELESİ

Zengî'nin yönetimi böylece daha da pekişmiş ve etraftaki diğer beyler de O'nun otoritesine boyun eğmiştir. Bu güzel ilişkiler Sultan Mahmut hayatta olduğu sürece devam etmiştir. Fakat 525/1130 ortalarında Sultan Mahmut vefat ettiği zaman Zengî, Halife Müsterşit'ten Bağdat'ta hutbeyi yanında buluna Şehzadelerden birisi olan Alparslan adına okutmasını istedi. Fakat halife, bazı gerekçeler göstererek bu talebi geri çevirmiştir:[402]

1. Alparslan'ın küçük olması ve yönetici ehliyetini haiz olmaması,
2. Sultan Mahmut'un amcası Sencer ile, kendinden sonra Irak tahtını oğlu Davud'a bırakmak üzere anlaşması,

---

397 Zübdetü Haleb, 2/244.; İmâdüddîn Zengî, s.50.
398 Zübdetü Haleb, 2/244.; İmâdüddîn Zengî, s.50.
399 Zübdetü Haleb, 2/221-225.
400 İmâdüddîn Zengî, s.51.
401 İmâdüddîn Zengî, s.51.
402 İmâdüddîn Zengî, s.51.

3. Vilayet yöneticilerinin fiilen hutbeyi merkez Selçuklu sultanı adına okumaya başlamış olmaları ve kendisine ikinci yazılı bir emir gelinceye kadar bu uygulamanın devam edeceğini bildirmesi.[403]

Böylece Halife, Mahmut'un vefatını fırsat bilerek Zengî'ye üstünlük kurmaya çalışmıştır. Zira böyle bir fırsatı en iyi şekilde değerlendirebilirse (hem Zengî'ye hem de Selçuklulara karşı) siyasi avantaj elde etmiş olacaktı. Ve sonunda halife hem Irak'a hem de Suriye'ye kendi güdümü altında bir sultan yada vali tayin ettirebilecekti.[404]

Bir sonraki yıl (1131'de) Mahmut'un kardeşi Mesut (1134'de tahta oturabilecek ve 1152'ye kadar Irak tahtında kalacaktır), Irak tahtına talip oldu. Zengî'nin de Erbil ve Musul'daki idaresini tanıyarak O'nu da yanına alan Mesut, Halife'yi de kendi sultanlığını kabul etmeye ikna edebilmiştir.[405] Fakat Mesut'un diğer kardeşi Selçuk Şah (Muhtemelen Süleyman Şah. 1160'da bir yıllığına Irak tahtına oturmuştur.) Irak Selçuklu tahtına kardeşinden önce oturmak için harekete geçti. Zengî de O'nun üzerine yürüdü. İki ordu Samarra şehri yakınlarında savaşa tutuştular. Zengî mağlup oldu ve çoğu askeri de esir düştü. Zengî yanında az bir adamla Tikrit'e çekildi.[406] Tikrit'te kendisini Necmeddîn Eyyûb hürmetle karşıladı ve misafir etti. Daha sonra da Musul'a dönmelerine yardım etti.[407] Musul'a dönmeyi başaran Zengî, burada yeniden hazırlıklara başlayacak ve tekrar bir ordu toplamayı başaracaktır.[408]

3. SULTAN SENCER'İN BU OLAYLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU

Sultan Sencer, Irak'taki gelişmeleri yakından takip ediyor ve Irak sultanlığını doğrudan kendisine bağlamak için fırsat kolluyordu. Buna istinaden Dübeys ve Zengî'den Bağdat üzerine yürüyüp Bağdat'ı işgal etmelerini ve hutbeyi de (Mahmut'un yani Mesut ve Şah'ın da diğer kardeşleri olan) Tuğrul adına okutmalarını emretti. Bunun karşılığında Zengî'ye Irak atabeyliğini, Dübeys'e de Hile emirliğini vaat etti.[409] Zengî, Sencer ile yani merkezle arasını düzeltmek için bu teklifi kabul edecektir. Mesut ve Süleyman şah, bu ihtilafın amcaları Sencer'e yarayacağının farkına vararak mücadeleden vazgeçip anlaşma imzaladılar. Bu arada

---

403 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.91.

404 İmâdüddîn Zengî, s.52.

405 İmâdüddîn Zengî, s.52.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/97.

406 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.52.

407 İmâdüddîn Zengî, s.52.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.43.

408 İmâdüddîn Zengî, s.52.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.43.

409 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.93.

Sencer, Tuğrul'u Bağdat'a getirip 526 Cemaziyelevvel/Nisan 1132'de tahta oturtmayı başardı. Bu esnada Zengî ve Dübeys de Bağdat yakınlarındaydı. Halife'nin (ve Mesut ile Selçuk'un) kuvvetleri karşısında yenilgiye uğradılar. Bu yenilgiden sonra Zengî, Musul'a döndüyse de Dübeys tekrar Hile'ye dönememiştir.[410] Bir dizi savaş sonunda Mesut, Sencer ile bir anlaşmaya vararak aynı yılın Kasım ayında Irak tahtına oturmayı başarmıştır.[411]

Bu Mücadelenin Sonuçları

Bu savaşlar hem Selçuklu-Abbasi hem de Selçuklu-Zengî ilişkilerinde yeni bir dönem başlatacaktır. Savaşın sonunda Zengî'nin lehine bazı gelişmeler olmuştur:

1. Selçuklularla Sultan Mahmut döneminde iyi olan fakat daha sonra bozulan ilişkilerini yeniden düzeltmiş; hatta Musul'a ilaveten Erbil'in de yönetimini ele geçirmiştir.
2. Bölgede olan mücadeledeki aktif faaliyetleri şöhretini arttırmıştır.
3. Bu savaşlar esnasında Eyyûbî ailesi ile (Tikrit valisi Necmettin Eyyûb sayesinde) tanışmış ve onların da tarih sahnesine çıkmasına vesile olmuştur.
4. Abbasilerle olan ilişkisi kopmuştur.[412]

4. MUSUL MUHASARASI

Halife Müsterşit, Bağdat İmamı Ebu'l-Fütûh el-İsferayânî'yi İmâdüddîn'e gönderdi. Elçi İmâdüddîn'e çok ağır şartlar sununca İmadüddin de Halifenin elçisini küçük düşürecek bir siyaset güttü. Bunun üzerine elçi Bağdat'a geri döndü. Müsterşit de 527/1132 yılında 30.000 kişilik bir orduyu Musul üzerine gönderdi.[413] 20 Ramazan/25 Temmuz'da şehir kuşatıldı. Bunun üzerine Zengî de bunun üzerine Musul'a vekili Nasıruddin'in bırakarak Bağdat üzerine yürüdü. Amacı Musul'u kuşatan orduyu arkadan kuşatarak halife ile ordusunun arasındaki irtibatı koparmak ve Sultan Sencer'den yardım almaktı. Üç ay kadar süren kuşatma 9 Zilhicce/11 Ekim 1132 yani arafe günü kaldırıldı. Bu kuşatmaya sebep olarak Zengî'nin daha önce Bağdat'ı kuşatması, Selçuklu ailesindeki taht kavgaları ve bir de İmadüddin'in halifenin elçisine gereken saygıyı göstermemesi gösterilmiştir.[414]

---

410 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.92.

411 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.93.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.45-46.

412 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.93.

413 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.75.

414 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.75.

Halife bu kuşatmada hiçbir yarar elde edememiş hatta Zengî'nin askeri ve siyasi hamleleri sayesinde kendisi kuşatılmış duruma gelerek savaşma azmini kaybetmiş ve ordusunu Bağdat'a çekmiştir.[415] Her ne kadar Zengî için çok zor bir dönem olsa da netice olarak bazı siyasi gelişmeler ve yeni bir siyasi durum ortaya çıkmıştır. Sultan Mesut, Halife'nin Musul kuşatmasını fırsat bilerek Bağdat'ı ele geçirmek için harekete geçti. Dübeys de kendisine yardıma gelmişti.[416] Bu kötü durumdan kurtulmak isteyen halife derhal kuşatmayı kaldırarak 10 Zilhicce/12 Ekim'de Bağdat'a ulaşmayı başarmıştır.[417] Böylece Musul muhasarası da kalkmış oluyordu ve Zengî, bir zor dönemi daha atlatmayı başarmıştı.[418]

5. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ-SULTAN MESUT ÇEKİŞMESİ

Halife Müsterşid, Zengî'ye karşı bir çok komplonun içinde yer alsa da sonunda Zengî ile bir anlaşma imzalamaya karar verdi. 528 senesi başları yani miladi 1133 yılı sonunda iki taraf arasında bir anlaşmaya varıldı. Halife Zengî'ye çeşitli hediyeler ihsan etti. Zengî de büyük oğlu Seyfettin'i yardımcı olarak halifenin yanına verdi. Böylece iki taraf arasında karşılıklı güven oluşturmak amaçlanıyordu.[419] 529/1135 senesinde Halife, Mesut'a karşı mücadele etmek için Zengî'den yardım istedi. Zengî bu esnada Dımeşk'i (eski Şam şehri) kuşatıyordu. Şehir yönetimiyle bir anlaşma imzalayarak şehri kendine bağlayan Zengî, alelacele Bağdat'a yöneldi ama geç kalmıştı. 10 Ramazan 529/24Haziran 1135'de savaşı kazanan Mesut, halifeyi esir aldı. Zilkade yani Ağustos ortalarına kadar yaklaşık iki ay Bağdat'ta sürgün yaşayan halife, Bâtınî süikastına uğrayarak katledildi.[420] Halife Müsterşit hakkında, Selçuklulardan ve batiler ile haçlılara karşı verilen mücadeleden bahsederken (yani bir önceki kitapta) geniş bilgi vermiştim. Müsterşit'in öldürülmesinden sonra Sultan Mesut'un vesayeti altında Müsterşit'in oğlu Ebu Cafer Mansur'a biat edildi ve Ebu Cafer (529-530 yani 1135-36 yılları arasında Abbasi halifesi olmuştur), er-Râşit billâh ünvanını aldı.[421] Böylece İmâdüddîn bir kez daha Irak üzerinde hakimiyet kurma fırsatını kaybetmiştir (daha önce de Alparslan ile denemişti).[422] Bu olayların neticesinde Mesut ile Zengî arasındaki ipler tamamen koptu. Mesut, Zengî'den tamamen kurtulmak için bir plan yaptı.

---

415 El-Kâmil fi't-târih, s.8/796.

416 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.94.

417 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.94.

418 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.94.

419 El-Muntazam, 10/34.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.47-48.

420 İmâdüddîn Zengî, s.57.

421 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.95.; İmâdüddîn Zengî, s.57.

422 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.95.

Buna göre Zengî'yi barış görüşmesi için İsfehan'a davet edip ortadan kaldırtacaktı. Fakat Dübeys, bunu Zengî'ye haber verdi. Mesut'un bu ihanetini öğrenmesinden korkan Dübeys, Dımeşk'e sığındı.[423] Mesut, Dımeşk valisi (ki iki sene önce Zengî'ye tabi olmuştu) Tâcülmülûk'tan Dübeys'i kendisine teslim etmesini istedi. Zengî ise olaya müdahale ederek, Dımeşk valisinden, eğer Dübeys'i kendisine değil de Mesut'a teslim ederse, şehri yağmalayıp tüm halkını kılıçtan geçirmekle tehdit etti. Zengî kendi yanında hizmette bulunan Taculmüluk'un oğlu Sunç'u, Düneys'i teslim almak üzere gönderdi ve Taculmüluk da İmâdüddîn'in emrine uyarak gerekeni yaptı. Zengî'nin kendisini öldüreceğini zanneden Dübeys tam aksine, Zengî'den büyük iltifat görmüş, askeri ve siyasi rütbeler alarak bölgenin büyük idarecilerinden birisi olmuştur. Ayrıca kendisine bir miktar askeri birlik ve hazine de verilmiştir.[424] Dübeys'in korkusunu anlayan Zengî, kendisine şöyle laf atmıştır; "Biz Dübeys'e malımızı verdik. O da bizim emrimize canını verecek".[425] İbn Kesir'e göre Zengî, Dübeys'e 50.000 dinar vermiştir. Halife Raşit ile Sultan Mesut arasındaki ilişkilere gelince, mücadele tüm hızıyla sürüyordu. Halife Raşit ise civardaki yöneticileri toplayarak Mesut'u düşürmek için yeni bir sultan seçmeye karar verdiler.[426] 530 Safer ayı başlarında/Kasım 1135 sonlarına doğru Zengî, halifenin çağrısına uyarak Bağdat'a geldi ve Musul'da kendi yanında olan Alparslan adına hutbe okutmak üzere halife ile anlaştılar.[427] Sultan Mesut'tan rahatsız olan yöneticiler ve beyler de kendilerine katıldı.[428] Fakat Halife, daha sonradan Zengî'ye verdiği sözün aksine Mesut'tan aldığı hutbe okutma yetkisini eski Sultan Mahmut'un oğlu Davud'a (Mesut'un yeğenine) verdi.[429]

Yeni Sultan, Irak sultanlığını ve atabeyliğini ele geçirdiğini ilan etti. Fakat çok geçmeden halife ile diğer idareciler arasında çatışmalar başladı. Eski anlaşmazlıklar yeniden gündeme gelmişti.[430] Halife ile anlaşamayan bazı yöneticiler, İran bölgesinde Mesut'un lehine faaliyet göstermek üzere anlaştılar. Bu yöneticilerin desteğini de alarak İran bölgesinde hazırlıklara başlayan Mesut, Bağdat üzerine yürüme kararı aldı. Fakat her iki tarafın da hücuma geçecek gücü yoktu. İki taraf arasında yer yer mücadeleler ve küçük çapta çatışmalar oluyordu. Halife, anlaşmayı bozduğu için pişman olmuştu. Zira Bağdat'ta her geçen gün durum daha da

423 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.95.
424 El-Kâmil fi't-târih, s.8/680.
425 Vâkıu't-terbiyeti'l-islâmiyyeti fî ahd-i Nûreddîn, s.58.
426 İmâdüddîn Zengî, s.58.
427 İmâdüddîn Zengî, s.58.; ek-Nücûmu'z-zâhire, 5/385.
428 İmâdüddîn Zengî, s.58.; el-Muntazam, 10/55.
429 İmâdüddîn Zengî, s.57.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/64.
430 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/65.; el-Muntazam, 10/57.

kötüye gidiyordu.[431] Sonunda Mesut Bağdat şehrini ele geçirmeyi başardı ve 530 Zilhicce/Eylül 1136'da Raşit'i azlederek yerine el-Müktefi li-emrillâh'ı halife olarak seçtirdi (Müktefi, 1160'a kadar halifelik yapmıştır).[432] Halife Raşit ise Bağdat'ı terk ederek Musul'a gelip Zengî'ye sığındı. Bu sebeple, Müktefi'nin siyasi hakimiyeti Irak'taki bazı bölgelerde kalmış oluyordu, zira Suriye ve Musul civarında Zengî'nin hakimiyetine bağlı olarak Alparslan adına hutbe okutulmaktaydı.[433]

6. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ İLE SULTAN MESUT ARASINDA MUTABAKAT

Zengî-Raşit ittifakı çok sürmeyecek, Mesut ve Müktefi karşısında çok da güçlü olmadıklarını anlayan ikili, bir anlaşma teklif edeceklerdir.[434] Zengî, halife ve Sultan Mesut'a güçlü görünmek için, Halifenin yakınındaki bazı kimseleri etkilemeyi başarmış, halife de kendisine ikram ve lütufta bulunmuştur.[435] Fakat gerçekte durum hiç de öyle değildi. Zira Zengî'den istifası isteniyordu. Bu da O'nun Musul'da başlatmış olduğu merkezi idare projesinin sonu demekti. Zira son yıllarda O'nun en çok zaman ayırdığı şey, haçlı savaşları ve onların karşısında sağlam bir İslami cephe oluşturabilmekti.[436] Mesut ile Zengî ilişkisi bir süre iyileşmiş gibi görünse de aslında iki taraf ta bunun böyle olmadığını biliyordu. Sultan Mesut 532 Rebiulevvel/1137 Aralık ayında Zengî'ye gönderdiği ferman ile bütün görev ve yetkilerini devretmesini istiyordu.[437] Zengî 516 Ramazan/1122 Kasım ayında Artuklu beyi İl Gâzî'nin vefatından sonra Suriye bölgesinde baş gösteren haçlı tehlikesine karşı oluşan boşluğu doldurmuştu. Bunu da herkes biliyordu. Zengî, baş kadısı Şehrezûrî'yi Sultan'a ve Halifeye gönderdi.[438] Şehrezuri, ikisinin de yardımını almayı başardı. Zira bu esnada haçlılar Haleb'e dayanmışlardı ve Zengî, onlara karşı mücadele ediyordu. Şehrezuri, halife ve Sultan Mesut ile anlaştığı esnada, Zengî'nin zafer haber geldi. Sultan Mesut, Zengî'ye bir tebrik heyeti gönderdi fakat bu heyetin bir başka görevi daha vardı; Zengî'nin bütün Selçuklu görev ve unvanlarının alındığını tebliğ etmek. 538/1143 senesine kadar ilişkiler kopuk olarak devam etti. Fakat daha sonra Mesut, Zengî ile bozulan ilişkileri düzeltmek istedi. Zira Zengî, sürekli olarak topraklarını genişletmekteydi

---

431 İmâdüddîn Zengî, s.60.

432 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/65-66.; Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.95.

433 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.96.

434 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.96.

435 İmâdüddîn Zengî, s.96.

436 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.96

437 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.96

438 İmâdüddîn Zengî, s.96.

ve bölgede de şöhreti gün geçtikçe artıyordu. Ayrıca askeri ve ekonomik olarak da güçlenmişti ve Irak sultanlığına kafa tutacak hale gelmişti. Bu yüzden Mesut, Zengî ile yeniden iyi ilişkiler tesis etmenin daha yararlı olacağını düşünüyordu. Zira Zengî Selçuklulara aslında bağlı biriydi ve eğer kendisine Selçuklu unvan ve yetkileri verilirse Zengî'nin asla düşmanlık yapmayacağı biliniyordu. Böylece Zengî'ye tekrar eski yetkileri verildi ve haçlılara karşı mücadelesinde destek verilmek vaadiyle ayrıca fethettiği yerlerin idaresinin de kendisine bırakılacağı tebliğ edildi.[439] Sultan'ın kendi lehine olan niyetlerini yakından takip eden Zengî de derhal Sultan Mesut ile gerekli temasları başlatmış ve vakit kaybetmeden ilişkiler yeniden yoluna koyulmuştur. Bu anlaşmaya göre:

1. İmâdüddîn Zengî, Sultan Mesut'a 100.000 dinar tazminat ödeyecekti.
2. Zengî, bazı arazilerini Mesut'a bırakacaktı.
3. Bizzat gelerek bağlılık yemini edecekti.[440]

Sultan Mesut'un düşmanca tavrının değişmesine iki sebep göstermek mümkündür:

1. Haçlı tehlikesi bölgede hala varlığını sürdürüyordu ve onlara karşı hakkıyla mücadele edecek yegane güç Zengî idi. Bu durumda anlaşmak en doğru olan tercihti.
2. Musul ve Suriye bölgesinde bir türlü düzen sağlanamıyordu ve bu durum bölgenin idaresinden sorumlu olan Irak Sultanı Mesut'u zor durumda bırakıyordu. Ayrıca bölgedeki siyasi karmaşa hem halk arasında da huzursuzluğa neden oluyordu ve hem de bölge haçlılara karşı savunmasız hale gelmişti. Bölgede istikrarı sağlayacak ve yerel beyler arasındaki ihtilafı çözebilecek tek kimse yine Zengî idi. Aksi halde haçlılar Irak sultanlığını da tehdit etmeye başlamıştı.[441] Zengî, dostluğunu göstermek için talep edilen 100.000 dinarın 20.000 dinarını bizzat kendisi getirip teslim etti ve itaatini gösterdi. Durumdan son derece memnun kalan Mesut, geri kalan 80.000 dinarı Zengî'ye hibe etti. Haçlılara karşı gösterdiği yararlılıktan dolayı bütün geçmişi unuttuğunu bildirip kendisini taltif etti. Fakat Sultan'ın tek bir şartı vardı; Reha'nın fethedilmesi.[442] Daha sonra halife ile de iyi ilişkiler kuran Zengî, böylece sultan ve halife ile olan kötü ilişkileri geride bırakarak tıpkı eski günlerdeki gibi halife ve sultan ile iyi ilişkiler kurmayı ve karşılıklı

439 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.97.

440 El-Muntazam, 10/108.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.65.

441 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.98.

442 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.98.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.65.

güven tesis etmeyi başarmıştır. Bu dostluk, 539/1144 senesinde Zengî'nin Reha'yı fethetmesiyle daha da pekişecektir. Bu fetihten çok memnun kalan halife, Zengî'ye büyük kumandan, adil, muzaffer gibi lakaplarla hitap etmeye başlamıştır.[443] Zengî, sultan ve halife ile mücadelesinde hem çok güç kaybetmişti hem de siyasi yetkileri elinden alınmıştı. Şayet haçlılara karşı gösterdiği başarılar olmasaydı asla halife ve sultanın desteğini kazanamazdı. Siyasi destek ve yetkide mahrum kaldığı durumda ise bölgede istikrarı sağlaması zordu. Zira Zengî, halife ve sultandan aldığı yetkilerle, haçlılar karşısında Müslümanları birleştirmek amacıyla bütün yerel Müslüman beylikleri ilhak edebilmiş Müslümanlara ve yerel beylere karşı mücadelesini bu iki gerekçe ile haklı gösterebilmiştir. Böylece bölgede bir birlik oluşturmayı ve Irak sultanlığına bağlı olsa da bir devlet kurmayı başarmıştır.[444]

443 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.98.

444 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.98.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İmâdüddîn Zengî'nin Kuzey Suriye Boyunca ve Arap Yarımadası ile Afrika'ya Doğru Yayılma Politikası (Hicri 521-541/Miladi 1127-1146)

Zengî, toprakları dar, dağınık ve zayıf olan komşu ve yakın beylikleri bir araya getirmek için daha ilk yönetime geldiği günden itibaren planlar yapıyordu. Kendinden önce Selçuklu salahiyetiyle Musul'a vali olan kimseler, fiilen bir otorite kurmayı başaramamışlardı ve Suriye-Irak hattında bir otorite zaafı söz konusuydu. Zengî, Musul'un başında olduğu bütün siyasi kariyeri boyunca bu gaye uğruna faaliyet göstermiştir. Zengî, 521/1127'de Musul'a ilk vali olduğunda aşağı Zap havzasında otoritesini sağlamlaştırmaya girişti. Başlarda Musul'a Çavlu vali olarak tayin edilmiş ise de daha önce de bahsettiğimiz gibi haçlılara karşı yetersiz görülen Çavlu'nun yerine bölgede istikrarı sağlaması da arzu edilen Zengî getirildi. Selçuklu sultanını (Mahmut'un) emri üzerine Çavlu azledildi. Emre itaat eden Çavlu, Zengî'yi karşıladı ve bağlılığını bildirdi. Zengî de kendisine sahip çıkarak hizmetinde kullanmıştır.[445]

1. İBN AMR YARIMADASI (521/1127)

Zengî, Musul'da işleri yoluna koyup gerekli görevlendirmeleri yaptı ve siyasi/askeri düzenini kurdu. Sonra da kuvvetlerini toplayıp İbn Amr bölgesi üzerine yürüdü. Zengî, şehir halkına ve özellikle ileri gelenlere teslim olmayı teklif etti.

---

445 İmâdüddîn Zengî, s.69-70.

Fakat Zengî'nin vaatlerine güvenmeyen şehir halkı kapıları kapatarak Zengî'ye teslim olmayı reddetti. Bunun üzerine kuşatma başladı. Fakat Zengî, elçi göndermeye ve barış teklifine devam ediyordu. Bu teklifler sonuç vermeyince ordusu ile kale duvarları arasında engel olan Dicle'nin bir kolunu geçmeyi emretti. Askerlerden bazıları gemiyle bazıları salla nehri geçtiler. Burada Porsukî diye meşhur zat vali idi.[446] Zengî'nin nehri geçmeye çalıştığını fark eden Porsuki, adamlarına nehir kıyısını tutmalarını emrettiyse de Zengî, ordusunun büyük kısmını karşıya geçirmeyi başarmıştı. İki taraf arasında çatışmalar başladı. Ve neticede Porsuki mağlup oldu. Şehir halkı, kendi askerlerinin mağlup olmak üzere olduğunu görünce şehri kendi elleriyle teslim etmenin Zengî'nin zorla girmesinden daha hayırlı olacağını düşündüler. Teklifi kabul eden Zengî, saldırıyı durdurdu ve böylece şehir teslim alınmış oldu.[447] Zengî'nin önce bu şehri kuşatmasının nedeni stratejik konumu ve Musul'a yakın olmasıydı. Ayrıca şehrin ekonomik önemi de vardı.[448]

2. HALEP (522/1128)

Haleb, haçlılara karşı verilecek olan mücadelede son derece önemli askeri ve siyasi bir konuma haizdi. Bölgenin merkezinde yer alması, ulaşım ve nakil yolları ile ticaret güzergahlarına hakim konumu ve kalabalık nüfusu, Haleb'in stratejik bir konuma sahip olmasının başlıca sebepleri arasında sayılabilir. Zira Haleb; Irak, Suriye ve Anadolu'yu birbirine bağlıyordu ve ayrıca iki haçlı kontluğu olan Antakya ve Reha arasında bulunmaktaydı. Bu konumuyla Haleb, Müslüman güçlerin birleşmesine mani olmuş ve İslam cephesinin ilerleyişini durdurmuştur. İslami hareketin devam edilebilmesi için Haleb meselesinin halledilmesi gerekiyordu.[449] Siyasi şartlar Zengî lehine dönmeye başladı. Zira 521/1127'de eski atabey İzzettin Porsuki ölünce şehirde yönetim mücadelesi baş göstermişti. Haleb'de ciddi bir siyasi kriz ve kas hakimdi. Atabey İzzettin'in vekili bu çatışmalarda biraz üstünlük sağlamış ve kısmen şehrin idaresini ele geçirmişti.[450] Antakya kontu II. Cosalin ile Reha kontu II. Bevhimend, bu karışıklıktan istifade edip ittifak yaparak Haleb üzerine yürüdüler. Halk korku ve dehşete kapıldı.[451] Şehirde yönetimi kısmen ele geçiren ve vefat eden atabeyin vekili olan Kutluğ'a karşı eski vekil Artuklu Abdulcebbar oğlu Süleyman da bu karmaşadan istifade

446 Târihu Cezîrat-i İbn Âmr, s.121.
447 Târihu Cezîrat-i İbn Âmr, s.121.
448 İmâdüddîn Zengî, s. 71.
449 İmâdüddîn Zengî, s.71
450 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.100.
451 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.34,37-38.

ederek isyan etmişti.[452] Anladığımız kadarıyla ne Süleyman ne Kutluğ bölgedeki karmaşaya engel olamadıkları gibi haçlı kontlarına karşı duracak durumları da yoktu.[453] Bu karmaşayı Zengî, siyasi dehasıyla çok güzel bir şekilde kullanmıştır. Zengî, Selçuklu sultanı ve halifenin kendisine verdiği Musul atabeyliği ünvanına istinaden bölge idaresinden mesul olduğunu ve haçlılara karşı her türlü tedbiri almakla yetkili olduğunu gerekçe göstererek; Haleb'i ilhak ettiğini ilan etti. Vekili olan Yağusyânlı'yı önceden göndererek şehirde gerekli tedbirlerin alınmasını sağladı. Vekil, Haleb'deki siyasi kaosa son vermeyi başardı. Daha sonra Zengî de Haleb'e gelecek ve bizzat kendisi şehrin tüm yetkilerini kendi elinde toplayacak daha sonra da gerekli siyasi ve askeri sistemini kuracaktır. 522 Cemaziyelahir/1128 Haziran'da şehre gelen Zengî halk tarafından neşe ile karşıladı ve itaatlerini bildirdiler. Zengî de kendilerine, artık mal ve canlarının kendisine emanet olduğu garantisini verdi. Böylece şehir yeniden siyasi ve ekonomik istikrarına kavuşmuştur. Şehrin idaresini eski yöneticilerine ve askerlerine bırakarak herhangi bir değişikliğe gitmemiştir.[454] Zengî, bu görev dağılımına ve yeni siyasi yönetim tarzına tabi olmayanları cezalandırdı. Bazıları idam edildi bazısı ise kaçmayı başardı. Kutluğ Ebe de idam edildi. Tutuş'un torunu yani oğlu Rıdvan'ın oğlu İbrahim Nusaybin'e sığınırken Süleyman da şehri terk etmek zorunda kaldı. Haleb'in eski valisi Fezail bin Bedi' de Haleb yakınlarındaki Caber kalesine iltica etti.[455] Böylece Haleb de Musul'a katılmış oldu. Zengî bir kez daha önemli bir başarı elde edecek ve Suriye üzerindeki otoritesi biraz daha artmış olacaktır. O, kazandığı bu önemli mevki ve şöhreti, Müslümanları tek bir merkez etrafında toplayabilmek için kullanmıştır. Zengî'nin bu başarısı, sınır boyundaki en uç haçlı kontluğu olan Reha kontunun azledilmesine sebep olacaktır.[456]

3. SENCER, HABUR, HARRAN, ERBİL VE RAKKA

A. Sencer ve Habur

İmâdüddîn Zengî, Haleb'i ele geçirdikten sonra Haleb ve Musul ile Haleb ve Şam arasında kalan bütün bölgeyi ele geçirmeyi planlıyordu. Zira hem Haleb'in hem de Musul ve Şam'ın güvenliği için, bu üç bölgeyi birbirine bağlayan yolları ve komşu bölgeleri kontrol altına almak gerekiyordu. Aynı yıl yani 522/1128 yılı

452 Zübdetü Haleb, 1/431.; Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.101.

453 El-Kâmil fi't-târih, s.101.

454 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, 2/678.

455 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.101.

456 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.101.

sonlarına doğru İmâdüddîn, Sencer ve komşu mıntıkalar üzerine yürüdü. [457] Kuşatma için hazırlıklarını sürdüren İmâdüddîn Zengî, şehrin teslim olmayacağını düşünüyordu. Fakat umduğunun aksine şehir halkı karşı koyamayacaklarını anlayıp savaş yapmadan teslim olmayı kabul etmişlerdir.[458] Şehirde yönetimi ele aldıktan sonra birkaç birliğini Habur'a gönderdi.[459] Birlikler, şehri ele geçirmeyi başardı.[460] Böylece Haleb-Musul yolu güvenlik altına alınmış oluyordu. Zengî çok oyalanmadan civardaki diğer toprakların da üzerine yürüdü.[461] Ve bölgedeki irili ufaklı yerleşim yerleri de hakimiyet altına alındı.[462]

B. Harran'ın İlhak Edilmesi

Harran, (ölen Haleb valisi) Porsuki oğlu İzzettin Mesut'a tabi idi. Mesut ölünce işler karıştı ve topraklarından bazıları haçlı istilasına uğradı. Zira İzzettin'den sonra devletinde hakimiyet mücadelesi başlamıştı ve bunu fırsat bilen Reha ve Suruç kontlukları İzzettin Mesut'a ait topraklara göz dikmişlerdi. 533/1129 senesinde Harran halkı İzzettin'e başvurarak hakimiyetine girmek istediklerini belirttiler. Başlangıçta şehrin yönetimini ele geçiren Su Tekin, Zengî'ye tabi olmak istemediyse de kısa süre sonra Su Tekin'in vefat etmesiyle problem çözülmüş oldu ve Harran da İmâdüddîn Zengî tarafından teslim alınmış oldu.[463]

C. Erbil'in İlhakı

İmâdüddîn Zengî, Erbil'in askeri ve stratejik önemi olduğunu düşünüyordu. Zira Erbil, Doğu'nun kapısıydı. Hem Suriye ile Irak bölgesini birbirine bağlamaktaydı hem batıya doğru yönelen ticaret yollarının kavşağındaydı. Ayrıca hakim konumu da bölge güvenliği için önemliydi. Zengî, Selçuklu Sultan'ı Mesut'un orada gözü olduğunu biliyordu fakat Mesut'u Azerbaycan (yani merkez) Sultanı (Sencer) ile mücadelesini fırsat bilerek 526/1131'da buraya saldırdı. Sultan Mesut başlarda Zengî'nin üzerine yürüyerek şehri ele geçirmeyi planladı. Zengî, şimdi bayağı zor durumdaydı. Fakat siyasi mücadelelerdeki denge gereği Mesut, Zengî ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştı. Bu nedenle Zengî'nin Erbil'i ele geçirmesine müsaade etti. Bu yüzden Mesut'tan gelecek yardıma güvenerek şehri savunmaya

457 İmâdüddîn Zengî, s.74.

458 El-Kâmil fi't-târih, 8/661.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.37.

459 İmâdüddîn Zengî, s.74.

460 El-Kâmil fi't-târih, 8/661.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.37.

461 İmâdüddîn Zengî, s.74.

462 İmâdüddîn Zengî, s.74.

463 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.102.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, s.1/84.

çalışan Erbil halkı da direnişe son verdiler. Böylece Erbil de Zengî'nin eline geçmiş oluyordu. Bölgeye bir vekilini tayin eden Zengî, artık idealleri uğruna yapması gereken diğer şeylerle uğraşabilir ve yoluna devam edebilirdi.[464]

D. Rakka'nın İlhakı

Rakka, Fırat kenarında Harran'a üç günlük bir yolda bulunan bir şehirdir. Zengî, Dımeşk'e dönerken 529/1135 senesinde Rakka önlerine geldi. Amacı burayı da topraklarına katmaktı. Zengî fırsat kollamaktaydı ve sonunda güzel bir plan aklına geldi. Plana göre şehrin hamamlarından birinde yıkanmak istiyordu. Vekili Yağusyani'yi gerekli tedbirleri almakla görevlendirdi. Yağusyani Rakka beyi Malik oğlu Müseyyeb ile irtibata geçti. Müseyyeb'in Zengî'nin planlarından haberi yoktu ve muhafızlarıyla birlikte şehre girmelerine izin verdi. Askerleriyle birlikte şehre giren Zengî, adamlarına şehrin idaresine el konulmasını emretti. Sonunda şehir ele geçirildi ve Müseyyeb sürgün edildi. Zengî, buranın idaresini yakın adamlarından birine bırakdı.[465]

E. Dakuka ve Şehrezur'un İlhakı

Dakuka, Rakka gibi Harran'a (o zamanın şartlarında) üç günlük mesafede bir kent idi. Şehrezur ise Erbil ve Hemedan arasında bir şehirdir. Zengî, 531/1137'de Dakuka'yı ani bir baskınla ele geçirdi.[466] Üç yıl sonra da Erbil ve Hemedan arasında bulunan ve Kürtlerin sığınak olarak kullandığı Şehrezur'u ilhak etti.[467] Zengî'nin burayı ele geçirmesindeki amaç Şehrezur beyi olan Arslan Taş oğlu Türkmen asıllı Kıfçak'ın (Kıpçak) sultan Mesut ile anlaşma yapma üzere olduğunu haber almasıdır. Şayet böyle bir ittifak yapılırsa Sultan Mesut, Musul'a komşu olacak ve bölgeyi tehdit eder hale gelecekti. Tehlikenin farkına erkenden varan Zengî, burayı da ilhak ederek topraklarına katmıştır.[468]

F. Güneye Doğru Genişleme Faaliyetleri

Zengî, 536-538/1141-1143 yılları arasında güney batıya doğru yayılmayı sürdürdü. Önce Fırat kenarındaki Hadise kalesini aldı. Sonra da yakında bulunan Âni şehrini. 541/1146 yılına gelindiğinde sınırları Fırat kenarındaki Caber

---

464 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, s.1/97.; İmâdüddîn Zengî, s.76.

465 Zübdetü Haleb, 2/450.; Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.76.

466 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.103.

467 Mu'cemü'l-Büldân.

468 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.104.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.57-58.

kalesine dayanıyordu ve toprakları arasında kalan bütün kaleleri fethetmişti.[469] Şehir, Ukaylilerin elinde bulunuyordu. Bir gece ansızın şehri kuşattı fakat kuşatma epeyce uzun sürdü. Askerlerinin morali bozuldu ve bu kuşatmada epeyce adamını kaybetti. Sonunda kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.[470] Bu konu üzerinde ilerde epeyce duracağız inşallah.

4. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'NİN KÜRTLERLE İLİŞKİSİ

A. Tikrit Eşrafı Olan Eyyûb Oğulları (526-541/1132-1146)

İmâdüddîn Zengî'nin kürt asıllı olan Eyyûbî ailesiyle ilişkisi 12 Rebiulahir 526/2 Mart 1132'ye dayanır. Zengî, Selçuklu prensi olan Tuğrul ve Davud'un yanında Mesut ve Halife'ye karşı katıldığı savaşta mağlup olunca buraya sığınmıştı.[471] Tikrit, o zamanlar Necmettîn Eyyûb'un idaresi altındaydı.[472] Zengî, askerleriyle birlikte Tikrit yakınında mola verdi. Necmettin gemileriyle birlikte Zengî'nin ordusuyla birlikte karşı kıyıya geçmesine yardım etmiş ve Zengî'yi hoşlukla karşılamıştır. Yaralı askerleri de tedavi ettiren Necmettin iki hafta kadar ordunun bütün ihtiyaçlarını da karşılamıştır. Zengî bu karşılamadan çok memnun kalarak birgün borcunu ödeyeceğini vaat ederek oradan ayrılmıştır.[473] Musul'a döndükten sonra Necmettin'e bir çok hediye göndererek şükranlarını bildirmiştir.[474] Bağdat Atabeyi olan Pehruz, Selçuklu düşmanlarına yardım eden Necmettin'i cezalandırmakla görevlendirildi. Zira Necmettin, eline düşen Zengî'yi tutuklamak yerine serbest bırakmıştı.[475] Bu aileden olan Esedüddîn Şirkuh, bir kadına sarkıntılık etmesi yüzünden Tikrit halkından birini idam ettirince Pehruz'un baskıları daha da arttı. Bu olaydan sona Pehruz, bir kararname çıkararak bütün Eyyûbî ailesinin Tikrit'i terk etmesi gerektiğini bildirdi. Zira babası zamanında yapılan bağlılık yeminine istinaden Pehruz, Şirkuh'u cezalandırmak istemiyordu.[476] Bu kötü şartlarda 532/1137 yılında Necmettin'in Selehaddin adında (Selehaddin Eyyûbî) bir oğlu dünyaya geldi. Çocuk doğduğu gece Eyyûbî ailesi Tikrit'i terk etmek zorunda kalmıştır.[477] Ailenin sığınacak bir yeri yoktu. Fakat İmâdüddîn

---

469 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.104.

470 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.104.

471 İmâdüddîn Zengî, s.76.

472 İmâdüddîn Zengî, s.76.

473 İmâdüddîn Zengî, s.77.

474 Ravzateyn, 2/537.

475 İmâdüddîn Zengî, s.77.; Vefayâtü'l-A'yân, 6/142.

476 İmâdüddîn Zengî, s.77.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.119.

477 İmâdüddîn Zengî, s.77.; Vefayâtü'l-A'yân, 6/143-144.

Zengî, onların bu iyiliğini unutmamış ve kendisine yaptığı iyiliğin altında kalmamıştı. Aileye sahip çıkan Zengî, bütün aile fertlerine ikta ve tımarlar vererek Eyyûbî ailesini taltif etmiştir.[478] İki kardeşe yani Necmettin ve Şirkuh'a özel muhafızlık[479] ve çocuklarının terbiyesi görevini vermiştir.[480] Bu iki kardeş Zengî'nin Suriye bölgesinde haçlılara karşı verdiği bütün mücadelede kendisine destek olmuşlardır.[481] Eyyûbî ailesi, İmâdüddîn'in himayesi altında hizmetlerini ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. İki aile arasında güven ve sevgi bağları her geçen gün artıyordu. 534/1139'da Ba'labek fethedildiği zaman şehre vali olarak Necmettin tayin edildi ve şehrin gelirlerinin üçte biri bu aileye verildi.[482] Bundan sonra Eyyûbî ailesi buraya yerleşmiştir.[483] Ailenin Zengî'ye hizmet ve bağlılığı Zengî'nin şehadetine kadar devam etmiş ve aileye birçok önemli görev verilmiştir. Selehaddin de bu süre zarfında babasının yanından ayrılmamış, zekasıyla ve cesaretiyle öne çıkmıştır.[484] Zengî'nin sayesinde aile; askeri, siyasi ve ekonomik hayatta önemli mevkiler elde etmişlerdir. Nureddin zamanında da aileyi himaye eden Zengîler sayesinde Eyyûbîler tarih sahnesine çıkmış oluyorlardı.[485]

B. Hamîdiye Kürtleri

Hamidiye Kürtlerine ait bölgeler de İmâdüddîn tarafından ilhak edilmiştir. Zira hamidiye Kürtleri, Musul'a çok yakın bölgelerde yaşıyorlardı ve sık sık Musul'un köylerine baskın düzenliyorlar, yağma yapıyorlardı. Bu yüzden köyler boşalmış, tarım ve hayvancılık faaliyetleri sekteye uğramıştı. Zengî, Musul'da kendi düzenini kurduktan sonra Hamidiye beyi İsa, Zengî'ye bağlılık bildirdi.[486] Fakat 527/1132'de halife Müsterşit Musul'u kuşatınca, İsa, Zengî ile yaptığı anlaşmayı bozmuştur. Hatta bununla da kalmayıp Zengî'ye karşı halifenin saflarına katılmıştır. Fakat muhasara başarısız olup halife de Bağdat'a döndükten sonra Zengî, hemen Hamidiye üzerine yürümüş ve kaleyi muhasara etmiştir. Çok şiddetli geçen savaşlardan sonra Zengî, surları tahrip etmeyi başardı.[487] Aynı yıl yani 1132'de kaleyi ele geçirmeyi başaran Zengî, böylece Musul'u bunların

[478] Ravzateyn, 2/538.
[479] İmâdüddîn Zengî, s.77.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.119.
[480] İmâdüddîn Zengî, s.77.
[481] Ravzateyn, 2/538.; İmâdüddîn Zengî, s.77.
[482] İmâdüddîn Zengî, s.78.; El-Kâmil fi't-târih, 8/750.
[483] İmâdüddîn Zengî, s.78.
[484] İmâdüddîn Zengî, s.78.
[485] İmâdüddîn Zengî, s.78.
[486] Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.105.
[487] İmâdüddîn Zengî, s.105.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, s.1/55.

yağmasından kurtarmıştır.[488] Bu fetih, bölgede ticari ve zirai faaliyetlerin tekrar canlanmasına vesile olmuştur.[489] Hamidiye kalesinin ilhak edilmesinin bir takım sonuçları olmuştur:

1. Hamidiye merkezli saldırı ve yağma faaliyetleri kontrol altına alınmıştır.
2. Dağlık bölgelerde yaşayan Kürtlerin de itaat altına alınmasının önü açılmıştır.[490]

C. Hakkari Kürtleri

Hakkari beyi Ebu'l-Hicâ, Zengî'nin bundan sonraki hedefinin kendisi olduğunu anlayınca karşı koymanın gereksiz ve anlamsız olduğunu düşünerek Zengî'ye hediyeler gönderip bağlılık bildirdi. Hatta bizzat Musul'a gelerek şehri teslim etmiştir.[491] Burada kayda değer bir olay yaşanmıştır. Zira bir grup kürt aşireti Hakkari denen bölgede hakimiyet kurmuşlar ve Habur nehrinin kuzeyine doğru düzeni sağlamayı başarmışlardır. Hakkari bölgesinin merkezi Aşup kalesiydi ve bölgeye bağlı tarım ve hayvancılık yapan birçok köy vardı. Bu yeni ittifak, Musul'un ticaretine biraz daha canlılık kazandırmıştır. Zira Hakkari'nin bağlanması, bölgede yaşanan gıda krizinin çözülmesinde çok faydalı olmuştur. Hakkari ile ilişkiler 537/1142 yılında Hakkari beyi Ebu'l-Hicâ'nın vefatına kadar sürmüştür. Ebu'l-Hicâ'nın vefatıyla aile hakimiyet mücadelesine girmiş fakat çocukları küçük olduğundan yönetime Ebu'l-Hicâ'nın vekili ve çocuklarına lalalık eden Pavlı Raci adında birisi el koydu. Pavli Raci, Ebu'l-Hicâ'nın küçük oğlu Ali'yi koltuğa oturtarak O'nun adına fiilen yönetimi ele almıştı. Fakat Zengî, Ebu'l-Hicâ'nın diğer oğlu olan Ahmet'i destekliyordu.[492] Bunun üzerine Zengî, Hakkari üzerine yürüdü ve Pavlı bozguna uğratıldı. Daha sonra yerine vekili Nasıruddîn Çakır'ı bırakarak Musul'a döndü. Nasıruddin'in görevi ilhak ile ilgili işlemleri tamamlamak ve Zengî'nin askeri-siyasi sistemini Hakkari'de de oturtmaktı. Böylece Hakkari de Zengî'nin yönetimi altına girmiştir.[493] Zengî böylece bölgedeki karmaşaya son vermiş ve yağma faaliyetlerini engellemiştir. O'nun kürt politikasından Kürtler de karlı çıkmıştı. Zira Zengî'nin kurduğu nizam sayesinde kürt aşiretleri de birbirleriyle savaşmaktan kurtulmuşlar, aralarındaki kavgalar da sona ermiştir. Zengî, bölgedeki hakimiyetini güçlendirmek için kendi ismiyle bölgede

488 İmâdüddîn Zengî, s.105.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.48.
489 İmâdüddîn Zengî, s.105.
490 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.106.
491 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.106.
492 İmâdüddîn Zengî, s.106.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.64.
493 İmâdüddîn Zengî, s.107.

İmâdiye kalesini yaptırmıştır.[494] Zira bazı aşiretler yine rahat durmuyorlardı.[495] Zengî bunların önünü almak ve bölgede bir ikmal noktası kurmak adına bu kaleyi yaptırmış ve burada kendisine bağlı aşiretleri iskan etmiştir.[496]

D. Mihrâniye Kürtleri

Zengî, 538/1142'de Mihraniye Kürtleri üzerinde baskı kurmaya başladı. Bu bölgede birden fazla kaleyi elinde tutan ve dağlık bölgelere hakim çeşitli aşiretler bulunmaktaydı. Mihraniye Kürtlerinin hakimiyeti, ta İbn Ömer yarımadasına kadar uzanmaktaydı. Yine, Cudi dağı, Diclen'nin kuzey bölgesi, Şabaniye ve Zağferaniye bölgesi de bunların kontrolündeydi.[497] Mihraniye beylerinin hakimiyeti altında bulunan toprakların ilhak edilmesi; Hakkari'nin ele geçirilmesini tamamlayıcı bir özellik taşımaktaydı. Zira ancak bu bölgelerin de ele geçirilmesi, Suriye ve komşu bölgelerin güvenliğini tam olarak sağlamayı mümkün kılıyordu. İmadüddîn önce art bölgeleri ele geçirdi, sonra da kendisine komşu bölgelerdeki kaleleri kuşattı. Kale komutanları, fazla direnemeyeceklerini anlayıp korkuya kapıldılar ve eman dilediler. Böylece bütün bölge, Zengî'ye tabi olmuştu.[498]

E. Peşneviye Kürtleri

Daha sonra kuzeye yönelen Zengî; Ermeniye bölgesinin (Erzurum) güneyinde, Azerbeycan'ın batısında, Musul'un kuzeyinde ve Diyarbekir'in doğusunda Zozan bölgesindeki (Bitlis ve Bingöl civarı) Peşnevi Kürtlerine yöneldi.[499] Peşnevi kürt beyleri birçok kale inşa etmişlerdir. Bunlardan en önemlisi Fenk Matal adlı Dicle kenarındaki kale idi. Bölge aynı zamanda doğal engellerle de çevrilmiş ve kuşatılması zor bir kaleydi. Şehrin hakimi Hüsamettin Peşnevi adlı bir kürt beyiydi. Hüsamettin ve kendisine destek veren birçok kürt beyi, sürekli olarak İmâdüddîn'in topraklarını taciz etmekte, yağma ve çapul faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. Zengî, son saldırıdan sonra bunların üzerine yürüdü ve Fenk kalesi hariç bütün kaleleri zaptetti. Bu kalenin kuşatmasını da vekili Zeynüddîn Ali Küçük'e bırakarak kendisi Caber kalesini muhasara altına aldı. Fakat Ali Küçük, başarılı olamadı ve kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Sonra da Musul'a geri döndü.[500] Bu saldırılar sonunda bölgenin çoğu kayıtsız şartsız

494 İmâdüddîn Zengî, s.109:, Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.64.
495 İmâdüddîn Zengî, s.109.
496 İmâdüddîn Zengî, s.110.
497 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.107.
498 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.107.
499 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.107.
500 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.108.

teslim alındı. Zengî, askeri üstünlüğünü kullanarak bu bölgelerde asayişi temin etmiş ve kendi idaresini kurabilmiştir. Sert çatışmaların sonunda Zengî, topraklarının sınırlarını güven altına alabilmiştir. Fakat bununla da yetinmeyen Zengî, dağlık bölgelerle Musul arasında savunma hatları, surlar ve hendekler inşa ettirmiştir. "Devlet, bir bahçe gibidir ve etrafı çevrilmelidir." diyen Zengî, bu dağlık bölgeleri tampon bölge olarak kullanmış ve daha iç kısımlara doğru bir çok savunma tedbiri almış, bazı kaleleri yıktırmış ve yerine kendisi kaleler ve karargahlar inşa ettirmiştir.[501]

5. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ VE DİYARBAKIR CİVARINDAKİ YEREL YÖNETİMLER

Zengî, Haleb fethini tamamlamak ve tüm bölgeyi kontrolü altına almak istiyordu. Ayrıca toprakları arasında kalan hatta komşu bölgelerdeki küçük beyliklerin de kendi başlarına hareket etmelerini istemiyordu. Zira amacı hem topraklarını tehdit edecek bir unsur bırakmamak hem de sağlam ve merkezi yönetimle idare edilen bir devlet kurmaktı. O, ancak bu şekilde haçlılara karşı mücadele edileceğine inanıyordu. Zengî bu hedefinden asla taviz vermeyecek ve bunun için bazen de başkaları tarafından çok acımasız yada gereksiz görülen bir çok sefer düzenlemiş, bir çok beyliği ilhak etmiştir.[502]

A. Nusaybin'in İlhakı

Zengî, öncelikli hedef olarak İslami yönetimleri bir araya getirmek ve Müslümanların tüm gücünü tek bir cephede tek bir çatı altında toplamak için birbiri ardınca saldırı ve sefer düzenlemiştir. Önce Mardin yönetimine tabi Nusaybin üzerine yürüyen Zengî, kendi topraklarına en yakın yerel idarelerden başlamayı tercih etmiştir. Zengî'nin ordusu tarafından kuşatılan Nusaybin beyi Hüsamettin Timurtaş, Hasankeyf beyi Davut'tan yardım talebinde bulundu. Davut hem şehri korumak hem de karşı saldırıya geçerek kuşatmayı yarmak için yardım vaat etti.[503] Etrafa haberci kuşlarla mektup gönderen Davut, adamlarının hemen karargahta toplanmalarını emretti. Artuklulara da haber göndererek beş gün içinde kuvvetlerini birleştirmeyi teklif etti. Fakat haberciler Zengî tarafından ele geçirildi. Bir plan yapan Zengî, Davut'tan gelen bu mektup yerine yenisini yazdırarak yirmi günden önce Nusaybin'e Hasankeyf'ten yardım gelemeyeceğini, bu süre zarfında şehrin direnmesi gerektiğini yazdırdı.[504] Mektubu aynı kuşun kanadına bağlatıp

501 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.108.

502 İmâdüddîn Zengî, s.116.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, s.1/103.

503 İmâdüddîn Zengî, s.85.

504 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.36.

şehre gönderdi. Nusaybin halkı durumdan hiç şüphelenmedi ve bu süre zarfında dayanmalarının zor olduğuna karar verdiler.[505] Zengî bununla da kalmayıp diğer yakaladığı güvercinlerden biriyle de Artuklular adına bir mektup gönderdi. Mektupta şöyle yazıyordu: "Biz kendi derdimize düştük ve kısa sürede size yardım göndermemiz imkansızdır." Böylece hepten ümitleri ve azimleri kırılan şehir halkı teslim olmayı kabul etti. Böylece Davut ve Hüsamettin'in yaptığı planlar da başarısız olmuştur.[506] Böylece Zengî'nin Diyarbakır yolu da açılmış oluyordu. Artık arada engel kalmamıştı ve Zengî, bölgedeki diğer şehirleri ve kaleleri ele geçirmek için önemli bir karargaha sahip olmuştu.[507]

B. Dara Savaşı

İmâdüddîn, Nusaybin'i ele geçirmesine çok fazla tepki gelmediğini görünce yerel yönetimlerin zafiyetini hissedip Diyarbakır'a yönelik hedeflerini gerçekleştirme zamanının geldiğini anlamıştır. Bölge beyleri, Zengî'nin ilerleyişi karşısında endişeye kapıldılar ve topraklarını korumak için kendi aralarında 524/1130'da bir anlaşma yaptılar. Toplantıya iki Artuklu beyi olan Hüsamettin Timurtaş ve amcasının oğlu Rüknuddevle Davut da katıldı. Amid (eski Diyarbakır) beyi İklitoğlu Sa'duddevle Ebu Mansur da destek verenler arasındaydı. Anlaşmayı haber alan Davud'un yandaşı Türkmen aşiretleri de bu birliğe destek verdiler.[508] Durumu yakından takip eden Zengî, onların hazırlanmalarına fırsat vermeden harekete geçme kararı aldı. 4.000 kişilik bir birlikle yola çıkan Zengî, Mardin ve Nusaybin arasında (bugün Mardin'e bağlı) Dara'da müttefiklerin karşısına dikildi. Müttefiklere Timurtaş komutanlık ediyordu. Zengî, ani ve sert bir saldırı ile Timurtaş'ın ordusunu bozguna uğrattı. Bu zafer Zengî'ye Dara ve Serçe kaleleri başta olmak üzere birçok bölgenin hakimiyetini kazandırmıştır.[509] Davut, intikam almak için Musul ve İbn Ömer şehirlerine saldırma kararı aldı. Maksadı Zengî'nin Diyarbakır bölgesinde olmasından istifade ederek Suriye'de işgal ve yağma yapmaktı. Zengî, seferi yarıda bırakarak geri dönme kararı aldı. Fakat hava ve yol şartlarından dolayı Davut, istediği neticeyi elde edememiş ve bölgedeki Türkmen aşiretlerinin de ordusunun geçmesine müsaade etmemesinden dolayı geri dönmek zorunda kalmıştır.[510]

---

505 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.36-37.; İmâdüddîn Zengî, s.86.

506 İmâdüddîn Zengî, s.87.

507 İmâdüddîn Zengî, s.87.

508 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.110.

509 İmâdüddîn Zengî, s.111.

510 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.111.

C. Zengî'nin Artuklu Beylerinin Arasını Açma ve Onları Birbirinden Ayırma Politikası

Zengî, bölgede kendisine karşı kurulan ittifakın zamanla tehlikeli bir hale döneceğini ön görmekteydi ve bu yüzden bu cepheyi bir şekilde dağıtması gerektiğini düşünüyordu. Beylerin arasını açma ve onları birbirine düşürme politikasına başvurdu. Böylece Artuklu topraklarını ele geçirebilecekti. En iyi yol bu beyler arasında birini bulmak ve O'nu diğerlerine karşı kullanmaktı. Fakat bu zor bir işti. Zengî, uzun arayışlardan sonra Rüknuddevle Davut'un iyi bir hedef olacağına karar verdi. Zira hırslı biriydi ve bölge topraklarında gözü vardı.[511] Şayet Davut'u yanına alabilirse geriye sadece amcaoğlu Timurtaş kalıyordu. Timurtaş, daha dirayetli birisiydi ve bu yüzden Zengî, O'nu tercih etmedi. Aynı şekilde Amid beyi Ebu Mansur da tercihe uygun değildi. Zengî, Davut ile iyi ilişkiler kurmaya başladı ve O'na karşı yaptığı saldırıları durdurdu. Zengî, O'na kendisinin yanında olması durumunda bölgedeki payını fazlasıyla vereceğini vaat etti. Bu teklifi kabul eden Davud da Zengî'nin yanında olmaya söz verdi.[512]

I. Amid (Diyarbakır) Kalesine Saldırı

İki müttefik yani Zengî ve Davud, 528/1133 senesinde İklitoğlu Sa'duddevle Ebu Mansur'un idaresinde bulunan Amid (503/1109'da bey oldu. 536/1141'de vefat etmiştir) kalesine saldırı kararı aldı. Zengî'nin desteğini alan Davud, Amid'i muhasara etti. Ebu Mansur, Davud'u yanına çekmek için mektup gönderdiyse de başarılı olamadı. Bunun üzerine ordusunu toplamaya çalışan Ebu Mansur, Amid surları önünde mevzilenmiş Davud'un ordusuna saldırarak kuşatmayı kaldırmaya çalıştı. Ordusu bozguna uğrayan Davud, bu savaşta oğlunu esir vermiş ve birçok adamını da kaybetmiştir. Davud'un askerleri dağıldı. Olaya müdahale eden Zengî, bölgeye doğru yola çıktı ve Amid'i tekrar kuşattı. Fakat Ebu Mansur, belli bir vergi karşılığında kuşatmanın kaldırılmasını teklif edince Zengî de bu teklifi kabul etti. Böylece Zengî, Davud'un aleyhine Timurtaş ile anlaştı. İki müttefik kuşatmayı kaldırdıktan sonra Mardin yakınlarındaki Savr kalesine yöneldi.[513] Savr daha Davud'un elinde bulunuyordu ve oğlu tarafından idare edilmekteydi. Zengî, burayı kuşattı ve Davut'un oğlunu teslim olmaya ikna etti. Savr'ı Timurtaş'a hediye eden Zengî, böylece Timurtaş'ı onurlandırmış ve aralarındaki anlaşmayı pekiştirmek istemiştir.

---

511 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, s.1/52.

512 İmâdüddîn Zengî, s.89.

513 İmâdüddîn Zengî, s.89.; Zübdetü Haleb, 2/253.

II. Timurtaş ve Amcasının Oğlu Davud Arasında Gerilimin Artması

Önce Davud ve ardından Timurtaş ile yapılan bu ittifaklar Artuklu saflarında bölünmeye sebep olmuştur. Timurtaş ile Davud arasında önce siyasi çekişmeler şeklinde başlayan mücadele zamanla silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Zengî'nin desteğinden istifade eden Timurtaş, Zengî'nin kuvvetlerini de arkasına alarak Çor dağına saldırıya geçti.[514] 530/1135'de Sisan ele geçirildi. Zengî bu iki kaleyi de Timurtaş'a bıraktı.[515] Bu gelişmeler karşısında korkuya kapılan Davud'un oğlu Kara Arslan bölgeden tamamen çekilerek Hasankeyf'e babasının yanına sığınmıştır. Timurtaş ise Zengî'nin desteğine güvenerek bölgedeki diğer beylikleri ilhak etmeye devam etmekteydi, önce 530/1136'da Hettah sonra da Diyarbakır yakınlarındaki Runiye kalesini ele geçirdi.[516]

III. Zengî-Artuklu Anlaşmasının Bozulması

533/1138 senesine gelindiğinde Zengî'nin Artuklularla olan siyasi işbirliği bozulmaya başlamış hatta ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bu kötü gidişe gerekçe olarak birkaç olayı gösterebiliriz:

> Zengî'nin naibi Emir Ebubekir'in Zengî'ye isyan etikten sonra kaçıp Hüsamettin Timurtaş'a sığınması. İsyancıları teslim etmeyi reddeden Timurtaş'a karşı Zengî, tepki göstermiş ve bunun aralarındaki anlaşmaya aykırı olduğunu beyan etmiştir. Sonunda Zengî'nin baskısına dayanamayan Timurtaş, Ebubekir'i, Sultan Mesut'a teslim etmek zorunda kalmıştır. İki taraf da bu durumda gerekli cezanın sultan Mesut tarafından verilmesine razı olmuştur.[517]

IV. Timurtaş ve Davud'un Yeniden Anlaşmaya Varmaları

Davud ta Timurtaş da aralarındaki anlaşmazlıkların kendilerine bir yarar sağlamadığı gibi aksine Zengî'nin işine yaradığını ve Zengî'nin bölgede büyük bir otorite kurmasına vesile olduğunu anladılar. Zira Zengî, bölgede birçok kaleyi ele geçirmeyi başarmıştı. 536/1141'de iki Artuklu beyi, aralarındaki anlaşmazlıklara ve kavgalara son vererek Artuklu güçlerini tekrar bir araya toplamak üzere anlaşmaya varmaya karar verdiler. Karşılıklı elçi göndermeler ve mektuplaşmalar sonunda bir anlaşmaya varabildiler.[518]

---

514 El-İ'tibar, s.119-221.; Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.112.

515 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.112.

516 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.112.

517 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.113.

518 İmâdüddîn Zengî, s.92.

V. Zengî'nin Yeni Bir Müttefik Arayışına Girmesi

Zengî, Artuklu ittifakının bölgede kendi aleyhinde olacağının farkındaydı. Tek başına da bütün beylerle mücadele etmesi uygun olmazdı. Bu yüzden yeni bir müttefik arayışına girdi. Diğer taraftan da kendi topraklarında siyasi ve askeri planlarını uygulamaya devam ediyordu. Bu iki hedefini gerçekleştirmek üzere önce Amid beyi ile görüştü.[519] Zira bu kale hem Zengî için tehlike arzediyordu hem de Zengî'nin kuzeye doğru yayılmasında bir engeldi. Bu yüzden Zengî, bir şekilde Amid'i kendi yanına çekmeli ve Amid'e tabi toprakları da hükmü altına almalıydı. Böylece Artuk oğullarının yönetimi altındaki bölgeyi muhasara altına alacak ve zayıf düşürecekti. Ancak bu bölgeleri ele geçirdiği zaman istediği birliği ve merkezi idareyi kurabilirdi.[520]

VI. Zengî'nin Geniş Çaplı Askeri Harekata Başlaması

Zengî 537/1142 yılı sonları ve 1143 senesi başlarında Diyarbakır'a bağlı ama merkezden uzak bölgelere karşı geniş çaplı askeri operasyonlar düzenledi. Seb' oğu Yakup diye bilinen Diyarbakır beyi, hakkında tarih kitaplarımızda maalesef çok fazla bilgi bulamıyoruz. Yakup kimdir, nasıl bir şahsiyeti vardır, kaç adamı vardır, kendisine bağlı beyler kimlerdir gibi sorulara maalesef pek cevap bulabilmiş değiliz.[521] Zengî, bu saldırılarda, Tanza, Siirt, Maden, Hizan, Zuk kalesi, Fitlis[522], Patasa[523], Zülkarneyn kalesi[524], Aniron[525] gibi şehirleri ele geçirmeyi başarmıştır. Fethettiği bütün bölgelerde mevcut idareyi yönetimden uzaklaştırdı ve kendi adamlarından buralara kumandanlar tayin ederek bölgede birçok askeri üs kurdu.[526] Zengî, alalacele barış talebinde bulunan Timurtaş'ın veziri Şerafettin Habeşi ile bir anlaşmaya vardı. Buna göre Miyafarkon şehri Zengî'ye teslim edilecekti. Fakat Habeşi'nin bu şehir üzerinde bir takım gizli emelleri vardı. Bu plandan haberi olan iki kişi bir gece gizlice Habeşi'nin çadırına baskın düzenlediler. Habeşi'yi öldürüp kafasını da Timurtaş'a gönderdiler.[527] Bu olay Zengî'yi üzdü ve askerde moral bozukluğuna sebep oldu. Bu yüzden Zengî, kuşatmayı

519 İmâdüddîn Zengî, s.92.
520 İmâdüddîn Zengî, s.93.
521 İmâdüddîn Zengî, s.94.
522 İmâdüddîn Zengî, s.94.
523 İmâdüddîn Zengî, s.94.
524 İmâdüddîn Zengî, s.94.
525 İmâdüddîn Zengî, s.94.
526 İmâdüddîn Zengî, s.94.
527 İmâdüddîn Zengî, s.95.

yarıda keserek Nusaybin'e dönmek zorunda kalmıştır.[528] Bir sonraki sene yani 539/1143'de Sekman oğlu Davut (Timurtaş'ın amcaoğlu) öldü ve yerine Fahrettin Kara Arslan geçti. Kara Arslan babasından daha zayıf ve çekingendi. Bu yüzden Zengî'yi durdurmak için tekrar Timurtaş ile anlaşmayı uygun buldu. Bunun için de Timurtaş ile hısım oldu.[529] Zengî, Kara Arslan'ın durumunu yakından takip etmekteydi ve O'nun bu acizliğini kendi hesabına kullanarak bölgede yayılma faaliyetlerine devam etti. Bu olaylar Timurtaş-Zengî gerilimini daha da tırmandırmıştır. Zengî, baskısını daha da şiddetlendirmiş ve Artuklu topraklarına saldırmayı devam ettirirken Timurtaş, Sisan ve Çor kalelerini geri almıştır. Bunun üzerine Diyarbakır'ı kuşatma kararı alan Zengî, Reha haçlı kontluğunun saldırıya geçeceğini haber alınca kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Böylece Timurtaş, bir kuşatmadan daha kurtulmuş oluyordu.

VII. Zengî'nin Ermeni Politikası

Zengî'nin yerel beylerle sürdürdüğü ilişkilere dair konuları bitirmeden önce bölgede yerleşik olan Ermenilerden de bahsetmemiz gerekmektedir.[530] 528/1134'de Sekmân Kutbî'nin kızına (Hallât) bir mektup göndererek adına hutbe okunmasını istemişti. (Bir yıl sonra) Zengî ile evlenecek olan bu kadın 505/1111'de babasının ölümü üzerine bölgenin idaresini üstlenmişti. Aynı yıl komşusu Bitlis beyi Dilmaç Oğlu Hüsamüddevle, bu kızı oğluna istedi. Bu olaya çok sinirlenen Zengî, bir an önce istediğini elde etmek istiyordu ve hemen kılıcını kuşanıp ordusuyla yola çıktı.[531] Ordu hiç mola vermeden şehre ulaştı.[532] Şehre yakın yerde ordu konakladı. Zengî, yanına ileri gelen adamlarını da alarak (kadının nikahını talep etti) mehri görüşmek üzere kaleye yöneldi. Böylece (kadınla evlenerek) bölgeyi kendine bağladı ve bu mesele de böylece hallolmuş oldu. Daha sonra da baş yardımcısı Yağusyani'yi Bitlis beyini cezalandırmak üzere birkaç beylikle Bitlis üzerine gönderdi. Olayın vehametini anlayana Dilmaç Oğlu tazminat ödemeyi kabul etti. Böylece Yağusyani Bitlis ile anlaşma yaparak geri döndü.[533] Böylece evlilik bağı sayesinde Ermenilerle çok sağlam bir dostluk kurulmuş oldu. Zengî, yeni müttefiklerini de yanına alarak komşu dağlık kürt bölgelerini kontrol altına almakta Ermenilerden istifade etmiştir. Özellikle bu sayede Diyarbakır üzerinde baskı kurmuştur. Zengî, Ermenilerle ittifakını zedeleyecek hareketlere girişmemiş

528 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.115.
529 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.115.
530 İmâdüddîn Zengî, s.96.
531 İmâdüddîn Zengî, s.97.
532 İmâdüddîn Zengî, s.97.
533 İmâdüddîn Zengî, s.98.

ve asla onların işlerine karışmamıştır. Hatta o bölgelere yaptığı akınlara da son vermiş ve Ermeniler üzerinde asla hak iddia etmemiştir. Bu yüzden Selçuklular, Zengî'ye verdikleri fermanda Suriye ve Arap yarımadası atabeyliklerinden bahsederken Ermeni bölgesini zikretmemişlerdir. Zaten Zengî'nin amacı öncelikle haçlılar karşısında Müslümanları tek bir idare altında toplamaktı. Bu yüzden Ermenilerden gelecek tehlikeyi önlemekle yetinmiş, bölgeyi topraklarına katmak için fazladan bir faaliyete girişmemiştir. Ayrıca Ermenileri de topraklarına dahil etmenin yönetim işlerini zorlaştıracağını ve kendisine ekstra yükler getireceğini düşündüğünden; ermeni beylerinin gücünü zayıflatmakla ve onları kontrol altına almakla yetindi. Zira ermeni beyleri hem bölgede hem de küçük/ön asya bölgesinde etkililerdi ve Zengî için ilerde büyük bir tehlike oluşturmaları mümkündü.[534]

6. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ VE DIMEŞK (ŞAM) BEYLERİ

A. Hama'nın İlhakı

Zengî, haçlılara karşı sağlam bir cephe kurabilmek için Suriye bölgesinin de Musul yönetimine dahil edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Zira hem bu bölge haçlı kontluklarını çevrelemekteydi, hem de Suriye bölgesi kontrol altına alınmazsa; haçlılar güneye inip arkadan Musul için tehdit oluşturabilirlerdi. Ayrıca Suriye bölgesi, zengin tarım alanlarına sahipti. Diğer taraftan Filistin ve Kudüs'teki Latin işgaline son vermek için de Suriye bölgesinin aşılması gerekiyordu; zira Filistin ile Musul arasındaki bölge Dımeşk beylerinin elinde bulunuyordu. Ve Zengî'nin asıl kabul edemediği durum, daha önce Müslümanların elinde bulunan (Filistin ve Suriye bölgelerinin) üç farklı güç arasında paylaşılmış olmasıydı:

1. Tuğtekin oğlu Böri'nin bölgesi. Suriye atabeyiydi ve Şam Selçuklu yönetimi adına Ham'nın kuzey bölgelerini ve Horan'ın güneyini elinde tutuyordu. Anladığımız kadarıyla bölgedeki en önemli ve hayati bölgeler Tuğtekin ailesinin elinde bulunuyordu. Suriye'nin doğal engelleri sayesinde bu bölge haçlı saldırısından ve Zengî'nin baskısından korunuyordu. Doğal yapısı geniş ve verimli alanların da emniyetini sağlıyordu.
2. Humus beyi, Samsamuddevle Karaca oğlu Hayır Han'ın yönetimi.
3. Munkız oğlu Sultan'ın idaresi altındaki bölgeler. Şizr bölgesini elinde tutan arap asıllı bir beyliktir.

Zengî, önce Hama ve Humus'u alması gerektiğine karar verdi. Zira kendisine en yakın olan ve en güçlü bölgeler burasıydı. Burası fethedildiğinde üçüncü

534 İmâdüddîn Zengî, s.99.

önemli güç merkezi ve diğer küçük beylikler rahatlıkla ele geçirilebilirdi. Ayrıca bu iki şehrin ele geçirilmesi, Suriye bölgesinin kuşatılmasını kolaylaştırıyordu.[535] Hama'yı ele geçirmek için öncelikle siyasi yola başvuran Zengî, Böri'den haçlılara karşı kendisine yardım göndermesi talebinde bulundu. Böri de oğlu Sunç'u beş yüz atlı ile Zengî'nin yanına gönderdi. Sunç'un yanında bir de heyet gelmişti. Zengî, Sunc'u ve heyetteki Böri'nin ileri gelen adamlarını tutuklayarak Haleb'e gönderdi. Daha sonra da aniden Hama üzerine yürüyerek şehri teslim olmaya ikna etti. 524 Şevval/Eylül 1130'da şehre giren Zengî, burayı müttefiki olan ve kendisine her türlü desteği veren Humus beyi Hayır Han'a hediye etti.[536]

B. Humus'u Ele Geçirme Faaliyetleri

Öyle görünüyor ki Hama'nın fethinde yaşananlar Zengî'nin planının bir parçasıydı. Zengî, Humus'u ele geçirmeden önce Humus halkına dost gibi görünerek onları hazırlıksız yakalamak istiyordu. (Böri'nin esir adamları ve oğlu daha) Haleb'e ulaşmadan Zengî, (Hayır Han'a teslim ettiği Hama'da) yönetime el koymuş ve Hayır Han'ı da esir almıştı. Daha sonra da Humus'a elçi göndererek şehrin teslim edilmesini istemişti. Ve çok geçmeden de şehrin kapılarına dayanmıştı.[537] Fakat Humus halkı Zengî'ye şiddetle karşı koydu ve sonunda Zengî, daha fazla yıpranmanın anlamsız olduğuna karar vererek muhasarayı kaldırmak zorunda kalarak Haleb'e döndü.[538] Zengî, Sunç (Suruç) ve adamları ile Hayır Han'ı Haleb'den Musul'a gönderdi. Böri, oğlu ve adamlarını kurtarmak için devreye girerek Zengî'ye anlaşma teklif etti. Zengî, (Sultan Mesut ile mücadelesi esnasında) kendisinden kaçan ve Dımeşk'e sığınan Hille beyi Sadaka oğlu Dübeys'in teslim edilmesi karşısında Böri'nin esirlerini serbest bırakmayı kabul etmiştir.[539] Hayır Han ise 529/1135'de öldürülünceye kadar Musul'da hapiste tutulmuştur.[540] Ertesi yıl tekrar Humus'u kuşattı idiyse de yine başarılı olamamış, ısrar etmeyi anlamsız bırakarak bir başka seferde bir fırsatını bulmak ümidiyle kuşatmayı kaldırmıştır.[541] Bir yıl sonra (526/1132) Dımeşk beyi Böri vefat edince yönetime oğlu İsmail geldi. Fakat İsmail tamahkar ve babasından daha atılgan bir adamdı. İdareyi ele alır almaz Hama'aya hücum ederek Şevval 527/Ağustos 1133'de ani bir baskınla kale kumandanını şehirden sürgün ederek şehri ele geçirmeyi başarmıştır.

---

535 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.116.

536 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.116.; Zübdetü Haleb, 2/440.

537 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.117.

538 İmâdüddîn Zengî, s.120.

539 El-Muntazam, 10/20.

540 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, s.1/71.

541 İmâdüddîn Zengî, s.121.

C. Dımeşk Beyleri ile Uzlaşma Çabaları

526 yılı Recep ayında/1132 Haziran, Tuğtekin oğlu Böri, vefat edince oğlu Şemsülmülûk İsmail'in yönetime geldiğini söylemiştik. Atılgan ve hırslı olan bu zatın bir yıl sonra yani 572/1133'de Hama'yı ele geçirdiğinden de söz etmiştik.[542] Bu arada bir taraftan da Zengî'nin Abbasi halifesi ve Selçuklu sultanlarıyla da arasını bozmaya çalışıyordu. Fakat İsmail, kötü bir takım huyları olan ve halka zulmeden bir adamdı. Ağır vergiler koymuştu ve hoşuna giden topraklara da el koyuyordu. Mal ve can güvenliği olmayan halk, şehri terk etmeye başlamıştı. Dımeşk halkı ve idarecileri, İsmail'e karşı kin beslemekteydi.[543] Durumun kötüye gittiğini anlayan İsmail, Zengî'nin inatçı ve kararlı biri olduğunu biliyordu ve bu zor düşmanla mücadele etmesi de zor görünüyordu. İsmail, 529/1135'de Zengî'ye mektup göndererek, Dımeşk beylerine karşı olan düşmanlık noktasında ortak kanaate sahip olduklarını, bu beylerden intikam almak şartıyla yönetimi kendisine devredeceğini bildirmişti. Zengî de o esnada haçlılara karşı mücadele verdiği için teklifini sonra değerlendireceğini bildirdi. İsmail, yazılı bir talimatla Dımeşk'i, Zengî'ye bıraktığını duyurdu. Şimdi, İsmail'den zulüm görmüş olan ve ayrıca İsmail'in intikam almak istediği Müslümanların vebali Zengî'nin omuzlarındaydı. Dımeşk yönetimini Musul idaresine devreden İsmail, mal varlığını Serhad şehrine nakletmeye başlamıştı. Fakat Dımeşk yönetiminin ileri gelenleri İsmail'in annesine başvurarak İsmail'in zulmüne ve dahası devlete verdiği ekonomik ve siyasi zarara karşı tedbir almasını istediler. İsmail'in annesi nüfuzlu bir kadındı. Oğlu İsmail'i tutuklatarak idam ettirdi ve yerine de diğer oğlu Şehabettin Mahmut'u oturttu. Halk gelip Mahmut'a biat ettiler.[544] Bu esnada Musul'dan yola çıkan Zengî, Dımeşk yakınlarında geldiğinde durumu haber alarak şehrin hemen yanına karargah kurdu. Şehre elçi göndererek daha önce yaptıkları anlaşmaya sadık kalmalarını talep etti ve kan dökülmesini istemediğini, dökülen kanlardan kendilerinin mesul olacağını söyledi.[545]

D. Dımeşk Muhasarası

Fakat doğal olarak Dımeşk ileri gelenleri teslime yanaşmadılar ve askeri hazırlıklara başladılar. Bunun üzerine Zengî, şehrin muhasara edilmesini emretti. Şehri ele geçirmek için bir çok hamle ve taktiğe başvuran Zengî'nin bütün taktikleri, Tuğtekin'in kölelerinden olan Muinüddin Enver Ahmet idaresindeki Dımeşk

542 El-İ'tibar, 97-98.; İmâdüddîn Zengî, s.121.

543 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.117.

544 İmâdüddîn Zengî, s.121.

545 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.118.

güçleri tarafından etkisiz hale getirilmiştir.[546] 529 Cemaziyelevvel/1135 Şubat başlarında başlanan kuşatmada siyasi ve askeri şartlar Zengî'nin aleyhineydi. Bu yüzden bir ay kadar süren kuşatma Mart 1135'de kaldırılmış ve Dımeşk yönetimi ile de bir anlaşma imzalanarak Zengî Haleb'e geri dönmüştür.[547] Kuşatmanın kaldırılmasının altında yatan başlıca nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Şehir halkının askeri imkan ve tecrübesi ile başarılı mukavemet göstermeleri,
2. Zengî'nin ordusunda bulunan bazı birliklerin Dımeşkliler tarafına geçmesi,
3. Dımeşk beylerinin, Halife Müsterşit'i yanlarına çekme faaliyetleri ve Halife'ye değerli eşyalar ile hazineler hediye etmeleri (yaklaşık 50.000 dinar). Dımeşk yönetimi, kendilerini Zengî'den kurtarması durumunda halifeye her yıl fazlasıyla vergi ödeyeceklerini vaat etmişlerdir. Halife de Zengî'ye bir ferman göndererek şehri muhasara etmekten vazgeçmesi ve Bağdat'a Sultan Mesut'a yarımda gitmesini emretti.[548] Böylece Dımeşk'i ilhak etme gayretleri boşa gitmiştir. Bu şehir, gelecekteki birkaç yıl boyunca, İslam birliğinin tam olarak sağlanmasının önünde ciddi bir engel oluşturacaktır.[549]

E. Humus'un Tekrar Kuşatılması

Zengî, Dımek kuşatmasını kaldırdıktan sonra Haleb'e dönerken; Hama'yı tekrar geri almayı başarmıştır. Humus'u da kuşatmışsa da şehri ele geçirmeyi başaramamıştır.[550] Gelecek üç yıl boyunca yani 530-532/1135-1137 yılları arasında Zengî, defalarca bu şehri kuşatacaktır. 530/1135'de şehre bir kez daha saldırı düzenledi. Humus beyi, Cebir Han oğlu Kureyş şehri tek başına savunamayacağını anlayınca Dımeşk emiri Şehabettin'den yardım talebinde bulundu. Hatta bu teklifi daha da ileri götürerek, kendisine Humus'a denk başka bir şehirde idarecilik vermesi şartıyla Humus'u Şehabettin'e teslim etmeyi önerdi. Bu teklifi kabul eden Şehabattin 530 Rebiulevvel/Aralık 1135'de şehri teslim aldı ve idaresini Ahmet Enver'e bıraktı.[551] Bu duruma aldırış etmeyen Zengî, İyitekin oğlu Süvar'a (Süvari) şehri kuşatma talimatı verdi. Fakat şehir kararlılıkla Zengî'nin bütün saldırılarına direnmeyi başarmıştır. Kuşatmanın uzamasıyla zor durumda kalan Süvari, Humus ile saldırmazlık anlaşması imzalayarak kuşatmayı

546 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.119.
547 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.119.
548 El-Muntazam, 10/43.; Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.119.
549 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.119.
550 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.119.
551 Zübdetü Haleb, 2/451.; Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.119.

kaldırmak durumunda kalmıştır.[552] İmâddüddîn Zengî, haçlı birliğine karşı başarılı olmanın yolunun Suriye bölgesinde sağlam bir yönetim kurmaktan geçtiğini ve bölgeyi tek bir idare altında birleştirmekle mümkün olacağını düşünüyordu.[553] Bu yüzden Haleb'deki vekili Süvari tarafından yapılan anlaşmaya çok da razı değildi. Bu yüzden ertesi yıl yani Şaban 531/Mayıs 1137'de tekrar Humus'u kuşattı. Fakat Muinüddin Enver Ahmet'in direnişiyle karşılaştı. İlerleyen zamanlarda Beytü'l-Makdis (Kudüs) kontu Folice Engelo ve Trablus kontu II. Raymond Humus'a yardıma gelmişlerdi.[554]

F. Dımeşk Beyleriyle Ateşkes Anlaşması

Zengî, Barin Meni kalesinde bozguna uğrattığı haçlı kontlarının da kendisine karşı Humus'a yardıma gelmesi yüzünden ateşkes imzalamaya mecbur kalmıştır.[555] Tuğtekin'in askerlerinin yardımıyla haçlılara karşı tekrar saldırı fırsatı yakalayan Zengî, 532 yılı başlarından/1137 yılı sonunda bölgeye bir operasyon düzenledi. Balabek'i vergi verme karşılığında kendine bağladı.[556] Mecdel kalesine yönelerek hiçbir direnişle karşılaşmadan burayı ele geçirdi. Daha sonra Panyas beyi Turgut oğlu İbrahim, içinde bulunduğu kötü durumun farkına vararak ordusuyla birlikte gelip Zengî'ye bağlılık bildirdi. Kış bastırdığında ordugahını kuran Zengî, bu seferki ilerleyişini de burada bitirmek durumunda kalmıştır.[557]

G. Humus'un Tekrar Kuşatılması

Zengî, bölgede önemli bir karargah ve lojistik destek merkezi kurmayı başarmıştı. Zira Balabek'e boyun eğdirmiş, Mecdel'i almış, Panyas da kendi arzusu ile gelip teslim olmuştu. Ayrıca Tuğtekin ailesinin elinde bulunan diğer bütün bölgeler de O'nun emrine girmişti. Elinin güçlendiğini düşünen Zengî, Humus ile geçen sene yaptığı anlaşmayı bozma kararı aldı. Zira Dımeşk'e düzenleyeceği seferin önünde; burası tehlikeli bir engel olarak duruyordu.[558] Bu defa hazırlıklı gelmişti ve kararlıydı. Bu yüzden bütün gücünü Humus önlerine yığmıştı. Gerekli askeri tedbirleri alan Zengî, siyasi tedbirlerin de alınması gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden önce bölgedeki haçlı kontlarına ve Bizans bölge valisine elçi göndererek anlaşma teklif etti. Zengî'nin büyük bir güçle Humus civarında

552 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.120.
553 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.120.
554 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.120.
555 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.120.
556 İmâdüddîn Zengî, s.124.
557 İmâdüddîn Zengî, s.124.
558 İmâdüddîn Zengî, s.125.

karargah kurduğunu gören haçlılar ve Bizanslılar saldırmazlık anlaşmasına razı oldular. Haçlı ve Bizans sınırlarında gerekli tedbirleri alan Zengî, tekrar Humus önlerine gelip kendi güçleriyle buradaki orduya katıldı ve birliklerinin başına geçti. Humus yönetimi ile temasa geçerek barış görüşmelerine başladı. Bir taraftan da şehirde gerekli kuşatma tedbirlerini alıyordu (surların altında tüneller kazdırmak, kuşatma kuleleri yapmak ve mancınıkları konuşlandırmak gibi). Zengî, Humus idarecilerine iki şey teklif etti. İlki Şehabettin'in annesiyle evlenme teklifi diğeri ise Tuğtekin ailesindeki bazı kale kumandanlıklarının Humus'un ileri gelen yöneticilere bırakılması. Zengî, Şehabettin'in annesi Zümrüt Hatun'la, Dımeşk ve Musul güçlerini birleştirmek için evlenmek istiyordu. İlk etapta buna şiddetle karşı çıkan Şehabettin daha sonra bu evliliği kabul etti. Zengî, diğer Humus beylerinin de gönüllerinin alınması gerektiğini düşündüğü için Tuğtekin ailesiyle görüşerek ellerinde bulunan Barin ve Lekne gibi birkaç doğu kalesinin yönetimini Humus'un önde gelen ailelerine bırakmaya onları ikna etti. Başlarda Tuğtekin ailesi bundan pek memnun kalmadı fakat daha sonra (Zengî'nin kendilerine başka yerlerde toprak vermesi ve fethedecek oldukları yerlerin idaresini de tamamen kendilerine bırakacağı gibi vaatlerinden dolayı) ikna oldular. Tuğtekin'in kızı da Şehabettin Mahmut ile evlendirildi. Buna karşılık Şehabettin, anlaşmaya sadık olduğu göstermek için Humus'u Zengî'ye teslim etti (Zengî de burayı Tuğtekin ailesinin yönetimine verecektir). Böylece Zengî, siyasi idealleri uğruna bundan sonra yoluna rahatça devam etmesini sağlayacak müttefikler kazanmış ve asıl önemlisi Dımeşk'i Musul idaresine bağlamanın önünde engel olan Humus'u ele geçirmişti.[559]

H. İmâdüddîn Zengî'nin, Dımeşk'e Yeniden Askeri Hareket Düzenlemesi

İmâdüddîn Zengî, bu evlilikle Dımeşk'i kontrol altında tutabileceğini veya tamamen ele geçirebileceğini ümit ediyordu fakat umduğunu bulamadı. Her ne kadar Humus'u ele geçirmeyi başarmış olsa da asıl amacı olan Dımeşk'e dair hedeflerini gerçekleştirme imkanını bulamadı. Bu durumda bu evlilikteki bütün ümitleri suya düşmüştü ve bu yüzden Zümrüt Hatun'dan ayrılmıştır.[560] Peki Dımeşk'in siyasi tutumunda yada Zengî'nin durumunda ne gibi bir değişiklik olmuştu ki bu evlilikten ve anlaşmalardan beklenen sonuç elde edilememişti? Anladığımız kadarıyla Dımeşk'ten ayrılarak (Zengî'nin yanına gelen) Zümrüt Hatun, Dımeşk'teki siyasi nüfuzunu da kaybetmiş görünmektedir. Ve böylece annesinin vesayeti altında Dımeşk'i idare eden Şehabettin, bütün yönetimi kendi almayı

559 Mir'âtü'z-zamân, 8/165.; İmâdüddîn Zengî, s.125.

560 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.122.

başararak annesinin vesayetinden kurtulacaktır.[561] 533/1139 senesi, Dımeşk'te yeni bir tarih dönemin başlangıcına şahit oluyordu. Zira bölge iki ateş arasında kalmıştı. Kuzeyden Zengî'nin saldırdığı dönemde güneyden de Kudüs Haçlı kontluğu saldırıya başlamıştı. Dımeşkliler hangi tarafın daha tehlikeli olduğunu tam kestirememişlerdi. Fakat 523/1129 yılında iki taraf arasında bir anlaşma yapılmıştı ve bu yüzden güneyden gelen haçlı saldırısı sona ermek üzereydi. Oysa Zengî'nin ilk amacı Müslümanları müdafaa etmekti ve bu durumda Dımeşk'e saldırıya devam etmek haçlıların işine yarayacaktı. Bu yüzden Zengî, tereddüde düştü ve Dımeşk politikasında bir takım değişiklikler yapması gerektiğine karar verdi. Fakat Dımeşk, cezayı hak ediyordu. Zira bütün bölge Müslümanları Zengî'nin yanındayken Dımeşk, haçlılarla yine ittifak etmişti. Aynı yılın Şevval/Haziran ayında Dımeşk'te beyler arasında kavgalar başladı. Bu karmaşada Şehabettin Mahmut kendi adamları tarafından katledildi ve yerine anneden ayrı kardeşi ve Balabek beyliği yapmış olan Cemalettin Muhammet geçirildi. Bu olaylarda Enver Ahmet'in parmağı olduğunda şüphe yoktur. Zira bu yeni idarecinin ismini kullanarak fiili yönetime el koymuştu. Sonunda Cemalettin Muhammet'i Atabey ilan ettirecek (ve bu ünvanı kendisi kullanacak) ve bunun karşılığında ikta olarak da Balabek'i elde edecektir.[562] İbnü'l-Esir, Enver'in bölgede nasıl bir nüfuz elde ettiğini ayrıntılı olarak anlatmıştır.[563] Bu durum Zengî'nin aleyhineydi ve ayrıca Zümrüt Hatun da oğlunun öldürülmesi ve tahta kumasının oğlunun geçirilmesinden dolayı hem üzgün hem de zor durumdaydı. Haleb'de ikamet eden Zümrüt Hatun, Musul'da ikamet eden Zengî'ye mektup yazarak, Dımeşk'in ele geçirilmesini ve oğlunun intikamının alınmasını istiyordu.[564] Zira bölge beyleri kolay kolay yeni yönetime boyun eğecek görünmüyordu ve bu durumdan istifade etmek lazımdı. Sonunda Atabey Cemalettin Muhammet, Enver'in baskılarından kurtulmak için Behram Şah'tan yardım isteyecek fakat başaramayınca Haleb'e sığınacaktır. Daha sonra da Musul'a gelen Cemalettin, Zengî'den yardım isteyecektir.[565] Böylece Zengî, Dımeşk'in iç işlerine karışma fırsatını ele geçirmişti. 533 Zilkaade/Temmuz 1139'da bir ordu hazırlayarak kendisi başına geçti ve Dımeşk üzerine yürüdü. Amacı Dımeşk'te hakimiyet kurmaktı. Fakat artık Dımeşk'in kolay bir lokma olmadığını biliyordu ve bu yüzden hazırlıklı gelmişti. Bu şehir Böri ailesine bağlı bir bölgeydi ve halk, idarecilerine sadıktı. Zengî'nin üzerlerine geldi-

561 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.122.
562 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.123.
563 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.123.
564 Zübdetü Haleb, 2/462.
565 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.123.

ğini haber alan halk, şehri sonuna kadar müdafaa edeceklerine dair yemin ettiler. Zengî, Dımeşk'te iki tane askeri saldırı hattı oluşturdu. Amacı:

1. Şehri şiddetli bir muhasara altına almak ve diğer bölgelerle olan bütün irtibatını koparmak böylece şehri bir hapishaneye dönüştürmek,
2. Ve bölge idarecilerine gücünü göstererek onların azimlerini kırıp birliklerini bozmaktı.[566]

İlk askeri hattı teşkil etmek için daha önce kaybettiği şehirlerden olan ve Enver'e ikta olarak verilen Balabek'e saldırdı ve 534 Safer/Ekim 1139'da şehri ele geçirmeyi başarmıştı.[567] Şüphesiz, Hama, Humus ve Mecdel kalelerinden sonra Balabek'in de ele geçirilmesi, birinci askeri hattın oluşturulmasına zemin hazırlamıştı. Böylece bölge bir tarafından kuşatılmıştı ve Dımeşk beylerinin komşu bölgelerden askeri yada ekonomik yardım almaları engellenmiş oluyordu. Dımeşk, büyük kısmıyla bölgeden soyutlanmıştı ve bu da şehir sakinlerinin karşı koymak imkan ve azimlerini kırıyordu.[568] İkinci askeri hattı oluşturmak için önce siyasi adımların atılması gerekiyordu ve bunun için de Fatımi veziri Velhaşi oğlu Rıdvan ile irtibata geçti. Bir süre karşılıklı yazışmalardan sonra Veziri ikna etmeyi başardı.[569] Bu ittifakın vehametini kavrayan Enver, Üsame bin Munkız'ı bazı değerli hediyelerle Fatımi vezirine göndererek Zengî ile yaptığı anlaşmadan dönmesi için ikna etmeye çalıştı.[570] Zengî, Rebiulevvel 534/1139 Kasım'a kadar Balabek'de kaldı ve burada kurduğu askeri hattı tekrar gözden geçirdi. Bu birliklerin başına Necmettin Eyyûb'u tayin etti. Sonra da askerlerine ilerleme emri vererek şehrin önünde karargahını kurdu. Son olarak Atabey Cemalettin'i, şehri teslim olmaya ikna etmek üzere gönderdi. Karşılığında Cemaletttin'e Balabek ve Humus'u vaat etmişti. Fakat Cemalettin bu seferki teklifi kabul etmeyecek ve Enver ile kendi adamlarının tarafını tutacaktır.[571] Şehri kuşatmak durumunda kalan Zengî, askerlerine saldırı emrini verdi. Fakat bir türlü netice alınmıyordu. Zengî, Dımeşklilere son bir şans vermek için yirmi günlüğüne ateşkes ilan etti.[572] Bu sefer Celalettin, teslim teklifine olumlu bakıyordu. Zira gereksiz kan dökmek anlamsızdı. Fakat Cemalettin'in teklifi kabul edilmeyecekti. Şaban 534/Nisan 1140'da Cemalettin vefat edince Zengî bir fırsatı daha kaçırmış oluyordu. Zira Enver bir hamle yaparak Cemalettin'in Dımeşk'te bulunan oğlu Müciruddîn Ebik'i Atabey

566 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.124.
567 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.124.
568 El-İ'tibâr, sç37-40.; Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.124.
569 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.124.
570 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.125.
571 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.125.
572 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.125.

tayin ettirmeyi başardı. Bu duruma çok üzülen ve sinirlenen Zengî, saldırıyı şiddetlendirdi. Amacı şehirde kıtlığın baş göstermesi ve bu muhasaradan bunalan halkın teslim olmayı kabul etmesiydi.[573]

I. Dımeşklilerin Haçlılarla Anlaşması

İmâdüddîn Zengî'nin zor durumda kaldığını gören Enver, Üsame bin Munkız'a haçlıları yardıma çağırmak üzere gönderdi. Üsame, Kudüs kontu Folice Angelo ile görüşerek belli şartlar sunarak onu anlaşmaya ikna etti. Bu anlaşmaya göre:

1. Dımeşkliler yardıma gelen haçlı askerlerinin ihtiyaçları için her ay 20.000 dinar ödeyeceklerdi.
2. Kuşatma kaldırılırsa Zengî'nin elinden Panyas kalesi alınacak ve Kudüs kontluğuna iade edilecekti.
3. Dımeşkliler bazı ileri gelen idarecilerini rehin olarak Haçlı kontuna verecekti. Zira haçlılar, Dımeşklilerin kendilerini yarı yolda bırakmaması için bu tedbiri almış görünüyorlardı fakat Folice'nin asıl amacı Zengî'yi Dımeşk'ten uzaklaştırdıktan sonra bu beyleri ve ileri gelen aileleri kullanarak bölgede fiilen yönetime el koymaktı. Bu da Müslümanlar için çok büyük bir tehlikenin eşiğinde olmak anlamına geliyordu.

Folice göre Haleb, Musul, Hama ve Humus'u ele geçiren Zengî, kesinlikle Dımeşk'e sokulmamalı hatta yaklaştırılmamalıydı. Zira Zengî'nin Dımeşk'i de ele geçirmesi yada bir anlaşmaya vararak yanına çekmesi demek; bölgede Haçlılara karşı İslam birliğinin sağlanması demekti. Zira Zengî'nin amacı Şam ve Kuzey Irak'ı, tek bir idare altında toplamak demekti ki bunun anlamı haçlıların tüm bölgeden sürülmesi anlamına geliyordu. Folice, büyük bir fırsat yakaladığının farkındaydı ve Enver'in bütün şartlarını kabul etmek zorunda olduğunu biliyordu. Siyasi, askeri ve ekonomik olarak zor durumda olan Enver'in Panyas kalesini teslim etmeyi kabul etmek de dahil her türlü şartı kabul etmekten başka şansı yoktu.[574] Haçlı birliği derhal yola çıkarak Dımeşk'e doğru yola çıktı. Zengî, zaten böyle bir hareketi bekliyordu ve iki ateş arasında kalmamak ve aynı zamanda haçlı birliğini Dımeşk birlikleriyle birleşmeden önce yalnız yakalamak için Kudüs yolunu kesmek üzere yola çıktı. Folice, düştüğü kötü durumun farkındaydı ve bu yüzden ilerlemenin çok da akıllıca olmadığını düşünerek yönünü değiştirip Taberiye gölü arkasındaki dağlara sığınmayı tercih etti. Zengî de tekrar kuşatmaya dönmenin anlamı olmadığını düşünerek Haleb'e çekildi. Bunu fırsat bilen Enver, haçlıları da davet ederek anlaşma gereğini yerine getirmek için Balabek'e

[573] Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.125.
[574] Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.126.

saldırdılar. Ele geçirilen şehir, Haçlılara teslim edildi. Zengî, olaya çok üzülmüş ve sinirlenmişti. Zira bir kez daha hem Dımeşk'i ele geçirerek bölgede birliği sağlama fırsatını kaçırmıştı hem de haçlılar Balabek'i ele geçirerek kaybettikleri yayılma ümidini tekrar kazanmışlardı. Dımeşklilerin bu yaptığı, haçlıların cesaretlenmesine sebep olmuş ve Müslümanların aleyhine olan bir faaliyetti.[575]

[575] Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.126.

BEŞİNCİ KONU

İmâdüddîn Zengî'nin Haçlılara Karşı Cihadı

7. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'DEN ÖNCE HAÇLI-MÜSLÜMAN İLİŞKİSİ VE MÜSLÜMANLARIN DURUMU

Zengî'den önce bölgedeki Müslümanlar paramparçaydı ve her şehir bağımsız bir devlet gibi hareket etmekteydi. Bundan istifade eden haçlılar Antakya'nın işgaliyle bölgeye girmişler ve dokuz ay gibi bir sürede Suriye bölgesinin belli bölgelerini istila ederek Kudüs'e varmayı başarabilmişlerdi. Bizanslıların desteğine ihtiyaç duymadan ve hatta Bizanslıların rahatsız olmalarına aldırış etmeden, bölgedeki Müslüman idarenin yerine haçlı idaresi kurmayı başarmışlar ve bölgede en etkili güç haline gelmişlerdi. Haçlılardan önce bölgede İslam ve Bizans arasında bir güç dengesi vardı. Haçlılar bu dengeyi bozarak Müslüman birliğini dağıttılar ve bölgedeki birçok şehri ele geçirerek Müslümanlar arasındaki irtibatı kopardılar. Hâlbuki haçlılar gelmeden önce, bölgede bir birlik ve haberleşme ağı vardı ve herhangi bir Müslüman şehre bir saldırı olduğunda diğerleri hemen bu şehrin imdadına yetişebiliyordu. Haçlılar Kuzey Suriye'yi işgal edip Kudüs'e ulaştılar ve Fâtimî Devletinin zaafından istifade edip Kudüs krallığını kurdular. Daha sonra da sahil şeridini ele geçirip burada Trablus başta olmak üzere bir sürü yeni kale ve şehir inşa ettiler. Artık haçlılar, bölgede Bizans ve Müslümanlara kafa tutacak bir güç haline gelmişti. Antakya, Haleb'e; Trablus, Dımeşk bölgesine; Kudüs de Mısır'a kafa tutacak bir güç merkezi olmayı başarmıştı. Rühâ (Urfa) ise Haleb ile doğudaki İslam toprakları arasında bir bıçak gibi duruyordu. Ayrıca Dımeşk (kuzey batı Suriye) ve Musul (güney doğu Suriye) Müslümanları arasında da ayrıca çekişme yaşanıyordu. Şimdi sıra Haleb şehrine gelmişti. Haleb,

Dımeşk'e mi yoksa Musul'a mı bağlanacaktı yoksa haçlıların eline mi düşecekti? Şimdi bu sorular soruluyordu.[576] Gelinen son durumda haçlı hakimiyeti, kuzey Suriye ve sahil kesiminden Filistin ve Taberiye gölü boyunca tâ Mısır'a kadar uzanıyordu. Haçlılar şimdi Akka, Yafa, Barin, Yakubiye köprüsü, Askalan ve Taberiye önlerindeydi. Bütün bu bölge birkaç haçlı kontluğu tarafından idare ediliyordu ve en güçlüleri Kudüs ve Antakya krallıkları/kontluklarıydı. Latinler ve diğer Avrupalılar arasındaki ihtilaflar da halledilmişti ve bütün haçlı kontlukları birlikte hareket ediyordu. Bölgede yağma yapan ve kilise tarafından da desteklenen haçlılar, askeri yığınak ve hazırlık yapmaya devam ediyorlardı bir taraftan da yeni kaleler ve savunma hatları inşa etmekteydiler.[577]

Haçlılar stratejik bölgeleri ele geçirmişlerdi ve bölgede iyice yerleşmişlerdi. Artık bölgenin sahibi gibi hareket etmekteydiler ve düzenli saldırılar yapıyorlardı. Amaçlarının bütün Müslümanları bölgeden sürüp atmak olduğuna kuşku yoktu. Haçlı orduları, şimdi Hama, Haleb ve Mısır üzerine yürümek için hazırlık yapmaktaydılar.[578] Müslümanlar tâ ilk baştan itibaren haçlılara karşı mücadele etmeye çalışmışlardır. Fakat talih haçlılardan yanaydı ve şimdi haçlılar Haleb ve Dımeşk'i tehdit etmeye başlamışlardı. İbnü'l-Esir, Müslümanların bu durumunu ayrıntılı olarak anlatmaktadır:[579] "Şehit Efendimiz (Zengî), (Musul'da) yönetime geldiğinde haçlılar bölgenin çoğuna hakim olmuş ve her yerde karargah kurmuşlardı. Kalabalıktılar ve tam teçhizatlıydılar. Müslümanlar korkuya kapılmıştı ve bu da haçlıları daha da cesaretlendiriyordu. Haçlı hakimiyeti Mardin ve Sicistan'dan Mısır önlerine kadar uzanıyordu. Haleb, Humus, Hama ve Dımeşk hariç bu arada kalan bütün bölge artık haçlı kontrolündeydi. Diyarbakır, Amid ve Ra'sü'l-ayn da korkuya kapılmış ve haçlılara muhalif bir şey yapmamaya çalışıyorlardı. Rakka ve Harran halkı da acizlikten haçlılarla birlikte hareket ediyorlardı. Dımeşk'in İslam topraklarıyla bağı kopmuştu ve sadece Rahabe üzerinden bir ulaşım vardı. Yolcular ve tüccarlar artık rahat hareket edemez olmuşlardı. Bu durumda bölgede seyahat etmek isteyen kimseler ya Arap aşiretlerine yanaşmak zorundaydılar yada haçlıların eline düşme tehlikesi vardı. Fakat Arap kabileler de bu durumdan istifade ederek, yolculardan ve tüccarlardan emniyeti sağlama karşılığında büyük paralar istiyorlardı. Durum gittikçe kötüleşiyordu. Haçlı kontları, tüccarların mal ve canlarına dokunmama karşılığında büyük vergiler talep etmekteydiler. Dımeşk yönetimine de bir mektup yazan haçlılar, buradan da vergi talep ettiler. Müslümanlar çok kötü durumdaydı ve haçlılar, gittikçe

576 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.112.

577 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.112.

578 Selahaddîn Eyyûbî, s.31.; El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.113.

579 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.113.

güçlenmekteydiler. Rühâ ve Haleb'de durum, Dımeşk'ten daha kötüydü. Haçlılar bu şehrin kapılarına dayanmışlardı. Suriye'nin diğer bölgelerinde ise durum bu saydığımız şehirlerden çok daha kötüydü.".[580]

8. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'İN HAÇLI POLİTİKASI

Zengî'nin tâ gençliğinden itibaren haçlılara karşı mücadelede önemli bir rol oynadığında şüphe yoktur. Zira Selçuklu Sultan'ı Muhammed (Tapar), Musul valisi Porsuki İzzettin Mesut vefat edince yerine Zengî'yi haçlılara karşı mücadele etmesi için tayin etmişti. 521/1127'de Sultan, kendisini bu işe layık ve daha öncekilerin boşluğunu doldurabilecek güçte birisi olarak gördüğü için tercih etmişti. Sultan, Irak ve Suriye bölgesinde haçlılara karşı gerekli mücadelenin yapılmamasından rahatsızdı ve bir an önce gereğinin yapılması için sabırsızlanıyordu.[581] Zengî, Musul valiliğine gelir gelmez bir plan yaptı ve bu planı Sultan'a bildirdi. Zengî'ye göre haçlılara karşı mücadele etmek için önce ekonomik tedbirlerin alınması gerekiyordu. Zira savaşlar ve iç kargaşalar tarım, hayvancılık ve ticareti sekteye uğratmıştı. Ekonomi düzgün olmazsa askeri ve siyasi hazırlıkların yapılması mümkün olamazdı. Daha sonra da askeri hazırlıkların yapılması gerekiyordu. Ve asıl önemlisi haçlılara karşı mücadele edebilmek için bölgedeki bütün yerel yönetimler tek bir çatı altında toplanmalıydı. Zengî, bu son maddede ısrar ediyordu ve O'na göre diğer iki tedbirin tam olarak amacına ulaşabilmesi için Müslüman güçleri birleştirmek şarttı. Bu amaçla Zengî, Rühâ Kontu II. Cosalin ile iki yıllık saldırmazlık anlaşması imzaladı ve bu iki yıl boyunca bölgedeki bazı şehirleri ilhak etti.[582] Kaynaklarda bu ateşkesin şartlarından bahsedilmez fakat İbnü'l-Esîr'e göre Rühâ Kontu, siyasi ve ekonomik bir takım sıkıntılardan dolayı bu anlaşmaya razı olmuştur. Zengî, bu süre içinde Haleb'i ve bazı Şam vilayetlerini kontrol altına almayı hedefliyordu.[583] Büyük ölçüde de bu hedeflerini gerçekleştirmeyi başarmıştır.[584]

9. ANTAKYA'DA VERASET MÜCADELESİ

524/1129'da Antakya haçlı kontluğunda taht mücadelesi başladı ve bu olumsuz şartlar bu kontluğun sonu olabilirdi. Zengî, şehri ya tamamen ele geçirmek yada kendisine tabi kılmak istiyordu. Antakya kontu II. Poheni, daha önce burayı

580 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.114.
581 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.129.
582 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.130.
583 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.130.
584 İmâdüddîn Zengî, s.140.

Selçuklulardan koparmıştı ve şimdi yerine karısı Elisa oğlu Poldevin adına vekalet ediyordu. Poldevin (Baoduin) bu sırada Kudüs kontuydu. Antakyalılar babası adına ondan yardım isteyince Poldevin Antakya'daki karışıklıklara son vermek istedi. Fakat Poldevin'in kız kardeşi önce davrandı ve Zengî'ye haber göndererek eğer Antakya'ya kendisini Kontes olarak ilan ederse; şehri kendisine teslim edeceğini yani Zengî yönetimine tabi olacağını bildirdi. Fakat bu sırada Antakya'ya doğru yola çıkmış olan Poldevin'in adamları, Kontes'in elçisini ele geçirip öldürdüler. Kontes, şehrin kapılarını Poldevin'in yüzüne kapattıysa da daha sonra mecburen şehri teslim etmek zorunda kalmıştır.[585] Böylece Zengî, Antakya'yı ele geçirme fırsatını kaçırmış oluyordu. Fakat bunun karşılığında haçlıların kuzeydeki en büyük kalelerinden birisini ele geçirmeyi başaracaktır.

10. ESÂRİB'İN FETHİ

Zengî, bu sırada Diyarbakır beyleri ile sorunlarını halletmiş bulunuyordu.[586] Ve aynı zamanda II. Cosalin (Rühâ kontu) ile yaptığı ateşkesin süresi de dolmuştu. Bu durumda boş durmak anlamsızdı ve hemen haçlıların önemli merkezlerine bir saldırı yapma hazırlıklarına koyuldu. Bu durumda Haleb'i tehdit eden ve Musul'a da en yakın olan Esarib'ten başlamak gerekiyordu. Zira bu şehir, bölgedeki Müslüman çiftçilerin arazilerini yağmalıyordu. Ayrıca bu şehirde oturan insanlar Haleb için de tehdit oluşturmaktaydılar. Bununla da kalmayan Esaripliler, Haleb'e saldırma hazırlıklarına başlamışlardı.[587] Zengî, bu kaleyi kuşatmak için yola çıktığında durumu haber alan haçlılar, bölgedeki bütün askerlerini bu şehrin önüne yığdılar. Zengî, ileri gelen adamları ve komutanları ile durumu istişare etti. Bir kısmı geri dönmek gerektiğini söylerken bir kısmı da şehri kuşatmaktan vazgeçip haçlıları meydan muharebesinde karşılamayı teklif ettiler. Zengî, geri çekilmenin kendilerine yakışmayacağını, eğer burada geri dönerlerse bir daha asla toparlanamayabileceklerini ve bu durumun da haçlılara yaracağını; sonunda maazallah bütün islam topraklarının haçlı saldırısına maruz kalma tehlikesi olduğunu anlattı.[588] Sonunda herkes, Zengî'ye destek vermeye yemin etti ve haçlılara karşı savaşmak üzere yola çıktılar. İki ordu Esarib önlerinde savaşa tutuştu. Savaş Müslümanların kesin zaferiyle sona erdi. Birçok haçlı askeri öldürüldü ve kalanların da neredeyse tamamı esir edildi. Sonra hiç vakit kaybetmeden kaleye hücum etti. Kale ileri gelenleri kılıçtan geçirildi ve

585 İmâdüddîn Zengî, s.140.

586 İmâdüddîn Zengî, s.140.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.39.

587 İmâdüddîn Zengî, s.140.

588 İmâdüddîn Zengî, s.141.

kalanlar da esir edildi. Zengî, kalenin yıkılmasını emretti.[589] Artık bu kale, Müslümanlar için bir tehdit oluşturmayacaktı. Zengî, daha sonra ilerlemeye devam etti ve haçlıların elinde bulunan Harim kalesini kuşattı. Şehir halkı ateşkes teklif etti. Bu anlaşmayı kabul eden Zengî, Haleb'e geri dönmüştür.[590] İbnü'l-Esîr, Esarib zaferinin Müslümanları yeniden ümitlendirdiğini ve haçlılarda büyük moral bozukluğuna sebep olduğunu nakletmektedir. Haçlılar bu beklenmedik direniş ve bozgun karşısında şaşkına uğramışlar ve bölgedeki saldırılarına bir süre ara vermişlerdir. Bölgede bir çok kaleyi ele geçiren haçlılar, bu mağlubiyetten sonra savunmaya geçmek zorunda kalmışlardır.[591]

11. BARİN VE OPARİN KALELERİ

İmâdüddîn Zengî, 525-528/1131-1134 yılları arasında kendi devletinin iç işleri ile uğraşmak zorunda kalmış bu süre zarfında bölgedeki bazı küçük beylikleri de ilhak etmeyi başarmıştır. Fakat bu karmaşada, II. Poldevin'in ölümüyle başlayan taht mücadeleleri ile ilgilenme fırsatı bulamamıştır.[592] 529/1134 yılında Şam üzerine yeniden sefer düzenleme fırsatını yakalamış ve Haleb civarındaki haçlı birliklerini bozguna uğratarak civardaki bazı kaleleri ele geçirmiştir. Bu esnada Antakya'yı Müslüman saldırılarına karşı koruyan savunma hattını da kırmayı başarmıştır. Zengî, bu askeri operasyonla Esarib, Zerdana, Tel Ağdi, Maarratu Nu'man ve Kefertab'ı ele geçirmeyi başarmıştır.[593] Bu başarılar, haçlıların dikkatlerini üzerine çekmiş ve haçlılar O'ndan intikam almak için fırsat kollamaya başlamışlardır. Haçlılar, rezil olmuşlardı ve bölgedeki ilerleyişlerine son vermek zorunda kalmışlardı. Bu yüzden Zengî'ye karşı kin tutuyorlardı ve ne yapıp edip Zengî'nin bu hareketlerine bir karşılık verilmesi dahası Zengî'nin ilerleyişinin durdurulması hatta ve hatta karşı saldırıya geçilmesi gerekiyordu. İki yıl sonra bir fırsat yakaladıklarını düşünen haçlılar, Zengî'nin Humus'u muhasara etmesini fırsat bilip saldırıya geçtiler. Amaçları hem kaybettikleri toprakları geri almak hem de Zengî'den kurtulmaktı. Dımeşk yönetiminin de desteğini alan haçlılar, Humus üzerine yürüdüler. Durumu haber alan Zengî, kuşatmayı kaldırıp, Rühâ ve Humus ordularının arasında kalmamak için Humus'un dışında bir yere karargah kurdu. Duruma çok sinirlenen Zengî, Humus'a karşılık birkaç haçlı şehrini ele geçirmek istiyordu. Bu yüzden Barin üzerine yürüdü. Bu hamleyi

589 İmâdüddîn Zengî, s.141.
590 İmâdüddîn Zengî, s.141.
591 İmâdüddîn Zengî, s.141.
592 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.133.
593 İmâdüddîn Zengî, s.142.; Zübdetü Haleb, 2/259.

fark eden haçlılar da Barin'e ilerlediler. Haçlıların başında Kudüs kontu Folice ve Trablus kontu Raymond vardı. İki taraf arasında çok sert geçen savaş, Müslümanların kesin zaferiyle sona erdi. Kafir ordusunun yarısından fazlası kılıçtan geçirildi yada esir alındı. Birçok kafir kumandan da esirler ve ölüler arasındaydı. Raymond da öldürülenler arasındaydı. Folice ise kaçmayı başarmış ve Barin kalesine sığınmıştı.[594] Hiç vakit kaybetmeden Barin üzerine yürüyen Zengî, şehri kuşatma altına aldı. Bu esnada son savaştan kaçmayı başaran bazı haçlı askerler Bizans'a hatta ta Avrupa'ya papalığa kadar giderek Zengî'ye karşı yardım çağrısında bulundular. Bu adamlar şehir şehir gezip, eğer Barin, Zengî'nin eline geçerse; bütün diğer Şam topraklarının da haçlıların elinden çıkacağını anlatıyorlardı. Zira Müslümanların asıl amacının Kudüs'ü geri almak olduğunu bilen Hıristiyan alemi Bizanslılardan ve Avrupalı askerlerden oluşan büyük bir ordu toplamayı başardılar. Fakat Zengî, şehri öyle bir kuşatma altına almıştı ki, etrafta kuş uçurtmuyordu. Bu yüzden etrafından tamamen soyutlanan Barin, haçlıların yardıma geldiğinden habersizdi. Zengî, saldırıları daha da şiddetlendirdi. Maksadı haçlılar gelmeden kaleyi ele geçirmek ve daha sonra da haçlıları karşılamaktı. Sonunda şehirde kıtlık ve hastalık baş gösterdi. Çok zor durumda kalan şehir halkı, teslim olmayı kabul etmiştir. Zengî, şehri teslim etmekle 50.000 dinar tazminat ödemek karşılığında anlaşmayı kabul etti. Amacı buradan aldığı tazminatla ordusunu takviye etmekti. Şehir halkı hiç tereddütsüz bu teklifleri kabul ettiler. Zengî de buna karşılık şehri teslim aldıktan sonra elinde esir olan Barin ileri gelenlerini serbest bırakmıştır. Esirlerine çok iyi davranıldığını gören Barinliler şehri teslim ederken hiçbir olumsuz davranış sergilemediler.[595] Böylece Zengî, siyasi idealleri uğrunda ne kadar gayretli ve kararlı olduğunu bir kez daha göstermiştir. Zira Barin, çok önemli bir merkezdi. Barin'in fethedilmesiyle, haçlıların Asi nehrine ve bu nehrin aşağısındaki vadilere inmesi engellenmiştir. Ayrıca stratejik konumu dolayısıyla Barin'in ele geçirilmesi Rühâ ve Humus'un kuşatılması için önemli bir adımdı. Bu yüzden Barin'in fethi ve burada haçlılara karşı kazanılan zafer, Zengî'nin bundan sonraki başarılarının bir işareti olarak kabul edilebilir.

A. Şair İbnü'l-Kayserânî, İmâdüddîn Zengî'nin Barin Zaferini Ölümsüzleştiriyor

Zehebî şairler Sultanı Halit oğlu Sağır oğlu Nasr oğlu Ebu Abdullah Muhammed Kayserânî'nin hayatına yer vermiştir. Aslen Kayserya'lı (Kayseri) olan şair, Şam'a yerleşmiş, burada edebi ilimlerin yanında matematik bilimleri de

594 İmâdüddîn Zengî, s.142.; Zeylü târih-i Dımeşk, 258,259.

595 İmâdüddîn Zengî, s.143.

tahsil etmiştir. Sem'ânî'ye göre Şam'ın en iyi şairiydi. 478/1085'de doğmuş ve 548/1153'de vefat etmiştir.[596] Zengîler döneminin önemli şairlerinden kabul edilen İbnü'l-Kayserânî, İmâdüddîn'in zaferlerini ölümsüzleştirmiştir. Şair sayesinde Zengî'ye ait birçok başarılı faaliyet günümüze ulaşmıştır. Savaşların birçoğuna katılmış ve Barin'de de bulunmuştur. Kendi gözleriyle şahit olduğu Barin zaferini ve haçlıların mağlubiyetini şöyle anlatıyor. Yıl 534/1139:

Korku bizdendi bizi destekliyordu
Korku rüzgarları karşısında hiç bir şey bırakmıyordu
Küfür ordusu destek alamıyordu
Ümitleri kesilmişti, bizimdi zafer

Müslüman kılıçları orman gibiydi
Önlerinde hiçbir şey duramıyordu
İmâdüddîn öyle bir saldırıyordu
Ki ekin gibi biçti düşmanı

Frenkler saldırınca Müslümanlar saldırıyordu
Müslümanları kuşatalım derken kuşatılıyordu
Öldürdük zannederken öldürülüyordu
Kafirin her işi sonuçsuz kaldı

Son gün sabah olmadan düşman kaçıyordu
Hiçbiri ardına bakamıyordu
Müslümanlar geride kalanları topluyordu
Müjde Şamlılar müjde ey ümmet[597]

...

Zengî, İbnü'l-Kayserânî'nin övgüsüne mazhar olan ilk Zengî Devlet adamıdır. Zengî ile O'nu tanıştıran kimse ise Zengî'nin veziri Cemalettin İsfahânî'dir. İsfahânî hakkında da birçok şiir yazan şairin şiirleri için Şair İmâd; "Cemalattin hakkında yazdığı şiir, bu zamana kadar duyduğum en güzel şiirdi" diyecektir.[598] Şair, İmâdüddîn'in Veziri Cemalettin İsfahânî'yi şöyle methediyor:

---

596 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.137.

597 El-Hureyde, 1/104-106.; el-Edeb fî bilâdi'ş-şâm- Usûru'z-Zengiyyîn ve'l-eyyûbiyyîn ve'l-memâlik, s.177.

598 Ravzateyn, 1/132.

Düşman elçileri gelip vardılar
Cemalettin'in huzurunda durdular
Konuşmadan önlerine baktılar
Bu aslan idarecinin yanında [599]

...

İbnü'l-Kayserânî'nin hayatını anlatan insanlar, kendisinden övgüyle bahsetmektedir. Mesela, Şair İmâd. Hatta birçok şairi sert bir şekilde tenkit eden Yakut ve yine mesela Dr. Ömer Musa Paşa da İbnü'l-Kayserânî'nin şiirlerine hayrandırlar. İbnü'l-Kayserânî zamanında, şairler taklit döneminde kurtulup kendileri orijinal vezinler ve tarzlar ihdas etmişlerdir. Bugünün şairlerine de bu ahlaklı ve mücahit şairleri örnek alarak cihadı, güzel ahlakı ve İslam dini yolunda gayreti teşvik eden şiirler yazmalarını tavsiye ediyoruz. Allah bu güzel insanların amellerini karşılıksız bırakmayacaktır.

I. (Şair) Ahdâs-ı Kübrâ

Çağdaşları tarafından hakkında iyi şeyler söylenen bir şair olan Ahdas-ı Kübra, Müslümanların başarı ve kahramanlıklarını büyük bir titizlikle şiire dökerek günümüze aktarmıştır. Haçlılara ve Müslümanların ehl-i küfre karşı takınması gereken tavırlara dair güzel misalleri ve ifadeleri vardır. O'nun şiirlerinin etkisi yıllarca sürecek ve kendisinden sonraki çok şair tarafından şiirleri tekrar edilecektir. Cömertlik, izzet-i nefis, gayret, tevazu, merhamet ve sevgiyi çok güzel dizelerle dile getiren şairin birçok şiirinde; Müslüman inanç ve itikadına, zulüm ve kötülükler karşısında bir müslümanın nasıl davranması gerektiğine dair birçok önemli mesele işlenmiştir. Şair, hem dönemin olaylarını bize aktarmış hem de Müslümanların güzel ahlak ve inançlarını tasvir etmekle çok hayırlı ve faydalı işlere imza atmıştır. O'nun şiirleri de Allah rızası için yapılan güzel işler arasında sayılmalıdır. Allah kendisinden razı olsun. Şair bir tarihçi edasıyla[600] İmâdüddîn Zengî hakkında da şiirler kaleme almıştır.

II. Şiir Vezin ve Türlerinde Bazı Yenilikler

Şairler çoğu zaman şiirlerini farklı türlerde söylemeyi tercih etmişlerdir. Zengîler zamanında yetişmiş bir şair olan İbnü'l-Kayserânî, gazel ve serbest şiir alanında birçok yenilik getirmiştir.[601] Katip İmâd da bu konuda önemli katkılarda

[599] el-Edeb fî bilâdi'ş-şâm- Usûru'z-Zengiyyîn ve'l-eyyûbiyyîn ve'l-memâlik, s.178.
[600] el-Edeb fî bilâdi'ş-şâm- Usûru'z-Zengiyyîn ve'l-eyyûbiyyîn ve'l-memâlik, s.187.
[601] el-Edeb fî bilâdi'ş-şâm- Usûru'z-Zengiyyîn ve'l-eyyûbiyyîn ve'l-memâlik, s.189.

bulunmuş birisidir. İnsanları heyecanlandırmak, onlara ibret olması için geçmişte olanları hatırlatmak babında çeşitli türlerde şiirler söylemiş olan bu şairler, dil ve hitabetlerini Allah yolunda kullanmış kimseler olmuşlar şiir ve edebiyatı İslam davasının hizmetine hasretmişlerdir.[602]

Söyle kafir krallara
Boşuna savaşmasınlar
Bu topraklar bizimdir
Onların sanmasınlar

Onlar sadece misafir
Geceyi geçirsinler
Allah'ın gazabı gelmeden
Evlerine dönsünler[603]

...

B. Şair Trabluslu İbn Münîr'in İmâdüddîn Zengî'ye Barin Savaşında Yazdığı Methiyeler

Şam şairlerindendir. Aslen Trabluslu olup asıl adı Ahmet'tir. Ebu'l-Hüseyin künyesini almıştır. Babasının adı Münir, dedesi ise Ahmet adlı bir adamdır. Daha büyük dedesi Müflih diye bilinirdi. Kendi adıyla anılan meşhur bir divanı vardır. Kaleminin kuvveti ve tatlı dilinden dolayı Müzehhibüddîn (dinin süsü ve zamanın gözdesi) adlarıyla anılmıştır.[604] İbn Asâkîr, kendisini defalarca gördüğünü Râfizî görüşlü biri olduğunu, kötü ahlakla ve seviyesiz hicivleri yüzünden Dımeşk beyi Böri tarafından hapsedildiğini anlatmaktadır. Böri önce bu şairin dilini kestirmek istediyse de daha sonra vazgeçmiştir. Böri'den sonra Şemsülmülûk'ün iktidara gelmesiyle tekrar Dımeşk'e dönecektir. O'nun şehre geldiğini haber alan Şemsülmülûk, idamını emredince tekrar kaçmak zorunda kalmış ve Nureddîn'in yanına sığınmıştır. Cemaziyelahir 548/Eylül 1153'de Haleb'de ölmüştür. Her ikisi de İslam'ın şiir alanındaki iki atlı askeri kabul edilebilir. Fakat İbn Münir'in aksine Kayserânî, Ehl-i Sünnet bir adamdır.[605]

İbn Münîr, Zengîler hakkında birçok şiir yazmış ve onların haçlı askerlerine karşı verdiği mücadeleye dair bir çok methiye kaleme almıştır. Burada Barin zaferi ile alakalı yazdığı bir şiirini örnek vermek istiyoruz:

---

602 El-Hüreyde, 1/98.

603 el-Edeb fî bilâdi'ş-şâm- Usûru'z-Zengiyyîn ve'l-eyyûbiyyîn ve'l-memâlik, s.189.

604 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/223.

605 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 10/224.

Ab-ı hayat akıp geldi
Kalbimize doğru aktı
Hepimize neşe verdi
Can verdi kan oldu bize[606]

...

Şiirleri, şairin İmâdüddîn Zengî'ye ne kadar hayran olduğunu göstermesinin yanında, Zengî'nin haçlılara karşı ne kadar azimle mücadele ettiğine de örnektir. Şiir, haçlılara beddua ederek başlıyor ve İmâdüddîn Zengî'yi muzaffer kılması için Cenab-ı Hakk'a dua ederek devam ediyor. Sonra da şair, haçlıların Zengîler'in ayaklarının altında ezildiğini ve Müslümanların Zengî'nin peşinden gitmelerinin farz olduğunu anlatıyor. Ayrıca bu şiirde şair, ben müslümanım diyen herkesin, Zengî ne emrederse ona uyması gerektiğini de ifade ediyor. Şiirin son kısımlarında Zengî'nin sadece İslam topraklarında değil ele geçirdiği haçlı topraklarında bile adaleti ihya ettiği, yetim ve dullara sahip çıktığı anlatılmıştır.[607]

12. BİZANS İMPARATORUNUN ŞÂM ÜZERİNE YÜRÜMESİ

A. Bu Saldırıyı Hazırlayan Şartlar

İbnü'l-Esîr'in anlattığına göre Haçlılar, Kont Folice'nin Barin'de pusuya düştüğünü ve kuşatma altında kaldığını haber alınca Bizans İmparatoru'ndan ve hatta Avrupa'dan yardım talebinde bulundular. Olaya papazlar ve rahipler de dahil olarak gerek Avrupa ve Bizans gerekse Suriye bölgesindeki bütün idarecileri tek tek dolaşarak Müslümanlara karşı savaş çağrısında bulundular. Din adamları, Hıristiyan idareciler, Zengî'ye karşı bilgilendiriyorlar ve şayet Zengî, Barin'i ele geçirirse bölgedeki haçlı varlığının tehlikeye gireceği hususunda ikaz ediyorlardı. Ve asıl önemlisi, Müslümanların nihai hedefinin Kudüs olduğuna dikkat çekiyorlardı. Sonunda haçlı birliklerinin de yardımıyla bir ordu toplayan düşman, zar zor Bizans İmparatoru'nun komutası altında Suriye'ye doğru yola koyuldu.[608] Gerçek şu ki Antakya Kontesi Elisa, babasına ve diğer devlet adamlarına karşı yaptığı mücadeleyi kaybedince İmâdüddîn Zengî ile anlaşma fırsatı bulamamıştı. Bu yüzden yeni bir arayışa girdi ve şimdi karşısına yeni bir fırsat çıkmıştı. Bizans İmparatoru Yuhanna Comenin'e oğlu Manuel ile evlenme talebini ileten Elisa'nın bu teklifi imparator tarafından büyük bir

606 Ravzateyn, 1/132.
607 El-Edebü'l-Arabî mine'l-inhidâr ile'l-izdihâr.
608 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.138.

memnuniyetle kabul edildi.[609] Zira bu evlilik, Antakya'yı Bizans yönetimine dahil etme fırsatı demekti. Zira bu, Bizans imparatorluğunun tâ birinci haçlı seferinden beri arzu ettiği şeydi. Fakat diğer haçlı kontları bu duruma razı değillerdi. Karşı hamleye geçerek Kontes'i Raymond ile evlendirmek için harekete geçtiler. İmparator duruma çok sinirlenmişti. Zira Elisa ile anlaşmaya varmışlardı ve bu durumda Antakya kendisine resmen bağlanmış oluyordu. Fakat şimdi haçlı kontları kendisini oyuna getirmişler ve Antakya'yı Raymond'a bağlamak istiyorlardı. Böylece İmparator Yuhanna ile Kont Raymond'un arası açılmış oluyordu.[610] Zira Bizanslılar, haçlılara yardım etme karşılığında, Müslümanların fethinden önce Bizans'a bağlı olan toprakları Bizans'a bırakmak üzere anlaşmışlar fakat bu sözlerini yerine getirmemişlerdi. Mesela Rühâ, daha önceden Bizans'a ait bir toprak iken Müslümanların eline geçmişti. Daha sonrada burayı ele geçiren haçlılar, şehri Bizans'a teslim etmeyi reddetmişler fakat Bizans bu olaya ses çıkarmamıştı. Fakat şimdi Antakya için de aynı durum yaşanıyordu. Lakin bu defa durum farklıydı zira Antakya, Bizans için ekonomik ve siyasi öneminin yanında aynı zamanda önemli bir dini merkezdi. Bu yüzden Bizanslılar, haçlıların bu hareketine kayıtsız kalamazlardı. Bir taraftan bölgede yüz yıldan fazladır hakim olan Ermeniler, Bizans aleyhine siyasi olarak güçlenirken şimdi de haçlılar Bizans topraklarında ilerliyordu. Bu durum hem Bizans'ın askeri ve siyasi manevralarını daraltıyordu hem de Bizans'ın ticaret yolları başka devletler tarafından kuşatma altına alınmıştı. Haçlı nüfuzu, tâ Kilikya'ya kadar dayanmıştı.[611] Bu yüzden İmparator Yuhanna tahta geçtiği günden beri şu hedefler için çalışmaktaydı:

1. Bizans imparatorluğunun Asya sınırlarını Selçuklu fetihlerinden önceki haline getirmek.
2. Selçukluları bütün Anadolu'dan söküp atmak.
3. Ermenileri Kilikya'dan çıkarmak.
4. Haçlıları, Antakya'nın Bizans'a ait olduğunu kabule zorlamak.
5. Suriye bölgesinde Müslümanlara ait bazı şehirleri ele geçirmek.

531/1136'da bu amaçla Selçuklularla saldırmazlık anlaşması imzaladılar. Sivas'taki Danişmendoğulları'nda ise aile içi mücadeleler baş göstermişti. Bu yüzden Bizans imparatorluğuna karşı şimdilik bir siyasi tehlike arzetmiyorlardı. İmparator şimdi rahatlıkla Suriye meselesi ile ilgilenebilirdi.

609 Meâlimü't-târihi'l-İslâmiyyi'l-vasît, s.205.
610 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.138.
611 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.139.

B. Bizans'ın Kilikya ve Antakya'yı Ele Geçirmesi

Kilikya bölgesindeki ermeni kalelerini ele geçirmeyi başaran Bizans İmparatoru, Kilikya'nın güney sınırlarındaki bölgeleri Bizans topraklarına katmıştır. İskenderun'u da aşmayı başararak Şam topraklarında ilerleyişine devam etti ve Antakya önlerine geldi. İmparatorun amacı Kilikya'dan sonra Antakya kontluğunu da topraklarına dahil etmekti. Şehri kuşatma altına alan İmparator, Antakya kontu Raymond'u çok zor durumda bırakmıştır. Suriye tarafından Bizans askerleri tarafından ulaşımı kesilen Antakya, ne Rühâ kontluğundan ne de Kudüs haçlı krallığından yardım alamıyordu. Sonunda Folice'nin de yardıma gelememesi ve Raymond'a teslim olmasını tavsiye etmesi üzerine İmparator şehri teslim almış, fakat şehre girmeyen İmparator sadece Bizans bayrağını surlara astırarak yoluna devam etmiştir.[612]

C. Haleb'i Ele Geçirme Operasyonu

(İmparatorun bu ilerleyişi karşısında Bizans'a anlaşma teklif eden) haçlılar ile Bizanslılar arasında bir takım görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sonunda bir takım anlaşmalar imzalanmıştır:

1. Haçlılar ile Bizans arasında bir tür uzlaşma sağlanabilmiştir.
2. Böylece Hıristiyan güçleri bir şekilde birleşmeyi başarmış ve saldırılarını Müslümanlara yöneltme kararı almışlardır. Bu durum Müslümanlar için gelecekte büyük bir tehdit oluşturacak gibi görünüyordu.
3. İmâdüddîn'in Haleb'deki güçleri artık tehlike altında sayılırdı.
4. Şizr'deki Munkız oğulları beyliği ortadan kalkmıştı.
5. Haleb, Şizr, Hama ve Humus bölgelerini de içine alan bir haçlı yönetimi oluşturulmuştu.
6. Ve bu yönetimin başına da Raymond getirilmişti.
7. Yeni yönetimin başına getirilen Raymond, bunun karşılığında Antakya kontluğundan çekilecek ve burayı Bizans yönetimine bırakacaktır.
8. Ve asıl önemlisi 1138 yazında Müslüman topraklara saldırmak için hazırlıklar başlatılmıştı.[613]

Haçlılar, Bizans karşısında aldıkları bu mağlubiyetler neticesinde zafiyetlerinin farkına varmışlar ve Bizans desteği olmadan bölgede varlıklarını sürdüremeyeceklerini anlamışlardır. Ayrıca hem Bizans yöneticileri hem de haçlılar, kendi aralarında kavgaya tutuşmak yerine asıl tehlike olan İmâdüddîn'e

---

612 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, 2/241.

613 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.141.

karşı ortaklaşa mücadele etmenin daha uygun olacağına karar vermişlerdir. Zira haçlıların bu derece zayıf düşmelerinin başlıca nedeni İmâdüddin idi. Bu durumda İmâdüddîn'i durdurabilecek bölgedeki tek güç Bizans İmparatoruydu. Yuhanna Komenin de haçlıların zafiyetinin ve kendisine muhtaç olduklarının farkındaydı. Bu durumu çok iyi kullanmayı başaran Yuhanna, haçlıları Antakya'dan kovmayı başarmıştı. Artık asıl hayali olan Bizans'ı eski sınırlarına tekrar kavuşturma faaliyetlerine devam edebilirdi. Bunu yapabilmek için de haçlılardan yani batı Katolik dünyasından istifade edebilirdi. Haçlı desteğini de arkasına alan İmparator, şimdi Şam'a doğru ilerleyebilirdi. İmparatorun Haleb üzerine yürüyeceğini tahmin eden Haleb idaresi, şehirde savunma tedbirlerini arttırdılar. Surlar tamir edildi ve hendekler genişletildi. Kuşatma için erzak ve askeri malzeme stoklandı. Haleb beyi Süvar, Bizans askerlerine kış mevsiminden istifade ederek Bizans ordusuna baskınlar düzenledi. Bu saldırılarda haçlılara kayıplar verdirmeyi başarmış hatta bazı Bizans askerlerini de esir alarak ganimetlerle birlikte Haleb'e dönmüştür.[614] İmparator bu kötü niyetini gizlemek için İmâdüddîn ile iyi ilişkiler kuruyormuş gibi görünerek elçiler göndermiş; maksadının Ermeniler üzerine yürümek olduğunu, Zengî'nin söylentilere aldırmamasını ve gelecek yıl Müslüman topraklara herhangi bir saldırıda bulunmayacağının garantisini verebileceğini iletmiştir.[615] Çok geçmeden kötü niyetini açığa vuran İmparator, bölgeye giriş çıkışı yasaklamış ve izinsiz giriş çıkış yapanları tutuklatmıştır. Maksadı, Zengî'nin istihbarat faaliyetlerini engellemekti.[616] Çok geçmeden yanına Rühâ ve Antakya valilerini de alan İmparator, Haleb'e doğru ilerlemeye başlamış ve Haleb yakınlarındaki Buzaa kalesini işgal etmeyi başarmıştır.[617] Şehirden kaçmayı başaran birçok Buzaa'lı Haleb'e sığınarak Haleb halkını İmparator'un saldırısı hakkında ikaz etmiş ve şehrin savunmasına yardımcı olmuşlardır. Buzaa'dan kaçanlar arasında bazı meslek sahipleri ve ileri gelenler de bulunuyordu. Bunlar Haleb'in müdafaasında büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Şehirden kaçmayı başaranlardan bazıları Zengî'ye gelerek durumu rapor etmişler ve yardım talebinde bulunmuşlardır. Zengî, birkaç atlı birliği Haleb'e yardıma gönderdi. Zira Haleb'in düşmesi, Müslüman cephesinde olumsuz sonuçlar doğurabilir, askerin moralini bozabilir hatta bölgedeki Müslüman savunma hatları çökebilirdi. İmparatorun Haleb'i kuşatmasına fırsat vermeyen Halebliler, ani bir baskınla Haleb yakınlarında kamp kuran Bizans askerlerine saldırdılar. Bu ani baskınla

614 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.141.
615 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.141.
616 Zübdetü Haleb, 2/264.; İmâdüddîn Zengî, s.144.
617 İmâdüddîn Zengî, s.144.

panikleyen Bizans askerlerinin bir kısmı kılıçtan geçirildi. Geriye kalanlar da korkuya kapılıp kaçarak İmparatorun komuta ettiği merkez karargaha sığındılar. Bu esnada Bizans ordusunun ilerleyişini haber alan Esarib şehrinde halk korkuya kapıldı ve şehrin bütün erzak ve hazineleri Bizanslıların eline geçmemesi için imha edildi. Bir süre sonra merkez kuvvetleriyle Esarib'e gelen imparator burayı da istila etmeyi başardı. Sonra Numan mağarası da işgal edildi. Ardından Şizr kalesi kuşatma altına alındı. İmparator Şizr'e ayrı bir önem veriyordu. Zira bu kalenin ele geçirilmesi, Zengî'nin kuzeye ilerleyişini durdurabilir ve siyasi faaliyetlerini baltalayabilirdi. İmparator, Zengî'nin Müslümanları birleştirme planının farkındaydı ve Şizr bölgesini ele geçirerek bu faaliyetleri baltalamak istiyordu.[618]

D. İmâdüddîn'in Şizr Bölgesinde Munkız Oğulları ile İşbirliği Yapması

Haleb halkının sert direnişinin ardından İmâdüddîn'in de yardıma yetişmesi üzerine İmparator, kuşatmayı kaldırmaya razı olmuştu. Haleb kuşatmasını kaldıran İmparator önce Esarib kalesini ele geçirdi ve burayı yağmaladı. Ardından Numaniye ve Kefertalib'i de ele geçiren Bizans ordusu Şizr'e yöneldi.[619] Yukarda da bahsettiğimiz gibi hiç vakit kaybetmeden şehri kuşan Bizans ordusu, yaklaşık 200.000 askerden oluşuyordu. 100 bini atlı 100 bini yaya olan bu ordu, ayrıca mancınıklar ve daha başka bir sürü silaha sahipti. Buna karşılık şehri elinde tutan Ebulasâkir ise şehri savunmaktan acizdi ve bu yüzden İmâdüddîn'den yardım istedi. Bunun üzerine alelacele Şizr'e yardıma koşan İmâdüddîn, Hama'da karargahını kurmuştu.[620] İmparator önce şehrin girişindeki istihkamları ele geçirdi. Buradaki kulelerin kaybedilmesi üzerine burayı müdafaa eden askerler şehir merkezine çekildiler. Girişi ele geçiren imparator asi nehrinin güneyinde kalan şehrin diğer istihkamlarına yöneldi. Buraya hücum eden Bizans atlıları Munkızğullarının sert mukavemetiyle karşılaştılar. Çatışma o kadar şiddetli geçmişti ki Munkızoğulları beylerinden birisi bu savaşta ağır yaralanmıştı. Ebu Murhif Nasr adlı bu zat, bu savaşta aldığı yaralardan dolayı daha sonra vefat edecektir. Bu saldırı sonucunda bazı Bizans birlikleri, mancınıklar tarafından yıkılan duvarlardan içeri girmeyi başardıysalar da Munkızoğulları birliklerinin baskınlarıyla geri çekilmeye mecbur kaldılar.[621] Fakat Bizanslılar ısrarla kuşatmaya devam ediyorlardı ve şehirde ele geçirdikleri bazı istihkamları terk etmemekte ısrarlıydılar.

---

618 İmâdüddîn Zengî, s.145.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.55.

619 Üsratü benî Munkız ve devruhâ's-siyâsî ve'l-hadârî, s.156.

620 Üsratü benî Munkız ve devruhâ's-siyâsî ve'l-hadârî, 158.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.55.

621 El-İ'tibâr, s.146.

Kuşatma bu şekilde yaklaşık on gün devam etti. Daha sonra saldırıya ara veren Bizanslılar mancınıklarla saldırıya devam ettiler.[622]

I. Saldırgan Kuvvetleri Oluşturan Birlikler

Bu saldırıda orduyu oluşturan birlikler şunlardır: Antakya Kontu Raymond'un birlikleri. Bunlar şehrin girişindeki bir mescidi üs olarak kullanıyorlardı. Rühâ kontu Cosalin'in birlikleri ise Müslümanların bayramlarda ve bazı dini günlerde kullandığı meydandan karargah kurmuşlardı. İmparator Yuhanna ise on sekiz mancınıkla birlikte şehrin tam karşısında Georgias adı verilen bir tepede konuşlanmıştı. Askerlerin surlara yaklaşma çabaları sonuçsuz kalınca imparator, burada karargah kurmuş ve şehri doğrudan mancınık atışlarına maruz bırakmıştı. Bu mancınık saldırıları yüzünden şehir halkı nehre yaklaşamıyordu ve bu yüzden şehirde su sıkıntısı yaşanmaya başlamıştı.[623] Bu mancınıklardan özellikle dört tanesi çok tehlikeli idi. Bunun üzerine Üsame bin Munkız, bu saldırılara karşılık vermek için birkaç birliğin Bizanslılara saldırdığını fakat çoğunun bu saldırıdan geri dönmediğini anlatmıştır.[624] Bu kuşatmada özellikle mancınıklar çok büyük etki yaratmış ve şehrin birçok duvarı zarar görmüştür. Üsame bin Munkız'ın anlattığına göre bu mancınıklar yaklaşık 20-25 rıtıllık (30-40 kilogramlık) taş ve yağ tulumu fırlatmaktaydı ve bu saldırılarda şehirdeki birçok ev zarar görmüş, sivil halktan da çok kimse yaralanmıştı.[625] Bu saldırılarda Şizr beyinin akrabalarından birine isabet eden bir mancınık güllesi, şehrin çatısını delerek evin içine düşmüş; bir başkası da yine bu aileden birine ait bir evin direklerine isabet ederek evin, ev halkının üzerine yıkılmasına sebep olmuştur. Hatta Şizr beyinin amcaoğlu da bu enkaz altında kalanlar arasındaydı.[626]

II. İmâdüddîn Zengî'nin Bu Saldırı Karşısındaki Tutumu

Ebulasâkir'in çağrısı üzerine birlikleriyle birlikte şehre yardıma gelen Zengî, Şizr ile Hama arasında Asi nehri kenarında ordugahını kurdu. Doğrudan Bizans ordusu üzerine saldırmak yerine ani baskınlar düzenlemeyi tercih eden Zengî böylece hem Şizr halkına manevi destek vermek hem de Bizans ordusunun moralini bozmak istiyordu.[627]İbnü'l-Kalesânî'nin naklettiğine göre Zengî, bu saldırılarda Bizans'a epeyce zarar vermiş ve birçok ganimet ele geçirmiştir. Hatta Şizr

---

622 Üsratü benî Munkız ve devruhâ's-siyâsî ve'l-hadârî, s.158.; Zübdetü Haleb, 2/267.

623 Üsratü benî Munkız ve devruhâ's-siyâsî ve'l-hadârî, s.159.

624 Üsratü benî Munkız ve devruhâ's-siyâsî ve'l-hadârî, s.159.

625 El-İ'tibâr, s.145.

626 Üsratü benî Munkız ve devruhâ's-siyâsî ve'l-hadârî, s.160.; el-İ'tibâr, 145-146.

627 El-Kâmil fi't-târih, s.87.

halkına silah ve yiyecek ulaştırmayı bile başarmıştır. Ayrıca bölgede nakliye yollarını da kontrol altında tutarak Bizans ordusunun lojistik destek almasına mani olmuştur.[628] Zengî, Bizans ordusu ve müttefiklerinin sayı üstünlüğü karşısında böyle bir yolu tercih etmiştir. Kısa sürede etkili olan bu yöntem sayesinde Bizanslıların sayı üstünlüğü kendileri için bir dezavantaj olmaya başlamıştı. Zira böyle kalabalık bir orduyu lojistik destek almadan beslemek imkansızdı. Bölge halkı fakirdi ve zaten bu kadar kalabalık bir orduyu da besleyemezlerdi. Nakliye yollarını tutan Zengî ise en ufak bir yardımın Bizanslılara ulaşmasına izin vermiyordu.

Psikolojik savaş

Zengî, kalabalık düşman karşısında psikolojik yıpratma faaliyetlerine girişti. Öncelikle Bizans imparatoruna bir elçi göndererek Bizans ordusuna meydan okudu. Elçi Bizans imparatoruna, bu dağın arkasına saklanmamalarını eğer gerçekten cesaretleri varsa açık alanda Zengî'nin karşısına çıkarak erkek erkeğe dövüşmeyi teklif etti. Ardı ardına gelen elçiler imparatordan bir cevap istediklerini ve bu işi bir an önce halletmek istediklerini söylediler. Zengî, imparatora "Eğer biz kazanırsak sizden kurtulmuş oluruz ve işimize bakarız. Yok eğer siz kazanırsanız zaten amacınıza ulaşmış olursunuz." diyordu.[629] Bu tehditler üzerine galeyana gelen haçlı beyleri, imparatora meydan savaşı teklif ettiler. Fakat imparator onları şöyle ikaz ediyordu: "Bu adam arkasında bu gördüğümüz kadar askerle mi bize meydan okuyor sanıyorsunuz? Hayır bu bir aldatmaca. Bizi açık alana çekmek ve daha sonra da etraftan kendisine yardıma gelen askerlerle bizi kuşatmak istiyor. Zira bu adamın emrinde bir sürü beylik var." İmparatorun bu çekingen tavrından Zengî'nin bu psikolojik yıpratma taktiğinin başarıya ulaştığını anlıyoruz.

Zengî'nin komşu devletlerden yardım istemesi

Zengî yapacak en doğru işin diğer Müslümanlardan yardım istemek olacağını düşünüyordu. Ve bu amaçla Kadı Kemalettin Şehrezûrî'yi (Zengî'nin baş kadısı) Sultan Mesut'a gönderdi. Zengî, Mesut'a gönderdiği mektupta askeri yardım istiyordu. Kadı, Zengî'yi şöyle ikaz ediyordu: ***"Eğer Sultan Mesut, ordusuyla Suriye'ye girerse bu fırsatı değerlendirerek Suriye'yi işgal eder ve***

628 Üsratü benî Munkız ve devruhâ's-siyâsî ve'l-hadârî, s.160.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.55.

629 El-Kâmil fi't-târih, 8/740,750.

bütün topraklarımızı kaybederiz." Zengî ise baş kadısına şöyle cevap vermişti: "Şayet küffar Haleb'e girerse, Suriye'de islam diye bir şey kalmaz. Bu toprakların Müslümanların eline geçmesi kafirlerin eline geçmesinden daha iyi değil mi?"[630] Zengî, burada bütün Müslüman devlet adamlarına örnek olması gereken bir tavır takınmış ve en zor anlarda bile nasıl davranmaları gerektiğini sadece teoride değil pratik olarak uygulayarak göstermiştir. Zira Cenab-ı Hak, Maide suresi 51. ayeti kerimede şöyle buyuruyor: ***"Ey Muhammad (s.a.v.)'in peygamberliğini kabul eden insanlar! Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlarla işbirliği yapıp kendilerine meyletmeyin. Onlar (sizin ve Allah'ın düşmanıdır ve) birbirilerinin dostudur. Sizden her kim onlarla dost olur ve onlarla düşüp kalkarsa yada onlardan taraf olursa, aynı onların hükmünde olur. Allah böyle davranan zalim kimseleri asla hakikate iletmez ve onların üzerinden yardım ve bereketini kaldırır."*** Peygamber Efendimiz SAV ise şöyle buyurmuşlardır: ***"İmanın en sağlamı ve en temizi, Allah yolunda dostluk kurmak ve Allah yolunda düşmanlık etmek, Allah rızası için sevmek ve Allah'ın rızasının olmadığı şeyden nefret etmektir."***[631] Bugün maalesef bu temel inançlardan ne kadar da uzağız! İşte bugün çektiğimiz sıkıntıların başlıca sebeplerinden birisi bu şuurun kaybolmasıdır. İmâdüddîn'in bu cevabı üzerine işe koyulan Kadı Kemalettin şöyle anlatıyor: "Bağdat'a doğru yola çıktım ve hiç durmadan yol aldım. Bağdat'a ulaştığımda Sultan'ın huzuruna çıkarıldım ve askeri yardım isteyen mektubu kendisine ilettim. Kendisine durumu anlattım ve fazla söze hacet olmadığını tehlikeli durumun zaten malum olduğunu söyledim. Fakat Sultan pek kulak asmadı bana. Bunun üzerine fıkıhta icazet verdiğim bir zatın yanına geldim. Kendisine yüklü miktarda altın vererek bunu Bağdat halkına ve özellikle işsiz güçsüz takımına dağıtarak Cuma günü bir hutbe irat etmesini ve bu adamları da kullanarak halkı galeyana getirmesini istedim. Bu zatın adı Münir idi. Münir Cuma günü "Sultan'ın Müslümanlığına lanet olsun. Bu ne biçim Müslüman? Hangi ümmetten?" diye hutbe irat etti. Ve bu adamların da tazyikiyle halk Sultan'ın sarayına hücum etti. Aynı işi Sultan'ın namaz kıldığı camide de bir başka adam yaptırdım. Bu adam da hutbede sarık ve cübbesini çıkararak Suriye'de Müslümanların başına gelenleri anlatmaya başladı ve ağlamaya başladı. Hem halk hem de askerler galeyana gelmişti. İnsanlar hutbe dinlemeyi ve namazı bırakıp camiden dışarı çıktılar. Hutbe yarıda kalmış ve Cuma da kılınmamıştı. Etrafta toplanan halk ve askerler Sultan'ın sarayının etrafında toplandılar. Bir taraftan ağlayıp dua ediyorlar diğer taraftan da Sultan'a karşı tezahürat yapıyorlardı. İş bir anda kontrolden çıktı. İnsanlar neredeyse Sultan'ın sarayına

630 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/79.

631 El-Câmiu's-sağîr, 2/343.

saldıracaklardı. Sultan durumu anlamaya çalıyordu. Kendisine, "İnsanlar seni Suriye Müslümanlarının yanında görmek istiyor." dediler. Bunun üzerine sultan, benim çağrılmamı istedi. Ben korkuya kapıldım fakat yalan söylemek bu durumu gizlemek niyetinde değildim. Huzura geldiğimde bana "Kadı efendi! Bu karmaşayı izah eder misin?" diye sordu. Ben de "Bu insanların karmaşadan korktukları için gösterdiği bir tavırdır. Size soruyorum, düşmanla sizin aranızda ne kadar zaman var? Ben söyleyim; Haleb düştüğünde bir hafta sonra kafirler, Bağdat kapısına dayanmış olacaklar. Aranızda Fırat ve boş vadilerden başka herhangi bir devlet yok." diye cevap verdim. O kadar ağır konuşmuştum ki baş yardımcısı susmuş sadece Sultan'ın ne diyeceğine bakıyordu. Bunun üzerin evi kuşatanların yanına gelip durumu onlara anlattım ve dağılmalarını söyledim. Sultan'ın seçme askerlerinden 10.000 kişilik atlık bir birlik koparmayı başarmıştım. Durumu derhal Şehid'e (yani Zengî'ye) yazarak izin istedim. Zengî de derhal ne kadar adam toplayabiliyorsa hepsini yanıma alıp Suriye'ye gelmemi istedi. Yola çıktık. Fakat yolda Zengî'den haber geldi. Irak'tan yardım geldiğini duyan Bizans askeri geri çekilme kararı almıştı. Durumu Sultan'a ilettim fakat sultan, ordunun ilerlemesi konusunda ısrar ediyordu. Gerekçe olarak düşmanın takip edilmesini ve işgal edilen yerlerin geri alınmasını gösterse de asıl amacı Suriye topraklarını ele geçirmekti. Ben de bunun üzerine Irka veziri ve diğer devlet adamlarıyla görüşüp oradan ayrıldım Zengî'nin yanına döndüm."[632]

Kadı Kemalettin'in feraset ve ilmi hayranlık duyulacak derecededir. Etrafındaki gelişmeleri iyi takip eden kadı, sultanın yanındaki adamların davranışlarından, Sultan'ın asıl maksadının ne olduğunu anlamıştı. Hemen sultanın yanındaki tanıdık alimlerle ve bölgedeki diğer ulema ile görüşüp Sultan'ın maksadını izah etti. Kadı, zekası ve feraseti sayesinde nüfuzunu da kullanarak Sultan'dan askeri yardım koparmayı başarmıştı. Böylece Bizans tehlikesi de uzaklaşmış oluyordu. Fakat Bizanslıların çekilmesinden sonra şimdi Sultan Mesut bölge için tehlike oluşturuyordu. Kadı tekrar devreye girecek ve bölgedeki alimleri etkilemeyi başararak sultanın kafasını karıştıracaktır. Hem etrafındakilerin baskısı hem de Zengî'nin de asker sayısını arttırması sebebiyle Sultan Mesut, Suriye ilerleyişine son vermek ve geri dönmek zorunda kalacaktır. Kadı bir kez daha Zengî'yi büyük bir tehlikeden kurtaracaktır. Başta kadı Kemalettin olmak üzere alimlerin Zengîler döneminde ne derece önemli roller ve hizmetler ifa ettiği ortadadır. Bu olaydan sonra hem Sultan hem de Zengî kadı Kemalettin için "On bin atlıdan daha etkili ve değerli bir adam" diyecektir. Alimlerin bu yardımını unutmayan Zengî, kendilerine ikramda bulunmuş ve mali destek de vererek alimlere

[632] Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/80-81.

medreseler kurmuş ve çeşitli gelir kaynakları bağışlamıştır.[633] Zira Suriye'yi hem haçlılardan hem de Sultan Mesut'un art niyetinden kurtaran alimler olmuştur. Daha sonra da bu alimlerin Zengîlere olan hizmetleri devam edecek ve Zengîler döneminde hem haçlı mücadelelerine hem de içteki tehlikelere karşı mücadelede bu alimler etkili olacaklardır. Zengî, özellikle kadı Kemalettin'e çok değer verir ve "O'nun bir tek yaptığı iş, 100 bin dinar altına değer" derdi.[634] Allah hepsinden razı olsun ve amellerini kabul etsin.

Fakat Zengî, hem Bizanslıların hem de Irak Selçuklu sultanının bir daha geri gelmemesinden emin olmak istiyordu. Bu yüzden Anadolu Selçuklu sultanına bir mektup yazan İmâdüddîn, Şizr'de kendisine destek olması karşılığında, Bizans tarafından ele geçirilen Anadolu topraklarını geri alabileceklerini söyledi ve bu konuda kendilerine yardım edeceği vaadinde bulundu.[635] Bu teklifi kabul eden Anadolu Selçuklu devleti, Davut oğlu Arslan bey komutasında 20 bin atlı askerle Şizr'e yardıma geldi. Olayı haber alan İmparator, haçlı kontlarına tahmininde haklı çıktığını ve Zengî'nin bütün Müslümanları yardıma çağırmayı başardığını söyledi.[636]

Politik hamleler ve bazı askeri manevralarla Zengî'nin bu tehlikeli durumu atlatmayı başarması

Hem haçlıların hem de Bizanslıların zayıf noktalarını ve asıl isteklerini keşfeden Zengî, bir plan yaparak bu iki Hıristiyan gücün arasına ayrılık düşürmeyi denemiştir. Önce haçlılara elçiler göndererek, Bizans'ın asıl amacının bütün Suriye bölgesini ele geçirmek olduğunu iletti ve buna delil olarak da bu zamana ele geçirdiği bölgelerde bir tek kaleyi bile haçlı yönetimine bırakmadığını öne sürdü. Ve son olarak da haçlılara anlaşma teklif etti. Daha sonra da Bizans imparatoruna elçi göndererek bölgeyi hemen terk etmesini ve ele geçirdiği kaleleri de iade etmesini istedi. Aksi takdirde kendisine düşman olan birkaç haçlı kontuyla karşı saldırıya geçeceğini iletti. Bu mektuplar işe yaramış ve haçlılar, Zengi'nin teklifine ilgi duymuşlardı. Bunun üzerine imparator da haçlılara karşı siyasi mücadeleye başladı. Böylece iki Hıristiyan gücün arası açılmış oluyordu.[637] Özellikle Rühâ ve Antakya kontları zaten İmparatora zoraki destek olduklarından, imparatorla aralarındaki anlaşmazlık yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Eski anlaşmaz-

633 Devrü'l-fukahâ ve'l-ulemâ el-müslimîn fi'ş-şarki'l-ednâ, s.112.
634 Devrü'l-fukahâ ve'l-ulemâ el-müslimîn fi'ş-şarki'l-ednâ, s.112.
635 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.2/336.
636 Üsratü benî Munkız ve devruhâ's-siyâsî ve'l-hadârî, s.161.
637 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.2/336.

lıklar yeniden gündeme gelmiş ve yerel yönetimler arasında tekrar hakimiyet mücadelesi başlamıştır. Raymond, imparatorun sefere devam etmesine pek sıcak bakmadığından bu saldırıya verdiği desteği geri çekmeye teşebbüs etti. Zira bu anlaşmanın kendisine herhangi bir getirisi olmadığı gibi Antakya'dan çok uzak bir yere gitmek zorunda kalmıştı. Rühâ (Urfa) kontu da durumdan memnun değildi. Zira bu savaşta Antakya kontunun kendisinden daha fazla kazanç elde ettiğini düşünüyordu.

Ayrıca Şizr bölgesine yapılan Hıristiyan saldırısı zaten bölgedeki diğer Müslüman beyleri de rahatsız ediyordu fakat çekiniyorlardı. Şimdi Zengî, bu saldırıyı kısmen durdurmayı başarmıştı.[638] Bundan güç alan Hasankeyf'i elinde tutan Artuklu beyi, oğlunu büyük bir Türkmen birliğiyle Şizr'deki Hıristiyan birlikler üzerine gönderdi.[639] Dımeşk birlikleri de Zengî'ye destek sözü verdiler ve hazırlıklara başladılar.[640]

III. Şizr Kuşatmasının Kaldırılması

İmparator, şartların kendi aleyhine döndüğünü anlamıştı. 9 Ramazan 532/21 Mayıs 1138'de kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Fakat bunun karşılığında Şizr yönetiminden savaş tazminatı istedi.[641] Olay şöyle gerçekleşti: İmparatora elçi gönderen Munkızoğulları, Bizanslıların yalnız kaldığını ifade ederek anlaşma teklif ettiler. Karşılığında da babalarının Malazgirt zaferinden elde ettikleri ganimetlerden olan ve hala hazinede korunan, Bizans'a ait değerli eşyaları ve altın, gümüş, elmas gibi zinetleri fidye olarak teklif ettiler. İmparator da bu değerli hediyeler karşısında anlaşmayı kabul etti.[642] Bizans imparatoru Yuhanna Komenin, kuşatmayı kaldırıp Antakya'ya yöneldi. Fakat Zengî, ani bir baskına İmparatora ait ağır silahlara el koydu. Ele geçirilen savaş aletleri ve silahlar, Haleb kalesine nakledildi.[643] Çekilmekte olan Bizans ordusunu rahat bırakmayan Zengî'nin özel birlikleri, Bizans'a bazı kayıplar verdirmeyi başardılar. Ayrıca önemli miktarda Bizans askeri esir edildi ve birçok ganimet ele geçirildi.[644] Fakat Antakya'ya dönen imparatorun başı burada da dertten kurtulmadı. İmparator, Müslümanlar karşısında başarısız olmuştu ve çekilme esnasında maddi-manevi bir sürü kayıp vermişti. Bunu fırsat bilen haçlılar, İmparator'u Antakya'dan çıkmaya zorladılar.

---

638 Zübdetü Haleb, 2/68-82.

639 Zeylü tarih-i dımeşk, s.266.; İmâdüddîn Zengî, s.147.

640 İmâdüddîn Zengî, s.147.

641 Üsratü benî Munkız ve devruhâ's-siyâsî ve'l-hadârî, s.163.

642 Zübdetü Haleb, 2/268.; Zübdetü Haleb, 2/268.

643 İmâdüddîn Zengî, s.147.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.56.

644 İmâdüddîn Zengî, s.147.; Zübdetü Haleb, 2/268.

İstediğini elde edemeyen imparator, başkente (İstanbul'a) geri dönmek zorunda kalmıştır.[645]

IV. Bizans Saldırısının Başarısızlıkla Sonuçlanmasının Sebepleri

Bizans imparatorunun istediği başarıyı elde edememesine gerekçe olarak birkaç şeyi göstermek mümkündür:

1. Haçlıların, kendisine zoraki yardım etmeleri ve bu yüzden de gerekli askeri hazırlıkları ağırdan almaları; ve ayrıca lojistik destek işini ihmal etmeleri.
2. Raymon ve Cosalin arasındaki anlaşmazlığın sert bir hal alması ve bunun ordudaki olumsuz sonuçları. Raymond, zaten Antakya'yı Bizans'ın siyasi bir oyunu sonucunda kaybettiği için İmparatora kin besliyordu. Şimdi Şizr de düşerse, elindeki son kalelerin de Bizans'a geçeceğinden endişe ediyordu. Cosalin ise zaten Raymond'u sevmezdi. Zira Raymond'un son durumdan hiç memnun olmadığını ve muhakkak intikam almak isteyeceğini biliyordu. Bu anlaşmazlıkları çok güzel kullanan Zengî, gerek siyasi hamleleriyle gerekse yaptığı saldırı ve baskınlarla, Hıristiyan birliğini dağıtmakla kalmamış aynı zamanda bu adam (İmparator, Raymond ve Cosalin) arasındaki eski düşmanlıkları yeniden canlandırmayı başarmıştır.[646]
3. İmparatorun Antakya ile meşgul olmasından istifade eden Sultan Mesut, bazı Bizans kalelerini ele geçirmek için yola çıkmıştı. Zira bütün Bizans askerlerinin Şizr bölgesinde olması fırsatını değerlendirerek Bizans topraklarında rahatça ilerlemek mümkün olabilirdi. Zengî de bütün Bizans ordusunun Şizr'de toplanmasını fırsat bilerek bölgedeki bazı Bizans şehirlerini yağmalamış birkaç kaleyi tahrip etmeyi başarmıştı. Oysa imparatorun maksadı Antakya'yı da topraklarına katmakken şimdi elindeki toprakları da kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Bu yüzden acelece memleketine dönmek ve imparatorluğun başına geçerek gerekli tedbirleri almak zorundaydı.[647]
4. Her ne kadar o zamanlar psikolojik harekat diye bir isimlendirme olmasa da Zengî'nin Bizans ve haçlı askerlerine karşı dahiyane bir psikolojik savaş ve yıpratma siyaseti güttüğünü itiraf etmek zorundayız. Daha önce de söylediğimiz gibi Zengî, ilk olarak Bizans ve haçlı ordularını meydan muharebesine davet ederek büyük bir orduya sahip olduğu yada diğer Müslümanların kendisine yardıma geleceği imajını uyandırdı.[648] Plan

645 İmâdüddîn Zengî, s.147.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.56.

646 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.145.

647 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.145.

648 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.145.

başarıya ulaşmış ve imparator, Zengî'nin meydan savaşı teklifini kabul etmeyi teklif eden haçlı kontlarını "Zengî'nin arkasında başka güçler olmadan böyle cesur bir teklif yapmaya cesaret edemeyeceği" konusunda ikaz etmişti. Psikolojik hamlelere devam eden Zengî, Hıristiyan yöneticiler arasında anlaşmazlık çıkarmayı da başarmıştır. Önce haçlı kontlarına Bizans'ın, Avrupalı yani Katoliklere düşmanlığını hatırlattı. Zira iki mezhep arasında ezeli rekabet ve düşmanlık vardı. Birbirini kafir olarak gören Bizans ve haçlılar, zaten birbirine güvenmiyorlardı ve hem bölgedeki haçlı kontları hem de Avrupalı yöneticiler ve papalık; aslında Bizans'ın bu derece güçlenmesinden ve ilerlemesinden rahatsızdılar. Zira Katolikler, Müslüman tehlikesini savuşturan Bizanslıların muhakkak kendi üzerlerine geleceğini biliyordu. Zira Bizans, şimdi zoraki olarak İslam tehlikesi karşısında haçlı yardımlarına muhtaçtı ve haçlılar da bunun farkındaydılar. Ayrıca Müslümanlar tarafından fethedilen ve daha önce Bizans'a ait olan bazı topraklar da haçlı kontlarının eline geçmişti ve Bizans bu durumdan hiç de memnun değildi, dahası bu toprakları geri almak için düşmanca davranışlar göstermekten de çekinmiyordu. Artuklu beyi Kara Arlan'ın da Şizr'deki Bizans ordusu üzerine yürümesi bardağı taşıran son damla oldu. Kendisini tehlikeye atmanın anlamsız olduğunu, hatta bu artuklu saldırısının Bizans'tan kurtulmak için bir fırsat olabileceğini düşünen Raymond, Şizr kuşatmasındaki askerlerini geri çekti. Raymond'un bu hareketi, Cosalin ve imparatoru öfkelendirmeye yetmişti. İmparator kuşatmayı kaldırıp Antakya'ya dönerken, Raymond'dan nasıl intikam alacağını hesap etmekteydi. Cosalin de zaten sevmediği Raymond'dan artık bir kat daha fazla nefret ediyordu.[649]

V. Bizans Saldırısının Başarısızlıkla Sonuçlanmasının Sonuçları

Bizans'ın bu başarısızlığının en önemli sonucu, haçlılar ile Bizans ilişkilerinin bozulması oluşmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak bölgede Zengî'ye karşı gelecek birkaç yıl boyunca herhangi bir haçlı yada Bizans saldırısı olmamıştır. Bizans'ın çekilmesinden kısa süre sonra Zengî'nin yardımcılarından Yağusyânî, Kefertab'ı haçlıların elinden almayı başarmıştır.[650] Bu esnada Zengî de Araka kalesini muhasara etmiş ve ele geçirmeyi başarmıştır. Fetihten sonra Araka kalesi Zengî'nin emriyle tahrip edilmiştir.[651] 533/1139 yılı başlarında ilerlemesine devam eden Zengî, önce Buza'a kalesini hemen ardından

649 İmâdüddîn Zengî, s.147.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.56.

650 İmâdüddîn Zengî, s.148.; Zübdetü Haleb, 2/268.

651 İmâdüddîn Zengî, s.148.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.57.

da Esârib'i ele geçirdi. Ve Esârib'deki haçlı birliklerinin çoğu kılıçtan geçirildi. Birkaç ay sonra Zengî, bu seferine son vererek Musul'a dönmüştür.[652] Musul'a döndükten sonra askeri hazırlıklara başlayan ve gerekli siyasi girişimleri de yapan Zengî, siyasi idealleri uğrunda faaliyet göstermeye devam etmiştir. İslam cephesinde birliği sağlamak için 533/1139 bahar aylarında tekrar sefere çıkan Zengî, arap yarım adasına doğru ilerleyerek burada kalan son kaleleri de topraklarına kattı.[653] Buradaki işlerini yoluna koyan Zengî, şimdi tekrar eski hesabına dönebilirdi. Dımeşk ve diğer şam bölgeleri. Ani bir manevra ile Dımeşk bölgesine yönelen Zengî, şehri kuşatma altına aldı. Tam şehri ele geçirmek üzereyken Dımeşk beyleri tekrar Kudüs haçlı kontluğundan yardım istediler. Dımeşkliler, Kudüs Hıristiyanları ile anlaşmışlardı ve bölgede Zengî'yi ortak düşman olarak kabul ediyorlardı. Dımeşklilerin bu haince davranışı yüzünden İmâdüddîn bir kez daha kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştı.[654] Zengî asla bu bölge üzerindeki siyasi emellerinden vazgeçemeyecek ve ne haçlıların ne de Dımeşklilerin yaptıklarını unutmayacaktır. Bu amaçla 538/1143 senesinde Diyarbakır ve bölgesini ele geçirmeyi başarmıştır.[655] Aynı yıl ilerlemeye devam eden Zengî, Rühâ kontluğunu ve bu kontluğa bağlı diğer kaleleri de ele geçirecek; hemen ardından Mardin ve Muzur'u, sonra da Başir tepesi ve Şihtan'ı fethedecektir. Bu fetihleri gerçekleştirmek için Zengî, önce Hasankeyf ve Rühâ arasındaki bazı kaleleri ele geçirerek Cosalin ve Kara Arslan arasındaki irtibatı koparmıştır. Birbirleriyle haberleşme imkanı bulamayan bu iki müttefik, artık Zengî'nin eline düşmüştü. Zengî önce Cosalin'in elindeki toprakları ele geçirdi sonra da Kara Arslan'a bağlı kalelerin bir çoğunu istila etti.[656] Şimdi sıra asıl hedefi olan diğer haçlı kontluklarına gelmişti.[657]

VI. Haçlı Yazarların Şizr Muhasarası Hakkındaki Bazı Abartı Hikayeleri

Dönemin Avrupalı kaynakları ve Bizans tarihçileri, Hıristiyanların bu rezaletlerini gizlemek için bir takım yalan yanlış hikayeler uydurmuşlardır. Mesela bunlardan birisi, Munkızoğullarının kendi istekleriyle Bizans'a tabi olmak talepleridir. Maalesef modern bazı Müslüman tarihçiler de bu batılı kaynaklara dayanarak bu saçmalıklara kitaplarından yer vermişlerdir. Bu rivayetlere göre güya Şizr Bizanslılar tarafından işgal edilmiş Zengî, tarafsız kalmayı tercih ederek

652 İmâdüddîn Zengî, s.148.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/83.
653 İmâdüddîn Zengî, s.148.
654 İmâdüddîn Zengî, s.148.
655 İmâdüddîn Zengî, s.148.
656 İmâdüddîn Zengî, s.149.
657 İmâdüddîn Zengî, s.149.

Haleb'e çekilmiştir.[658] Fakat o dönemin ne Müslüman tarihçilerinde ne de Süryani tarihçilerde böyle bir kayda rastlamıyoruz.[659]

VII. Kayda Değer Bir Olay

Bazı tarihçilerin anlattığına göre Bizans İmparatoru Şizr'i muhasara ettiğinde Şizr beyi Ali oğlu Mürşit, Kur'an-ı Kerim istinsah etmekle meşguldü. Haberi alınca şöyle dua etmişti: "Ya Rabbi! Bu indirdiğin ayetlere yemin olsun ki; eğer Bizans imparatorunun burayı işgal etmesini takdir ettiysen, benim canımı al ve bu olayı görmeyi bana nasip etme." Ne tuhaftır ki aradan birkaç gün geçmeden Mürşit vefat etmiştir.[660]

VIII. Şair Hamalı İbn Kasîm'in Bu Zaferden Dolayı İmâdüddîn Zengî'ye Yazdığı Methiye

Asıl adı Müslim olan ve Şerefüddevle, Ebulmecd gibi künyeleri olan Kasım oğlu Müslim oğlu Hazar'ın oğlu olan şair 500/1106'da Hama'da dünyaya gelmiştir. İbnü'l-Kayserânî ve İbn Münîr'den sonra Zengiler döneminin üç büyük şairinden birisidir. Yaşlılığında Nureddin Mahmut Zengî'ye yetişen bu şair diğer iki şairle de tanışma fırsatını bulmuştur.[661] Şair ilk defa otuzlu yaşlarında 532/1137'de meşhur olmuştur. Yani İmâdüddîn'in Şizr zaferinde. Bu zaferi ölümsüzleştiren şairin şiiri, bu olay hakkında tarih kitaplarında zikredilen tek şiirdir.[662] Şiirden bazı bölümleri burada sunmak istiyoruz:

Kralların günü doldu
Mülkleri sana feda olsun
Kendi ayaklarıyla ayaklarına geldiler
Canları sana feda olsun

İnsanlar seni seviyor
Kalpleri sana feda olsun
Adalet getirdin her yere
Zulüm sana feda olsun[663]

...

658 Üsratü benî Munkız ve devruhâ's-siyâsî ve'l-hadârî, s.164.
659 Üsratü benî Munkız ve devruhâ's-siyâsî ve'l-hadârî, s.164.
660 El-Kâmil fi't-târih, 8/732.
661 el-Edeb fî bilâdi'ş-şâm- Usûru'z-Zengiyyîn ve'l-eyyûbiyyîn ve'l-memâlik, s.228.
662 el-Edeb fî bilâdi'ş-şâm- Usûru'z-Zengiyyîn ve'l-eyyûbiyyîn ve'l-memâlik, s.228.
663 Ravzateyn, 1/124-125.

13. RÜHÂ (URFA)'NIN FETHİ

491/1097 senesinde inşa edilen Rühâ (Urfa)' doğu İslam topraklarındaki en önemli şehridir diyebiliriz. Şehri Poldevin inşa ettirmiştir. Poldevin, Kudüs kontu Corfery'in ölümü ile Kudüs kontluğuna seçilinceye kadar bu şehrin idaresini yürütmüştür.[664] Rühâ'yı bu denli önemli kılan şey stratejik konumuydu. Bir taraftan Suriye havzasının ortasındaydı. Diğer taraftan da Fırat ve Ab sularının birleştiği yerde bulunuyordu. Bu önemli konumu sayesinde diğer haçlı beyliklerine hamilik yapabilecek derecede zengin ve güçlü idi. Aynı zamanda Abbasi halifeliğine de yakın olan bu şehir, Türkmen bölgelerini diğer Müslüman topraklardan ayırıyordu. Özellikle 485/1092'de sultan Melikşah'ın vefatından sonra güçlenen haçlılar, Rühâ'yı askeri üs edinmişlerdi.[665] Bütün bunlara ilaveten Rühâ; Irak, Küçük Asya ve Suriye arasındaki ticaret ve haberleşme yollarını da kontrol ediyordu ve bu yüzden bu üç bölgedeki Müslümanlar arasındaki iletişim kopma noktasına gelmişti.[666] Örneğin Musul beyi Kürboğa'nın Antakya Müslümanlarına 491/1098 senesinde yaptığı yardım harekatı Rühâ kontluğu tarafından engellenmiştir.[667] Her ne kadar kutsal bir şehir olmasa da Rühâ, Hıristiyanlar için Kudüs, Antakya ve İstanbul'dan sonra en önemli şehir kabul ediliyordu. Şehrin kontrol ettiği zengin ticaret yolları ve geniş tarım arazileri, Rühâ kontluğuna bölgede geniş bir hakimiyet alanı kurma fırsatı vermiştir. Kuzeyde Fırat havzasından Ruvendan ve Zap suyuna kadar, güneyde ise Pehnesi ve Keysüm'e kadar olan bölge Rühâ kontluğuna tabi idi.[668] Rühâ kontluğunu bu derece güçlü ve cesur yapan iki temel faktör vardır. Birincisi, doğal sınırları; ikincisi ise hakim olduğu topraklardaki siyasi karışıklık. Doğal şartlar rühâ lehineydi zira etrafı dağlarla ve nehirlerle çevrili şehre bir saldırı yada kuşatma zordu. Nüfus olarak da kozmopolit bir şehir olan Rühâ topraklarında Süryaniler, Ermeniler, Yakubiler ve Müslümanlar yaşıyordu. Bu dağınık nüfus yapısı, halkın haçlı idareye direnmesini önlüyordu.[669] Şehrin bu önemli ve de değerli konumu; bölgedeki Müslüman idarelerin dikkatini de şehrin üzerine çekmiştir. Hem Irak Selçukluları hem de Suriye Selçuklu devleti, bölgeye hakim olmak istiyordu. Buna ilaveten Dımeşk ve Diyarbakır civarındaki beylikler de Rühâ üzerinde hakimiyet kurma hayali peşindeydiler. Şimdi Rühâ'ya bir talip daha çıkmıştı: İmâdüddîn Zengî.[670]

---

664 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.230.

665 Selâcükatü İrân ve'l-Irâk, s.84.

666 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.230.; İmâratü'r-rühâ, s.34.

667 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.230.

668 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.230.; El-Hareketü's-Salîbiyye, s.1/424.

669 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.231.

670 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.231.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.66-67.

I. Rühâ'nın Siyasi Durumu

Rühâ'nın o günkü siyasi şartları tamamen Zengî'nin lehineydi. Zira o zamanki Rühâ kontu olan II. Cosalin, hem siyasi olarak zor durumdaydı hem de şahsiyetsiz bir adamdı. Şehvet ve eğlenceye düşkün olan Cosalin, siyasi duruma hakim değildi. Ülkede başıboşluk vardı ve dahası Cosalin'e yakın adamlardan her biri kendi başına buyruk hareket ediyordu.

Ayrıca Cosalin, annesinin de Ermeni olması ve bir de Ermenilerin içinde büyümesi nedeniyle Ermeni unsura önem veriyor, onları diğer haçlı ve Hıristiyan unsurlardan üstün görüyordu. Bundan rahatsız olan Haçlı atlı birlikleri de başıboş hareket ediyorlar hatta şehirde yağma yapıp karmaşa çıkarıyorlardı. Bu yüzden halk da kendisini sevmiyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı rahatına da düşkün olan ve kendi menfaatini düşünen Cosalin, Zengî şehre hücum ettiğinde Rühâ'yı savunmak yerine daha batıda kalan Başir tepesi bölgesine çekilmeyi tercih etmişti.

Rühâ'nın aleyhine olan bir başka durum, Zengî'nin civardaki kaleleri ele geçirmesi ve Türkmenlerin de Rühâ civarında yaptığı akınlardı. Böylece Rühâ şehri dört bir yandan Müslümanlar tarafından kuşatılmış, şehrin Bizans ve diğer haçlı kontlukları ile olan iletişimi kopmuştu. İlaveten, Irak ve Suriye yöneticileri de şehri sürekli baskı altında tutuyorlardı.

Haçlılar için önemli bir merkez olmasının yanında Zengî'den kaçan yerel beyler de Rühâ'ya sığınmışlardır. Zira Zengî'nin Müslüman beyleri tek bir çatı altında toplamasından rahatsız olan yerel idareciler Rühâ'da toplanmışlardı ve boş da durmuyorlardı. Ayrıca Rühâ, birkaç kuşatmada Zengî'nin düşmanlarına yardım etmişti.[671] Şu halde hem askeri ve siyasi olarak hem de dini gerekçelerden dolayı Rühâ'nın fethedilmesi şarttı.[672]

II. Fetih Hazırlıkları

Rühâ'daki mevcut şartları değerlendirmek isteyen Zengî, amacına kısa yoldan ulaşmak istiyordu ve bunun için de siyasi yollardan şehri ele geçirmek istiyordu. Zira Rühâ kontu şehri savunduğu sürece Zengî'nin hedefine ulaşması zor görünüyordu. Bu yüzden Zengi ne yapıp edip Cosalin'i şehirden uzaklaştırmalıydı. Cosalin'i yanıltmak amacıyla Amid ve Diyarbakır üzerine yürüyen Zengî, bir taraftan da Rühâ'yı gözlem altında tutuyordu. En yakındakiler bile Zengî'nin gerçek niyetini bilmiyorlardı. Bu hileye aldanan Cosalin, Zengî'nin haçlı toprak-

671 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.149.

672 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.149.

larına bir saldırı planlamadığı kanaatine vardı.[673] Hasankeyf beyi Kara Arslan ile daha önceden yaptığı anlaşma gereği Kara Arslan kendisinden yardım talep etmişti. Bu yüzden Cosalin, Kara Arslan'a yardım etmek için birliklerinin başında Diyarbakır üzerine yürüdü.[674] Önce Başir tepesi bölgesine yönelen Cosalin, burada kendisine bir karargah kurmak ve bu arada Diyarbakır'daki durumu gözlemlemek istiyordu. Zira kendini tehlikeye atmak istemeyen Cosalin, Zengî'nin gücünü ölçmek istiyordu. Bu arada Rühâ'yı da çoğunluğu tüccar olan Ermeniler, Süryaniler, Nesturiler ve Yakubiler'e bırakmıştı ve bu insanların çoğunun savaş tecrübesi de yoktu. Cosalin, halk haricinde şehirde çok az bir askeri kuvvet bırakmıştı.[675] Durumu yakından izleyen Zengî, atlı birliklerin süratle Rühâ'ya intikal etmesi emrini verdi. Kalanlar da küçük ve hızlı develerle Rühâ'ya intikal ettiler. Şehir aniden dört bir yandan kuşatıldı. İmâdüddîn'in amacı şehri sulh yoluyla teslim etmekti. Bu yüzden elçiler göndererek şehir halkına güvenlik teminatı verdi ve aksi takdirde bütün şehir halkını kılıçtan geçirmekle tehdit etti. Fakat Rühâlılar bu teklifi şiddetle reddettiler.[676] Bunun üzerine Zengî, hiç vakit kaybetmeden şehre ağır silahlarla saldırmaya başladı. Maksadı haçlı yardımı yetişmeden bir an önce şehri ele geçirmekti. Durumu haber alan Cosalin bütün haçlı kontluklarına haber gönderdiyse de sadece Kudüs'teki eski bir dostundan yardımı kabul eden oldu. Kudüs'ten gelen bu birlikler de zaten çok geç intikal edecektir.[677] Kudüs'ten gelen bu birlikler 20 Cemaziyelevvel 339/24 Kasım 1144'de karşısında Zengî'nin saflarını bulunca geri çekildiler. Kuşatmanın yirmi sekizinci gününde şehrin surlarının birçoğu tahrip edildi ve Müslümanlar bazı kuleleri teslim aldılar.[678] Bu olayın üstünden iki gün geçmeden şehir halkı teslim olmayı kabul etti. Şehrin anahtarlarını Yakubi keşişi Persuma gelip Zengî'ye teslim etti.[679]

III. Zengî'nin Rühâ Siyaseti

Zengî, daha önce diğer haçlı kaleleri gibi Rühâ'nın da tahrip edilmesinin doğru olmayacağını düşünerek burada farklı bir siyaset uygulamaya karar verdi. Bu durumda askerlerine yağma izni vermediği gibi yağmalanan malların geri iade edilmesini; esirlerin de serbest bırakılmasını emretti. Şehir çok az bir

673 İmâdüddîn Zengî, s.151.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.67.
674 İmâdüddîn Zengî, s.151.
675 İmâdüddîn Zengî, s.152.
676 El-Hareketü's-Salîbiyye, s.2/605-606.; İmâdüddîn Zengî, s.152.
677 İmâdüddîn Zengî, s.153.
678 İmâdüddîn Zengî, s.153.
679 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.153.

kayıpla kurtulmuştu. Çok geçmeden ikinci bir emirle şehrin yeniden imar edilmesi ve yerleşim düzeninin yeniden gözden geçirilmesi talimatını verdi. Şehir halkını toplayarak bir konuşma yaptı ve herkesin mal ve can güvenliğinin İslam dininin emrettiği şekilde garanti altına alındığını duyurdu.[680] Amacı batılı Katolik haçlı güçlerine karşı doğu Hıristiyanlığını güçlendirmek ve Ortodoksları Katoliklere karşı kullanmaktı. Bu amaçla şehirdeki bütün Katolik kiliseleri yıktırdı ve yıkılan Ortodoks kiliseleri de tamir etti.[681]

IV. İmâdüddîn Zengî'nin Rühâ'yı Tekrar Geri Almasını Kolaylaştıran Sebepler

Zengî'nin Rühâ'yı ele geçirmesine yardımcı olan bazı sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Müslümanların uzun yıllardır süre gelen haçlı savaşlarında tecrübe kazanmaları: Şüphesiz, Müslümanlar bu haçlı mücadelesinde düşmanlarını çok iyi tanıma fırsatı bulmuşlar, bir taraftan da yeni savaş teknikleri icat etmişlerdi. Ve asıl önemlisi harp stratejileri geliştirmişler, özellikle Musul atabeyliği, haçlı mücadelesini kırmak için Rühâ'dan başlamak gerektiği konusunda uzun yıllar plan yapmışlardır.
2. İmâdüddîn Zengî gibi kararlı ve tecrübeli bir kumandanın bizzat bu fethe iştirak etmesi: Tecrübeli ve askeri deha olan Zengî, Cosalin'i Rühâ'dan uzaklaştırmayı başarmış ve ani bir baskınla şehri ele geçirmiştir.
3. Rühâ ve Antakya kontluğu arasında süregelen anlaşmazlıklar: Bu anlaşmazlık Rühâ'nın aleyhine olmuş ve askeri-siyasi alanda Zengî'nin işine yaramıştır.[682] Bu anlaşmazlıklar yüzünden zamanında yardım alamayan Rühâ, asıl sahibine ve kendisini en çok hak eden mücahitlerin eline düşmüştü. Ve hem Irak hem de diğer Müslüman devletler ve hatta Bizans bile bu şehri isterken, şehir Zengî'ye nasip olacaktır.
4. II. Cosalin'in babası I. Cosalin gibi ehliyetli bir devlet adamı olamaması: II. Cosalin, babasının aksine devlet işlerinden ve askeri işlerden pek anlamazdı. Dahası bu gibi şeylere vakit harcamak yerine zevk ve eğlenceye düşkündü. Bu yüzden Rühâ kontluğunda ileri gelen devlet adamları arasında otorite boşluğundan yararlanmak isteyenler arasında mücadele ve entrikalar baş göstermişti. Kontlukta tam bir siyasi karmaşa vardı. Cosalin zamanının çoğunu Başir tepesinde geçirirdi. Bu yüzden Rühâ'daki işlerden tamamen kopmuştu.[683]

---

680 İmâdüddîn Zengî, s.153.; Zeylü tarih-i Dımeşk, s.280.

681 İmâdüddîn Zengî, s.153.

682 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.162.

683 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.162.

5. Bir başka önemli husus; birinci haçlı kuşağının aksine ikinci ve üçüncü nesil haçlıların meselenin ciddiyetinin farkında olamamalarıdır. Birinci kuşak haçlılar tam Katolik militandılar ve kilisenin galeyana getirmesi ile tam bir Müslüman düşmanıydılar. Oysa ikinci nesil haçlı kuşaklar hem kilisenin bu tazyiklerinden uzaktılar hem de buradaki asıl amaçlarını unutmuşlardı. Zira burada zenginlik ve refaha alışmışlardı. Ayrıca Müslümanlar son yıllarda dağınık bir haldeydiler. Müslümanların bu dağınıklığı haçlıların kendilerini güvende hissetmelerine sebep olmuş ve Müslümanları bir tehdit olarak görmemişlerdir. Bu da onları rühâvete itmiş ve Zengî'nin yükselişini ciddiye almamışlar hatta hiç fark edememişlerdir. Cosalin, bu neslin en tipik örneğidir.[684]
6. Rühâ şehrindeki kaoslar ve iç çatışmalar: Batılı kaynaklar, şehrin ele geçirilmesinde en önemli gerekçe olarak bunu gösterirler. Zira Rühâ'da yağma ve çapul eylemleri artmış bir sürü çete ortaya çıkmıştır. Buna zalim idareci ve askerlerin gasp ve yağmalarını da eklersek şehirde ciddi bir kaos ortamı ve siyasi-askeri boşluk hakimdi. 539/1144'de Rühâ'nın kuşatılmasında önemli bir sebep olsa da tek gerekçenin Rühâ'daki karmaşa olduğunu söyleyemeyiz. Zira hem iç hem de dış şartların yanında Müslümanların o günkü askeri ve siyasi durumundaki iyileşmeleri de gözden kaçırmamak gerekiyor. Müslümanlar, haçlılar tarafından ciddiye alınmazken Zengî, ümmete yeniden bir heyecan getirmiş ve onları tekrar dikkate alınması gereken bir güç haline getirmeyi başarmıştır. İşte bu yüzden Zengî'nin gayretlerini daha iyi anlamak ve O'nun ne derece büyük bir adam olduğu üzerinde yeniden düşünmek gerekiyor.[685]

V. Ermeni Asıllı Fakih Musa'nın Rühâ'nın Fethindeki Rolü ve Sakaliye'de Yaşananlar Hakkında

Ölümünden sonra Zengî hakkında iki iddia ortaya atılmıştır:

1. **Ermeni Asıllı Musa Fakih'in Rühâ Fethine Etkisi Meselesi:** Ermeni asıllı olan fakat daha sonra ihtida etmiş ve hatta Musul medreselerinden birisinde müderris olmuş Musa'nın Rühâ fethine katkıları olduğu muhakkaktır. Bizzat asker olarak kuşatmaya katılan Musa'nın aklına dahiyane bir fikir gelmişti. Kuşatma devam ederken 539/1145 senesinin başlarında Zengî, şehri ele geçirmek için psikolojik savaşın da önemli olduğunu düşündü. Savaş devam ederken sivil olarak Rühâ pazarına geldi ve ermeni kıyafetleri satın aldı.

[684] El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.163.
[685] El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.163.

Kendisini tanımayan haçlılar O'nun arkasından konuşup duruyorlardı.[686] Devamını kendisi şöyle anlatıyor: "Pazardan ermeni elbisesi alarak şehre girmeyi başardım ve tâ şehir merkezine geldim.[687] Bir taraftan da etrafı inceliyordum. Sonra şehrin diğer ucundaki bir camiye geldim. Aklıma minareye tırmanıp ezan okumak geldi. Minareye çıktım ve başladım ezan okumaya. Ezanı duyan halk korkuya kapıldı. Şehir bir anda karıştı. Durumu gören askerler de Müslümanların bu taraftan saldırdığını ve şehrin bu bölgesini ele geçirdiklerini sandılar. Bu karmaşadan yararlanan Müslüman askerler de diğer taraftan hücuma geçip surları aşmayı başardılar."[688]

2. **Sakaliye Yarımadası Kontu:** Rühâ fethedildiği esnada Sakaliye yarımadası haçlı idaresindeydi ve başlarında Latin bir kont vardı. Şehirde Müslümanlar da yaşıyordu ve içlerinde gerçekten ilim sahibi ve şuurlu bir alim de vardı. Sakaliye Kontu, bu Müslüman alime değer veriyor; yönetim işlerinde onunla da istişare ediyordu. Papaz ve hahamlara verdiği salahiyetleri bu alime de vermişti. Bu Kont, Rühâ fethedilmeden önce Afrika'ya bir ordu göndermiş; ordu bazı Müslüman köyleri yağmalamış ve birçok Müslüman şehit edilmiş yada esir edilmişti. Bu ordudan haber geldiğinde Kont, bu alimin de bulunduğu bir toplantıdaydı. Haberi alan Kont, yanında uyuklar bir vaziyette bulunan bu alime dönerek; "Bak bizim adamlarımız sizin Müslümanlara neler yapmışlar! Hani senin Muhammed'in (s.a.v.) yardımı nerede?" diye takıldı. Alim zat, sanki uykudan uyanıyormuş gibi silkindi ve kendinden gayet emin bir şekilde "Muhammed SAV, kendine tabi olanlara bunun karşılığında Rühâ'nın fethini nasip etmiştir." diye cevap verdi. Ortalık bir anda sessizleşti. Sonra herkes bu söze gülmeye başladı. Kont, etrafındakilere sinirlendi ve "Gülmeyi kesin. Bu adam boş konuşmuyor bir bildiği vardır." diye herkesi susturdu. Kont'un canı sıkılmıştı ve odada dolaşmaya başladı. Huzursuzdu. Çok geçmeden bir haberci gelip Rühâ'da olanları anlattı. Rühâ kendileri için o kadar önemliydi ki şehrin düştüğüne inanamadılar. Etraf bir anda sessizleşmişti. Sakaliye yöneticileri, Afrika'da kazandıkları zaferleri ve elde ettikleri ganimetleri bir anda unutmuşlardı.[689]
3. **Zengî'nin Şehadetinden Sonra Görülen Bir Rüya:** Rivayet edildiğine göre Allah'ın has kullarından olan bir adam şehit olduktan sonra rüyasında Zengî'yi gördü ve O'na ahiretteki durumunu sordu. Zengî de o zata, Allah'ın

686 Mevkıfu Fukahâ-i Şâm ve Kudâtihâ mine'l-gazvi's-salîbî, s.22.

687 Mevkıfu Fukahâ-i Şâm ve Kudâtihâ mine'l-gazvi's-salîbî.

688 Mevkıfu Fukahâ-i Şâm ve Kudâtihâ mine'l-gazvi's-salîbî, s.122.; Bağıyyetü't-taleb fî târih-i Haleb, 9/385.

689 Ravzateyn, 1/141.

bütün günahlarını affettiğini ve iyiliklerini de kabul ettiğini söyledi. Alim de İmâüddîn'e bunun nasıl olduğunu merak ettiğini söyledi. Zengî'nin bu soru üzerine o salih zata şöyle cevap verdiği rivayet edilmiştir: "Rühâ'nın fethi hürmetine Allah, bütün günahlarımı bağışladı."[690]

4. **Şehirden Müslümanları Çıkarmaya Yönelik Başarısız Bir Girişim:** Bir yıl sonra Ermeniler, Rühâ'daki Müslüman idareye son vermek ve şehrin idaresinin tekrar Hıristiyanların eline geçmesini sağlamak amacıyla bir isyan çıkardılar. İsyancılar, Cosalin'e de haber göndererek gelip şehrin başına geçmesini istediler. Fakat Zengî, isyanı erken haber almıştı ve vakit kaybetmeden isyancılar kontrol altına alındı. Ele başlar idam edildi ve olaya katılan bütün Ermeniler sürgün edildi. Hatta Ermenilere destek olan başka gruplar da cezalandırıldı. Böylece şehir bozgunculardan temizlenmişti. Bu isyan, Zengî'ye şehri kötü niyetli kimselerden temizleme fırsatı vermiştir.[691]

VI. Rühâ (Urfa) Fethinin Sonuçları

Rühâ'nın fethi; Zengî'nin siyasi hayatı boyunca yaptığı bütün faaliyetlerin bir meyvesidir. Musul'da yönetime geldiğinden beri en büyük hayali haçlılara ağır bir darbe vurmak olan İmâdüddîn, Müslüman beylikleri de sırf bu ideal uğruna bir araya toplamaya çalıyordu. Bu zafer sayesinde haçlılara büyük bir darbe vurmayı başarmıştı. Rühâ'nın fethi, hem İslam dünyasında hem de Hıristiyan dünyada birçok önemli gelişmelere neden olmuştur. Bunlardan başlıcalarını sıralamak gerekirse:

1. İslam'ın haçlılara karşı verdiği mücadelenin olgunluğa eriştiği hem Müslümanlara hem de haçlılara gösterilmiş oldu. Zira Mevdûd'dan sonra hiçbir komutan yada önder, siyasi yada askeri bir başarı elde edebilmiş değildi. Oysa şimdi saatler, Müslümanların başarılarını gösteriyordu ve artık Müslümanlar için duraklama ve gerileme dönemleri geride kalmıştı. Bugün Rühâ'nın düşüşüyle başlayan bu fetihler yarın diğer şehirlerin ele geçirilmesiyle devam edecektir.
2. Müslümanlar kendilerine gelmişler ve artık bölgede haçlı varlığını istemediklerini göstermeye başlamışlardı. Kaybolan İslami şuur ve cihad şuuru tekrar geri dönmüş; Irak ve Suriye bölgesinde tekrar istikrar ve İslami birliğin temin edilmesine doğru önemli adımlar atılmıştır. Rühâ'nın fethi Müslümanlara

690 Ravzateyn, 1/141.

691 153.; Zeylü tarih-i Dımeşk, s.280.
İmâdüddîn Zengî, s.157.

cesaret vermiş ve Orta Asya Selçukluları ile Irak ve Anadolu Selçuklularını yeniden birbirine bağlamıştır.[692]

3. Rühâ'nın fethi, 518/1124'de kurulan haçlı kontlukları arasındaki irtibatı koparmış, bölgedeki haçlıların rahat nefes almalarını engellemiştir. Zira Zengî'den önce Ürdün, Trablus ve Antakya arasında Askalan hariç bütün bölgeyi etkisi altına alan haçlı idaresi, şimdi büyük bir darbe almış ve kontluklar arasındaki işbirliği zaafa uğramıştı. Ayrıca Rühâ'nın fethi önemli bazı kalelerin de Müslümanların eline geçmesine sebep olmuştu. Hem Avrupa ve Bizans yardımları artık yetersizdi ve dahası Zengî'nin siyasi ve askeri başarıları sahil şeridinden deniz yoluyla gelen haçlı yardımlarını engelliyordu, hem de Müslümanların siyasi ve askeri olarak güçlenmeleri nedeniyle; haçlı idareleri sürekli baskı altında tutuluyordu. Böylece Rühâ'nın fethi ile Hıristiyanların birinci haçlı seferinde elde etmiş olduğu başarıların çoğu sonuçsuz kalmış oluyordu. Rühâ'nın fethi ile geriye iki haçlı kontluğu kalmıştı. Zayıflamış olan Antakya kontluğu ve eski gücünün önemli kısmını elinde tutan Kudüs kontluğu.
4. Rühâ kontluğunun yıkılmasının en önemli sonucu şüphesiz İkinci Haçlı seferinin başlamasıdır (542-544/1147-1149). Zengî'nin bu başarısından sonra tehlikeli durumun farkına varan Bizans ve Katolik dünyası ortak hareket etme kararı aldılar. Yaklaşık üç yıl süren görüşmeler ve hazırlıklar neticesinde, yerel güçlerle Müslümanlara karşı mücadele edemeyeceklerini anlayan Kudüs ve Antakya haçlı kontluğu Bizans imparatorluğu vasıtasıyla Avrupa devletlerinden ve papalıktan yardım istediler. Zira Zengîlerin başarıları Hıristiyanlar için de kutsal kabul edilen Kudüs kontluğunu tehdit ediyordu. Kudüs ve Antakya kontluğunun yardım çağrısına kayıtsız kalmayan Papalık, bütün Avrupa devletlerini Müslümanlara karşı savaşa davet etti. Böylece üç yıl kadar sürecek olan ikinci haçlı seferi başlamış oluyordu.
5. Bu fetih, Zengî ailesi için de bir dönüm noktasıydı. Rühâ'nın fethine kadar Selçuklu vesayeti altında Musul atabeyliği olarak devam eden Zengî idare, bu fetihten sonra bölgesel olmaktan çıkacak ve bağımsızlık kazanacaktı. Zira Rühâ/Urfa kontluğu gibi üç büyük haçlı idaresinden birine son vermek; zaten daha önce haçlılara karşı mücadele etmekle meşhur olmuş İmâdüddîn ve Zengî ailesinin şöhretini daha da arttırmıştı. Bu fetihten sonra birçok mücahit, Zengî'nin emri altına girmeyi kabul etmişti. Avrupa'da Zengî meşhur olmuştu ve Avrupalılar kendisine bir sürü lakap takmışlardı. İmâdüddin Zengî'nin bu zaferinin şüphesiz en önemli bir

[692] El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.164-165.

başka sonucu; dağınık Müslüman beyliklerin Zengî idaresi altında toplanmaya razı olmalarıdır. Kimisi haçlılara karşı ancak Zengî'nin başarılı olacağına inandığından kimisi de korkudan Zengî idareye tabi olmayı kabul etmişlerdir.[693]

6. Irak Selçuklu Sultanı Mesut ve Abbasi Halife el-Muktefi li-emrillâh da Zengî'nin Rühâ zaferini takdir edenlerdendi. Sultan Mesut, daha önceki husumetleri unutarak Zengî'ye destek olmaya karar vermiş ve kendisine bir sürü hediye göndermiştir. Abbasi Halifesi de Zengî'yi takdir edenler arasındaydı. Zengî, bu zaferden sonra birçok ünvana nail oldu. Bu ünvanlardan bazıları şunlardır: Muzaffer emir, Rüknulislâm (dinin direği), Sultanların dayanağı, bütün Müslüman askerlerin kumandanı yani başkomutan, Şam bölgesindeki bütün idarecilerin başı gibi.[694]
7. Rühâ'nın fethi, Zengî'yi Müslümanların birinci hamisi yapmıştır. Artık bütün Müslümanlar kendisine güveniyordu ve Zengî'yi destekliyorlardı. Zengî'nin gayreti, samimiyet ve üstün şahsiyetinin farkına varan Müslümanlar; Zengî'ye haçlılara karşı mücadelede gerekli ekonomik ve askeri yardımı yapacaklarını ilan ediyorlardı. Zengî, amacına ulaşmış; bölgedeki Müslümanları tek bir çatı altında toplama yolunda çok büyük bir fırsat yakalamıştı. Şimdi sıra diğer haçlı idarelerine ve kalelerine gelmişti. Artık haçlılar; saldırı politikalarına son vermişler ve kendilerini nasıl savunacaklarının telaşına düşmüşlerdi. Böylece bölgede akan Müslüman kanı da durmuş, Müslümanların ekonomik şartları yeniden iyileşmişti.[695]

VII. Batılı İslam Araştırmacısı John Laymond'un Zengî Hakkındaki Görüşleri

John laymond, yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki en önemli Amerikan tarihçisi kabul edilmektedir. Özellikle haçlı savaşları üzerinde çalışma yapmış olan tarihçinin çalışmaları genelde Kudüs kontluğu ve Kudüs tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır. Tarihçinin bu konuda önemli bir eseri "Müslüman ve İran kaynakları ışığında haçlı seferleri" adını taşımaktadır. Bu kitabında Müslümanların cihad anlayışına da değinmeye çalışmıştır. Laymond'a göre Müslümanların haçlı savaşları ve özellikle de Zengî'nin faaliyetleri, ekonomik ve siyasi nedenlere dayanmakta olup pek de dini gerekçeleri yoktur. Kemalettin bin Adim'in de iddia ettiği gibi Zengî'nin zaten ta Musul beyi olduğu andan itibaren Rühâ'da gözü vardı. Zengî, Rühâ'yı Harran beyi Cemalettin Ebu'l-Meali'nin yardımıyla ve bazı Rühâ'lıların

693 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.165.
694 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.156.
695 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.156.

haçlılara ihaneti sayesinde ele geçirmiştir.[696] Laymond'a göre Rühâ'nın kendi elinden çıkmasını hazmedemeyen Harranlılar Zengî'ye yardım ederek bölgeyi ele geçirmek istemişlerdir.[697] Zengî'nin Hama ve Humus'u ele geçirmesi Artuklular'a karşı verdiği mücadeleler de O'nun bu siyasi hırsını göstermektedir.[698] Anladığımız kadarıyla Laymond, bu görüşlerini şu delillere dayandırmaktadır:

1. Zengî, Rühâ'ya saldırmak için şehrin zayıf zamanını kollamış ve hatta bir takım hilelere başvurmuştu. Bunu yaparken de Harranlılardan yardım almıştı. Laymond, muhtemelen bu davranışları dikkate alarak Zengî'nin dini gerekçenin aksine siyasi ve ekonomik saiklerle hareket ettiğini düşünmüş olmalıdır.[699]
2. Laymond'un iddiasını dayandırdığı ikinci delil ise Zengî'nin Latinlerle yaptığı ittifaklardır. Zira Zengî, Rühâ'yı ele geçirmek için bazı haçlı devlet adamlarını kullanmıştı. Mesela, başka saldırılarda Bizans ile de saldırmazlık anlaşması imzalamıştı. Şu halde Zengî'nin sadece siyasi hırslarıyla hareket ettiği iddiasında Laymond kendince haklı görünmektedir.[700]
3. Laymond'a göre Zengî'nin siyasi hırsları olan ve çok da dindar olmayan bir adam olduğuna dair bir başka gerekçesi, Zengî'nin Müslümanlara karşı da savaşmış olmasıdır. Bu durumda Zengî, Müslüman yada haçlı ayrımı gütmeden herkese karşı savaşan bir zorbadır. [701] Halbuki biz daha önce Zengî'nin haçlılarla ve Bizans ile neden ittifak ettiğini ve asıl önemlisi Müslüman beyliklere karşı ne gerekçeden dolayı mücadele ettiğini açıklamıştık. Zengî'nin tek amacı vardı; haçlıları bölgeden çıkarmak. Bunun için de önce Müslümanları birleştirmesi gerekiyordu. Sonra da haçlıları birbirine düşürmek ve Bizans'ı kendi yanına çekerek Katolik-ortodoks anlaşmazlığını kullanmak istemişti. Siyasi idealleri ve İslami davası olan bir kimsenin İslam'ın müsaade ettiği ölçüde siyasi ve askeri hilelere başvurmasından yada Müslümanları birleştirmek için gayret etmesinden ve bu uğurda da ümmetin birliğini istemeyenlere karşı savaşmasından daha normal ne olabilir? Ayrıca bütün bu faaliyetler Kur'an ve Sünnet'e de uygundur.
4. Laymond'un bir başka hatası da haçlıları haklı göstermek ve tamamen başarılı kılarak Müslümanların başarılarını gizlemeye çalışmaktır.

---

696 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.166.
697 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.166.
698 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.166.
699 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.167.
700 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.168.
701 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.168.

Batılı araştırmacılar, bu gibi iftira ve yanlış bilgilerle bir takım art niyetler taşımaktadırlar. Müsteşriklerin bu gibi çalışmalarının başlıca birkaç amacından bahsetmek gerekiyor:

1. Müslümanların tarihle bağını koparark tarih şuurunu zedelemek ve tarihsiz-geleneksiz bir nesil yetiştirmek.
2. Cihad şuurunu yok ederek İslam'ı sadece ibadete ve güzel ahlaka indirgemek, İslam dininin ameli ve siyasi boyutunu tahrif ederek dinin hükümlerini birbirinden ayırmak.
3. Müslümanları birbirine düşürmek ve Müslümanların birleşmesine mani olmak.
4. Kafirlerin zayıf ve başarısız yönlerini gizlemeye çalışarak küfrü ve düşmanları güçlü, akıllı ve kahraman göstermek.
5. Özellikle Zengî gibi azimli, dahi ve idealleri olan şahsiyetli bir kahramana ve yine korkusuz, atılgan ve ileri görüşlü örnek bir alim olan Kadı Şehrezuri'ye olan düşmanlıkları ve attıkları türlü iftiraların sebebi budur.

VIII. Şairlerin Zengî'nin Rühâ Zaferine Dair Methiyeleri

Birçok tarihçi ve edebiyatçı haçlı savaşlarındaki şiirlere pek önem vermediler. Günümüz tarihçileri zaten şiir konusunu ihmal etmişlerdir. Edebiyatçılar ise batılı meslektaşları gibi davranıp hiçbir yararı olmayan ve çoğu zaman da ahlaktan uzak şiirler üzerine çalışmışlardır. Oysa bu Şiirlerde hem tarihi malumatlar vardır hem de Müslüman hissiyatını çok güzel anlatan ve insana mücadele azmi veren müminleri ümitlendiren şiirler vardır. Tarih kitaplarının bahsetmediği birçok meseleleri de bu şiirlerden öğrenmek mümkündür. Mesela haçlıların zulüm ve vahşetleri, görgüsüzlükleri ve insanlık dışı davranışları, medeniyetten ve terbiyeden uzak oluşlarına dair bir sürü şiir varittir. Ayrıca Müslümanların kahramanlıklarını ve savaş taktiklerini de anlatan çok güzel ve değerli şiirler vardır. Bu şairlerden bazıları; Müslüman askerleri savaşta galeyana getirmek için şiir yazarken, bazıları da milliyetçilik ve yağma hırsı yerine Türküyle Kürdüyle Arabıyla Müslümanların tek bir saf olması gerektiğine dair halkı bilinçlendiren şiirler yazmışlardır.

Konumuz olan Rühâ'nın fethine dair de İmâdüddîn'i öven ve bu fethin İslam dünyasında nasıl yankılandığını anlatan çokça şiir vardır.[702] İbnü'l-Esîr, bu şiirlerden bazılarının bize kadar ulaşmasına vesile olmuştur:

---

702 Şi'ru'l-cihâdi'ş-şâmî fî muvâceheti's-salîbiyyîn, s.10.

Bir ordu ki atları yola çıkınca
Ufukları kapladı atları ve silahları
Acı gerçekler konuşuluyordu
Herkes bu gücü konuşuyordu

Omuz omuzaydı askerler
Kalpleri de birbirine bağlıydı
Birlikler ip gibi dizilmişlerdi
Hepsi de İmâdüddîn'e sadıklardır[703]

...

1. İbnü'l-Kayserânî'nin Rühâ Fatihi İmâdüddîn'e Yazdığı Methiyeler:

Her şey O'nu konuşuyordu
Geyikler bile dua ediyordu
Eğer direği olmazsa İslam'ın
Din zayi olur, herkes biliyordu

Babası devletin ortağı idi
Kendisi de sonradan öyle olmuştu
O'nun doğduğu güne
İnsanlar müştak olmuştu

O şehir fethedildiği gün
Yeni bir milat oldu
Kıyamete kadar belki
Kimse unutmaz bunu

Müslümanların namusu olan şehir
Elli yıldır küfrün elindeydi
Bu şehri ele geçirmek hep
İmâdüddîn'in hayalindeydi

Küfür güçlü ama
İpleri Zengî'nin elindeydi
İslâm ordusu kalabalıktı ama
Emirleri Zengî'nin dilindeydi

[703] Ravzateyn, 1/139.

İmâdüddîn savaş ustasıydı
Düşmanla meydanda oynadı
Harp oyunlarını da bilirdi
Düşmanı gafil avladı

...

Rühâ'nın fethi, haçlıların Müslümanlara olan bakışlarının değişmesine neden olmuş ve bölgede yarım asırdır hüküm süren haçlı idaresine son vermiştir. Bu durum birçok şiirde dile getirilmiştir:

Bu gün öyle bir gün ki
Rüha görmedi böylesini
En büyük fetihtir bu fetih
Müslümanlar gördü güzel günlerin müjdesini

Şimdi yeni günler başlıyor
Müslümanlar için artık karanlık bitti
Şimdi herkes daha iyi biliyor
Bedir'de zafer vadeden ayeti

Melekler ordusu geldi imdada
Herkes buna şahitti
Kafirlerin gırtlağına çöktüler
Frenkler için rezil bir gündü.[704]

...

Bir başka şiirinde Kadı Kemalettin bin Şehrezuri'ye de övgüde bulunmuş Rühâ'yı fetheden gazilere ve burada şehit düşenlere Me'vâ cennetlerinin kendilerini beklediğini anlatmıştır.

2. İbn Münîr'in Rühâ Fatihi İmâdüddîn'e Yazdığı Methiyeler:

Ne güzellikler vermiş
Ey aziz sana Mevla
Ne kudretler ihsan etmiş
Bu adil zahit imama

[704] Ravzateyn, 1/144.

Sen elinden geleni yaptın
Gerisi Allah'tandır
Gece gündüz uğraştın
Başarı Mevla'dandır

O ecrini verecek
Hem de en güzelinden
Adalet doldu her yer
Ey kahraman ellerinden

...

İbn Münîr'e ait bir başka kaside:

Zaferin duyuldu hep
Müminlerin arasında
Dualar ettiler hep
Camilerde kürsülerde[705]

14. RÜHÂ (URFA) FETHİNİN ASKERİ SONUÇLARI

Zengî, Rühâ'yı aldıktan sonra bu kontluğa bağlı diğer kaleleri ele geçirmekte pek zorlanmadı ve kısa süre içinde Rühâ'ya bağlı bütün kaleler fethedildi.[706] Önce Suruç şehrine yöneldi. Suruç varisi çareyi kaçmakta bulmuştu. Böylece şehir savaşsız ele geçirildi. Çok geçmeden Suruç'a bağlı kaleler de birer birer teslim alındı.[707] Bazı bölgeler direnmek istediyse de pek faydası olmamıştır.[708] Son olarak Bire kalesi kalmıştı. Burası güçlü bir kaleydi ve Cosalin de buraya sığınmıştı. Zengî, şehri kuşattı. Tam sonuç alacakken Musul'da naibinin öldürüldüğü haberini aldı ve kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Cosalin rahat bir nefes almıştı fakat Zengî'nin ikinci kez üstüne geleceğini bildiğinden Artuklu beyi Hüsamettin Timurtaş ile anlaşmaya çalıştı. Böylece Fırat'ın doğusunda kalan bütün haçlı kaleleri Müslümanların eline geçmişti.[709] Geniş Urfa kontluğundan Cosalin'in elinde kala kala Fırat'ın batısındaki birkaç haçlı kalesi kalmıştı sadece: Başir tepesi, Maraş, Dülük, Simsat, Antep ve Azer gibi.[710] Bu kaleleri fethetmek de Nu-

[705] Ravzateyn, 1/144.
[706] Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.156.
[707] Zeylü tarih-i Dımeşk, s.280.; İmâdüddîn Zengî, s.156.
[708] Zeylü tarih-i Dımeşk, s.280.; İmâdüddîn Zengî, s.157.
[709] Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/96.; İmâdüddîn Zengî, s.157.
[710] İmâdüddîn Zengî, s.157.

reddin Mahmut Zengî'ye nasip olacak ve Urfa kontluğuna bağlı bütün haçlı kaleleri yerle bir edilerek bu bölgedeki haçlı varlığına son verilecektir.[711]

15. ZENGÎ'NİN HAÇLILARLA MÜCADELE YÖNTEMİ

Zengî, genelde haçlılarla meydan savaşlarında yüzyüze gelerek haçlı ordularına ağır kayıplar verdirmek ve kesin zaferler kazanmayı tercih etmiştir. Bunun haricinde kale kuşatmalarında onlarla mücadele etmiştir. Fakat bazen düşman kalabalık oluyordu yada Irak veya diğer bölgelerdeki karmaşalardan dolayı tedbiren ordusunun bir kısmını bu bölgelerde bıraktığı durumlarda; gerilla ve vurkaç taktiklerini de uygulamıştır. Zengî bu yöntemi birkaç amaç için kullanmıştır: meydan muharebesinden önce düşman kuvvetlerinin psikolojisini bozmak ve onlara kayıplar verdirmek, yada kaçan düşmanın tekrar toparlanmasına fırsat vermemek. Bazen de bu vurkaç taktikleri istihbarat yada bilgi toplamak veya düşmanın lojistik destek almasını engellemek için yapılıyordu. Bu taktiğin bir başka uygulandığı yer ise düşman birlikleri arasındaki irtibatı engellemekti. Fakat bu gibi saldırıların en büyük yararı, düşmana maddi ve ekonomik kayıplar verdirmek olmuştur.[712] Bu gibi saldırılarda asıl vurucu güç, savaş taktiklerinde uzman ve hızlı hareket eden Türkmen birlikleri olmuştur. Türkmenlere bazı imtiyazlar tanıyan ve eğitimlerine önem veren Zengî, özellikle İyitekin oğlu Süvar'dan istifade etmiştir. Türkler ve Yaruk'lar cesur ve atılgan kimseler olarak bu savaşlarda çok büyük yararlıklar göstermişlerdir. Zengî, bunlara Haleb bölgesini vermişti. Zira hem burası Türkmen birliklerinin eğitimi ve karargah kurması için müsaitti. Hem de Haleb, Antakya ve Rühâ arasındaki bölgeye hakimdi ve bu iki kontluğun arasındaki işbirliğini engellemek için stratejik bir noktada bulunuyordu. Ayrıca burası bir Serhat/sınır boyu şehriydi ve bu yüzden akın yapmalarına daha müsaitti. Türkmenler de bu faaliyetlerinin karşılığında hem taltif alıyor ve kahramanlıklarını gösterip şöhretlerini arttırıyorlardı hem de ganimet ve toprak elde ediyorlardı.

Mesela 524/1129 senesinde Zengî, birkaç birliği bölgede keşfe göndermişti. Fakat bu birlikler Urfa Kontu Cosalin'in baskınına uğradı. Birçok Müslüman da şehit düştü.[713] Bir yıl sonra Zengî, bu saldırının intikamının alınması için Süvar'ı görevlendirdi. Süvari o sene Esarib'i yağmaladı. Bir yıl sonra da yani 526/1131'de Tel Başir Türkmenlerin eline geçti.[714] Süvari fetihlerine devam

711 İmâdüddîn Zengî, s.157.
712 İmâdüddîn Zengî, s.158.
713 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/4.; İmâdüddîn Zengî, s.159.
714 İmâdüddîn Zengî, s.160.

ederek 527/1132'de Coselin ile karşı karşıya geldi. Fakat bu defa Kudüs kontu Poldevin de yardıma gelmişti. Müslümanlar bozguna uğrayıp geri çekildi. Fakat Süvari, birliklerini tekrar toparlamayı başarıp zafer sarhoşu olan düşmana hiç beklemediği bir anda baskın düzenlendi. Müslüman esirler kurtarıldığı gibi düşmandan da birçok esir alındı. Esirler arasında haçlı komutanları ve ileri gelen yöneticiler de vardı. Bu baskında başka ganimetler de ele geçirildi. Böylece Süvari, ani ve cesur baskınlarla Müslümanları bozgundan kurtarmış ve Müslüman askerlerin moralini düzeltmiştir. Ayrıca Haleb civarında haçlılar eline geçen birkaç bölgeyi de geri almayı başarmıştır.[715] Urfa Kontu Cosalin, Süvari'nin bu baskınına çok öfkelenmişti. Zira Müslümanları bozguna uğrattığını düşünürken kendisi saldırıya uğramış ve hayal kırıklığı yaşamıştı. Diğer haçlı kontlarının yardımıyla yeni bir ordu toplayarak Süvari'nin üzerine yürüdü. Süvari'nin yanında Balabekli Menbiç beyi Hassan da vardı. Haçlılar bozguna uğratıldı. Süvari ve adamları neredeyse hiçbir kayıp vermeden düşmanın çoğunu kılıçtan geçirdiler veya esir aldılar.[716] Aynı yıl Süvari atlı birliğiyle sefere çıkarak üzerine gelen birkaç haçlı birliğini daha def edip Tel Başir'i yağmaladı ve yaklaşık bin kişiyi kılıçtan geçirdi. Geriye kalanları da esir edip Haleb'e döndü.[717] 528/1133 yılı başlarında Kutmuş haçlı komutanı Kanserin'e yürüdü. Emrinde Antakya atlı birlikleri vardı. Süvari bu birlikleri Haleb yakınlarında karşıladı. Başlangıçta düşmanın sayı üstünlüğünden dolayı zor durumda kalan Müslümanlar Süvari'nin emriyle geri çekildiler. Düşman geri çekilen Müslüman birliklerini takibe koyuldu. Fakat aniden toparlanan Süvari'nin atlı birlikleri düşmanı kuşattılar ve bozguna uğrattılar. Aynı yıl Rühâ kontu karşı bir saldırı düzenleyerek Haleb'in kuzey tarafında kalan bölgeleri yağmaladı. Bölgedeki Müslümanlar kılıçtan geçirildi ve kalanlar da esir edildi. Bazı şehir ve köyler yağmalandı.[718] Fakat çok geçmeden Süvari'den karşı hamle geldi. Düşmanlarını Harim'de pusuya düşüren Süvari, Müslüman esirleri kurtardı. Yağmalanan şeyleri de geri aldı. Ayrıca bu savaşta haçlılar ağır kayıplar verdiler ve birçok haçlı askeri de esir edilmişti.[719] Süvari, her yıl bu baskınları aralıksız devam ettiriyordu. Ayrıca bölgede keşfe çıkan yada saldırıya geçen haçlı birliklerini de teker teker bu gibi baskınlarla avlıyordu. 530/1135'de 3.000 atlı ile geniş çaplı bir sefer düzenleyen Süvari, birçok haçlı şehrini yağmalayarak Lazkiye'ye geldi. Burada hiç beklenmedik bir anda haçlı garnizonlarına saldıran Süvari ve emrindeki Türkmen atlı birlikleri, haçlılara ağır

715 İmâdüddîn Zengî, s.160.; Zeylü tarih-i Dımeşk, 240-241.

716 İmâdüddîn Zengî, s.160.

717 İmâdüddîn Zengî, s.161.

718 Zübdetü Haleb, 2/252.

719 Zübdetü Haleb, 2/254.; İmâdüddîn Zengî, s.161.

kayıplar verdirdiler. Haçlıların askeri yığınakları ve silahları yağmalandı. Yaklaşık 7.000 haçlı esir edilmişti. Ele geçirilen ganimetler de çok fazlaydı. Bu zaferin haberleri bölge Müslümanlarında sevinç yarattı. Bu son saldırı, haçlılara çok büyük bir darbe vurmuştu ve haçlı saflarında çok büyük moral bozukluğuna sebep olmuştu.[720] 529-530/1134-1135 yılları boyunca Antakya'daki iç karışıklıklardan istifade eden Türkmen birlikleri bu kontluğa bağlı şehirleri yağmaladılar. Birkaç kale de bu seferlerde tahrip edildi. Antakya kontu kalesine çekilerek savunma durumuna geçmiştir.[721] 530/1135 yılı sonlarında bölgeye doğru bir Bizans birliğinin ilerlediği haberini alan Süvari, bu birliğin de üstesinden gelecek ve aldığı ganimet ve esirlerle Haleb'deki karargahına geri dönecektir.[722] Birkaç ay sonra intikam almak isteyen Bizanslılar ve haçlılar ortaklaşa bir ordu hazırladılar. Bu ordu Haleb yakınlarındaki Esarib'i ele geçirdi. Esarip yakınlarında yaşayan birçok Müslüman da esir olarak toplanıp Esarib'e getirildi. Bu durumu haber alan Süvari, Hıristiyan ordusunun Esarib'ten çıkmasını bekledi. Ordu yanında Müslüman esirlerle intikale başladığında karşılarında Süvari'yi buldu. Hıristiyan birlikleri bozguna uğratılıp dağıtıldı ve Müslüman esirlerin kahir ekseriyeti de kurtarıldı. Haleb halkı bu olaya çok sevinmiş ve Süvari'yi tebrik ederek kendisine dualarda bulunmuşlardır.[723] Haçlılar ile Türkmenler arasındaki bu mücadele devam etti. 533/1138'de Süvari atlı birlikleriyle tekrar sefere çıktı. Fakat bu sefer karşısında güçlü bir ordu vardı. Bozguna uğrayan Süvari, 1.000 atlısını esir vererek Haleb'e geri çekildi.[724] 534-535/1139-1140 yılları arasında bu mücadelelere ara verildi. Zira bu yıllarda Zengî, Dımeşk'i ele geçirmek için uğraşıyordu ve Süvari de kendisine yardım ediyordu. Haçlı orduları da Dımeşk'e yardım etmek için Dımeşk bölgesindeydi. Dımeşk'teki olaylar sona erdikten sonra mücadele yeniden başladı. 536/1141'de haçlılar Haleb bölgesine yeni birlikler gönderdiler. Süvari bu sefer oğlu Alemüddîn'in komutasında atlı birlikleri haçlıların üzerine gönderdi. Alemüddîn, haçlıları bozguna uğratmayı başardı ve bölgeyi yağmalayarak ta Antakya surları önüne kadar geldi.[725] Aynı yıl bölgeye başka Türkmen birlikleri de gönderildi. Yine bölgedeki haçlı askerleri kılıçtan geçirildi. kaynaklarda bu saldırılarda 7.000 civarı haçlının öldürüldüğü nakledilyor. Ayrıca birçok da esir alınmıştır.[726] Aynı yılın Ramazan ayında Süvari bizzat kendisi birliklerin başında sefere çıktı. Antakya'nın doğusunda Asi nehri kenarındaki Hadid

720 Zeylü tarih-i Dımeşk, s.255-256.; İmâdüddîn Zengî, s.161.

721 İmâdüddîn Zengî, s.161.; El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.1/510.

722 İmâdüddîn Zengî, s.162.; Zübdetü Haleb, 2/263.

723 İmâdüddîn Zengî, s.162.

724 İmâdüddîn Zengî, s.162.; Zübdetü Haleb, 2/271.

725 İmâdüddîn Zengî, s.162.; Zübdetü Haleb, 2/275.

726 İmâdüddîn Zengî, s.163.; Zübdetü Haleb, 2/275.

şehrine geldi. Burada konuşlanmış olan haçlı ordusu üzerine saldıran Süvari, ordunun yarısından fazlasını kılıçtan geçirdi. Süvari'ye karşı mücadele edemeyeceğini anlayan haçlı ordusundan geri kalanlar da teslim oldu. Esir alınan askerler Haleb'e getirildi.[727] Bu olay üzerine Antakya kontu karşı saldırı düzenlemek istedi ve Buzaa üzerine yürüdü. Fakat erken davranan Süvari, haçlı birliğinin önünü kesti. Savaşmaya cesaret edemeyen haçlı ordusu geri çekilmeye mecbur kaldı. Fakat bu sırada Süvari'nin Buzaa'da olmasını fırsat bilen Rühâ kontu Cosalin saldırıya geçerek Haleb civarını yağmaladı. 900 civarı Müslüman esir edildi. Süvari derhal Cosalin üzerine yürüdüyse de Cosalin karşı koymak yerine ateşkes imzalamayı teklif etti.[728] 538/1143 yılına kadar devam eden küçük çatışmalardan sonra haçlılar o yıl büyük bir orduyla yola çıktılar. Bazı Müslüman bölgeler yağmalandı.[729] Fakat çok geçmeden Süvari de diğer Türkmen beylerinin de yardımıyla karşı saldırıya geçti. Basuta şehrinde karargah kuran Hıristiyan haçlı birlikleri kuşatıldı. Dağılan haçlı birlikleri geri çekildi. Müslüman esir ve ganimetler geri alındı. Basuta şehri de ele geçirildi. Basuta şehrinin Hıristiyan valisi de adamlarıyla birlikte tutuklanarak Haleb'e gönderildi.[730]

16. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'NİN İSLÂM TARİHİ AÇISINDAN ASKERİ VE SİYASİ ÖNEMİ

Zengî, siyasi projelerinin büyük bölümünü gerçekleştirmiş bir devlet adamı olarak başarılı bir siyaset adamı, kararlı ve azimli bir asker ve büyük idealleri olan bir Müslüman önder olarak örnek bir şahsiyet kabul edilebilir. Haçlı savaşlarında Müslümanların başarılı olması için önemli bir görev üstlenmiş ve bu görevi layıkıyla yerine getirmiştir. O, hem birbirinden manevi olarak kopmuş Müslümanlara bir ümmet olma şuuru kazandırmış hem de parçalanmış küçük Müslüman beylikleri gücü yettiği nispette bir araya toplamayı başarmıştır. O'nun başlattığı bu güzel hareket kendisinden sonra devam edecek ve O'nun izinden gidenler ümmetin birliğini sağlamayı başaracaklar ve haçlıları bölgeden silip atacaklardır. Bu başarıları, dahiyane siyasetine ve istikrarlı askeri faaliyetlerine borçludur. 522/1122 senesinde Selçuklu Sultanı Melikşah'ın torunu Sultan Mahmut'tan aldığı ferman ile Suriye ve Irak bölgesinin resmi yöneticisi olmuş ve daha sonraki başarılarıyla bu resmi ünvanı fiili olarak da hak etmiş; otoritesini daha da sağlamlaştırmıştır. Selçuklu ve Abbasi yönetimlerini ustaca kullanarak siyasi otoritesini sağlamlaştırırken haçlılara karşı verdiği mücadelelerde hem haçlılar hem de Müslümanlar nezdinde şöhreti artmıştır. Islah ve

727 İmâdüddîn Zengî, s.163.; Zübdetü Haleb, 2/275.

728 İmâdüddîn Zengî.

729 Zeylü tarih-i Dımeşk, s.278.; Zübdetü Haleb, 2/277-78.

730 Zübdetü Haleb, 2/278.; İmâdüddîn Zengî, s.163.

imar faaliyetleri ile Müslümanların kötü ekonomik şartlarını düzelterek insanların hayır duasına nail olmuştur. Güçlü şahsiyeti ve askeri-siyasi gücü sayesinde düşmanlarına korku vermiş, diğer Müslüman devletleri birlikte hareket etmeye ikna etmiştir. Artuklular bile O'nunla ittifak yapmak zorunda kalmış hatta Anadolu Selçuklularına bile yardım etmiştir.

Fakat diğer taraftan O'nun bu başarıları kendisine birçok da düşman kazandırmıştır. Gerek Zengî'nin beyliklerini elinden aldığı yerel yöneticiler gerekse kalelerini kaybeden haçlılar kendisine düşman olmuştur. Ayrıca İslami kuralları uygularken birçok kimseyi de cezalandırmış O'nun bu adaleti, zalim kimseleri kendisine düşman etmiştir. Buna ilaveten bir de Zengî'yi kıskanan bir sürü insan ortaya çıkmıştır.[731] Zengî'yi bütün bunların yanında başka zorluklar da bekliyordu. Bir taraftan ümmetin yozlaşmış ahlakı, diğer taraftan son yirmi yılda bölgedeki haçlı zulmü ve yağmasının Müslümanlarda oluşturduğu maddi ve manevi zararlar; ümitsizlik ve korkular. Ayrıca daha önceki başarısızlıklardan dolayı haçlılar önemli kaleleri ele geçirmişlerdi ve çetin dağlık bölgelerde akarsularla çevrili bölgelerde muhkem kaleler inşa etmişlerdi.[732] Bütün bu zorluklara rağmen İmâdüddîn, ileri görüşlü ve azimli bir kimse olarak; hayatı boyunca asla ideallerinden vazgeçmemiş projelerinden taviz vermemiştir. Her ne kadar arasıra başka olaylar O'nu meşgul etse de; bu olumsuzluklar yada yorucu işler, Zengî'yi ideallerinden vazgeçirememiş sadece geçici süre planlarını ertelemesine sebep olmuştur.

Bu yüzden İmâdüddîn Zengî, İslam tarihinde Müslümanları ilk defa tek bir çatı altında toplamayı bir hedef haline getiren kimse olarak kabul edilir. Zira daha önce tek bir devlet olan İslam ümmeti zamanla çeşitli nedenlerden dolayı parçalanmıştı. Kendisinden önce Tuntekin oğlu Mevdud, İlgazi ve Artuklular ve Porsuki Ak Sungur, haçlı istilası karşısında bir Müslüman cephe kurmak istemişlerse de; buna imkânları olmamış ve bu zatların faaliyetleri yerel kalmıştır. Onların açtığı bu çığırı ilk defa büyük ölçüde tamamlayan Zengî olmuştur.[733]

17. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'NİN SON GÜNLERİ

I. Hastalanması ve İyileşmesi

Şair İbn Münir'in bir kasidesinden İmâüddîn'in 540/1145'de el ve ayaklarına bir hastalık sirayet ettiğinden bahseder. Bu hastalıktan bayağı muzdarip olan Zengî, bir süre sonra sağlığına kavuşmuştur:

731 İmâdüddîn Zengî, s.165.
732 İmâdüddîn Zengî, s.166.
733 İmâdüddîn Zengî, s.166.

Hasta oldu aziz melik
Halk hummaya tutuldu bu yüzden
O iyileştiği zaman
Müslümanlar da iyileşti

Sevinmişti haçlılar
Sevinmiş idi Bizans
Kinlerini kusmak için fırsat bulduk sandılar

Şifa Mevla'dandır
Ömür de O'nun elinde
Uzattı ömrünü Zengî'nin
Her şey O'nun kudretiyledir[734]

...

II. Şehit Edilmesi (541/1146)

Kaynaklar Zengî'nin 5 Rebiulevvel 451/15 Ağustos 1146 Perşembe gecesi suikaste uğradığı konusunda müttefiktirler. Olay Caber kalesi kuşatması sırasında gerçekleşmiştir. Çadırında uyuyan Zengî, bir yada birkaç yakın koruması (ki bunlar köledirler) katledilmiştir. Failler gece karanlığında olay yerinden kaçmayı başarmışlar ve (muhtemelen işbirliği yaptıkları) Caber kalesine sığınmışlardır. Bu durum üzerine orduda huzursuzluk çıkmış ve Zengî'nin yakın adamları olaya hakim olarak kuşatmayı kaldırmaya karar vermişlerdir.[735] İbnü'l-Esîr, Zengî'nin şehadeti hakkında bir mersiye yazmış ve O'nun bir güvencin gibi kanatlanıp Rabbine kavuştuğunu ve en büyük arzusuna nail olduğunu dile getirmiştir.

Ölüm kendisini gizlice yakalamış ve hakkındaki takdir bir ihanet ile tecelli etmiştir. Oysa aslında hepimizin sonu budur. Fakat O, Allah yolunda mücadele etmiş ve dolu dolu bir hayat sürmüş, Rabbine hayırlı işlerle kavuşmuştur.[736] Ne kadar güçlü yada meşhur olsa da her insanın ve her siyasetçinin bir sonu vardır.[737] İnsanlar O'nun şehadetine çok üzülmüşlerdir ama aynı zamanda Zengî'nin şehit oluşuna da imrenmişlerdir. O'na, hep arzu ettiği şekilde ölmek nasip olmuş; yatağında yada hasatlıktan değil cephede Allah yolunda savaşırken şehit düşmüştür.[738] Her ne kadar kendi adamları tarafından şehit edilmiş olsa da

734 Ravzateyn, 1/153.
735 Zeylü tarih-i Dımeşk, s.284.; İmâdüddîn Zengî, s.183.
736 Ravzateyn, 1/154.
737 Ravzateyn, 1/155.
738 İmâdüddîn Zengî, s.183.

bu olayda düşmanlarının parmağı olduğu şüphesizdir. Kaynaklar O'nun neden ve nasıl katledildiği konunda değişik bilgiler nakletmişlerdir. Zira İmâdüddîn'in kendisine bağlı bir özel muhafız birliği vardığı. Bu birlik O'nunla yatar O'nunla kalkardı. Kendisini seven ve saygı duyan bu sadık muhafızlar kölelerden seçilmişti ve yirmi dört saat Zengî'nin her halinde yanında olurlardı. Fakat bu muhafızlar arasında illa ki bozuk kimseler de vardı. Zira Zengî'nin muhafız alayı çeşitli milletlerden seçilmiş değişik kölelerden oluşuyordu ve aralarında Türklerden başka Ermeniler ve Rumlar da vardı. Bu kölelerin arasında savaşta ele geçirilenler yada yakın akrabaları öldürülenler illa ki vardı. Bu yüzden bazı kölelerin intikam için fırsat kolladığını söylemek mümkündür. Anlatıldığına göre bir gece köleler kendi aralarında şakalaşırken Zengî'yi uyandırmışlardı. Sert ve disiplinli olan Zengî, bu köleleri azarlamış ve muhtemelen de cezalandırmıştı. Rivayette adı geçen kölelerden birisinin adı enteresandı. Yarankaş. Bu isim Zengî'yi şehit ettiği adamla aynı adı taşımaktadır. Muhtemelen ikisi aynı kişi olmalıdır. Yarankaş isimli bu köle, geceleyin tek başına veya birkaç arkadaşıyla Zengî'nin çadırına gizlice girmiş ve boğazını keserek Zengî'yi şehit etmiştir. Bu adam muhtemelen rütbe sahibiydi. Zira Zengî'yi şehit ettikten sonra Caber kalesine sığınmıştır. Kalede ağırlanması ve ödüllendirilmesinden sıradan biri olmadığını anlıyoruz.[739] Olay bir anda hem Caber kalesi içinde hem de Zengî'nin ordusu arasında yayıldı. Zengî'nin ordusunda fırsat kollayan birkaç hain de bu olayı kullanarak ordunun moralinin bozulmasına ve savaş azminin kırılmasına sebep olmuşlardır. Bu olay; İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Kalesani ve İmad el-İsfehani tarafından ufak farklılıklarla birlikte aynen anlatılmıştır.[740]

İbnü'l-Adim'e göre Zengî, şehit edildiği gece Yarankaş'ı azarlamıştı. Cezalandırılmaktan korkan Yarankaş, Zengî'nin uyumasını bekleyerek O'nu öldürmüştür.[741] Fakat İbnül'l-Kalesani başka bir ihtimale deha yer veriyor. Aynı ihtimal Ransman ve Elisiyef tarafından da dikkat çekici bulunmuştur. Bu da Yarankaş'ın Latin asıllı olduğu rivayetidir. Hasan Habeşi ise Yarankaş'ın Batini asıllı olabileceği ve Zengî'nin yanına sızdırılmış olabileceğinden bahseder.[742] Caber beyi, bu kuşatmadan ancak Zengî'yi öldürmekle kurtulabileceğini düşünüyor da olabilir. Zira İbnü'l-Kalesani, daha sonra Zengî'nin öldürülmesi olayı araştırılırken Menbec kalesi beyi olan ve Zengî'nin itaatine giren Hassan'ın Caber kalesi ise gizli bir görüşmesinin ortaya çıktığından bahseder. Bu görüşme surların dibinde bir gece gizlice gerçekleştirilmiştir. Hassan, Caber kalesi beyi Ali'ye bu olaydan nasıl

739 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.160.

740 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.160.

741 İmâdüddîn Zengî, s.184.; Zübdetü Haleb, 2/281-282.

742 Nûruddîn ve's-salîbiyyûn, s.40.; Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.184.

kurtulacağını sormuş; Ali de "Sen nasıl kurtulduysan öyle" diye cevap vermiştir. Zira Hassan, daha önce bir Habis Belk'in kuşatmasından Menbecî kurtarmak için Habes Belk'e suikast düzenletmiş; suikast başarılı olmuş ve Belk öldürülmüş; Menbeç de kuşatmadan kurtulmuştur. Daha sonra Yarankaş'ın Caber kalesine sığınması da bu ihtimali güçlendirmektedir.[743] Şu halde Yarankaş'ın Zengî'yi şehit etmesinde üç türlü sebep aramak gerekiyor: kişisel çatışmalar, intikam ve siyasi gerekçeler.

Kişisel Gerekçeler

Yarankaş, Zengî'nin sert ve disiplinli mizacından rahatsız olmuş gibi görünüyor. Bu yüzden muhtemelen Zengî'den pek hoşnut değildi. Son gece yaşanan olaylar da bunun üzerine gelmişti ve Yarankaş, Zengî'nin kendisini cezalandırmasından korkarak kendisine suikast düzenlemişti.[744] Bu kin, O'nu Zengî'den intikam almaya götürmüştür. Yarankaş, Zengî'nin kendisini diğer muhafızların yanında azarlamasını bir hakaret olarak görmüştü ve kendi çapında güya onurunu kurtarmak istiyordu. İsfehânî, Yarankaş'ın kin ve hainliğine delil olarak Zengî'yi uyurken boğazını keserek vahşice öldürmesini delil olarak gösteriyor.[745]

Siyasi Gerekçeler

Yarankaş'ın, gizlice Caber kalesi ile anlaşmasında Caber halkının şehri Zengî'den kurtarmak isteğine dayanmaktadır. Yarankaş da muhtemelen Batini temayülleri yüzünden Caberlilerle anlaşmayı kabul etmiştir. Unutmamak gerekiyor ki Batıniler bu tür suikastları daha önce de düzenlemişlerdir. (Mesela Nizamulmülk'e yaptıkları gibi) daha önceden bu gibi devlet adamlarının yanına sızmakta ve hedeflerini gerçekleştirmek üzere uzun süre gizlenmekteydiler. Bu amaçları için uzun yıllar sabrederek gizlenmeyi başarmışlardı. Öyle görünüyor ki Yarankaş da çocukluğundan Zengî'nin yanına sızdırılmış; Zengî'nin güvenini kazanmış ve gözüne girmiş ve en yakınına kadar sokulmayı başarmıştır. İbn Vasıl ve İbnü'l-Kalesani'nin naklettiği Yarankaş'ın Hıristiyan ya da ermeni asıllı olabileceği iddialarına gelince, muhtemelen Yarankaş, ya haçlı köle kılığında Zengî'nin yanına sızdırılmıştır yada onlarla işbirliği yapmış olduğu iddialarından dolayı bu tür iddialar bize ulaşmıştır. Her halükarda Zengî, düşmanları tarafından şehit edilmiştir. Zaten Zengî'nin faaliyetlerden rahatsız olan bütün düşmanları, defalarca kendisine karşı açıktan işbirliği yapmışlardı. Mesela Dımeşk Zengî'nin kaç

743 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.160.

744 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.160.; İmâdüddîn Zengî, s.184.

745 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.161.

kuşatmasından haçlıları yardıma çağırarak kurtulmuşlardı. Fatimiler ve diğer Şiî-batıni unsurlar ise zaten haçlılarla açıktan işbirliği yapmaktan çekinmiyorlardı. Müslüman geçinen bu hainler; Müslümanlara eziyet ediyorlar ve İslam düşmanlarıyla işbirliği yapıyorlardı. Bu yüzden Zengî'nin şehit edilmesinde; hem Hıristiyanların hem de Şiilerin ve Batınilerin işbirliği yapmalarına şaşmamak gerekir. İbnü'l-Adim'in anlattığına göre Yarankaş, Zengî'yi katlettikten sonra gizlice Caber kalesine sığındı. Gece hem Caber'de hem de Zengî'nin ordugahında haberler yayılmıştı. Yarankaş'a Caber yöneticileri bir sürü ikramda bulundular.[746] Şehir idarecileri ertesi gün halka hitap ederek şehrin kurtulduğu müjdesini verdiler. Fakat daha sonra olayın iç yüzü anlaşılınca halk Yarankaş'ın üstüne yürüdü ve "Allah'ın laneti üzerine olsun, defol git melun adam" diye Zengî'nin haince öldürülmesine karşı çıktılar.[747] Bu olay üzerine Yarankaş gizlenmiş ve daha sonra halkın tepkisi üzerine şehirden sürgün edilmiştir.[748] Bu olaydan sonra Zengî'nin idarecileri morali bozulan ve olaya tepki gösteren askeri sakinleştirmeye çalıştırdılar.[749] Sonunda ordu ikiye bölündü. Bir grup Nureddin Mahmut ile Haleb'e döndü.[750] Ordunun diğer yarısı ise Cemalettin İsfehani'nin emrine bağlı olduğunu bildirdi. Zira Zengî'nin resmi varisi Musul vekilliği yapan Seyfettin Gazi idi. Cemalettin de bu geleneğe bağlı olarak Seyfettin Gazi'nin yanına dönmüştür.[751]

III. İmâdüddîn Zengî'ye Yazılmış Olan Mersiyeler

Zengî'nin şehit düşmesi, Müslümanlarda derin üzüntüye sebep olmuştur. O'nun şehit olmasını fırsat bilen başıbozuk Türkmen ve bazı yağmacılar tekrar ortaya çıktılar. Bu vahim durum, Ebû Yâlâ et-Temîmî tarafından şöyle dile getirilmiştir:

Çekemediler O'nu
O'nun başarılarını
Menfaatleri bozulanlar
Düşman oldular Zengî'ye

Beytülmal'i doldurdu
Adaleti sağladı
Halkın refahı için
Türlü tedbirler aldı

746 İmâdüddîn Zengî, s.166.
747 İmâdüddîn Zengî, s.166.
748 İmâdüddîn Zengî, s.166.
749 İmâdüddîn Zengî, s.167.
750 İmâdüddîn Zengî, s.167.
751 İmâdüddîn Zengî, s.167.

Yetim dullar azaldı
Ekinler doldu taştı
Hayvanlar bile doydu
Zengî'nin idaresinde

Zalimlerin elini
Çekti Müslümanlardan
Yan kesici ve katilleri
Sürgün etti ülkeden

Makam hırsı olanı
Makamından uzaklaştırdı
Mal mülk hırsı olanı
Malından mahrum etti[752]

...

Ebu'l-Hakîm el-Mağribî'nin mersiyesi:

Ölümden korkmazdı hiç
Namerde arkasını dönmezdi
Zalimin üstüne giderdi
Hiçbir şeyden çekinmezdi

Herkes heybetinden korkardı
Karşısında kimse konuşamazdı
Açıktan hiç kimse O'na
Düşmanlığa cesaret edemezdi

Bu yüzden namertçe saldırdılar
Uykuda yakaladılar
Vahşice baskın yaptılar
Ölüm O'na hainice geldi[753]

...

[752] Ravzateyn, 1/165.
[753] Ravzateyn, 1/167.

IV. İmâdüddîn Zengî Döneminin Önemli Olaylarına Dair el-Bidâye ve'n-Nihâye'den Bazı Notlar

1. 523/1128 senesinde İbnü'l-Kesir'in naklettiğine göre; Dımeşk beyi 6.000 Batıniyi kılıçtan geçirdi. Ele başlarının kafalarını da şehrin kapılarına astırdı. Bundan memnun olan halk rahat bir nefes aldı. Aynı yıl haçlılar Dımeşk'i kuşattı. Fakat halk direndi ve karşı saldırıya geçti. Birçok haçlı askeri bu çatışmalarda katledildi. Dımeşk halkı Abdülvehap Vaiz'i bir heyet ile Halife'ye gönderdi. Bağdat'a gelen bu heyet, merkez caminin minberinden halka seslendi. Sonra da Halife ile görüştüler. Halife kendilerine yardım etmesi için Selçuklu sultanına emir vereceğini söyledi. Fakat sultandan bir yardım gelmedi (muhtemelen Irak Selçuklu sultanı II. Mahmut). Allah'ın yardımıyla Müslümanlar galip gelip 10.000 haçlıyı kılıçtan geçirdiler. Geriye kalanlar da esir edildi. Dımeşk'i muhasara eden haçlılardan ancak 100 civarı geri dönebildi.[754]
2. 524/1129 senesi. Bağdat'ta büyük bir deprem oldu. Şehrin çoğu bu depremle yıkılmıştır. Aynı yıl Musul'a ateşe benzer bir yağmur yağdı ve birçok ev bu felakette yandı. Yine Bağdat'ta iki iğneli uçan akrepler ortaya çıktı. Bu felaketlerde halkın çoğu Musul ve Bağdat'ı terk etmiştir. Bu olaylarda Zengî, Şam bölgesindeki birçok şehrin yönetimine mecburi olarak el koymuştur. Aynı karmaşadan istifade eden Zengî, haçlı şehirlerine de saldırdı ve bazı kaleleri ele geçirdi. Karmaşadan istifade ederek Şam üzerine yürüyen bir Bizans ordusu da yok edildi.[755] Şairler bu olaylar hakkında da bir sürü şiir yazmışlardır.
3. Aynı yıl (524/1129) Osman oğlu İbrahim de vefat etmiştir. Kelp kabilesinden Ebu'l-İshak olarak da bilinen bu zat Gazzeliydi. Seksen yaşından fazla olan bu adam bir şairdi ve Türkler hakkında yazdığı şiirler ile bilinir:

Türkler asker millettir
Ordusu nizamlıdır
Öyle disiplinlerdir ki
Orduda nefes bile almazlar

Misafirlikte ve ikramda
Melek gibidirler
Savaşta ve düşmanlıkta
Aslan canavar gibidirler[756]

...

754 Ravzateyn, 1/167.
755 El-Bidaye ve'n-nihaye, 16/284.
756 El-Bidaye ve'n-nihaye, 16/285.

Bir başka şiiri:

Bu dünya bir maldır
Gemisi onu seçendir
Bu dünya bir yüktür
Hamalı tamah edendir

Geçmiş kaybolup gitmiştir
Gelecek ise hayaldir
Şu halde elde olan
Sadece şu an olandır[757]

...

4. 525/1130 yılında Muhammed oğlu Ahmed vefat etti. Tus şehrinden Ebu Nasr olarak da bilinir. Çok hadis ezberlemiş ve nakletmiştir. Şirazlı Ebu İshak'tan fıkıh okumuştur. Alim bir zat idi. Şiirleri de vardır. İbnü'l-Cevzî, bu zatın sohbetlerinden şiirler okuduğundan bahseder:

Bir işe sarıldın mı
Yiğitçe sarılacaksın
Şayet sözü uzatırsan
Bu ayıp sana yeter[758]

...

5. 527/1132'de haçlılar kendi aralarında savaştılar ve birçok haçlı bu savaşlarda telef oldu. Bu fırsatı hiç vakit kaybetmeden değerlendiren Zengî de bunların üzerlerine yürüyerek 1.000 kadar haçlı askerini ortadan kaldırmış bir sürü de esir ve ganimet elde etmiştir.[759] Bu yıl Makdisi olarak da bilinen Yahya oğlu Ahmed oğlu Muhammed de vefat etmiştir. İbnü'l-Cevzî'ye göre bu zat Bağdat'ta ders vermişti. Halka da vaaz ve tebliğde bulunurdu. Halka şiirler okuyarak insanları motive ederdi.
6. 533/1138'de Hatta Eflah oğlu Ali vefat etti. Halife müsterşit kendisine hilat (şilt ve takdir vermiş ve unvan vererek cübbe) giydirmiş, Cemalülmülk (devletin süsü) ünvanını vermiştir. Halife buna kırk tane konut hediye etti. Bu zat bütün bu evleri yıktırarak yerine tek bir konak inşa ettirdi. Bu konak uzunluğu altmış arşın eni de kırk arşın olan bir (yaklaşık bir buçuk dönüm) arsa üstüne kurulmuştu. Halife bu konakta sadece ahşap kullanılmasını emretti.

757 El-Bidaye ve'n-nihaye, 16/286.
758 El-Bidaye ve'n-nihaye, 16/289.
759 El-Bidaye ve'n-nihaye, 16/289.

Hattat Ali, bu konakta bütün maharetini göstermiş; konağı güzel tezhib ve hatlarla süslemiştir. Çok para harcadığı bu konağın kapısına da güzel kitabeler yazmıştı.[760] Fakat sonradan halife kendisini (görevden aldırdığı) Dübeys'i desteklediği iddiasıyla sürgün edecek konağına da el koyacaktır. Takdiri ilahi işte. Bunca israf gösterişin sonu böyle hüsranla bitmiş ve bu değerli konak daha sonra harabeye dönmüştür.[761]

7. 535/1140'da Ensârî olarak bilinen Malik oğlu Ka'b oğlu Muhammed oğlu Abdulbaki oğlu Muhammed vefat etmiştir. Küçüklüğünde Rumlar tarafından esir edilen bu zat bir çok ilimde otorite kabul ediliyordu kendi zamanında. Rumların eline esir düştüğünden Hıristiyan olması için baskı yapıldıysa da bunu kabul etmedi. Bu esnada Rumcayı öğrendi. Bu yüzden resmi görevler yapmış; elçilik görevlerinden ve yazışmalarda görev yapmıştır. Şiirleri de vardır. İbnü'l-Cevzî'nin anlattığına göre öldüğünde doksan üç yaşındaydı. Fakat duyu organları sağlamdı. Zekasından da bir şey eksilmemişti. Receb ayında vefat etmiştir. Cenazesine halk akın etti. Birçok devlet adamı ve alim de cenazesinde hazır bulundu. Bişr mezarlığına yakın bir yere defnedilmiştir.[762]

760 El-Bidaye ve'n-Nihaye, 16/323.

761 El-Bidaye ve'n-Nihaye, 16/324.

762 El-Bidaye ve'n-Nihaye, 16/330.

2. BÖLÜM

Nureddîn Zengî

BİRİNCİ KONU

Nureddîn Zengî ve İç Siyaseti

İSMİ, AİLESİ VE İKTİDARA GELMESİ

Asıl adı Nureddin Mahmut olup babasının künyesini alarak Nureddin Zengî olarak şöhret bulmuştur. Babası zamanında Şam'ın (Haleb) idaresini elinde tutuyordu (ağabeyi Seyfettin Gazi ise, babasının başkenti olan Musul'daydı). Adil bir idareci olarak tanınıyordu. Tam bir devlet adamıydı. Başarılıydı. Kahramandı. Müslümanların aslanı derlerdi. Babası İmâdüddîn ve dedesi Ak Sungur'a layık bir evlat olarak Ebu'l-Kâsım künyesini almıştır. Şevval 511/Şubat 1118'de dünyaya geldi.[763] Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkmen (Müslüman Türklere Türkmen deniliyordu) asıllı bir aile olan Zengîler Su kabilesindendi. Maalesef kaynaklarda Nureddin'in çocukluğu ve gençliği hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir. Fakat babası İmâdüddîn'in, Nureddin'e özel bir önem verdiğini biliyoruz. Babası O'nu diğer kardeşlerinden daha önde tutmaktaydı. Zira Nureddin, daha ilk andan itibaren yönetici ve asil bir kişilik taşıyordu ve ilerde büyük adam olacağı belliydi.[764] Çocukluk çağını bitiren Nureddin, babasının 541/1146'de şehit edilmesine kadar O'nun gözetimi altında ağır bir eğitime tabi tutulmuştur.[765] İmâdüddîn Musul idaresinde bulunduğu 521-541/1127-1146 seneleri arasında birçok yüksek öğrenim kurumu kurmuştu ve burada İslami ilimlerin hepsi okutuluyordu. Ayrıca diğer sosyal ve kültürel eğitimler de verilmekteydi. Nureddin de bu medreseler de İslami ilimlerin yanı sıra özel olarak

---

763 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/531.

764 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.73.

765 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.73.

askeri ve siyasi ilimleri de talim etmiş, teorik derslerin yanına pratik olarak da askeri ve siyasi bilgilerini (Necmettin Eyüp ve Şirkuh'un gözetimi altında) pratik olarak da tatbik etme imkanı olmuştur.[766] Cariyesi yoktu. 541/1146'de Dımeşk atabeyi Muinüddevle'nin kızı İsmetüddîn Hatun ile evlendi. Zira iki devlet arasında uzun süredir süregelen mücadele vardı. Uzun görüşmeler neticesinde bu evlilik bağı kuruldu. Böylece iki devlet de anlaşmış oldu. Nureddin, gönderdiği bir heyet ile Dımeşk'de kızı kendisine nikahladı.[767] Bu evlilikten bir kızı ve iki oğlu olmuştur. İlk oğlu Salih İsmail, Nureddin'in vefatından sonra bir süre iktidarı elinde tutmuş (fakat Selehaddin Eyyûbî'nin iktidarı ele geçirmesi ile görevi son bulmuş) ve 577/1182 senesinde çıbana benzer ağır bir hastalık yüzünden vefat etmiştir. Diğer oğlu Ahmet ise 547/1153'dedünyaya gelmiş fakat çok yaşamayarak o da çocuk yaşta vefat etmiştir.[768] İbn Münir, Nureddin'in çocukları hakkında birkaç şiir yazmıştır.[769]

Nureddin ailesine ve çocuklarına bağlıydı. Özellikle büyük oğlunun üstüne titremiştir. Hanımı İsmetüddîn Hatun, gece namazlarını aksatmazdı. Bir gece uyuya kalınca çok sinirli olarak uyanmıştı. Nureddin bunun sebebini sorduğunda, uyuya kaldığını ve teheccüt namazını kaçırdığını ve zikirlerini aksattığını; bu yüzden çok üzgün ve sinirli olduğunu söyledi. Bunun üzerine Nureddin, seher vaktine yakın şehirde davul çalınarak insanların gece namazına kalkmalarına yardımcı olunmasını emretmiştir. Bu işi yapan görevlilere de maaş bağlattı.[770] Tarihçiler, bu kadının iffetinden ve Nureddin'e ne kadar bağlı olduğundan sıkça söz etmişlerdir. Çok ibadet ederdi. Sadaka dağıtır hayır hasenatta bulunurdu.[771] İbn Kesir'in anlattığına göre 563/1168'de Bağdat'a gelip buradan hacca gitmek istediğinde; gittiği her yerde büyük bir saygı ile karşılandığından bahsediyor. Hatta Bağdat'ta kendisine bir sandal, hizmetçi ve bir muhafız alayı verilmiştir.[772] Oğlu Salih İsmail, annesini hayırla yadetmiş, müttaki bir kadın olduğunu naklet-miştir. İsmetüddîn Hatun ömrünün sonlarına doğru kulunç hastalığına yakalanmıştı. Doktorlar şarap içmesini tavsiye ettiler. İçmedi. Devlet adamları devreye girerek fukahadan fetva aldılar. Fakat O, Allah'ın kendisine böyle bir ecel takdir ettiğini; şarap içerek ömrünün uzamasını istemediğini söyleyerek şarap içmeyi reddetti. Fukaha da kendisini haklı görmüştür. Bu hastalık O'nun hayatına mal

766 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.88-89.
767 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.48.; Zeylü târih-i Dımeşk, s.288-289.
768 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.418.
769 Ravzateyn, 1/221.
770 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.49.
771 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.49.
772 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/465.

olacaktır. Son anlarında; "Allah'ın huzuruna haram işleyerek çıkmak istemiyorum" diyerek şarapla tedaviyi reddetmiştir.[773]

A. İmâdüddîn'in Zengî'nin Şehit Edilmesinden Sonra Zengî Devletinde Ortaya Çıkan Kargaşa ve Bölünmeler

İmâdüddîn Zengî 541/1146'de şehit edildiği zaman büyük oğlu Seyfettin Gazi Şehrezur'daydı. Şehrezur, babası tarafından Seyfettin'e ikta olarak verilmişti. Diğer çocuk olan Nureddin ise babası ile birlikte Caber kalesi kuşatmasında bulunuyordu. Babasının şehadetinden sonra Nureddin, babasının yüzüğünü alarak babasının yakın adamlarından çoğuyla birlikte Haleb'e döndü. Askerin belli bir kısmı da Nureddin'in yanındaydı. Böylece 541/1146'da Nureddin babasının makamına oturmuş oluyordu. Yanında olan ileri gelenler de kendisini desteklemiştir (İmâdüddîn'in veziri Cemalattin İsfehani hariç).[774] Bu esnada Nureddin otuz yaşındaydı. Dahası Selçuklu Sultanı adına Alparslan da Caber'de bulunuyordu ve Zengî ailesi ile Alparslan iyi dosttular. Zira Alparslan, 521/1127'den beri Sultan Mahmut'un emriyle Musul'da bulunuyordu ve Zengî'nin çocuklarıyla beraber büyümüşlerdi.[775] Fakat tarihçilerin zikrettiğine göre İmâdüddîn'in şehit edilmesiyle O'nun yerine göz diken Alparslan, bir ordu toplayarak Musul'un üzerine yürümüş ve Zengî ailesini buradan uzaklaştırarak Musul tahtına oturmak istemiştir.[776] Fakat Zengî'nin veziri Cemalettin İsfehani, devletin korunmasında ve saltanatın Zengî ailesinin elinde kalmasında büyük bir rol oynamıştır. Cemalettin, Zengî'nin vekillerinden olan Yağusyanlı Selehaddin ile eski husumetine rağmen devletin menfaati için kendisine anlaşma teklif etmiş; Yağuslanlı da, Zengî idarenin devamı için Cemalettin ile ittifak ederek Alparslan'ın Musul'dan uzaklaştırılmasına yardımcı olmuştur.[777] Şöyle ki: Cemalettin, Selehaddin'e bir elçi ile şu mektubu göndermiştir: "Siyasi şartlar, aramızdaki husumeti arkamızda bırakmamızı zorunlu kılıyor. Senle ittifak etmeli ve idarenin dostumuzun çocukları elinde kalmasına yardımcı olmalıyız. Eğer tedbiri baştan almazsak sonra iş işten geçmiş olur. Zira Alparslan, ülkemize göz dikmiş durumda." Selehaddin olumlu cevap verdi ve iki devlet adamı bir anlaşmaya vardılar.[778] Bu iki devlet adamının ilk icraatı Zengî'nin

---

773 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.49.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.182.

774 Zübdetü Haleb, 2/285.; el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.42.

775 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.71-72.; el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.42.

776 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.42.

777 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.43.

778 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.84-85.

Musul vekili Zeynüddîn Ali Küçük'e acele bir haberci göndererek Zengî'nin şehit olduğunu bildirmek oldu. Bunun üzerine Ali Küçük de hemen Seyfettin Gazi'ye haber vererek acele Musul'a gelmesini bildirdi. Seyfettin Gazi, derhal yola çıkarak Musul'a Alparslan'dan önce ulaşmak için harekete geçti.[779] Fakat Alparslan, bir takım hile ve baskılarla Cemalettin'i Musul'dan uzaklaşmaya zorladı. Etrafındaki bazı adamların Alparslan'ın oyunlarına alet olması yüzünden Musul'dan çıkan ve Alparslan ile anlaşan Cemalettin daha sonra Alparslan tarafından da yalnız bırakılmıştır. Yarımada boyunca sürekli yer değiştiren Cemalettin, adamlarının yarısını kaybetmiştir. Cemalettin daha sonra tekrar Musul'a dönmüş fakat Seyfettin tarafından tutuklanıp hapsedilmiştir. Bundan sonra Cemalettin'e ne olduğunu bilmiyoruz.[780] Böylece Zengî Devleti de iki evlat arasında paylaşılmış oluyordu. Musul'da Seyfettin ve Haleb'de Nureddin tahta oturmuştu. Zengî devleti ikiye bölünmüştü. Bu durumda Arap yarımadası ve Irak bölgesi Seyfettin'e; Suriye bölgesi de Nureddin'e kalmıştı. Diğer kardeş Nusretüddîn Emir Emiran, Harran'ı eline tutuyordu[781] ve Nureddin'e bağlılık bildirmişti. Dördüncü kardeş Kutbettin Mevdud ise Seyfettin Gazi'nin yanında Musul'daydı. Habur nehri iki kardeşin topraklarını birbirinden ayırmaktaydı.

Doğu bölgesi, coğrafi konum gereği Irak Selçukluları ve Abbasi halifesi ile komşu idi. Bu durumda Seyfettin Gazi, bu iki devlet ile olan ilişkilerin ortasında kalmıştı ve:

1. Sınırlarını İran Selçuklularından korumak zorundaydı.
2. Ayrıca Küçük Asya'da Anadolu Selçukluları, Bizans ve Danişment oğullarına karşı da mücadele etmek zorundaydı.

Nureddin'e miras kalan batı kısmında ise iki büyük problem kendisini bekliyordu. Dımeşk atabeyliği ve çeşitli bölgelere dağılmış haçlı kontlukları.

B. Zengî Ailesinde İşlerin Tekrar Yoluna Girmesi

İki Zengî ailesi arasında doğal olarak iyi ilişkiler kurulmuştu. Zira bir taraftan sağlam aile bağları vardı (devlet adamları arasındaki işbirliği de iki kardeşin ilişkilerinin seviyeli ve dostane gitmesine vesile olmuştur) diğer taraftan iki kardeşin de siyasi idealleri aynıydı; haçlılara karşı mücadele etmek ve Müslümanları tek bir çatı altında birleştirmek. Musul'un aksine Haleb, haçlılara karşı bir savunma hattı oluşturmaktaydı. Zira haçlılara daha yakındı. Bu yüzden korunmaya daha fazla muhtaç olan bölge orasıydı. Bu yüzden Seyfettin ve Nureddin

779 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.44.; Târihu Düvel-i Âl-i Selçûk, s.191.

780 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/109.

781 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.44.

arasında güzel ilişkiler kurulmuştur ve bu güzel ilişkiler adamları tarafından da daha sonra devam ettirilmiştir.[782] İdaresi altındaki topraklarda Zengî'nin şehadetinden sonra ortaya çıkan kargaşaya son veren ve Rakka, Rahabe ve Humus'da işleri yoluna koyan Seyfettin Gazi, daha sonra kardeşi Nureddin'e yardım etmeye koyuldu. İki kardeş babalarının izinden giderek haçlılara karşı mücadele etmek için hazırlıklara devam ettiler. Zira iki kardeş de Zengîlerin hem haçlılar tarafından sevilmediğini hem de içerde bir sürü düşmanı olduğunu biliyordu. Bir taraftan Selçuklu atabeyleri, diğer taraftan Bağdat halifesi, diğer taraftan Dımeşk ve Fatimi Devleti, haçlılar haricinde Zengîlerin belli başlı düşmanlarıydı. Fakat zaman zaman bu ilişkilerin gerginleştiği olurdu. Babalarının vefatıyla aralarında çıkan miras kavgası kansız sona erse de daha sonra ortaya çıkan bazı olaylar; bir takım siyasi krizlere neden olmuştur. Örneğin, Seyfettin Gazi, devletin geleceği üzerine görüşmek üzere kardeşini Musul'a davet etmiş; fakat Haleb beyi Nureddin, haçlılara karşı mücadelesini gerekçe gösterek bu davete icabet etmeyi geciktirmiştir. Seyfettin'i buna iten başlıca sebepleri şöyle zikredebiliriz:

1. Seyfettin Gazi, Alparslan'ın saldırılarına karşı Nureddin'in Musul'da kendi yanında olması gerektiğini düşünüyordu. Seyfettin, Nureddin'i davet ederken gerekçe olarak Alparslan'ın Zengî topraklarında gözü olmasını gösteriyordu ve Nureddin'e, Alparslan meselesi halledildikten sonra Suriye'ye geri dönebileceğini söylemekteydi.
2. Seyfettin Gazi, küçük kardeşi Nureddin'in Caber'de yaptıklarını unutmamıştı. Zira Türkmen geleneklerine göre babanın mirası büyük kardeşin hakkıydı. Oysa Nureddin, bu geleneğe karşı çıkarak babasının yüzüğünü almıştı. Bu durumda Nureddin'e gereken hesap sorulmalıydı.
3. Seyfettin Gazi'ye göre Nureddin, Zengî Devletini bölmüştü. Zira Haleb'de bağımsız bir idare kurmak, İmâdüddîn'in başkenti Musul'a bağlı Zengî devletinden ayrılmak demekti.[783]

Bu sayılan sebepler ve daha başka birçok saik Seyfettin Gazi'yi kardeşi Nureddin'i ısrarla görüşmeye davet etmeye itmiştir. Seyfettin Gazi, durumu görüşmek aralarındaki meseleleri halletmek için kardeşinin Musul'a gelmesi davetini yeniledi. Seyfettin Gazi, kardeşler arasındaki ikiliğin kaldırılmasında ısrar ediyordu. Fakat Nureddin, bir türlü Musul'a gelememişti. Nihayet beklenen buluşma farklı şekilde tecelli edecektir. Zira 541/1146 yılının sonlarında haçlılar, son bölünmelerden ve Alparslan gailesinden istifade ederek Rühâ(Urfa)'yı geri almayı başarmışlardı. Nureddin, tekrar Rühâ üstüne yürümüş ve ağabeyi Seyfettin

782 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.168-169.

783 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.170.

Gazi'yi de yardıma çağırmıştır. Fakat Seyfettin Gazi yardıma gelene kadar Nureddin Mahmut, Rühâ'yı geri almayı başarmıştır. Seyfettin de Rühâ önlerine gelmiş ve iki kardeş Habur nehri kenarında buluşmuşlardır.[784] Ağabeyinden özür dileyen ve gecikme sebeplerini bildiren Nureddin, ağabeyine ve Musul idaresine bağlığını bildirerek; ağabeyinin elini öpmüştür.[785] Buluşma esnasında Nureddin çekincelerinden dolayı yanına 500 atlı olması şartıyla görüşmeyi kabul edeceğini bildirdi. Ağabeyi Seyfettin bunu kabul etmiştir. Fakat buluşma vakti geldiğinde ilginç bir şey oldu. Seyfettin Gazi, sadece 5 atlı ile buluşma yerine gelmişti. Ağabeyinin iyi niyetini anlayan Nureddin utanmış ve ağabeyinin yanına gelmiştir. İki kardeş birbirine sarılıp ağladılar. Seyfettin kardeşine şöyle dedi: "Benim senden başka kimim var? Ben sana nasıl kötülük ederim?" Böylece Nureddin, ağabeyinin hizmetine girecek ve O'nun yanında yer alacaktır.[786] Nureddin'in korkuları da sona ermiş oluyordu ve sükunet içinde Haleb'e döndü. Devlet adamları da rahat bir nefes almıştı.[787] Nureddin, Musul'a gelerek ağabeyinin sarayına yerleşeceğini bildirdi fakat Seyfettin "Benim senin makamında yada adamlarında gözüm yok. Tek derdim haçlılar ve onlara yardım edenlerdir." diyerek bu teklifi geri çevirmiştir. Daha sonra iki kardeş de kendi bölgelerinde hüküm sürmeye devam etmişlerdir. Bundan sonra bu iki kardeş örnek bir davranış göstererek omuz omuza haçlılara kan kusturacaklardır.[788]

I. Seyfüddîn Gâzî'nin Vefatı

Aralarındaki meseleleri halledip aile bağlarını güçlendiren iki kardeş, bu bağlara ilaveten askeri ve siyasi olarak da birbirleriyle hareket etmişlerdir. Allah yolunda ve güzel şeyleri hedef edinen kardeşlerin bu güzel işbirliği sayesinde Şam ve Musul askerleri tek bir ordu gibi hareket edebilmiştir. Hatta bu güzel ilişkiler, iki idarenin devlet adamlarının da birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Böylece Müslümanlar, haçlılara karşı tek bir cephe olarak mücadele etmişlerdir. Örneğin 543/1148 haçlılar Dımeşk'i kuşattıkları zaman iki kardeş, burayı birlikte müdafaa etmişlerdir. Hemen sonrasında ortaklaşa Ureyme kalesi ele geçirilmiş ve haçlılara bu bölgeden de defedilmiştir. Çok geçmeden İnib'te haçlılar bozguna

784 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.170.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.87.

785 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.170.

786 Ravzateyn, 1/172.

787 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.171.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.87.

788 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.92.; el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.47.

uğratılmış ve 544/1149'da Efemya yeniden fethedilmiştir.[789] Bu güzel ittifak Cemaziyelevvel 544/Eylül 1149 sonlarına doğru Seyfettin Gazi'nin vefat etmesine kadar devam edecektir. 3 sene 1 ay 20 gün Musul beyi olarak görev yapan Seyfettin Gazi, Musul'da kendi inşa ettirdiği medreseye defnedilmiştir.[790] Allah kendisinden razı olsun. Güzel huylu ve yakışıklı bir adamdı. Vefat ettiğinde 44 yaşındaydı. Geride bir erkek evlat bıraktı. Nureddin Mahmut, bu çocuğa sahip çıkacak ve güzelce yetiştirecek ve daha sonra da kardeşi Kutbettin Mevdûd'un kızıyla evlendirecektir. Fakat bu delikanlı genç yaşta vefat edecek ve geride evlat bırakmayacaktır.[791] Seyfettin Gazi, alicenap bir adamdı. İzzeti nefis sahibiydi. Cömertti. Merhametliydi. Hiçbir şeyden korkmazdı. Musul'da Atabekiye medreselerini inşa ettirmiştir. Medrese iki kısım olarak inşa edilmiş; bir bölümü Hanefilere, bir bölümü de Şafilere vakfedilmiştir. Ayrıca sufiler için de bir Ribat/dergah inşa ettirmiştir. Şair ve sanatkarları da kollayıp gözetirdi. Şehabettin el-Hays kendisine birkaç methiye yazmıştır. Şairi taltif eden Seyfettin Gazi, 1.000 dinar hediye etmiş; ayrıca Musul'da ikamet hakkı vererek kendisine hilat/devlet nişanı vermiştir.[792] İbn Münîr de iki kardeş için gazeller serdetmiştir:[793]

İbnü'l-Kayserânî de Nureddin Mahmut'un, ağabeyi Seyfettin Gazi'nin cenazesinde nasıl davrandığına dair bir kaside okumuştur.

II. Kutbettin Mevdûd'un Musul İdaresine Gelişi

Vezir Cemalettin İsfehani ve Zeynüddin Ali Küçük, ittifakla Seyfettin'in yerine Kutbettin'in geçmesine karar verdiler. Askerler ve diğer idareciler de gelip Kutbettin'e bağlılık bildirdi. Seyfettin Gazi zamanında Musul'a bağlı bütün bölgeler de Kutbettin'in emrine girmeye razı olmuştur.[794] Bunun üzerine Şam ve Musul yönetimleri arasındaki ittifak bozulmuş hatta iki kardeş savaşın eşiğine gelmişti. Fakat sonradan devlet erkanı ve diğer ileri gelenler yapılan yanlışın farkına vardılar. Zira veraset yasası gereği (Seyfettin'in oğlu da olmadığından) hak hayatta olan en büyük kardeşe yani Nureddin'e geçmeliydi. Sencer beyi Şemsettin Muhammet'in babası Mukaddem Abdulmelik'in araya girmesiyle gerekli görüşmeler yapıldı ve devlet ileri gelenleri ile diğer memurlar, Seyfettin Gazi'ye ait olan bütün hakların Nureddin'e devredilmesi gerektiğine karar verdiler.[795]

---

789 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/116.
790 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/116.
791 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/116.
792 Ravzateyn, 1/228-229.
793 Ravzateyn, 1/230.
794 Ravzateyn, 1/230.
795 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.94.; Zübdeti Haleb, 2/296.

İbnü'l-Esîr, ileri gelen devlet adamı, asker ve memurların Nureddin'e tabi olmasında; vezir İsfehani ve naip Ali Küçük'ün Musul'da (İmâdüddîn'den sonra kurmuş oldukları) tahakküm ve otoriteden duyulan rahatsızlığın da etkiliği olduğunu nakletmektedir.[796] Neticede bütün bu olaylar Nureddin'in lehine gelişmiş ve Musul idaresi de O'nun emri altına girerek bir kez daha bütün bölge tek bir idare altında toplanmıştır. Böylece bölgedeki Müslümanların, tekrar merkezi idare etrafında birliği sağlanacaktır. Çok geçmeden Nureddin abisi Seyfettin'in yasal varisi olarak O'na ait bütün bölgeleri kontrol altına alacak ve Sencer üzerine yürüyerek bu bölgeyi de ele geçirecektir.[797] Zira bu hükmü kabul etmeyen Kutbettin ve bazı devlet adamları Sencer'e çekilmişler ve Yaufer tepesinde karargah kurmuşlardı. Vezir Cemalettin İsfehani ve naip Zeynüddin Ali Küçük, bir mektup göndererek Sencer'in Nureddin'e tabi olmayacağını ve gerekirse savaşacaklarını iletti. Nureddin bunların tehdidine aldırmayarak; büyük kardeş olarak yönetimin meşru hakkı olduğunu ve ağabeyi Seyfettin'in izinden gideceğini bildirdi. Nureddin Mektubunda şöyle devam ediyordu: "Şu halde yasal varis benim. Siz de babamın sadık ve hizmetkar adamları olarak gelip bana tabi olun. Benim size karşı savaşmama gerek yok. Zira yanınızda olan ve ağabeyime bağlı olan askerler, tek bir emrimle sizi tutuklarlar. Zira onlar devlete bağlıdırlar."[798] Cemalettin ve Zeynüddin, durumu anlamışlardı. Zira durum her an aleyhlerine dönebilirdi. Kutbettin Mevdud ile görüşen bu ikili, Nureddin ile anlaşmasını ve Humus, Rahabe Rakka gibi bazı topraklarından vazgeçerek buraları Nureddin'e devretmesini tavsiye ettiler. Neticede anlaşmaya varıldı ve Nureddin de Sencer'i kardeşine bıraktı. Fakat babası zamanında burada toplanan ve muhafaza edilen hazineyi de yanına alarak geri döndü.[799] Böylece bir karmaşa daha sona ermişti ve iki kardeş arasında anlaşma sağlanmıştı. İki kardeş arasındaki ilişki o derece yoluna girmişti ki; 554/1159 yılında ağır bir hastalığa yakalanan Nureddin, kendisinden sonra yerine kardeşi Kutbettin'i bırakmayı vasiyet etmiş ve Kutbettin'i veliaht olarak ilan etmiştir. Nureddin bir heyeti gerekli resmi işlemleri yapmak üzere Sencer'e gönderdi. İşlemler tamamlandıktan sonra Kutbettin de işlemleri tamamlamak ve mührü teslim almak üzere veziri Cemalettin'i Haleb'e gönderdi. Cemalettin, Haleb'e geldiğinde Nureddin iyileşmiş ve toparlanmıştı.

796 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.95.; Zübdeti Haleb, 2/296.; el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.48.

797 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.95-96.; el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.48.

798 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.96.; el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.49.

799 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.96.; el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.49.

Burada Nureddin ile görüşen Cemalettin, Nureddin'in emrine girmeyi kabul etmiştir. Kutbettin de bunu onaylayınca kardeşler arasındaki ittifak daha da güçlenmiştir. Bu güzel davranış karşısında kayıtsız kalmayan Nureddin de hem kardeşini hem de veziri Cemalettin'i taltif edecektir.[800] İbnü'l-Esir, iki kardeşin de ne derece ahlaklı ve şahsiyetli olduğundan övgüyle bahsetmiştir. Zengî kardeşler, aile bağlarını bir kere daha koruyacak ve devletin bekası için birlikte hareket edeceklerdir.[801]

800 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.50.

801 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.15.; Nuruddîn Zengî fî edebi'l-arabî, s.51.

İKİNCİ KONU

Nureddîn Zengî'nin Belli Başlı Özellikleri

Nureddin'in ahlakını haçlıları İslam dünyasından kovmak ve Allah'a hesap verme korkusu oluşturmaktaydı. Allah'a ve ahiret gününe olan imanı, dengeli ve ölçülü davranmasında ve şahsiyetinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu iman ve gayretin sonucunda büyük işler başarmış olan Nureddin'in bir takım özelliklerini şöylece sıralayabiliriz:

1. CİDDİYYETİ VE ZEKASI

Nureddin, yaratılışı itibariyle bir takım güzel hasletlere sahipti. Tâ gençlik yıllarından beri tıpkı babası gibi cesaret ve disiplini ile tanınmaktaydı. 541/1146'da İmâdüddîn Zengî şehit edildiğinde Nureddin de oradaydı. Orduda daha önce bahsettiğimiz karmaşa ve huzursuzluğu fırsat bilen II. Cosalin, Til Başir'de karargah kurmuştu. Buradan hareket ederek Rühâ'yı kuşattı. Şehri ele geçirdi. Bunu haber alan Nureddin derhal kendine bağlı askerlerle haçlıların üzerine yürüdü. Çok hızlı hareket ederek düşmana yetişti. Cosalin çareyi kaçmakta buldu. Nureddin de Ermenileri ve haçlı askerlerini kılıçtan geçirdi. Geriye kalanlar da esir edildi.[802] Rühâ üçüncü kez düşmandan temizleniyordu. İlk defa İmâdüddîn 539/1144'de burayı fethetmişti. Şehri ilk defa aldığında Zengî, herkesi affetti ve bu şehre eman verdi. Esir ve ganimetleri iade etti. Fakat kısa süre sonra şehir halkı Müslüman idareyi düşürmek üzere isyan etti. Bunun üzerine İmâdüddîn ikinci kez şehre hakim olduğunda isyancıları

[802] Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.86-87.; Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.12.

ve işbirlikçilerini sürgün etti. Şimdi üçüncü kez şehir, Müslümanlara ihanet etmişti. Nureddin bu kez daha sert karşı koymuş ve şehirdeki bütün Hıristiyan ve diğer yabancı unsuru tasfiye etmiştir.[803]

Mesela bir başka olay. 567/1171'de haçlılar Lazkiye'ye atlı birliklerle saldırdılar ve bölgedeki bütün şehirleri ve köyleri yağmaladılar. Tüccar kervanlarına da el koydular. Nureddin, bunun üzerine derhal haçlılara haber göndererek tüm esirlerin ve alınan ganimetlerin geriye verilmesini talep etti. Haçlılar, Nureddin'i oyalamak için bir miktar ganimeti iade ettiler ve göstermelik olarak birkaç esiri serbest bıraktılar. Fakat Nureddin hakikatin farkındaydı. Anlaşılan haçlılar kendisini tanımıyordu. İbnü'l-Esir'in anlattığına göre haçlılara bir ders verilmesi gerektiğine karar veren Nureddin, Rabeza kalesini tahrip etti. Sonra Safita ve Doğu Azime kalelerini ele geçirdi. Ardından da Safita şehrini kuşattı. Antakya ve Trablus topraklarını yağmalattı. Haçlılar durumun ciddiyetini anlamışlardı. Bunun üzerine haçlılar, anlaşma teklif ettiler ve tüm esirleri serbest bırakarak ganimetleri de iade ettiler. Nureddin Zengî de anlaşmadan tarafaydı ve bu teklifi kabul etti. Cosalin, anlaşmasına sadık kaldığını ispat etmek için daha önce Müslümanlara karşı verdiği savaşta ele geçirdiği değerli bir silahı da Nureddin'e hediye etmiştir.[804] Bu silah rivayete göre Anadolu Selçuklu Sultanı Mesut'a aitti. Bu ateşkes anlaşması Nureddin'i memnun etmiş ve Müslümanlar rahat bir nefes alarak toparlanma imkanı bulmuştur. Türkmen beyleri de gelip Nureddin'i tebrik etmişler ve eslerini kurtardığı için teşekkür etmişlerdir. Artık Cosalin, Nureddin'e karşı düşmanlık yapılamayacağını ve Nureddin'in arkasından iş çevrilemeyeceğini anlamıştı.[805]

İbnü'l-Esir'in anlattığına göre Nureddin Mahmut bir kaleyi ele geçirdiğinde, şehirdeki idareyi yoluna koyana kadar oradan ayrılmıyordu. Nureddin, ele geçirdiği şehirlerde bir kuşatma esnasında şehre on yıl yetecek hazineyi hazır bulundurmayı kural haline getirmiştir.[806] Müslüman şehirleri korumak için daha başka tedbirler de alan Nureddin, şehirler arasındaki ulaşım yollarını arttırmış ve ciddi bir haberleşme ağı kurmuştur.

Siyasi hamleleri ve askeri planları da dehşet vericiydi. Mesele ermeni kontu Leon oğlu Melih'i haçlılara karşı savaşlarında kullanmıştır. Toprak ve ganimet vaat ederek Ermenileri yanına alan Nureddin, bu gibi savaşçı ve yabancı un-

803 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.13.

804 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.154-155.; Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.13.

805 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.13.; Zübdetü Haleb, 2/301-301.

806 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.13.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.103.

suru da kullanmış hem de bunları Müslüman topraklardan uzak tutarak kontrol altına almıştır.[807]

Dımeşk'i ele geçirmede uyguladığı siyaset, Nureddin'in dehasına delil olarak yeter. Nureddin, babasının tecrübelerine dayanarak; şehre saldırdığında Dımeşklilerin yine haçlılarla ittifak kuracağını biliyordu. Bu yüzden başka bir siyaset güderek Dımeşk beyi Mücîrduddîn ile barış anlaşması imzaladı. Mücîrduddîn'e çeşitli hediyeler ve iltifat mektupları gönderdi. Böylece Dımeşk ile iyi ilişkiler kurdu. Bir taraftan da askeri hazırlıklara devam etmekteydi. Bu iyi ilişkileri kullanan Nureddin, Mücîrduddîn'in kafasını karıştırmak için bazı Dımeşk ileri gelenleri ile gizlice görüşme yapmıştır. Maksadı Dımeşk idarecilerinin arasını açmaktı. Bu gizli görüşmeleri haber alan Mücîrduddîn Nureddin'in tuzağına düşmüş ve Nureddin ile görüşen bu beyleri ihanetle suçlayarak sürgün etmiştir. Böylece birçok devlet adamı ve bazı aşiretler Mücîrduddîn'e düşman olmuşlardır. Nureddin de zaten bu fırsatı beklemekteydi. Mücîrduddîn artık yalnızdı. Bunun üzerine derhal yola çıkan Nureddin Dımeşk'i kuşattı. Dımeşk'ten sürgün edilen beyleri ve Mücîrduddîn ile arası açılan aşiretleri de kullanarak Mücîrduddîn'in ordusunun bölünmesini sağladı. Zayıf düşen Mücîrduddîn, şehri savaşsız teslim etmeyi kabul etmiştir.[808] Böylece babasının uzun süre uğraştığı işi kolayca başarmış oluyordu. Benzeri bir yöntem de Fâtimîlere karşı kullanmıştır. Nureddin Şirkuh'u Fâtimîlere bağlı bazı kaleleri ele geçirmekle görevlendirdi. Ardından elçi olarak Munkızoğullarından Üsame bin Munkız'ı gönderdi. Fâtimîlerle görüşen Üsame'nin asıl amacı bunların gerçek yüzünü Müslümanlara göstermekti.[809] Fâtimîlerin haçlı beyleri ile olan yazışmalarını ele geçiren Üsame bu belgeleri değişik Müslüman şehirlere göndererek karşı propaganda başlattı. Ardından da haçlılar ile Fâtimîlerin arasını açmak için bir plan yaptırdı. Nureddin'in planları başarıya ulaştı ve haçlı-Fâtimî ilişkileri bozuldu.[810] Bu örnekler Nureddin'in zekasına, dehasına, siyasi tecrübesine, ciddiyetine ve disiplinine işaret etmektedir.

2. SORUMLULUK DUYGUSU

Nureddin'i bu derece sorumluluk sahibi yapan asıl şey Allah korkusu ve takvasıdır. O'nun bu özelliklerini de bütün faaliyetlerinde görmek mümkündür. Allah'ın emirlerini eksik yapmaktan korkan Nureddin, bütün hayatı boyunca çok hassas ve titiz davranmıştır. Nureddin hem ibadetlerinde ve kendi

807 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.13.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.169.
808 Zübdetü Haleb, 2/303-304.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.107.
809 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.14.; el-İ'tibâr, s.14.
810 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.15.

hakkında Allah'tan korkardı hem de Allah'ın kendisine bir emaneti olarak gördüğü başta kendi idaresi altındakiler olmak üzere tüm Müslümanların haklarının korunmasından da endişe ederdi. O, kendisini Müslümanların tüm haklarını korumakla vazifeli hissediyor. Müslümanların mal ve canlarını, topraklarını ve namuslarını korumak için gece gündüz gayret gösteriyordu.[811] Buna örnek olarak İldeniz'e yazdığı bir mektubu verebiliriz. İldeniz Azerbaycan, Ermeni bölgesi ve Hemedan'ın idaresini elinde tutuyordu ve Seyfettin Gazi vefat ettiğinde; Musul'u Nureddin'den istemişti. Nureddin kendisine şu cevabı yazmıştır:" Sen İslam topraklarının yarısını elinde bulunduran bir adamsın. Fakat Müslümanları kollayıp gözetmedin. Devlet işlerini ihmal eyledin. Askerlerin başıboş. Yardımcıların kendi başlarına hareket ediyor. Şimdi kalkmış geri kalan topraklarıda istiyorsun. Peki sen bu toprakları haçlılara karşı koruyabilecek misin? Bu ihmal ettiğin şeyler yüzünden Allah'a nasıl hesap vereceksin?".[812]

Nureddin'in en büyük korkusu; Müslümanlara bir zarar gelmesi, İslam topraklarının işgal edilmesi ve Allah'ın emirlerinin ayaklar altına alınmasıydı. O, İslam'ın ve Müslümanların onuruna leke sürülmemesi için tüm gücüyle çalışmıştır.[813] Mesela 544/1149 senesinde Haçlıların kendisine karşı bir ittifak içine girdiklerini öğrendiğinde derhal onlara bir mektup göndererek haçlıları tehdit etmiş; kendilerine gereken karşılığı vereceğini bildirmiştir.[814] Yine Dımeşk beylerine çiftçilerin şikayeti üzerine bir mektup yazarak şunları bildirmiştir: "Çiftçilere ettiğiniz zulüm ve insanlara verdiğiniz zararlar kulağıma geldi. Bir Müslüman idareci olarak bana düşen bu şikayetlerin gereğini yapmaktır. Bu yüzden üzerinize yürüyeceğim ve Dımeşk'i sizin zulmünüzden kurtaracağım. Sizin haçlılardan ne farkınız var? Allah bana güç ve otorite ihsan etti. Bu bir imtihandır. Ben de bu ihsanın gereği olarak Müslümanları korumakla görevliyim.".[815] Ertesi yıl Dımeşklileri bir orduyla Nureddin'in üzerine yürüdüyse de Nureddin savunmaya çekilmiş ve karşı koymayı gereksiz görmüştür.[816] Dımeşklilere de elçi göndererek gereksiz yere Müslüman kanı dökmek istemediğini bildirmiştir. Halbuki Nureddin güçlüydü ve dahası ani baskın düzenleyebilecek kabiliyette özel saldırı birlikleri vardı. Fakat O, defalarca Dımeşklileri ikaz etmiş ve düşman haçlılar dururken Müslümanların birbirleriyle savaşmalarının

811 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.15.
812 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.132.
813 Zübdetü Haleb, 2/332-333.; Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.17.
814 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.407.
815 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.16.
816 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.17.

doğru olmadığı hususunda ısrarcı olmuştur.[817] Nureddin'e göre Müslümanların birbirleriyle savaşması hem büyük günahtı hem de sadece haçlıların ve diğer düşmanların işine yarardı.[818] Nureddin, mecbur kalmadıkça hiçbir Müslüman şehre göz dikmemiştir. Mesela Dımeşk, haçlılarla işbirliği yaptığı için fethedilmiştir. Mısır da yine benzer gerekçelerle fethedilmiştir. Fâtımî-şiilerin düşmanlıkları ve haçlılarla işbirliği yüzünden fethedilmiştir.[819] Müslümanlara karşı merhametle ve anlayışla davranan Nureddin, Dımeşk gibi şehirleri de kansız olarak siyasi hamlelerle ele geçirmeyi tercih etmiştir.[820]

3. OLAYLAR KARŞISINDA SOĞUKKANLI OLMASI VE ZORLUKLARIN ÜSTÜNDEN GELME GÜCÜ

Nureddin Mahmut, meseleleri hallederken akla ve ilme önem vermiştir. Mesela 552/1157'de orta ve kuzey Suriye'de meydana gelen büyük depremlerde, birçok maddi hasar ve can kaybı yaşanmış; halk korkuya kapılmıştı. Halk, birçok köyü ve şehri terk etmişti. Hatta bazı kaleler ve surlar da zarar görmüştü. Nureddin, derhal harekete geçerek büyük bir titizlik ve ciddiyetle yıkılan evleri yeniden imar ettirdi. Maddi kayıpları tazmin etti. Şehirler ve köyler temizlenip yeniden düzenlendi. Kale ve surlar tamir edildi. Şayet Allah ümmete Nureddin'i ihsan etmemiş olsaydı bu büyük badireler kolayca atlatılamazdı. Askerlere emir verdi ve yedek askerleri de göreve çağırarak haçlıların bu olayları fırsat bilerek Müslümanlara saldırmasına mani oldu.[821] 565/1161'de de benzer şiddette depremler yaşandı. Aynı şekilde birçok insan enkaz altında can verdi. Halk yine bölgeden kaçtı. Haberi alan Nureddin bütün imkanlarını seferber ederek Balabek'e geldi ve bölgenin imar edilmesi emrini verdi. Bu Allah'ın ümmete verdiği bir ikazdı. Nureddin Balabek'de uğraşırken bölgeden başka benzer haberler de geldi. Daha sonra Humus'a hareket eden Nureddin, burada da gerekli tedbirleri almıştır. Bu esnada fırsat kollayan bazı haçlı birlikleri Müslüman kalelere saldırmak istese de derhal bunların üzerine gidilerek düşman defedildi.[822]

---

817 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.17.

818 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.17.

819 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.17.

820 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.17.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.107.

821 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.18.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.110-112.

822 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.45.

4. İMAR VE İSKANA VERDİĞİ ÖNEM

İyi bir devlet adamı, imar ve sosyal faaliyetlere önem verir. Bunları yaparken de zamanın gereklerini göz önüne alır.[823] Nureddin, birçok cami, dergah ve han inşa ettirmiştir. İnsanların manevi eğitimine önem veren Nureddin, ilme de değer vererek medreseler, darulhadis'ler de yaptırmıştır. Atçılık ve okçuluk gibi sportif faaliyetlere ve askeri eğitime de önem vermiştir. Yetimler, dullar ve diğer kimsesiz insanlar için de çeşitli barınaklar, aş evleri ve hastaneler yaptırmıştır. Köprüler ve bahçeler yaptırmış, pazarlar ve hamamlar inşa ettirmiştir.[824] O'nun izinden giden diğer idareciler ve zenginler de halkın yararına birçok vakıf yaptırmışlardır.[825] Dımeşk'te dokuz cami inşa ettirmiş ve bunların yanında müştemilat kurdurmuştur. Bu medreseler başta Hanefiler olmak üzere fıkıh alimleri için tahsis edilmiştir.[826] Haleb'de Halâviyye medreselerini[827], yine 549/1154'de fethettiği Dımeşk'te Darulmeserra'yı[828], yine Haleb'de yeşil meydan adını verdiği ve çeşitli hizmet binalarını ihtiva edilen bir bölge[829] inşa ettirmiştir.

5. ÜSTÜN ŞAHSİYETİ

Nureddin güçlü bir şahsiyete sahipti. Ne çok sert ne de çok fazla yumuşaktı. Dengeli ve ölçülü hareket ederdi. Zalim değildi. Ama gevşek yada vurdumduymaz da değildi.[830] Zayıf ve aciz değildi. Heybetliydi. İnsanlar kendisini hem sever hem de çekinirdi. Adildi. Kuralları olan bir adamdı ama acımasız da değildi.[831] İbnü'l-Esir, Nureddin'i şöyle anlatıyor: "Nureddin, toplantı ve görüşmelerinde Efendimiz (s.a.v.)'in sünnetine riayet ederdi. Oturup kalkmasında hep edep ve haya vardı. Haramlara ve mekruh işlere dikkat ederdi. Toplantılarında boş işler konuşulmazdı. O'nun yanında hep alimler konuşur; ilmi sohbetler yapılır yada devlet işleri istişare edilirdi. Düşmanların durumları değerlendirilir ve cihat planları yapılırdı." Dımeşkli Hafız İbn Asâkir ise şöyle bahsediyor: "Ben Nureddin'in meclisinde bulundum. Aynen İbnü'l-Esir'in anlattığı gibiydi. Orada herkes vakur ve heybetliydi. Meclisindekiler edep sahibi kimselerdi. Biri konuşurken

---

823 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.19.
824 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.19.
825 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.21.
826 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.21.
827 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.21.
828 Mir'âtü'z-zaman, 8/306.
829 El-Berk, s.125-126.
830 El-Berk, s.24.
831 El-Berk, s.24.

diğerleri susup onu dinlerlerdi."[832] İbnü'l-Kesir'in anlattığına göre birgün huzurunda kötü bir söz söylendi. Buna çok sinirlenen Nureddin o sözü kullanan adamı azarlamıştır.[833] Memurlarını takip eder, işini aksatanı ikaz ederdi. Huzurunda Necmettin Eyüp hariç kimse izinsiz oturamazdı. Fakat huzuruna bir alim yada sufi geldiğinde yada bir fakire rastladığında ayağa kalkıp onu karşılar ve yanına oturturdu. Özellikle fakirlerle ilgilenir onlara yakınlık gösterirdi ve derdi ki; "Bunlar Allah'ın askerleri ve Allah düşmanlarının da düşmanlarıdır. Bunların duası insanı abat eder. Bedduası da rezil eder. Bunlar bizden razı olursa işlerimiz rast gider."[834]

6. MÜSLÜMANLARIN NURETTİN'E OLAN MUHABBETİ

İbnü'l-Kesir, 552/1157'de yaşananları şöyle anlatıyor: "O sene Nureddin hastalandı. Sanki bütün Şam halkı hasta olmuştu. Nureddin iyileştiğinde Şam'a yeninden canlılık geldi." 558/1163'de ise şöyle bir olay yaşanmıştır: O yıl, Nureddin haçlılar karşısında yenilmişti. Müslümanlar dağılmıştı ve Nureddin yapayalnız kalmıştı. Nureddin atına bindi. Fakat haçlılar kementle onu ayağından yakaladılar. Bunun üzerine bir kürt askeri atından inerek kendi canını tehlikeye atma pahasına Nureddin'in ayağına atılan kemendi kesti ve Nureddin kurtuldu. Bunu anlayan Hıristiyanlar o kürdü şehit ettiler.[835] Bu olay, adamlarının kendisine ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir. Nureddin'e duyulan bu sevgi kalpten geliyordu ve Allah'ın bir lütfuydu. Allah'ın bu lüftuna en büyük vesile ise Nureddin'in üstün özellikleridir.

Müminlerin kendisine ne derece güvendiğine bir misal olarak 543/1148'de ikinci haçlı seferinin başlaması üzerine Dımeşklilerin Nureddin'i şehre davet etmelerini verebiliriz. İdarecilerine güvenmeyen Dımeşk halkı, şehri kendi elleriyle teslim etmek üzere Nureddin'e mektup göndermişlerdir.[836] Şehre yaklaştığında, alimler, sufiler ve fakirler etrafında toplanarak şehre götürmekte ısrar ettiler.[837] Çiftçiler de Nureddin'i severdi. Zira Nureddin, çiftçileri ve tarım arazilerini korumak için özel emiler çıkartmış; askerlerin gereksiz yere çayırları yada tarlaları işgal etmelerine engel olmuştur.[838] 547/1152'de Dımeşk'i ele geçirmek

---

832 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.24.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.173.

833 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.24.

834 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.172-173.; Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.409.

835 El-Bidaye ve'n-nihaye, 16/382.

836 El-Hareketi's-senûsiyye, 2/7.

837 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.25.

838 Zeyl- tarih-i Dımeşk, s.308-309.; Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.25.

üzere yola çıktığında Dımeşk beyi Müciruddîn, şehri savunmak üzere yola çıktı.[839] Fakat Dımeşklilerden çoğu Müciruddîn'e destek vermediler. Böylece şehir savaşsız teslim alınmış oldu.[840] Bunda halkın Nureddin'e olan sevgi ve itimadının büyük payı vardır. zira bütün Dımeşk halkı, şehrin Nureddin'in emrine girmesi için gece gündüz dua etmekteydiler.[841] Bu yüzden de şehrin fethinden çok önce Nureddin ile Dımeşk halkı arasında karşılıklı görüşmeler olmuştu.[842] Bu sayede Nureddin 549/1154'de şehre beyaz bayrakla girmiştir.

7. SAĞLIK VE BEDEN BAKIMINDAN İDARECİLİĞE LAYIK OLUŞU

Nureddin'in ömrü at sırtında haçlılara karşı mücadele ile geçmiştir. Bu da çok sağlam bir bünyeyi gerektirmektedir. Bu yüzden Nureddin tâ gençliğinden itibaren kendi zamanında meşhur olan sporları ve savaş sanatlarını öğrenmiş ve sürekli olarak da talim yapmıştır. Atçılık, güreş, binicilik, kılıç kullanma gibi.[843] İbnü'l-Esir'e göre gürz kullanma ve gülle atma sanatında Nureddin'in dereceleri vardır. Ayrıca cirit atma ve mızrak fırlatma yarışmalarına da katılırdı. Ayrıca sürekli at binme talimleri yapardı. Hayvanlara iyi bakılmasını ve merhametle muamele edilmesini emrederdi. Atlar için; "Onlar bizim ayaklarımız ve düşmanlar karşısındaki dostumuzdur. Onlarla savaşırız. Onlarla tehlikeden kaçarız." derdi.[844] Nureddin bu sözlerini zahit bir arkadaşına söylemiş; O'na İslam'ın bu gibi hakikatlerinin de olduğunu, dinin sadece ibadet ve zikirden ibaret olmadığını, hem bedenen hem de teçhizat bakımından savaşa hazırlanmanın da Allah'ın emri olduğunu hatırlatmıştır.[845] Nureddin, böylece spor ve diğer bedeni faaliyetlerin boşu boşuna değil de belli bir amaca göre yapılması gerektiğini anlatmak istemiştir. Buna göre Müslümanın eğlence ve diğer sporları da bir amaca yönelik olmalıdır. At binmek, atıcılık, güreş, koşu ve diğer bütün yarışlarda amaç sadece eğlenmek yada boşa vakit geçirmek değil; sürekli olarak savaşa hazır olmak ve kendini geliştirmektir.[846]

Müminin her işinin ibadet olduğuna dair Buhari'nin şu naklini zikretmek istiyoruz. Ebu Musa el-Eş'arî, Efendimiz (s.a.v.)'in Yemen'e vali olarak Muaz'ı tayin etmesi esnasında Muaz'a şu soruyu sormuştu. "Sen nasıl bu kadar ilmi elde

839 Zeyl- tarih-i Dımeşk, s.310.; Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.26.
840 Zübdetü Haleb, 2/304-305.; Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.26.
841 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.26.
842 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.26.; Mir'atü'z-Zamân, 8/209-210.
843 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.134.
844 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.168-169.
845 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.33.
846 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.134.

ettin?". Muaz (ra) da şöyle cevap vermişti: "Ben gecenin erken saatinde uyurum. Sonra da kalkıp Allah'ın kitabından okurum. Böylece o arada geçen uykumu da ibadete çevirmiş olurum."[847] Bu olay, müslümanın her işinde Allah rızasını gözetmesi gerektiğini ve her zaman sevap elde etmek için hırslı olmasını işaret etmektedir.[848]

Son zamanlarda müminlerin içine düştüğü bunalımlardan birisi de ibadet algısındaki sapmadır. Oysa Nureddin'in anladığı ve askerlerine anlatmaya çalıştığı; hatta bununla da yetinmeyip devletinde uygulamaya çalıştığı ibadet anlayışı çok daha geniştir ve hayatın her alanını kuşatmaktadır. Oysa mümin bu ibadet anlayışını, siyasi ve askeri sahaya hatta teknolojik ve ekonomik hayata da taşımalı; bu alanlarda Allah rızası için ve ümmetin yararına olarak azimle çalışmalıdır. Yoksa hem bu boşluğu aç kurtlar gibi Allah rızasına uygun işler yapmayanlar doldururlar hem de bu durumda Müslümanların da gücü dağılır, aciz, zayıf ve başkalarına muhtaç olurlar.

Nureddin'in bu derece başarılı ve ciddi oluşunda önemli bir etken olan O'nun ibadet anlayışıdır. Nureddin, Cenab-ı Mevlâ'nın ***"Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım (Zâriyât, 56)"*** ayeti kerimesi ile, ***"De ki benim namazım ve zekatım, ölmem ve yaşamam sırf Allah içindir (el-En'âm, 162)"*** ayeti kerimelerini birlikte düşünmesinde yatmaktadır.[849] Böylece O, yaptığı her işte Allah'ın rızasını gözetmiş, bu yüzden boş şeylerle uğraşmamış ve yaptığı her işi de ciddiyetle, en güzel şekilde yapmıştır. Ümmetin hem kendi iç işlerini düzeltmesi ve hem de düşmanlarına karşı onurlu güçlü görünmesi için, bu ciddiyetle ve böyle bir niyetle hareket ederek her işi ciddiyetle yapması ve yaptığı işte de daima en güzelini ve en ideal olanı gözetmesi gerekmektedir.[850] Özetle Nureddin Mahmut Zengî, devlet işlerinde, askerleriyle beraberken, toplantılarında, boş zamanlarında, eğlencede ve yarışlarda, yerken ve içerken daima Mevla'nın rızasını hatırında tutmuş ve O'nun rızasına uymayan şeyleri yapmaktan kaçınmıştır.

Burada hatırlatılması gereken bir başka mesele de şudur: Her Müslüman, şu ayeti kerimeyi muhakkak bilmektedir: ***"Kafirlere karşı gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın (el-Enfâl, 60)".*** Fakat Efendimiz (s.a.v.), bu ayeti kerimenin tefsirinde şöyle buyurmuştur: ***"Ey Müslümanlar! Dikkat edin! Burada güçten kasıt atıcılıktır."***[851] Bir başka hadisi şeriflerinde ise Efendimiz SAV, şöyle

847 Bâhârî, *Meğâzî*, 42.

848 Fıkhu'n-nasr ve't-temkîn, s.197.

849 Ravzateyn, 1/360.

850 Fıkhu'n-nasr ve't-temkîn, s.190.

851 Müslim, 1917.

buyurmuşlardır: ***"Kim atıcılığı öğrenip sonra unutursa yada terk ederse/ihmale ederse, bizden değildir."***[852]

8. ZÜHD VE TAKVASI

Nureddin Mahmut Zengî, dünyanın geçici olduğunu ve sadece ahirete bir hazırlık olduğunu biliyordu. Burası iyi ile kötünün ayırt edildiği bir sınavdan ibaretti. Nureddin, bu şuurla, dünya malına ve makamına tamah etmemiş; bütün bunların geçici olduğunun ve dahası bütün bu elindekilerden birgün hesap vereceğinin farkındaydı. Nureddin'in de idrak ettiği bu hakikatlerden bazılarını sıralamak istiyoruz:

1. Efendimiz (s.a.v.)'in de buyurduğu gibi biz bu dünyada garip ve kimsesiz. Veya bir başka ifadeyle sadece gelip geçen bir yolcuyuz. ***"Dünyada bir garip ya da bir yolcu gibi ol."***[853]
2. Bu dünyada Allah'ın rızası için çalışmak haricinde başka hiçbir şeyin kıymeti yoktur. Nitekim Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: ***"Şayet dünyanın, Allah katında sivrisinek kanadı kadar bir ehemmiyeti olsaydı; kafire bir damla su vermezdi."***[854] ***"Bilin ki bu dünya ve içindekiler değersizdir/kirlidir. Allah'ı zikretmek hariç. Bir de Allah dostları, alimler ve öğrenme arzusunda olanlar istisna."***[855]
3. Yine Efendimiz (s.a.v.), ömrünün sonlarına doğru, iki parmaklarını birbirine birleştirerek şöyle buyurdular: ***"Ben ve kıyamet arasında şu kadar mesafe vardır."***[856]
4. Firavun kavminden bir müminin şu sözleri, dünyanın hakikatini ifade etmektedir: ***"Ey halkım! Bu dünya bir eğlenceden ve az bir ferahlıktan ibarettir. Asıl hayat, ahirettedir. Kim bir günah işlerse, ahirette bunun karşılığını tam olarak alır; ne eksik ne de fazla almaz. İman edip güzel işler yapan kadın ve erkek olsun herkes ise; cennette girecek ve orada sonsuz ikramlara mazhar olacaktır."***[857]

Nureddin'in hayatı boyunca bu dini kaidelere bağlı olduğuna dair birçok olay anlatılmaktadır:

---

852 Müslim, 1919.
853 Trimizî, 2333.
854 Trimizî, 2320.
855 Trimizî, 2322.
856 Müslim, 867.
857 Min Ahlâki'n-nasr fî ceyli's-sahâbe, s.48-49.

1. İbnü'l-Esir'den: Çocuk yaştan itibaren Nureddin'in hizmetinde bulunmuş olan Şükrü oğlu Ali oğlu Bahattin'in anlattığına göre; bir defasında Rüha (Urfa) meydanında gezerlerken Nureddin, arkasındaki gölgesine bakmış. Tam öğle vaktiymiş. Gölgeleri önde iken Nureddin arkasına dönmüş ve gölge de arkalarında kalmış. Nureddin de Bahattin'e; "İşte dünya böyledir. Sen iyiyken o yanındadır. Az bir aksilikte seni terk eder. İşte dünyanın hakikati budur."[858]
2. Nureddin'in ahlakı, Ömer bin Abdülaziz'e benzemektedir. O, zamanının en güçlü devletinin başında olduğu halde diğer devlet adamlarına göre çok zahidane bir hayat sürmekteydi. Nureddin, ganimetten ve diğer vergilerden çok az pay alır; gerisini hazineye bırakırdı.[859] İsfehanlı İmâd'ın anlattığına göre ganimetten ve öşürden pay almaz, sadece gayri Müslimlerden alınan cizyelerden az bir miktar pay alırdı.[860] Bu miktar da ancak, iaşesine yeterdi. Mütevazi yerdi ve mütevazi giyinirdi.[861] Öşürlerden ve diğer ganimetlerden aldığı payını da fakirlere, alimlere ve diğer ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı.[862]
3. Kendisine diğer krallardan ve valilerden hediyeler gelirdi. Altınlar, gümüşler, çeşitli kumaşlar ve ipekler. Değerli silahlar ve diğer hediyeler. Bunların hepsini kadıya teslim eder ve sattırırdı. Buradan elde edilen paralarla da bir sürü mescit ve başka hayır kurumları yaptırmıştır.[863]
4. Şeraitin haram kıldığı, altın ve ipek gibi şeyleri giymemiş; hatta gümüş süslemelerden bile kaçınmıştır.[864] İbnü'l-Esir'in anlattığına göre; bir defasında çarşıda gezerken zengin bir kasaba uğramışlar. Kasabın süslemeli bir sarığı varmış. Kasap bu sarığı Nureddin'e hediye etmek istemiş fakat Nureddin istememiş. Hatta adama, bu sarığın kendisine pek yakışmadığını söylemiş. Adam Nureddin'in ne demek istediğini anlamış ve sarığı Bağdat'a göndererek 600 yada 700 dinara sattırmış ve parasını infak etmiştir.[865]
5. Hanımı Razi' Hatun ise şunları anlatmıştır: "Bir keresinde kendisinden nafakamız için ayrılan paranın yeterli olmadığını söyledim ve bize ayrılan paranın arttırılmasını talep ettim. Öfkelendi. Yüzü kıpkırmızı oldu. Bana; "Bu hazinede olan bütün paranın bizim mi olduğunu zannediyorsun? Yazıklar olsun

---

858 Ravzateyn, 1/261.

859 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.164.; Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.128.

860 El-Kevâkib, 53-54.; Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.39.

861 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.39.

862 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.40.; el-Berk, s.143-144.

863 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.164.; Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.40.

864 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.165.; Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.40.

865 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.164.; Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.40.

sana! Bu para ümmetindir. Onda tüm insanların hakkı vardır. biz sadece bu paranın bekçisiyiz." Daha sonra Humus'da kendisine miras kalmış olan üç dükkanı bana verdi. Buradan da 20 dinar gibi bir gelir elde ediyordum."[866]

6. İbnü'l-Esir'den: Nureddin zamanındaki en fakir adam sayılırdı. Az yerdi. Cariyeleri yoktu. Zevk ve eğlenceye düşkün değildi. Mal mülk hırsı yoktu. Mal biriktirmezdi. Eline geçeni infak ederdi.[867] Ömer Molla adında ibadet ehli ve zahid bir adam vardı. Nureddin ile dosttular. Nureddin genelde kendisinden borç alırdı. Ramazanda da Nureddin'e iftarlık gönderirdi.[868] Özel davetlerde ve devlet yemeklerinde bile kendine ait küçük bir tabaktan az miktarda birkaç çeşit yemek yerdi.[869] Evi de çok mütevaziydi. Ahşaptan bir evde yaşardı.[870] Vefat ettiğinde de basit ahşap bir evin içine defnedildi.[871]
7. Övülmekten hoşlanmazdı. Müslümanlar, O'na çeşitli ünvanlarla hitap ederlerdi. Halife de kendisine; devletin güneşi, mücahit kral, kahraman sultan gibi bir sürü unvan ihsan etmiştir. Haçlılar da kendisine saygı duyarlardı. Fakat Nureddin, bu ünvanlardan hiçbirini kullanmamıştır. Kendisine "emir/bey" olarak hitap edilmesini severdi. Resmi yazışmalarında da bu ünvanları kullanmazdı. Bir defasında özel kalemi bir mektuba başlarken bir takım ünvanlarla başlamak istemiştir. Fakat Nureddin, özel kalemini ikaz etmiş ve "Beni yapmadığım işlerle övünenlere mi benzetmek istiyorsun?" diye ikaz ederek bu mektubu yırttırmıştır.[872] Bundan sonra da mektuplarına ve diğer resmi yazılara besmele, hamdele ve salvele ile başlamasını emretmiştir.[873]

9. CESARETİ

Nureddin Mahmut, cesaretini babası İmâdüddîn'den miras almıştır. Zira babası 521-541/1127-1146 yılları arasında Musul'da hüküm sürdüğü müddetçe daima çocuklarını ve özellikle de Nureddin'i bütün savaşlarında yanında götürmüştür. İbnü'l-Esîr, Nureddin'in cesaretinden bahsederken; "Nureddin şehitliği çok arzu ediyordu (bu yüzden kendisine şehit lakabı takılmıştır). Bu yüzden savaşlarda en ön saflarda çarpışırdı. Cesurdu. Ataktı. Bir askerden farksızdı ve bilfiil

866 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.41.
867 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.41.
868 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.41.
869 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.41.; Mir'âtü'z-zamân, 8/310.
870 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.41.
871 El-Berk, 153-154.; Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.410.
872 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.42.; el-Kevâkib, 68-69.
873 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.43.; Mir'âtü'z-zamân, 8/322-323.

savaşa katılırdı. Savaş sanatlarını iyice öğrenmişti." diyecektir.[874] 558/1163 yılında haçlılar ansızın ordusuna baskın yapmıştı. Nureddin'in ordusunun çoğu dağıldı. Nureddin taktik gereği Humus'a 12 kilometre mesafeye çekildi. Yanında sadece özel muhafızlarından az bir kimse kalmıştı. Nureddin burada çadır kurulmasını emretti ve adamlarına; "Ben buradan ayrılmıyorum. Humus ve Haleb'e haberci gönderin. İsteyen bana katılır. Yanımda 1.000 atlı olsa yeter. Fazlası gelirse ne ala ama ben 1.000 kişi ile de burada direnirim." diyerek geri çekilmeyi reddetmiştir.[875] Bunu duyan Müslümanlar etrafında toplanmaya başladılar. Burada tekrar ordusunu toparlamayı başaran Nureddin, Harim bölgesine yöneldi ve burada meşhur Harim savaşını kazandı.[876] Şairler, Nureddin'den aslan diye bahsetmişlerdir. Düşmanları bile O'nun cesaretini, mertliğini ve yiğitliğini takdir etmişlerdir.

10. ALLAH'IN BİRLİĞİNE, İSLÂM'IN TEK HAKİKAT OLDUĞUNA İNANCI VE SÜREKLİ DUA NİYAZDA BULUNMASI

Adil hükümdar Nureddin Mahmut Zengî, Allah'ın yegane ilah ve tek gerçek hükümdar olduğuna yürekten iman etmişti. O'na göre tek gerçek din ve gerçek kurtuluş İslam idi. İslam her şeyden üstündü.[877] Tevhid inancına sıkı sıkıya bağlı olan Nureddin, hayatının her alanında buna göre hareket etmiş, siyasi ve askeri, sosyal ve ekonomik bütün işlerinde bunu esas almıştır. Büyük şafi alimlerden olan Kutbettin Nisaburi, kendisinden ümmetin ve İslam'ın bekçisi olarak bahsetmiş[878] ve Nureddin'e şu nasihati vermişti; "Sen savaşa bizzat katılma. Allah muhafaza sen şehit düşersen ümmeti kim muhafaza edecek. Sen gidersen burada savaşacak tek kimse kalmaz."[879] Bunu duyan Nureddin, ağladı ve şöyle cevap verdi: "Böyle deme. Bu Allah'a karşı isyan olur. Zira cihat emri herkese farzdır." Nureddin bu konuşmayı her hatırladığında ağlar yanındakileri de ağlatırdı.[880] O'nun yanında bulunanlar, ihlas ve samimiyetinden yüce mevlaya olan bağlılığından bahsetmişlerdir.

---

874 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.168.; Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.125.

875 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.125.

876 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.117-118.; Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.126.

877 Ravzateyn, 1/359.

878 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.339.

879 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.128.

880 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.169.; el-Kevâkib, s.30.

Tel Harim (veya Til Harim) savaşında şöyle dua etmişti: "Yar Rabbi. Müslümanlar da senin kulun kafirler de. Ama Müslümanlar dostun, kafirler ise düşmanın. Düşmanlarına karşı dostlarına yardım et. Biz zafer kazanınca şımaracağız diye Müslümanları zelil etme. Beni rezil et ama Müslümanlara zafer nasip eyle."[881]

556/561 senesinde bir savaşta Müslümanlar mağlup olmuştu. Müslümanlar dağılmıştı yine geride Nureddin ve birkaç adamı kalmıştı. Sonra yanında az bir miktar asker toplandı. Nureddin Tel Habeş denilen bir tepeye çekildi. Düşman askeri yanlarına kadar sokulmuştu. Nureddin burada da şöyle dua ediyordu: "Ya Rabbi! Bu kullar senin. Sen bana bu insanlara hükümdarlık etmeyi nasip ettin. Bu görevi bana sen verdin. Ben de senin ikramına layık olmak ve sana mahcup olmamak için Müslümanların işleriyle ilgilendim. Müslüman şehirleri imar ettim. Onlara senin emirlerini anlattım. Yasak ettiğin şeyleri de yasaklamaya çalıştım. Kötü ve çirkin işleri kaldırmaya senin peygamberinin sünnetini uygulamaya çalıştım. Fakat ben şu anda sadece kendimden sorumluyum. Askerlerim dağıldı. Sen senin orduna ve peygamberinin ordusuna zafer ihsan et. Düşmanlarını sevindirme." Allah duasını kabul etti ve yanında olan askerlerine cesaret verdi. Nureddin ve yanındaki bir avuç Müslüman öyle cesaretle ve kendilerine güvenerek duruyorlardı ki; düşman askeri korkuya kapıldı. Haçlıların kumandanı bunun bir hile olduğunu ve tepenin ardında Müslüman askerlerin konuşlandığını zannetti. Sonunda düşman askeri geri çekilmeyi tercih etti.[882]

11. CİHADA VE ŞEHİTLİĞE OLAN ARZUSU

Nureddin Mahmut Zengî, Allah yolunda mücadele etmeyi çok severdi. O hep şehit olmayı arzu etmiştir. Bu yüzden daha sonra kendisine şehit lakabı takılmıştır. İsfehanlı İmad anlatıyor: "Safer ayında Dımeşk'e Nureddin'in yanına geldim. Çok güzel bir şehirdi. Nureddin'e şehrin ne derece güzel olduğundan bahsedip şehri ve faaliyetlerini övdüm. Fakat O, bana "Allah yolunda cihat etmek bu şehirden daha sevimli. Benim aklım hep düşmana karşı mücadele etmede. Bu yüzden gözüm hiçbirşey görmüyor." diye cevap verdi."[883] 566/1170'de yirmi günlüğüne Musul'a geldi ama fazla kalmadı. Kendisine çok sevdiği Musul'da niye fazla kalmadığı sorulunca; "Bu şehre gelince gönlüm buraya meylediyor. Müslümanların durumunu unutacakmışım gibi hissediyorum. Bu şehirde kalırsam cihaddan soğuyacağımdan korkuyorum." diyecektir.[884]

---

881 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.180.

882 Ravzateyn, 1/377-378.

883 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.45.; el-Berk, s.126.

884 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.45.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.153-154.

Savaşta en ön saflarda savaşırdı. İki elinde birer kılıçla düşmana saldırırdı. Ömrünün sonlarına doğru; "Çok istediğim halde bana şehitlik nasip olmadı" der ve üzülürdü.[885] Şehitler hakkında Kur'an ve sünnette gelen naslar; Nureddin başta olmak üzere tüm müminlerin şehit olma arzusuyla yanıp tutuşmasına neden olmuştur.

"Eğer siz (Uhud'da) bir yara almışsanız, (size düşman olan) o topluluk da (Bedir'de) benzeri bir yara almıştı. Böylece biz, Allah'ın gerçek müminleri ortaya çıkarması ve içinizden şahitler (veya şehitler) edinmesi için, bu günleri bazen lehe, bazen de aleyhe döndürüp duruyoruz. Allah, zulmedenleri sevmez." (Âl-i İmrân, 140). "Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar Allah'ın nimetine eriştirdiği peygamberlerle, dosdoğru olanlar, şehidler ve iyilerle beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaştırlar!" (Nisa, 69). "Rabbinin nuru ile yeryüzü aydınlandı. Ve kitap ortaya kondu. Peygamberler ve şahitler getirildi. Ve onların aralarında onlara zulmedilmeksizin hak ile hüküm verildi." (Zümer, 69). "Allah yolunda öldürülenleri ölü saymayın, bilakis Rableri katında diridirler. Allah'ın bol nimetinden onlara verdiği şeylerle sevinç içinde rızıklanırlar, arkalarından kendilerine ulaşamayan kimselere, kendilerine korku olmadığını ve kendilerinin üzülmeyeceklerini müjde etmek isterler." (Âl-i İmrân, 169-170). "Allah yolunda öldürülen kimseler için "ölüler" demeyin. Hayır, onlar diridirler. Fakat siz, farkında olmazsınız." (Bakara, 154).

"Şehitlerin ruhları, yeşil kuşların karnında, etrafı kandillerle süslü, arşa asılıdır. Cennette istedikleri kadar kalırlar ve istedikleri gibi yaşarlar... Onlara ne istedikleri sorulduğunda, dünyaya dönüp tekrar şehit olmak istiyoruz derler."[886]

12. İBADETİ

Nureddin Mahmut Zergi, namazlarını asla aksatmazdı. Geceleri de ibadet ederdi. Teheccüt namazlarına dikkat ederdi. Geceleri kalkar, tesbihatını yapar, dua ederdi.[887] Cemaate devam ederdi.[888] Namazlarını genelde mescidde kılar hatta bazen sabaha karşı mescide gelip sabah namazına kadar ibadet ederdi.[889] Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: ***"Allah, içinizden inanıp yararlı iş***

885 Ravzateyn, 1/135.

886 Müslim, *İmâre*, 3/1502.

887 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.46.

888 El-Bidaye ve'n-Nihaye, 16/490.

889 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.46.

işleyenlere, onlardan öncekileri halef kıldığı (iktidar yaptığı) gibi, onları da yeryüzüne halef kılacağına, onlar için beğendiği dini temelli yerleştireceğine, korkularını güvene çevireceğine dair söz vermiştir. Çünkü onlar Bana kulluk eder, hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Bundan sonra inkar eden kimseler, işte onlar artık yoldan çıkmış olanlardır. Namazı kılın, zekatı verin, Peygambere itaat edin ki size merhamet edilsin.". İşte Nureddin, bu ayeti kerimeyi örnek alarak vaktini ibadetle geçirirdi.

13. HAYIR HASENATI VE CÖMERTLİĞİ

Nureddin Mahmut'un hayırlı işleri meşhurdur. Birçok vakıf bırakmıştır. Fakirlere yemek dağıtan ve yardım eden Daruzziyafe'ler. Yetimleri ve dulları koruyan vakıflar. Kimsesizlere sahip çıkan hayır kurumları. Bu vakıfları yazılı emirlerle ve vakfiyelerle koruma altına almıştır. Başta Mekke ve Medine olmak üzere Harran, Sencer, Hama, Humus ve Balebek gibi şehirleri imar ettirmiştir. Özellikle Resulullah (s.a.v.)'in şehri olan Medine'ye özel önem verirdi. Buralarda hanlar ve hamamlar, kervansaraylar inşa ettirmiş; zor zamanlarda kullanmak üzere, yiyecek ve giyecek stoklatmış; şehirlerde pazarlar kurdurmuştur. Şehirlerin su ihtiyaçları için de bir sürü tedbir almıştır. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan köylü ve çiftçilere de özel destek vermiş ve vergi kolaylığı sağlamıştır.[890]

Onun en önemli eseri şüphesiz hadis kürsüleriyle meşhur Nuriye Medreseleridir. Nureddin, ümmetin birliğini muhafaza etmek için halifeliğe de önem verirdi. Bu yüzden hilafet makamını da daima desteklemiş; vergi, zekat ve ganimet gelirlerinden halifenin payını da ayırmıştır. Deprem yada kıtlık gibi felaketlerde, düşmanlarına bile yardım etmiştir. Frenklerin bile hastalık ve susuzluk gibi problemlerine yardım etmiş; rakip devlet olan Şizr beylerine ve hatta Selçuklulara da imar ve ahalinin geçimi hususunda yardım elini uzatmıştır.

Yönetimi altında bulunan insanların din ve ırklarına bakmadan yardıma muhtaç olanların yanında olmuş, zayıflarına sahip çıkmıştır. Gayri Müslimlerden haraç ve cizye gibi vergileri alırken bile adaletli olmaya; zor durumda olanlara kolaylık göstermeye dikkat etmiştir.

Diğer taraftan insanların inanç ve ibadet hürriyetine de müdahale etmemiştir. Müslümanlara zararları dokunmamak ve düşmanla ittifak etmemek şartıyla; haçlıların bile kendi dinlerinin gereklerini yerine getirmelerine müsamaha göstermiştir.[891]

---

890 Ravzateyn, 1/346.

891 Târîh-i Dımeşk el-Kebîr, 60/122-123.

ÜÇÜNCÜ KONU

Nureddîn Zengî'nin Devleti Islah Projesi ve Devletin Temel Özellikleri

Nureddin Mahmut Zengî, özellikle Ömer bin Abdülaziz'i örnek almış ve devlet işlerinde Ömer bin Abdülaziz'in yolundan gitmiştir. Erbilli Prof. Ebu Hafs Muinüddîn bin Ömer bin Mahmut bin Hazar, Nureddin Mahmut dönemine ait siyasi hayatın temel esaslarını tespit etmiş ve Ömer bin Abdülaziz'in projelerinin Zengîler döneminde sonuç verdiğini beyan etmiştir. Nureddin Mahmut, Ömer bin Abdülaziz'in bozulan devlet işlerini düzeltme ve toplumu yeniden ümmeti Muhammed olmaya layık hale getirmek için ortaya koyduğu planlara önem vermiş; bunları araştırmış ve kendi yönetiminde uygulamaya çalışmıştır. Bu yüzden Nureddin Zengî, başta ilk dört halife ve Ömer bin Abdülaziz olmak üzere kendisinden önceki devlet adamlarının ve alimlerin tecrübelerini öğrenmeye çalışmış bu konuda yazılanları okumuş ve kendisine bir siyasi proje hazırlamıştır. Yüce Rabbimiz, bizden önceki güzel ve değerli insanların yolundan gitmeyi şu ayeti kerime ile emretmektedir: ***"İşte bunlar Allah'ın hidayet verdiği kimselerdir. Bu yüzden sen de onların yolundan git." (En'âm, 90).*** Yine bir başka ayeti kerimede şöyle buyruluyor: ***"Biz sana önceki peygamberlerin hikayelerini anlatıyoruz ki böylece kalbin mutmain olsun ve onları örnek al". (Hûd, 120).***

Kendisinden önceki hayırlı kimselerin ve sahabenin izinden giden Nureddin Mahmut-Allah kendisinden razı olsun ve mekanı cennet olsun-önce ümmetin inancındaki bozuklukları düzelti. Yanlış ve bozuk fikirlerle mücadele etti. Ümmetin korku, kıskançlık, tembellik gibi hastalıklarını tedavi etmeye çalıştı. Devlet işlerinde Allah'ın yasakladığı şeyleri yapmadı. Bütün siyasi faaliyetlerinde şeriatin emirlerini esas aldı. Adaleti temin etti. Müslümanların sıkıntılarını çözdü.

Ekonomiyi düzeltti. Fitnecileri ve eşkiyayı cezalandırdı. Güçlünün elini fakirin ve zayıfın üstünden çekti. Adil vergi düzeni getirdi. Köylü ve çiftçiyi destekledi. Tüccarı korudu. Müslümanları Allah yolunca cihada teşvik etti.

Nureddin'in başlıca siyaset ilkelerini ve devletini üzerine inşa ettiği temel esaslardan birkaçını sıralamak istiyoruz.

14. DEVLET İŞLERİNDE İSLÂMÎ ESASLARI ÖLÇÜ ALMASI

Nureddin Mahmut, birçok devletin yaptığı gibi davranmak yerine Allah'ın emirlerini ve Efendimiz (s.a.v.) başta olmak üzere Raşid halifelerin uygulamaların esas almıştır. O'nun zamanında birçok devlet adamı, kendi kafasına göre uygulamalarda bulunuyor ve keyfi davranıyordu. Devlet memurları, Allah'ın emir ve yasaklarını dikkate almak yada halkın menfaatini düşünmek yerine kendi menfaatlerine göre hareket ediyorlardı. Nureddin dindar ve şahsiyetli bir zat olarak, alicenap ve fedakar davranmış; hem halkın menfaatini düşünmek hem de Rabbinin emirlerini yerine getirmek için gayret göstermiştir. Bu hedefini gerçekleştirmek için bir sürü kanun hazırlatmış; türlü emirler ve fermanlar yayınlamıştır. Memurlarına ve diğer devlet adamlarına sürekli emirler verirdi. Askerlerini ve devlet adamlarını denetler ve hesaba çekerdi.[892] Nureddin Mahmut şöyle diyordu: *"Biz hem halkın malını ve canını hırsızlardan ve katillerden korumakla görevliyiz; hem de Müslümanların inançlarını ve ahlaklarını yanlışlardan muhafaza etmekle mükellefiz."*[893] Bir defasında *"biz devletin bekçisi ve şeriatin polisiyiz"* demiştir.[894] Bir başka defa valilerinden birisine şöyle emir veriyordu: *"Halkı ihmal etme. Onlara kapını kapatma. Onların dertlerini dinle. İlgilen. Adamlarını teftiş et. Davalara kendin bak. Doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden, iyiyi kötüden, haklıyı haksızdan ayırmaya dikkat et. Bütün işlerini şeriate göre yap."*[895] Bir başka seferde iki tane üst düzey memuruna şöyle nasihat etmiştir: *"Size görev verdim. Eğer halka zulmeden yada usulsüz iş yaparsanız, bunun hesabını Allah'ın benden sormasından korkuyorum. Bu yüzden sakın kulağıma sizinle ilgili kötü şeyler gelmesin. Gözüm üstünüzdedir. En ufak bir yanlışınızı affetmem."*[896] Bir diğer sözü ise şöyledir: *"Bizim görevimiz büyük olsun küçük olsun bütün devlet işlerinde İslam'ın emirlerini ölçü tayin etmek; Allah Resulünü ve sahabeyi örnek almaktır."*[897]

---

892 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.86.

893 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.173-174.

894 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.166-167.

895 El-Berk, s.146-147.

896 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.86.

897 Ravzateyn, 1/36-37.

İbnü'l-Esîr'in anlattığına göre; o zamanlar Müslümanların durumu çok kötüydü. Halkın ahlakı bozuktu. Yöneticiler de İslam'dan önceki hallerine dönmüşlerdi. Harama helale dikkat etmezler, açıkça kötü işler yaparlardı. İçki, kumar, zina gibi haram ve kötü işler yayılmıştı.[898] Nureddin, bütün bu adamları görevden uzaklaştırdı. Kimisini cezalandırdı kimisini sürgün etti. Kendisi az yerdi. Harama helale dikkat ederdi. Hak etmediğim bir malı almaktan Allah'a sığırınım derdi. Devletin hazinesini emanet olarak görürdü ve bu hazinede herkesin hakkı var derdi.[899] Mütevaziydi. Mübalağalı ünvanlar kullanmaktan kaçınırdı.[900] İçkinin satılmasını bile yasakladı.[901]

Bu konuyu şu ayeti kerimeleri hatırlatarak bitirmek istiyoruz:

"Hayır! Rabb'ine and olsun ki, aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem tayin edip, sonra da senin verdiğin hükmü içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamen kabul etmedikçe inanmış olmazlar." (Nisa, 65). "Allah, içinizden inanıp yararlı iş işleyenlere, onlardan öncekileri halef kıldığı gibi, onları da yeryüzüne halef kılacağına, onlar için beğendiği dini temelli yerleştireceğine, korkularını güvene çevireceğine dair söz vermiştir. Çünkü onlar Bana kulluk eder, hiçbir şeyi Bana ortak koşmazlar. Bundan sonra inkar eden kimseler, işte onlar artık yoldan çıkmış olanlardır." (Nur, 55).

15. DEVLETİN RESMİ İDEOLOJİSİNİ Ehl-i Sünnet GÖRÜŞLERİNE DAYANDIRMASI

Nureddin Mahmut, tam bir inanç ve dava adamıydı. O, islam akidesine ve özellikle Ehl-i Sünnete sıkı sıkıya bağlıydı. İbn Kesir kendisinden övgüyle şöyle bahsetmektedir: "Ömrü, haçlılarla mücadele etmekle ve cihatla geçmiştir. İyi ve helal şeyleri emrederdi. Farz ve sünnetlere uyulmasını isterdi. Haram ve kötü işlerin yapılmasına engel olmaya çalışırdı. İnancı sağlamdı. Kötü işleri ve kötü adamları sevmezdi. İlim O'nun zamanında arttı. Şeriat yeniden galip geldi. O'nun gözünde dünyanın hiçbir değeri yoktu. Hiçbir şeyden korkmaz kimseye itibar etmezdi.[902] Sünneti ihya etmek için çok uğraştı ve bidatlere karşı şiddetle mücadele etti. Yine İbn Kesir anlatıyor. Nureddin ülkesinde sünneti ihya etti. Bidati ve bidatçileri temizledi. Rafiziler ve Batıniler, ezandan "Hayye ale's-salâh" ve "Hayye ale'l-felâh" lafzını kaldırmışlar; yerine "Hayye alâ hayri'l-amel" cümlesini ihdas etmişlerdi. Bu cümle rafizilerin simgesiydi. Dedesi Ak Sungur ve babası İmâdüddîn bile bu bidati

898 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.86.

899 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.165-166.

900 Ravzateyn, 1/276.

901 El-Kevâkib, s.25,32,33.

902 El-Halîfetü'r-Râşid ve'l-Maslahu'l-kebîr Ömer bin Abdilazîz, s.357.

tam olarak kaldıramamıştı. Nureddin Mahmut Zengî, idaresi altındaki bütün topraklarda rafizilerin alameti olan "Hayye alâ hayri'l-amel" cümlesini yasakladı. ezanı yeniden Resulullah (s.a.v.) zamanındaki gibi okutmaya başladı.[903] Bu bidatçileri şiddetle cezalandırdı. Bir keresinde Allah'a cismani özellikler atfeden bir adamı; eşeğin arkasına bağlayıp şehirde gezdirdi. Sonra da Harran'a sürdü.[904] Onun en önemli hizmetlerinden birisi de Şiî ve batını Fatımi devletini ortadan kaldırmasıdır.[905] Fatımiler O'nun sayesinde Ehl-i Sünnete mağlup olmuş ve Mısır yeninden Ehl-i Sünnetin kalesi olmuştur.[906] Bu devlete karşı Abbasi halifesinin de desteğini alarak hem askeri ve siyasi hem de fikri olarak mücadele etmiştir.[907]

16. NURETTÎN MAHMUD ZENGÎ'NİN EHL-İ SÜNNET MEZHEBİNE HİZMETLERİ

Nizamiye Medreselerinin İslam tarihinde önemli bir yeri vardır. bu medreselerin en büyük hizmeti, Ehl-i Sünnet akidesinin yayılması; Şii ve Batını fikirlere karşı mücadele vermesidir. Nureddin Zengî de bu medresede yetişmiş kimselerden istifade ederek; Ehl-i Sünnet akidesini devletinin temeline yerleştirmiş; burada yetiştirdiği insanları Şiî, Batını ve rafizi fikirlere karşı mücadelede istihdam etmiştir. O zamanlar sapık Şii ve Batını-Rafizi fikirler; üç şehri merkez edinmişlerdi: Haleb, Dımeşk (Şam) ve Mısır. Burada Nureddin'in bu üç bölgede verdiği mücadeleye yer vermek istiyoruz.

A. NURETTİN ZENGÎ'NİN HALEP'DEKİ MÜCADELESİ

Haleb'de Şii fikirler 333-356/944-967 yılları arasında hüküm süren Hemedan asıllı Seyfüddevle zamanında hakim olmaya başlamıştır. Zira Hemedani ailesi Şii fikirlere ilgi duymaktaydı. Bu aile önce Şii propagandaya izin vermiş, daha sonra da Ehl-i Sünnet inanç ve amellerini yasaklayarak Şiiliği resmi mezhep ilan etmişlerdir. Seyfüddevle'nin oğlu olan 356-381/967-991 yılları arasında hüküm süren Sa'duddevle göreve geldikten sonra 367/977 yılında ezanı değiştirdi. Ezandan "Hayye ale's-salâh (haydin namaza)" ve "Hayye ale'l-felâh (haydin kurtuluşa)" lafızlarını kaldırıp yerine "Hayye alâ hayri'l-amel (haydin en hayırlı amele)" ve "Muhammed ve Ali hayru'l-beşer (Muhammed ve Ali, insanların en üstünüdür)" cümlelerini ilave ettirdi.[908] Böylece İmamiye şiası Haleb'e bulaştı.

---

903 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.330.

904 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.330.

905 Ravzateyn, 1/34.; El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.330.

906 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.331.

907 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.331.

908 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.206.

Yine Şiî aileler olan Ukaylîler ve Mirdas aileleri zamanında bu inanç daha da kökleşti.[909] Tutuş'un oğlu Rıdvan zamanında İsmaililer de Haleb'de bir üs kurmayı başardılar. Dımeşk'i kardeşi Dekkâk'tan geri alma hususunda Rıdvan'a yardım eden İsmaililer, bunun karşılığında siyasi destek ve inanç hürriyeti elde ederek Haleb'e sızdılar. Böylece Fatımi devletinin ilk temelleri Haleb'de atılmış oldu. Burada toplanan Şiiler siyasi karışıklık çıkararak Ehl-i Sünnet inancına sahip kimseleri de buradan uzaklaştırdılar.[910] Nureddin Mahmut, 543/1148 sensinde Haleb'de göreve geldikten iki ay sonra "Hayye alâ hayri'l-amel" cümlesini yasakladı ve ezanın eskisi gibi okunmasını emretti. Sahabeye dil uzatan Şiileri cezalandırdı. Şiiler korkuya kapılıp Nureddin'e karşı cephe almak istediyseler de Nureddin onları cezalandırdı. Elebaşları mesela bir tarihçinin oğlu olan İbn Ebi Tay gibi[911] ileri gelenler ya hapsedildi ya da sürgün edildi. Nureddin, başta İsmaililer ve imamiye olmak üzere Şiilere ve diğer sapık mezheplere-mesela Batınilik ve Rafizilik-asıl darbeyi göreve geldiği ilk yıl yani 543/1148'de Nuriye medreselerini açarak vurmuştur.[912] Nureddin bu medreseye Nizamiye medreselerinde yetişmiş ünlü fıkıhçıları ve hadisçileri yerleştirdi. Ayrıca Ehl-i Sünnet tasavvufunun ileri gelenleri de bu medresede istihdam edildi. Nureddin'in inşa ettirdiği bir başka medrese Nefferriyye medresesidir. Bu medrese 544/1149 yılında Şafiiler için inşa edilmiştir. Bu medresenin başına Nişabur Nizamiye medresesi üstatlarından Muhammed oğlu Kutbettin Mesut getirildi. Kutbettin 578/1182'de vefat edinceye kadar bu görevde kalmıştı. Kutbettin Haleb'e 540/1145 senesinde gelmiti. Burada ders okutmaya başlayan Kutbettin'e halk büyük bir ilgi göstermiştir.[913] Nureddin bu medreselere sosyal ve felsefi ilimleri bilen alimleri de görevlendirdi. Zira Batıniler ve diğer sapık mezhepler, bu ilimleri kullanarak İslami akidelere saldırıyorlardı. Nureddin bu ilimlerde uzman güvenilir insanları; bu sapıklara cevap vermek üzere görevlendirdi.[914]

I. Haleb'de Şâfiî Mezhebini Desteklemesi

Nureddin Zengî, Hanefi mezhebindendi. Fakat diğer Ehl-i Sünnet mezheplerini de korumuş ve Haleb'de Şafiiler için üç medrese inşa ettirmiştir: Nefferiye, Asruniye ve Şaibiye. Nureddin Mahmut bu medreselerde öncelikli olarak Nizamiye medreselerinde hocalık yapmış kimseleri görevlendirdi. Fakat ihtiyaca binaen

909 Zübdetü Haleb, 1/172.
910 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.207.
911 Ravzateyn,1/202.
912 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.85.
913 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.209.
914 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.210.

burada yetişen öğrencilere de görev verdi. Mesela, bu medreselerde hocalık yapmış Şerefettin bin Ebi Asrun'un öğrencilerini özellikle zikretmek gerekiyor.

Nureddin Mahmut sadece fıkıhçılar için değil diğer İslami ilimler için de medreseler inşa etmiştir. Burada ilerde ayrıntısını vereceğimiz Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı tasavvuf erbabı ve tarikatlar için inşa ettirdiği medreselere de değinmek gerekiyor.[915]

II. Hadis Alimlerinin Çalışmalarından İstifade Etmesi

Nureddin sadece Hanefi ve Şafii fıkıhçıları desteklemekle yetinmedi. Ayrıca hadis alimlerinden de çokça istifade etmiştir. Nureddin, hadise önem verirdi. Çünkü hadis, hem Kur'an'ın muhafızıydı hem de Kur'an'ın anlaşılmasının en iyi yoluydu. Ayrıca hadisi şerifler, başta Şiiler olmak üzere diğer sapık mezheplere cevap vermede çok önemliydi. Nureddin Zengî, bu amaçla hadise önem veren Hanbeli ve Maliki mezheplerine de özel medreseler inşa ettirdi. Nureddin'in bütün Ehl-i Sünnet mezheplere medrese inşa ettirmesinin ve onları tek bir çatı altında toplamasının bir amacı da Ehl-i Sünnet mezhepleri arasındaki çatışmaya son vermekti.[916] Böylece hem ümmet arasındaki ayrılıklar kalkmış olacak, hem de ümmet gerek haçlılar gerekse sapık mezheplere karşı tek bir güç olarak mücadele edebilecekti.[917]

III. Sünni Tasavvufun ve Ehl-i Sünnet Tarikatların Desteklenmesi

Nureddin Zengî, tasavvufi cemaatlere ve tekkelere büyük önem vermiştir. Zira bu halkın toplanma ve ibadet yeri olmanın yanında aynı zamanda halkın eğitilmesi ve manevi duygularının güçlenmesi için önemli merkezlerdi. Halk nezdinde büyük itibar gören dergahlar, Nureddin zamanında resmi bir konum kazanmışlardır. Sünni tasavvufa önem veren Zengî, bu dergahlardan Ehl-i Sünnet itikadı üzere olanları desteklemişlerdir. Özellikle Kadiri dergahına özel ilgi gösteren Nureddin Zengi, bu tarikata ait dergah ve medreselerin başta hilafet merkezi olmak üzere tüm bölgelerde yayılmasını sağlamıştır. İmam Gazzali'nin görüşleri üzerine kurulan Kadirilik; halk arasında da büyük ilgi görmüştür.[918] Bu tarikat aynı zamanda fiilen cihada katılmakla da ün salmıştır. Hem Şiilere karşı hem de haçlılara karşı mücadele eden ve savaşlara katılan kadiri müritler, tarih boyunca ilerleyen zamanlarda da bu faaliyetlerini

915 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.211.
916 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.211.
917 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.87.
918 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.212.

göstereceklerdir. Bozuk fikirlere ve Şiilere özellikle de Mısır'ı merkez edinmiş Fatımilere ve ismaililere karşı büyük faydası dokunan bu cemaat ve mensupları; Eyyûbîler ve Memluklular zamanında da hizmetlerini sürdürmüşler, resmi destek görmüşlerdir.[919]

IV. Hadis Eğitiminin Rolü

Nureddin Mahmut, özellikle Şiilere karşı mücadele etmek ve halkın itikadını korumak için hadis öğrenimine önem veriyordu. Zira Şia, Kur'an'ı kabul etmiyor;,hadislerin de çoğunu inkar ediyordu. Şiiler inançlarını, Ehli Beyt'ten geldiğini iddia ettikleri hadislere dayandırıyorlardı ve bu konuda birçok da hadis uydurmuşlardı. Hadisler daha somut ve daha ayrıntılı olduğundan halkın anlaması da kolaydı ve Kur'an'ı da açıklıyorlardı. Ayrıca fitne konusundaki hadisi şerifler, haçlı saldırıları karşısında bunalmış ümmete yol gösteriyor ve moral veriyordu.

V. Şiilerin Haleb'deki Sünnî Uyanışına Karşı Takındıkları Tavır

Şiiler Nureddin'i hiç sevmiyorlardı ve Haleb'deki Sünni canlanma hiç de hoşlarına gitmiyordu. Haleb'de kurulan medreselerden de çok rahatsızlardı. Zira büyük bir fırsatı kaçırmışlar ve Haleb gibi önemli bir merkezi kaybetmişlerdi. Fakat karşı koymaktan da korkuyorlardı. Bir taraftan gizlice faaliyetlerine ve yayılmalarına devam ediyorlar diğer taraftan da Nureddin'den ve yardımcılarından kurtulmak için fırsat kolluyorlardı. 552/1157'de Nureddin Mahmut hastalandığı zaman çok sevindiler. Herkes Nureddin'in vefat edeceğini düşünüyordu ve Şiiler de bunu yakından takip etmekteydiler. Bu yüzden Nureddin sonrası için planlar yapmaya koyulan Şiiler biraz da Nureddin'in yokluğundan cesaret bularak taşkınlık yapmaya başladılar. Şehri ele geçirmeye çalıştılar fakat vali onları defetti. Fakat Nureddin'den rahatsız olan bazı zayıf imanlı münafık yada bozuk fikirli menfaatçi insanlar Şiilerin desteğini kazanmak için onlara vaatler verdiler. Sonunda Haleb'de bir karmaşa çıktı. Bunu haber alan Nureddin derhal şehrin baş kadısı Ebu Cirade oğlu Hibetullah'ı çağırtı. Hibetullah, Nureddin'in emri üzerine merkez camiine geldi ve halka namaz kıldırdı. Şiiler olayı duyunca caminin etrafından toplandılar ve taşkınlık yaptılar. Hibetullah onlara nasihat etti. Nasihatten anlamadıklarını gördüğünde de tehdit ve ikazlarda bulundu. Sonra da Nureddin'in iyileştiği haberini verdi. Bu haber, Şiilerde şok etkisi yarattı. İleri gelen Şiiler derhal şehirden kaçtılar.[920]

---

919 Fennü's-sırâi'l-islâmiyyi's-Salîbî, s.185.

920 Zübdetü Haleb, 2/308-310.; Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.213.

VI. 564/1169 Senesindeki İkinci Şiî İsyanı

İsmaililer büyük Haleb camiini yaktılar. Burada caminin haricinde Malikiler ve Hanbelilere ait medreseler ve birçok da tekke vardı. Nureddin, burayı yeniden ve daha büyük olarak inşa ettirdi.[921] İsmaililer, bu mescidi, Nureddin'in Mısır'ı fethetmesine karşılık olarak yakmışlardı. İsmaililer, Nureddin'in asıl niyetini anlamışlardı. Nureddin başta Fatımiler olmak üzere bütün Şii idareye son vermek ve bu sapık inançları, İslam topraklarından uzaklaştırmak istiyordu.[922] Nureddin, Şii-Batıni hareketlere karşı mücadele etmek için medreseler ve tekkeler kurdurmakla kalmamış; Haleb'i Şiilerden temizlemişti. Şimdi de Mısır'ı fethediyordu. Bu ismaililer için savaş ilanı demekti ve buna kesinlikle kayıtsız kalınamazdı. Fakat başarısız oldular. Bu hareketleri yüzünden deşifre olan diğer ismaililer de cezalandırıldı ve sürgün edildi. İsmaili tekkeleri ve gizli eğitim veren yerler tahrip edildi.

B. NURETTİN ZENGÎ'NİN DIMEŞK(ŞÂM)'TE Ehl-i Sünneti İHYA ETME GAYRETLERİ

Nureddin Zengî, 549/1154'de Dımeşk'i ele geçirmişti. Fetihten hemen sonra burada Ehl-i Sünnet akidesini sağlamlaştırmaya çalıştı. Dımeşk, hem üç önemli Şii merkezinden birisiydi hem de Kudüs haçlı kontluğuna komşuydu. Gerek haçlılara karşı direniş oluşturmak ve cihat şuurunu sağlamlaştırmak ve gerekse Şiilere karşı direniş göstermek için burada da eğitim ve terbiye faaliyetlerine hız verdi. Nureddin, Dımeşk'te Ehl-i Sünneti yeniden canlandırmak için üç yönlü bir faaliyete girişmiştir:[923]

I. Birinci Aşamada Yapılan Faaliyetler

Nureddin Mahmut, ilk olarak Dımeşk'te medrese, tekke/dergah ve cami inşa ettirerek işe koyuldu. Buradaki medreseler iki mezhep etrafında ağırlık kazanmıştı: Şafiiler ve Hanefiler. Burada büyük Nuriye medreselerini inşa ederek Hanefilerin hizmetine sundu. Başına da zamanın büyük Hanefi alimlerinden İbnü'l-Akade diye meşhur Bahattin bin Asker'i getirdi. Bu zat 596/1199'da vefat etmiştir. İbn Habîr, 580/1184'de bu medreseye yaptığı ziyarette; medresenin fiziki şartlarının çok güzel olduğunu nakletmiştir. Medresenin güzel bahçeleri, köşkleri vardı.[924] Hanefiler için inşa edilen bir başka medrese de küçük Nuriye medresesidir.[925] Şafiiler için de birçok medrese inşa ettiren Nureddin,

921 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.213.
922 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.213.
923 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.215.
924 Rıhletü İbn Hacer, 231.
925 Ed-Dâris fi Târihi'l-Medâris, 1/648.

bu medreselerin yanına medrese hocalarının barınacağı evler ve öğrencilerin kalacağı odalar da ilave ettirmiştir. Diğer iki mezhebi de ihmal etmeyerek Hanbeliler ve Malikiler için de Ümeyye/Emevi camiinin etrafında medreseler inşa ettirmiştir.[926] Haleb'de yaptığı gibi Sufi tarikatları da destekleyerek onlar için büyük bir Hankah/dergah inşa ettirmiştir.[927] Şehrin değişik yerlerinde başka dergahlar ve tekkeler de inşa ettirerek; bunların idare ve denetimini büyük alim ve şeyh olan Ebu'l-Feth Ömer bin Ali bin Hameviye'ye bırakmıştır.[928]

II. İkinci Aşamada Yapılanlar

Hadis öğrenim ve öğretimine özel bir önem veren Nureddin Şam'da da bir. ok hadis merkezi inşa ettirmiştir. Her merkezin başında da o zamanın en iyi muhaddisini getirmiştir. Bunlardan birisi de 571/1175'de vefat eden İbn Asâkir diye bildiğimiz Takiyyüddîn Ebu'l-Kâsım bin Hüseyin bin Hibetullah'tır. Bu zat hem hadisçi hem de fıkıh alimiydi. İbn Hallikân kendisinden bahsederken iyi bir Şafii alim olduğunu fakat hadiste otorite sahibi olmasından dolayı hadisçilik yönünün fıkıhçılığına göre daha fazla şöhret bulduğunu nakletmiştir.[929] Hadis ve fıkıh haricinde kelam ilminin de Ehl-i Sünnetin temel ilimlerinden olmasından dolayı Nureddin tasavvuf haricinde Kelam ilmine de önem vermiştir. Zamanında meşhur olan alimlerini Haleb ve Şam'a toplamış; hatta kendi toprakları dışındaki alimleri de davet etmiştir.[930]

III. Üçüncü Kademe Faaliyetler

Nureddin Zengî, halkın eğitimine önem vermiş, camiler ve dergahlar haricinde; kimsesizlerin, yetimlerin ve fakirlerin eğitimi için de özel kurumlar inşa ettirmiştir. Öncelikle bunların kalacak yer ve geçim problemlerinin çözülmesi gerekiyordu. Bunun için özel barınaklar, sığınma evleri ve aş evleri yaptırmıştır. Bunlarla ilgilenmesi için özel görevliler tayin etti ve hocalara görev verdi.[931] Halkın eğitimi için camilerde beş vakit dersler koydurdu. Bu iş için görevlendirdiği kimselere özel maaşlar tahsis etti.[932]

---

926 Rıhletü İbn Hacer, 231-232.; Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.216.

927 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.216.

928 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.216.; Mir'âtü'z-zamân, 8/272.

929 Vefyâtü'l-a'yân, 2/471-473.

930 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.217.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.173-165.

931 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.217.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.173-172.

932 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.218.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.173-173.

C. NURETTİN ZENGÎ'NİN MISIR'IN YENİDEN EHL-İ SÜNNET CEPHESİNE KATILMASINDAKİ ROLÜ

Nureddin Mahmut, Mısır'ı tek bir seferde doğrudan ele geçirme fırsatı bulamamıştır. Bu yüzden Haleb ve Şam'da kurduğu müesseseleri burada kurma imkanı olmadı. Fakat Mısır en önemli Şii merkezi sayılırdı ve bu yüzden Haleb'e ve Şam'a göre daha tehlikeliydi. Burada devlet kurmayı başaran (Fatımiler) İsmaili Şiileri hem siyasi hem de askeri yayılmasını sürdürmekteydi. Burada kendi ibadethanelerini ve eğitim kurumlarını kurmuşlardı.

Nureddin Zengî, doğrudan olmasa da dolaylı olarak Mısır'ın asıl fatihi sayılır. Fatımi Devletini asıl yıpratan odur. Siyasi ve askeri saldırılarla Mısır'ı kuşatmış; diğer Şii bölgelerle irtibat kurmasını engelleyerek adeta tecrit etmiş; düzenlediği akınlar ve gönderdiği davetçilerle Şii-ismaili propagandayı zayıflatmayı başarmıştır. Mısır'ın doğrudan fethi ise Selehaddin Eyyûbî'nin eliyle olduğundan (ki Mısır'ı fethettiğinde Selehaddin bir Zengî kumandanıdır ve Nureddin'in emriyle Fatımilere son vermiştir) burada asıl müessese kuranlar Eyyûbîler olmuştur.

Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir başka husus; Eyyûbîlerin Mısır'da kurduğu müesseselerin asıl sahibinin Nureddin Zengî olduğudur. Zira Selehaddin'in yanında görev yapanların tamamı; Nureddin döneminde bizzat kendisinin yetiştirdiği adamlardır. Bu yüzden hem Mısır'daki siyasi idareyi elinde tutanlar hem de Mısır'da Eyyûbîler adına cami, medrese ve tekke kuranlar; Nureddin'in kurduğu medreselerde yetişen kimselerdir. Eyyûbîler, Nureddin'in başlattığı projeyi devam ettirdiğinden; Mısır'da Ehl-i Sünnetin ihyasının asıl kahramanı Nureddin Mahmut Zengî'dir.[933]

Mısır'ın fethi sürecini şöyle özetleyebiliriz: Zengîler tâ İmâdüddîn Zengî'den beri Mısır'a ve Şiilere yönelik mücadeleyi sürdürmekteydiler. Zira haçlılarla da ittifak yapan bu İslam düşmanı Şii Fatımi Devleti, Dımeşk yönetimini de sıkıştırmak ve Ehl-i Sünnet dünyayı karıştırmak istiyorlardı. Hatta daha önce de kısaca değindiğimiz gibi; Haleb'de de isyan çıkarmaya çalışmışlardır. Bu yüzden Nureddin, Mısır'ı ele geçirme ve buradaki İsmaili yönetime son vermek istiyordu. Makrizi'nin anlattığına göre 549/1154 senesinde Fatımi halifesi Zahir taht kavgası yüzünden öldürüldü. Yerine oğlu Faiz geçirildi. Bu çocuk daha küçüktü. Abbasi halifesi, Nureddin'e bir mektup göndererek bu fırsatı değerlendirmesini talep etti. Halife açıkça Mısır'ın fethini istiyordu ve bütün gücüyle Zengîleri destekleyeceğini vaad etmekteydi.[934] Suyuti'nin nakli de bunu desteklemektedir.[935] Burada

933 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.218.

934 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.219.

935 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.219.

Abbasi Halifesi Muktefi li-emrillâh ve veziri Hebira oğlu Yahya'nın Nureddin'i Mısır'ın fethine teşvik etmelerini takdirle zikrediyoruz. Bu iki zat, Nureddin'in yönünü Mısır'a çevirmişler ve burayı yeniden Ehl-i Sünnet merkezlerinden birisi haline getirmesini talep etmişlerdir. Böylece İslam dünyası rahat bir nefes alacak; Afrika Müslümanları ile kopan ilişkiler yeninden kurulabilecekti. Diğer taraftan Kudüs haçlı kontluğu da kuşatma altına alınmış olacaktı.[936]

Nureddin Dımeşk'in fethiyle hem haçlılara hem de Şiilere bir darbe vurmuştu. Şimdi Mısır da ele geçirilirse hem Şiilere bir darbe vurmuş olacaktı ve hem de Kudüs'teki haçlıların Avrupa ile karadan ve denizden yardım almaları engellenecekti.[937] Bu yüzden Mısır fethedilmeliydi ve şimdi güzel bir fırsat yakalanmıştı.

D. NURETTİN ZENGÎ'NİN MISIR'I FETHETTİKTEN SONRA YAPTIĞI ISLAH VE İHYA FAALİYETLERİ

Nureddin Mahmut, Mısır'ı fethettikten hemen sonra iki önemli adım atmıştır:

I. Yargı Sistemini Değiştirmek

Malum olduğu üzer Mısır'da hüküm süren Fatımiler; Ehl-i Sünnete ait bütün hükümleri kaldırmışlar hatta ibadetleri bile yasaklamışlardı. Ehl-i Sünnet eğitimi nide yasaklayan İsmaililer; Şii-İsmaili-Batıni-Rafizi sapık bir yargı sistemi getirmişlerdi. Nureddin'in yaptığı ilk icraat İsmaililik dönemine ait bütün kanun ve uygulamaları iptal etmek olmuştur.

Nureddin, Mısır'a kadı olarak büyük Şafii alim ve Nizamiye medreselerinde hocalık yapmış olan Şerafettin bin Asrun'u tayin etti ve kendisine tam yetki verdi. Şerafettin'e gönderdiği emirnamede şöyle diyordu: "Mısır yıllardır Ehl-i Sünnetten uzak; İslam'dan yoksun. Burada şeraitten eser kalmamış. Kafirlerin ve münafıkların uygulamaları Mısır'ı mahvetmiş ve halkı İslam'dan uzaklaştırmış. Burada gerekli eğitimleri yap ve Allah'ın emriyle amel et."[938]

II. Mısır'da Abbâsî Halifesi Adına Hutbe Okutmak

Mısır'ın fethedildiği haberi Halife'ye ulaşır ulaşmaz Halife acele bir emirle Mısır'da kendi adına hutbe okunmasını talep etti. Fakat Selehaddin bu emri yerine getirmedi. 566/1170'de Muktefi vefat edip yerine Müstezî geçtiğinde aynı emir tekrar edilmiştir. Nureddin de bu emri acele olarak Selehaddin'e iletmiştir.

936 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.220.
937 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.220.
938 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.220.

Selehaddin yine durumu ağırdan alınca Nureddin, Selehaddin'e babası Necmettin'i elçi olarak gönderdi. Necmettin oğlu Selehaddin'i azarlamış ve derhal emrin gereğinin yerine getirilmesini istemiştir. Bu sırada Fatımi halifesi Azat adlı bir adamdı. Selehaddin siyasi olarak bu halifeliği korumaktaydı. Böylece maksadı Fatımi kalıntılarını kontrol altında tutmaktı. Fakat babasının talebi üzerine Azat adına hutbe okutmayı kaldırdı ve Abbasiler adına hutbe okutmaya başladı. Çok geçmeden 567/1171'de son Fatımi halifesi Azat öldü. Böylece Fatımiler tarih sahnesinden çekilmiş oldu.[939]

Durum derhal bir mektupla Abbasi halifesine bildirildi. Böylece Müslümanlar bir gaileden daha kurtulmuştu.[940]

E. NURETTİN ZENGÎ'NİN ISLAH VE İHYA PROJELERİNDE BAŞARILI OLMASININ BELLİ BAŞLI ETKENLERİ

Nureddin'in bu ıslah ve kalkınma çalışmalarında en büyük yardımcısı, nizamiye medreseleri olmuştur. Bu medresede yetişenler, İslam davasını üstlenecek yeni bir nesil yetiştirmişlerdir. Nureddin Zengî, iyi ve başarılı bir siyaset güderek bu medresede temayüz etmiş ve islam ülkelerinde şöhret bulmuş diğer alimleri, sanatkarları ve tasavvufçuları kendi ülkesine getirmiştir. Bunlara gerek medrese ve dergah kurarak gerekse vakıf ve gelirler tahsis ederek alimleri teşvik etmiş ve desteklemiştir. Nizamiye'de yetişmiş öğrencilerden de ihtiyaç halinde istifade eden Nureddin, böylece hem gençleri hem de halkı yetiştirmiş; manevi olarak da ümmeti ihya etmiştir.[941]

Nureddin Zengî, halkın ve alimlerin Şiî ve sapık mezheplere olan düşmanlığını da güzel bir şekilde yönlendirmiştir. Bu sapık görüşlü ve İslam düşmanı mezheplerin, Ehl-i Sünnet Müslümanlara yaptığı zulüm, verdiği maddi manevi zararlar, halkın nefretini kazanmalarına sebep olmuştur. Alimler de bunların islam ve ümmet için tehlike olduğunu hissetmişlerdir. Bu yüzden halk ve alimler de seve seve Ehl-i Sünneti ve ümmeti muhafaza etme arzusu peşinde koşan Nureddin'e canı gönülden destek olmuşlardır.[942]

F. NURETTİN MAHMUT ZENGÎ'NİN ADALETİ

İslam dininin ilk ve en büyük hedefleri arasında, toplumun siyasi ve sosyal düzenini muhafaza etmenin bulunduğunu unutmamak gerekiyor. Zira ayeti

939 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.221.
940 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.221.
941 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.223.
942 Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.225.

kerimede; ***"Allah, adalet ve hakkaniyetle davranmanızı, adaleti tesis etmek için gayret göstermenizi, insanlara güzellikle muamele etmenizi ve her işinizi düzgün/sağlam yapmanızı emreder. (Nahl, 90)"*** buyurulmaktadır. Bu konuda bir başka köşe taşı ayet şudur: ***"Allah görevi ehline vermenizi, her türlü emanete sahip çıkmanızı ve insanlar arasına adaletle hüküm vermenizi emreder. (Nisa, 87)"***

Resulullah (s.a.v.) de adalet hakkında***; "Kıyamet gününde en rezil ve işi en zor olan kimse, adil olmayan idarecidir."*** buyurmuşlardır.[943] Adalet temel hüküm verme kaidesidir. İnsanlar arasında adaleti tesis etmek, dini emirlerin başında gelmektedir. Ümmet, adaletle hükmetmenin farz, zulmün ise haram olduğu hususunda bütün mezheplere göre ittifak etmiştir.[944] Nureddin Mahmut Zengî de bu ayet ve hadisleri yerine getirme endişesiyle hareket ederek adalet konusunda azami derecede titizlik göstermiş, en ufak bir haksızlığa veya Allah'ın emrine aykırı en küçük bir işe müsaade etmemiştir.

Nureddin Mahmut'un adaleti ve sosyal düzeni koruma adına attığı birkaç adımı zikretmek istiyoruz:

I. Dâru'l-Adl (Adalet Sarayı) veya Diğer Adıyla Yüksek Mahkeme

Nureddin'in en kayda değer faaliyeti, Şam/Dımeşk'de halkın şikayetlerini dinlemek ve devlet adamlarının yada askerlerin yolsuz/usulsüz işlerini takip etmek için Daru'l-adl'i kurdurmasıdır. Bugünkü anlamda özel yetkili yada yüksek mahkeme görevi yapan bu kurumun ilk kuruluş amacı üst düzet bürokrat ve devlet adamlarını yargılamaktı. Fakat daha sonra yetkileri ve görevleri genişletildi ve halkın şikayetlerini de dinlemeye başladı. Mahkemenin ilk kuruluşu şöyledir. Selehaddin Eyyûbî'nin babası Esedüddîn Şirkuh, Dımeşk'te devlet adamlarıyla anlaşamadı. Arazi ve gelir paylaşımında anlaşamadılar. Olay Baş Kadı Kemalettin Şehrezûrî'ye intikal ettiyse de durum çözülemedi. Bunun üzerine olaylar Nureddin Zengî'ye kadar geldi. O da bu mahkemenin kurulmasını emretti.[945] Şirkuh'un bu mahkemenin kurulmasından sonra bütün yetki ve mülklerini devrettiği anlatılır. İbnü'l-Esîr'in anlattığına göre; Şirkuh bu mahkeme kurulduktan sonra; "Bütün yetki ve mallarımı devretmek, bu mahkemeye zalim olarak şikayet edilmekten daha iyidir." diyerek bütün haklarından vazgeçmiştir.[946]

---

943 Camiu's-Sağîr, 1050.

944 Fıkhu't-Temkîn, s.455.

945 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.76.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.168.

946 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.226.

Bu mahkemenin önem ve faydasını gören Nureddin Mahmut, diğer vilayetlerde de benzer mahkemeler kurdurtmuştur.[947] Nureddin Mahmut da haftada iki gün bu mahkemeye gelir ve halkı dinlerdi. Mahkeme başkanı Şehrezuri yani Baş Kadı idi. Yanında diğer mezheplerden de alimler ve bilir kişiler bulunurdu. Mahkeme fakir ve kimsesizlere özellikle öncelik tanırdı. Kimseden bu mahkemede para talep edilmez bütün masraflar devlet hazinesinden karşılanırdı. Davalar en kısa sürede halledilmeye çalışırdı. Nureddin Zengî, davaların kısa sürede sonuçlanmasını özelikle takip etmiştir.[948] Bu mahkemede din ayrımı da yapılmazdı. Öncelik kul hakkı ve adaletti.[949]

Bu mahkeme kurulmadan önce de Nureddin Zengî, haftada üç defa mescitlerde halkı dinlerdi.[950] Mesela, bir keresinde yolda soyulan bir yahudinin zararı tazmin edilmiştir.[951] Daha başka benzer vakalar da zikredilmektedir.[952] Haçlı savaşlarının olduğu bir dönem olan Nureddin Zengi döneminde Hıristiyanlara bile en ufak zarar değmemiştir. Savaşa bulaşmayan mazlum ve masum halk, zalimden ayrılmıştır. Hatta mezhep farklarından dolayı Katolik haçlılara destek olmayan Rum Ortodokslar, Katoliklerin zulmüne karşı korunmuştur.[953] Zira halkı-haksız, zalim-mazlum ayrımının yapılmadığı bir tek kişinin suçunun bir kabileye yada topluluğa atfedildiği bir devlet varlığını devam ettiremez.[954]

II. Davaların Geri Çevrilmemesi ve Bir An Önce Sonuçlandırılmasına Dair Gayretleri

Nureddin Mahmut, adaletin en temel şartı olan mahkemeye ve hakemliğe önem verirdi. O bütün davaların mahkemelerde en ince ayrıntısına kadar araştırılmasını emretmiştir. Bir keresinde gülle oyunu oynarken eski kölelerinden birisini gördü. Hemen adama işaret ederek yanına gelmesini istedi. Fakat adam yaklaşmaktan çekindi. Bunun üzerine oyunu bırakıp kölenin yanına geldi ve kendisiyle mahkemeye gitmeyi teklif etti. Köle hem şaşırdı hem de korktu. Zira karşısında bir sultan vardı ve mahkemede kendi lehine bir sonuç çıkmayacağını düşünüyordu. Fakat Nureddin kendisine ısrar etti. Baş Kadı Kemalettin'in huzuruna geldiler. Kemalettin iki tarafı da dinledi. Halktan da bir sürü kimse

947 Ravzateyn, 1/62.
948 Ravzateyn, 1/62.
949 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.77.
950 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.77.; el-Kevâkib, s.25.
951 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.77.
952 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.78.
953 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.78.
954 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.367-368.

toplanmıştı. Kemalettin halka kimin haklı olduğunu sordu. İçlerinden birkaç kişi çıkıp Nureddin'in bu olayda yüzde yüz haklı olduğunu; kölenin ise haksız olduğunu söylediler. Nureddin ayağa kalkarak; "Ben haklı olduğumu biliyordum fakat bunu mahkemeden duymak istedi. Zalim olmaktan Allah'a sığınırım. Fakat bu kölenin benden talep ettiği malı da ona vereceğim. Zira Sultan olduğum için mahkemenin benim lehime karar verdiğini ve hakkının yenildiğini düşünmesini istemem" diyerek köleye ihsanda bulunmuştur.[955] 558/1162'de bir adam gelerek Nureddin'e babası İmâdüddîn'in mallarını gasp ettiği şikayetinde bulunarak hakkını talep etti. Nureddin ise olaydan haberinin olmadığını eğer bir delili varsa ortaya koymasını istedi. Adam delil getirmiş ve hakları kendisine iade edilmiştir.[956]

III. İftira ve Yeterli Delil Bulunmadığı Durumlarda Davaları İptal Etmesi

Nureddin Zengî, İslam şeraitin emrettiği şekilde delil yada şahit getirilemeyen davaları sonuca bağlamamıştır. Fakat delil veya şahidin bulunduğu durumlarda; davalı kim olursa olsun tereddütsüz hüküm vermiştir.[957] Zira bazı devlet adamları, siyasi yada askeri zorluklar karşısında acele ve sert kararlar vermeyi adet edinmişlerdi. Fakat Nureddin, en zor şartlarda bile şeriate uygun bir muhakemenin yürütülmesi gerektiğini savunmuş ve bütün hayatı boyunca bu ilkesine bağlı kalmıştır. Kendisine ve devlete kastedenlere karşı bile iftira yada şüphe ile karar vermemiş, onları dinlemiş ve yargılatmış; delil ve şahit aramıştır.[958]

IV. Vefatından Sonra Adaleti Hakkında Söylenenler

Rivayete göre bir adam Nureddin Zengî'nin adaletini duyup Dımeşk'e gelmişti. Bu adamın mallarına el konulmuştu ve kimse de derdini çözememişti. Bir çözüm bulması için Nureddin'le görüşmek üzere Şam'a geldi. Ama o geldiğinde Nureddin Zengî vefat etmişti. Şam'da kimse kendisiyle ilgilenmedi. Askerler de O'na inanmadılar. Adam Nureddin'in türbesine gidip halini anlattı. Dua etti. Günlerce ağladı. Onun bu halini gören herkes ağlıyordu. Adamın bu hali önce Şam valisine sonra da Selehaddin Eyyûbî'nin kulağına gitti. Selehaddin, Nureddin'in türbesine gelip adamı buldu. Kaybettiği bütün mallarını ve bütün maddi zararlarını tazmin etti. Adam hala ağlıyordu. Selehaddin kendisine "Hala niye ağlıyorsun?" diye sordu. Adam da "Ben hakkımı Nureddin sayesinde aldım. Allah

955 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.166-167.

956 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.80.

957 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.80.

958 Ravzateyn, 1/364.

kabrini cennet bahçesi yapsın" dedi. Selehaddin Eyyûbî de "Evet haklısın. Bu gün bu topraklarda adalet ve iyilik namına ne varsa kendisine borçluyuz." diye cevap vermiştir.[959]

V. Ben Allah Katında Bunun Hesabını Verecek Güce Sahip Değilim

İbnü'l-Esîr anlatıyor: Bir keresinde Nureddin Zengî, hazine dairesine geldi ve orada tanımadığı bir adamla karşılaştı. Adam kendisini Baş Kadı Kemalettin'in gönderdiğini söyleyip elindeki kararı gösterdi. Bir başka gün başka bir adam daha gördü. O da aynı şekilde hazineden ödeme alıyordu. Nureddin adamı geri gönderdi. Kemalettin kendisine bir adam göndererek bunun sebebini sordu. Nureddin de elçiye şöyle cevap verdi: "Bu mal ne benim ne de devletin. Halkın parası ve Allah'ın bize emaneti. Ben bu malın fütursuzca kullanılmasının hesabını Allah'a verememem. Fakat Kemalettin verebilirse buyursun alsın."[960]

VI. Nureddin Zengî Zamanında Hakimler ve Diğer Yargı Mensupları

Nureddin hakimlik ve diğer adalet işlerinin yürütülmesinde şahsiyetli, halkın bilip tanıdığı, sözüne itimat edilen ve saygı duyulan, şahsiyetli ve güvenilir, ilim sahibi kimselere görev vermiştir. Bunlardan birkaçı hakkında bilgi vermek gerekiyor.

1. **Baş Kadı Şehrezurlu Kemalettin:** 555/1160'da Şam Kadısı Kureyşli Zekiyyüddîn, Nureddin'e gelerek görevden istifa etmek istediğini açıkladı. Kendisinin bu talebini kabul eden Nureddin yerine Kemalettin Şehrezuri'yi görevlendirmiştir. Alim ve şahsiyetli bir zat olan Kemalettin makamının hakkını vermiş; halka merhametle muamele etmiştir. Meseleleri iyice araştırdı. Hüküm vermekte acele etmez fakat davaları da geciktirmezdi. Titizdi.[961] 491/1097'de dünyaya geldi. Bağdat'ta fıkıh tahsili gördü. Devrin büyük hadisçilerinden hadis tahsil etti.[962] Daha sonra Nizamiye medresesini bitirdi.[963] İmâdüddîn zamanında Bağdat ve Horasan ile ilişkileri yürüten meşhur Şehrezur ailesindendir. Daha sonra Nureddin'in yanına katıldı.[964] Şam kadılığı görevine geldikten iki yıl sonra yani 557/1161'de Zengî Devletinin en üst düzey yetkili kadısı yani baş kadı oldu. Önemli davalara o bakardı. İhtilaflı

[959] Ravzateyn, 1/365.
[960] Ravzateyn, 1/364.
[961] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.82.
[962] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.82.
[963] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.83.
[964] Târihü's-Siyâsî ve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî, s.222.

konuları o çözerdi. Davalara itiraza bakardı yani temyiz mahkemesi görevini yürütürdü.[965] Devlet işlerinde önemli kararlar O'nun onayından geçerdi.[966]

2. **Büyük Üstat Şerafettin Ebû Sa'd İbn Ebî Asrûn:** Sincar, Nusaybin, Harran ve Diyarbakır kadılıklarını yürüttü. Adaleti ve ilmiyle şöhret buldu. Baş Kadı'dan sonra en yetkili kadı idi ve Baş Kadı'ya vekalet ederdi. Kadı tayini işlerini genelde İbn Asrûn yürütürdü.[967] 492 yada 493/1099'da Musul'da doğdu. Fıkıh ve çeşitli ilimleri tahsil etti. 545/1150'de Haleb'e taşındı. 549/1154'te Nureddin Dımeşk/Şam'ı fethettiğinde buraya yerleşti ve ders vermeye başladı. Önce Şam camiinde derse başladı. Sonra camilere ait vakıfların sorumluluğunu yürüttü. Fıkıh ve mezhepler konusunda kitaplar telif etti. Birçok öğrenci yetiştirmiştir. Müçtehit kabul edilmiştir. Şafi idi. Nureddin Mahmut, bu zata aralarında Haleb, Balabek gibi birçok şehirde medrese kurma görevini vermiştir. Sonra da daha önce zikrettiğimiz gibi Diyarbakır kadısı olarak tayin edilmiştir.[968] 566/1170'de Halife Müstezit'e elçi olarak gönderilen heyetin başındaydı.[969] 585/1189'da vefat etmiştir.[970]

VII. Fazla ve Haksız Vergileri Kaldırması

Nureddin Mahmut Zengî, kendi döneminde, haraç ve öşür gibi vergilerde düzenleme yapmış, Müslümanlardan alınan öşür ve zekatın; gayri Müslimlerden alınan haracın adil şekilde alınmasını sağlamıştır. Ayrıca gelir vergisini de kaldırmıştır. Nureddin, Mısır'ın yönetimini ele geçirdiğinde burada alınan gelir vergisi %45 oranındaydı.[971] Vergilendirme sistemini incelettiğinde bunun bir zulüm olduğunu görmüştü. Bu yüzden çok üzülmüş ve Cenab-ı Hak'tan bu haksızlığı sürdürdüğü için kendisini affetmesini istemiştir.[972]

Nureddin Mahmut, vergi sisteminin yeniden yapılandırıldığını ve fazla vergilerin kaldırıldığını, bütün şehirlerde ilan ettirmiştir. Mesela, 566/1170'de Musul şehrine geldiği zaman namaz kıldırıp halka bizzat kendisi ilan etmiştir. Sonra da bir ferman yazdırarak herkesin görüp okuyacağı bir yere asılmasını emretmiştir. Bir yıl sonra Mısır'a gelmiş ve burada da Cuma namazında halka hitap ederek vergilerle ilgili düzenlemeyi izah etmiştir. O dönemde Mısır valiliğini yürüten

---

965 Kuzât-ı Dımeşk, s.47-48.
966 El-Berk, s.222.; Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.83.
967 El-Berk, s.100.
968 Vefayâtü'l-Âyân, 3/53-56.
969 Mir'âtü'z-zamân, 8/283.
970 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.85.
971 Ravzateyn, 1/362.
972 Ravzateyn, 1/327.

Selehaddin Eyyûbî'ye bizzat emir vererek mahkeme ve diğer davalarda ödenen vergileri de kaldırtmıştır.[973] Valilere ve üst düzey yöneticilere vergiler ve diğer harçlar konusunda gönderdiği emirde bu kurala uymayanların en sert şekilde cezalandırılacaklarını bildirmiş, haksızlığın derecesine göre bazı mali suçlara ve haksız vergi alınmasına idam cezası bile tatbik edeceğini duyurmuştur.[974] Esedüddîn Şirkuh, bazı vergilerin kaldırılması durumunda asker beslemenin ve komutanları itaat altında tutmanın zorlaşacağını kendisine ilettiğinde Nureddin Mahmut; ***"Eğer biz böyle asker besleyeceksek veya bu şekilde cihada gideceksek; o zaman orduyu dağıtırız ve cihada da gitmeyiz."*** diye cevap vermiştir.[975]

Bütün bu tedbirlere ilaveten Nureddin Mahmut, vaiz ve hatiplere, kürsülerden halka haksız vergi yada rüşvet alanların şikayet edilmelerini ilan ettirdi. Halife'ye de durumu bildirip, vergiler konusunda görüş istedi. Halife de bir rapor hazırlatarak, tüccarlardan alınan komisyonları ve diğer şeriate uygun vergileri tanzim etti.[976]

Mali işlerle ilgili konuları teftiş eden ve bu davalara bakan, ayrıca halkın vergiler ve diğer mali uygulamalar konusunda şikayetini dinleyen birçok mahkeme kurdurdu. Haleb, Şam, Humus, Harran, Sincar/Sencer, Rahabe, Tel Başir gibi şehirlerde kurdurduğu mahkemelerden bazıları bunlara örnektir.[977]

Bu güzel uygulamalar sayesinde; tüccarlar ticari faaliyetlerini arttırmış; ağır vergiler yüzünden mallarını saklayan varlık sahibi kimseler de bu paralarını ticarete yatırmışlardır. Yine haksız ve fazla vergiler yüzünden ürünlerinin çoğunu devlete vermek zorunda kalan ve bu yüzden tarım faaliyetlerini bırakan birçok çiftçinin de yüzü gülmüştür. Artık kazançlarının yarısından fazlasını devlete yada askerlere verme endişesi taşımayan halkın çalışma ve üretme azmi artmıştır. Bu sayede hem bereket gelmiş ve halkın yüzü gülmüş; hem de artan ticari ve zirai faaliyetler, devletin de helal yoldan vergi gelirlerinin artmasına vesile olmuştur.[978]

Bir devleti ayakta tutan en önemli şey, halkın devlete güveni ve destek vermesidir. Bu da ancak halkın huzur içinde olmasıyla mümkün olur. Halkın huzur içinde yaşamasının en önemli ilkesi, ekonomik rahatlıktır. Halk üretirse, aç kalmazsa, eşkıya halkın malına canına kastetmezse, halkın mal güvenliği sağlanırsa; halk devlete güvenir ve destek verir. Şayet, halka zulmedilirse, elindeki mala el

---

973 Ravzateyn, 1/32.8.
974 Ravzateyn, 1/328.
975 Ravzateyn, 1/328.
976 Ravzateyn, 1/67.
977 Ravzateyn, 1/69.
978 Mukaddime, 290.

konulursa, halk hem devlete güvenmez hem de devlet adamlarına beddua eder. Bu ise bir devlet için felakettir.[979]

H. NURETTİN MAHMUT ZENGÎ DÖNEMİNDE ALİMLERİN ETKİSİ

Nureddin Mahmut, devleti ve milleti ıslah etmede ilahi emirlerin ne derece önemli olduğunun farkındaydı. İnsanların eğitilmesi, ahlaki değerlerin kazanılması, adalet cömertlik gibi güzel duyguların yayılması için ilim şarttı. Cehalet ise cihadın, gayretin, güzel huyların, devlet nizamının en büyük düşmanıydı. Zira ümmeti tek bir çatı altında birleştirmek ve toplumsal huzursuzlukları ve olumsuzlukları düzeltmek, sadece siyasi ve askeri faaliyetle olamazdı. Bunun için daha büyük, daha uzun süreli ve daha planlı faaliyetler gerekiyordu. Zira ümmetin bu hale gelmesinde sadece Müslümanların ihmal ve kusurları yada kendi nefislerine uymalarının etkisi yoktu. Bir taraftan İslam düşmanı olan Hıristiyanlar ve diğer din mensupları, bir taraftan da Şia ve rafizi gibi kendisini İslami gösteren gruplar; Ehl-i Sünnet inancının ortadan kalkması için planlı ve sinsi faaliyet içindeydiler. Zaman zaman Batınilerin ve Şiilerin bu yıkıcı faaliyetleri Fatımi örneğinde olduğu gibi aleni bir hal alabiliyordu.

Bir devlet sadece askeri ve siyasi faaliyetle yıkılamazdı. Zira savaşta yenilen devlet, yine toparlanabilirdi. Veya siyasi alanda bir şey kaybeden bir toplumun tekrar bir şeyleri kolayca kazanma imkanı vardı. Zira siyasi dengeler aniden değişen bir şeydi. Fakat ahlak ve terbiye önemliydi. Bir toplumun en büyük düşmanı; ahlaki ve fikri kaostur. Bunun farkında olan Ehl-i Sünnet düşmanları, Müslümanların ahlak ve inançlarını bozmak için ta asrı saadetten beri çalışmaktaydılar. Nureddin Zengî de meseleyi idrak etmiş, karşı tedbirler almaya hatta İslam düşmanlarından bir adım önde gitmeye gayret gösteriyordu.[980]

Nureddin Mahmut, halkın ahlak ve inancının güçlenmesi ve ilmi seviyenin artması için sadece siyasi ve askeri yüzeysel tedbirler almakla yetinmemiş; daha köklü ve uzun vadeli planlar yapmıştır. Bunun için de alanlarında otorite kabul edilen alimlerden istifade etmiştir. Nureddin Zengî zamanında; müçtehit kabul edebileceğimiz, yeni meselelere çözüm üreten, gayretli, ahlaklı, şahsiyetli ve çalışkan, toplumun kabul ettiği ve izinden gittiği alimler yaşamıştır.

Nureddin Mahmut, bu alimleri tespit etmiş, kendilerini ülkesine davet etmiş, bu alimler için medreseler inşa ettirmiş ve emirlerine bir sürü vakıf tahsis etmiştir. Zengîler döneminde, alimlere verilen değer, yapılan yardımlar ve gösterilen hürmet; Selçuklular dönemi ile kıyaslanamayacak derecede büyüktür.

---

979 Ravzateyn, 1/45.

980 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.139.

I. Alimlerin Yöneticilerden Üstün Tutulması

Nureddin Zengî döneminde, yöneticiler alimlere imreniyorlardı. Zira Nureddin, alimlere çok hürmet etmiş ve alimlerin emrine bir sürü vakıf ve devlet kurumu tahsis etmişti. Alimlere protokolde öncelik tanınmıştı. Devlet bütçesinden de kendilerine pay ayrılırdı. Nureddin Zengî, alimleri askerlerin rahatsız etmelerine yada halkın aleyhlerinde konuşmasına karşı kollayıp gözetmiştir.[981] İdarecilerin muhakkak yanlarında ehil ve alim kimseler bulunmasını emretmiştir. Kendisi her işini alimlere danışırdı. İdarecilerin ve halkın alimlere hürmet etmesini tavsiye ederdi. Alimlerin arkasından konuşulmasından hoşlanmazdı ve bunu yasaklamıştı. Etrafındakilere sürekli olarak ilim olmadan cihadın ve ahlakın olmayacağından; cehaletin devlet düzenini bozacağından bahsederdi.[982]

II. Alimlere Tahsis Edilen Ödenekler

Nureddin, alimlere sadece yakınlık göstermekle yada siyasi destek vermekle yetinmemiş alimlere maaş bağlatmış ve sürekli olarak da kendilerine yardımda bulunmuştur. Alimlerin, fakir ve zor durumda olmalarını yada başka işlerle uğraşmalarını istemezdi. Onlar zenginlik ve rahat içinde olmalıydı ki ilmi faaliyetlerle uğraşsınlar, halkı eğitsinler, öğrenci yetiştirsinler ve kitap yazabilsinlerdi. Zamanında bir çok seçkin ve üstün şahsiyetli alim vardı. Nureddin'in bu iyilik ve ihsanını kötüye kullanmamışlar; devletlerine ve milletlerine ihanet etmemişler; gece gündüz ilmi faaliyetle uğraşmışlar ve öğrenci yetiştirmişlerdir. Zamanında bir sürü kaynak eser yazılmıştır.[983]

Alimlere, ilim ve gayretlerine göre veya görev yaptıkları medreseye ve bölgeye göre maaş bağlamıştır. Rahat bir ortamda sadece ilmi faaliyet yapan alim ile; Şiî yada Batıni unsurların ağır bastığı ortamlarda mücadele ederek halka bir şeyler öğretmeye çalışan alimi bir tutmazdı. İlimde otorite sayılan veya halkın kendisine itibar ettiği kimseleri de özellikle teşvik eder ve koruyup gözetirdi. Alimleri, öğrenciler ve medreseleri, Şiiler veya Batınilerin saldırılarına karşı da korumuş; medreselerde askerler görevlendirmiş, ihtiyaca göre alimlerin emrine de koruma ve asker tahsis etmiştir.

Alimler arasında, ilim ve ahlakı esas alarak bir hiyerarşi kurulmasını istemiş ve bu işi de alim zatların uhdesine bırakmıştır. Kurulan medreselere kendisi müdahale etmemiş; idaresini alim ve ehil kimselere havale etmiştir.

---

981 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.143.

982 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.140.

983 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.141.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.173.

III. Nizamiye Medreselerinde Yetişmiş ve Görev Yapmış Alimlere Verdiği Önem

Nureddin Zengî'yi bu derece başarılı kılan bir başka önemli husus Nizamiye medreselerinden mezun olanlara ve burada yetişmiş hocalara verdiği değerdir. Nizamiye medreseleri meşhur Selçuklu veziri Nizamulmülk tarafından kurulmuştur. Selçuklular ve batini harekete karşı İslami mücadeleye dair yazdığım kitapta bu zata ve faaliyetlerine ayrıntılı olarak yer vermiştim. Nizamiye medreseleri hocalarını ülkesine getirmeyi başaran Nureddin yeni ve donanımlı bir nesil yetiştirmek için bu alimlerden istifade etmiştir. Asıl kuruluş amacı Batını harekete karşı mücadele etmek olan bu medresede yetişmiş insanlar, Şiî ve Batıni propaganda konusunda uzmandılar ve uzun süredir de Katolik dünya ile mücadele ederek haçlıların yıkıcı etkilerine karşı mücadele etme konusunda uzmanlaşmışlardı. Bu medresede yetişen alimler, islam coğrafyasına yayılmışlar ve halkı irşat etmekle uğraşıyorlardı. Nureddin de bu alimlere, amaçlarına uygun hizmet sunmayı vaat ederek onları Zengî topraklarında toplamayı başarmıştır. İlim yolunda kendilerini hizmete adamış bu alimler, böyle bir teklifi canla başla kabul etmişlerdir.

Nizamiye medresesinin resmi ideolojisi ile Nureddin'in amaçları da örtüşmekteydi. Zira hem Nureddin hem de Nizamiye medresesi hocaları, Ehl-i Sünneti yıkıcı unsurlara karşı korunma hususunda müttefiktiler. Nureddin, bu hocalara gerekli kurum ve mali desteği veriyordu. Buna karşılık bu alimler de Nureddin'e, projeleri doğrultusunda halkın ahlak ve ilim seviyesini arttırma, yeni nesiller yetiştirme ve haçlı-batıni unsurlara karşı mücadele etme hususunda yardımcı olmaktaydılar.

Bu âlimlerden bazıları, Baş Kadısı Kemalettin Şehrezuri, yardımcısı İbn Asrûn, tarihçi de olan Nişaburlu İmaâd, Haleb'de müderrislik yapan Nişaburlu Kutup'tur. Yine Zincani diye meşhur Rüstem oğlu Abdurrahim'dir.

IV. Alimlerin Zengî Hicreti

Nureddin Zengî zamanında Suriye toprakları tarihinde az rastlanan bir olaya şahit olmuştur. İslam dünyasının değişik coğrafyasında gerekli desteği bulamayan, yada Şiî-batıni saldırıya maruz kalan alimler, Haleb, Musul ve Şam'a hicret edip yerleşmişlerdir.[984] İbn Şâme'nin anlattığına göre son birkaç asırda Suriye toprakları, haçlı ve Şia işgalinden dolayı ilimden mahrumdu. İnsanlara temel dini meseleleri öğretecek alimler yoktu. Nureddin zamanında birçok âlim, fıkıhçı ve

984 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.144.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.171-172.

sufi buraya akın etmiştir.[985] Nureddin de kendilerine gereken önemi göstermiş, onlarla bizzat ilgilenmiş, kendilerine kalacak yer ve medrese inşa ettirip maaş bağlatmıştır.[986] Bu alimlerden birkaç tanesini örnek olarak zikretmek gerekiyor.

1. **Belhli Muhammed oğlu Burhanettin Ebu'l-Hasen Ali (ö.548/1153):** Hanefi alimlerdendir. Halaviye medresesinin inşasında Şam'a gelip yerleşmiştir. Haleb'de daha sonra bu zat için özel bir medrese inşa ettirilmiştir. Bağdat, Maveraünnehir ve Hicaz bölgelerinde eğitim görmüş, özellikle fıkıh tedris etmiştir. 519/1134'de Şam'a gelip yerleşmiş ve halkı irşada başlamıştır. Fakat o zaman Şam, Zengî idaresinde değildi. Zahit ve kanaatkar bir zattı. Mala ve makama değer vermez, şöhrete itibar etmezdi.[987] Nureddin döneminde, adli teşkilatın oturmasında büyük payı vardır. Emrine birçok medrese verilmiştir.[988]
2. **Fakih Ebu'l-Abbâs es-Selefi:** Bu zat Burhanettin Belhî tarafından Nureddin Zengî'ye takdim edilmiş ve Haleviye medreselerinin başına getirilmiştir. Şam'da Burhanettin'e vekil olarak kadılık görevi yapmıştır. Medresesi ve mahkemesi, Burhanettin Belhî'ye bağlıydı.[989] 564/1168'de vefat etmiştir.[990]
3. **Gazneli Hanefi Alim İbrahim oğlu Ali:** Haleviye medresesinde hocalık yapmıştır. Bazı idari görevleri de olmuştur. Kadılık da yapmıştır.[991]
4. **Büyük İmam Şerafettin İbn Asrûn:** Yukarda da hakkında biraz malumat verdiğimiz bu zat Nişabur Nizamiye medresesinde hocaydı. Nureddin kendisi için Asruniye medreselerini kurdurtmuş ve kendisini Haleb'e davet etmiştir. Aynı zamanda birçok vilayette kadılık yapan İbn Asrun, Asruniye medreselerinin yöneticiliğini yapmış ve Baş Kadı yardımcılığını yürütmüştür.[992]
5. **Nişaburlu Kutbettin Mesut:** 544/1149'da Neferiye medreseleri inşa edilince bu medrese Şafiilerin hizmetine sunulmuştur. Şafi fıkhını öğretmek için de medresenin başına o zamanlar meşhur olan şafi fakih Kutbettin Nişaburi getirilmiştir. Bu zat el-Hâdî adlı kitabın da müellifidir.[993]
6. **Nişaburlu Yıldız Bilimci olarak da meşhur olan Sehl oğlu Ebu'l-Muzaffer Said:** 560/1164'de vefat etmiştir. Harzemşah veziri olarak da görev yapmıştır.

---

985 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.144.
986 Zübdetü Haleb, 2/293-294.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/283.
987 Zübdetü Haleb, 2/293-294.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/283.
988 Miratü'z-zaman, 8/219-220.; Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.145.
989 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.145.
990 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.145.
991 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.146.
992 Zübdetü Haleb, 2/293-294.; Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.147.
993 Zübdetü Haleb, 2/293-294.; Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.147.

Hadisçiydi. Bağdat'ta da dersler vermiştir. Kudüs'ü ziyaret etmek üzere yola çıktığında Nureddin Mahmut ile Şam'da karşılaştı. Nureddin kendisine hürmet edip misafir etti. Bu zat geri dönmek istemiş fakat Nureddin kendisine izin vermemiş; ülkesinde kalmayı teklif etmiştir. Kendisi için bir medrese ve bir dergah inşa ettirmiş, kalacak yer tahsis ederek tımar vermiştir. En meşhur öğrencisi İbnü'l-Asakir'dir.[994]

7. **Şair Edebiyatçı ve Tarihçi İsfahanlı İmâd:** 562/1166'da Şam'a gelmiştir. Kendisini Kemalettin Şehrezuri, Nureddin Zengî'ye takdim etmiş, Nureddin de İmâd'ık maiyetine almıştır. Siyasi ve idari görevler yapmıştır. Elçilik de yapmış ve Nureddin'in özel kalemi olmuştur.[995]
8. **Bağdat asıllı ve Emevî ailesine mensup olan Safi oğlu Hasan:** Büyük bir nahivcidir. 489/1096'da Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Nahiv ve fıkıh usulü tahsil etmiş; zamanın birçok meşhur İslam âliminden ders almıştır. Daha sonra Şam'a yerleşmiştir. Efendimiz (s.a.v.)'i metheden birçok şiir ve nat kaleme almıştır. Vefat edinceye kadar yazmaya ve öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir.[996]
9. **Eşterî namıyla meşhur Fakih Ebu'l-Hasan oğlu Ebu'l-Feth:** Nizamiye medresesi şeyhiydi. Şam'a yerleşmiş; Nureddin için birçok rapor ve proje hazırlamıştır. Aynı zamanda Nureddin'in hayatını da kaleme almıştır.[997]
10. **Vasıtlı Büsteri diye meşhur vaiz Ebû Muhammed oğlu Ebû Osman Müntehap:** 563/1167'de Şam'a yerleşmiştir.

V. Nureddin'in Mezhep yada Irk Taassubu Yapmaması

Nureddin Mahmut Zengî, Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında bir ayrım gözetmemiş, Hanefilik mezhebi haricindeki diğer üç mezhebe de önem vererek Malikiler, Şafiler ve Hanbeliler için de medreseler inşa ettirmiştir. O'nun amacı Ehl-i Sünneti müdafaa etmek ve Şiî propagandayı engellemekti. Ayrıca haçlılara karşı mücadele ederken ve devleti İslam nizamı üzerine yönetirken de diğer mezheplerin büyük âlimlerinden istifade etmiştir. Bu amaçla genelde Şafii olan doğu medreselerindeki büyük âlimleri Haleb'e; batıdaki maliki ve Hanbeli fakihleri ve hadisçileri de Şam'a davet etmiştir.[998]

Tasavvuf ve tarikatlar arasında da bir ayrım gözetmeyen Zengî, Ehl-i Sünnet çizgisi üzerinde olan şeyhler için de dergâhlar inşa ettirmiştir. Ümmetin

---

994 Miratü'z-zamân, 8/294.

995 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.148.

996 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.148.; el-Muntazam, 10/249.

997 Miratü'z-zamân, 8/295-297.

998 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.165.

manevi olarak kalkınması, inançlarının güçlenmesi ve muhafaza edilmesi; Şia ve Bâtıni mezheplere karşı mücadele edilmesinde bu tarikatların büyük katkıları olmuştur.[999]

VI. Alimlerin Zengî Devletindeki Konum ve Etkisi

Eğitim ve öğretimle ilgilenen ve halka vaaz ve irşatta bulunan bu alimlerin devlet idaresinde de önemli hizmetleri olmuştur. Bu meseleyi birkaç misalle açıklayabiliriz.

1. **Haçlılara karşı mücadele:** Hem İmâdüddîn hem de oğlu Nureddin Zengî'nin ömrü haçlılara karşı mücadele etmek ve bu amaç uğruna ümmeti bir araya getirip mücadeleye teşvik etmekle geçmiştir. Alimler de bu mücadelede etkili olmuşlardır. Zengî liderler, bütün işlerini alimlere danışarak bir plan ve program dahilinde hareket etmişlerdir. Bu alimler de idarecilere ve askerlere yol göstermişler, halkı mücadeleye teşvik etmek için vaaz ve irşatta bulunmuşlardır.[1000] Bunlara örnek olarak 571/1176'da vefat etmiş olan meşhur hadisçi İbnü'l-Asâkir'i verebiliriz. Bu zat, diğer âlimlerin de cihada katılmasını teşvik etmek için büyük gayret göstermiş; cihad ve düşmana mücadele etmenin önemi ve hükmü hakkında hadisleri bir araya toplayarak insanları bu konuda bilgilendirmiştir. Nureddin de bu zat için bir hadis eğitimi merkezi kurmuştur.[1001] Bir başka örnek de İsfehanlı şair ve edebiyatçı İmâd'dır. 597/1201'de vefat eden bu zat insanları haçlılara karşı şiirleriyle cesaretlendirir, kahramanları şiirleriyle methederdi.[1002]
2. **Zengî devletinin elçilik görevleri:** Âlimler, Nureddin Zengî döneminde özellikle halife ile ilişkilerin sürdürülmesinde büyük rol oynamışlardır. Hem diğer devletlerin Zengî topraklarına saldırmaması hem de halifeden ve diğer Müslüman devletlerden haçlılara karşı mücadelede yardım alınmasında; siyasi ilişkiler önemliydi. Buna misal olarak 572/1176'da vefat etmiş olan Kadı Kemalettin Şehrezûrî'yi verebiliriz. İmâdüddîn Zengî, Bizans ve müttefikleri 532/1137'de Suriye üzerine yürüdüğünde; kendisini Selçuklulara ve Abbasi halifesi el-Muktezî'ye elçi olarak göndermiştir. Bu zat, yardıma isteksiz görünen Halife ve Sultan'ı ikna etmeyi başarmıştır.[1003] Daha önce bu

[999] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.165.; Târihu Haleb, 2/68.
[1000] Fıkhu'n-Nasr ve't-temkîn, s.260.
[1001] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.183.
[1002] Mu'cemu'l-büldân, 13/78.
[1003] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.185.

meselenin ayrıntılarını anlatmıştık. Ayrıca bu alim, Selçukluların Zengî Devletinin içişlerine karışması meselesinin halledilmesinde de büyük yararlıklar göstermiştir.[1004] Dımeşk'in savaşsız olarak fethedilmesinde de alimlerin büyük rolü olmuştur. Bunların başında Börilerle Zengîleri barıştıran Burhanettin Belhî gelmektedir.[1005]

3. **Devletin bazı önemli noktalarına alimlerin getirilmesi:** Alimlerin özellikle seçildiği görevlerin başında kadılık (hakimlik ve savcılık) gelmektedir. Özellikle alimlerin seçildiği bu görevlerde gözetilen şartları şöyle sıralamak mümkündür:
   a. Görevlendirmelerde mezhep ayrımı yapılmamış hatta ihtiyaca göre özellikle farklı mezheplerin alimlerine görev verilmiştir.
   b. Nureddin Mahmut üstün anlama yeteneğine sahip bir adamdı. Bu yüzden alimleri kontrol da ederdi.
   c. Nureddin ile alimler arasındaki ilişki ve işbirliği karşılıklı saygı ve güven içinde devam etmiştir. Ne alimler Nureddin'in iyi niyetini suistimal etmişlerdir ne de Nureddin, alimlere kendi kararlarını destelemek için baskı yapmıştır.

J. NURETTİN MAHMUT ZENGÎ İDARESİNDE ŞURAYA VERİLEN ÖNEM

Ayeti kerimelerde şöyle buyruluyor: ***"Onlar rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onlar her işini aralarında istişare ederek yaparlar. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah yolunda infak ederler. (Şura, 38)". "Bir iş yapacağın zaman onlara danış. Fakat işe başladın mı Allah'a tevekkül et. Allah böyle yapanları sever." (Al-i İmran, 159)***

İslam'a göre her idareciye, her meselede ehil insanlara danışmak farzdır. Bu durumda idarecilerin kendi başlarına göre, bilmeden ve kimseye sormadan bir meselede karar vermeleri helal değildir. Aynı şekilde diğer Müslümanların da doğru bildikleri şeyi savunmaları, karşısındaki kim olursa olsun hakikati dile getirmeleri farzdır. Bu yüzden bir müslümanın, kendisine bir mesele hakkında bir şey sorulduğu zaman bildiği şeyi gizlemesi caiz değildir.[1006] Nureddin Mahmut zamanında bu sistemin nasıl yürüdüğüne dair birkaç örnek verebiliriz:

1004 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.185.
1005 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.186.
1006 Fıkhu't-temkîn, s.454.

I. Yargı Müessesinde Danışmanlık Sistemi

Nureddin Mahmut, kurduğu adli teşkilatı vakıf sistemi ile de destekleyerek, kadıların ve diğer idarecilerin yanında alanlarında uzman ve âlim kimselerin bulunmasını temin etmeye çalışmıştır. O'nun zamanında idareciler ve hâkimler, bir meselenin değişik taraflarını inceleyecek bir istişare heyetini yanında bulundurdu. Bunların arasında halkın ileri gelenleri ve alanlarında uzman kişiler bulunduğu gibi, medrese ve dergahlardan alim ve sufi kişiler de hakikatin ortaya konulması konusunda yardımcı olurlardı. Herkes devlet işlerinde üstüne düşeni yapar, kimse ihmalkar yada vurdumduymaz davranmazdı.[1007] Devlet ve yargı işlerinde taraf tutmamak, hakikati korkmadan dile getirmek, bir devletin devamı ve toplumun huzur için gereklidir.

II. Uzman Heyetlerin Bulunması ve Özel Toplantılar Düzenlenmesi

Nureddin Mahmut, önemli merkezlerde, bir uzman ve istişare heyeti bulunması sistemini getirmiştir. Buna ilaveten önemli konularda, değişik kimselerin katılımıyla özel toplantılar düzenlerdi.[1008] Bu toplantılarda özellikle fıkıhçılar ve hadisçiler bulunurdu. Halk arasında çıkan kargaşalarda, devlet adamları arasında çıkan anlaşmazlıklarda, savaşlarda ve diğer toplumsal olaylarda, deprem yangın gibi felaketlerde hep böyle istişare toplantıları düzenlenmiş ve bu gibi olaylarla ilgili özel heyetler kurulmuş; meselelerin çözümü uzman ve güvenilir kişilere havale edilmiştir.

III. Nureddin Zengî'nin Alim İnsanların Seçiminde Tecrübeli Olması ve Uzman Kişilerin Verdiği Kararları Anlama Kabiliyeti

Nureddin Zengî, alim olan ile sahtekar olanı, art niyetli olan ile güvenilir kimseyi birbirinden ayrıma yeteneğine sahipti. Kurumların başına getirirken yada bir meselenin çözümü için görevlendirme yaparken; o işi en iyi bileni bulmaya çalışırdı ve bu konuda da başarılı sayılırdı.

Kendisi de babası tarafından iyi yetiştirilmişti. Hadis ve fıkıh gibi ilimler başta olmak üzere, zamanın alim kişilerinden ders almıştı. Zeki bir adamdı. Bu yüzden devlet işlerini takip eder, olayları iyi yorumlardı. Alim ve uzman kimselerin kendisine verdiği tavsiyeleri en güzel şekilde uygulamaya koymayı başarmıştır.

1007 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.80.

1008 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.133.

DÖRDÜNCÜ KONU

Nureddîn Zengî Döneminde Siyâsî ve İdârî Yapı

Bir kimse Nureddin Mahmut'un proje ve başarıları arasında sadece o dönemdeki idari yapı üzerine araştırma yapsa ömrü ancak buna yeter. Nureddin Mahmut, yönetimini sağlam ve hayret uyandıran fikri temeller üzerine inşa etmiş; bu sistemini kurduğu ordu ve diğer siyasal yapı ile de desteklemiştir. O, mükemmel bir idari ve askeri sistem planlamakla kalmamış, aynı zamanda bu planı uygulamaya koymayı başarmıştır. Bu noktada Nureddin'in en büyük başarısı; insan seçmek ve uygun görevlere uygun insanları getirmek olmuştur diyebiliriz. Sadece görev vermekle yetinmeyen Zengî, göreve getirdiği insanları da sürekli olarak takip etmiş, başıboş bırakmamıştır. Göreve getirdiği kimselere gerekli yetkiyi ve desteği vermiş, fakat bu yetkinin sorumluluğunu da yerine getirmelerini istemiş; sorumluluklarını yerine getirmeyenlere gerekli cezaları uygulamıştır. Nureddin, seçtiği adamlara güvenirdi. Adamlarının daima arkasında dururdu ve her türlü ihtiyaçlarını gidermeye çalışırdı. Fakat buna karşılık adamlarından görevlerini titizlikle ve ciddiyetle yerine getirmelerini ister, ihmal veya görevi kötüye kullanmaya zerre müsaade etmezdi.[1009]

17. HER TÜRLÜ GÖREV VE MAKAM İÇİN GÜVENİLİR VE KABİLİYETLİ İNSANLARI SEÇMESİ

Mükemmel bir siyasi, idari, ekonomik ve askeri sistem kurmayı başaran Nureddin Zengî'nin kanunları, Eyyûbîler ve Memlüklüler döneminde de yürürlükte

[1009] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.170.; Târihü'l-hurûbi's-salîbiyye, 4/614.

kalmıştır. Zira Zengîler, pratik, ayrıntılı ve İslam'a uygun düzenlemeler yapmayı başarmışlardır. Fakat Nureddin, sadece kanunlar yapmak yada makamlar ihdas etmekle kalmamış bu makamlara ehil kimseleri getirerek kanunların en güzel şekilde uygulanmasına gayreti göstermiştir. Bu kanunlar yapılırken, şeraitin hükümleri temel esas alınmış fakat coğrafi şartlar ve halkın ihtiyaçları dikkate alınmıştır. Nureddin'in görev verdiği kimselerden bazıları şunlardır:[1010]

A. Esedüddîn Şirkûh ve Eyyubîler

541/1146'da babası İmadüddîn Zengî şehit edildiği zaman Nureddin Zengî, babasının bazı adamlarını kendi yanında buldu. Bunlar İmâdüddîn zamanının önemli devlet adamlarıydı ve Nureddin'in yanında Haleb'e gelmişlerdi. Bunların başında başarılı siyasetçi ve aynı zamanda asker olan, Selehaddin Eyyûbî'nin amcası Esedüddîn Şirkûh gelmekteydi. Şirkuh, İmâdüddîn'in şehadetinden sonra (Caber kalesi önünde daha savaş meydanından ordular dağılmadan önce) Nureddin Zengî'ye gelip şu tavsiyede bulundu: ***"Babanın veziri ve en büyük devlet adamı olan Cemalettin İsfehani, ağabeyin Seyfettin Gazi'yi destekliyor. Musul ve bağlı bölgelerin askerleri de ona tabidir. Ordunun ve devlet adamlarının çoğu onun yanında. Beni de davet etti. Fakat ben onun yanında olmak istemiyorum. Müsaade edersen, Şam ordularını ve bu civardaki devlet adamlarını senin yanında toplayabilirim. Haleb'i başkent yapalım. Zira sen Seyfettin den sonra en önemli devlet adamı ve tahtın varisisin. Bu yüzden buradaki hakimiyetini sağlamlaştırman ve düzenli bir ordun kurman gerekiyor."*** Bunun üzerine Nureddin, kendisine bağlı Suriye askerlerini toplayarak Haleb'e doğru yola çıktı. Şirkuh'u da ilk veziri tayin etti.[1011] Şirkuh, Nureddin'in en büyük destekçisi olmuş ve Nureddin'in Mısır'a düzenlediği üç seferde de yanında bulunmuştur. Şirkuh'un en büyük hizmetlerinden birisi de Dımeşk'te bulunan ağabeyi Necmettin Eyyûp (Selehaddin Eyyûbî'nin babası) ile birlikte hareket ederek Dımeşk'i savaşsız ele geçirmeyi başarmada gösterdiği yararlıklardır. 549/1154'de iki kardeşin Dıemşk'in ele geçirilmesinde gösterdiği başarı Şürkuh ve Necmettin'in Zengî devletindeki etkinliğini daha da arttırmıştır. Eyyûbîlerin gösterdiği bu hizmetler, Necmettin'in iki oğlu Selehaddin ve Tûranşâh'ın Zengî Devletinde önemli görevlere getirilmesine vesile olmuştur. Nureddin Zengî, bu iki evladı kendi çocuklarından ayrı tutmamış ve Selehaddin-Turanşah kardeşler, Zengî şehzadeler gibi hareket etmişlerdir. Ebû Şâme'nin rivayetine göre Nureddin, Dımeşk'in idaresini Şirkuh'a bırakmıştır.[1012] Buna ilaveten bu aileye Rahabe

[1010] Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.54.
[1011] Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.54.
[1012] Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.58.

de tımar olarak verilmiştir.[1013] Şirkuh'un aracı olmasıyla Nureddin Mahmut, Necmettin Eyyûb'u da yanına almış ve Necmettin'in oğlu Turanşah'a Dımeşk atabeyi ünvanı vermiştir. Turanşah, kardeşi Selehaddin'in yerine tayin edilmesine kadar bu görevde kalmıştır.[1014] Zira Selehaddin, 546/1151'de (Dımeşk'in fethinden üç yıl önce kadar) babasının yanından ayrılarak Dımeşk'i terk etmiş ve Haleb'e gelerek Nureddin'in hizmetine girmiştir. Selehaddin de kendisine rütbe ve tımar bahşetmiştir.[1015] Bu zamandan sonra Selehaddin, Nureddin'in has adamı olmuş ve savaşta da barışta da yanından hiç ayrılmamıştır.[1016] İbnü'l-Esîr'in anlattığına göre Necmettin ve Şirkuh, özellikle Dımeşk'in fethinde gösterdikleri başarıdan sonra Nureddin'in gözde adamlarından olmuşlardır. Özellikle Şirkuh, en yetkili devlet adamı olmuştur. Nureddin'in yanına izinsiz girme hakkı olan ve huzurunda izin almadan oturma yetkisi olan tek kişi Necmettin idi. Necmettin gerçekten de başarılı bir devlet adamıydı ve herkes kendisine saygı duyardı. Babası İmâdüddîn'in de has adamı olmasından dolayı Nureddin, kendisine ayrıca hürmet ederdi. Eyyûbîler ile İmâdüddîn arasındaki güzel ilişkilerin nasıl başladığını daha önceki bölümlerde izah etmiştik. Nureddin ilerleyen zamanlarda Humus'un idaresini de bu aileye bırakacak ve aile daha sonra Zengî ordularında baş kumandan olacaktır.[1017]

B. Dâyeoğlu Mecidüddîn ve Kardeşleri

Nureddin Zengî'nin kanun yapmak kadar kanunları uygulamaya da önem verdiğini ve bu kanunları uygulamak için devlet idaresinde görev vereceği insanları itinayla seçtiğine değinmiştik. Buna ilaveten Nureddin Zengî'nin bir başka politikası da sadece tek bir etnik unsura yetki vermek yerine birbirinden farklı ırkları da devlet idaresinde kullanmaktı. Böylece hem milletleri ve dilleri farklı Müslümanları bir arada tutuyordu, hem de farklı milletlerin farklı özelliklerinden istifade edebiliyordu. Aşiret ve diğer devletlerin ileri gelenlerine yetki vermekle onların da desteğini almıştı ve böylece güçlü ve nüfuzlu bir idare kurmayı başarmıştı.[1018] Ayrıca farklı aşiret ve milletlere fırsat vererek güç dengelerini de korumaktaydı. Asıl adı Muhammed Ebubekir olan Daye oğlu bu zat da Nureddin'in süt kardeşiydi. Kendisine Mecidüddîn (Dinin gözde destekçisi) lakabı verilmişti. Bu zatın Şemsettin Ali, Sâbıkuddîn Osman, Bedrettin

1013 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.58.
1014 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.58.
1015 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.59.
1016 Nuruddîn Mahmûd Zengî, s.59.
1017 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.55.
1018 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.55.

Hasan ve Bahattin Ömer gibi kardeşleri de vardı. Bu zatlar büyük kardeşleri Mecidüddîn kadar meşhur olmasalar da devlet idaresinde önemli görevler ifa etmişlerdir. İsfehanlı İmâd bu ailenin Zengî ailesine verdiği destekten ve hizmetlerden genişçe bahsetmiştir. "Mecid, Nureddin ile birlikte büyümüştü. Süt kardeşiydi. İkisi birlikte eğitim aldı ve daha sonra da Nureddin'in yanından hiç ayrılmadı. Bütün işlerinde Nureddin'e tabiydi. Asla sözünden çıkmazdı. Nureddin'in bütün siyasi görüşlerini benimsemiş ve titizlikle tatbik etmiştir. Haleb kalesinde ikamet etmiştir. Caber ve Til Başir kaleleri de en küçük kardeşi Osman'ın idaresine bırakılmıştı. Bir diğer kardeşi Bedrettin'e de Harim verilmişti. İzaz ve Antep gibi birçok kale de doğrudan Mecidüddîn'in idaresine bırakılmıştı. Mecidüddîn buraya kendine bağlı adamlar atamıştır."[1019] 552/1157'de Şizr şehri depremde yıkılınca Munkızoğullarından burayı Nureddin devralmıştı. Bu şehrin imar ve idaresi de Mecid'e devredildi.[1020] İbnü'l-Cevzî'nin torununun anlattığına göre Mecid ve kardeşleri asil ve şahsiyetli kimselerdi. Haleb'de Nureddin ile birlikte otururlar; yanından hiç ayrılmaz ve izinsiz bir şey yapmazlardı.[1021] Bu zat Nureddin'in güvenini kıracak her şeyden kaçardı. Dostu ve aynı zamanda efendisi olan Zengî'ye mahcup olmamak için kendi uhdesine verilen işleri titizlikle yürütür, ehliyetli, cesur ve güvenilir kimseleri yanında çalıştırırdı. Görev verdiği kimseleri de denetlerdi. 565/1169'da Mecid vefat ettiğinde Nureddin çok üzülmüştü. Aynı yıl Nureddin'in bir başka has adamı olan İmâd da vefat etmişti. Nureddin bu iki adamının arkasından çok ağlamıştır. Vefat eden Mecid'in bütün yetki ve görevlerini de kardeşi Şemsettin'e verdi. Mecid'in karargahı da Şemsettin'e tahsis edildi. 569/1173'de Nureddin vefat ettiğinde Haleb idaresi tamamen Dayeoğulları ailesine geçmiştir. Bu aile Nureddin sonra da Zengî ailesine bağlılığını sürdürmüş ve Haleb'i Zengîler adına idare etmişlerdir. Nureddin'in kanunları da bu aile zamanında uygulanmaya devam etmiştir.[1022] Ordu divanı yani askeri mahkeme işi Şemsettin'e bırakılmıştı. Diğer kardeş Bedrettin'e de Haleb atabeyliği verildi.[1023] Anladığımız kadarıyla Haleb'deki üst düzey birçok görev bu ailenin elinde bulunuyordu. Fakat rivayetlerde gördüğümüz kadarıyla bu işlerde Dayeoğullarına yardımcı olan daha başka önemli aileler de bulunuyordu.[1024]

1019 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.56.
1020 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.56.
1021 Mir'âtü'z-zamân, 8/324-325.
1022 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.57.
1023 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.57.
1024 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.163.

C. İsfehanlı İmâd

Bağdat'tan göç eden bu zatın amacı Şam'a yerleşmekti. 562/1166'da Şam'a geldi. Kendisini Baş Kadı Şehrezurlu Kemalettin ağırladı ve Nuriye medreselerine yerleştirdi. Önce Eyyûbî ailesiyle tanıştı. Necmettin, Şirkuh ve Selehaddin ile dost oldu. Bir süre sonra Kemalettin bu zatı Nureddin'e takdim etti. Nureddin de bu zatı önce Divan Katibi (Özel Kalem) yaptı. Daha sonra da resmi yazışmaların başına getirildi (Reisülküttaplık veya Divan kalemi reisliği). Aynı zamanda sır katibi oldu ve rütbe verildi. Üst düzey resmi yazışma ve kararlar ile devletin önemli ve gizli bilgileri bu zatın nezaretindeydi. Nureddin'in vefatına kadar bu görevde kalan İmâd daha sonra Eyyûbîlerin hizmetine geçmiş ve Mısır'da görev yapmıştır. Gelen yazıları Nureddin'e özetler ve cevaplarını yazardı. Kendi anlattığına göre Abdullah oğlu Ebu Yesîr'in bu görevden istifası üzerine kendisi bu makama tayin edilmiştir. Göreve geldiği günden beri gördüğü her olayı hatıralarında yazmıştır. Nureddin kendisine çok güvenirdi. Kaç kez özel yetkili elçi olarak gönderilmiştir. Mesela 564/1168'de Ermeni beyine elçi olarak gitti. 566/1170'de Abbasi halifesine özel elçi olarak görevlendirildi. Ek olarak Şam Nuriye medresesi idaresini de yürütmekteydi. 567/1171'den sonra bu medrese İmâdiye medresesi olarak isimlendirilmiştir. İmâd divan reisi olunca yeni düzenlemeler getirdi ve devletin teftiş kurulunu kurdu. Kendisi de baş müfettiş olarak valilikleri ve diğer kurumları denetlemiştir.[1025] Resmi yazışmalara ve resmi/mali kayıt tutmada bir takım esaslar getirmiştir.[1026] Her türlü yazışma ve belgeyi kayıt altına alırdı. Her şeyi denetlerdi ve kimseye de güvenmezdi.[1027] Kurduğu sistem ve uygulamalar Nureddin tarafından beğenilmiştir. Nureddin bu zatı çok severdi ve güvenirdi. Bu yüzden görevini yaparken kendisine destek vermiş ve İmâd'a özel yetkiler vermiştir.[1028]

D. Kayserili Muhammed Oğlu Halit

568/1172 senesine kadar memleketi idare etmiştir. Zira İmâd'ın naklettiğine göre bu zat Nureddin Zengî'nin yanında vezir olarak bulunmuştur. Ek özel yetkileri de vardı.[1029] Nureddin Zengî, bu zatı Şam topraklarını ele geçirdiği zaman keşfetmişti. Bu zatın kıymetini anlayan Nureddin O'nu yanına alacak ve kendisinden sonra en yetkili devlet adamı konumuna yükseltecektir. Bu zat,

1025 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.60.
1026 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.60.; el-Berk, s.120-122.
1027 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.60.; el-Berk, s.61.
1028 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.60.; el-Berk, s.10-11.
1029 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.63.; el-Berk, s.116.

bütün bu hürmet ve makamları hak eden değerli bir şahsiyetti.[1030] Bu zatın oğlu Muhammed'in torunu olan Muînüddîn adlı bir torunu; hayatı hakkında geniş bilgi vermektedir. O'ndan gelen rivayetlere göre Halit, devletin bütün önemli toplantı ve kurullarına başkanlık etmekteydi.[1031] Anladığımız kadarıyla bu zat, İmâd'ın resmi yazışma ve kayıtları sistemleştirmesinde ve yeniden düzenlemesinde öncülük etmiştir.[1032]

E. Muhammed el-İmâdî

Bu zat da Nureddin'in özel kaleminde hizmet vermiş birisidir. Aynı zamanda naip (bir nevi bakan) olarak da görev yapmıştır. Bir sürse Haleb'i idare eden bu zata tımar olarak Tedmür verilmişti.[1033] İbnü'l-Cevzî'nin torunundan gelen haberlere göre bu Muhammed de büyük bir devlet adamıydı.[1034]

F. Büyük Şeyh ve Devlet Adamı Muhlisuddîn Ebu'l-Berekât

Halebli olan bu zat Ebû Cirâde oğlu Ali'nin oğludur. Asıl adı Abdulkâhir olan zat, daha sonra Muhlisuddîn ünvanını almıştır. Nureddin Mahmut Zengî'nin hazine bakanı olarak görev yaptı. İyi bir hattattı. Aynı zamanda iyi bir hatip ve şairdi. Tezhip, Bedî' gibi sanatlarla da ilgilenilen bir sanatkardı. Zekiydi. Hatta dahi kabul edilirdi. Kadim yazıları da okuyabiliyordu. Zor meseleleri kısa zamanda çözüme kavuşturmasıyla ünlüydü. Maliyeyi dahiyane bir şekilde idare etmiştir.[1035]

G. Halebli İbn Hümâm Namıyla Meşhur Ebû Sâlim

Dımeşk yönetim ve meclisinin başına 551/1156'da getirildi. Fakat daha sonra usulsüzlükleri ortaya çıktı. Nureddin hakkında tahkikat yaptırdı. Bu tahkikat sonunda halka yaptığı zulümler ve diğer kötü işleri deşifre oldu. Görevinden alındı ve mallarına el konuldu. İbret için Dımeşk sokaklarında dolaştırıldı. Günlerce halka "Her hainin sonu budur." nidasıyla teşhir edildi. Daha sonra da Haleb'e sürgün edildi.[1036]

1030 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.62.

1031 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.62.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/270.

1032 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.62.

1033 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.62.; Mir'âtü'z-zamân, 8/280.

1034 Ravzateyn, 1/360.

1035 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.63.

1036 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.170.

18. NURETTİN MAHMÛD ZENGÎ DÖNEMİNDE BELLİ BAŞLI DEVLET GÖREVLERİ

Nureddin Mahmûd Zengî, öncelikle devleti idari bölgelere böldü. Haleb, kuzey Suriye'nin (Şâm) merkeziydi. Bugünkü Şâm (Dımeşk) ise orta Suriye'nin merkezi olarak düzenlenmişti. Bir diğer bölge Musul idi. Dördüncü bölge Fırat havzasıydı. Diğer bölgeler ise; Mısır, Yemen ve Hicaz'dır.[1037] Her bölgenin mahalli şartlarına göre idari bir yapı kurulmuştu ve bu idari yapının başında bizzat Nureddin tarafından tayin edilmiş, merkeze bağlı biri bulunurdu. Nureddin, güçlü bir merkezi idare kurmuştu ve bu idarenin başkenti Dımeşk (bugünkü Şam) şehriydi. Merkezi idarenin en tepesinde Nureddin vardı. Nureddin'in yanında ise değişik görevlerden oluşan bir merkezi idare şekillenmişti. Merkezi idareyi oluşturan belli başlı makamlar şunlardır:

A. Nâip

Bir nevi vekil diyebileceğimiz bu kişi, Nureddin'e ait bütün askeri ve idari yetkileri kullanırdı. Baş vezirden daha farklı bir görevi vardı. Zaman içinde görevleri değişen bu makam, bugünkü özel kalem ve zaman zaman da devlet bakanlığı görevini yürütmekteydi. Bazen birden çok sayıda naip olurdu. Resmi yazışmaları ve protokol işlerini yürütür, kurumları denetler, askeri divanlara ve yüksek mahkemelere riyaset ederdi. Zamanla başkumandanlık da bu kişinin denetimine bırakılmıştır. Dayeoğlu Mecidüddîn en meşhur naiplerdendir. Bu zat Nureddin Zengî'nin onbeş yıl naipliğini yürütmüştür.[1038]

B. Vezir

İdari yapının tepesindeki isimdir. Bir nevi sadrazam veya başvezire denk geliyordu. Nureddin'e karşı bizzat sorumlu olan ve doğrudan Nureddin'e bağlı olan bu kişi, mali ve idari tüm işleri yürütmekle görevliydi.[1039] Her türlü memur ve idareciye doğrudan yazılı yada sözlü emir verme yetkisine sahipti. Devletin bel kemiğini oluşturan bu makam devlet işlerini asıl yürüten kurumdur.[1040] Selçuklu zamanında vezir, mutlak hüküm sahibiydi. Fakat naiplik makamıyla denetim görevi elinden alınmış ve askeri yetkileri sınırlandırılmıştır. Bu zata yardımcı olarak nazırlar (bakanlar ve vezirler) emrine verilmiştir. Zaman içinde kurumu güçlendirmek için vezirin emri altında görev yapan üst düzey bürokrat ve devlet adamlarının sayısı arttırılmış, böylece vezirin idari görevlerini daha sağlıklı

[1037] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.171.
[1038] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.171.
[1039] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.172.
[1040] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.172.

yapması sağlanmıştır. Böylece vezir, toplantılara başkanlık ediyor ve kararların uygulanıp uygulanmadığını kontrol ediyordu.[1041] Fakat bu görevleri asıl anlamlı kılan şey, görevi yerine getiren zatın yeterli, ehil ve güvenilir oluşuydu. Mesela Kemalettin Şehrezuri, baş kadı olmasına rağmen devletin önemli birçok işini yürütmüş ve vezir, naip gibi görevlilere de yardımcı olmuştur.[1042] Buradan anladığımız kadarıyla devlet adamlarının asıl başarısı, işgal ettikleri makam değil; göreve layık olmaları ve birbiriyle koordineli çalışmalarıdır. Bu ehil ve güvenilir insanlar, birbirinin yaptıklarına müdahale etmez hatta birbirilerine yardımcı olurlar ve yaptıkları işlerden birbirlerini haberdar ederlerdi.[1043]

C. Müstevfî

Bir nevi kamu denetçisi ve müfettişlik görevi de olan bu zat aynı zamanda planlama faaliyetlerinden de sorumluydu. Özellikle mali konularda yetkili olan bu kişi, devlet malları ve gelirlerinin korunmasından, vergilerin toplanmasından ve hazinenin muhafaza edilmesinden sorumluydu. Bu kişiye bağlı her bölgede özel yetkili bir görevli olurdu. Bütçe ve maaşların taksiminden bu kişi sorumluydu. Askeri bütçenin oluşturulması ve her türlü harcama da bu kişinin denetimindeydi. İstîfâ divanı adıyla bir yapılanması olan bu makamın bütün faaliyetleri İstîfâ defterlerine kaydedilirdi.[1044] Bu görev, vezirden sonraki en hassas kurumdu. Zira merkezi idarenin korunmasında mali kaynakların kullanılması önemli bir rol oynamaktaydı. Mahalli idarenin harcamaları kontrol ve denetim altında tutularak, merkezi idare güçlendiriliyordu.[1045]

D. Sır Katibi veya Özel Kalem

Askeri ve idari yapılanmanın kontrol edildiği ve görevli kayıt ve dosyalarının tutulduğu birimdir. Askerlerin, komutanların, memur ve idarecilerin isimleri tek tek bu kişinin dosyasında kayıtlıydı. Ayrıca bu kişiler hakkında sürekli olarak raporlar tutulur ve devlet görevlileri takip edilerek şahıs dosyaları oluşturulurdu. Bu kişiye zamanla, ordu divanı görevi de verildiği olmuştur. Asker ve memurların maaş ve gelirleri, devlete ait mülk ve gayrı menkuller ile askere ait her türlü silah ve teçhizatın kaydı da bu divanda tutulurdu.[1046] Daha önce ismi geçen Muhammed el-İmâdî bir süre bu görevi yürütmüştür.[1047] Buna ilave ola-

[1041] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.172.
[1042] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.172.
[1043] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.82-83.
[1044] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.174.
[1045] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.174.
[1046] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.172.
[1047] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.172.

rak haciplerin bir başka görevi de protokol ve mezalim işlerine bakmaktı. Hacip, Nureddin'in yanına girip çıkanların düzenlenmesi, halkın dinlenmesi gibi işleri de yapardı. Oysa Selçuklu zamanında sadece protokol işlerini hacipler, Zengîler zamanında, özel kalem ve merkezi arşiv işlerini de üstlenmişlerdir.

E. Vali

Selçuklu Devleti zamanında vali kavramında birtakım değişiklikler olmuştur. Daha önce vali, kendi bölgesinde halife yada sultanı temsil ederdi ve kendi bölgesinde merkezi idareye bağlı olmak şartıyla mutlak otorite idi. Askeri ve idari tüm yetkiler valinin emrinde olurdu. Fakat Selçuklular ve Zengiler zamanında vali sadece belediye işlerini yürütmekteydi. Daha önce valide olan diğer görevleri ise naip yerine getirmekteydi. Özetle ifade etmek gerekirse Zengiler Devrinde naip, daha önce vali tarafından yerine getirilen tüm yetkileri devralmış ve sultanın gerçek temsilcisi olmuştur.[1048] Vali ise belediye ve adliye işlerini yürütür; çarşıları denetler, imar ve iskan işlerini yürütür; nasip tarafından kendisine verilen diğer idari görevleri yapardı.[1049] Şehirlerdeki valilerin de emrinde asker bulunmaktaydı. Zira her şehir aynı zamanda bir kale ve karargahtı. Bu yüzden vali, komutanlık vazifesini de yürütürdü.[1050]

F. Atabey (Şehinşâh)

Şehinşah yada atabeylik, Türkçe asıllı bir kelimedir ve gölgesinin sahibi yada koruyucu anlamına gelir. İdari görevlerden sorumlu ve kanuni yetkili bu kişi olurdu. Vali ve diğer naipler, adı geçen şehri bu kimse adına yönetmekteydi. Emrinde inzibat askerleri ve muhafızlar olan bu kişi, hırsızları yakalamak ve cezalandırmak, mahkeme kararlarını uygulamak gibi görevleri yürütmekteydi. Vali ile benzer görevleri yapıyor gibi görünen bu atabey ile valinin görev sınırları hakkında kaynaklarda herhangi bir kayda rastlamıyoruz. Fakat anladığımız kadarıyla; vali, atabey ve naibin görev sınırları gelenekle belirlenmekteydi. Yani güçlü aileden gelen yada güçlü şahsiyetli kimselerin yetkisi daha fazlaydı ve diğeri de ona bağlı çalışmaktaydı. Mesela, Şehrezuri ailesi. Bu ailenin dedesi vezir olmamasına rağmen Ak Sungur'u, Musul'a atabey tayin ettirebilmişti. Bu aileden olan ve Nureddin'in baş kadısı olan Kemalettin de bütün önemli devlet işlerinde rol oynayan etkili bir adamdı. (Atabey, sultan ailesinden veya ona yakın kimselerden olup, merkezi idareyi sağlamlaştırmak için bölgelerde bulunan kimselerdi.

[1048] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.174.

[1049] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.174.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.168.

[1050] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.175.

Bazen de ileri gelen aileleri devletin yanına çekmek için atabeylik verilirdi. Naipler, sultanın fiili vekilleri iken atabeyler resmi ve hukuki vekillerdi. Valiler ise idari ve adli işleri yürüten hizmet birimlerini oluşturmaktaydı.) Kaynaklarda Nureddin'in, Dımeşk'e Selehaddin'in abisi Turanşah'ı atabey tayin ettiği daha sonra da bu görevin diğer kardeş Yusuf'a verildiği nakledilmektedir.[1051]

G. Kadı

Nureddin Mahmut'un en fazla önem verdiği görev kadılıktı. Kadıların tayinini özellikle takip ederdi. Zira adaletin tesisi ve şeriatin uygulanması için adliye yani kadılık teşkilatı önemliydi. Zengiler zamanında kadılar genelde alim ve fıkıhçı kimselerden seçilirdi. Kadılık görevi verilirken sadece ilim şartı yeterli görülmez şahsiyet ve güvenilir olmaya önem verilir; takvalı ve mazbut hayat yaşayan alimler seçilirdi. Nureddin Mahmut, kadılara tam yetki vermişti. Mahkemelerde, kanunların ve devlet adamlarının şeriate uygun olup olmadığının denetlenmesinde kadılar tek yetkiliydi.[1052] Yargı işlerinin yolunda gitmesi ve devlet adamlarının yada güçlü kimselerin yargıya müdahale etmesini önlemek için ilk defa "Dâru'l-adl" ismiyle yüksek mahkeme kurdurtmuştur.[1053] Bu yüksek mahkeme aynı zamanda üst düzet devlet adamlarını yargılamakla görevliydi. Zira bazı bölgelerdeki kadıların rütbesi düşüktü ve zaman zaman kendisinden daha güçlü kimseleri yargılamak zorunda kalıyorlardı. Bu ise hem hukuki hem de siyasi sonuçlar doğurmaktaydı. Zaman zaman bu yüksek mahkemeye bizzat Nureddin başkanlık ederdi. Bu mahkemede, şahitler ve bilirkişilerden başka alimler ve devlet adamları da hazır bulunurdu. Baş kadı hükmü verir, alimler de onaylayınca merkezi yönetiminden devlet adamları hükmü bizzat uygularlardı. Yerel mahkemelerde de kadı tek başına hüküm vermez, bilirkişi ve alimlerden istifade edilerek karar verilirdi.[1054] Adliye teşkilatının başında Kemalettin bulunurdu. Baş kadı olan bu zat, aynı zamanda yüksek mahkemenin de reisiydi. Kemalettin, bütün vilayetlerde ve kalelerde kendisine bağlı bir kadılık teşkilatı kurmuştu. Kadılardan başka yine Kemalettin'e bağlı teftiş işlerini yürüten bir kurum da vardı (işrâf divanı yani bir nevi denetim ve protokol işleri).[1055] Yukarda Nureddin zamanında meşhur olan İbn Asrûn ve daha başka kadı ve alimleri zikretmiştik.[1056]

1051 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.176.

1052 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.176.; el-Kevâkib, s.147.

1053 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.176.

1054 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.176.

1055 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.176.

1056 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.176.

19. NURETTİN MAHMÛD ZENGÎ DÖNEMİNDE İDARENİN İSLÂMİLEŞTİRİLMESİ VE SAĞLAM BİR SİYÂSÎ-ASKERÎ-İLMÎ YÖNETİMİN KURULMASI

Siyasi ve askeri idare, İslâm'ın temel hükümlerine ve İslam akaidine uygun olmalıdır. Bunun için de güçlü bir ilmiye teşkilatı kurulmalıdır. Nureddin Zengî döneminde böyle başarılı bir siyasetin yürütülmesinde etkin olan bir takım sebepleri şöylece sıralamak mümkündür. Öncelikli olarak Nureddin zamanında ümmette ciddi bir İslâmi şuur vardı. Bunda nizamiye medreseleri ve Abdulkadir Geylani'nin etkisi olduğu gibi Nureddin ve babası tarafından kurulan medrese ve ülkeye getirilen diğer alimlerin de etkisi büyüktü.[1057] Diğer bir önemli etken; Nureddin'in kendi şahsiyetiydi. İlim ve takva sahibi olan Nureddin Zengî, İslam'ın hükümlerinin uygulanmasına önem veren gayretli ve disiplinli bir şahsiyetti. Bir diğer önemli etken, Nureddin tarafından seçilen ehliyetli kimseler ile Nureddin'in yanında olan değerli alimler, askerler ve devlet adamlarıydı.[1058] Gerçekten de bir devlette ehliyetli lider kadar önemli olan bir başka şey, yetişmiş ve ehliyetli devlet adamlarıdır. Böylece devlet işleri istişare ile yürütülüyor, problemler ehliyetli kimseler tarafından çözüme kavuşturuluyor, kanunlar ehliyetli insanlar tarafından hazırlanıp yine ehliyetli kimseler tarafından yürürlüğe konuluyor ve uygulanıyordu.[1059] Nureddin zamanında başarıyla hazırlanan ve yürürlüğe konulan bazı siyasi-askeri ve ilmi projeleri şöyle sıralayabiliriz:

A. İdeal Bir Bürokratik ve İdari Yapının Kurulması

Her bir bürokratik birim, kendi işlerinde bağımsız hareket etmekte ve uzman güvenilir kişilerden de istifade etmekteydi. Her üst düzey idarecinin yanında bir istişare heyeti olurdu. Ayrıca Nureddin Mahmut'un sarayında da bir uzman gurup vardı. Bunlar periyodik olarak toplanır ve önemli meseleleri görüşürlerdi. Bu meclisin en ileri ve en gözde üyeleri şüphesiz alimlerdi.[1060] Nureddin Zengî, idarecilerin alimlere baskı yapmasını ve alimlerin sözünden çıkmasını engellerdi. Mesela bir keresinde değerli bir alim olan Nişaburlu Kutbettin'i, haklı olduğu bir meselede desteklemiştir.

B. İstişareye Önem Vermek ve Önemli Meselelerde Tek Başına Karar Almaktan Kaçınmak

Nureddin Mahmut, bütün devlet işlerinde istişare toplantıları yapar ve değişik alanlarda uzman kişilerden görüş alırdı. Devletin yüksek istişare kurulunda

1057 Selahaddîn Eyyûbî, s.362.
1058 Selahaddîn Eyyûbî, s.164.
1059 Selahaddîn Eyyûbî, s.264.; el-Kevâkib, s.38.
1060 Selahaddîn Eyyûbî, s.264.; el-Kevâkib, s.38.

her mezhepten fıkıhçı, sufiler ve hadis alimleri de bulunurdu. Ayrıca kendi alanlarında uzman idareci askerler ve maliye uzmanları da bu toplantılarda hazır bulunurdu. Bu mecliste alınan karar Nureddin de bağlı kalırdı. Zaman zaman halk da dinlenir, onların istek ve şikayetleri de dikkate alınırdı.[1061] Burada maksat, halkın menfaatini ve devletin bekasını korumaktı. Nureddin'e göre devlet, korunması gereken değerli bir şeydi fakat halkın yararlarını da gözetmeliydi.

C. Her Türlü Siyasi yada Askeri İcraatta Halkın Genelinin Yararını Gözetmek Fakat Bunu Yaparken Kişi Haklarını İhlal Etmemek

O'nun döneminde kimse kayırılmaz; birkaç kişinin saltanat sürmesi için halka zulmedilmez; çoğunluğun yararı gözetilirdi. Zaman zaman Nureddin ile üst düzey devlet adamlarınında görüş ayrılığı olduğu da vakidir. Fakat Nureddin, haksız olduğu yada halkın zararına olacak meselelerde kendi görüşünde ısrar etmemiş, kendi görüşünden vazgeçerek haklı ve yararlı olan görüşleri tercih etmiştir.[1062]

D. Devlet Görevlerinin Yerine Getirilmesinde Kurumlar Arası İşbirliği Esası

Dr. Hüseyin Münîs'in tespitlerine göre Zengîler zamanında bütün devlet adamı, komutanlar, asker ve memurlar birbiri ile işbirliği içerisindeydi. Kimse birbirinin işine karışmaz fakat herkes meselelerin çözülmesi için birbirine gerekli desteği verirdi. Bu işbirliğini tesis eden en önemli saik, şüphesiz İslam inancıydı. Zira Zengî idareciler, devleti dini esaslara göre idare ederlerdi ve öncelik Allah'ın emir ve yasaklarıydı. Buna misal olarak aldıkları ünvanları gösterebiliriz. Mesela, Büveyhiler ve bazı Müslüman devletlerde, sultanlar ve üst düzey idareciler, "devletin direği, devletin gözdesi" gibi ünvanlar alırken; Zengiler, "dinin destekçisi, İslam'ın nuru, İslam'ın kılıcı" gibi ünvanları tercih etmekteydiler.[1063] Bu dönem devlet adamlarının bir diğer özelliği, disiplinli ve gayretli kimseler olmasıydı. Şirkuh ve Necmettin gibi ileri gelen devlet adamları başta olmak üzere Nureddin'in vezir ve naipleri; devletin ve halkın selameti için gece gündüz çalışan mücahit ve cesur kimselerdi.[1064]

E. Devlet Adamlarının Şahsiyetli-Takvalı Kimseler Olmaları ve Halkın Refahı İçin Hayır Hasenatta Bulunmaları

Zengîlerin bölgede kurdukları siyasi düzenin bir sonucu olarak; bölgedeki halkın refah seviyesi artmış ve idareciler de büyük gelirler ve topraklar elde

1061 Selahaddîn Eyyûbî, s.265.
1062 Selahaddîn Eyyûbî, s.266.
1063 Selahaddîn Eyyûbî, s.266.; Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.407.
1064 Selahaddîn Eyyûbî, s.266.

etmişlerdi. Fakat bunun yanında Zengilerin İslami eğitim ve terbiyeye verdikleri değer, insanların cimri ve tamahkar olmasını önemli ölçüde törpülemişti. Bu İslami terbiyeye sahip devlet adamları, halkın yararına vakıflar kurmak için birbiriyle yarış halindeydi. Zengin kimselerin de katıldığı bu iyilik yarışında bir sürü hastane, medrese, yol, han ve ibadethane inşa edilmişti.[1065] Başta Nureddin olmak üzere bütün devlet adamları ve zenginler, zekat haricinde her ay belli bir miktar sadaka vermekteydi. Ayrıca kıtlık veya yangın gibi olağanüstü hallerde yine bu kişiler yardım elini uzatırlardı. Devlet adamları başta olmak üzere herkes, eline geçen maldan muhakkak infak etmekteydi. Özellikle ganimet gelirlerinin çoğu, hayır işlerinde kullanılırdı.[1066] Mesela, savaşta harap olan Şam ve Urfa'nın yeniden imar edilmesi için; bütün askerler aldıkları ganimet ve esirlerden vazgeçmişlerdir. Bu cömertlik ve iyilik anlayışı ise beraberinde bereketi ve huzuru getirmiştir. Muhtaca yardım edilmesi, hırsızlık gibi kötü huyların azalmasına sebep olmuştu. İnsanlar fakirlik endişesi de taşımadığından aç gözlülük etmezlerdi. Tüccar dürüsttü. Çiftçi kaliteli mal üretirdi.

F. Adaletin Tesis Edilmesi ve Buna Bağlı Olarak İnsanların Birbirine Güvenlerinin Artması

Gerek dönemin tarihçilerinin anlattığına gerekse günümüz tarihçilerinin tespitlerine bakılırsa, o dönemde toplumsal huzur artmıştı. İnsanlar birbirlerine güvenirdi. Verilen sözler tutulurdu. Örfe ve toplumsal değerlere sahip çıkılırdı. Her ne kadar son birkaç asırdır Şiî-batını hareketler ve haçlı saldırıları ile maddi ve manevi değerler yerle bir olduysa da Selçukluların başlattığı ıslah ve eğitim faaliyetleri Zengiler döneminde netice vermiş ve tekrar sağlıklı bir toplum inşa edilmiştir. Halkı ve devleti ile uyumlu ve mutlu bir idare vardı. Halk arasında çok az anlaşmazlık ve kavga çıkmaktaydı ve bunların da çoğu mahkemelere intikal etmeden halledilirdi. [1067]

[1065] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.369.
[1066] Selahaddîn Eyyûbî, s.267.
[1067] Fıkhu'n-nasr ve't-temkîn, s.277.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Ekonomik Sistem ve Sosyal Hizmetler

20. NURETTİN ZENGÎ DÖNEMİNDE DEVLETİN MALİ KAYNAKLARI VE EKONOMİK POLİTİKALARI

Nureddin Mahmut, fazla ve haksız vergileri kaldırmış ve sadece İslam dininin müsaade ettiği öşür, zekat ve haraç gibi vergileri almıştır. Savaş yada felaket gibi olağanüstü haller haricinde de ilave vergiler koymamıştır buna rağmen bir sürü sosyal hizmet kurmuş ve vakıflar inşa ettirmiştir. Kendi kendime "Nureddin Zengî bunca harcamayı acaba nasıl karşıladı ve devlet hazinesini nasıl muhafaza etti?" diye hep sormuşumdur. Bu yüzden kitabıma böyle bir bahis koydum. Şayet Nureddin Zengî güçlü ve istikrarlı bir ekonomik düzen kuramamış olsaydı, siyasi birliği sağlayamadığı gibi adamlarına da söz geçiremezdi. Çıkardığı kanunların arkasında otoritesi vardı ve bu otorite sayesinde emirlerini uyguluyordu. Otoritesini ise siyasi ve askeri güce dayandırmaktaydı. Siyasi ve askeri güç ise ancak güçlü bir ekonomi ile mümkündü.[1068] Fakat Nureddin, uyguladığı ince düşünülmüş projelerle güçlü bir ekonomi kurmayı ve bu sistemi devam ettirmeyi başarmıştır. Nureddin'in ekonomik tedbirlerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

A. Tımar (İkta') Sistemi

Zengiler, fethettikleri toprakların bir kısmını devletleştirerek asker ve idarecilere görevlerini ifa etmek karşılığında devretmişlerdir. Bu gelir getiren araziler

[1068] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.119-120.; el-Berk, s.147.

devlet malıydı ve kişi, görevinde kaldığı sürece bu gelirlerden istifade ediliyordu. Bunlar miras bırakılamazdı fakat devletin onayıyla, herhangi bir sebepten görevi sona ermiş kişilerin ailelerine bu aileleri mağdur etmemek için devredilebiliyordu. Ya da çoğu kez görevler, babadan oğla geçerek aile içinde kalabiliyordu.

Tımar sistemi İslam dünyasında ilk defa Selçuklular zamanında uygulanmıştı. Başarılarına ve rütbelerine göre devlet adamı ve askerlere görev verilmekteydi. Daha önceleri devlet adamlarına ve askerlere maaş verilirdi. Fakat merkezi idarenin zayıflaması yada bir takım siyasi-idari zorluklar yüzünden Nimazulmülk 11.asırda tımar sistemine geçilmesini sağladı. Böylece hem idari ve askeri güçlükler çözülüyordu hem de merkezi idare güçlendiriliyordu.[1069] Selçukluların siyasi, askeri ve ekonomik teamüllerini devam ettiren Zengiler de tımar sistemini alıp geliştirdiler.[1070] Böylece hem başarılar taltif ediliyor, hem maaşların ödenmesi için nakit para bulundurulması gerekmiyordu. Hem de yönetim işlerinde merkezi idarenin yükü hafifletilmekteydi. Tımarlar aynı zamanda üst düzey yöneticilerin bağlılıklarını arttırmakta ve insanları da cihada teşvik etmekteydi. Tımar sisteminin bir başka güzel tarafı, üst düzey idarecilere her türlü imkanın sunularak onların tamahkarlık yada aç gözlülük yapmasını önlemekti. Zira devlet adamlarına bol bol gelirler ihsan edilmişti. Bu arazilerin miras bırakılamaması da devlet adamlarını usulsüz işler yapmak yerine görevlerine devam etmeye mecbur etmekteydi. Zira mal devletindi ve kişi görevinden alınınca haklarını da kaybetmekteydi.[1071] Selçuklu teamülünde tımarlar, genelde miras kalırdı. Fakat bunun kötüye kullanılması durumunda devlet, tedbiren el koyardı. Lakin her ne olursa olsun, tımar sahibinin ölümü yada görevden alınması durumunda, devlet mümkünse görevi aileden ifa edecek birine verir ve tımarı da ona devrederdi. Eğer ailede bu görevi ifa edecek biri yoksa devlet, o tımara bir vasi/vekil tayin ederdi. Bu iktalara örnek olarak; Necmettin'e Musul'un ve kardeşi Şirkuh'a Şehrezur'un verilmesi gösterilebilir.[1072] Yine emir Çavlu'nun ailesine Rahabe tımar olarak verilmişti.[1073] 549/1154'de Dımeşk fethedilince eski idarecisi Mücîruddîn'e ikta olarak bırakıldı.[1074] Yine babasının eski düşmanları olan Ukayli ailesi de Zengî hizmetine girdiği zaman bu aileye de Suruç ve Buzaa tımar bırakıldı.[1075] 565/1169'da hizmetine giren Dayeoğullarına da Humus,

1069 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.26.
1070 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.26.
1071 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.26.
1072 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.27.
1073 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/3-6.; en-Nücûmu'z-zâhire, 5/277.
1074 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.27.
1075 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/3-6.; en-Nücûmu'z-zâhire, 5/277.

Hama, Barin ve Urfa verilmiştir.[1076] Burada önemle zikredilmesi gereken bir başka önemli olay; Nureddin'in Irak ve İran civarını elinde bulunduran kişilere de hac yollarını korumak karşılığında bir takım tımarların bırakılmasıdır.[1077] Bir diğer kayda değer mesele, Mısır'ın fethinde yaşanmıştır. Fatimilere karşı mücadeleden çekinen vali ve komutanlara, Nureddin; fethettikleri bölgeyi tımar vermeyi vaat etmiştir. Bu da bölgedeki aile ve aşiretlere teşvik olmuştur. Tımar sistemi, idarecileri, kendilerine verilen toprakları kendi malları gibi bilerek daha çok sahip çıkmaları hususunda teşvik etmiştir. Zira bu geçici bir görev gibi değildi. Tımar sahibi, görevini ifa ettiği sürece o bölgenin hem sahibi hem de idarecisiydi. Bu da tımar sahiplerini, topraklarının idaresinde daha gayretli olmaya teşvik etmiştir. [1078]

B. Zekat, Öşür, Haraç ve Cizye Gelirleri

Bu gelirler devletin önemli gelir kaynağıydı ve İslam şeriatının ölçüleri çerçevesinde toplanmakta ve harcanmaktaydı. Zekat, İslam'ın beş temel şartından birisiydi. Zekat vermeyenin dini ve imanı tam olmazdı. Nitekim ilk halife ve büyük sahabe Hz. Ebubekir ra, zekat vermeyi reddedenlerle savaşmıştı. Bu yüzden de gerçek Müslümanlar zekatı vermek için özel gayret gösterirler ve eksik vermemeye çalışırlardı. İslam devletinin görevleri arasında zekatı toplamak ve şer'î ölçülerde dağıtmak da vardı. Efendimiz sav, Raşit halifeler ve Emevî halifesi Ömer bin Abdulaziz döneminde zekatın nasıl toplanıp dağıtılacağına dair örnek uygulamalar bulunmaktaydı.[1079] Nureddin Zengî, özellikle tarım arazilerini de bizzat kayıt altına alarak buradan gelecek öşürleri de takip ettirmiştir. Zira bazı bölgelerde ahali, öşür vermekten kaçınmaktaydı. Cizye, Müslüman topraklarda yaşayan gayri Müslimlerden zekat-öşür karşılığında alınan vergilerdi. Haraç ise düşman devletlerden alınan vergi ve tazminatlar ile ticaret ve gümrük vergilerini içeriyordu. Bu sayılan gelir kaynakları, devletin en düzenli gelir kaynaklarını oluşturmaktaydı.[1080]

C. Ganimetler, Fidye ve Tazminatlar

Ganimet de devletin en büyük gelir kaynakları arasındaydı. Allah yolunda mücadele devam ettiği sürece ganimet helaldi. Allah, Muhammed ümmetine

---

1076 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.28.

1077 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.28.

1078 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.31.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.66.

1079 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.34.

1080 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.31.

ganimeti helal kılmıştı. Savaşta elde edilen ganimetlerin ve esirlerin beşte biri devletin hakkıydı. 559/1164 senedinde Nureddin, Harim savaşından ganimet ve esirlerle dönmüştü. Devletin ihtiyacı olduğu için fakihlere danışarak esirlerden fidye alınması hususunda fetva istemiştir. Bu esirler karşılığında 6.000 dinar (altın para) para, bir çok at ve silah fidye olarak alınmıştır. Nureddin Mahmut, bu gelirlerin tamamını medrese ve benzeri vakıf inşa ettirmede kullanmıştır.[1081]

D. Babasından Kalan Menkul ve Gayri Menkul Miraslar

İmâdüddîn Zengî, güvenlik nedeniyle hazinesini üçe bölerek Haleb, Musul ve Sencer'de birer hazine kurdurmuştu. Çok mütevazi yaşayan ve devlet işlerinde de israftan kaçınan İmâdüdîn, çocuklarına büyük bir servet ve güçlü bir devlet hazinesi bırakmıştı. Bu hazineler ve daha sonra Seyfettin Gazi tarafından da elde edilen bütün mallar, Nureddin'e kalmıştı.[1082] 544/1549 yılında göreve geldiğinde sadece Sencer'den naklettiği hazine 800 deve yükü değerli eşya ve 66 yük altını buluyordu.[1083]

E. Nureddin ve Yöneticilerinin Devlet ve Halkın Malını Titizlikle Muhafaza Etmeleri

Nureddin Mahmut, babası gibi çalışkan ve disiplinli birisiydi. Özellikle mali konularda çok hassastı. Hazinenin başına güvendiği adamları getirir ve bunları da denetlerdi. Vilayetlerdeki mali harcamaları kontrol etmek üzere bir mali denetim birimi de kurmuştu ve bu işleri kendisine doğrudan bağlı bir naip takip etmekteydi.[1084] Nureddin'in bir başka şansının da sahip olduğu değerli idareciler ve askerler olduğunu da söylemiştik. Bu değerli ve güvenilir devlet adamları, Allah korkusuna sahip ve işlerini bilen kimselerdi. Bütün harcamalar planlanır; rastgele tek kuruş harcanmazdı. İsraftan kaçınılırdı. Halktan tek kuruş haksız vergi alınmamaya çalışılırdı. Buna karşılık devlet, halkını kollar gözetir, işi bozulana yardım eder, durumu kötü olandan vergi almazdı.[1085]

F. Alınan Ekonomik Tedbirler ve Siyâsî-Mâlî İstikrarı Sağlama Politikaları

Daha önce bölgede yaşanan askeri ve siyasi karmaşa, ticaret ve tarım faaliyetlerini de etkilemişti. Ayrıca savaşlar ve istilalar ile zorba idarecilerin zalimane

---

1081 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.121.

1082 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.124.; Zübdetü Haleb, 2/294.

1083 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.125.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.98.

1084 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.125.

1085 Ed-Devletü'l-Arabiyye ve Sukûtuhâ, s.296.

vergi politikaları, ekonomiyi iyice bozmuştu. Çoğu zaman bu ekonomik olumsuzluklar, göçlere de sebep oluyordu. Göçler, ekonomiyi bozduğu gibi ayrıca devletin siyasi ve askeri geleceği için de tehdit oluşturmaktaydı. Nureddin Mahmut ve babası, önce siyasi-askeri istikrarı sağladılar. İşgallere karşı tedbir aldılar. Yağmacı aşiretleri cezalandırdılar. Daha sonra vergi sistemini ıslah ettiler. Ticaretin gelişmesi için yollar inşa ettirip anlaşmalar imzaladılar. Böylece ticaret ve üretim faaliyetleri arttı. Bu faaliyetlerin artması, devletin vergi gelirlerinde de artışa sebep oldu. Artan refah, halkın buralara göç etmesine neden oldu. Bu da ticari ve zirai faaliyetlere daha da canlılık getirdi. Yağma ve işgallerin azalması, devletin harcamalarının da azalmasına vesile oldu.[1086]

G. Servet Dağılımı

Nureddin Mahmut'un kurduğu siyasi düzen ve sağladığı adalet, toplum tabakaları arasında barışı ve işbirliğini tesis etmiştir. Halkın eğitimine verilen önem sayesinde İslam inanç ve ahlakının da toplumda yerleşmesiyle birlikte insanlar arasında cimrilik ve kıskançlık gibi kötü huylar kalkmış; yerine yardımlaşma ve cömertlik gibi hasletler gelmişti. İnsanlar aç gözlü değillerdi ve haksız kazançtan kaçınırdı. Zengin olsun fakir olsun bütün ahali, hayırsever sultanları Nureddin'in izinden giderek, muhtaçları ve zayıfları gözetmek, yetim ve dullara sahip çıkmak, hayır ve vakıflar bırakmak konusunda birbirleriyle yarışmaktaydılar. Bu hayır yarışı neticesinde, bir sürü hastane, cami, medrese, kervansaray, aş evi, sığınma evleri gibi eserler inşa edilmiştir. Halkın bu gibi eğitim, sağlık ve hizmet kurumlarını kurması, devletin yükünü de hafifletmiştir.[1087]

H. Anlaşma ve İşbirlikleri

Zengîler, ticaretin gelişmesi ve siyasi-ekonomik istikrarın korunması için, bir dizi işbirliği ve saldırmazlık anlaşması imzaladılar. Mesela 559/1164 senesinde Harim kuşatmasında, Haçlılar da Antakya kontluğuna yardıma gelmişlerdi. Fakat Harim'de dahi bir haçlı adam yaşıyordu. Bu zat, haçlılara, Nureddin'le savaşmak yerine anlaşma yapmalarını teklif etti. Bunun üzerine haçlılar da Nureddin'e tabi olmayı kabul ettiler. Nureddin de buna karşılık Harim'in yarısını eski idareciler ve askerlere tımar olarak bıraktı.[1088] Yine aynı yıl Nureddin, Antakya kontluğu ile bir ticaret ve güvenlik anlaşması da imzaladı. Böylece Antakya kontluğunun

1086 Ed-Devletü'l-Arabiyye ve Sukûtuhâ, s.190.

1087 Ed-Devletü'l-Arabiyye ve Sukûtuhâ, s.191.

1088 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.35.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/128.

nüfuz alanı olan Taberiye ve Karura gibi şehirlerde de Zengîler ticaret yapma fırsatı elde etmişlerdir.[1089]

J. Abbâsî Halifesinin Desteğinin Alınması

Nureddin Mahmut Zengî, hem desteğini kazanmak hem de babasından beri Zengîlerin en büyük ideali olan İslam birliğini sağlamak için Abbasi halifesini desteklemiştir. Şer'î ölçülerde devlet gelirlerinden halifeye de pay ayırmış haçlılara ve işbirlikçi Müslümanlara karşı mücadelede halifenin onayını almayı da ihmal etmemiştir. Buna karşılık özellikle Halife Müstencid, Zengilere asker ve silah yardımında bulunmuştur. Özellikle bu halifenin, 565/1169 büyük Şâm depreminde de büyük yardımları olmuştur.[1090]

K. Tarım Politikaları

Bütün diğer tedbirlerin yanında Nureddin Zengî, ekonominin temelini üretimin oluşturduğunun farkındaydı. Üretim olmadığında hazinenin dolu olmasının anlamı yoktu. Zira aksi halde devlet dışa bağımlı hale gelirdi. Bu yüzden Nureddin, zirai faaliyetleri geliştirmek için bir dizi tedbir almıştır. Önce çiftçiler üstündeki haksız vergileri kaldırmış, ardından yağma ve çapul faaliyetlerinde bulunan eşkiyayı defetmiştir. Askeri harekatlarda tarım arazilerinin kullanılmasını yada bu gibi arazilere zarar verilmesini yasaklamıştır. Zor zamanlarında çiftçilere yardım etmiştir.[1091] Ayrıca fethettiği bölgelerden yeni ürünlerin getirilmesini sağlayarak ürün çeşitliliğini arttırmıştır. Bütün toprakları devletleştirmemiş, özellikle çiftçilere toprak mülkiyeti vererek, halkın topraklarına daha fazla sahip çıkmasını teşvik etmiştir.

L. Sanayi ve Diğer Meslekler

Şam bölgesinde genelde ipek ve pamuk üretimine dayalı bir tekstil sanayi vardı. Nureddin Zengî, yıl yapımı ve nakil vasıtası üretilmesine önem vererek hem ham maddenin temin edilmesi hem de üretilen malın piyasaya arzedilmesine katkıda bulunmuştur.[1092] Zengiler döneminde bölgede kağıt ve cam üretiminde de canlanma olmuştur.[1093] Zaman içinde değişik bölgelerden ustalar ve teknik

1089 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.35.
1090 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.35.
1091 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.122.
1092 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.42.
1093 Susyûluciyâ: el-Fikri'l-İslâmî, s.159.

adamlar getirilerek, kılıç ve diğer metal ev ve savaş aletleri yapımı geliştirilmiştir.[1094] Uzman kişilerin de huzur ve refahın olduğu Zengî, devlete göç etmesi üzerine bölgede eczacılık ve tıp alanında da bir sürü gelişme yaşanmıştır.[1095]

M. Ticari Faaliyetler

Nureddin Zengî, iç ve dış ticarete önem vermiş ve eski ticaret yollarını kontrol altına alma projelerine ilaveten yeni yollar da inşa ettirmiştir. Özellikle Urfa'nın fethiyle, Suriye-Anadolu ve Irak ticaret hattı kontrol altına alınmıştır. Önce Mısır bölgesinin ele geçirilmesiyle başlayan ve 567/1171'de Fatimilere son verilmesiyle tamamlanan kuzey Afrika fethi ile de Hind, Akdeniz ve Arap yarımadası ticaret yolları ele geçirilmiştir.[1096] Onluk (uşûr ve daha sonra âşâr vergisi) adıyla güvenli geçiş karşılığında ticaretten gümrük vergisi alınmaktaydı. Bu vergileri toplayan "Âşir" adıyla özel vergi memurları vardı.[1097] Efendimiz SAV ve ilk halifesi Ebubekir RA zamanında böyle bir vergi yoktu. Zira bu dönem İslam devletinin temellerinin yeni yeni atıldığı ve İslam birliğinin yeni tamamlandığı dönemlerdi.[1098] Tarihçiler, ilk gümrük vergisini koyan kişinin Efendimiz sav'in ikinci halifesi Hazreti Ömer ra olduğu hususunda müttefiktirler.

Zengîler ticarete önem vermişler ve ticaret yollarını geliştirmek için özel tedbirler almışlardır. Önce ticaret yollarını korumak için ribât (menzil) ve berîd (posta) teşkilatları kurulmuştur. Buna ilaveten kervanların konaklayabilecekleri hanlar ve oteller inşa edildi. Dış ticarette özellikle Yahudilerden istifade edilmiştir. Gerek doğu ile ilişkileri gerekse batı devletlerindeki irtibatları dolayısıyla Yahudiler o zaman da dünya ticaretinde etkiliydiler. Bu tecrübeden istifade edilerek, Yahudiler ayrıca istihbarat faaliyetlerinde de kullanılmıştır.[1099] Fakat Zengiler, Müslüman tüccarları da desteklemiş, onların dünyaya açılmalarına dünya ticaretinde hakim konuma gelmelerine gayret etmişlerdir.[1100] Bizans, İtalya[1101], İspanya ve asya ülkeleri ile ticari ilişkiler kurulmuştur.[1102]

Ticaret, ekonomi ve halkın refahı için önemli bir araçtı. Fakat buna ilaveten ticaret ağı istihbarat ve devletlerarası ilişkiler için de kullanılmaktaydı. Müslü-

---

1094 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.42.
1095 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, 43.
1096 Ömer ibnü'l-Hattâb, s.327.
1097 Siyâsetü'l-mâl fi'l-islâm, s.128.
1098 Ömer ibnü'l-Hattâb, s.327.
1099 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.44.
1100 El-Hudûd'l-İslâmiyye ve'l-bizantiyye, 1/234.
1101 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.45.
1102 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.45.

man ülkeler arasında ticaret vasıtasıyla kültür ve bilgi alışverişi yapılmaktaydı. Yine bu sayede yeni icatlar, yeni kitaplar ve değişik ürünler Müslüman topraklara getirilmekteydi. Ticaret aynı zamanda İslam'ın temsil ve tebliğ edilmesi için de bir vesileydi. İmanlı ve donanımlı tüccarlar, titizlik ve zekalarıyla, dürüst iş ahlakıyla örnek olmakta; İslam'ı yaymaktaydılar.[1103]

Zengîler ticaret yollarını ve ticari güçlerini kullanarak birçok bölgede nüfuz ve siyasi hakimiyet kurmayı da başarmışlardır.[1104]

I. Dış Ticaret Ağları ve Ekonomik Üstünlük

Özellikle bu dönemde, Afrika ve Akdeniz sahilleriyle kızıl deniz bölgesinde ticari üstünlük kurulmuştu. Ticaret bugün de olduğu gibi o zamanlar da ekonominin bel kemiğini oluşturmaktaydı. Temel ihtiyaç malzemelerinin yanında askeri teçhizat ticaret ile elde edilmekteydi. Hatta o dönem ekonomisinin para sistemi olan altın ve gümüş de ticaret ile elde edilmekteydi. Ticarete hakim olan kimse, düşman devleti aç ve muhtaç bırakıp ülkede kaos çıkarabilirdi. Veya düşmanı silahsız bırakarak savunmasız bırakmak da mümkündü.

Bu dönemde üç büyük ticari güç mevcuttu:

1. **Haçlılar:** Haçlılar, Zengîlerin komşularından birisiydi. Kudüs ve Antakya kontlukları haçlıydı ve bunların Batı Avrupa ile ticaret ağları vardı. Zengiler bu devletlerle ittifak kurarak Trablus ve Venedik ticaretini geliştirdiler.[1105]
2. **Kârimiye ticaret yolu:** Hindistan havzasına hakim bir ticaret yoluydu ve Kârimiler adlı bir grubun kontrolündeydi. Bu ticaret ağının ta Mısır ve Avrupa'ya kadar uzantıları vardı.[1106]
3. **Sudan altın, gümüş ve benzeri maden ticareti:** Bu yol Afrika içlerinden Arap yarımadası ve Avrupa'ya doğru uzanıyordu. Zengîler Mısır'ı ele geçirince bu yola da hakim olmayı başarmışlardır. Çok değerli madenlerin taşındığı bu yolun güvenliğine büyük önem veren Zengiler, sonunda güvenli bir yol kurmayı başardılar. Bu sayede bölge tüccarlarının da güvenini kazanan Zengiler, bu ticaret ağından çok büyük gelirler elde etmişlerdir.[1107]

II. Zengîler ile Kudüs Haçlı Kontluğu Arasındaki Ticari İlişkiler

Kudüs haçlı kontluğu, Zengîlerin en büyük düşmanı olmakla birlikte, aralarındaki ekonomik ilişkiler güçlüydü. Özellikle iki ülke arasındaki ticari ilişkiler

1103 Târihü't-ticâre, s.191.
1104 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.238.
1105 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.239.
1106 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.240.
1107 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.241-244.

üst düzeydeydi. Özellikle Akka iki ülke arasındaki ticaretin merkezini oluşturmaktaydı. Bölgedeki haçlılar, Müslümanlardan yeni ölçü ve tartı birimlerini alarak batıya taşıdılar.[1108] Latinler, temel ihtiyaç malzemelerini Müslümanlardan temin etmekteydiler. Daha önce bölgede Bizans akçesi/parası geçerli iken zamanla haçlılar, nakit para olarak Müslümanlar tarafından imal edilen dinarı kullanmaya başlamışlardır. Müslümanlar para gibi taşınabilir ekonomi araçlarına önem vererek parayı geliştirdiler. Böylece alış veriş ve ticaret daha hızlı ve pratik yapılmaktaydı. Zira daha önce uygulanan takas sistemi, alış veriş ve malın el değiştirmesini yavaşlatmaktaydı. Ayrıca mal ve özellikle gıda maddesinin nakli zordu. Fakat para kolay nakledilebiliyordu ve bu yüzden güvenli ve yaygın ticaret kolaylıkla yapılmaktaydı. Müslümanların ekonomiye kazandırdıkları bir diğer önemli şey, temsili paradır (yani çek ve senettir). Ayeti kerime (Bakara 282/müdâyene ayeti) ile borçların yazılması ve bu yazının resmi olarak da tanınması sistemi, altın ve gümüş gibi paraların sürekli taşınmasını gerektirmiyordu. Böylece altın ve gümüş daha emniyetli şekilde muhafaza ediliyordu. Bu da soygun ve yağma faaliyetlerinin zararlarını en aza indirmekteydi. [1109] Savaşlar, ticari faaliyetleri baltalamaktaydı. Bu yüzden Zengiler, Kudüs kontluğu ile bir dizi anlaşma imzalamışlardır.

III. Nureddin Mahmut Zengî'nin Sencer Şehrine Verdiği Önem

Selçuklu şehri olan Sencer, büyük tüccarların yaşadığı bir yerdi ve önemli bir ticaret merkeziydi. Buradaki tüccarları kazanmak isteyen Zengiler, Sencer şehri ile gümrüğü kaldırdılar. Özellikle 549/1154'de Dımeşk'in kansız ele geçirilmesinde tüccarların önemini daha iyi kavrayan Nureddin Zengî, devletine ve halkına yararlı gördüğü güçlü ve ahlâklı tüccarları teşvik etmiş; onları kollayıp gözetmiştir. Zengileri ve ticaret erbabını, askerlere ve devlet adamlarına ezdirmemiştir.[1110] Bu ilgi tüccarların da işine geliyordu. Zira böylece hem güvenlik içinde ticaret yapıyorlardı hem de ticaretleri devlet garantisi altındaydı. Ayrıca tüccarlar, Zengilerin kurduğu Kudüs ve Afrika gibi ticaret ağlarından da faydalanabilmekteydiler.[1111]

N. Vergi İndirimleri ve Haksız Vergilendirmenin Kaldırılması

Nureddin Mahmut, halkın mutluluğu ve devletin nizamı için İslam dininin emirlerinin harfiyen uygulanması gerektiğimin farkındaydı. Bu emirlerin

1108 Memleketü beyti'l-makdis, s.124.
1109 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.247.
1110 Zeylü tarih-i Dımeşk, s.329-330.
1111 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.255.

de temelini adalet oluşturmaktaydı. Eğer halka zulmedilirse düzen ve devlete itaat olmazdı. Halk devleti sevmeliydi. Bunu sağlamanın yolu da devletin halkın yararına olan işleri yapmasından geçiyordu. Bunun için Nureddin Zengî, vergi sistemini yeniden düzenledi. Şeriatte olmayan vergileri kaldırdı. Çok zorunlu haller haricinde olağan üstü vergi toplanmasını yasakladı. Rüşvet ve yolsuzluk gibi suçlara çok ağır cezalar koydu. Gelir düzeyine göre vergilendirme yaptı. Herhangi bir nedenle zarar gören esnaf, tüccar yada çiftçinin zararları tazmin edildi. Zengilerden önceki beyliklerde zorba idareciler kafalarına göre vergi almaktaydılar. Zaten İslam topraklarının bir kısmı da haçlı istilasındaydı. Fatimiler de en az haçlılar kadar zalimdiler ve aldıkları vergi oranları yüzde 45'în üstündeydi. Nureddin Mahmut, bütün eski sistemleri ilga etti ve kendisi yeni bir düzenleme getirdi. Bunu yaparken de asrı saadeti esas aldı. Asrı saadette bulamadığı yeni meseleleri alimlerle ve uzman kişilerle istişare ederek düzenledi.[1112] Konu ile alakalı olarak birkaç misal vermek yerinde olacaktır.

I. Dımeşk (Şâm) 549/1154

Nureddin Mahmut Zengî, Şâm'ı ele geçirdiği yıl, daha önceki bütün vergilerin iptal edildiğini ilan etti ve yerine getirilen adil ve İslami ölçülere uygun vergi sistemini uygulamaya koydu. Fakat sigorta bedeli gibi olan düşük düzeydeki bazı vergileri devam ettirdi.[1113] Böylece şehir halkı, dar ekonomik günlerden kurtulmuş, üretim ve ticaret canlanmıştı. Fakirlerin karnı doymuş ve halk kendisine dua etmiştir.

II. Şizr 552/1157

Burayı fethettiği zaman da haksız ve zalimane vergileri ve idarecilerin aldığı payları iptal etti. Hesaplamalara göre Nureddin Mahmut'un getirdiği yeni vergi sistemiyle sadece Şizr'de yıllık 150.000 dinar, halkın cebinde kalmaktaydı. Bu da o zamanın şartları düşünüldüğünde daha önce halka ne kadar zulmedildiği anlaşılmaktadır. Allah kendisinden razı olsun. O'nun bu faaliyetleri Şizr halkını da kendisine bağlamıştır. Halk kendisini çokca sever ve hep arkasından hayırla konuşurdu. Şizr'de tek tek kimin ne kadar vergi vereceği yeniden tespit edilerek şehirde herkesin göreceği bir yere bu miktarlar yazılı olarak asılırdı.[1114]

1112 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.402.
1113 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.403.
1114 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.95.

III. Musul 566/1171

Denetim için 1171 senesinde Musul'a gelen Nureddin, burada da birçok haksız vergilendirmenin yapıldığını tespit etti. Derhal gerekli düzenlemeleri yaptı ve yazılı kanunlar ihdas etti. Müslümanlardan haksız yere kasten alınan mallar iade edildi. Bazı devlet adamları cezalandırıldı. Diğerleri de ikaz edildi.[1115]

IV. Mısır 566/1171

Mısır'ı Zengiler adına fetheden Selehaddin Eyyûbî, Nureddin'in emriyle buradaki eski vergi sistemini ilga etmiştir.[1116] İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre Mısır'da Zengilerden önceki vergi oranları yüzde 45'i bulmaktaydı.[1117] Nureddin Mahmut, Mısır ve bağlı bölgelerdeki haksızlığın önüne geçebilmek için bir dizi tedbirler almak zorunda kalmıştır.[1118]

V. Nureddin Mahmut'un 569/1173'de Vefat Etmeden Önce Aldığı Tedbirler

İsfehanlı İmâd'ın naklettiğine göre Nureddin Zengî, yukarda aldığı tedbirleri tekrar gözden geçirerek vefatına yakın yeni emirler çıkarmıştır. Bu emirlere göre daha vergi usullerini ciddiye almayanlara sert cezalar verilecekti. Ebû Şâme, bu fermanın bir nüshasını kopya etmiş ve günümüze kısmen de olsa aktarmıştır. Fermanı özetlemek gerekirse: "Herşeyin sahibi olan Allah Teala'ya hamd ve şükranlarımızı bildiriyoruz. Devletin güçlü fakat adil olması gerekir. Devlet, iyilikleri ve güzellikleri yaymalıdır. Gasp edilen hakları tazmin etmelidir. Mazlumun yanında olmalıdır. Önce devletin ve devlet adamlarının kendi koyduğu kurallara uyması ve halka örnek olması gerekir. Biz vergileri yeniden gözden geçirdik ve ahalinin yararına olacak şekilde yeniden düzenledik. Bizim adamlarımızdan her biri de bu emirlerin uygulanması için gayret göstermelidir.[1119]

VI. Halkın Tefecilik Tekelleşme ve Diğer Ticari Hilelere Karşı Korunması

Merhum, Allah kendisinden razı olsun, halkı kollayıp gözetirdi. Bir defasında tüccarlar, ellerindeki senetlerle gelerek bu senette yazılan borçların ödenmediğini ve zarar ettiklerini anlattılar. Bir defasında da çeşitli gerekçelerle halkın

---

1115 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.98.

1116 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.98.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.166.

1117 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.99.

1118 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.102.; el-Berk, s.143.

1119 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.103.; el-Berk, s.143.

borçlarını arttırmak istediler. Fakat Nureddin Zengî, buna fırsat vermedi. Daha sonra da borçlanma ve senetli alışverişlere düzenleme getirdi.[1120]

VII. Şizr Yönetiminden Kalan Miras

552/1557'de Şizr fethedildi ve kısa bir süre sonra büyük bir depremle şehir tamamen yıkıldı. Daha önceki yönetim ardında büyük bir hazine bırakmıştı. Eski yöneticinin karısı bu malların kendi hakkı olduğunu iddia etti.[1121] Fakat duruma çok öfkelenen Nureddin: "Bu mallar, halka ait. Devlet hazinesi. Hepsinin sizden olduğu ne belli?" diyerek bu teklifi geri çevirmiştir.[1122]

VIII. Numaniye'nin Haraç Gelirleri

Büyük bir fıkıh alimi olan Hamidiyeli Ebû Tâhir anlatıyor. Bir defasında bir şikayet üzerine Nureddin, adalet divanı kurdu. Haraç gelirlerini incelemeye başladı. Olay şöyle gelişmişti. Numeniye daha önceden Müslüman topraklar arasında iken bir süre haçlı eline geçti. Daha sonra tekrar geri alınması mümkün oldu. Fakat Numeniye valisi, bu arada geçen zamana ait de gayri Müslimlerden haraç talep etti. Bunun üzerine Numaniye halkı şikayette bulundular. Nureddin Mahmut, şahitlerin dinlenip delillerin toplanmasına kadar vergi toplamaya ara verilmesini emretti ve Numaniye'nin haçlıların elinde olduğu zaman zarfı için alınan haraç gelirlerinin de iadesini istedi. Zira haraç, Müslüman devlette yaşayan gayri Müslimlerden, malları ve canları korunması karşılığında alınması helal olan bir vergiydi. Sebep ne olursa olsun Allah'ın helal kılmadığı bir iş de yapılamazdı.[1123]

IX. Mali İşlerde Güvenilir Kimselerin İstihdam Edilmesi

566/1171'de Musul ulu cami ve medrese inşasına karar verildiği zaman Nureddin, müştemilatın yapım işini özel seçtiği ve güvendiği bir adama verdi. Zira kendisi Haleb'e dönecekti ve Musul da Haleb'e çok uzaktı. Bu yüzden buraya güvenilir biri olarak bilinen Molla Ömer'i bıraktı.[1124] Ömer Molla, arsaların alınmasında ve inşaat işlerinde çok titizlikle çalıştı. Ne insanların haklarını zayi etti ne de devleti zarara sokacak bir iş yaptı. 568/1173'de açılışa gelen Nureddin'e, Ömer Molla tarafından bir defter verildi. Bu defterde, kime ne zaman ne karşılığında kaç kuruş verildiği ayrıntılı olarak yazılmaktaydı. Fakat Nureddin defteri

[1120] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.103.
[1121] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.105.; Zübdetü Haleb, 2/307.
[1122] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.105.
[1123] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.106.; el-Kevakib, s.71.
[1124] Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.106.

inceleme gereği duymadı. Zira adamına güveniyordu. Molla Ömer, Nureddin'in bu hareketi karşısında çok duygulanmış ve onurlanmıştı. Molla Ömer, tuttuğu bu defterle, kendisinden sonrakilere örnek olan değerli bir şahsiyettir ve çok güzel bir çığır açmış, güzel bir uygulama başlatmıştır.[1125]

X. Zekat ve Diğer Vergi Memurlarının Titizlikle Takip Edilmesi

Şair Kayserani'nin torunu olan Muînuddîn Muhammed'in anlattığına göre Nureddin Zengî'nin baş veziri dedesine şunları anlatmıştır: "İbn Şemâm adlı bir vergi görevlisi bir sürü mal edinmişti. Nureddin bu adamı araştırdı ve usulsüzlüklerini tespit etti. Mallarına el konuldu. Maaşı kesildi. Sonra da devletten ve halktan çaldığı her kuruşu iade edinceye kadar hapsedildi."[1126]

Buraya kadar anlattıklarımız, Nureddin Mahmut Zengî'nin para ve halkın hakkı konusunda ne kadar titiz olduğunu delil olarak yeterlidir. Nureddin, sadece Müslümanların hakları hususunda değil gayri Müslimlerin malları ve canları konusunda da titiz davranmıştır. Ona göre halk, Allah'ın idarecilere verdiği bir emanettir. İdarecinin görevi de halkını kollayıp gözetmek; ihtiyaçlarını gidermektir. İdareci, kendisine emanet olan halkın malından çalamaz. Ona zulmedemez. Sıkıntılarına kayıtsız kalamaz. Aksi halde devleti baki olmaz. Zalim, hain ve hırsız yönetici ne dünyada ne de ahirette kurtulabilir.

Zengîler, yaptıkları anlaşmalara bağlı kimselerdi. Esirlere güzel muamele edilir ve her esirden kendi ekonomik durumuna göre fidye istenirdi.

Ekonomik tedbirler, Zengilerin güçlü bir devlet kurmalarında önemli bir etkendi. Zira güçlü bir ekonomi, güçlü bir ordu ve güçlü siyaset demekti. Ayrıca refah içinde ve malından emin olan halk da devletine bağlı olur ve hizmet ederdi.

Müslüman idareciler bugün de aynı yolu izlemeli, halkın temel ihtiyaçları giderilmelidir. Müslümanlar ekonomik olarak ezilmemeli ve kollanıp gözetilmelidir. Aksi halde hem devlete ve birbirlerine olan bağları zayıflar hem de dışarıya bağımlı hale gelirler. Ayrıca devlet, halkı israf ve tembellik gibi konularda uyarmalı; cömertlik ve çalışkanlık gibi ahlaklara teşvik etmeli; devletin kendisi önce örnek olmalıdır.[1127]

Ticaret, sadece para kazanma amacı değil aynı zamanda İslam'a ve insanlara bir hizmet aracıdır. Dr. Muhammed Ahmed Raşit'in bu konudaki tespitlerini aktarmak istiyoruz. Üstada göre, ekonomi; hükümetin çözmesi gereken ilk sorundur.

1125 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.106.

1126 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.106.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/19.

1127 Fıkhu'n-nasr ve't-temkîn, s.288.

Önce halk kollanıp gözetilmeli rüşvet yolsuzluk önlenmelidir. Daha sonra da çalışma ve ticaret hayatındaki gayri İslami usuller yasaklanmalıdır. Ahlaklı tüccarlar teşvik edilmeli; İslam ahlakına uygun olmayan ticaret ehli ticaretten ve ekonomiden menedilmelidir.[1128] Zira özellikle Yahudiler, milletlerin ekonomilerini bozup onları borçlandırmak ve sömürmek için planlar yapmakta ve ciddi ciddi çalışmaktadırlar. Böylece halk, ümitsizliğe yada kötü yollara düşmektedir. İnsanların emekleri ve devlet hazineleri sömürülmektedir. Ayrıca kazanç helal olmayınca ibadetlerin ve diğer amellerin de kıymeti kalmamakta; inanç ve ahlak da bozulmaktadır. Bir kimsenin çalışma ve kazanma hayatı nasılsa, ibadeti ve diğer ahlakı da inancı da öyledir. Kazanma hırsı olan ve aç gözlü kimse, ahlakı da bozuk olan ve başkalarının malında canında namusunda gözü olan kimsedir. Kolay yoldan kazanmak isteyen kimse tembel ve nefsine düşük kimsedir. Ticarette ve sözlerinde ciddiyetsiz olan kimsenin, ibadetlerinde ciddi olması düşünülemez.[1129]

21. SOSYAL HİZMET VE KAMU YARARINA HARCAMALAR

Daha önce de zikrettiğimiz gibi; Nureddin Zengî ve yanındakiler, devleti ve tüm kurumları halkın yarar ve mutluluğu için birer aletten ibaret görmekteydiler.[1130] Onlara göre devletin amacı halkın sıkıntılarını çözmek ve ihtiyaçlarını gidermekti. Bu yüzden kapsamlı bir hizmet faaliyetine giriştiler. İnsanların maddi ve manevi tüm ihtiyaçlarını karşılayacak bir çok hayır kurumu ve vakıf o dönemde inşa edilmiştir. Nureddin döneminde yapılan bazı yardımlar, nakdi yardımlardı. İhtiyaç sahibi görülen herkese hem devlet hem de durumu daha iyi olanlar, nakdi yardım yapmaktaydılar. Bazen de bu yardım, ihtiyaç malzemesinin dağıtılması şeklinde yapılmaktaydı. Gıda ve giyecek gibi. Fakat daha düzenli yardımın yapılması için alınmış asıl tedbir hayır kuruluşlarının kurulmasıydı. Daha önce bunlardan bazılarını zikretmiştik.[1131] Ebû Şâme'nin naklettiği bazı sosyal hizmet alanlarına kısaca değinmek istiyoruz.[1132]

A. Sağlık Alanındaki Hizmetler

Nureddin Mahmut döneminde, ücretsiz hizmet veren ve hastaların barınmaları dahil her türlü işlerle ilgilenen hastaneler (Bîmâristân) inşa edilmiştir. Daha önce başlayan ve Zengiler tarafından geliştirilen hastane ve şifahane inşası,

1128 Sınâatü'l-hayat, s.46.
1129 Sınâatü'l-hayat, s.46-47.
1130 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.111.
1131 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.112.
1132 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.112.

o dönem İslâm kültürünün önemli işaretlerinden kabul edilmektedir. Emevî halifesi Abdulmelik oğlu Veliîd (86-96/705-710 yılları arasında halifelik yapmıştır); İslam tarihinde ilk yerleşik hastane yapan kimse kabul edilmektedir. Daha önce Emeviler hakkında yazdığımız kitapta bunlara değinmiştik. Nureddin ve O'nun öğrencisi kabul edilen Eyyûbîler, daha sonra bu geleneği geliştirerek devam ettirmişlerdir. Bu dönemde tıp eğitimi veren kurumlar kuruldu. Çevre ve insan temizliği hakkında tedbirler alındı. Halkın eğitimine de önem verildi. Hastalıklar ve şifaları hakkında araştırmalar yapıldı. Haleb, dönemin en iyi doktorlarının bulunduğu ve en iyi tıp öğretiminin yapıldığı merkezdi. Hastanelerin etrafına güzel bahçeler ve barınma evleri kurulur; ayrıca hastanelerde yemek verilirdi. Fakirlerden para alınmaz hatta ihtiyaç sahipleri tespit edilerek geçimlerine yardımcı olunurdu.[1133] O dönemde inşa edilen birkaç hastane hakkında bilgi vermek gerekiyor.

I. Haleb Nûriye Hastanesi

Bu hastane, Atabeyoğlu'unun (İbnü'ş-Şahne) rivayetine göre Antakya kapısı tarafında Haleb'de inşa edilmişti. Hevâ çarşısına yakındır.[1134] Büyüktü. Birçok bölümü ve binası vardı. Temiz, nezih ve büyük bir bahçesi vardı.[1135]

II. Şâm Nûriye Hastanesi

İbn'ül-Esîr'in anlattığına göre çok büyük ve zengin bir vakfı olan bu hastane, sağlık hizmetlerinin yanında birçok sosyal hizmeti de ifa etmekteydi.[1136] Ebû Şâme, bu hastaneyle ilgili güzel bir anekdotu nakletmiştir. Anlattığına göre haçlılardan ileri gelen azılı bir kafir idareci esir alınmıştı. Nureddin de yanındakiler de bu kafirin idam edilmesinden yanaydılar. Fakat sonra ne olduysa birden Nureddin, bu azılı düşman için fidye alınmasına karar verdi. Çok büyük bir kefaletle kafir serbest bırakıldı. Adamları gelip bunu teslim aldılar. Fakat memleketine dönemeden kafir öldü. Nureddin ve adamları hem şaşırdılar hem de sevindiler. Zira büyük bir düşmandan kurtulmuşlardı hem de büyük bir fidye elde etmişlerdi. Nureddin Zengî, bu kefalet bedeliyle bu hastanenin inşa edilmesini ve hastane için bir de vakıf kurulmasını emretti.[1137]

1133 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.412.
1134 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.412.
1135 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.414.
1136 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.456.
1137 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.456.

B. Camiler

Zengiler cami yapımına önem vermişlerdir. Zira camiler, İslam'ın ilk eğitim kurumları olup bu önemlerini tarihi içinde de sürdürmüşlerdir. Müslümanlar zorunlu olarak beş vakit bir araya gelmekteydiler. Çünkü namazların cemaatle ifa edilmesi Efendimiz'in (s.a.v.) bir emriydi. Bu bir araya gelme hem sosyal kaynaşmayı sağlıyordu hem de eğitim ve terbiye için de bir fırsattı.[1138] İsfehanlı İmâd'ın anlattığına göre Nureddin, önce kendi adıyla birçok mescit inşa ettirmiştir. Zamanla da bu inşa faaliyetleri gelişerek artmıştır. Camiler, sadece ibadet yerinden ibaret değildi. Etrafında bir çok sosyal hizmet ve eğitim kurumlarını ihtiva etmekteydi. Nureddin'in ilk yaptırdığı cami, kendi adına Musul'da inşa ettirdiği Nuriye camisiydi. Bu çok büyük bir camiydi ve büyük bir de vakfı vardı.[1139] Daha sonra Hama'da da büyük bir müştemilat inşa edilmişti. İbnü'l-Esîr her iki camiyi de gezmiş ve ayrıntılarını kitabından aktarmıştır.[1140] Nureddin, camilerin temiz ve bakımlı tutulmasına önem vermiş, yıkılan veya zarar gören camilerin muhakkak tamir edilmesini; başka bir amaçla kullanılmamasını veya atıl bırakılmamasını emretmiştir.[1141] Bu yapılardan birkaçını örnek olarak vermek yeterli olacaktır.

I. Haleb'de İnşa Edilenler

Camiler, Şiî-batıni propagandalara karşı halkın eğitildiği, halkın bilgilendirildiği ve şuurlandırıldığı, halkın Allah için mücadeleye teşvik edildiği, önemli şeylerin ilan edildiği yerlerdi. Daha önce Haleb'in önemli Şiî merkezlerden olduğuna değinmiştik.

Haleb Ulu Cami: İbn Şeddâd'ın rivayetine göre bu caminin arsası büyük bir kiliseye aitti[1142] Daha sonra fethedilmiştir. Burada ilk defa Emevi Halifesi Abdulmelik oğlu Süleyman (715-719 yılları arasında halifelik yapmıştır) bir mescit inşa ettirmiştir.[1143] Fakat zamanla haçlı ve Şiî istilaları yüzünden bakımsız hale gelmişti.564/1169 senesinde İsmaili isyanı sırasında Haleb'in çoğu tahrip edilmiş bu esnada bu mescit de ateşe verilmişti.[1144] İsyanı bastıran ve İsmailileri cezalandıran Nureddin Zengî, şehri yeniden inşa ettirmiş ve bu mescidin yerine de büyük bir cami inşa ettirmiştir.[1145]

1138 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.17.
1139 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.187.
1140 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.116.
1141 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.389.
1142 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.390.
1143 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.390.
1144 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.390-391.
1145 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.390-391.

II. Şâm Camileri

Bir başka önemli Şiî merkezlerden olan Şâm (Dımeşk) aynı zamanda haçlı ve Bizans nüfuzu altındaydı. İmadüddin Zengî'nin çok uğraştığı fakat bir türlü müyesser olmadığı Şâm'ın fethi oğlu Nureddin'e nasip olacaktır.

Şam Ümeyye Cami: Emevilerin başkenti olan Şâm'da halife Velid tarafından inşa ettirilmişti.[1146] İslam tarihi ve sanatları açısından önemli bir mescittir. Bizans ve doğu mimarisinden de istifade edilerek İslami motifler eklenerek inşa edilmiştir.[1147] Çok büyük vakıflara ve değişik gelirlere sahip bu caminin, başka külliyeleri ve müştemilatları da mevcuttu. Etrafında bir sürü medrese, çarşı ve dergah vardı. Asırlarca alimlere ve sufilere merkezlik etmişti. Zaman içinde bazı müştemilatlarını kaybeden, bakımsız kalan, savaş ve yağmalarda birçok gelirinden de mahrum kalan cami ve külliyesi, Zengiler döneminde tamir edilmiş; müştemilat binaları yenilenmiş ve eski malları/gelirleri tekrar iade edilmiştir.[1148] Bu caminin etrafında kurulan medreselerde, kıraat ilimleri[1149], akaid[1150], fıkıh ve tefsir derleri okutulurdu. Ayrıca hadis ve tasavvuf kürsüleri de vardı.[1151]

Kale Mescidi: Bu mescit, Şâm'ın kale komutanlığında inşa edilmişti. Bir nevi karargah camisi kabul edilebilir. Bu camiye de caminin masraflarını karşılayacak ve cami hizmetlerini yürütenlerin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar gelir bağlanmıştı.[1152] İbn Seddâd'ın nakline göre bu caminin yanına Hanefiler için "Küçük Nureddin Hanefi Medresesi" adıyla bir medrese de inşa edilmişti.[1153]

III. Musul Camileri

Nureddin Camii: Daha önce değindiğimiz gibi Ömer Molla nezaretinde 1168-1171 yılları arasında inşa edilmiştir. Çok büyüktür.[1154] Nureddin bu caminin inşasında çok para harcamıştır. Son günlerinde bu camide namaz kılmıştır. Cenazesi de burada kılınmıştır.[1155] Camiye çok fazla cemaatin geldiğini gören Nureddin, daha sonra caminin içine de halkın ders görmesi için bir medrese inşa ettirmiş,

[1146] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.416.
[1147] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.417.
[1148] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.418.
[1149] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.419.
[1150] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.420.
[1151] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.421.
[1152] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.422.
[1153] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.422.
[1154] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.422.
[1155] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.356.

bu medresenin başına da İmam Gazzali'nin öğrencisi Muhammed b. Yahya'dan ders almış olan Şafi Fakih İmâüddîn Ebû Bekir Nevkânî'yi getirmiştir.[1156]

C. Medreseler

Camilerin Müslüman devletlerde ilk ve en temel eğitim kurumları olduğunu söylemiştik. Yaygın eğitim ve ilk öğretim genelde camiler tarafından yürütülmekteydi. Cami imamları ve müezzinleri aynı zamanda birer eğitimciydiler. Camilerde, ilk öğretim kurumu olan ve yine medrese adı verilen kurumlar bulunurdu. Buna ilaveten namazlardan önce ve sonra hadis, fıkıh, akaid, tefsir gibi birçok ders okutulmakta: bu derslere başta esnaf olmak üzere idareciler katılmaktaydı.

Buraya kadar sadece birkaç önemli camiden bahsettik. Fakat bütün mahallelerde, köylerde ve mezralarda da camiler bulunurdu. Bu camiler de merkezdeki büyük camilerin modelinde inşa edilmiş olup buralarda da halkın eğitimi ve ilk öğretim işleri yürütülürdü.

İlk öğretim ve halkın eğitiminde bir başka önemli rol oynayan kurum, dergahlardı. Burada manevi eğitim ağırlıklı olmak üzere diğer İslami ilimler de okutulurdu.

Her ne kadar ilk ve orta öğrenimi de içine alıyor olsa da medrese denilince asıl anlaşılan şey, "Yüksek Öğenim Kurumları"dır. Çeşitli fıkıh mezheplerinin, hadis ekollerinin ve tasavvuf kollarının medreseleri vardı ve bu medreselerde uzmanlar yetiştirilirdi. Ayrıca kadı, doktor, mühendis ve sanatkar yetiştiren medreseler de vardı. Cami dersleri şeklinde başlayan temel eğitim; camilerin yanındaki medrese ve dergahlarda devam eder; medreselerde en üst düzeye çıkardı.[1157]

Eğitim, sadece öğrenciler için yapılmıyordu. Başta esnaf ve şehir halkı olmak üzere; askerler ve çiftçiler de ömür boyu sürecek bir eğitim halkasının içindeydi. Kadın-erkek, çocuk-yaşlı, amir-memur, köle-çiftçi herkes; muhakkak bir ilim halkasına katılır ve bir dersi takip ederdi.[1158] Böylece hem halkın ilmi seviyesi yükseltiliyordu hem de insanlar arasındaki kaynaşma sağlanmaktaydı. Devlet, idarecisi ve askeriyle, esnaf ve halkıyla kaynaşmaktaydı. İslam dininin getirdiği bu cemaat ve ilim anlayışı; devletteki şeffaflığı da sağlamış, halkın istediği zaman idarecisine yada askerine de ulaşma imkanını vermişti.

Burada belli başlı birkaç medreseyi örnek olması açısından zikredeceğiz. Örnek olarak birkaç medreseyi vermemiz, o dönemde sadece birkaç medrese

1156 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.357.
1157 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.122.
1158 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.122.

bulunduğu vehmine yol açmamalıdır. Zira aşağı yukarı her şehirde büyük medreseler olduğu gibi: mahalle ve köylerde de küçük de olsa bir medrese genelde bulunurdu.

I. Haleb Medreseleri

Daha önce de Haleb'deki yıkıcı Şii etkisinden bahsetmiştik. Bu yüzden Nureddin Zengi, daha göreve gelir gelmez (541/1146) İslami ahlak ve akaidi korumak için medreseler inşa ettirmiştir. Amacı yeniden Ehl-i Sünnet inancını ihya etmekti.[1159] O'nun bu gayretleri sayesinde burada medreseler inşa edilmiş ve alimler teşvik edilip desteklenmiştir. Alimlere sahip çıkılmış; onlara halkı irşad etme ve öğrenciler yetiştirme fırsatı verilmiştir. Bu gelişmeler neticesinde kısa sürede İslam dünyasından birçok alim Haleb'e yerleşecek ve Haleb asırlar boyu ilim merkezi olarak kalacaktır[1160] Haleb'deki bazı medreseler şunlardır:

Şafii Medreseleri

1. Züccâciye Medresesi: Bu medrese Zengilerden önce kurulmuştu. 517/1123'de Artuklu beyi Abdulcebbar oğlu Süleyman tarafından yaptırıldı. Bu medrese, Haleb'deki ilk Sünni medrese sayılır. Daha önce Bedrüddevle burada bir medrese yapmak istemiş fakat Şia etkisindeki halk müsaade etmemişti. Bu zat birkaç kez inşaatı başlatmış fakat halk, geceleyin bu inşaatı tahrip etmiştir. Süleyman Artuklu beyi olunca, Hz. Hüseyin (ra)'ınsoyundan olan Şerif Zühre b. Ali'yi bu medreseyi inşa etmekle görevlendirdi. Bu zat, medreseyi inşa etmeyi başardı ve Şiilerden korudu.[1161] Zengilerden önce Haleb'deki durumun ne kadar vahim olduğunu sadece bu örnekten anlamak mümkündür.[1162] Kasımüddevle Aksungur oğlu İmâüddîn Zengî vefat ettikten sonra Haleb'in doğusuna defnedildi. Fakat Nureddin, iktidara gelince babasının mezarını bu medresenin yanına naklettirmiştir.[1163] Daha sonra bu medrese ile özel olarak ilgilenen Nureddin, medreseyi genişletmiş ve yeni vakıflar bağışlamıştır.[1164] Bu medreselerde devrin meşhur alimleri ders vermiş ve birçok talebe yetiştirilmiştir.[1165]

1159 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.125.
1160 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.389.
1161 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.84-85.
1162 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.85.
1163 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.392.
1164 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.393.
1165 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.393.

2. Nısriyye yada Haleb Nuriye Medresesi: 544/1159'da inşa edilmiştir. Kurucu hocası Nişaburlu Kutbettin'dir. Fakat bu zata daha sonra yerine Mecidüddîn Cehbel oğlu Tahir'i tavsiye etmiş ve görevi ona bırakmıştır.[1166] Bu zat da Eyyûbîler tarafından Kudüs medresesi reisliğine tayin edilinceye kadar görevini sürdürmüştür.[1167]
3. Asrûniye Medresesi: Bu medrese daha önce Mirdasoğulları ailesinin elçisi olan Süreyya oğlu Ali isimli bir adamın evi idi. Nureddin Mahmut bu evi satın alarak medreseye çevirmiştir (550/1155).[1168] Zamanla bu medrese genişletilmiştir. İnşasından kısa bir süre sonra Sencer'den meşhur Şafi alim İbn Asrûn davet edilerek medresenin başına getirilmiştir.[1169]
4. Doğu Medresesi: Bu medrese 561/1166 senesinde vefat eden İbn Acemî namıyla şöhret bulmuş büyük üstad Halebli Ebû Talip Abdurrahman tarafından yaptırılmıştır. Bu zat kendi cebinden 400.000 dirhem (gümüş para) harcayarak bu medreseyi yaptırmış ve medresenin ihtiyaçları için de çeşitli gelirler bağışlamıştır.[1170]
5. Esediye Medresesi: Bu medrese Selahaattin Eyyûbî'in amcası Mervan oğlu Şâzî oğlu Esedüddîn Şirkûh'a nispet edilerek Esediye adıyla anılmaktadır. Şürkuh 564/1168'de vefat etmiştir. Bu medrese Rahabe mahallesinde Şafiler için inşa edilmiştir.[1171]
6. Şuaybiye Medresesi: Rivayete göre bu medrese, Haleb'de inşa edilen ilk mescidin yanına inşa edilmiştir. 513/1119'da Ebu'l-Hasen el-Gadâirî adlı bir zat tarafından inşa edilmiştir. Muhtemelen bu zat bir askerdi ve Haleb'in ele geçirilmesinde etkili olmuştur. Nureddin daha sonra buraya bir medrese inşa ettirecek ve başına da Endülüslü alim Şuayb'ı getirecektir. Bu zat 596/1199'da hacca gitmek için yola çıkıp vefat ettiği tarihe kadar medresenin başında kalmıştır.[1172]

Hanefi Medreseleri

1. Hallâviye Medresesi: İbn Şeddâd'ın rivayetine göre bu medrese daha önce kiliseydi. Çok eski bir kilise olan bu bina 517/1124'de haçlı istilasına uğramış ve yıkılmıştı. Katolik olan haçlılar, Ortodoks kilisesini yıkmakla yetinmemiş;

1166 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.393.
1167 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.394.
1168 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.394.
1169 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.395.
1170 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.397
1171 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.398.
1172 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.399.

burada bulunan Rum mezarlığını da tahrip etmişlerdi. Bundan başka haçlılar tarafından yıkılan dört kilise daha vardı. Nureddin bu kiliselerin arazisi üzerine medreseler inşa ettirmiştir. Bunlardan birisi de Hallâviye'dir. Bu medresenin bir de güzel avlusu vardı. Ayrıca ders okutulmak üzere özel odalar ve bahçeler de ilave edilmiştir.[1173]

2. Mukaddemiye Medresesi: İbn Şeddâd'ın anlattığına göre bu medrese de bir kilise arsası üzerine bina edilmişti. Hallâviye gibi önce 518/1124'de şehri ele geçiren kişi haçlılar tarafından yıkılan kiliselerden biri olan bu araziye bir mescit inşa etmişti. Yapımına 545/1150'de başlanmıştır.[1174] Bu medresede ilk ders veren kişi; Hallâviye medresesi hocalarından büyük usulcülerden Ali oğlu Burhanettin Ebu'l-Abbâs Ahmet'tir. Daha sonra medresenin idareciliğine Haşimoğullarından olan ve hem anne hem de baba tarafından Resulullah (s.a.v.)'in soyundan olan Fazıl oğlu büyük alim, dine hizmetleri olmuş Abdulmuttalip getirilmiştir. Bu zat 616/1219 senesinde vefat edinceye kadar görevde kalmıştır.[1175]
3. Mecidiye Medresesi: Atabeyoğlu'ndan gelen rivayete göre Nureddin'in baş yardımcılarından ve hakkında daha önce bilgi verdiğimiz Dayeoğlu Ebûbekir Muhammed tarafından inşa edilmiştir. Bu zatın lakabı Mecidüddîn olduğundan medreseye Mecidiye adı verilmiştir.[1176]
4. Haddâdiye Medresesi: İbn Şeddâd'ın nakline göre bu medreseyi de Selehaddin Eyyûbî'nin kız kardeşinin oğlu Muhammed inşa ettirmiştir. Bu da daha önce sözü geçen haçlılar tarafından tahrip edilmiş dört büyük kiliseden birinin yerine inşa edilmiş caminin arsasına inşa edilmiştir.[1177]

II. Şâm Medreseleri

Burada inşa edilen ilk medrese kaynaklara göre 491/1097'de inşa edilmiş olan Hanefi medresesi Sâdıriye'dir. Nureddin Zengî'nin yönetimi esnasında (549-569/1154-1174 arası) burada birçok medrese daha yaptırılmıştır. Şâm'da dört Ehl-i Sünnet mezhebi için de medrese yaptırılmıştır. Fakat çoğunluk Hanefi ve Şafi medreseleriydi. Üçüncü sırada Hanbeli mezhebi bulunuyordu. En az medrese sahibi mezhep ise Maliki'lerdir.[1178]

1173 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.400.
1174 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.400.
1175 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.400.
1176 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.401.
1177 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.404.
1178 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.405.

Hanefi Medreseleri

1. Sâdıriye Medresesi: Bu medreseyi büyük devlet adamı Abdullah oğlu Sâdır 491/1097'de yaptırmıştır. Emevi Camii'nin batısında bugünkü postane caddesindedir. Şâm'da inşa edilmiş olan ilk medresedir.[1179]
2. Turhâniye Medresesi: İbn Asâkir, Şâm camileri arasında Turhan camiini de saymakta ve bu camiye ait bir medreseden de bahsetmektedir. Bu cami ve medrese, Musullu Sungur adlı bir zat tarafından inşa ettirilmiştir. Bu zat cami ve medresenin hizmetlerine devam edebilmesi için vakıf da kurmuştur.[1180] Sungur, inşa ettirdiği bu mescidi, Hanefi hocalara ve öğrencilere bağışlamıştır.
3. Muîniye Medresesi: Bu medrese ve camisi hakkındaki bilgileri de İbn Asâkir'den öğreniyoruz. Daha önceden burası bir saray arsası imiş.[1181] İbn Şeddâd ise bu arsada önceden bir kale olduğunu anlatıyor. Bu arsa üzerine ilk defa mescit inşa ettiren Böri hanedanı yöneticilerinden ve daha önce de adı geçen Dımeşk beyi Muîninüddîn'dir. Daha sonra da buraya bir medrese ilave edilmiştir.[1182] Safedi'nin anlattığına göre Muînüddîn bu medreseyi Hanefi alimlerden İbnü'l-Hakîm namıyla meşhur olan Es'ad oğlu Muhammed Ebû Muzaffer adına inşa ettirmiştir. Bu zat Zengiler zamanında hem burada hem de Turhâniye ve Sâdıriye medreselerinde ders okutmuş, Irak asıllı değerli ve şahsiyetli bir zattı. 567/1171'de vefat etmiştir.[1183]
4. Büyük Nureddin Medresesi: Bütün tarihçiler, bu medreseden bahsetmiştir.[1184] Fetihten sonra Nureddin Zengî tarafından inşa edilmiştir. Çok büyük bir medreseydi ve zengin de bir vakfı vardı. En değerli ve seçme alimler getirilerek burada görev verilmiştir.[1185] Endülüslü İbn Cebîr, 580/1184'deki ziyaretinde buraya da gelmiştir. O'nun anlattığına göre o zamanlar dünya üzerindeki en muhteşem yapılardan birisiydi. Çok güzel ve nezih bir arazisi de vardı. Alımlı ve kullanışlı binalara sahipti. Medrese ve cami haricinde müştemilata başka sosyal hizmet binaları da eklenmişti.[1186]
5. Hâtuniye Medresesi: Bu medreseyi İmâdüddîn hanımlarından Zümrüt Hatun inşa ettirmiştir.[1187] Bu kadın hafız idi. İlim de tedris etmişti. Dokuz sene kadar Atabey İmâdüddîn ile evli kaldı. İmâüddîn şehit edilince Medine'ye

---

1179 Ed-Dâris fi târihi'l-Medâris, 1/537.
1180 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.425.
1181 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.426.
1182 Ed-Dâris fi târihi'l-Medâris, 2/203.
1183 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.427.
1184 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.427.
1185 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.428.
1186 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.429.
1187 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.429.

yerleşti.[1188] Zengindi. Zira babasından kalan bir sürü mirası vardı. Bu kadın Selçuklu şehzadelerinden Tutuş'un torunudur. Medine'deki Bakî' mezarlığında medfundur.[1189]

Şafii Medreseleri

1. Emîniye Medresesi: Bu medrese de İbn Şeddâd'ın aktardığına göre Emînüddevle tarafından yaptırılmıştır. Şâm'daki ilk Şafii camisidir. İbn Asâkir de bu bilgileri doğrulamaktadır. Burada eğitim 514/1120'de başlamıştır. Zehebi'nin anlattığına göre burada ilk ders veren kişi Gazzâlî'nin öğrencilerinden Şâmlı Müslüm oğlu Ali'dir. Bu zat 533/1138'de vefat etmiştir.[1190]
2. Mücahidiye Medresesi: Bu zat Nureddin'in komutanlarındandır. Kürt asıllıydı. Asıl adı Bozan'dır. Babasının adı Yamin idi. Dedesi de Muhammed adlı bir zattır. Celali aşiretindendir.[1191]
3. Mücahidiye Medresesi (başka): Bunu da aynı zat yaptırmıştır. Bir de mescidi vardı. Kendisi de bu mescidin bahçesine defnedilmiştir.[1192]
4. İmâdiye Medresesi: Bu medrese ilk olarak Dımeşk vaizi Ebu'l-Berekât için yapılmıştır.[1193] Daha sonra İsfehanlı İmâd bu medresenin başına getirilmiştir.[1194]
5. Asrûniye Medresesi: Bu medrese de daha önce bahsi geçen İbn Asrûn için yaptırılmıştır.[1195] Bu zat, Haleb ve Şâm'dan başka Hama, Humus ve Ba'labek başta olmak üzere kendi adıyla birçok medrese yaptırmıştır.[1196] Çok değerli, gayretli ve alim bir zattı. Bütün kaynaklar kendisinden övgüyle bahsetmektedir.[1197]

Hanefi ve Şafiler Tarafından Ortak Kullanılan Medreseler

- Esediye Medresesi: Haleb'de de aynı isimde bir medrese vardır. bu da Eseüddîn Şirkuh tarafından yaptırılmıştır.[1198] Çok büyüktü. Her iki mezhepten değerli alimler bulunuyordu.[1199]

1188 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.430.
1189 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.431.
1190 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.432.
1191 Ed-Dâris fi târihi'l-Medâris, 1/451.
1192 Ed-Dâris fi târihi'l-Medâris, 1/453.
1193 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.438.
1194 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.439.
1195 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.440.
1196 Ed-Dâris fi târihi'l-Medâris, 1/473.
1197 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.441.
1198 Ed-Dâris fi târihi'l-Medâris, 1/152.
1199 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.444.

Hanbelî Medreseleri

1. Büyük Hanbeli Medresesi: İbn Şeddâd'a göre bu medreseyi Selehaddin'in kardeşi Seyfü'l-İslâm Yusuf inşa ettirmiştir.
2. Ömeriye Medresesi: İbn Şeddâd'a göre bu medrese değerli alim Ebû Ömer tarafından vakfedilmiştir. Bu zat büyük Hanbeli alimlerinden Baş Kadı Şemsettin'in babasıdır. İbn Tolun'a göre bu zat 558/1163'de vefat etmiştir. Medreseyi ise 551/1156'da inşa ettirmiştir.[1200] Şehrezuriler gibi bir başka alim yetiştiren aile olan Makdisîler, Şâm'a gelerek burada misafir olmuşlar ve hizmetlerine bu bölgede devam etmişlerdir.[1201]

Mâlikî Medreseleri

1. Salâhiye Nureddin Medresesi: Bu medreseden bahseden Erbilî'dir. Fakat yerini tam olarak tarif etmiş değildir. İbn Asâkir de böyle bir medresenin varlığını doğrulamış ve aynı adı taşıyan bir de camiden bahsetmiştir.[1202]

D. Hadis Meclisleri

Eğitim kurumu olan camiler ve medreselere ilaveten Zengiler zamanında "dâru'l-hadîs" adı verilen bir nevi sünnet araştırmaları ve eğitimi merkezleri kurulmuştu. Aslında ev anlamına gelen "dâr" kelimesi, medrese karşılığı olarak da kullanılmıştır. Zengîler, halkın manevi olarak kalkınması ve yıkıcı sapık inançlara karşı korunması için hadise önem vermekteydiler. Nureddin Mahmut, özel olarak Dımeşk'te bir hadis enstitüsü kurmuştur. Bu İslam tarihinde kurulan ilk müstakil hadis medresesi kabul edilir. Hadisi şerifler hem Kur'an'ın anlaşmasında hem de İslam akide ve inancının korunmasında önemliydi. Bu hakikati fark eden Zengiler, fıkıh ve kelam gibi ilimlerin yanında; tasavvuf eğitimine ve hadislere de önem vermişlerdir. İslam dünyasındaki meşhur hadisçileri ülkesine davet eden Nureddin Zengî, bir çok şehirde hadis merkezleri kurdurmuştur. Başta Fatımiler olmak üzere, Dımeşk ve Haleb'i karargah edinmiş Şiilere ve Batınilere karşı en iyi mücadelenin hadis ile yapılacağına inanan Zengiler, bu alanda çok değerli hizmetler ifa etmişlerdir.[1203]

Ehl-i Sünnet inancını korumak için atılan hadis araştırmalarına yönelik bu adımlar, hadis ilminin gelişmesinde önemli bir paya sahiptir. Bu hadis okulları, asırlarca etkisini sürdürmüş, hadis alanında değerli ilim adamları yetişmesine

---

1200 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.444.
1201 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.446.
1202 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.446.
1203 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.444.

ve önemli eserlerin kaleme alınmasına öncülük etmiştir. Bu okullardan birkaç tanesini zikretmek istiyoruz.

I. Haleb Hadis Merkezleri

Birçok kaynakta Zengiler zamanında Haleb başta olmak üzere pek çok şehirde daru'l-hadis'ler kurulduğuna dair bilgiler mevcut olmakla birlikte; maalesef bu kaynaklar, bu kurumlar hakkında ayrıntılı bilgi vermiş değillerdir. Biz de burada sadece söz konusu kurumların adlarını zikretmekle yetineceğiz.

1. Nureddin (Nûriye) Hadis Araştırmaları Merkezi[1204]: Burası, Nureddin caminden ve Nureddin medresesinden hariç kenarda bir başka kurumdu. Hadisçiler için özel olarak tahsis edilmiştir.[1205]
2. İbn Dâye Hadis Okulu: Nureddin'in yardımcılarından Mecidüddîn tarafından yaptırılmıştır. Bu zattan daha önce birkaç kez söz etmiştik.[1206]
3. Nureddin'in hanımı ve Sultan İsmail'in annesi tarafından yaptırılan okul: Bu hadis merkezi, Nureddin'in hanımı tarafından yaptırılan dergahın bahçesindeydi.[1207]

II. Şâm Hadis Merkezleri

Daha öncede zikrettiğimiz gibi, ilk hadis merkezleri Şam'da kurulmuştur. İslâm dünyasında bir ilk olan ve Şam'da başlayan bu hareket, Haleb'e de Şam'dan yayılmıştır.[1208]

Bu kurumların en büyüğü de şüphesiz, Şam'daki Büyük Nureddin Camii ve Büyük Nuriye Medresesi yanında inşa edilmiş Nureddin Hadis Okulu'dur. Bu okulun başına meşhur İbn Asâkir getirilmiştir. İbn Asâkir, İslam tarihinde de önemli bir kaynaktır ve aynı zamanda hadis eğitim kurumlarının öncüsüdür. Bu zat, Şam'dan başlayarak bir çok şehirde hadis okullarının kurulmasına vesile olmuştur. Zengi idarecilere bu işin önemini anlatan da bu zattır.[1209] İbn Asâkir'in oğlu Bahattin de değerli bir tarihçi ve hadisçiydi.[1210]

Şam'da birden fazla Nureddin hadis eğitim merkezi inşa edilmiştir.

1204 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.133.
1205 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.134.
1206 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.408.
1207 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.408.
1208 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.450.
1209 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.450.
1210 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.450.

E. Dergah ve Tekkeler

Zengi döneminin en önemli kurumunun dergah olduğunu söyleyebiliriz. Dergahlar, hem halkın eğitildiği eğitim kurumu hem de hastane ve aş evleri gibi birçok hizmetlerin yürütüldüğü sosyal hizmet merkezleriydi. Ayrıca Ehl-i Sünnet akaidinin korunması, İslam'ın yayılması, sapık mezheplere karşı mücadele edilmesi gibi dini ve siyasi birçok görevi de ifa etmekteydiler. Bu hizmetlerin yanında dergahlar, bir medrese görevi de görüyorlardı.[1211] Tasavvuf bu dönemde hem devlet hem de halk nezdinde kabul görmüş ve nüfuz sahibi bir alandı. Sufi şeyhler, birer otorite olarak görülmekte ve devlet tarafında da desteklenmekteydi. İlim ve şahsiyet sahibi bu liderler; hem halkın hem de devletin yanındaydı. İfa ettikleri sosyal hizmetlerin yanında; devlet işlerine de yardım ederler, özellikle davaların çözülmesi meselesinde mahkemeye yardımcı olurlardı. Güvenilir kimselerdi ve halk arasında da sözleri dinlenirdi. İlim sahibi gayretli kimselerdiler. Böylece dağınık Müslümanları bir araya toplamakta büyük yararlık göstermişler; halkın bilgi ve ahlak seviyesini arttırmışlardır.[1212] Ayrıca dergahlar, birer ibadet mahalliydiler.[1213] Bu dönemde sufi şeyhler devlet desteği görmüşlerdir. Sufiler ve müritler için birçok dergah inşa edilmiş, hem devlet hem de halk tarafından bu dergahlara bir çok vakıf bağışlanmıştır. Fakat diğer taraftan bu şeyhler başıboş bırakılmamış; halka hizmete teşvik edilmişlerdir. Belli başlı bazı dergahları sıralamak gerekirse:

I. Haleb Dergahları

Tarihi kaynaklara bakılırsa Haleb'de Zengiler döneminde inşa edilmiş çok fazla dergah vardır. Biz bunlardan sadece meşhur birkaç tanesini zikretmekle yetineceğiz.

1. Balat Dergahı: Suriye Selçuklu sultanlarından Tutuş tarafından 509/1115'de inşa edilmiştir. Haleb'de yapılan ilk dergah sayılır.[1214]
2. İbnü'l-Acemî Tekkesi: İbnü'l-Acemi namıyla meşhur bir alim olan Şemsettin Ebûbekir adına yaptırılmıştır. Bu zatın kardeşi Şerafettin Ebû Tâlip de meşhur bir alim ve devlet adamıydı. Bu dergah daha önce İbnü'l-Acemi'nin eviydi. İbnü'l-Acemi, 531/1136'da vefat edince kardeşi Şerafettin burada O'nun adına bir dergah inşa ettirdi. Dergah için bir de vakıf kuruldu.[1215]

1211 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.451.
1212 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.135.
1213 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.135.
1214 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.409.
1215 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.409.

3. Eski Tekke: Burayı bizzat Nureddin ilk göreve geldiği zamanlarda inşa ettirmiştir. İdaresini de Tarsuslu alim ve mutasavvıf Şemsettin Ebu'l-Kâsım'a bırakmıştı.[1216]
4. Nefer Dergahı: İnşasına 553/1157'de başlandı. Burası da bizzat Nureddin Mahmut tarafından yaptırılmıştır. Daha önce Fatik oğlu Şecaaettin adlı bir zatın sarayıydı.[1217]
5. İbn Dâye Dergahı: Nureddin'in baş yardımcılarından Dayeoğlu Mecidüddîn tarafından yaptırılmıştır. Bu zatın adına bir cami ve bir medrese de vardır.[1218]
6. Kadınlar için yaptırılmış dergahlar: Kadınlar için erkek dergahlarından ayrı olarak inşa edilmiş yerler vardı. Buralar genelde erkek dergahlarının yanında inşa edilmişti. Ayrı idare ve vakıflara sahiptiler. O dönemde kadınların da İslami terbiyeden geçmesine önem verilmiş, kadınlar da İslami ilimler eğitimi almışlardır.[1219]

II. Şâm Dergahları

Şam'da Zengiler zamanında ve özellikle Nureddin yönetimi döneminde birçok dergah, tekke, zaviye ve han yaptırılmıştır. Bunlar ilim ve irşat merkezi olmanın yanında daha önce de bahsettiğimiz gibi sağlık ve barınma gibi birçok sosyal hizmeti de yürütmekteydiler. Burada bulunan belli başlı dergahları da örnek olarak vermek istiyoruz.

1. Sümeysâtiye Dergahı: Bu dergah, Şam eski beylerinden Sümeysatlı Yahya oğlu Muhammed oğlu Ali tarafından inşa ettirilmiştir. Bu zat 453/1061'de vefat etmişti.[1220] Bu dergah Zengiler döneminde varlığını sürdürmüş ve daha da geliştirilmiştir. Medresenin başına aynı zamanda bir gökbilimci olan ve vezirlik görevinde de bulunan Ebû Muzaffer getirilmiştir. Ebû Muzaffer bu dergahı restore etmiş ve yeni binalar ilave etmiş bir şeyh idi.[1221]
2. Kasır Tekkesi: Erbilî ve İbn Şeddâd'ın kayıtlarında bu dergaha rastlıyoruz. Bu dergahı bir önceki yönetimin beyi olan Börilerden Şemsülmülûk inşa ettirmiştir.[1222] Hüseynî'ye göre ise burayı inşa ettiren Tâculmülûk oğlu İsmail'dir. İsmail, 529/1135'de vefat etmişti. İbn Cebîr'e göre dergah daha

[1216] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.410.
[1217] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.410.
[1218] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.411.
[1219] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.411.
[1220] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.412.
[1221] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.451.
[1222] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.453.

sonra Zengiler döneminde ihya edilmiş ve yeniden faaliyete geçirilmiştir. İbn Cebîr, 580/1184'de Şam'a yaptığı ziyarette bu dergahın, devrinin en büyük ve en güzel dergahı olduğunu ifade etmektedir. Zaten bu güzelliğinden dolayı dergaha kasır yani saray adı verilmişti. Bir sürü geliri ve müştemilatı vardı. Güzel bahçesi, sohbet ve ders yerleri bulunuyordu. Bu bahçelerde, sebze ve meyveler bulunurdu. Misafirhanesi de vardı.[1223]

3. Esediye Zaviyesi: Bu dergahı, birçok cami, medrese ve hastane yaptıran Esedüddîn Şirkuh yaptırmıştır. Malum olduğu üzere Şirkuh, Selehaddin'in babası Necmettin'in kardeşiydi. Bir devlet adamı ve komutandı.[1224]
4. Tâhûn Dergahı: Adil hükümdar Nureddin Mahmut Zengî tarafından yaptırılmıştır. Şehrin dışındaydı.[1225]
5. Beyâniye Ribatı: Ebû Beyan adlı bir zat tarafından yaptırılıp vakfedilmiştir.[1226] Ribatlar genelde sınır boylarında yapılan dergahlardır. İslamı yaymak, misafirleri ağırlamak gibi görevleri de ifa ederlerdi. Zaman için de gelişecek olan bu hizmet ağı, ticaret kafilelerini karşılamak sınırları korumak, posta ve istihbarat gibi işlere de yardımcı olmuşlardır.

III. Musul Dergahları

1. Seyfettin Gazi Dergahı: Nureddin'in abisi Seyfettin tarafından inşa ettirilmişti. Zengin bir vakfa sahipti.[1227]
2. İsfehanlı Cemalettin Tekkesi: Cemalettin, İmâdüddîn başyardımcılarından birisiydi. Değerli ve cömert bir devlet adamıdır.[1228] 559/1164'de vefat etmiştir. İbn'ül-Esîr'in aktardığına göre bu zat, Musul'dan başka, Sencer, Nusaybin ve daha başka bölgelerde de dergahlar yaptırmıştır.[1229]
3. Zeyniye Tekkesi: Bu bir dergah ağıdır. Birden fazla ve birbirine bağlı olarak yaptırılmıştır. Musul şehir merkezi başta olmak üzere Musul'un mahalle ve köylerinde inşa ettirilmiştir. Zengilerin yolundan giden devlet adamları daha sonra da bu halkayı genişleterek yeni dergahlar inşa ettirmişlerdir. Mesela bunlardan birisi 563/1167'de vefat eden Türkmen beyi Büktekin oğlu Zeynettin Ali'dir. Bu zat bu dergahların yanına medrese ve camiler de inşa

[1223] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.454.
[1224] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.455.
[1225] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.455.
[1226] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.456.
[1227] Tabakâtü'ş-Şâfiyye, /319.
[1228] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.384.
[1229] Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.63.

ettirdiğinden bu dergahlar O'nun adıyla anılmıştır. Zeynettin, merkez dergaha bağlı olarak Musul dışında da dergah ve medrese yaptırmıştır.[1230]

4. Şehrezûrî Ailesi Ribatı: İbn Hallikân, birçok alim yetiştiren Şehrezûrî ailesinin yaptırdığı çeşitli medrese ve dergahlardan söz etmiştir.[1231] Bunlardan bir tanesi de Musul'dadır. Erbilî de bu kaydı doğrulamaktadır.[1232]

F. Mektepler

Mektepler, medreselerden farklı olarak genelde küçük çocukların temel dini ilimleri ve gerekli bilgileri aldıkları ilk yerlerdir. Günümüzde anaokulu ve ilkokulların vazifesini yapmaktaydılar. Büyük yerleşim yerlerinde medrese ve camiler haricinde özel mektepler inşa edilmiştir. Fakat daha küçük yerlerde bu eğitim; camiler, medreseler veya dergahlar tarafından yürütülürdü. Çocuklara buralarda temel dini bilgilere ilaveten; sağlık, beden eğitimi ve hayat bilgisi gibi ifade edebileceğimiz eğitimler de verilmekteydi.[1233]

İnsanların temel bilgi ve şahsiyetleri bu dönemde oluştuğundan Müslümanlar çocukların eğitimine özel önem vermişlerdir. Ailede başlayan ilk eğitim, mekteplerde ve diğer yardımcı kurumlarda ciddiyetle ve titizlikle devam ederdi.

Mekteplere ilaveten, çocuk bakım evleri, çocuk ıslah evleri bulunurdu. Yetimlere özellikle değer verilir, dul ve yetimler toplum ve devlet tarafından koruma altına alınırdı. Vasisi olmayanların vasisi devlettir anlayışına sahip Müslümanlar, kimsesizleri özellikle kollayıp gözetmiş ve haklarını bizzat devlet savunmuştur.[1234] Başta Nureddin olmak üzere, vezirler ve diğer devlet adamları, askerler ve zengin kimseler birçok mektep inşa ettirmişler; yetimler, dullar, yaşlılar ve kimsesizler için sığınma ve bakım evleri yaptırmışlardır.[1235]

Bu dönemde yapılan hayır ve sosyal hizmet kurumlarının en önemli özelliği; kurumun kendi başına varlığını sürdürmesi için kurumlara, gelir getiren gayrimenkullere sahip vakıfların da ilave edilmesiydi. Böylece hizmetin sürekliliği sağlanmış olunuyor; ayrıca devletin birçok yükü de hafifletiliyordu.

G. Kütüphaneler

Kütüphaneler çağlar boyunca milletlere yön veren mekanlar olmuştur. Zira bilgi, devlet adamlarını ve halkı etkileyen ve insanların kaderlerine yön veren güçlü

1230 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.385.

1231 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.129.

1232 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.137.

1233 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.119.

1234 Er-Rıhle, s.235.

1235 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.121.

bir silahtır. Kitaplar da bilginin en kalıcı ve etkili kaynağını oluşturmaktadır. Bilgilerimiz ve okuduklarımız bizi ister istemez etkilemektedir. İlmin yayılması için Zengiler döneminde devlet adamları, zenginler ve alimler; kendi üzerlerine düşen görevleri yerine getirmişlerdir. O dönemlerde ilmin en büyük hizmetkarları şüphesiz hattatlar ve müstensihlerdir. Öğrenciler ve alimler de o dönemlerde matbaa olmamasından dolayı kitapları kendileri için çoğaltmışlardır. Bu yüzden kitabın az olduğu bir dönemde kütüphanelerin önemi, günümüzden çok daha fazladır.[1236] Zengiler de diğer Müslüman devletler gibi, medrese, dergah ve camilerde kütüphaneler kurulmasına ehemmiyet vermişlerdir. Bu dönemde kütüphanesi olmayan cami yada medrese yok denecek kadar azdı. Kütüphanelerin korunması, genişletilmesi ve ilim taliplerine hizmet verebilmesi için de birçok vakıf kurulmuştur.[1237] İbn Asâkir'in rivayetine göre Nureddin Zengî, kütüphane kurmak için çok para ve emek sarfetmiş birçok kitabı ülkesinin önemli merkezlerinde toplatmıştır. Kütüphanelerdeki kitapları korumak ve okuyucunun hizmetine sunmak için kütüphane memurları ve güvenlik görevlileri görevlendirilmiştir.[1238]

H. Yetim ve Dullara Dair Hizmetler

Haçlı savaşları ve diğer iç karmaşalar, bu coğrafyadaki dul kadın sayısının artmasına sebep olmuştur. Bunun doğal bir sonucu da yetim çocuklardı. Nureddin döneminde dullara sahip çıkılmasına önem verilmişti. Devlet, genelde dulların uygun kimselerle evlendirilmesini tercih ediyordu. Zira iyi bir aile bir kadın ve çocuk için en uygun ortamdı. Kur'an ve sünnette yetimlere özellikle sahip çıkılması emrediliyordu. Yetimlerin doyurulması, giydirilmesi ve korunması en büyük farzlardandı. Yetimlerin haklarını yiyenler ve buna göz yumanlar şiddetli azapla tehdit edilmekteydi.[1239] Bu yüzden Zengiler ve özellikle Nureddin, yetimlerle ilgili özel bir birim kurdu. Yetimler için özel devlet görevliler, barınma evleri kuruldu. 569/1173'de Nureddin, Şam'ın ileri gelenlerini toplayarak bütün halkın tek tek denetlenerek; kimsesiz ve muhtaçların tespit edilmesini emretti.[1240] Devlete hizmet etmiş kimselerin makam ve rütbeleri ailelerine bırakılmaktaydı. Şayet yetimler küçük ise devlet onlara bir vasi tayin eder, bu vekil o yetim büyüyünceye kadar işlere vekalet ederdi.[1241]

1236 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.121.

1237 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.145.

1238 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.145.

1239 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.261.; Zübdetü Haleb, 2/39.

1240 El-Hidamâtü'l-âmme fi Bağdât, s.80.

1241 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.191.

J. İmar Faaliyetleri: Hanlar, Karakollar ve Kaleler

Nureddin imar ve iskan faaliyetlerine önem vermişti. Fakat burada amaç, gösteriş yada zevk değil, toplumun ve devletin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti. Kale, karakol, menzil ve posta binaları, hanlar, hamam ve köprüler, yolların yapılması gibi işler bu kabildendi. Müslümanlar hayır işlerini sadece cami, medrese yada hastaneden ibaret görmemişlerdir. Yol ve köprü yapılması, yolların bakım ve onarımı, yolcuların korunması ve ağırlanmasına yönelik tedbirler de vakıf işleri dahilinde yürütülürdü. Devlet de bu işleri teşvik etmek için bu hizmetleri yapanlara arazi temini ve vergi indirimi gibi kolaylıklar sağlardı. Medrese, cami ve dergahların korunması, ticaret kervanlarının güvenliği gibi işleri gönüllü yürüten insanlar da vardı. Ayrıca hayır için çarşı, Pazar ve su sebilleri kuran, su kuyuları açtırıp su kanalları yaptıran kimseler de az değildi.[1242] Mesela 552/1157'deki büyük Suriye depreminden sonra bütün kaleler, cadde ve çarşılar yeniden yaptırılmıştır. Burada devletin payı kadar halkın da yardımının payı büyüktür. Aynı hayır hizmetleri, 566/1171 depreminde de fazlasıyla yerine getirilmiştir.[1243] İbnü'l-Esir'in anlattığına göre; Haleb, Şam, Hama, Humus, Barin, Şizr ve Menbeç bölgelerinde devletin bütün hazineleri ve gelirleri deprem yaralarının sarılmasına ve şehirlerin yeniden imar edilmesine harcanmıştır.[1244] Camiler, mescitler, hastaneler ve aş evleri yeniden yaptırılmıştır. Hatta bununla da yetinmeyen Zengiler, haçlı devletleri ile de bağlantı yolları ve köprüler kurdurmuştur.

K. Köleler ve Savaş Esirlerine Dair Düzenlemeler

Bu dönemin önemli meselelerinden birisi de kölelik ve savaş esirleriydi. Zira yıllardır süren iç savaşlarda ve haçlı seferlerinde, hem birçok Müslüman esir düşmüştü hem de bir sürü düşman esiri ele geçirilmişti. Birinci amaç Müslüman esirlerin kurtarılmasıydı. Bunun için genelde esir değişimi sistemi uygulanırdı. Ayrıca düşman esirlere de insaflı davranılır, esirlerden gelirlerine göre fidye istenirdi. Kimsesi olmayan esirlerin fidyeleri ise düşman devletlerden tazmin edilirdi. Şayet, bir esirin kimsesi yoksa yada devleti de bu esire sahip çıkmıyorsa esir serbest bırakılırdır. Garip, düşman da olsa gariptir denir ve düşman da olsa acizler ve ihtiyaç sahipleri gözetilirdi.[1245]

1242 El-Berk, s.27.

1243 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.187.

1244 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.170.; Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.187.

1245 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.118.

L. 569/1173 Yılında Yapılan Sosyal Düzenlemeler

Nureddin Zengî, vefat edeceği yıl devletin sosyal, siyasi ve ekonomik düzenini yeniden gözden geçirmiştir. Son yıllardaki savaş ve doğal afetlerin yol açtığı maddi manevi yıkımı tamir etmek için büyük bir adım adan Nureddin Mahmut, devletin bütün imkanlarını, şehirlerin yeniden imar edilmesine yönlendirmiş; kimsesiz ve muhtaçların tespitine yönelik ciddi düzenlemek yaptırmıştır. Servet sahibi kimseler, vakıf kurmaya teşvik edilmiş, devlet de bizzat kendi eliyle kurduğu hayır müesseseleri ile halka örnek olmuştur. Nureddin, çıkardığı fermanla; bütün şehir ve köylerin gezilerek halkın maddi-manevi durumlarının tespit edilmesini emretmiştir. Böylece hem devletin ekonomik ve demografik verileri tespit edilip kayıt altına alınmış hem de ihtiyaç sahibi kimseler tespit edilmişti. Bu tespitler neticesinde, kimi ihtiyaç sahiplerine maaş bağlanmış, çalışacak durumda olana toprak veya para yardımı yapılmış ve iş kurması istenmiştir. Ayrıca yiyecek ve giyecek gibi temel ihtiyaç maddelerine yönelik yardımlar arttırılmıştır.[1246] Özellikle kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve hastalar tespit edilmiştir. Devletin görevli memurları kapı kapı gezerek bizzat insanların geçim şartlarını yerine incelemiştir.[1247]

Nureddin Mahmut döneminde fakirlerin ihtiyaçları karşılanmış, işsiz güçsüzlere iş temin edilmiş, çiftçiye toprak ve para yardımı yapılmış; hastalar ve bakıma muhtaçlar için bakım evleri kurulmuştur. O'na göre devletin birinci amacı, halkın rahatını ve huzurunu temin etmekti. Devlet sadece mal yada asker toplamak için değil, halkın menfaati için vardı. Ayrıca devletin denetim ve desteğiyle, halk da şuurlanmıştı. İnsanlar komşularını gözetirdi. Herkes çevresindeki fakir ve borçlulardan sorumlu tutulurdu. Böylece dilencilik ve hırsızlık gibi sosyal huzuru ve ahlakı bozan işler azalmıştır. Zengin-fakir, devlet-halk arasındaki buzlar erimiş, insanlar birbirine güvenir olmuştu.[1248] Böyle bir ortamda, devletin koyduğu bütün kanunları kolaylıkla uygulamak mümkün oluyordu. Devletine güvenen ve onu yanında hisseden vatandaş, devlet işlerine yardımcı oluyor, kanunlara ve kurallara azami derecede riayet ediyorlardı.[1249]

Fakat devletin bütün bu masraf ve harcamaları karşılıksız kalmıyordu. Zira devletin gösterdiği bu kolaylıklar ve yaptığı yardımlar, halkın refahını arttırmakta; bu da devletin vergi gelirlerinin artmasına sebep olmaktaydı. Ayrıca devletin başlattığı hizmet yarışı sağlık ve eğitim gibi birçok alanda devletin yükünü hafifletmekteydi.[1250]

1246 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.117.; Zübdetü Haleb, 2/240.

1247 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.117.; el-Berk, s.143.

1248 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.119.

1249 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.119. Rıhletü İbn Hacer, s.259.

1250 Nuruddîn Mahmûd er-Racül ve't-Tecrübe, s.119.

M. İslam Tarihinden Bazı Örnek Hayır Kuruluşları

Müslümanlar, kendilerinden önceki kültür ve devletlerin güzelliklerine de sahip çıkarak; İslam'ın getirdiği değerleri de bu birikime katarak örnek ve hayret uyandırıcı faaliyetlere imza atmışlardır. Sadece Müslümanlar için değil tüm insanlığın yararına işler yapan ve kurumlar kuran Müslümanlar, hayvanları ve tabiatı da unutmamış, hayvanları Allah'ın emaneti olarak görüp tabiat güzelliklerini koruyacak tedbirler almışlardır. Büyük alim ve mücahit Merhum Hocamız Dr. Mustafa es-Sâî; bu müesseseler hakkında birçok araştırma yapmıştır. Biz de burada bazılarını örnek olarak sıralamak istiyoruz.[1251]

1. Şüphesiz Müslümanların kurduğu ilk ve en önemli hayır kurumları mescitlerdir. İlk mescidi inşa eden Efendimiz (s.a.v.)'in yolundan giden Müslümanlar; her yerleşim yerine muhakkak bir mescit inşa etmişlerdir. Sadece ibadet yerleri olmayan camilerin yanına; ihtiyaca ve maddi imkanlara göre medreseler, mektepler, dergahlar, kütüphaneler, hastaneler, hanlar ve hamamlar, çarşılar ve diğer kamu binaları inşa edilmiştir.
2. Bir başka önemli kurum, tekke ve zaviyelerdir.
3. Hanlar, aşevleri ve misafirhaneler. Tekke ve dergahların; medresesi, aşevi ve misafirhanesi olurdu. Fakat buna ilaveten müstakil misafirhaneler ve aşevleri de kurulmuştur.
4. Fakirler, yetimler ve yaşlılar için aşevleri ve barınma evleri. Hatta bazen fakir aileler için özel ev de inşa edilirdi.
5. Su sebilleri, su kuyuları ve su kanalları. Bunlar ücretsizdi. Özellikle yol üstlerine inşa edilirdi. İnsanlardan başka hayvanların mesela güvercinlerin su içebilmesi için de tedbirler alınmıştır.
6. Aşevleri. Buralar herkese açıktı. İsteyen gelir istediği kadar yer içer hatta evine götürürdü.
7. Hacıların konaklaması için özel yerlerin inşa edilmesi ve yolda kalan hacılara yardım eden kurumlar.
8. Sulama kanalları ve barajlar.
9. Haberleşme ağı, kaleler ve sığınaklar. Yolculara yardım edilmesi haricinde Müslümanlar, gönüllü olarak tüccarları koruma ve misafir etme, haberleşmeye yardımcı olma, devlet adamlarını ve askerleri barındırma gibi hizmetleri yürütmüşlerdir. Cami ve medrese gibi vakıflardan başka kale ve sığınak inşa eden hayırsever Müslümanlar da vardı. Zira haberleşme, sığınak ve ka-

[1251] Târihunâ el-Müfterâ Aleyh, s. 138.

leler Allah yolunca cihat için gerekliydi. Cihat için yapılan her türlü yardım ve hizmet de hayır kabul edilmekteydi.

10. Yol ve köprü yapılması, yolların bakım ve tamiri hatta yolların güvenliğinin sağlanması da hayır işi olarak kabul ediliyordu. Mesela bazı dergah ve tekkelerin, böyle hizmetleri de vardı.
11. Mezarlık alanları.
12. Cenazelerin kefenlenmesi ve defnedilmesi. Bu gibi hizmetler de ücretsiz yürütülürdü.
13. Kendi başına geçimlerini yürütemeyen yetim, dul, yaşlı, sakat ve hastaların geçim ve barınmalarının temin edilmesi. Bu konuyla alakalı olarak geçici yardım ve tedbirler yerine kalıcı tedbirler alınmıştır. Mesela dullar için ev yapılması ve onlara maaş bağlanması gibi. Bu işler için de bir sürü vakıf kurulmuştur.
14. Ruh ve akıl sağlığı bozuk kimseler için özel vakıflar kurulmuştur. Bunlara çok önem ve değer verilir; bu kimseler Allah'ın lütfu ve emaneti olarak görülürdü.
15. Durumu olmayan bebekli annelere süt anne bulmak ve bu aileler için süt ve diğer gıda maddeleri temin etmek için kurulmuş özel vakıflar.
16. Çocukların verdiği zararları tazmin etmek için kurulmuş vakıflar.
17. Hayvanların barınması ve tedavi edilmesine yönelik hizmetler.[1252] Bunlardan başka daha onlarca kurum ve hizmet alanı vardır. Bu saydıklarımız sadece firkir vermek amaçlı birkaç küçük misaldir. Allah ecdattan razı olsun. Onlar, bütün işleri devlete bırakmamışlar ve önemli-önemsiz ayrımı yapmadan halkın bütün ihtiyaçlarını giderecek tedbirler almışlardır. Çocuklar için ücretsiz beşik ve giyecek temin eden vakıflar, kızlar için çeyiz erkekler için mehir yardımı yapan kuruluşlar. Daha bir sürü bugün bizim için hayal sayılacak hatta garipsenecek hizmet alanları.

[1252] Târihunâ el-Müfterâ Aleyh, s. 148.; Min Ravâi-i Hazâratina, s.178-182.

ALTINCI KONU

Dönemin Islah ve Kalkınma Faaliyetlerinde Eğitim ve Öğretimin Önemi

Ümmetin halini düzeltip onu daha güzel bir hayata taşımak isteyen her alim ve idareci; bunun yolunun Allah'ın dinine sıkıca sarılarak Kur'an ve Sünnet ile amel etmekten geçtiğini bilir. Zira bu ümmetin ilk öncüleri olan ilk nesil yani sahabei kiram'ın (ra) gücü ve başarısı akidelerine dayanmaktadır. Bunun da temelini en saf ve en mükemmel inanç sistemi olan tevhit akidesi oluşturmaktadır. Fakat tevhit inancına sadece inanmak yetmez. Gerçek iman, bu inancın gereğini yerine getirmektir. İşte Müslüman mücahitler ve onlara kumandanlık eden öncüler; düşman kılıçları karşısında bu inanç ile durmaktaydılar. Haçlılar ve Batıniler karşısındaki mağlubiyetin asıl sebebi de bu saf inancın bozulması veya bu inanç ile gerektiği gibi amel edilmemesiydi.[1253] Fakat Allah, merhametli ve lütuf sahibiydi. Bu yüzden ümmete en zor zamanlarında, iman ve gayret sahibi, basiretli ve cesur liderler ve alimler bahşetmiştir. Bunlardan bir tanesi de Nureddin Mahmut Zengî'dir. O, ümmetin gerçek sorunlarını tespit etmiş ve çözümün Allah'ın emirlerine sıkı sıkıya sarılmaktan geçtiğini; ümmetin de bu inanca bağlı olarak gayret göstermesi gerektiğini bilmekteydi. Zira ümmetin çoğunluğu bu inanca sahip olmazsa yada korkak yada ciddiyetsiz davranırsa veyahut Müslümanlar, Allah yolunda gayret etmek yerine menfaatlerine düşkün olup dünya hayatını tercih ederlerse zayıf düşerlerdi ve kendilerine ilahi yardım gelemezdi. Ümmetin niyetinin düzgün olmadığı yada gayretinin eksik olduğu durumda; başlarında cesur liderler yada ehil alimler olması önemli değildi.

[1253] Lâ tarîka ğayra'l-cihâd li-tahrîri'l-Kudüs, s.330.

Bu yüzden Nureddin, önce Müslümanların inançlarını düzeltmek gerektiğini biliyordu. Bunun için önce halkın ve özellikle gençlerin eğitilmesi için medreseler, dergahlar ve mektepler kurdurdu. Askerler ve devlet adamları özel olarak eğitilmekteydi.[1254] Fakat sadece eğitim tek başına yeterli değildi. Bu eğitim pratiğe dökülmeli ve insanların eğitimlerine uygun davranıp davranmadığı da denetlenmeliydi. Haçlılara karşı mücadele, ümmetin inancının pekişmesinde önemli pratik yararlar sağlamaktaydı. İnsanların eğitimlerine uygun davranıp davranmadığını kontrol için kanunlar ve bu kanunları denetlemek için de çeşitli denetim sistemleri konulmuştu.

Selçuklular ve Abbasiler zamanında başlayan yaygın ve sistemli eğitim hizmetleri, haçlı işgalleri, ismaili propaganda ve şer devleti Fatımiler zamanında sekteye uğramıştı. Selçuklular bu eğitimi ve akideyi korumak için hem silahlı hem de fikri mücadeleyi başarıyla yürütmüşler ve kendi güçleri nispetinde üstlerine düşenleri yapmışlardır. Özellikle nizamiye medreseleri ve burada yetişenler; Şiî-batıni hareketlere karşı mücadele etmek için deliller ve sistemler geliştirmişlerdir. Nizamiye medresesi ve Gazzali'nin geliştirdiği sistem üzerine; özellikle Ehl-i Sünnet tasavvufu inşa edilmiştir. Daha sonraki medreseler ve dergahlarda hem bunların kurduğu sistem esas alınmış hem de buralarda yetişmiş kimseler istihdam edilmiştir.[1255]

Selçukluların ve İmâm Gazzâlî'nin, İslam akidesinin korunmasında ve sapık fikirlere karşı mücadele edilmesinde ne derece önemli olduklarını Selçuklular hakkında yazdığım kitapta genişçe izah etmiştim.

Ehl-i Sünnet tasavvufunun gelişmesi ile tasavvufun İslam akide ve ahlakının korunmasındaki rolüne ise bir sonraki bölümde değineceğiz. Bir sonraki bölümde, Abdulkadir Geylani'ye özel olarak değinecek ve O'nun başlattığı hareketi kısaca özetlemeye çalışacağız. Abdulkadir Geylani ve O'nun yolundan gidenler hem sağlam akideyi muhafaza etmişler hem de sosyal düzenin korunmasına yardımcı olmuşlardır. Bu hareket aynı zamanda haçlılara ve İsmaililere karşı silahlı ve fikri mücadele etmişlerdir.[1256]

Medreseler ve dergahlar; ilk iş olarak ümmetin birliğini sağlamak için harekete geçtiler. Zira ilk önce yapılması gereken bu idi. Aksi halde ne düşmana karşı mücadele etmek mümkündü ne de siyasal ve ekonomik düzeni sağlamak mümkün olamazdı. Ümmetin birliğini sağlama konusunda siyasi ve askeri otorite kadar medreseler ve dergahlar yani alimler ve şeyhler de büyük hizmetlerde

1254 Lâ tarîka ğayra'l-cihâd li-tahrîri'l-Kudüs, s.331.
1255 Lâ tarîka ğayra'l-cihâd li-tahrîri'l-Kudüs, s.332.
1256 Lâ tarîka ğayra'l-cihâd li-tahrîri'l-Kudüs, s.334.

bulunmuşlardır. Siyasi ve askeri otoritenin temin ettiği maddi birlik, medrese ve dergahlar tarafından sağlanan manevi ve fikri birlikle desteklenmiştir.

Medreselerin ve dergahların ikinci büyük hamlesi; halkın haçlılara ve ismaililere karşı mücadeleye katılması hususunda olmuştur. Ümmet ümitsizliğe ve korkuya kapılmış, darmadağın olmuştu. Bu eğitim kurumları, insanlara korkaklık, tembellik ve vurdumduymazlık gibi huyların Müslüman inancına uygun olmadığını, Müslümana yakışanın gayret ve cesaret olduğunu öğrettiler. Müslüman, Allah'ın halifesi olarak yer yüzündeki her şeyden sorumluydu. Yeryüzündeki her şey insan eliyle yürümekteydi. Adaletin tesisi, zulmün ve günahın kalkması, fakirlerin doyurulması dahil her şey insanın gayretiyle yerine getiriliyordu. Allah'ın koymuş olduğu kanunların gereği buydu. Müslümana düşen, inancının gereğini yapmak ve zulme karşı her türlü tedbiri almaktı. Düşmana karşı da canla ve malla gerekli tedbirleri alıp mücadele etmek gerekiyordu. Düşmanla işbirliği yapan Müslümanlar veya Müslümanlara düşman olan sapık görüşlü mezhepler, asla müminin azmini kıramazdı. İşte medreseler ve dergahlar, bu hizmetin ifasını üstlendiler.[1257] Alimlerin ve şeyhlerin; siyasi, askeri, fikri ve sosyal alanda yerine getirdikleri bazı görevlere kısaca değinmek istiyoruz.

22. ZENGÎLER DÖNEMİNDE MÜDERRİSLER

A. Muallimler/Mektep Hocaları

Günümüzde ilk öğretim görevi yapan bu öğretmenlere o dönemde "muallim" yada "müeddip" adı verilmekteydi. Bunlar küçük çocuklara temel dini ve sosyal bilgileri öğretirlerdi. Muallimlerin üç temel görevi vardı: Temel bilgileri öğretmek, çocukları maddi-manevi gelişimlerini takip etmek ve onları yükse öğrenime hazırlamak. Zengi idareciler bu ilköğretime çok önem vermişlerdir. Zira insanın maddi ve manevi gelişiminin ilk temelleri burada atılmaktaydı. Bu yüzden ilköğretim kurumları yapmaya önem vermişler ve muallimlerin geçimleri için her türlü tedbiri almışlardır. İlk temel dini bilgiler burada veriliyor; ahlak ve inancın temelleri burada atılıyordu.[1258] Özellikle tevhit inancı aşılanan çocukların şahsiyetli birer insan ve Müslüman olmaları için her türlü imkan sunulmaktaydı.[1259] Bu okulların ilk ve temel özelliği disiplinli olmalarıydı. Eğitim neredeyse zorunluydu ve çocuklara Kur'an, dil bilgisi, matematik ve yazı gibi temel bilgiler titizlikle verilmekteydi. Arzu edilen şey, çocukların Kur'an-ı Kerim'i ezberlemeleriydi. Genelde hafız olan çocuklardan bir kısmına kabiliyetlerine göre Efendimiz

1257 Lâ tarîka ğayra'l-cihâd li-tahrîri'l-Kudüs, s.335.
1258 Lâ tarîka ğayra'l-cihâd li-tahrîri'l-Kudüs, s.338.
1259 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.166.

(s.a.v.)'in hadisleri de ezberletilmekteydi.[1260] Disiplinin yanında ödül ve teşvik sistemi de uygulanıyordu. Başarılı çocuklar çeşitli şekillerde ödüllendiriyorlardı. Burada temayüz etmiş çocuklardan bazıları kabiliyetlerine göre alim, asker yada idareci olmak üzere alanlarına göre özel medreselere alınıyordu.

Okullar çok kalabalık değildi. Yeteri sayıda öğretici vardı ve öğrencilerle tek tek ilgilenirdi. Genelde eğitim sistemi halkalar şeklindeydi. Çok kalabalık olamayan öğrenci gruplarına birer öğretmen bakardı. Bu öğretmen genelde öğrenciler okulu bitirinceye kadar öğrenciye refakat ederdi. Böylece öğretmen de öğrencilerini tanırdı. Öğrencilerin iyi ve kötü huyları ailelerine bildirilirdi.[1261] Aileler, öğretmenlerin tavsiyelerini dinler öğretmenlere değer verirlerdi. Hem devlet hem de halk, çocukların en güzel şekilde yetiştirilmesi için ellerinden geleni yaparlardı. Öğretmen, çocuklara güzel ahlak ve disiplini ile örnek olurdu. Çocuklara cesaret, gayret, çalışkanlık, cömertlik gibi güzel huylar verilir; temel İslam ahlakı ve kuralları yanında örf ve devlet terbiyesi de verilirdi.[1262] Çocuklara yetişkin insan gibi davranılırdı. Verilen sözler tutulur, öğretmen çocuklar arasında adaletli davranırdı.[1263] Öğretmenler belli bir merkezden idare edilir ve denetlenirdi. Bunlardan en meşhuru Suruçlu Şeyh Mansur oğlu Şeyh Ali'dir. Bu zat 572/1176'da vefat etmiştir. Bu zat şair ve sanatkardı. İmâdüddîn çocuklarına lala tayin edilmiştir.[1264] İlk öğretim sistemini düzenlemiştir. Bir merkez etrafından aynı sistemle işleyen mektepler inşa ettirmiştir.[1265]

B. Müderrisler/Medrese ve Yüksek Öğrenim Hocaları

Zengiler disiplinli bir medrese sistemi geliştirmişlerdi. Medresenin en temel vasfı, aynı müfredatın uygulanmasıydı. Bu müfredatta bütün derslerin bulunması zorunluydu. Medreselerde yeteri sayıda müderris bulunurdu. Genelde tercih edilen her dersin uzman bir hoca tarafından okutulmasıydı. Fakat ihtiyaç halinde bir müderrise birden fazla ders verildiği olurdu. Her medresenin başında bir "şeyh" bulunurdu. Şeyhler genelde en alim ve şahsiyetli; herkesin kabul edip itaat edeceği kimselerden seçilirdi. Medreselerde bir hiyerarşi bulunurdu ve yükselmek bir takım kriterlere bağlıydı. Görevler ehil ve güvenilir kimselere tevdi edilirdi. Eğitim müfredatı alimler ve uzmanlar tarafından belirlenirdi. Devlet alimlerin işine karışmaz aksine onları her alanda desteklerdi. Medreseler,

[1260] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.166.
[1261] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.167.
[1262] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.167.
[1263] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.168.
[1264] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.169.
[1265] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.170.

uzman kişilerin görüşlerine göre inşa edip düzenlenirdi. Gelirleri de yine uzman kişiler belirlerdi. Devlet eğitim alanında, en az askeri ve siyasi alanda olduğu kadar cömertti. Askerlere ve idarecilere yeterince maaş bağlayan Zengiler alimleri de ihmal etmemiştir.[1266] Müderrisler başarılarına göre ödüllendirilir ve kendilerine devlet görevi de verilirdi. Mesela bazı müderrislere kadılık verilmiştir. Danışmanlık yada kamu müfettişliği yapan müderrisler de vardır. bu müderrislere hizmetlerine ve başarılarına göre gelirler bağlanmıştır. Bu müderrislerden birisi de meşhur İbn Asâkir'dir.[1267] Bu zat Dımeşk Nuriye Medresesi'nde şeyhlik de yapmıştır. Müderrisler başı boş bırakılmaz; şahsiyet ve ilim sahibi şeyhler tarafından da denetlenirlerdi.[1268]

C. İdareciler (Şeyhler ve Yardımcı Öğreticiler)

Müderris ve muallimlerden başka ilmiye teşkilatında hizmet eden idari personel de vardı. Bunların başında şeyh bulunurdu. Şeyhler, bugünkü müdürlük, dekanlık ve rektörlük görevini yürüten ve kendi aralarında rütbe sahibi olan kimselerdi. Bütün ilmiye teşkilatının başında Nureddin'in başyardımcılarından birisi bulunurdu. Müderrislerden başka medreselerde yardımcı veya aday hocalar bulunurdu. Daha aşağıda memurlar ve işçiler de vardı. Bunlar hem uzmanlık hem de ahlak ve şahsiyet bakımından incelenerek özenle seçilir ve sürekli denetim altında tutulurlardı.[1269] Bu sistemde görevini ihmal etmeye veya kötüye kullanmaya yada makamına yakışmayan davranışlar sergilemeye asla yer yoktu.

23. ZENGÎLER DÖNEMİNDE ÖĞRENCİLER

A. İlköğretim Öğrencileri

Yukarda Zengilerin çocukların eğitimine önem verdiklerine değinmiştik. Bu yüzden temyiz çağına gelmiş çocuklara temel İslam ahlakı ve devlet terbiyesi itinayla aşılanırdı.[1270] O zamanki geleneğe göre özellikle Türkmen aşiretlerinde askeri eğitim de çok küçük yaşlarda başlardı. Aşiretlerde askerlik eğitimi neredeyse mecburiydi. Çocuklara İslami geleneklerin yanında örf ve gelenekler de öğretilirdi. Çocuklara küçük yaşlarda sorumluluk bilinci aşılanıyordu. Kız ve erkek çocuklara fıtratlarına uygun görev ve sorumluluklar verilirdi. Hem ebeveynler

[1266] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.169.
[1267] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.176.
[1268] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.176.
[1269] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.178.
[1270] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.179.

hem de muallimler, çocuklara değer verir, onları hor ve küçük görmez, sorumluluklarını yerine getirmede destek verirlerdi. Başarılar ödüllendirir ve taltif edilirdi. Böylece 12-15 yaşları arasında buluğa eren çocuklar; eğitimli, görgülü ve şahsiyetli gençler oluyorlardı.[1271] Eğitim genelde haftada beş yada beş buçuk gündü. Cuma günü tatildi. Bir gün önce yada bir gün sonrasında da bazen tatil yapılırdı. Ramazan ve kurban bayramı günlerinde ve dini günlerde tatil olurdu. Olağan üstü hal yada kutlamalarda da tatil yapılırdı. Çocukların dini emirleri yerine getirmesi takip edilirdi. Erkek çocuklar cemaate ve özellikle Cuma namazına özellikle devam ederdi.[1272]

Bu yaşlarda çocukların kabiliyetleri de dikkatle takip edilirdi. Ezber kabiliyetleri olanlara hadis ve Kur'an ezberletilirdi. Edebiyat, hat yada sanat yatkınlığı olanlara buna göre özel eğitim verilirdi. Matematiği güçlü olanlara, hesap ve astronomi alanlarında temel eğitim de verilirdi. İlköğretimin sonuna doğru meslek yatkınlığı yada diğer özel yetenekleri olan çocuklar takip edilir ve bunlara uygun meslek seçiminde rehberlik de yapılırdı.[1273] Devlette üst düzey görev yapan çocukların eğitimleri ise özel olarak yürütülürdü. Sultan ailesinin çocuklarının özel ve seçkin hocaları vardı. Alimlerin çocukları genelde alim olarak yetiştirildi. Asker ve idari görevde bulunan aileler de kendi geleneklerine göre çocuklarına askeri veya idari görevlere hazırlık için özel eğitim verirlerdi.

B. Medrese Öğrencileri

Mektep öğrencilerine genelde "talebe" denilirken medrese öğrencilerine "fakih" adı verilmiştir.[1274] Medrese öğrencileri genelde iki grup halinde olurdu. Birinci grup düzenli ve genelde yatılı olan öğrencilerdi. Diğer grup ise yatılı olmayan yada düzensiz öğrencilerdir. Bunlar ilim için seyahat eden yada dışarıdan ders takip eden halktan birisi olabilirdi. Düzensiz olan grup, gönüllü ama başka yerlerde çalışan yada başka yerde ikamet eden kimselerdi. En büyük ders halkası, camilerde ve medreselerde verilen vaazlardı. Bunu takip eden ise halka açık müderris dersleriydi. Vaazlar genelde güncel veya dağınık konularda olurken, ders halkalarında düzenli dersler yapılırdı. Hadis, fıkıh, tasavvufi eserler ve ahlak eserleri gibi eserler okutulurdu. Bu halkalara katılanların sayısı çok fazlaydı.

Camiler, o günlerde çok aktifti. İmam ve müezzinlerden başka camilerde bazen müderris de görevlendirilirdi. İmamlar ve hatipler, vaaz ve irşatta bulunurken

[1271] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.193.
[1272] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.195.
[1273] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.197-199.
[1274] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.201.

müderrisler düzenli ders halkaları kurarlardı. Cami yaptıran kimseler genelde medreseye devam edemeyen halkın ders görmesi için camilerde mekanlar tahsis etmişler ve müderris kadrosu da koymuşlardır. Müderrislere özel maaş ve barınma imkanı da genelde hayır sahipleri tarafından vakfedilmekteydi.[1275]

Düzenli grup ise sayıca daha az fakat nitelikliydi. Bunlar genelde gençliklerinin çoğunu ilme adamış kimselerdi.[1276] Bunlara medreselerde barınma imkanı sağlanır, gayretlerine ve kabiliyetlerine göre maaş da bağlanırdı. Medrese öğrencileri arasında bir hiyerarşi vardı. Daha önce eğitime başlayanlara müderris yardımcılığı verilirdi ve bunlara tahsis edilen ücret diğerlerinden fazlaydı. Başarı ödüllendirilirdi. Burada temayüz edenler, kabiliyetlerine göre devlet kurumlarında istihdam edilirdi. Öğrenciler sadece ilim okuyup bilgi edinmekle kalmaz aynı zamanda ahlaken de terbiye olurlardı.[1277] Medreseler ve özellikle talebelerin kaldığı yerler o zaman göre lüks ve temiz yerlerdi. Hayır sahipleri, medreseleri kendi evlerinden ve iş yerlerinden daha lüks ve bakımlı tutmaya önem vermişlerdir. Bu ilme verilen değeri gösteriyordu. Medrese talebeleri kılık kıyafetlerinden ve davranışlarından belli olurdu. Halk bunlara değer verir ve saygı gösterirdi. Bu öğrenciler de genelde halkın kendisine gösterdiği ilgi ve hürmeti boşa çıkarmaz hem öğrenciyken hem de ilerde yetiştiklerinde halka hizmet ederler ve örnek olurlardı.

Yetim ve fakir kimseler de çoğu zaman medreselerde özel ilgi ve eğitime tabi tutulmuştur. Böylece bunlar da topluma kazandırılmış ve kötü yola düşmeleri engellenmiş oluyordu.

Medresede öğrencilere şu nasihatler verilir ve şu özelliklerin genelde öğrencilerde bulunması istenirdi:

1. Niyetinin Allah rızası olması. Zira ilim insanlara hizmet ve Allah'a kul olmak için öğrenilirdi. Halis niyet ve hizmet asla karşılıksız kalmazdı. Allah muhakkak bunun ecrini dünya ve ahrette verecektir. Alimlere verilen değer ve devlet kadrolarında istihdam edilmeleri dünyada ilmin karşılıksız kalmayacağına delildir.[1278]
2. Öğrenci, ilim öğrenmede ciddi ve gayretli olmalıdır. Fakat diğer taraftan öğrendiklerini kendinden sonrakilere ve halka öğretmelidir. Bunun için de bir karşılık beklememelidir.[1279]

1275 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.202.
1276 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.203.
1277 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.204.
1278 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.205.
1279 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.206.

3. Öğrenci ibadet ve zikrini terk etmemeli, tefekkürde bulunmalıdır.[1280]
4. İlim yolunda sabırlı, mütevazi olmalıdır. Hocalarına ve öğrencilere karşı saygılı ve merhametli davranmalıdır.
5. Öğrenci ahlaklı, takvalı, şahsiyetli, cesur, gayretli ve örnek bir insan olmalıdır.[1281]
6. Öğrenci, hizmet ehli olmalıdır. Hocalarına ve diğer öğrencilere hizmet etmelidir.[1282]
7. Öğrenci kendini üstün ve kibirli görmemelidir. Halka değer vermeli onlara üstten bakmamalıdır.[1283]
8. Öğrenci, ömrü boyunca her yerde ve özellikle ders okutmaya başlarken hocalarına dua etmeli onları hayırla anmalıdır.[1284]
9. Öğrenci vefalı olmalıdır. Hocalarına ve ailesine, hocasının dostlarına bağlı olmalıdır. Hocası vefat etse de o hocalarının ailesini ve dostlarını gözetmeli, ziyareti ihmal etmemelidir.[1285]

Medrese ve mektep öğrencilerinden başka bir de dergahlardaki öğrenciler vardır. Bunlar da düzenli dervişler ve düzensiz halk grubu olmak üzere iki farklı gruptan oluşmaktaydı.

C. Hanımların Eğitimi ve Terbiyesi

İslam tarihi boyunca kadınların eğitimine büyük önem verilmiştir. Bunda ilmin kadın erkek herkese farz olduğuna dair hadisi şerifin büyük ehemmiyeti vardır. İlimden kasıt önce inanç ve ahlaki eğitimdir. Böylece tarih boyunca Kur'an ve hadis hafızı bir çok kadın yetiştirilmiştir. Kadınlar özellikle öğretici olarak yetiştirilmekteydi. Ayrıca fıkıh alanında uzman fetva verebilecek derecede kadınlar da yetiştirilmiştir. Kadınların özellikle şöhret bulduğu bir başka alan ahlak ve edebiyat alanlarıdır. Belli başlı şehirlerde büyük hocalardan icazet almış kadınlar da vardı.[1286] İbn Kesir, bunlardan seksen kadarının isimlerini ve bazılarının da hayat hikayelerini nakletmiştir. Özellikle alim kimselerin kızları ve eşleri, kültürlü ve ilim sahibi olarak yetişen kimselerin arasında geliyordu.

[1280] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.207.
[1281] Tezkiratü's-sâmi' ve'l-mütekellim, s.101.
[1282] Tezkiratü's-sâmi' ve'l-mütekellim, s.102.
[1283] Tezkiratü's-sâmi' ve'l-mütekellim, s.107.
[1284] Tezkiratü's-sâmi' ve'l-mütekellim, s.108.
[1285] Tezkiratü's-sâmi' ve'l-mütekellim, s.109.
[1286] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.207.

Kadınların eğitimine bu kadar önem verilmesinin bir başka sebebi çocukların eğitiminde kadınların etkisiydi. Zira gerek anne gerek bakıcı gerekse öğretici olarak kadınlar, çocukların ahlak ve terbiyesinde etkilidirler.[1287]

Mescitler de kadınlara açıktı ve buralarda kadınlara ait özel ibadet ve sohbet mekanları bulunurdu. Daha önce de değindiğimiz gibi medreselerden başka dergahlarda da kadınlara ait özel yerler hatta kadınlara mahsus özel dergahlar bulunuyordu.[1288]

D. Mezuniyet Kriterleri

Zengiler zamanında medreselerde nasıl bir mezuniyet sistemi uygulandığını bilemiyoruz. Eğitimin ne kadar sürdüğüne dair de pek rivayet yoktur. Fakat yine de hocaların talebelerine kaç yıl eğitim gördüklerine ve hangi dersleri okuduklarına dair icazet ve diplomalar verdiklerini biliyoruz. Ayrıca öğrencilerin kabiliyetleri ve başarılarını gösteren bir belge de vardı. Yine burada özellikle ders okutmaya ve hocalık yapmaya uygun kimselere özel belgeler/icazetnameler veriliyordu. Ayrıca hoca, öğrencinin ahlakını ve diğer özelliklerini de takip etmekteydi. Bu belgelerin resmi niteliği de vardı. Fakat bu belgelerin yedeklerinin veya medreselerde arşivlerinin tutulup tutulmadığına dair pek bir kayıt yoktur.[1289]

24. ZENGÎLER DÖNEMİNDE İLMİ FAALİYET ALANLARI

Zengiler döneminde medreselerde sadece dini ilimler okutulmuş değildir. Bunun yanında edebiyat ve diğer sanat türlerine de önem verilmiştir. Ayrıca mühendislik ve zanaat türlerine de önem verilmiş, insanların sosyal ve ekonomik alanda ihtiyaç duydukları birçok bilgi türü alanında insan yetiştirilmiştir.

Dini bilgilerin yanında bir başka önemli uzmanlık alanı; düşmanın ve sapık fikirlerin tanınması amacıyla Ehl-i Sünnet mezhebi haricinde ve diğer dinler alanında yapılan araştırmalardır. Devlet desteği ve medreselerin/dergahların kontrolünde bu faaliyetler yürütülmekteydi.[1290] Önceki devletlerin siyasi, iktisadi ve içtimai hayatına dair araştırmalara ve çalışmalara da önem verilmiştir. Bir başka ilmi faaliyet, o günün şartlarında haberleşme ve iletişimi sağlayan ve kültür alışverişine katkıda bulunan seyahatler ve seyyahlardır. Daha önce de değindiğimiz üzere, askeri teknoloji, coğrafya, astronomi ve denizcilik, matema-

1287 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.214.
1288 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.215.
1289 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.220-221.
1290 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.220-231.

tik ve tıp da dönemin gözde meslekleri ve araştırma alanlarıydı.[1291] Medreseler ve dergahlardan başka; askeri teknoloji üreten yerler, gözlemevleri, eczacılık ve tıp alanında deneyler ve araştırma yapan merkezler de kurulmuştur.[1292] Bu ilmi faaliyetlere kısaca başlıklar halinde değinmek yeterli olacaktır.

A. Dini İlimler

Her ne kadar İslam dini hayatın bütün alanlarına şamil ise de pratik amaçlı olarak bir dini ilimler ve dünyevi ilimler ayrımı yapılmıştır. Yoksa Müslümanlar asla tarih boyunca, siyaset, ekonomi hatta tıp, matematik ve askeri alanları dinin dışında görmemişlerdir. İslam, insan ile ilgili olan her alanla ilgilenmekte ve o alana dair kural koymaktadır. İlimleri bir hiyerarşi dahilinde ayıran ve daha sonrakilere de örnek olan bir şahsiyet 405/1089 yılında vefat etmiş Mâverdî'dir. Mâverdî'ye göre bütün ilimlerin öğrenilmesi zorunludur. Zira insanlar, her türlü bilgi birikimine ve sanata muhtaçtılar. Toplumun menfaati ve devlet düzeni için her şeyin öğrenilmesi gerekmektedir. Fakat bu bilgilerden bazıları diğerlerine göre daha değerlidir. Bazı bilgiler amaç bazıları ise araç olabilir. Yine bazı bilgiler, herkesin bilmesi gereken şeyler iken bazıları ancak uzmanlarınca bilinebilir. Dini ilimlerden belli başlıları şunlardır:

I. Kur'ân İlmi ve Kıraât

Kur'an'ın öğretilmesi, ezberlenmesi ve doğru olarak bir sonraki nesle aktarılması ile ilgilenen bilim dalına Kıraat diyoruz. Bu ilimde ayrıca Kur'an'ın Efendimiz (s.a.v.) zamanında bazı Arap kabilelerine göre farklı okunuşları da incelenmekteydi. Bu ilim dalı ile ilgilenen kimseye "kârî/okuyucu" adı veriliyordu. Kârî'nin Arap dilinde çoğulu olan "Kurrâ" ismi daha sonraki dönemlerde bu ilim ile ilgilenen kimselere isim olarak verilmiştir. Zengiler döneminde yetişmiş belli başlı kurralar şunlardır:

1. 560/1164'de Haleb'de vefat etmiş İbn Sahhân adıyla bilinen Samanoğulları'dan ve İşpil aşiretinden Seleme oğlu Muhamemed oğlu Ali oğlu Abdülaziz Ebû Ahmed: Bu zat ilim öğrenmek için birçok şehri gezmiştir. En son Şam'a gelmiş ve daha sonra Haleb'e geçerek burada vefat etmiştir. Vefat ettiğinde 65 yaşındaydı.[1293] "Kitâbu'l-vakf ve'l-ibtidâ" ve "Mürşit" başta olmak üzere birçok eseri vardır. İbnü'l-Cevzi, O'nun birçok eserinden söz eder. Bu eserler, uzmanlarına göre çok değerli eserler kabul edilmektedir.[1294]

1291 Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn, s.44.

1292 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.237.

1293 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.240.

1294 Gayetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kırâa, 1./395.

2. 567/1172'de Musul'da vefat etmiş ve Ezdî diye meşhur Muhammed oğlu Sa'dûn oğlu Ebûbekir Yahya: [1295] Şam ve Musul'da yaşadı. Dil bilimleri ve kıraat alanından uzmandı. Aynı zamanda gramer bilimci ve edebiyatçıdır. Irak ve Mısır bölgelerine hem ilim öğretmek hem de öğrenci yetiştirmek için seyahatler düzenledi. Zehebî'ye göre kıraat ilminde otorite kabul edilenler arasındadır.

II. Tefsir

Kur'an-ı Kerim'i Efendimiz (s.a.v.)'in ve sahabenin nasıl anladığı ile ilgilenen tefsir ilmi de dönemin gözde ilimleri arasındaydı. İslami ilimlerin sistematize edildiği bir dönem olan bu asırlarda bu alanda da değerli alimler yetişmiştir.

1. Sakallî namıyla meşhur büyük imam ve hafız zafer oğlu Muhammed: 565/1169'da vefat etmiştir. "Büyük Tefsir Kitabı" adıyla bir eser kaleme almıştır.[1296]
2. Gazneli büyük müfessir İbrahim oğlu Ali: 582/1186'da Haleb'de vefat etmiştir. Büyük müfessir Zemahşeri'den Bağdat'ta ders okumuştur. Zemahşeri, 538/1143'de vefat etmiş tefsir ilminde büyük üstat ve otorite kabul edilen bir zattır ve "el-Keşşâf" adlı eserin sahibidir. Bağdat'ta öğrenim gördükten sonra Haleb'e geldi. Burada tefsir, belağat ve edebiyat, usul ve fıkıh alanlarında dersler okuttu. Bir çok eseri vardır.[1297]

III. Hadis

Zengiler döneminde hadis ilmi altın çağını yaşamıştır diyebiliriz. Zira önceki bölümlerde de değindiğimiz üzere, Şiî-ismaili ve Batıni hareketlere karşı Ehl-i Sünnet inancını korumanın en iyi yolu olarak hadis ilmini gören Zengiler, darulhadis'ler kurmuşlardır. Bununla da yetinmeyerek değişik İslam ülkelerindeki muhaddisleri de ülkelerine davet etmişlerdir.[1298] Hadis ve rical ilmi, hadis usulü, hadisin anlaşılması ve yorumlanmasına dair bilim dalları, Zengiler dönemin en güzide ilim dallarıdır.[1299] En büyük hadis okulu Şam'da kurulmuştur. Bu medrese günümüze kadar geleneğini sürdürmeyi başarmıştır. Nureddin Zengî tarafından kurulan bu okulun başına meşhur devlet adamı, hadisçi ve tarihçi

1295 Gayetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kırâa, 1./395.
1296 Mu'cemü'l-büldân, 20/14-15.
1297 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.245.
1298 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.245.
1299 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.248.

İbn Asâkir getirilmiştir.[1300] Bu zat 571/1176'da vefat edinceye kadar pek çok darulhadis kurmuş ve öğrenci yetiştirmiştir.[1301] Bir başka meşhur dönem hadisçisi İbnü'l-Cevzi'dir. Bu zat da 597/1201'de vefat etmiş ve birçok hadis ve İslam tarihi kaleme almıştır.[1302] Dönemin bazı hadisçilerini zikretmek gerekirse:

1. İbn Asâkir: Yukarda bu zata değinmiştik.
2. İbnü'l-Cevzi.
3. İbnü'l-Esîr: 606/1209'da vefat etmiştir. Hadisçi ve tarihçidir. Birçok değerli kaynak eser kaleme almıştır.[1303] Hamalı Yakut'un anlattığına göre Buhari ve Müslim başta olmak üzere birçok hadis kitabını ezberlemiştir. Bunların içinde İmam Malik'in Muvatta adlı eseri ve sünenler de vardır. ayrıca bu kitapları bir araya toplayarak fihristlerini de çıkarmıştır.[1304]

IV. Fıkıh ve Fıkıh Usulü

Bu dönemde birçok medrese kurulduğuna daha önce değinmiştik. Dört Ehl-i Sünnet mezhebinden her biri için birçok medrese kurulan dönemde, birçok fıkıh alimi yetişmiştir.[1305] Bunun doğal sonucu olarak birçok öğrenci yetiştirilmiş ve birçok da eser kaleme alınmıştır. Ayrıca bir başka önemli nokta, birçok talebe ve alimin bulunduğu dönemde, eserlerin çoğaltılması ve birden fazla nüshasının bulunmasıdır. Bu da o dönemde yazılan eserlerin günümüze kadar ulaşmasına vesile olmuştur.[1306] Bu dönemde yetişen belli başlı alimlere değinmek gerekiyor.

1. Şafi Mezhebi Alimleri:

a. Dönemin en meşhur Şafii alimi şüphesiz meşhur Şehrezuri ailesi üyeleridir. Bunlar kadılık ve baş kadılık yapmış kimselerdir. Özellikle 572/1176'da vefat etmiş olan Kemalattin baş kadı olmanın yanında baş müderrislik de yapmıştır.[1307] Aynı zamanda usulcü, dilci ve edebiyatçıdır. Birçok eser kaleme almıştır.[1308] Birçok da medrese kurmuş ve çok hoca yetiştirmiştir.[1309]

1300 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.249.
1301 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.249.
1302 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.252.
1303 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.249.
1304 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.252.
1305 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.254.
1306 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.255.
1307 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.255.
1308 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.256.
1309 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.256.

b. 578/1182'de vefat etmiş Nişaburlu Kutbettin:[1310] Ömrü vaaz vermek ve ders okutmakla geçmiştir. Müçtehit derecesinde şafi mezhebi fıkhına hakimdi. Dil ve edebiyat bilgisi de olan bu zat aynı zamanda bir fıkıh usulü uzmanıdır.[1311] "el-Hâdî" adlı eseri kaleme almıştır.[1312] Başka eserleri ve fetva kitapları da vardır.

c. İbn Asrun: Daha önce bu zattan bahsetmiştik. 585/1189'da vefat etmiştir. Medreselerde şeyhlik de yapmıştır. Birçok eser kaleme almış ve çok öğrenci yetiştirmiştir. Aynı zamanda hadisçidir.[1313]

2. Hanefi Mezhebi Alimleri:

a. Tacettin lakabıyla bilinen 562/1166'da vefat etmiş olan kürt asıllı şeyh Muhammed oğlu Lokman oğlu Abdülgaffar:[1314] Haleb'de yaşamıştır. Hanefi otorite kabul edilirdi döneminde. Alim ve şahsiyetli bir zattı. Manevi yönü de olan bu zat takvasıyla bilinirdi. Nureddin Zengi zamanında Haleb kadılığı yapmıştır. Fıkıh ve fıkıh usulü alanında birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan birisi de İmamı Azam'ın öğrencisi İmam Muhammed Şeybani'nin "el-Câmiü's-sağîr" adlı eserine yazdığı şerhtir.[1315] Hocasının kitabını da şerh etmiştir. Ayrıca fetva derlemeleri de vardır.

b. Kirmani namıyla meşhur 543/1148'de vefat etmiş olan Muhammed oğlu Abdurrahman Ruknettin: Tacettin'in hocasıdır. "el-Müfîd ve'l-Mezîd" adlı eseri vardır. Bu eser öğrencisi Tacettin tarafından şerh edilmiştir.[1316]

c. Serahsi namıyla meşhur büyük imam Muhammed oğlu Muhammed Razıyyüddîn: 571/1175'de Haleb'de vefat etmiştir. Mebsut adlı eserin sahibi Serahsi ile karıştırılmamalıdır.[1317] Gaznevi'den sonra O'nun görevini devralmış ve hocaların hocası olmuştur. Nuriye ve Hallâviye medreselerinde ders okutmuştur. "el-Muhît" başta olmak üzere kırktan fazla eser kaleme almıştır.[1318]

d. 587/1191'de vefat etmiş İmâm Kâşânî diye meşhur alim Ahmet oğlu Mesut oğlu Alaattin Ebubekir: Haleb'de yaşamıştır. Hallâviye medreselerinde ders okutmuştur. Bizans'a elçi olarak da gönderilmiştir.[1319] "Tuhfetü'l-Fukahâ" adlı

1310 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.257.
1311 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.258.
1312 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.258.
1313 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.258.
1314 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.256.
1315 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.259.
1316 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.260.
1317 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.260.
1318 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.260.
1319 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.256.

eserin sahibi Semerkandi'nin öğrencisidir. Hocasının kızıyla evlenmiştir. Bu kız aynı zamanda dönemin fetva veren kadınları arasında birinci sırada gelirdi.[1320] "el-Bedayi" yada "Tuhfe Şerhi" adıyla meşhur eserin sahibidir. Bu klasik bir eserdir. Kâşânî, hanımı Fatma ve kayınpederi Semerkandî, dönemin üç büyük fetva veren kimseleridir.[1321] Halk fetvalarına itibar ederdi.[1322]

3. Hanbelî Mezhebi Alimleri:

a. Harrânî diye bilinen Abdus oğlu Ali oğlu Ahmet oğlu Ammar oğlu Ömer Ahmet oğlu Hasan: 1116/1117 yılları arasında doğmuştur. Bağdat'ta okudu. Fıkıh ve tefsir alanında şeyh/otorite kabul edilir. Harran'a yerleşmiş ve burada derse başlamıştır. Etrafında çok öğrenci toplanmıştır. Ayrıca halka açık sohbetleri de çok kalabalık geçerdi. 559/1164'de genç yaşta vefat ettiğinde arkasında bir çok kitap ve talebe bırakmıştı. En meşhur eseri "el-Mezheb fi'l-mezheb"dir.[1323]

b. Şam asıllı olmakla birlikte Şirazlı adıyla şöhret bulmuş Ali oğlu Muhammed oğlu Abdulhavid Şerefülislâm: 498/1104'de doğmuş ve 586/1190'da vefat etmiştir. 20 yaşından ölünceye kadar okumuş okutmuş, kitap yazmış ve fetva vermiştir.[1324]

B. Sosyal Bilimler

Bu dönemde sosyal bilimlere de önceki dönemlerden daha az önem verilmiş değildir. Özellikle tarih ve coğrafya bu dönemde medreselerde ciddi seviyede okutulmuş sosyal alanlarda öğrenciler yetiştirilmiş ve eserler kaleme alınmıştır. Coğrafya ilmi genelde o zamanda seyyahlar tarafından yapılan araştırmalara dayanmaktaydı. Coğrafya bilgisi birkaç temel nedene dayalı olarak bu kadar önem görmekteydi. Bu nedenlerden bazıları şunlardır: İslam birliğini sağlamak amacıyla bölgeyi tanımak. Haçlıların gücü hakkında stratejik bilgiler edinmek. Yeni ürünler ve ticaret yolları bulmak. Tarih ise siyaset, ekonomi, hukuk ve askeri alanlarda tecrübe ve bilgi edinmek; bir de bu dönemde yapılanları kontrol ve kayıt altına almak için önemli görülmüştür. Bu dönemin belli başlı tarih kitapları; arşiv kayıtları, şahıs dosyaları, hatıralar ve günlükler, haçlı savaşı hatıraları, önemli olaylara dair şiirler gibi sistematik olmayan ve özel konulara ait kayıt ve belgeler tutmak şeklindeydi.[1325] Zengiler zamanında sosyal bilgiler alanında yapılan bazı faaliyetler şöyledir:

[1320] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.260.
[1321] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.261.
[1322] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.263.
[1323] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.263.
[1324] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.264.
[1325] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.317.

I. Kronolojiler (Tabakât) ve Biyografiler (Terâcim)

Uzun zaman boyunca tarihte bir yöntem olarak kullanılan kronoloji tutma, hatıra kaleme alma ve şahıslar hakkında bilgi toplama; hadis ve İslam tarihi başta olmak üzere İslami ilimlerin ve hatta sosyal bilimlerin, siyasi-askeri tarihin en önemli ve birinci elden kaynaklardır. Bu dönemdeki belli başlı tarihçiler şunlardır:

1. İbn Asâkir: Daha önce müderris ve hadisçi olarak da zikri geçmişti.
2. Hatîb el-Bağdâdî. 463/1070'de vefat etmiştir. Zengiler döneminden önce yaşamış olsa da İbn Asâkir'in hocası olduğundan önemlidir.[1326]
3. İsfehanlı İmâd: Daha önce bu zat hakkında da çeşitli vesilelerle bilgi vermiştik. 597/1201'de vefat etmiştir. Divanı ve tarih mecmuası vardır. Coğrafya atlası niteliğinde eserleri de vardır.[1327]
4. İbnü'l-Esîr: Hadisçiler arasında zikretmiştik. "El-Kâmil fi't-târih" adlı eseri döneme ait önemli bir kaynaktır. Bu eseri, bu çalışmamızda çokça kaynak olarak kullandık. "et-Târihu'l-bâhir fi'd-devleti'z-zengiyye" de önemli bir eser olup bu çalışmamıza kaynaklık etmiş değerli bir kitaptır. Başka eserleri de vardır. Eserlerinde 7.500 kişiye ait bilgi bulunmaktadır. Sahabe ve tabiinin hayatlarına dair de eserler kaleme almıştır.[1328]

II. Yerel ve Özel Tarih Çalışmaları

Bazı tarihçiler kendi hayat hikayelerine yada yaşadıkları/doğdukları bölgelere veya özel olaylara dair tarih kitapları da kaleme almışlardır.

1. İbnü'l-Kalâsânî: Asıl adı Hamza'dır. Babasının adı Esed'dir. Temim kabilesindendir yani Arap'tır. 555/1160'da vefat etmiştir.[1329] Medreselerde müderrislik ve idarecilik yapmıştır. Şair, edebiyatçı ve tarihçidir. Dımeşk asillerindendi. Aynı zamanda hat sanatıyla ilgilenmiştir. "Tarihi Dımeşk" adlı eserini kaynak olarak kullandık. Devletin resmi tarihçiliğini de yapmıştır. Haçlı beyliklerine dair de önemli bilgiler vermiştir. Uzun süre yaşamış ve sağlam şahsiyetli araştırmacı bir zattır. Bu yüzden çalışmaları güvenilirdir. Uzun süre yaşamış olması bilgi ve tecrübelerini de arttırmıştır.[1330]

1326 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.319.
1327 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.320.
1328 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.322.
1329 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.325.
1330 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.325.

2. İbnü'l-Esîr: Hadisçi ve tarihçi olarak zikrettiğimiz bu zat aynı zamanda müstakil ve özel tarih eserleri de kaleme almıştır. İslam tarihinde klasiklerden kabul edilir. 630/1233'e kadar yaşamıştır. "Târihu'l-Musul" ve "el-Bâhir fi'd-devleti'l-atabekiyye" adlı eserleri vardır. Sadece askeri ve siyasi olaylara değil sosyal ve ekonomik vakalara dair de kayıtlar tutmuştur.[1331]

III. Dünya Tarihi Çalışmaları

Bu tür çalışmalar iki türlüdür: Birincisi, bütün bir İslam tarihi çalışması, ikincisi ise genel dünya tarihi araştırmalarıdır. Cezerî, 630/1233'de vefat etmiştir. Dönemin otoritesi kabul edilir. İbnü'l-Esîr bu zatın çalışmalarına büyük değer verirdi. Büyük İslam tarihi kitabı vardır. Bu kitap, ilk Halife Hz. Ebubekir (ra) zamanından kendi dönemine kadarki dönemi içerir.[1332]

IV. Hatıratlar

Bazı tarihçiler sadece kendi dönemlerine ait İslam tarihi veya dünya tarihi kitapları kaleme almışlardır.

1. Şizrli Mukallit: 584/1180'de vefat etmiştir. Aynı zamanda değerli bir alim ve sufiydi. "el-İ'tibâr" adlı eseri meşhurdur ve değerli bir kaynaktır. Bu eser, Zengilerin sosyal ve ekonomik faaliyetlerine ve haçlı-Müslüman ilişkilerine dair önemli bilgileri ve yorumları içermektedir.[1333]
2. İsfehanlı İmâd: Bu zata yukarda değinmiştik. "el-Berk" adlı eseri dönemin tarihi kayıtlarını içermektedir.[1334]

V. Coğrafya Eserleri ve Seyahatnameler

Seyyahlar ve onların kaleme aldıkları seyahatnameler, dönemin en değerli ve otantik coğrafya kaynaklarıdır. Mesela İbn Havkal, Mesudî, Makdisî, İdrisî, İbn Batuta, İbn Cübeyr gibi şahıslar, İslam tarihi boyunca uzun seyahatler yapıp seyahatnameler kaleme alan şahsiyetlerdir. Bu seyahatnameler, genelde devlet adamlarının desteğiyle yapılmış resmi faaliyetlerdir. Seyahatlerde, halklar ve kültürler, diğer inançlar, toprak ve ürün çeşitleri, ticaret ve sosyal hayat, siyasi ve ekonomik yaşam gibi konular incelenmiştir. Bazı seyyahlar, atlaslar ve haritalar da hazırlamışlardır. Tüccarlar da coğrafya çalışmalarına kaynaklık etmiş kimse-

1331 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.326.
1332 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.328.
1333 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.329.
1334 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.330.

lerdir. Seyyahlar ve tüccarlardan bazıları aynı zamanda resmi elçi hatta istihbarat görevleri de yapmışlardır. Bir diğer önemli kültür elçileri ise resmi elçilerdir.[1335]

Seyyahlar, gittikleri bölgelerdeki her şeyi kayıt altına almakla kalmamışlar aynı zamanda bunlara yorumlarını da ilave etmişlerdir.[1336] Herevî: 611/1215'de vefat etmiştir. En meşhur Zengi dönemi seyyahlarındandır.[1337] Aslen Heratlıdır. Musul'a yerleşmiştir. Ömrünün çoğunu seyahatle geçirmiştir. Suriye, Şam, Orta Asya, Hicaz, Yemen, Mısır, Bizans ve Kuzey ve Orta Afrika'yı dolaşmıştır.[1338]

C. Matematik, Astronomi ve Diğer Mühendislikler

Müslümanların en fazla değer verdiği iki teknik bilim, matematik ve astronomidir. Matematikte ise genelde aritmetiğe (Hesap ilmi) önem verilmiştir. Bu iki ilme önem verilmesinin en temel nedeni İslam dini ve inancıdır. Şöyle ki:

I. Matematik

Matematik deyince birden fazla bilim dalını içine alan geniş bir ilim yelpazesi anlaşılır. Aritmetik, cebir, geometri, teknik ve mekanik ilimleri bu dönemde matematik içinde araştırılmakta ve öğretilmekteydi. Bu dönemde belli başlı bazı matematikçiler yetişmiştir. Bu ilme önem veren kimseler, şehir şehir gezerek ünlü matematikçilerden ders dinlemişlerdir.

Müslümanların bu ilme önem vermelerinin birkaç gerekçesi vardır. İlk gerekçe, zekatın hesaplanması ve toplanmasıdır diyebiliriz. Bir diğer önemli gerekçe, miras taksimidir. İslam dininin en fazla önem verdiği meselelerden birisi olan miras taksimi, birden fazla değişkeni içinde barındıran epeyce karmaşık bir sistemdir. Bu yüzden Müslümanlar Allah'ın bu emrini eksiksiz ve yerinde uygulamak için matematiğe önem verdiler. Matematiğe önem verilmesinin bir başka nedeni kıble tayini ve namaz vakitlerinin tespit edilmesi gereğidir.

Dönemin en meşhur matematikçisi 639/1242'de vefat etmiş olan Mavsilî'dir. Çağının önemli matematikçilerini tek tek ziyaret edip onlardan dinlediklerini de not almıştır. Birçok risale/makale kaleme almıştır. Şam'da yaşamıştır. Geometri ve mimaride de üstat kabul edilir.[1339] Eserleri günümüze ulaşmış olup İstanbul ve Patalonya'da yazma nüshaları mevcuttur.[1340]

1335 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.331.
1336 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.333.
1337 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.332.
1338 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.333.
1339 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.336.
1340 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.336.

II. Gök Bilimleri

Çok eski bir bilim dalı olan gök bilimleri o dönemde iki başlık altında incelenmekteydi. Astronomi (ilmü'n-nücûm) ve astroloji (ilm-i ahkâmi'n-nücûm). Astronomi, uzay ve gezegenleri, yıldızları ve güneşin hareketlerini inceleyen bir bilim dalıdır. Ayrıca astronomi ile uğraşanlar namaz vakitleri ve dünya haritaları hazırlamışlardır.

O dönemde astroloji de günümüzdeki gibi yanlış anlamda (falcılık ve kahinlik) amacıyla olmayıp; yıldızların ve güneşin hareketlerinden bilimsel sonuç çıkarmaya çalışan kimselerin yaptığı işe denirdi. Müneccim, günümüzdeki gibi kahin anlamında değil gök bilimleri ile uğraşan bilim adamlarına verilen addır. Astroloji ile uğraşan bilim adamları mevsimleri hesaplarlardı. Bu hesaplamalardan ise bir tablo (zîç) çıkarırlardı. Ayrıca bu alimler, vakitlerin ve mevsimlerin hesaplanmasında, hava durumu ve iklim çalışmalarında büyük yararlıklar sağlamış değerli kimselerdir. Yine karada ve denizde yön bulmaya yarayan aletleri de bu bilim adamları geliştirmiştir.

Gök bilimleri ile uğraşan kimselerin bir başka önemli görevi; rüzgarları ve yağmurları takip etmek, olası doğal felaketleri araştırmaktı. Bu kimseler, güneşin ve yıldızların hareketlerine göre hava ve iklim tahminlerinde bulunuyorlardı.[1341]

Dönemin en büyük gök bilim araştırmaları merkezi, Nureddin Zengî tarafından Musul'da inşa ettirilmiştir. Bu merkezde ise İbn Yunus diye meşhur Kemalettin Musa görev yapmıştır.[1342] Bizans ve haçlılardan da bu zata çözmesi için birçok mesele havale edilmiştir.[1343] **İbn Yunus, 1624'de ölmüş olan Galileo'dan 450 sene önce, dünyanın şekline ve hareketlerine dair ve güneş sistemi hakkında ayrıntılı araştırmalar ve hesaplar yapmış; hayret uyandıran çizimlerde bulunmuştur.**[1344]

D. Tıp ve Eczacılık

I. Tıp

Tıp bilimi, insan sağlığının korunmasını hedef alan bir ilim dalıdır. Hem ruh hem de beden sağlığını korumak için çalışan tıp, bu nedenle hastalıkları ve tedavi yollarını da araştırmıştır.[1345] Şifa aramak dini bir vecibedir. Bu yüzden has-

[1341] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.337.
[1342] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.339.
[1343] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.339.
[1344] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.341.
[1345] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.342.

talıkları da bilmek gerekmektedir. Tıp için, Müslümanların uğraştığı en eski bilim dalıdır diyebiliriz. O dönemde Bîmâristân adıyla hastaneler ve sağlık araştırma merkezleri kurulmuştur. Bîmâristânlar hem hastane hem klinik hem de bir nevi üniversite görevini yürütmüşlerdir. Bu dönemde devlet eliyle birçok hastane kurulduğu gibi hayırseverler tarafından da hastaneler inşa ettirilmiştir. Genelde vakıf olan hastanelerde sağlık hizmetleri ücretsiz yürütülmekteydi. Hatta kimsesiz ve fakir hastaların geçimleri de yine bu vakıflar tarafından sağlanmış; ihtiyacı olanlara maaş bağlanmıştır.

Bu dönemde devletin ve halkın desteğine bağlı olarak bir sürü doktor ve tıp uzmanı yetişmiş, çeşitli araştırmalar yapılmış ve eserler kaleme alınmıştır.

1. İbnü'l-hakîm: Dönemin en meşhur tıpçısıdır. 570/1174'de vefat etmiştir.[1346] Hem doktor olarak çalışmış hem de tıp eğitimi vermiştir. Nureddin Zengî, kendisini sağlık işlerinden sorumlu olarak görevlendirmiştir. O da bizzat kendi planlar yaparak hastaneler inşa ettirmekle işe başlamış daha sonra da tıp eğitimi veren sistemli kurumlar yaptırmıştır. Tıp eğitiminde okutulmak için yine bizzat kendisi öncülük etmek amacıyla kitaplar kaleme almıştır.[1347]
2. Mağribî: 676/1189'da vefat etmiştir.[1348] Değerli ve çalışkan bir zattır. Samimi ve alim bir adamdı. Çok çalışmış çok eser kaleme almıştır. Bir sürü talebe yetiştirmiştir. Ömrü hastaları tedavi etmekle geçmiştir diyebiliriz. Uzun ve bereketli bir ömür sürmüştür. Eczacılık alanında da araştırmalar yapmış ve bunları yazıya dökmüştür. Çok çalışmaktan hastalanmıştır. Ömrünün son yıllarında ancak birisinin yardımıyla dükkanına gidebiliyordu. Vefatına yakın gözlerini de kaybetmiştir.[1349] Hipokrat'ın tıp kitabına şerhler ve eleştiriler yazmıştır. Ayrıca İbn Sînâ'nın "Kanun" adlı kitabını da şerh etmiştir.[1350]

II. Eczacılık

İlaç araştırmaları ve ilaç yapımı ile ilgilenen bilimdir. O dönemde ilaçlarda öncelikle otlar kullanılırdı. Buna ilaveten hayvansal maddeler, madenler ve kimyasal katkılar da kullanılmıştır. Eczacılar aynı zamanda kimya ile de ilgilenmiş[1351]; madenciliğin de gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Eczacıların araştırdığı en önemli konulardan birisi de hastalıkların sebepleri ve hastalığa yol açan şeylerin

[1346] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.343.
[1347] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.343.
[1348] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.343.
[1349] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.343.
[1350] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.345.
[1351] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.346.

tespitiydi. Bir başka önemli konu, hastalıklara nasıl teşhis konulacağı ve yanlış tedavilerin nasıl engelleneceği meselesiydi.

1. Mağribî: Yukarda adı geçen ve tıp ile de ilgilenen bu zat aynı zamanda eczacıydı.[1352]
2. Bağdâdî: Asıl adı Ahmet oğlu Ali'dir. 610/1213'de vefat etmiştir. "el-Muhtârât fi't-tıb" adlı bir eseri vardır. Başta yiyecekler ve sağlıklı beslenme olmak üzere hastalıkların tedavisi ve ilaç yapımı üzerine çalışmaları vardır.[1353]

25. İBN ASÂKİR VE HAÇLILARA KARŞI MÜCADELEDEKİ ROLÜ

Zehebî'ye göre İbn Asâkir; alim, zahid, şahsiyetli, Kur'an hafızı ve aynı zamanda hadiste hafız mertebesinde (Hadis ilminde 100.000 hadisi senediyle ezberleyene muhaddis, 300.000 hadis ezberleyen alime ise hafız ünvanı verilirdi.) ve müceddid (bidatlerle ve sapık fikirlerle mücadele eden ve fitnelere karşı koyan) bir zattır. Şamlıdır. Büyük Şam Tarihi adıyla bir eseri vardır. Şafii mezhebi imamlarındandır.[1354] Babası da hocadır. Asıl adı Ali idi.[1355] Zamanında otorite kabul edilirdi. Hem halk hem de devlet kendisine güvenirdi. Diğer alimlerin de saygısını kazanmıştır. Fakat kibirli değildi. Mütevazi bir zattı. Birçok kitap kaleme almış bir çok talebe yetiştirmiştir. Medreseler, darulhadisler ve dergahlar inşa ettirmiştir. Basiretli ve zeki bir adamdı.[1356] Cemaatle namazı terk etmemiştir. Her Cuma gününe bir hatim okurdu. Bazı ramazanlarda her gün bir hatim okuduğu da gelen rivayetler arasındadır. Şam camiinin doğu minaresinde her ramazan itikafa girerdi. Çokça nafile namaz kılar, tespih ve zikirlerini ihmal etmezdi. Nefis muhasebesinde bulunurdu.[1357] İdarecilere nasihatte bulunurdu. Halkı teftiş eder gördüğü ahlaksız ve yanlış işlere müdahale ederdi. Doğruyu söyleme konusunda kimseden çekinmezdi.[1358]

En yakın arkadaşı olan Ebû Sa'd es-Sem'ânî'nin nakline göre çok geniş bir bilgi sahibiydi. Kültürlüydü. Hafızası çok güçlüydü. Aynı zamanda kıraat ve tefsir de bilirdi. Fetva verirken ince ve hassastı.[1359] Bilmediklerini sormaktan çe-

[1352] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.346.
[1353] el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.364.
[1354] El-Muhtârât, 2/210/236.
[1355] Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/554.
[1356] Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/555.
[1357] Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/556.
[1358] Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/565.
[1359] Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/569.

kinmezdi. İbn Neccâr'a göre ise büyük hadisçilerden birisidir.[1360] Büyük hadis alimi Suyûtî'ye göre de büyük imamdı. Şam'ın en değerli hadisçisi ve alimiydi. Hadiste otorite kabul edilirdi. Güvenilir bir ravidir.[1361]

I. Nureddin Mahmut Zengî'ye Fikri Alanda ve İnanç Boyutunda Kaynaklık Etmesi

Bu zatın hayatı Nureddin Zengî'nin yanında cihat etmekle geçmiştir. Nureddin, kendisine değer verir, her işi kendisine danışırdı. Ümmetin birliğinin tesis edilmesinde ve haçlılara karşı cihatta; Nureddin'i teşvik eden ve destekleyen bu zat olmuştur. Nureddin'in isteğiyle "Cihatla İlgili Kırk Hadis" adlı bir çalışma yapmıştır. Nureddin'e sürekli nasihat eder, morali olmadığında moral verir, dua ederdi. Devlet adamlarına da nasihatlerde ve dualarda bulunurdu. Önemli toplantılarda daima Nureddin'i desteklemiş ve doğru karar vermesine yardımcı olmuştur.[1362]

İbn Asâkir; İslam birliğinin sağlanması için Zengî ailenin saltanatının sahih olduğu ve şer'an da bu ailenin desteklenmesi gerektiğine dair fetvalar verdi. Bu fetvalar birçok küçük beyliğin Zengilere tabi olmasına ve halkın da Nureddin'e gönülden biat etmesine vesile olmuştur. İbn Asâkir'e göre Zengiler, Allah'ın emirlerini uygulamakta ve haçlılara karşı mücadele etmekteydi. Ayrıca sapık görüşlü mezheplere karşı da ehlisünneti savunmaktaydılar. Bu yüzden onlara itaat etmek ve desteklemek farzdı.

Bu alim zatın bir başka büyük hizmeti; hem haçlılara hem de bozuk fikirlere karşı askeri, siyasi ve fikri mücadelenin meşru hatta farz olduğunu bütün Müslümanlara anlatmasıydı. Onun fetvası ve vaaz u irşatlarıyla insanların kalbine cihat ve ümmetin birliği fikri yerleşmiştir.[1363] İbn Asâkir'in cihat ve ümmetin birliğine dair delil getirdiği hadislerden birkaçına burada yer vermek istiyoruz.

1. Efendimiz SAV'e hangi amelin Allah katında en değerli ve en kolay kabul olan olduğu sorulduğunda "Allah'a iman etmektir" buyurmuşlardır. Sahabe-i Kiram, "Sonra hangisidir" diye sordular. Efendimiz (s.a.v.), "Sonra Allah ve dini yolunda gayret etmek ve cihatta bulunmaktır" diye cevap verdiler. Sahabenin sorusunda devam etmesi üzerine "Sonra da şartlarına uygun yapılmış hacdır." buyurdular.[1364]

1360 Tarihu Dımeşk, 1/95.

1361 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/562.

1362 Tarihu Dımeşk, 1/60.

1363 İbn Asâkir ve Devruhu fi'l-cihâdi zıdde's-salîbiyyîn, s.108.

1364 Müslim, 83 numaralı hadis.

2. Sahabeden birisi hangi amelin daha hayırlı olduğunu sordu. Peygamberimiz (s.a.v.), "Allah'a iman etmek ve O'nun uğrunda cihat etmektir" buyurdular. Sahabi, hangi köleyi azat etmenin en güzel olduğunu sorduğunda ise "efendisine en iyi hizmet eden ve en pahalı köleyi azat etmen" cevabını verdiler. Sahabi "Peki ya buna gücüm yoksa" diye sual buyurduğunda "Zayıfa yardım edersin. Eğer buna da gücün yoksa insanlara zarar vermezsin. İnsanların senin elinden ve dilinden emin olmaları da senin için sadakadır." cevabını verdiler.[1365]
3. Yine benzeri bir suale Efendimiz (s.a.v.), en güzel ibadetin vaktinde kılınan namaz olduğunu; daha sonra ise Allah yolunda ve Allah rızası için cihat etmenin olduğunu buyurdular.[1366]
4. Ebû Said el-Hudrî'den nakledilmiştir. Efendimiz (s.a.v.); "Ey Ebû Saîd! Kim Allah'ı rab olarak gönülden kabul eder, İslam'ı da can u gönülden kabul edip emirlerine uyarsa ve bir de Muhammed'i peygamber olarak tanırsa, cennet kendisine vacip olur." buyurmuşlardır. Ebû Saîd buna çok sevinmiş ve aynı müjdeyi tekrar etmesini istemiştir. Efendimiz (s.a.v.) de müjdesini aynen tekrarlamıştır. Efendimiz (s.a.v.), bu defa bir ilavede bulunarak; "Fakat bir şey daha vardır ki bu şey, cennetlik bir adamın derecesini yüz kat daha yükseltir. Her derece arasında yer ve gökyüzünden daha fazla mesafe vardır." buyurdular. Ebû Saîd ra, bu şeyin ne olduğunu sorduğunda Peygamber Efendimiz (s.a.v.), "o şey cihattır" diye cevap vermiştir.[1367]
5. Yine benzer bir rivayeti dokuzuncu hadis olarak rivayet etmiştir.[1368]
6. Bir hadisi şerifte de Efendimiz SAV, insanların en hayırlısının, yaya yada binekle Allah yolunda cihat ederken kendisine ölüm gelen adam olduğunu müjde etmişlerdir.[1369]
7. Bir hadisi şerifte ise, bütün insanların öldüklerinde amel defterlerinin kapanacağını fakat Allah yolunda nöbet tutanın defterinin kıyamete kadar açık olduğunu ve bu deftere sürekli sevap yazılacağını müjdelemiştir.[1370]
8. "Allah yolunda bir gün nöbet tutmak, dünya ve içindeki her şeyden daha değerlidir."[1371] Bu hadisin devamında savaş için hazırlık yapmak ve at yetiştirmenin dini bir vecibe olduğuna dair rivayetler de vardır.

[1365] Buhârî, 2518 numaralı hadis.
[1366] Sahîhu İbn Hıbbân, 1476 numaralı hadis.
[1367] Müslim, 1884 numaralı hadis.
[1368] Buhârî, 2790 numaralı hadis.
[1369] Sünenü'n-Nesâî, 6.cilt 11 ve 12. Hadisler.
[1370] Sünenü Saîd bin Mansur, 2414 numaralı hadis.
[1371] Buhârî, 2892 numaralı hadis.

9. "Kim Allah rızası için cihat etmek üzere bir at yetiştirirse, o atın tüyü ve her şeyi kıyamet günü sevap olarak yazılır."[1372]
10. "Allah yolunda cihat etmek için at besleyene ve yularını tutana müjdeler olsun." [1373]

II. İbn Asâkir'in Bütün Şehirlerin ve Küçük Beyliklerin Değerli İnsanlarını ve Güzel Taraflarını Bir Araya Getirmesi

İbn Asâkir, haçlılara karşı mücadelenin sistemli ve devamlı olabilmesinin insanların şuurlandırılması ve birbirleriyle kaynaması gerektiğinin farkındaydı. Bu nedenle değişik kültürlerde olan insanların teşvik edilmesi gerekiyordu. Bunu sağlamak için insanların güzel taraflarının tespit edilmesi gerekiyordu. Bu nedenle "Kudus'ün Faziletleri", "Askalan Halkının Güzel Tarafları", "Müslümanların Üstün Vasıfları", "Şehitlik Yolunda Gayret Edenlerin Takvası ve İbadetleri" gibi birçok eser kaleme almıştır. Böylece hem insanları taltif ediyordu hem de onların güzel vasıflarını kullanarak bu insanları cihada teşvik etmekteydi. Böylece insanlar Allah yolunda cihat için birbirleriyle yarışa girmişlerdi. Böylece yeni nesil, kendi örf ve gelenekleri ile atalarının İslam'a hizmetlerini öğrenmiş oluyordu.[1374]

Bu konuda eser kaleme alan sadece İbn Asâkir değildir. Mesela Fıkıhçı Sem'ânî, "Şam'ın Fazileti"; Hanbeli Alim Sa'dî "Suriyelilerin Güzel Özellikleri", yine fıkıhçı İzzettin Sülemî, "Suriye Halkının Müslümanlara Örnek Vasıfları" gibi daha başka eserler de yazılmıştır.[1375] Bu alimler, kaleme aldıkları bu eserlerle; haçlıların tek amacının Müslümanların inancını yıkmak olmadığını; İslam alemindeki şehirleri kültür ve tarihi mirasıyla tamamen harap etmek arzusunda olduklarına da dikkat çekmişlerdir. Haçlılar, bölgede İslami olmayan bir kültür ve medeniyet kurmak istiyorlar ve böylece bölgede kalıcı bir devlet kurmayı planlıyorlardı.[1376]

Nureddin Zengî de bu çalışmaları teşvik etmekte, yazılan eserler karşılığında hediyeler ve makamlar vermekteydi. İbn Asâkir, halkın örf ve geleneğinden istifade ederek onlardan İslam'a hizmet için istifade etmeyi planlayan örnek bir şahsiyettir. Hatta bu çalışmalar, bu alanda öncü ve ilk sayılabilir.[1377]

1372 Buhârî, 2853 numaralı hadis.

1373 Buhârî, 2887 numaralı hadis.

1374 Mevkıfu Fukahâ-i Şâm ve Kudâtihâ mine'l-gazvi's-salîbî, s.108.

1375 Mevkıfu Fukahâ-i Şâm ve Kudâtihâ mine'l-gazvi's-salîbî, s.108.

1376 el-Hayâtü'l-İlmiyye Fi'l-Ahdi'z-Zengî, s.79.

1377 Mevkıfu Fukahâ-i Şâm ve Kudâtihâ mine'l-gazvi's-salîbî, s.109.

III. İbn Asâkir'in, Nureddin Zengî'yi "Cihadın Sistematik ve Devamlı Olması" Hususunda Sürekli İkaz Etmesi ve Desteklemesi

İbn Asâkir, sufi yönü de olan ibadetine düşkün bir zat idi. Makam ve dünya hırsı yoktu. Fakat buna ilaveten, alimlerin ifa etmesi gereken fikri ve siyasi rolün de bilincindeydi. O dünyaya tamah edilmemesi gerektiğini biliyordu. Fakat Müslüman, dünyadan sorumluydu zira Allah'ın yer yüzündeki halifesiydi. Bu yüzden bozuk inanç ve zulümle mücadele etmek gerekiyordu. Bir alime, bu işlere karışmadan inzivaya çekilmek yakışmazdı. Nureddin'in Şam'ı fethetmesinde büyük emeği olan İbn Asâkir, Mısır'ın fethedilmesi için de Nureddin'i teşvik etmiştir.

Nureddin Mahmut, değerli ve bilgili bir kumandandı. Askeri ve siyasi tüm projelerini bilgi ve uzmanlık üzerine inşa ediyordu. İstişaresiz hiçbir iş yapmaz; her işi uzmanlarına verirdi. Devlet adamlarının ve halkın şuurlu ve bilgili olmasını isterdi.[1378]

İşte tam bu noktada İbn Asâkir'in büyük hizmetleri olmuştur. Fakat burada çift yönlü bir hizmetin olduğunu unutmamak gerekiyordu. İbn Asâkir'in; halkın cihada teşvik edilmesinde ve eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinde katkısı inkar edilemez. Fakat şayet Nureddin Zengî, İbn Asâkir'e destek olmayıp kendisini görevlendirmeseydi; İbn Asâkir'in böyle bir hizmeti ifa etmesi mümkün olmazdı. Devlet adamına da yakışan zaten budur. Devlet adamları, alimleri ve diğer ehil insanları kollayıp gözetmeli, desteklemeli ve arkalarında olmalı, onları halka hizmet etmeye teşvik etmeli ve yönlendirmelidir. İlim adamları da kendi köşelerine çekilmek yerine halka ve devlete hizmet etmelidir.[1379]

İbn Asâkir, arkasına devlet desteğini alarak önce devlet kurumlarının ve devlet adamlarının ıslah edilmesine dair görüşlerini beyan etmiştir. Sonra da başta komutanlar olmak üzere askerlerin bilinçlendirilip eğitilmesine önem verdi. Kurup idare ettiği medrese ve diğer eğitim kurumlarından başka camilerde de halkı irşat edip bilgilendirdi. Kendisine bağlı hocalardan da benzeri taleplerde bulundu. Bununla da yetinmeyip eğitimin daha sistemli, yaygın ve kalıcı olması için kitaplar yazdı ve yazdırdı.[1380]

1378 İbn Asâkir ve Devruhu fi'l-cihâdi zıdde's-salîbiyyîn, s.46.
1379 İbn Asâkir ve Devruhu fi'l-cihâdi zıdde's-salîbiyyîn, s.48.
1380 İbn Asâkir ve Devruhu fi'l-cihâdi zıdde's-salîbiyyîn, s.48.

IV. İbn Asâkir'in Vefatı

İbn Asâkir 571 Recep/Ocak 1176 pazartesi günü vefat etti. Namazını büyük alim Nişaburlu Kutbettin kıldırdı. Cenazesinde Selehaddin Eyyûbî de bulundu ve babasının yanına defnedildi.[1381]

Bu zattan Allah razı olsun. Allah kendisine rahmet eylesin. Ömrü İslam'a, devletine ve ümmete hizmetle geçmiştir. O, alimleri bir araya getirerek hem devlet hizmetlerinde hem de haçlılara ve ismaililere karşı mücadelede bir cephe oluşturmuştur. Bununla da yetinmeyip; Zengilerin kurmaya çalıştığı askeri ve siyasi birliğe de katkıda bulunmuştur. Zengilere karşı olan İslami grupları ikna etmiş aykırı sesleri susturmuştur. Böylece Zengiler döneminde daha önce kaybolan İslam birliği yeniden kurulmuş, sapkın fırkalar kontrol altına alınmış ve haçlılar defedilmiştir.[1382]

[1381] İbn Asâkir ve Devruhu fi'l-cihâdi zıdde's-salîbiyyîn, s.48.
[1382] İbn Asâkir ve Devruhu fi'l-cihâdi zıdde's-salîbiyyîn, s.70.

YEDİNCİ KONU

Şeyh Abdulkâdir Geylânî'nin Davet ve Islah Alanındaki Gayretleri

Haçlı seferleri dönemini ele aldığımız bu derslerimizde dikkat çeken hususlardan biri de Sultan Nureddin ve Sultan Selahaddin'in başarılarında çok sayıda alimin etkili oluşudur. Hilafetle ilgili olanlar, halkla ilgili olanlar ve daha başka unsurlarla ilgili olanlar. Hilafet merkezi bu dönemde İlk Selçuklular döneminde olduğu gibi güçlenmeye başladı. Başta Yahya b. Hübeyre döneminde olmak üzere Abbasi yönetim unsurları da aynı şekilde güçlenmeye başladı. İnşallah yeri geldiğinde bu hususa değineceğiz. İnşallah Abdülkadir Geylanî'nin davet ve ıslah alanında yaptığı çalışmaları anlatacağız. Onun çalışması İmadüddin ve Nureddin Mahmud dönemlerine denk gelmektedir.

Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin çalışmaları Sultan Nureddin'in önderlik ettiği cihad ve mukavemet hareketinin önemli destek birimlerinden biri olmuştur. Zira onun çalışmaları hem geniş halk kitlelerine yönelikti ve hem de Abbasi hilafet merkezi Bağdat'ta idi. O dönemde insanlar şahsiyeti yüce manevi bir öndere ihtiyaç duyuyorlardı. İnsanlar, daveti, vaazları ve halleriyle insanlara yeniden şekil verecek, onları yeniden yapılandıracak ve toplum tabakaları arasındaki kopuklukları giderecek birine şiddetle muhtaçtılar.[1383] Nefislerdeki imanı uyandıracak, ahiret inancını diriltecek, kalplerdeki Allah sevgisini harekete geçirecek birine, âli himmetlere yönlendirecek birine, sahih ilmi tahsil için, Allah'a ibadet için, O'nun rızasını kazanmak için gayrete getirecek ve O'nun yolunda yarıştıracak birine, tam tevhide ve halis dine yönlendirecek birine şiddetle muhtaçtılar.[1384] İşte o kişi

---

1383 Ricalü'l-Fikri ve'd-Davet, 1/235

1384 A,g,e. 1/237

hicri beşinci asrın sonlarında zuhur eden Şeyh Abdülkadir Geylanî oldu. Dini liderliği teslim aldı ve yaklaşık bir asır Allah'a davet yolunda tek başına emsalsiz bir mücadele sergiledi. İslam alemindeki etkisi büyüktü.[1385]

Zengi'lerle birlikte, itikadi, fikri, iktisadi ve içtimai meselelere dair sorumlulukların üstesinden gelmek ve Şam bölgesinde haçlılara karşı mücadele verecek neslin yetiştirilmesine katkıda bulunmak için medrese kurdu.[1386] Abdülkadir Geylanî kendisinden öncekilerin ortaya koyduğu ilim ve tecrübelerden istifade etti. İstifade ettiği kişilerin başında ıslah ve tecdit tarihinde büyük başarılar gösteren İmam Gazali geliyordu. Bu hususu Selçuklu Devleti'ne dair olan kitabımda uzun uzun ele aldım. O (Gazali), Yunan felsefesinin hücumlarına, Batıni inkarcılığa ve ulemanın sapkınlığına karşı İslamı müdafaa eden kişi oldu.[1387] Şeyh Abdülkadir Geylanî, Gazali'nin çalışmalarından ve mirasından istifade etti. Onun öğretilerini halkın, ilim talebelerinin ve ulemanın kolaylıkla anlayabileceği ve uygulayabileceği basit bir programa dönüştürdü.

Bu hususta Dr. Macid el Geylanî şöyle diyor; Gerçek şu ki; Abdülkadir Geylanî'nin tatbik ettiği terbiye metodu dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu metodun Gazali'nin teklif ettiği metodun etkisi altında olduğu görülür. Şeyh Abdülkadir talebe ve müritlerin ilmi, ahlaki ve içtimai cihetten yetiştirilmesini hedefleyen mütekâmil bir program ortaya koydu. Bu programla o, onların emri bi'l amruf nehyi ani'l münker görevini de en iyi şekilde yapabilecek şekilde yetiştirilmelerini hedefliyordu. Şeyh Abdülkadir'in ismini taşıyan tekkelerde de bu programın tatbikatına yönelik imkanlar mevcuttu. Zira orada talebe ve müritlere yönelik tatbiki dersler ve ameller işleniyordu.[1388]

Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin şahsiyeti, medresesi ve öğretileri Zengiler ve Eyyübiler döneminde ümmetin uyanmasına gözle görülecek büyük bir etki yapmıştır. Bu sebeple inşallah onun şahsiyetini, medresesini ve öğretilerini anlatıp aydınlatmaya çalışacağız.

26. İLMİ NESEBİ VE HOCA TALEBİYLE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ YOLCULUKLAR

A. İsmi

Abdülkadir b. Ebu Salih Musa Cengi Dost b. Ebu Abdullah b. Yahya ez Zahid b. Muhammed b. Davud b. Musa b. Abdullah b. Musa b. Abdullah el Mahz b.

[1385] A,g,e. 1/239
[1386] Lâ Tarika Gayra'l Cihad Litahriri'l Mescit 325
[1387] Ricalü'l-Fikri ve'd-Davet, 1/235
[1388] Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin; Lâ Tarika Gayra'l Cihad adlı eserden naklen 339

Hasan el Müsenna b. Hasan b. Ali b. Ebî Talip (ra).[1389] Bazıları onun Ali b. Ebî Talip (ra)a nispetini kabul etmemektedir.[1390] Öyle görünüyor ki doğru olan; onun, Müminlerin Emiri Ali b. Ebî Talip (ra)ın nesebine mensup oluşudur. Zira buna karşı çıkanların hem sayıları az ve hem de ileri sürdükleri deliller zayıf iken diğerlerinin ise hem sayıları çok ve hem de delilleri kuvvetli bulunmaktadır.[1391]

B. Künyesi ve Lakabı

Siyer ve biyografi kitapları onun künyesi ve nispeti hususunda ittifaka yakın bir oranda hemfikirdirler. Künyesini Ebu Muhammed olarak, nispetini de Ceylanî ya da Cîlî olarak kaydetmişlerdir.[1392] Lakaplarına gelince; çok sayıda ayrı hususu işaret eden lakaplara sahiptir. Bu lakaplar, günümüzde ilim alanında başarı gösteren ve bu alandaki üstünlükleri kabul edilen alimlere ve sair ileri gelenlere verilen ödüllere ve madalyalara benzemektedir. Ona verilen lakaplardan biri 'İmam'dır. Bunu ona Sem'ânî vermiş, şöyle demiştir; O, kendi asrında Hanbelilerin imamı ve şeyhidir. İbni Recep de bunu ondan nakledip kullanmıştır.[1393] Ona verilen lakaplardan biri de 'Şeyhu'l İslam'dır. Bu lakabı ona Zehebî vermiştir.[1394]

C. Doğumu

Şeyh Abdülkadir, Ceylan beldesinde dünyaya gelmiştir. Ceylan; Taberistan'ın arka taraflarında bulunan dağınık beldelere denilmektedir. Oralara Geylan da denilmektedir. Bu sebeple ona; Cîlî, Ceylanî ve Geylanî denilmektedir. Doğum tarihi hicri dört yüz yetmiş birdir.[1395] Hicri dört yüz yetmiş yılında doğduğunu söyleyenler de olmuştur.[1396]

D. İlim Talebi ve Bu HUsustaki Yolcululukları

Şeyh Abdülkadir Geylani hicri 488 yılında on sekiz yaşında olduğu halde doğum yeri Ceylan'dan Bağdat'a gitti. Bağdat'ta çok sayıda meşhur alimle görüştü, çeşitli ilimlerde onlardan istifade etti. Sonunda çeşitli ilimlerde ilim sahibi oldu. Zehebi onu 'Şeyh, İmam, Alim, Zahid, Arif, Önder, Şeyhu'l İslam, Evliyalar rehberi,

---

1389 Siyeru A'lâm'i-Nübelâ, 20/439; Eş Şeyh Abdülkadir el Geylani 27
1390 Ez-Zeyl Alâ Tabakati'l-Hanabile,, İbni Recep 1/290
1391 Eş Şeyh Abdülkadir Geylani, Saîd el Kahtânî 28
1392 A,g,e. 28
1393 A,g,e. 28
1394 Siyeru A'lâm'i-Nübelâ, 20/439
1395 A,g,e. 20/439
1396 Behcetü'l Esrar, Şatnûfî 88

Dinin ihya edicisi olarak nitelendirmektedir.[1397] İbni Recep de Zeylü Tabakati'l Hanabile adlı eserinde onu Asrın şeyhi, Ariflerin önderi, Meşayihin sultanı, Makamlar, kerametler, ilimler ve maarifler sahibi olarak nitelendirmektedir.[1398] Otuz iki yıl ilim öğrenmekle meşgul oldu. Farklı şeriat ilimlerini okudu ve daha sonra hicri 520 yılında tedris ve vaaz kürsüsüne oturdu.[1399] Uzun geçen talebelik yılları esnasında geçim zorluğu çekti. Mahrumiyet acılarına katlandı. Bu zorluklar onu ilim öğrenme hususundaki azminden döndüremedi.[1400] İbni Recep bu hususa dair çektiği sıkıntıları bizzat onun ağzından naklediyor; Nehir kıyısında bulunan keçiboynuzu, baklagiller kırıntıları ve marul yapraklarından yiyerek yaşıyordum. Bağdat'ta pahalılık alıp yürümüştü. Günlerce yemek yemediğim zamanlar olurdu. Bir gün şiddetli açlık sebebiyle marul yaprağı ve baklagiller gibi insanların yemeyip attığı şeyleri araştırmak üzere çıktım, gücümü toparlamak için buna ihtiyacım vardı. Her nereye gittiysem başkalarının beni geçtiğini gördüm. Bir şey bulsam insanlar ona hücum ediyor, ben de utancımdan onu bırakıyordum. Yürüyerek şehir merkezine döndüm. Bağdat'taki kokucular çarşısındaki Yasin mescidine vardım. Tamamen bitap düşmüştüm. Doğru dürüst yürüyemiyordum. İçeri girdim ve bir köşeye düştüm. Ölümle yüz yüze gelmiştim. O esnada yabancı bir genç elinde ekmek ve kebap olduğu halde içeri girdi ve oturup yemeye başladı. Ağzına her bir lokma götürüşünde açlık sebebiyle benim de ağzım açılıyordu. Derhal nefsime karşı çıktım ve ona 'Bu ne hâl?' dedim. Sonra da 'Ya Allah yardım eder ya da burada ölür kalırım.' Dedim. O arada yabancı genç bana döndü ve beni gördü. Sonra da bana 'Kardeşim, Bismillah de, ye.' Dedi. Ben kaçındım. Allah için yememi söyledi. Nefsim ileri atıldıysa da ona muhalefet ettim. Yine Allah için yememi söyledi. Bu defa güçlükle yedim. Bu arada genç bana soru sormaya başladı. Ne iş yapıyorsun? Nerelisin? Kimlerdensin? Diye sordu. Ona ilim talebesi olduğumu ve Geylan'lı olduğumu söyledim. Bunun üzerine bana 'Ben de Geylan'lıyım.' Dedi. Sonra da 'Buralarda Abdülkadir adında Geylan'lı bir genç varmış, onu tanıyor musun?' dedi. Ben 'O benim.' Dedim. Birden irkildi ve yüzünün rengi değişti. Sonra da ' Vallahi, yol azığım yanımda olduğu halde Bağdat'a varmıştım. Seni soruşturdum, ancak kimse bana yardımcı olamadı. Bu arada yol harçlığım tükendi. Üç gün bir şey yemedim. Sonunda ölmemek için sana gönderilen bu paranın bir kısmıyla bu ekmeği ve kebabı satın almak mecburiyetinde kaldım. Afiyetle ye. Bu senin malın. Şimdiye kadar benim misafirimdin, şimdi de ben senin misafirinim.' dedi. Ona 'Ne bu?' diye sordum. Bana 'Annen benimle

1397 Siyeru Alâmi Nübelâ 20/439
1398 Zeylü Tabakati'l Hanabile 1/290
1399 A,g,e. 1/291
1400 Eş Şeyh Abdülkadir el-Ceylânî,32

birlikte sana sekiz dinar gönderdi. O paradan bir kısmıyla bunu satın aldım. Senden özür diliyorum.' Dedi. Onu susturdum ve ona gönlünü hoş tutmasını söyledim. Yiyeceğin geri kalanını ve bir de paradan bir kısmını yol harçlığı yapması için ona verdim. O da onu kabul etti ve oradan ayrıldı.[1401]

E. Hocaları

1- Ebu Saîd el Mübarek b. Ali el Mahremî; Hanbelilerin hocası idi. Kadı Ebu Ya'lâ'dan fıkıh öğrendi. Ezc kapısındaki medreseyi inşa ettirdi. Ondan sonra o medresede -bazı tadilatlar ve yenilikler yaptıktan sonra- öğrencisi Şeyh Abdülkadir Geylani ders verdi. İffet sahibi saygın biriydi. Dünyevi imkanları genişlemiş, bir ev ve bir hamam inşa ettirmiş, bir de çiftlik kurmuştu. Hicri 513 yılında vefat etti.

2- Ebu'l Vefa Ali b. Akîl b. Abdullah el Bağdadî; İmam, Allâme, Hanbelilerin şeyhi, kelamcı, eserler sahibi. Hicri 431 yılında doğdu. İşlek bir zekası vardı. Bilgide okyanus, fazilette hazine gibiydi. Kendi döneminde eşi benzeri yoktu.[1402] Zehebî onun şu sözünü nakletmektedir. Allahu Teala beni geçliğimde bir çok hususta muhafaza etti. Muhabbetim ilme odaklandı. Asla ve asla oyun ve eğlenceye yeltenmedim. Ancak ilimde benim gibi olanlarla düşüp kalktım. Şu an seksen yaşındayım. Bendeki ilim öğrenme aşkı yirmi yaşında olduğum dönemden daha fazla. On iki yaşında buluğa erdim. Bu gün gücüm kuvvetim azalsa da ne hafızamda, ne düşüncemde, ne ezberleme gücünde ve ne de gözlerimin keskinliğinde bir zayıflama görmüyorum.[1403] İbnu'l Cevzî şöyle diyor; İbni Akîl dindar biriydi. İki oğlu ölmüş, şaşılacak derecede bir sabır göstermişti. Cömertti, bulduğunu infak ederdi. Hicri 513 yılında vefat ettiğinde geriye kitaplarından ve giydiği elbiselerden başka bir şey bırakmadı.[1404] Zehebî, İbni Akîl'in sözünü Sıbtı İbnu'l Cevzî'den naklediyor; Hacca gitmiştim, Hac esnasında kırmızı bir ipe dizili inci bir gerdanlık buldum. Bu arada yaşlı kör biri gerdanlığı bulana yüz dinar vereceğini ilan ediyordu. Gerdanlığı ona verdim. Bana 'Dinarları al.' dedi. Ancak ben onları almaktan imtina ettim. Daha sonra Şam tarafına gidip Kudüs'ü ziyaret ettim. Oradan Bağdat'a gitmek üzere yola çıktım. Haleb'de bir mescide sığındım. Acıkmıştım. Cemaat beni öne geçirdi. Onlara namaz kıldırdım. Sonra da bana yemek yedirdiler. Ramazanın ilk günüydü. Bana 'İmamımız öldü, bu ay bize namazı sen kıldır.' dediler. Dediklerini yaptım. Bana ' İmamımızın bir kızı var, onunla evlen.' dediler. Ben de onunla evlendim. Onunla bir yıl birlikte yaşadım ve bir

1401 Zeylü Tabakati'l Hanabile 1/298
1402 Siyeru A'lâm'i-Nübelâ, 19/428
1403 Eş Şeyh Abdülkadir el-Ceylânî,38
1404 Siyeru A'lâm'i-Nübelâ, 19/446

erkek çocuğumuz oldu. Nifas günlerindeydi, hastalandı. Yanına gittiğimde boynunda o kırmızı ipe dizili inci gerdanlığı gördüm. Ona 'Bunun bir hikayesi var, sana anlatayım.' dedim. Anlatırken ağlamaya başladı ve 'Allah'a and olsun ki o sensin. Babam gözyaşları içinde Allah'a dua eder ve 'Allah'ım, kızıma, gerdanlığı bana geri veren adam gibi birini nasip et.' derdi. Allahu Teala onun duasını kabul etti.' dedi. Daha sonra eşim öldü ve ben de gerdanlıkla birlikte diğer mirası alarak Bağdat'a gittim.[1405]

3- Hammad b. Müslim ed Debbas; Şeyh Abdülkadir onun talebelerindendi.[1406] İbni Teymiyye, Geylanî'yi ve şeyhi Hammad'ı övüyor, şöyle diyordu; Şeyh Abdülkadir, onun şeyhi Hammad ed Debbâs ve sair meşayih –Allah onlardan razı olsun- istikamet üzere olan şeyhlerdi. Onların muradı Allah'ın iradesi idi. Başka bir şeyi arzu etmezlerdi. Onlar ancak Hakkın muradı üzere fiil işlerlerdi.[1407]

4- Ebu Muhammed Cafer b. Ahmed el Bağdadî es Serrâc; Diğer meşayihin kendisine dayandığı muhaddis şeyh. Kendi hattıyla çok sayıda kitap yazdı. Güvenilir biriydi, çeşitli ilimlere dair eserler telif etti. İnsanlar onu gördükleri ve ondan nakillerde bulundukları için iftihar ederlerdi. Hem takva sahibiydi, hem de ilimde dirayet ehli biriydi. Güvenilir, salih bir alimdi. Hicri 417 yılında doğdu, 500 yılında vefat etti.[1408]

5- Ebu Abdullah Yahya b. İmam Ebu Ali el Hasan b. Ahmed b. El Benna el Bağdadî el Hanbelî; Hafız Abdullah b. İsa el Endelusî onu metheder, ilim, fazilet ve güzel ahlak sahibi biri olduğunu, malayaniyi sevmediğini, mescit inşa ettirdiğini ve vaktinin büyük kısmını mescitte geçirdiğini zikretmektedir. Hicri 453 yılında doğdu, 531 yılında vefat etti.[1409]

Abdulkadir Geylânî hazretlerinin kendilerinden ilim öğrendiği ve kendilerinden büyük ölçüde etkilendiği meşhur şeyhleri bunlar.[1410]

F. İlmi Konumu

Şeyh Abdülkadir ve benzerleri şer'i şerife bağlılıkları ve şer'i şerifi manevi zevklere takdim etmeleri sebebiyle kendi zamanlarında yaşayan meşayihin ileri gelenlerinden oldular. Yine onlar heva, heves ve nefsani arzuların esiri olmamaları sebebiyle kendi dönemlerinde meşayihin ileri gelenlerinden oldular.

1405 Siyeru A'lâm'i-Nübelâ, 19/447
1406 19/449
1407 Fetavay-ı İbni Teymiyye 10/455
1408 Siyeru A'lâm'i-Nübelâ, 19/228
1409 A,g,e. 20/6
1410 Eş Şeyh Abdülkadir el-Ceylânî,43

Kadı Ebu Abdullah el Makdisî şöyle demektedir; Üstadımız Muvaffakuddin İbni Kudame'nin şöyle dediğini işittim; Hicri 561 yılında Bağdat'a girdiğimizde ilim, amel, hâl ve fetva hususlarında reis, Şeyhu'l İmam Muhyiddin Abdülkadir idi. İlminin çokluğu ve sabrının genişliği sebebiyle ilim talebeleri ona gidiyordu. Güzel vasıflar ve güzel haller onda toplanmıştı. Ondan sonra onun bir benzerini daha görmedim. Onda yok yoktu.[1411]

Vaktinin çoğu insanlara dinlerini öğretmek için geçiyordu. Seviyeleri farklı farklı insanlar onun derslerine katılıyorlardı. Oğlu Abdülvehhab şöyle demektedir; Babam –rahmetullah aleyh- haftada üç kere sohbet ederdi. Cuma günü sabah, Salı günü akşam ve tekkede Pazar günü sabah. Onun meclislerine alimler, fakihler, meşayih ve sair kişiler gelirdi. İnsanlara tam kırk yıl sohbet etti. Sohbetlere hicri 521 yılında başladı, 561 yılında bitirdi. Medresede tedris ve fetva faaliyetlerini tam otuz üç yıl yürüttü. Bu faaliyetlere hicri 528 yılında başladı, 561 yılında bitirdi. Onun sözlerini tam kırk kişi kaleme alıyordu.[1412] Onun zekasına ve sorun çözme kabiliyetine gelince; Abdürrezzak'ın bu hususta naklettikleri onun bu hususa dair kabiliyetini göstermektedir. Acem illerinde bir mesele çözülememiş, halli için Bağdat'a gönderilmişti. Bağdat'taki alimler de bu meseleye cevap bulamamışlar, sadra şifa bir fetva verememişlerdi. Mesele şu idi; adamın biri, Allah'a ibadet şekillerinden herhangi biriyle dünyada tek olarak amel etmemesi durumunda hanımını boşamıştı. Bu adam hangi ameli işlemeliydi ki karısı boş olmasın?

Abdülkadir Geylanî hazretlerinin oğlu anlatıyor; "Sorunun yazılı olduğu kağıdı babama getirdiler. O da sorunun cevabını beklemeksizin o kağıda yazdı. Orada şöyle diyordu;' Mekke'ye gider, tavaf alanı onun için boşaltılır ve o orada tek başına bir tavaf (yedi dönüş) yapar ve sözünün gereğini yerine getirir.' Oğlu devam ediyor; Cevabı alan kişi derhal Bağdat'ı terk etti, o gece Bağdat'ta kalmadı."[1413] İbni Recep, Ez Zeyl Alâ Tabakati'l Hanabile adlı eserinde onun biyografisini verirken şöyle demektedir;" Asrın şeyhi, ariflerin önderi, meşayihin sultanı, dönemindeki tarikat erbabının efendisi, Muhyiddin Ebu Muhammed, manevi makamların, kerametlerin, ilimlerin, marifetlerin ve meşhur hâllerin sahibidir."[1414] İbnu'l Cevzî de ondan bahsederken şöyle demektedir;" Vaaz yoluyla insanlarla sohbet etti. Zühdü meşhurdu. Kendine ait bir suskunluğu vardı. Bağdat suru yakınlarında oturur, meclisinde çok sayıda kişi tevbe ederdi."[1415]

1411 Ez-Zeyl Alâ Tabakati'l-Hanabile,, İbni Receb 1/294

1412 Behcetü'l Esrar 95

1413 Ez-Zeyl Alâ Tabakati'l-Hanabile, 1/294

1414 A,g,e. 1/290

1415 A,g,e. 1/291; Eş Şeyh Abdülkadir 69

27. AKİDEYİ AÇIKLAMADAKİ YÖNTEMİ

Allah'ın rahmeti üzerine olsun akidesini açıkça beyan ederdi. Vaaz meclislerinde ve ders halkalarında şu ibareyi çokça tekrar ederdi; İtikadımız selefi salihinin ve sahabenin itikadıdır.[1416] Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin eserlerini inceleyen kişi onun, itikadi meseleler başta olmak üzere bütün meselelerde açık ve net bir üslup kullandığını görür. Onun üslubunu kısaca şöyle özetleyebiliriz;

1- İtikadi meseleleri açık ve kolay anlaşılır bir üslupla arz ederdi. Kapalı ifadelerden hoşlanmaz, açık ve anlaşılır bir üslup kullanırdı. İman hakkındaki tarifi bunun bir örneğidir.[1417] Şöyle demektedir; "İman; dil ile ikrar, kalp ile tasdik, organlarla amel etmektir. Taat ile artar, isyan ile noksanlaşır. İlim ile güçlenir, cehalet ile zayıflar. Allahu Teala'nın tevfikıyle vuku bulur."[1418]

2- Kur'an ayetlerinin ve hadisi şeriflerin delalet ettiği manalar dışına çıkmazdı. Allahu Teala'nın isim ve sıfatları hakkındaki tutumu buna örnektir. Şöyle demektedir; "Kitap ve sünnetin dışına çıkmayız. Ayet ve hadisi okur, onlarda ifade edilen şeylere inanır, sıfatlara dair keyfiyeti Allahu Teala'nın ilmine havale ederiz."[1419]

3- Şeyh Abdülkadir Geylani Allahu Teala'dan Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat mezhebi üzere olduğu halde ruhunu almasını niyaz ederdi. Şöyle derdi; İmam Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş Şeybanî –Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun, Allahu Teala bize onun mezhebi üzere olduğumuz halde ruhu teslim etmeyi ve onun zümresi içinde olduğumuz halde haşredilmeyi nasip etsin- şöyle demiştir."[1420] Yine şöyle derdi; "Bidate sapmadan sünnete tabi olun, selefi salihinin mezhebine uyun, dosdoğru yol üzere yürüyün."[1421]

4- Allahu Teala'nın sıfatlarına dair Allah'ın Kitabında ve Rasulünün sünnetinde varit olmayan hususlarda müspet ya da menfi yönde konuşmaz, kendini tutardı.[1422] Nitekim şu sözü bunu ifade etmektedir; "Allahu Teala ve sıfatları hakkında O'nun ve Rasulünün demediği bir şeyi demekten Allah'a sığınırız."[1423]

5- Şeyh Abdülkadir Geylanî itikadi meseleleri ele alırken kelamcıların yöntemlerinden uzak durmuş ve onların ilmine güven duymamıştır. O ilmi, bazı kişilerin

---

1416 Siyeru A'lâm'i-Nübelâ, 20/442; Eş Şeyh Abdülkadir 62
1417 Şeyh Abdülkadir Geylanî, Kahtânî 70
1418 Gunye, Abdülkadir Geylanî 1/62
1419 Şeyh Abdülkadir Geylanî, Kahtanî 72
1420 Gunye, Geylanî 1/55
1421 El Fethu'r Rabbanî Onuncu Meclis 35
1422 Şeyh Abdülkadir Geylanî 78
1423 Gunye, Geylanî 1/57

içine düştüğü dalalet kaynağı olarak görmüştür. Bu sebeple Gunye adlı eserinde İmam Ahmed'in şu sözünü nakletmiştir; Bu hususta ben bir şey demiyorum. Bu hususta Allahu Teala'nın kavlinden ya da Nebi (as)dan ya da ashabı kiramdan ya da tabiinden nakledilenden başkasını kabul etmiyorum. Bu hususta indî söz söylemek iyi bir şey değildir. Allahu Teala'nın sıfatları hususunda 'nasıl?' ve 'niçin?' soruları sorulmaz. Bu soruları şüphe edenden başkası sormaz.[1424]

İşte Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin akıde hususundaki görüşlerinin özeti budur.

28. ŞEYH ABDULKADİR GEYLÂNÎ'NİN İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ

A.İman

Şeyh Abdülkadir şöyle demektedir; "İman; dil ile ikrar, kalp ile tasdik, organlarla amel etmektir."[1425] Başka bir yerde de şöyle demektedir; "İman; Söz ve ameldir. Söz iddiadır, amel ise onun ispatıdır. Söz bedendir, amel ise onun ruhudur."[1426]

İmanın artması ve eksilmesi; Şöyle demektedir; "İman; dil ile ikrar, kalp ile tasdik, organlarla amel etmektir. Taat ile artar, isyan ile eksilir."[1427] Bu hususta şu ayeti kerimeleri delil olarak getirir. 'İman edenlere gelince bu onların imanını artırır ve onlar bununla sevinip müjdelenirler.'[1428] 'Allah'ın ayetleri onlara okunduğu zaman bu onların imanını artırır ve onlar rablerine tevekkül ederler.'[1429] 'İman edenlerin imanını artırsın, hem ehli kitabın ve hem de müminler şüpheye düşmesinler.'[1430]

İman ve İslam arasındaki fark; Şeyh Abdülkadir şöyle demektedir. Her iman İslamdır, ancak her İslam iman değildir. Bu hususta şu ayeti kerimeyi delil olarak göstermektedir; "Bedeviler dedi ki; İman ettik. De ki; Siz iman etmediniz. Ancak İslam olduk, deyin. İman henüz kalplerinize girmiş değildir."[1431] Yine İslam, iman ve ihsandan bahseden Cibril hadisini delil olarak göstermektedir.[1432]

1- Büyük günah işleyen kişinin hükmü; Şeyh Abdülkadir Geylanî bu hususta da Ehl-i Sünnet itikadı üzere gitmiş ve büyük günah işleyen kişinin dinden

---

1424 Gunye, Geylanî 1/56
1425 Gunye, Geylanî 1/62
1426 Şeyh Abdülkadir Geylanî 89
1427 Gunye, Geylanî 1/62
1428 Tevbe 124
1429 Enfal 2
1430 Müddessir 31
1431 Hucurat 14
1432 Buharî 50; Gunye 1/62

çıkmayacağını ifade etmiştir. Büyük günah işlediği için fasık olduğunu, ahiretteki durumunun ise Allah'ın dilemesine kaldığını, dilerse azap edeceğini, dilerse bağışlayacağını söylemiştir. İman üzere öldüğü müddetçe tekfir edilemeyeceğini ifade etmiştir.[1433] Şöyle demiştir; "İman sahibi olduğu halde büyük günah işlediği için cehenneme atılan kişi orada ebedi kalmaz. Bilakis oradan çıkar. Onun hakkında cehennem dünya hapishanesi gibidir. Cürmü kadar orada kalır, daha sonra Allahu Teala'nın rahmetiyle oradan çıkar ve orada ebedi kalmaz."[1434] Başka bir yerde de şöyle demiştir; "Mümin kişi büyük küçük günahlardan birçoğunu işlese de tekfir edilmez. Mümin olarak öldüğü müddetçe tevbesiz olarak ölse de bu böyledir. Onun işi Allah'a kalmıştır. Dilerse onu affeder, sonra da cennete sokar, dilerse onu cehenneme sokar da azap eder. Durumu bize ayan olmayan kişi hakkında Allah ile kulu arasına girilmez."[1435]

2- Tevhid-i rububiye; Şeyh Abdülkadir Geylanî Allahu Teala'yı tanımanın fıtri olduğunu ve bunun da yerinin nefis olduğunu söylemiştir. Bu duygunun beşeri nefisten kaynaklandığını ifade etmiştir.[1436] Şöyle demektedir; "Nefis tamamıyla rabbine tabi, O'na bağlıdır. Zira onu yaratan ve onu inşa eden O'dur. Dolayısıyla O'na kulluk etmeye muhtaçtır."[1437] Nefislerde ve kainatta yayılı bulunan kevnî ayetlere işaret etmekte ve bu ayetlerin fıtri tanımadan sonra geldiğini bildirmektedir.[1438] Şöyle demektedir; "Yaratıcının ayet ve delillerle kısaca tanınmasına gelince; O tektir, herkes O'na muhtaç O hiçbir şeye muhtaç değildir, Doğurmamıştır, doğrulmamıştır, hiçbir şey O'na denk değildir.[1439] O'nun misli gibi hiçbir şey yoktur. O işiten ve görendir.[1440] Onun eşi benzeri yoktur. Yardımcısı, destekçisi yoktur. Ortağı ve veziri yoktur. Danışmanı ve eşi yoktur.[1441] Allah'ı tanıma müslümanın fıtratında olsa da mahlukat üzerinde araştırma yapması ve düşünmesi yaratıcıya karşı onun imanını ve yakinini artırır.[1442] Şeyh Abdülkadir Geylanî bu hususu başka bir yerde de ifade etmekte, şöyle demektedir; Allahu Teala'nın sanatı O'na delalet etmektedir. Zira O'nun sanatı üzerinde düşünmek kişiyi yaratıcıya götürür. Yakin sahibi müminin iki zahirî iki de batınî gözü vardır. Zahirî gözleriyle Allahu Teala'nın yeryüzünde yarattığı şeyleri görür. Batınî

1433 Gunye, Geylanî 1/65
1434 A,g,e. 1/65
1435 A,g,e. 1/65
1436 Şeyh Abdülkadir Geylanî 116
1437 Futûhu'l Gayb, Geylanî, Onuncu Makale 21
1438 Şeyh Abdülkadir Geylanî 116
1439 İhlas 1-5
1440 Şûra 11
1441 Gunye, Geylanî 1/54
1442 Şeyh Abdülkadir Geylanî 116

gözleriyle de göklerde yarattığı şeyleri görür.[1443] Yine şöyle demektedir; "Akıllı kişi önce nefsinin özelliklerine ve yapılandırılmasına, sonra da sair mahlukata bakmalı ve bu şekilde yaratıcısına yol bulmalıdır. Zira bütün bunlar bir yaratıcıya ve hikmet içeren bu kudret hikmet sahibi birine delalet etmektedir."[1444]

3- Tevhid-i Uluhiyye; Şeyh Abdülkadir Geylanî bu tevhide de değinmiş ve İslama girmek isteyen kişinin Kelime-i Tevhidi söylemesi gerektiğini ve Allahu Teala'nın birliğine inanarak sair dinlerden teberri etmesi gerektiğini beyan etmiştir.[1445] Şöyle demiştir; "İslam dinine girmek isteyen kişiye evvel emirde gereken şey, Kelime-i Şehadet getirmek, İslamdan başka dinlerden teberri etmek ve Allahu Teala'nın birliğine kalben inanmaktır."[1446]

Başka bir yerde de Allahu Teala'nın, kullarını tevhide ve itaate çağırdığını, şirk ve günahtan da sakındırdığını zikretmektedir.[1447] Şöyle demektedir; "Allah, kullarını vaad ve tehditle tevhide ve taate çağırmakta, aleyhlerine olacak hususlarda onları sakındırmakta, uyarmakta ve korkutmaktadır."[1448] Şeyh Abdülkadir Geylanî emir ve nehiylere uymaksızın söylenen Kelime-i Tevhidin makbul olmayacağını zikretmiş, kişinin bundan istifade edemeyeceğini söylemiştir. Şöyle demiştir; Allah'tan başka ilah yoktur dediğinde bir iddiada bulunmuş oluyorsun. Sana 'Delilin var mı?' denir. Delil de; emir ve nehiylere uymak, bela ve musibetlere sabretmek, kadere razı olmak... İşte iddianın delili budur.[1449]

4- İbadetin kabul şartları; Şeyh Abdülkadir Geylanî ihlas ve ibadetin zaruretinden bahsetmiş ve Kelime-i Şehadetin ve amelin ancak iki şartla kabul olunacağını beyan etmiştir.[1450] Şöyle demiştir; "İhlas olmadan ameller kabul olunmaz. Kısaca, mücerret söz ancak amelle, amel de ancak ihlas ve sünnete uygun oluşuyla kabul olunur."[1451]

Başka bir yerde de şöyle demiştir; "Buraya kadar zikrettiğimiz ve zikredeceğimiz namaz, oruç, kurban, zikir ve sair ibadetler ancak ve ancak riya ve gösterişten uzak bir şekilde ihlas ve samimiyet ile kabul olur."[1452] Şeyh daha sonra bu hususta şu ayeti kerimeleri delil getirmiştir; 'Halbuki onlar ancak şununla

1443 El Fethu'r Rabbanî, Geylanî 16
1444 Futûhu'l Gayb, Geylanî 113
1445 Şeyh Abdülkadir Geylanî 128
1446 Gunye 1/2
1447 Abdülkadir Geylanî
1448 Gunye, Geylanî 1/146
1449 El Fethu'r Rabbanî 10
1450 Şeyh Abdülkadir Geylanî 134
1451 El Fethu'r Rabbanî 134
1452 Gunye, Geylanî 2/66

emrolunmuşlardı. Muvahhid olarak dini Allah için halis kılarak yalnız Allah'a ibadet etsinler.'[1453] Dikkat edin Halis din ancak Allah'a aittir."[1454] Daha sonra ilim ehlinden bazı kişilerin ihlasın tarifine dair sözlerini nakletmiştir. Said b. Cübeyr'den 'İhlas; kulun dinini ve amelini Allah'a mahsus kılması, dinde O'na eş koşmaması ve amelinde de kimseye gösteriş yapmamasıdır.' Sözünü nakletmiştir.

Fudayl b. İyaz'dan da 'İnsanlar yüzünden ameli terk etmen riya, insanlar için amel etmen şirktir. İhlas ise Allahu Teala'nın bu iki şey sebebiyle seni cezalandıracağından korkmandır.' Sözünü nakletmiştir.[1455] Şeyh, gösterişten ve kendini beğenmekten uzun uzun sakındırmıştır. Bunu da tehlikenin büyüklüğü ve bu tehlikenin içine düşmenin kolaylığı sebebiyle yapmıştır. Şöyle demiştir; "Her abid arif kula gereken, her halukârda gösteriş ve kendini beğenmekten sakınmaktır. Zira nefis habistir. Nefis, sapkın düşüncelerin, alçak şehvetlerin, kul ile Hak arasına giren lezzetlerin kaynağıdır. Şeyh daha sonra gösterişi yasaklayan delilleri saymıştır. "Vay haline o namaz kılanların ki onlar namazlarından gafildirler. Gösteriş yaparlar ve en ufak bir yardıma bile mani olurlar."[1456]

"Münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların hilelerini ve oyunlarını bozar. Onlar namaza kalkarken üşene üşene kalkarlar. Müminlere gösteriş yaparlar. Yoksa aslında Allah'ı pek az hatırlarlar. Onlar müminlerle kafirler arasında bocalayıp dururlar. Ne onlara bağlanırlar, ne de bunlara. Her kimi de Allah şaşırtırsa sen ona hiçbir yol bulamazsın."[1457] Şeyh bu hususta hadisi şeriflerden de delil getirmiştir; "Kıyamet günü bir kişi getirilip cehenneme atılır, bağırsakları karnından dışarı çıkmış olduğu halde değirmen taşının etrafında döndüğü gibi onların etrafında döner. Oradakiler 'Ey falan kişi bu ne haldir sen dünyadayken bizlere iyiliği emrederdin ve kötülükten sakındırmaya çalışırdın?' derler. O, 'doğrudur: Ben size marufu emrederdim, münkerden de sakındırırdım fakat kendim yapmazdım' der."[1458]

5- İbadet çeşitleri;

Dua; En büyük ibadet çeşitlerinden biri dua ve Allah'a ilticadır. Zira duada kulluğun alametleri açıkça görülür. Duada zillet, fakr ve ihtiyaç arz edilir. Dua ancak Allahu Teala'ya edilir. Bu sebeple Allahu Teala kendisine dua etmekten imtina edip kibirlenenleri cehenneme sokmakla tehdit etmiştir. Şöyle buyurmuştur; "Rabbiniz dedi ki Bana dua edin size icabet edeyim. Kibre saparak Bana

1453 Beyyine 5
1454 Zümer 3
1455 Gunye, Geylanî 2/67
1456 Maûn 4-7
1457 Nisa 142,143
1458 Müslim 2989; Gunye, Geylanî 2/68

kulluk etmekten geri duranlar aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir."[1459] Şeyh Abdülkadir Geylanî dua esnasında dikkat edilmesi gereken adaptan bahsetmekte, şöyle demektedir; Duada adap; elleri kaldırmak, Allaha hamd edip Nebi (s.a.v.)e salavatı şerife getirdikten sonra da ihtiyacı arz etmektir.[1460]

Tevekkül; Tevekkül, ibadetin köklü esaslarından biridir. Tevekkül, sadık müminin özelliklerindendir. Nitekim Allahu Teala şöyle buyurmaktadır; "Müminler o kişilerdir ki Allah anıldığında kalpleri titrer, ayetleri kendilerine okunduğunda imanları artar ve onlar Allah'a tevekkül ederler."[1461] Şeyh Abdülkadir Geylani tevekkülü şöyle tarif etmektedir; "İhlasın hakikati ameller karşılığında bir şey istememektir. Tevekkül de bunun gibidir. O da Çalışmaya değil Rablerin Rabbine teslim olmaktır."[1462] O bu sözüyle, kişinin, kendi gücüne kuvvetine, imkanına ve çalışmasına güvenmemesini, bilakis Allahu Teala'ya ve O'nun gücüne kuvvetine güvenmesi gerektiğini ifade etmektedir. O bu sözüyle sebeplere sarılmayı terk etmeyi kastetmemektedir. Bilakis onlara hakkıyla sarılmayı, sonra da Allah'a tevekkül etmeyi kastetmektedir. Şöyle demektedir; "Sebebe hakkını ver, sonra tevekkül et ve amel kapısında otur."[1463] Sebeplere sarılmak tevekküle mani değildir. Zira Allahu Teala sadece kendisine güvenilip kendisine tevekkül edilmesini emrettiği gibi sebeplere sarılmayı da emretmiştir. Nitekim hurma ağacını silkelemesi için annesine hitap eden İsa (as)dan bahsederken bunu ifade etmiştir. "Hurma dalını kendine silkele ki üzerine taze olgun hurma dökülsün."[1464] Allahu Teala, Hz. Meryem ağacı silkelemeden de taze olgun hurmayı yere düşürmeye kadirdi.[1465] Yine oğullarına farklı kapılardan şehre girmeleri için nasihat eden Yakup (as)dan bahsederken de bunu ifade etmiştir. "Ey Oğullarım, (Mısır'a) bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Bununla beraber sizden Allah'ın takdirini çevirecek de değilim. Hüküm ancak Allah'ındır. Ben O'na güvenip dayandım. Güvenip dayanmak isteyenler de ancak O'na güvenip dayansınlar."[1466] Hz. Yakup Allah'a tevekkül ettiği halde oğullarına sebeplere sarılmayı da emretmiştir. Nazara gelmesinler diye onlara şehre farklı kapılardan girmelerini emretmiştir.[1467] Tirmizi'de Enes b. Malik (ra)den nakledildiğine

---

1459 Mümin 60
1460 Gunye, Geylanî 1/40
1461 Enfal 2
1462 Behcetü'l Esrar 122
1463 El Fethu'r Rabbanî 167
1464 Meryem 25
1465 Şeyh Abdülkadir Geylanî 141
1466 Yusuf 67
1467 Şeyh Abdülkadir Geylanî 141

göre adamın biri Resulüllah (s.a.v.)e geldi ve 'Ya Resulüllah deveyi bağladıktan sonra mı tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim? diye sordu. Rasulullah (s.a.v.) ona 'Bağla, sonra tevekkül et.' Buyurdu.[1468]

Korku ve Ümit; Bu ikisi, Allahu Teala'nın emrettiği ve sahibini övdüğü ibadetlerdendir. Korku hakkında şöyle buyurmuştur; "Rabbinin makamından korkanlar için iki cennet vardır."[1469] Ümit hakkında da şöyle buyurmuştur; "İnanıp hicret eden ve Allah yolunda uğraşıp didinenlere gelince onlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah çok affedici, çok merhametlidir."[1470] Şeyh Abdülkadir korku ve ümitten bahsetmiş, şöyle demiştir; "Ümidi korkusuna galebe çalan zındıklaşır, korkusu ümidine galebe çalan ise ye'se düşer. Selamet bu ikisinin dengeli olmasındadır."[1471] Bu denge, İmam Ahmed'in de işaret ettiği şeydir; 'Mümine gereken korku ve ümidi eşit tutmaktır.'[1472] Korkunun miktarını İbni'l Kayyım şöyle tahdit etmektedir; 'Kişiyle haramlar arasına giren şeydir. Haddin aşılması durumunda kişinin ye'se ve ümitsizliğe düşmesinden korkulur.' İbnu'l Kayyım bu hususta İbni Teymiyye'den şu sözleri duyduğunu ifade etmektedir; "Sevilen korku seni Allah'ın haram kıldığı şeylerden uzak tutanıdır."[1473] Ümit hakkında da İbnu'l Kayyım şöyle demektedir; "Kim bir şeyi ümit ederse ona üç şey gerekir; İstediği şeyi sevmesi, onu kaybetmekten korkması ve imkan dahilinde onu elde etmeye çalışması. Bu üç şeyden birine bile sahip olmayan ümit ümit değil, kuruntudur. Ümit bir şey, kuruntu ise başka bir şeydir. Ümit eden kişi korkar. Nitekim Allahu Teala ihsan sahiplerini korku ile, günahkârları da korkusuzlukla vasıflandırmıştır."[1474]

Tevhidi bozan şeyler; Şeyh Abdülkadir Geylanî bütün nasihatlerinde tevhide davet etmiş ve şirke düşmekten sakındırmıştır. Şöyle demiştir; "Allah'ı birleyin, şirke düşmeyin." Başka bir yerde de şöyle demiştir; "İhlas sahibi olun, şirke düşmeyin. O'nun eşiğinden ayrılmayın. Başkasından değil, O'ndan isteyin. Yardımı da başkasından değil, O'ndan isteyin. Başkasına değil, O'na dayanın, O'na güvenin."[1475]

Kelam Sıfatı; Kelam sıfatı kelam türünden olması itibarıyla Zâtî sıfatlardan, Allah'ın irade ve sıfatına taalluku itibarıyla da Fiilî sıfatlardandır. Kelam

1468 Süneni Tirmizî 2519
1469 Rahman 46
1470 Bakara 218
1471 El Fethu'r Rabbanî 91
1472 Mesailü İmam Ahmed 2/178
1473 Şeyh Abdülkadir Geylanî 144; Medaricü's Salikin 1/511
1474 El Cevabu'l Kâfî, İbnu'l Kayyım 46
1475 El Fethu'r Rabbanî 151

sıfatı hiçbir şekilde Allahu Teala'dan zail olmaz. O, dilediği zaman, dilediği şekilde konuşur. İşitilen bir sesle konuşur, Kullarından dilediği kişiler O'nu işitirler. Nitekim Musa (as) O'nu vasıtasız bir şekilde işitmiştir. Meleklerden ve Resullerden dilediği kişiler O'nu işitmiştir. Yine cennete girecek olan müminler de –İnşallah biz de onlardan biri oluruz- O'nu işitecekler. Şeyh Abdülkadir Geylânî bu sıfatın varlığını ikrar ediyor ve bunu inkâr edenlere de 'Ey Bidatçi!' diye hitap ediyor.[1476] 'Ben Allah'ım' sözünde o sözü söyleyenin başkası olduğu söylenemez. Rabbimiz Azze ve Celle Mütekellimdir. Konuşur, dilsiz değildir. Bu sebeple Allahu Teala Musa (as) ile konuşmasıyla ilgili olarak 'Allah Musa ile konuştu.'[1477] Buyurmuştur.[1478]

Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin Kur'an-ı Kerim hakkındaki itikadı; "Şeyh Abdülkadir bu mühim meselede de görüşünü beyan etmiş, Kur'an-ı Kerimin, Allah'ın, Rasulüne indirdiği kelamı olduğunu açıklamıştır. Şöyle demiştir; "İtikadımız odur ki Kur'an, Allah'ın, Cibril vasıtasıyla Rasulüne indirdiği kelamı, kitabı, hitabı ve vahyidir. Nitekim Allahu Teala bu hususta şöyle buyurmuştur; 'Onu Ruhu'l Emin (Cebrail) uyarıcılardan olasın diye apaçık Arapça diliyle senin kalbine indirmiştir.'[1479] Yine o, Rasulullahın, Allahu Teala'nın emrine imtisalen ümmetine tebliğ ettiği kitaptır. Nitekim Allahu Teala şöyle buyuruyor; 'Ey Rasul, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah kafirler topluluğuna rehberlik etmez.'[1480]

Şeyh Abdülkadir Geylanî talebelerine yaptığı nasihatlerde Allah'ın kitabına karşı edepli olmalarını ve onun için 'mahluktur' sözünü söylememelerini tembih etmiştir. Şöyle demiştir; Allahu Teala'nın kitabına karşı hürmetkâr olun ve ona karşı edebinizi muhafaza edin. Zira sizinle Allahu Teala arasındaki bağ odur. Onun için 'mahluktur' demeyin. Allahu Teala 'Bu Benim sözümdür.' derken siz 'hayır' demeyin. Kim bu hususta Allah'a karşı çıkar Kur'ana 'mahluktur' derse Allah'ı inkâr etmiş ve Ondan uzaklaşmış olur. Okunan Kur'andır, işitilen Kur'andır, bakılan Kur'andır, mushaflarda yazılı olan Kur'andır, Allah'ın kelamıdır.[1481]

Şeyh Abdülkadir Geylanî'ye göre Allahu Tela'nın görülmesi; Şeyh Abdülkadir Geylanî'ye göre müminler cennete girdikten sonra Rablerini görecekler. Şöyle demektedir; "Cennet ehli O'nun vechine bakacaklar ve O'nu görecekler. Bu

1476 Şeyh Abdülkadir Geylanî 206
1477 Nisa 164
1478 El Fethu'r Rabbânî, Geylanî 209
1479 Şuara 193-195
1480 Mâide 67
1481 El Fethu'r Rabbânî, Geylanî 41

hususta herhangi bir sıkıntı da yaşamayacaklar. Nitekim ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur; 'İyilik işleyenlere Hüsnâ ve Ziyade vardır.'[1482] Hüsna'nın cennet; ziyade'nin de O'nun Vechi Kerimine bakmak olduğu söylenmiştir. Yine başka bir ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur; 'O gün parlak yüzler vardır. Rablerine bakarlar."[1483]

Şeyh Abdülkadir Geylanî'ye göre kader ve kaza; Şeyh Abdülkadir şöyle diyor; Kişi, iyi kötü, acı tatlı her şeyin kader ve kaza çerçevesinde olduğuna inanmalı. Ne kadar sakınılırsa sakınılsın başa gelecek musibetten kaçınmak mümkün değildir ve ne kadar talep edilirse edilsin nasip olmayacak bir şeyin elde edilmesi de mümkün değildir. Geçmişte vuku bulan ve gelecekte de vuku bulacak olan her ne varsa hepsi Allahu Teala'nın kader ve kazasıyla vuku bulmaktadır. Levhi mahfuzda yazılı olan hiçbir şeyden kulun kaçması mümkün değildir.[1484]

Münker Nekir meleklerin sorgu suali ve kabir azabı; Şeyh Abdülkadir Geylanî, meyyitin kabirde ya nimet içinde ya da azap içinde olduğunu ifade etmektedir. Şöyle demektedir; "İsyan ve küfür ehli kişiler başta olmak üzere bütün mahlukat için kabir azabı ve kabir sıkmasının var olduğuna iman etmek vaciptir. Daha sonra Allahu Teala'nın rahmetiyle müminlerden hafifletilir. İman ve taat ehli kişiler için de kabirde nimet olduğuna iman etmek aynı şekilde vaciptir."[1485] Yine kabirde Münker Nekir meleklerinin sorgu suale çektiğine inanmak da vaciptir. Münker Nekir meleklerinin peygamberler dışında herkese geldiklerine, onları sorgu suale çektiklerine ve onları inançları hususunda imtihan ettiklerine iman ederiz.[1486] Ehl-i Sünnet kabir azabı ve nimetleri hususunda Kur'anı Kerimden ve Sünneti Seniyyeden deliller getirmişlerdir. Nitekim ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur; 'Allahu Teala sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sapasağlam tutar. Zalimleri ise Allah saptırır. Allah dilediğini yapar.'[1487] Nebi (s.a.v.) bu ayeti şöyle tefsir etmiştir; "Mümin kabrine oturtulduğunda gelir, sonra Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasulü olduğuna şehadet eder. 'Allah iman edenleri sabit söz ile sabit tutar.' Sözünün manası işte budur. Bu kabir azabı hakkında nazil olmuştur."[1488]

Şefaat; Şeyh Abdülkadir Nebi (s.a.v.)in şefaatine iman etmenin gerekliliğini ifade ediyor, şöyle diyor; Peygamber(s.a.v.) efendimizin bütün ümmetlerin

1482 Yunus, 26
1483 Kıyame, 22,23
1484 Gunye 1/65; Şeyh Abdülkadir, 262
1485 Gunye, Geylânî, 1/66
1486 A,g,e. 1/,66
1487 İbrahim, 27
1488 Buhârî 1369; Müslim, 2871

bir an evvel hesaba çekilmeleri için yapacağı şefaati Allahu Teala'nın kabul edeceğine inanmak vaciptir. Yine büyük günah sahiplerinin cehennemden kurtulmaları için yapacağı şefaatin kabul olunacağına inanmak vaciptir. Kendi ümmetinden olanlar başta olmak üzere kalbinde zerre miktarı iman bulunanlar onun şefaatiyle cehennemden çıkarlar. Ömründe bir defa dahi olsa ihlas ile kelime-i şehadet getirenler cehennemde kalmazlar.[1489]

Kevser Havuzu; Şeyh Abdülkadir, Ehl-i Sünnet itikadına göre Rasulullah (s.a.v.)e ait bir havuzun olduğuna inanmanın vacip olduğunu zikretmekte, şöyle demektedir; Ehl-i Sünnet inancına göre kıyamet gününde Rasulullah (s.a.v.)e ait bir havuz bulunur. O havuzdan müminler içer, kafirler içemezler. Bu havuz sırat köprüsünü geçtikten sonra, cennete girmeden öncedir. Oradan bir yudum içenler bir daha susamazlar. Genişliği bir aylık yoldur. Suyu sütten daha ak, baldan daha tatlıdır. Etrafında gökteki yıldızlar sayısınca kaseler vardır. Orada iki oluk vardır ki, onlar aslı cennette ve bir kolu da orada bulunan kevserden akarlar. Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır; 'İçinizden havuza ilk varan ben olacağım. Oradan içen kişi bir daha ebedi susamaz. Oraya kendilerini tanıdığım ve onların da beni tanıdığı bazı kişiler de varır. Daha sonra onlarla benim arama (melekler tarafından) girilir.'[1490]

Sırat; Şeyh Abdülkadir Geylânî öğrencilerine sırat köprüsünün varlığına inanmanın gerekliliğini de söylüyordu. Şöyle diyordu; cehennem üzerine kurulu olan sırat köprüsünün varlığına inanmak vaciptir. Sırat cehennem üzerine kurulu bir köprüdür. Allahu Teala'nın dilediği kişiler oradan geçer, dilediği kişiler de cehenneme yuvarlanır. Orada müminlerin amelleri ölçüsünde nurları olur. Orayı kimi sürünerek, kimi yürüyerek, kimi koşarak, kimi süvari hızında, kimi de rüzgar hızında geçer.[1491] Nitekim ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur; "Sizden oraya (cehenneme) uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin, yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarır, zalimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız."[1492] Sırat köprüsü, vasıfları ve oradan geçiş durumu hakkında çok sayıda hadis bulunmaktadır.[1493]

Mizan; Kıyamet gününde amellerin tartılacağına dair şer'î naslar varittir. Şeyh Abdülkadir Geylanî de buna iman etmenin Ehl-i Sünnet inancının bir gereği olduğunu zikretmekte, şöyle demektedir; "Ehl-i Sünnet inancına göre Allahu Teala'nın kıyamet gününde hasenat ve seyyiatı tarttığı bir terazisi vardır.

1489 Gunye, 1/69
1490 Buhârî 6583; Müslim, 2290
1491 Gunye, 1/70
1492 Meryem, 71,72
1493 Şeyh Abdülkadir Geylanî, 371

Bu terazinin iki kefesi ve bir de dili (ibresi) vardır. Mutezile, Harici ve Mürcie taifeleri bunu inkâr ettiler ve 'Mizan'ın anlamı; amel defterlerinin tartılması değil, adaletin tahakkukudur.' dediler. Ancak onların bu sözlerini ayeti kerimeler ve hadisi şerifler yalanlamaktadır. Nitekim ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur. 'Biz kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık hiç kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş) bir hardal tanesi kadar da olsa onu (adalet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak Biz (herkese) yeteriz."[1494] Yine şöyle buyrulmuştur; "Artık kimin tartıları ağır basarsa o, memnun kalacağı bir hayattadır. Kimin de tartıları hafif gelirse onun yeri Haviyedir."[1495] Adalet, hafif ya da ağır olarak vasıflandırılmaz. Bir hadisi şerifte de şöyle buyrulmuştur; "İki söz vardır ki onlar Rahman'a sevimli, dile kolay ve mizanda ağır gelir. Onlar; Subhanellahi Ve Bihamdihi, Subhanellahi'l Azim' sözleridir."[1496]

Şeyh Abdülkadir Geylânî'nin öğrencilerine öğrettiği ve hilafet başkenti Bağdat'ta halka yaydığı iman esaslarından bir kısmını arz ettik. Onun insanları Allah'a ve O'nun dinine sevk etmekte büyük tesiri vardı. Ümmetin, batınî yayılmacılığa ve haricî düşmana karşı başarılı mücadele verecek şekilde uyarılmasında büyük pay sahibiydi o.

29. BİD'ATLER KARŞISINDAKİ TUTUMU

1- Kitap ve Sünnete verdiği önem; İki cihan selameti kişinin Kitap ve Sünnete bağlılığına bağlıdır. Zira bu ikisi, kişinin yolunu nurlandıran iki nurdur. Kişi bu iki nurla hayatın maddi ve manevi sıkıntılarına karşı göğüs gerer.[1497] Nitekim Şeyh Abdülkadir bunu şöyle ifade etmektedir; Kitap ve Sünnete tabi olmadan senin için kurtuluş yoktur.[1498] Yine şöyle demektedir; "Kitaba, Sünnete ve onları iyi bilen şeyhlere tabi olmadıkça ebedi iflah olmazsın."[1499]

2- Bidatleri kötülemesi ve onlardan sakındırması; Şeyh Abdülkadir Geylanî bidatlere tabi olmaktan sakındırır, sünneti seniyyeye tabi olmayı tavsiye ederdi. Bunu da tevhidin korunması ve şirkten kaçınılması tavsiyesi ile birlikte yapıyordu. Şöyle diyordu; "Sünneti seniyyeye tabi olun, bidatlere sapmayın. İtaat edin, yoldan çıkmayın. Tevhid ehli olun, şirke düşmeyin."[1500] Başka bir yerde de

[1494] Enbiya 47
[1495] Karia 6-9
[1496] Buhârî 6406; Müslim 2694
[1497] Şeyh Abdülkadir 411
[1498] El Fethu'r Rabbânî 128
[1499] A,g,e. 128
[1500] Futuhu'l Gayb 10

şöyle diyordu; "Sünneti seniyyeye tabi olun, bidatlere sapmayın. Birbirinize muvafakat edin, muhalefet etmeyin. İtaat edin, isyan etmeyin. İhlas sahibi olun, şirke düşmeyin."[1501] O, hayrın, Nebi (s.a.v.)e tabi olmakta olduğunu söylüyor, şöyle diyordu; "Hayrın esası, sözünde ve fiilinde Nebi (s.a.v.)e tabi olmaktır."[1502] Akıllı mümine gereken ilk şeyin sünneti seniyyeye tabi olmak olduğunu söylüyordu. Şöyle diyordu; Akıllı zeki mümine -yoldan çıkmamak ve helak olmamak için- gereken ilk şey, sünneti seniyyeye tabi olmak, bidatlere sapmamak ve aşırılığa kaçmamaktır. Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat alimleri bidatin zemmi ve bidatlere karşı savaş hakkında çok sayıda ayet ve hadisi delil olarak serdetmişlerdir. Nitekim ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur; "Elçinin çağırmasını kendi aranızda kiminizin kimini çağırması gibi saymayın. Allah, sizden bir diğerinizi siper ederek kaçanları gerçekten bilir. Böylece Onun emrine aykırı davrananlar kendilerine bir fitnenin isabet etmesinden veya onlara acı bir azabın çarpmasından sakınsınlar."[1503] Rasulullah (s.a.v.) de bir hadisinde şöyle buyurmuştur; "Kim işimize uygun olmayan bir amel işlerse, o reddolunmuştur."[1504] Şeyh Abdülkadir yine şöyle diyordu; Mümine gereken, Sünnete ve cemaate ittiba etmektir. Sünnet; Rasulullah (s.a.v.) in yaptığı şeydir. Cemaat ise; Dört Raşit halifenin hilafeti meselesinde Ashabı Kiramın –Allah her birinden razı olsun- ittifak ettiği şeydir. Ehl-i Sünnet ve'l Cemaati bu şekilde tarif ettikten sonra şeyh bidat ehlinden sakındırıyor, şöyle diyor; Bidat ehli ile arkadaşlık yapmamalı, onlarla oturup kalkmamalı ve onlara selam vermemelidir. Zira İmam Ahmed –rahimehullah- bu hususta şöyle demektedir; Kim bidat sahibi birine selam verirse onu sever. Nitekim hadisi şerifte "Aranızda selamı yaygınlaştırın ki birbirinizi sevesiniz."[1505] Buyurulmuştur.[1506] Onlara yakın durmamalı, bayramlarda ve sair mutlu anlarda onlarla tebrikleşmemeli, öldüklerinde namazlarını kılmamalı, zikredildiklerinde onlara rahmet okumamalıdır. Bilakis Allah rızası için onlardan uzak durmalı ve onlara düşman olmalıdır.[1507] Şöyle devam ediyor; Bil ki; Bidat ehlinin belirli alametleri vardır. Bidat ehlinin alameti; hadis ehli ile çatışmalarıdır. Zındıkların alameti; hadis ehlini Haşeviyye adıyla adlandırmalarıdır. Kaderiyye'nin alameti; hadis ehlini Mücbire adıyla adlandırmalarıdır. Cehmiyye'nin alameti; hadis ehlini Müşebbihe adıyla adlandırmalarıdır. Rafizilerin alameti; hadis ehlini Nâsibe adıyla adlandırmalarıdır. Bu gurupların tamamı Ehl-i Sünnete karşı kin ve nefret doludurlar. Onların tek bir

1501 El Fethu'r Rabbânî 151
1502 Gunye 1/79
1503 Nûr 63
1504 Şeyh Abdülkadir Geylanî 431
1505 Müslim 54
1506 Gunye 1/80; Şeyh Abdülkadir 431
1507 Gunye 1/80; Şeyh Abdülkadir 432

ismi var. O da; 'Hadis Ehli'dir. Bidat ehli kişilerin onlara taktığı lakapların onlarla hiçbir alakası yoktur. Nitekim Mekke müşrikleri de Rasulullah (s.a.v.) efendimize şair, kahin, sihirbaz ve mecnun gibi lakaplar takmışlardı. Ancak Allah katında, melekler, insanlar, cinler ve sair mahlukat katında onun ismi bütün kusurlardan beri olan Rasuldür, Nebidir.[1508]

3- Ulü'l Emre İtaat; Şeyh Abdülkadir Geylanî Ulü'l Emre itaati gerekli görmekte, şöyle demektedir; Ehl-i Sünnet şu hususta icma halindedir. Müslüman idarecilere itaat edilir, her iyi ve kötünün ve her adil ve zalimin arkasında namaz kılınır.[1509]

30. ŞEYH ABDULKADİR GEYLÂNÎ'YE GÖRE TASAVVUF

Şeyh Abdülkadir Geylanî tasavvuf için dört dörtlük bir plan hazırladı. Orada Kitap ve Sünnete dayalı şer'î ilimlerle şer'î tatbikatı bir araya getirdi.[1510] Şöyle diyordu; "Nefsine merhamet ve şefkat nazarıyla bak. Kitap ve Sünneti önüne al. Onlara bak ve onlarla amel işle. Kîlu kâle ve hevana göre hareket etme. Nitekim Allahu Teala şöyle buyurmaktadır; 'Rasul size neyi verdiyse onu alın, neyi yasakladıysa ondan kaçının.'[1511] Ona muhalefet etmeyin ve onun getirdiği şeyle amel etmeyi terk etmeyin. Kendi nefislerinizden ibadet ve amel şekilleri uydurmayın. Nitekim Allahu Teala yolunu sapıtmış bir kavim hakkında şöyle buyurmaktadır; 'Onlara yazmadığımız ruhbanlığı uydurdular.'[1512] Şeyh başka bir yerde de şöyle diyor; Ey kavmim, Kur'ana onunla amel ederek bağlanın, onun hakkında mücadele ederek değil. İtikatla ilgili meseleler az, amelle ilgili meseleler çoktur. Size düşen ona iman etmektir, kalplerinizle tasdik edip azalarınızla amel etmektir. Size fayda veren şeylere meşgul olup aklı kıt olanlara iltifat etmemektir."[1513]

1- Şeyhe göre Tasavvufun tarifi; Şöyle diyor; "Tasavvuf; hakka karşı dürüst, halka karşı da güzel ahlak sahibi olmaktır."[1514] Yine şöyle diyor; "O, takva ve itaattir. Zahirin şer'i şerife uygun olması, kalbin kötülüklerden ârî olması, nefsin cömertliği, güler yüzlülük, insanlara sıkıntı vermekten uzak durmak, insanların verdiği sıkıntılara katlanmak, meşayihin yasaklarına uymak, ihvanla güzel geçinmektir. Büyük küçük herkese nasihat etmektir. Düşmanlığı terk etmektir. Rıfk ile

[1508] Şeyh Abdülkadir 477
[1509] A,g,e. 507
[1510] Futûhu'l Gayb 65
[1511] Haşr 7
[1512] Hadid 27
[1513] Futûhu'l Gayb 166
[1514] Zâdü'l Meâd 1/71

muamele etmektir. Başkalarını kendi nefsine tercih etmektir. Mal biriktirmekten kaçınmaktır. Kendi derecesinde olmayan kişilerle düşüp kalkmamaktır. Din ve dünya işlerinde başkalarına yardım etmektir. Şeyh Abdülkadir Geylanî tasavvufun birkaç esas üzerinde durduğunu beyan etmekte, şöyle demektedir;

A- Cömertlik; Bu hususta cömertliğiyle meşhur İbrahim (as)ı örnek göstermektedir.

B- Rıza; Bu hususta İshak (as)ı örnek göstermektedir. Bu örneği verirken sanki kurban edilmek istenenin ve Rabbinin rızasına muvafakat ederek boyun bükenin o olduğuna işaret etmektedir. Halbuki Ehl-i Sünnet nezdinde tercih edilen görüş, kurban edilmek istenen kişinin o değil de İsmail (as) olduğudur. Nitekim İbnu'l Kayyım bu hususstaki ihtilafı söyledikten sonra kurban edilmek istenenin İsmail (as) olduğunu kesin delillerle ispat etmiştir.[1515]

C- Sabır; Bu hususta Eyyüb (as)ı örnek göstermektedir. Nitekim Allahu Teala onu övmüş, şöyle buyurmuştur;"Ve (Ey Eyyüb) eline bir demet sap al onunla vur, yeminini bozma. Muhakkak ki Biz onu sabırlı bulduk. Ne iyi bir kuldu o. Muhakkak ki o, Allah'a ulaşmıştı.'[1516] Bu övgülere kendi bedeni, çocukları ve malı hususunda musibetlere maruz kaldığı ve bunlara beşer takatinin üzerinde bir performansla sabrettiği için muhatap olmuştur.[1517]

D- İşaret; Bu hususta Zekeriyya (as)ı örnek göstermektedir. Sanki o, bu sözüyle onun zekasına ve hızlı anlayışına işaret etmektedir. Zira o, Allahu Teala'nın Hz. Meryem'e yazın kış meyvesi, kışın da yaz meyvesi verdiğini görmüş, kudretullahın nimetleri sebeplere bağlı olmadan da vereceğini idrakle yaşlı olmasına rağmen Allahu Teala'dan, kendisine bir oğul vermesini istemiştir. Allah'a şöyle dua etmiştir; 'İşte orada Zekeriya, Rabbine dua ederek dedi ki; Rabbim, bana kendi katından temiz bir soy bağışla. Şüphesiz Sen duayı işitirsin.'[1518]

E- Tasavvuf; Bu hususta Musa (as)ı örnek göstermektedir. Herhalde bu hususta Allahu Teala'nın onu seçmesine işaret etmektedir. Nitekim ayeti kerimede şöyle buyrulmaktadır; '(Allah); Ey Musa, ben risaletlerimle ve sözlerimle seni insanların başına seçtim. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol.'[1519]

F- Seyahat; Bu hususta İsa (as)ı örnek göstermektedir.

G- Fakr; Şüphesiz ki bu vasıfla en çok muttasıf olan kişi Rasulullah (s.a.v.) efendimizdir. Fakr; Allah'a ihtiyaç arz etmek, O'na sığınmak ve O'na güvenmektir.

1515 Tefsir-i İbni Kesir 4/39
1516 Sâd 44
1517 Şeyh Abdülkadir Geylanî 511
1518 Âl-i İmran 38
1519 A'raf 144

Rasulullah (s.a.v.) efendimizin hayatı incelendiğinde buna dair çok sayıda örnekle karşılaşılacaktır.[1520]

Abdülkadir Geylanî'ye göre sûfi; tasavvufun içerdiği manaların kendisinde zahir olduğu kişidir. Bu manalar kendinde zahir olan kişi ancak ona ehil olur ve sûfî olarak adlandırılır. Sûfî kelimesi; 'Musafât' kelimesindendir. Yani, Allah'ın tertemiz kıldığı kişi manasına gelmektedir. Ya da nefsin kötülüklerinden ve afetlerinden salim kalan kişidir. Gidişatı övülen, hakikatlere râm olan ve halka rağbet etmeyen kişidir.[1521] O, sofi kelimesi hakkında ince bir ölçü veriyor, şöyle diyor; "Sofi; Allah'ın kitabına ve Rasulünün sünnetine mütabaat ile zahirini ve batınını safi kılan kişidir."[1522] Yine şöyle diyor; "Gerçek sofi, kalbinde Rabbinden başka bir şey olmayan kişidir. Bu, sofi elbisesi giymekle, yüzün açlık sebebiyle değişmesiyle, az konuşmakla, Salihlerin sohbetlerini anlatmak ve dinlemekle, tesbih ve tehlili bol bol yapmakla olan bir şey değildir. Bu, Hakkı samimi bir kalple istemekle olur, dünyaya karşı zühd ile olur, mahlukatı kalpten çıkarmakla olur, Allahu Teala'dan başka her şeyden uzaklaşmakla olur.[1523]

2- Onu tasavvufa sevk eden amiller; Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin şahsiyetinin oluşmasına etki eden bazı amiller vardır. Onlardan bir kısmını arz edelim;

A- Dindar bir aile içinde büyümesi; Babası ibadeti ve ahlakıyla meşhur biriydi. Validesi Ümmü'l Hayr Fatıma binti Ebu Abdullah es Savmaî idi. Ebu Abdullah es Savmaî de vera ve takvasıyla meşhur biriydi. Abdülkadir Geylanî'nin halası da ileri gelen hayır ehli takva sahibi kadınlardandı.[1524] Şeyh Abdülkadir Geylanî kendisini şöyle anlatıyor; Allah Azze ve Celle beni Rasulullah Sallahu aleyhi ve sellem efendimizin sünnetine tabi olan ve ana babasına – Allah onlardan razı olsun- karşı iyi davranan bir kişi kıldı. Babam kabiliyetli biri olmasına rağmen dünyadan elini eteğini çekmişti. Annem de bu hususta ona muvafakat etmiş, razı olmuştu. Mahlukata karşı şefkat sahibi dindar kişilerdi.[1525]

B- Bağdat'ta tasavvufa girişi; Bağdat'a gidişi onun hayatını tamamen değiştirdi. Bağdat'a gittiğinde alimler, fakihler ve şeyhlerin meclislerine katıldı. Onların çalışma yöntemlerine vakıf oldu ve onlardan büyük ölçüde etkilendi. Önce Hanbeli fıkhına ve Kur'an-ı Kerim kıraatine, daha sonra da tasavvufa ve tasavvufi ilimlere yöneldi. Şeyh Hammad ed Debbas'ın sohbetlerine iştiraki tasavvufi anlayışı üzerinde oldukça etkili olmuştu.[1526]

1520 Gunye 2/160
1521 El Fethu'r Rabbanî 207
1522 El Fethu'r Rabbanî 90
1523 Behcetü'l Esrar 88; Kalâidü'l Cevâhir 3
1524 El Fethu'r Rabbanî 224
1525 Zeylü Tabakati'l Hanabile, İbni Receb 1/298
1526 Şeyh Abdülkadir Geylanî 517

C- Dönemindeki bazı fakih ve vaizlerin hallerini beğenmemesi; O, şahsi menfaatleri ve hevesleri peşinde giden fakih ve vaizlerden hoşlanmıyordu. Onlar mezhebi ihtilaflar peşinde koşuyorlar ve şahsi menfaatleri için bir mezhepten diğerine geçiyorlardı. Alim ve fakihlerin bu durumunu görünce onların murakabe ve takvadan yoksun olduklarını anladı. Bu durum onu tasavvufa yönlendirdi. Kökü Kitaba, sünnete ve selefi salihinin gittiği yola dayanan fıkhi altyapısı, felsefecilerin ve kelam ehlinin düştüğü vartaya düşmemesinin ve doğru yol üzerinde yürümesinin en büyük sebebiydi.[1527]

D- Onun döneminde tasavvufun yüksek itibarı; Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin yetişme dönemlerinde İmamı Gazalî'nin şöhreti yaygın ve etkisi büyüktü. Nitekim Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin ondan etkilendiği eseri 'Gunye'de görülmektedir. Zira bu kitap ile Gazalî'nin 'İhya'sı birbirine çok benzemektedir.[1528] Anladığım kadarıyla Şeyh Abdülkadir Geylanî, Gazalî'nin öğretilerini gözden geçirmiş ve onları bazı ilavelerle yeni bir sisteme sokup daimi bir akım meydana getirmiştir. Düzen ve intizam içinde faaliyet gösteren bu akım kısa zamanda önderlerini yetiştirmiş ve yaygın bir şekilde geniş kitlelere uzanmıştır.

3- İlim ve amel karşısındaki durumu; Şeyh Abdülkadir Geylanî ilmin nazari ve ameli olan her iki yönüne de itibar etmiş, talebelerinden birine nasihat ederken bu hususta şöyle demiştir; "Kurtuluş istiyorsan Allahu Teala'nın hükmünü iyi bilen bir şeyhe yoldaş ol. Sana öğreten, seni terbiye eden ve Allah'a giden yolu sana bildiren biri olsun o." Yine şöyle demiştir; "Kitaba, Sünnete ve onları iyi bilen şeyhlere tabi olmadıkça ebedi iflah olmazsın."[1529] Şeyh ameli cihete de önem veriyor, talebelerine ve müritlerine nasihat ederken şöyle diyordu; Evladım, Kur'anı ezberliyor, onunla amel etmiyorsun, Rasulullah (s.a.v.)in sünnetini ezberliyor, onunla amel etmiyorsun. Öyleyse bunu niçin yapıyorsun? Yapmadığın şeyleri insanlara emrediyor, yaptığın şeylerden onları menediyorsun. Halbuki Allahu Teala Kur'anı Kerimde 'Yapmadığınız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük günah oldu.'[1530] Buyurmaktadır. Niçin söylüyor, sonra da onun tersini yapıyorsunuz? Utanmıyor musunuz? Niçin iman ettiğinizi söylüyor, sonra da iman etmiyorsunuz?[1531] İlmiyle amel etmeyen alim hakkındaki kötü teşbihi yineliyor, şöyle diyor; Allahu Teala ilmiyle amel etmeyen alimi eşeğe benzetmiş, onlar için 'Kitap yüklü eşekler'[1532] demiştir. Ayette geçen 'Esfar' kelimesi ilim

1527 A,g,e. 518
1528 A,g,e. 518
1529 El Fethu'r Rabbanî 127
1530 Saf 3
1531 El Fethu'r Rabbanî 35
1532 Cuma 5

kitapları demektir. Eşek, sırtındaki kitaplardan istifade edebilir mi? Eline yorgunluktan başka ne geçer? Binaenaleyh ilmi artan kişinin Rabbinden korkusu da taatı da o derece artmalı. Ey ilim sahibi olduğunu iddia eden kişi, Allah korkusundan dolayı ağlaman nerede? Sakınman nerede? Günahlarını itiraf etmen nerede? Geceyi gündüzü taat içinde geçirmen nerede? Nefsini dizginlemen ve nefsinin hak yolda mücadelesi nerede? Bütün himmetin güzel elbiseler giymek, leziz yemekler yemek, güzel kadınlarla evlenmek, evlere ve dükkanlara sahip olmak, insanlarla oturup kalkmak.[1533] Şeyh Abdülkadir Geylanî eğitime büyük önem veriyordu. Onun tavsiyelerinin büyük kısmı kişilerin eğitim ve terbiyesi hakkındaydı. Onun tavsiye ettiği güzel hasletlere sahip olunması için büyük gayretler sarf edilmesi gerekiyordu. Bazılarını arz edelim;

A- Doğru da olsa yalan da olsa herhangi bir husus için bilerek ya da bilmeyerek Allah'a yemin etmekten sakınmak. Kişi bu hususa çokça dikkat ederse bilerek ya da bilmeyerek yemin etmekten sakınır. Bunu alışkanlık haline getiren kişi için Allahu Teala öyle bir nur yaratır ki o kişi bu nur sayesinde bunun menfaatini ve bu sayede kazandığı dereceyi görür. Ayrıca arkadaşları ve komşuları nezdindeki itibarı ve heybeti de artar.

B- Şaka da olsa ciddi de olsa yalandan sakınmak. Buna kendini alıştıran kişinin kalbini Allahu Teala genişletir ve ilmine safiyet kazandırır. Sanki yalanı bilmez bir hale gelir. Birinden yalanı duyduğunda da onu kınar ve onun için dua eder, sevap kazanır.

C- Kimseye söz vermemek ve söz verdiğinde de yerine getirmek. Zira sözde durmamak yalandan bir parçadır. Buna riayet eden kişiye cömertlik ve haya kapısı açılır. Sadık kişiler tarafından sevilir ve Allah nezdindeki itibarı da artar.

D- Herhangi bir şeye lanet etmekten ya da çok küçük de olsa eziyet etmekten sakınmak. Zira bu, Ebrar ve Sadıkların ahlakıdır. Bu sayede kişi dünyada harama düşmekten korunur, ahirette de yüksek derecelere nail olur.

E- Kimseye beddua etmemek. Kendisine haksızlık yapana ne dille, ne de fiille cevap vermemek. Bu hasletle müzeyyen olan kişi dünya ve ahrette üstün derecelere nail olur. Uzak yakın herkes onu sever ve ona hürmet besler.

F- Ehli kıbleden hiç kimseyi şirk, küfür ve nifak illetleriyle tavsif etmemek. Nitekim bu, rahmeti çeken, dereceleri yükselten bir şeydir. Sünnet olan da budur. Zira Allahu Teala'nın ilminde olanı ancak O bilir. Dolayısıyla bu sayede O'nun azabına maruz kalmaktan sakınılır, rızasına ve rahmetine nail olunur. Kısaca bu; kulun bütün mahlukata merhamet etmesini saplayan şerefli bir kapıdır.[1534]

1533 El Fethu'r Rabbanî 51

1534 Futûhu'l Gayb 117

G- Günahlardan sakınmak. Bu, dünya ve ahirette insana en faydalı olan şeydir.

H- Küçük büyük hiçbir iş için insanlara ihtiyaç arz etmemek. Ariflerin ve muttakilerin izzet ve şerefini yükseklerde tutan işte budur. Emri bi'l Maruf Nehyi ani'l Münker bu sayede güçlü yapılabilir. Bu sayede bütün insanlar kişinin gözünde bir olur. Böyle olunca Allahu Teala kişiyi zenginleştirir, yakin ve tevekkül ehli kılar. Artık kişi başkasına derdini arz etmez. Herkese aynı gözle bakar. İzzet ve şeref bununla elde edilir. İhlasa en yakın olan da budur.

I- İnsanlara ve insanların elinde olana güvenmemek. En büyük izzet, en büyük zenginlik, en büyük saltanat ve en büyük övünç budur. Yakin ve tevekkül de budur. Bu, Allah'a güven kapılarından ve züht kapılarından bir kapıdır. Veraya da bununla nail olunur. Ameller de bununla tamamlanır. Bu, Allah'a tamamen yönelenlerin alametlerindendir.

J- Tevazu sahibi olmak. Abidin makamı ve derecesi bununla yükselir. Allah katında ve kullar nezdindeki itibarı bununla artar. Dünya ve ahirete dair yapmak istediği işlere bununla muvaffak olur. Bu, bütün hasletlerin başıdır. Kul, iyi ve kötü günde Allah'tan razı olan Salihler zümresine bununla dahil olur. Takvanın kemali budur. Zira kul hiç kimseyi kendinden aşağı görmemeli ve 'Allah katındaki makamı ve derecesi benimkinden daha yüksek olabilir.' Demeli. Yaşı küçük ise 'Bu, Allah'a isyan etmemiş biri, ben ise isyan ettim. Dolayısıyla bu benden daha hayırlı.' Demeli. Yaşı büyük ise 'Bu, Allah'a benden önce ibadet etmiş biri.' Demeli. Alim ise 'Bu, benim nail olamadığım şeye nail olmuş biri, Benim bilmediklerimi biliyor ve bildikleriyle amel ediyor.' Demeli. Cahil ise 'Bu, Allahu Teala'ya cehaletle isyan ediyor, ben ise bilgiyle isyan ediyorum. Bana ve ona ne ile muamele edileceğini de bilmiyorum.' Demeli. Kafir ise 'Son nefesten önce onun iman edip salih amelle Allah'a kavuşması, benim de küfre düşüp o halde öbür dünyayı boylamam mümkündür.' demeli.[1535]

31. ABDULKADİR GEYLÂNÎ'YE GÖRE ŞEYH, MÜRİT VE SOHBET ADABI

1- Müridin görevleri; Şeyh Abdülkadir Geylanî tasavvufa yeni giren müridin yapması gereken görevleri belirlemiştir. Onları şu şekilde özetlemek mümkündür;

A- Sahih itikat. Bu, temeldir. Sûfi Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat itikadı üzere olmalıdır.

B- Kitap ve Sünnete bağlanmak ve her halukarda onlardan kopmamak

[1535] Futûhu'l Gayb 117

C- Allah'a karşı ihlas sahibi olmak, Allah'a karşı verdiği sözü yerine getirmeye çalışmak, Emirlerine imtisal etmek. İbadete devam etmek. Allah'ı ve O'na yakınlaştıran şeyleri sevmek ve O'ndan razı olmak.

D- Kusur işlemekten sakınmak ve kusur ehliyle bir araya gelmemek. Dedikoducular dan ve ibadet düşmanlarından uzak durmak.

E- Allahu Teala'nın cimrinin dostu olmadığına inanarak cömert olmak.

F- Silik biri olmaya, açlığa ve mahrumiyete razı olmak. Gururu ve şehvetleri terk etmek.

G- Başkalarını nefse tercih etmek. İlim ve sohbet meclislerinde akranın gerisinde kalmak. Başkası doyarken aç kalmak, cemaatin izzeti için zillete katlanmak.

H- Geçmiş günahların affedilmesi için istiğfar etmek, kalan ömürde günaha düşmemek için de Allah'a yalvarmak. Allah'tan O'nun rızasına uygun işler yapmaya kendisini muvaffak kılmasını istemek ve her halukarda O'ndan razı olmak.

I- Şeyhlere ve Salihlere kendini sevdirmek ve başkalarının hatalarını ve kendisine karşı işledikleri kusurları affetmek.

J- Lezzet ve şehvetlere dalmaktan kaçınmak.[1536]

Müridin görevleri kısaca bunlar. Elbette ki bu görevler kişiyi istikamet ve güzel ahlak üzere tutar.[1537]

2- Müridin şeyhe karşı adabı; Müridin şeyhe bağlılığının ehemmiyetine binaen şeyh Abdülkadir, şeyhe intisap eden müridin uyması gereken adabın da esaslarını koymuştur. O esaslar şunlardır;

A- Şeyhe itaat etmek, zahirde ve batında şeyhe itiraz etmemek. Bu hususta 'Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi mağfiret et, kalplerimizde iman etmiş olanlara karşı kin ve nefret bırakma.'[1538] Ayetinin çok çok okunmasını emretmiştir. Şeyhinden şer'i şerife zıt düşen bir hareket gördüğünde –kendisinden nefret etmemesi için- açıkça değil de işaretle kendisine sormalıdır.

B- Şeyhte bir kusur gördüğünde bunu örtmeli ve kendi nefsini kınamalıdır. Şeyhin asıl maksadını bilmediğini düşünmelidir. Şeyh için bir mazeret bulamadığında da onun için istiğfar edip dua etmelidir. O'ndan gördüğü şeyi kimseye bildirmemeli. Onun masum olduğunu düşünmemeli ve bunun bir gaflet eseri ondan meydana geldiğine inanmalıdır.

1536 Gunye 2/163 Kısaltılarak alınmıştır

1537 Şeyh Abdülkadir Geylanî 530

1538 Haşr 10

C- Şeyhle birlikte olmaya özen göstermeli ve ondan ayrılmamaya çalışmalıdır. Şeyh kendisine asık surat gösterdiğinde, kızdığında ya da kendisinden yüz çevirdiğinde nefsini kontrol etmeli. Kendisinden edeb dışı bir hareketin zuhur edip etmediğine, ya da Allah'ın emrine ya da nehyine zıt bir iş zuhur edip etmediğine bakmalıdır. Bu sebeple –bir daha böyle bir kusurun mahalli olmama niyetiyle- tevbe ve istiğfara sarılmalıdır.

D- Şeyhinin yanında adaba riayet etmeli. Onunla konuşurken hoşlanacağı en uygun üslupla konuşmalıdır.

E- Şeyhe bu işe ehil olduğuna dair güven vermeli. Zira mürit ilim ve marifeti ondan öğrenir.

F- Günah işlemekten sakınmalı. Zira bu, ilmin bereketini giderir, iyi hâlden kötü hâle geçişe sebep olur. Nitekim Adem (as)da da böyle olmuş, cennetten çıkarılmasına sebep olmuştur.

G- Zaruret olmaksızın şeyhinin yanında konuşmamalı, susmalı. Şeyhi bir mesele konuşurken meseleyi çok iyi bilse de susmalı, şeyhini dinlemeli ve ona karşı çıkmamalı.[1539]

Burada dikkat çekmemiz gereken husus şu ki; itaat, maruf olan şeyde olur. Şeyh, Kitap ve Sünnete muvafık olan bir şeyi emrederse şüphesiz ki ona itaat edilir. Kitap ve Sünnete muhalif olan bir şeyi emrederse vacip olan ona itaat etmemektir. Dini, imanı, istikameti bilinen bir şeyhse bu böyledir. Şeyh bidat ve fıskı ile tanınan biriyse ona itaat etmek bir yana karşı çıkılır, bidat ve fıskı açıklanır, insanlar ona gitmekten men edilir.[1540]

3- Şeyhin müride karşı görevleri; Tasavvufi terbiyenin başarıyla gerçekleşmesi için şeyhin de müridine karşı görevleri vardır. Zira bu, iki tarafın gayretiyle tamamlanan müşterek sorumluluktur. Şeyh Abdülkadir Geylanî, Şeyhin, müridini terbiye ederken uyması gereken adabı sıralıyor. Arz edelim;

A- Onu Allah için kabul etmeli, ona nasihat ile hitap edip rıfk ile muamele etmeli. Şefkat ve merhamet hususunda ona karşı ana babası gibi olmalı. Ona taşıyamayacağı yükü yüklememeli. Bilakis onu tedricen yetiştirmeli ve onu ruhsatlardan azimetlere doğru yavaş yavaş sevk etmeli.

B- Ondaki gayreti gördüğünde gevşek davranmamalı. Onu -Allah'ın rızasını umarak- Allah'ın emirlerine uymaya ve nehiylerinden sakınmaya sevk eder. Başkalarının sözlerine bakmaz.

1539 Gunye 2/164

1540 Şeyh Abdülkadir Geylanî 531

C- Onu istikamet üzere eğitmeli, nefret uyandıracak şeylerden kaçınmalı. Zira maksat Allah'a ulaşmaktır. O'na ulaştıranlar yapılmalıdır.

D- Onun gidişatını takip etmeli. Şer'i şerife zıt düşen bir hâl gördüğünde nasihat edip sakındırmalı ve tevbeye teşvik etmeli.

E- Onu hayra yönlendirmeli, kötü ve çirkin işleri konuşmaktan ve yapmaktan sakındırmalı. Onun menfaatini gözetmeli, sorunlarını çözmeli ve yükünü yüklenmelidir.[1541]

4- İhvanla sohbet adabı; Şeyh Abdülkadir Geylanî adab meselesine 'İhvanla Sohbet Adabı' ile başladı ve ihvana karşı yapılması gerekli görevlerden bahsetti. Bazılarını arz edelim;

A- Onları nefse tercih etmek, kusurlarını bağışlamak, işlerinde onlarla birlikte olmak ve onlara mümkün olan her türlü hizmeti yapmak.

B- Onlardan hiçbiri üzerinde hakkı olduğunu düşünmemek ve onlardan hak talebinde bulunmamak. Bilakis onların kendi üzerinde hakları olduğunu düşünmek ve onların haklarını ödemeye çalışmak.

C- Dedikleri ya da yaptıkları her şeyde onlara muvafakat izhar etmek.

D- Onlara karşı muhalefet ve mücadele etmekten kaçınmak ve ayıplarını görmezden gelmek. Onlardan biri kendine muhalefet ederse –işin doğrusu kendisine göre başka olsa da- zahiren ona iştirak etmek. Elbette ki bu, normal işlerle ilgili bir şeyde olur. İhtilaf, şer'i bir meselede olursa hak delilleriyle izhar edilir ve batılda muvafakat edilmez.

E- Onların hoşuna gitmeyen -hak ihlali, eziyet ve gıybet gibi- şeyleri yapmaktan sakınmak.[1542]

F- Kişinin başkalarıyla ilişkisindeki ölçü Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir. Şeyh Abdülkadir Geylanî bu hususta şöyle diyor; "Birini sevdiğinde ya da buğzettiğinde onun amellerini Kitap ve Sünnete arz et. Amelleri o ikisine göre kötüyse Allah'a ve rasulüne muvafakatinden dolayı sevin. Ancak onun amelleri o ikisine göre iyi ise bil ki sen heva ve hevesin ardında giden birisin. Kendi hevesine göre ona buğzediyorsun. Buğzunla ona zulmediyorsun. Allah'a ve Rasulüne asi oluyorsun. Binaenaleyh Allah'a tevbe et ve Allah Azze ve Celleden o şahsı sana sevdirmesini iste. Ayrıca veli ve Salih kullarını da sevdirmesini iste. Aynı şekilde sevdiğin kişilerin amellerini de Kitap ve Sünnete arz et. Eğer onun amelleri Kitap ve Sünnete uyuyorsa onu sev, değilse onu hevana göre sevdiğin için buğzet. Zira Allahu Teala Kur'an-ı Kerimde 'Hevaya tabi olma. Olursan seni

[1541] Gunye 2/168 Kısaltılarak alınmıştır
[1542] Gunye 2/169 Kısaltılarak alınmıştır

Allah yolundan çevirir."[1543] Buyurmak suretiyle sana hevana muhalefet etmeni emrediyor.[1544] Bu adab meselesi vasıtasıyla Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin tasavvuf erbabını toplumdan ayırmadığını görüyoruz. Çünkü kişinin kemali ve ahlak yüksekliği sadece bilgi seviyesinin yüksekliğiyle ortaya çıkmaz. Bilakis toplumda birlikte yaşadığı kişilere karşı davranışlarıyla ortaya çıkar. Kişinin hakikatini gösteren şey başkalarına karşı davranışlarıdır. Binaenaleyh hallerin düzelmesi ve kalplerin birbirine yakınlaşması için bu adaba riayet şarttır.

32. HÂLLER VE MAKAMLAR

1- Tevbe; İbni Abbas (ra) şöyle diyor; "Tevbe-i Nasuh; kalp ile pişman olmak, dil ile istiğfar etmek, azaları günahtan uzaklaştırmak ve bir daha günaha dönmemeye azmetmektir."[1545] Şeyh Abdülkadir Geylanî de bu hususa odaklanıyor ve bu hususa önem veriyor. Allame Ebu'l Hasan en Nedvî şöyle diyor; Bağdat'ta şahsiyeti güçlü, imanı güçlü, ilmi güçlü, daveti güçlü, tesiri güçlü bir adam zuhur etti. O, Şeyh Abdülkadir Geylanî idi. İman ve İslam davetini yeniledi. Gerçek kulluğa çağırdı. Nifaka karşı muharebe etti. Biat ve tevbe kapısını sonuna kadar açtı. Müslümanlar oradan içeri giriyorlar ve Allah ile yaptıkları anlaşmayı tazeliyorlardı.[1546] Şeyh Abdülkadir Geylanî tevbeyi, dünya ve ahrette Allahu Teala'nın rızasını kazanmak üzere girilen kapı olarak görmektedir. Dolayısıyla bunu ganimet bilmek ve fırsatı kaçırmamak gerekmektedir. Nitekim o, şöyle diyor; "Tevbe kapısını ganimet bilin ve sizin için açık duran kapıdan içeri girin."[1547] Mühim olanın tek başına tevbe olmadığını, tevbede sebat etmek olduğunu söylüyor, şöyle diyor; Tevbe et ve tevbede sebat et. İş, tevbe etmek değil, tevbede sebat etmektir. İş, ağaç ekmek değil, onun ayakta durmasını sağlamak, dal budak salmasını ve sonunda meyve vermesini sağlamaktır.[1548] Şeyh, tevbeyi günah kirlerini gideren suya benzetiyor, şöyle diyor; Evladım, işlediğin günahlar yüzünden Allah'ın rahmetinden ümidi kesme. Bilakis din elbisesi üzerindeki necaseti tevbe suyuyla yıka. Onda sebat et ve ihlaslı ol.[1549]

Şeyh Abdülkadir Geylanî tevbeyi, avamın tevbesi, havassın tevbesi ve Hassu'l Havasın tevbesi diye üç kısma ayırıyor. Her sınıfın tevbesini özelliklerine göre açıklıyor şöyle diyor; "Avamın tevbesi günahlar yüzündendir, havassın

1543 Sâd 26
1544 Futûhu'l Gayb 75
1545 Tarifat, Cürcanî 95
1546 Ricalü'l Fikri Ve'd Dave, Şeyh Abdülkadir Geylanî adlı eserden naklen 597
1547 El Fethu'r Rabbanî 18
1548 Şeyh Abdülkadir Geylanî 597
1549 El Fethu'r Rabbanî 48

tevbesi gaflet yüzündendir, havassu'l havasın tevbesi ise kalbin Allah'tan başkasına meyletmesi yüzündendir. Şeyh daha sonra Allahu Teala'nın Allah'a toptan tevbe edin ey müminler, olur ki felaha erersiniz."[1550] Ayetini açıklıyor, şöyle diyor; "Bu, tevbe hususunda umuma hitaptır. Tevbe lugatte; dönüş demektir. 'Falan kişi falan yerden döndü' denir. Tevbe; şer'an kötü olan şeylerden iyi olan şeylere dönmek demektir. Günah ve isyanlar kişiyi helake sürükler, Allah'tan ve O'nun cennetinden uzaklaştırır. Onların terki de kişiyi Allah'a ve Cennetine yakınlaştırır. Sanki burada Allahu Teala şöyle buyuruyor; Nefislerinizin hevasını ve şehvetlerinizin yanında durmayı terk edin de Bana gelin. İşte bu dönüşünüzle ahreti kazanır, beka yurdunun nimetlerine nail olur, felaha erersiniz. Başarıya ulaşır, rahmetime erersiniz. İyiler için hazırlanmış yüksek cennetlere girersiniz."[1551] Şeyh Abdülkadir Geylanî yine şöyle diyor; "Ümmetin tamamına günahların -büyük küçük- tamamından tevbe etmek vaciptir."[1552] Şeyh daha sonra büyük günahları açıklıyor, şöyle diyor; "Allahu Teala'nın cehennemle tehdit ettiği ve karşılığında had cezaları uygulanan günahlar büyük günahlardır. Bazı alimler büyük günahların on sekiz tane olduğunu söylemiştir. Dördü kalp ile olur. Allah'a şirk koşmak, günah işleme hususunda ısrar etmek, Allah'ın rametinden ümidi kesmek ve Allah'ın azabından emin olmaktır. Dördü dil ile olur. Yalancı şahitlik yapmak, iffetli kadınlara iftira atmak, yalan yere yemin etmek ve sihir yapmaktır. Üçü karın ile olur. Şarap içmek, yetim malı yemek ve faiz yemek. İkisi cinsel organlarla olur. Zina ve livata. İkisi ellerle olur. Adam öldürme ve hırsızlık yapma. Biri ayaklarla olur. Savaştan kaçmak. Biri de bütün bedenle olur. O da; Ana babaya isyan etmektir."[1553] Tevbenin sihhatinden bahsediyor ve onun üç şartı olduğunu söylüyor;

Birincisi; İşlediği günahlara pişman olmak

İkincisi; Günahlardan uzaklaşmak

Üçüncüsü; İsyan ve günahlara bir daha dönmemeye azmetmek.[1554]

Şeyh Abdülkadir Geylanî tevbe için ince bir ölçü koymuş, şöyle demiştir; "Kalp sevdiği şeyi kaçırdığını bildiğinde üzüntü duyar, hüznü ve ağlaması ve feryadı ve gözyaşları artar da hüznü sebebiyle bir daha böyle bir şeyi yapmamaya azmeder."[1555] Yine samimi tevbeyi anlamak üzere başka bir ölçü koyuyor, şöyle diyor; Samimi tevbede dört şey vardır;

[1550] Nûr 31
[1551] Gunye 1/116
[1552] A,g,e 1/117
[1553] A,g,e. 1/117
[1554] A,g,e. 1/122
[1555] A,g,e. 1/122

- Dili fuzuli şeylerden, gıybetten, nemimeden ve yalandan uzak tutmak.

- Kalpte kimseye karşı haset ve düşmanlık hissetmemek.

- Kötü arkadaşlardan uzak durmak.

- İşlenen günahlara pişman ve Rabbin taatine sarılmış olarak istiğfar ile ölüme hazırlanmak.[1556]

Şeyh Abdülkadir Geylanî tevbenin iki yönü olduğunu söylüyor.

Biri; kulların birbirlerine olan hakkı ile ilgili tevbedir. Bu, ancak hakların iadesi ve helalleşmekle olur.

İkincisi; Allahu Teala'nın kulları üzerindeki hakkı ile ilgili tevbedir. Bu da dille daimi istiğfar etmek, kalple pişman olmak, bir de ileride bir daha günaha dönmemeye azmetmekle olur.[1557] Şeyh Abdülkadir Geylanî'ye göre tevbe budur. İşte o, tevbe edenleri buna yönlendiriyordu.

2-Zühd: Şeyh Abdülkadir Geylanî gerçek zahit ile zahit görünen kişiyi ayırıyor, şöyle diyor; Zahit görünen kişi dünyayı elinden çıkaran, zahit ise onu kalbinden çıkarandır.[1558] Şöyle diyor; "Gerçek zahide dünya her şeyiyle gelir de o, zahirde onu kullanır, ancak onun kalbinde ona karşı zerre kadar ilgi olmaz."[1559] Şöyle diyor; İnsanlar arasında öyleleri var ki dünya elindedir, ancak ona karşı sevgisi yoktur. O, dünyaya hükmeder, dünya ona değil. Dünya onu sever, o dünyayı değil. Dünya onun arkasından koşar, o dünyanın arkasından koşmaz. O dünyayı kullanır, dünya onu kullanamaz. O dünyayı dağıtır, dünya onu değil. Kalbi Allah Azze Ve Celle için temiz tutar, dünya onu ifsada güç yetiremez. O dünya üzerinde tasarruf eder, dünya onun üzerinde değil.[1560]

Şöyle diyor; "Mümin bütün tasarrufatında Salih niyet taşır. Dünya için çalışmaz. Yaptığını ahret için yapar. Mescitler, yollar, köprüler, medreseler ve tekkeler inşa ettiğinde ahret için inşa eder. Bunlar dışında aile fertleri, dullar, fakirler ve sair kişiler için inşa edilmesi gerekli olanları da ahret için inşa eder."[1561] Şeyh Abdülkadir Geylanî zühdü açıklamış ve züht sahibi olmanın öyle kolay bir iş olmadığını beyan etmiştir. İsteyen herkesin zahit olmayacağını söylemiştir. Zira Geylanî'nin de ifadesiyle züht; Allah'ın hayırlı bir ikramıdır. Bu ikram olmasaydı kimse zahit olamazdı. Mümin bu sayede hırsı ve açgözlülüğü bırakır, acelecilik etmez. Kalbini ve sırrını eşyadan uzaklaştırır, Allahu Teala'nın kendisine emrettiği

---

1556 Şeyh Abdülkadir Geylanî 600
1557 Gunye 1/126
1558 El Fethu'r Rabbani 106
1559 A,g,e. 89
1560 A,g,e 113
1561 A,g,e 59

şeylerle ilgilenir. Kendisi için takdir edilen şeylerin kendisini bulacağını ve asla ıskalamayacağını bilir de o şeyleri kendi haline bırakır. Onlar da onun arkasından koşarlar ve kabul edilmelerini beklerler.[1562] Şöyle diyor; Evladım, bu züht öğrenilen bir sanat değildir, eline alıp attığın bir şey de değildir. Bilakis o, birkaç adımdan ibarettir ki ilki de dünyaya bakman ve onu Nebi ve Rasullerin gördüğü gibi asli suretinde görmendir.[1563]

Şeyh Abdülkadir Geylanî ilim ile zühdü birbirine bağlıyor ve Allah'a ulaşmak için bunların birbirinden ayrılmaması gerektiğini ifade ediyor. Bu onun şu sözünde açıkça görülmektedir; Allah'a vasıl olan ancak ilimle ve dünyaya karşı kalp ve bedenle zahit olmakla vasıl olmuştur.[1564] Şöyle diyor; "Gerçek zahitler halk arasında tanındığında insanlar onlara yönelir, onların sözlerinden ve hâllerinden istifade ederler."[1565] Şeyh Abdülkadir Geylanî, züht hakkında 'Züht, üç şekilde olur. Birincisi; haramı terktir ki bu avamın zühdüdür. İkincisi; helal olan fuzuli şeyleri terktir ki bu havassın zühdüdür. Üçüncüsü; Allah'tan başka meşgul eden her şeyi terktir ki bu da ariflerin zühdüdür.' Diyen İmam Ahmed b. Hanbel'in mezhebine mensuptur. "İbnu'l Kayyım İmam Ahmed'in bu sözünü açıklamış ve şöyle demiştir; İmam Ahmed, bu sözüyle önceki meşayiha göre daha çok ayrıntı vermiş ve onu derecelendirmiştir. Onun bu sözü bu hususta çok üst makamlarda olduğunu göstermektedir. Nitekim İmamı Şafii de onun sekiz hususta –ki biri de zühttürimam olduğuna şehadet etmiştir.[1566] Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin züht hakkında Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat mezhebine muvafakati de bu şekilde anlaşılmış oldu.[1567]

3- Tevekkül; Şeyh Abdülkadir Geylanî tevekkül meselesini dört başlık altında ele alıyor.

Meşruiyet delili ve tarifi; "Şöyle diyor; Bu hususta asıl olan Allahu Teala'nın sözüdür; 'Kim Allah'a tevekkül ederse O ona yeter."[1568] 'Eğer inananlarsanız Allah'a tevekkül edin.'[1569] Hakikati; İşleri Allah'a ısmarlamak, seçim ve tedbir karanlıklarından kurtulmak, takdire şahit olanlar makamına yükselmektir. Bu makama yükselen kul takdirde tebdil olmayacağına inanır, onun için takdir edilen şeyi ıskalamayacağını, takdir edilmeyen şeye de nail olamayacağını bilir. Kalbi sükunet içinde huzurla Mevla'nın vadini gözetir.[1570]

1562 A,g,e. 98
1563 El Fethu'r Rabbanî 107
1564 A,g,e. 106
1565 A,g,e. 232 Şeyh Abdülkadir Geylanî 606
1566 Medaricü's Salikin 2/12 Şeyh Abdülkadir Geylanî 606
1567 Şeyh Abdülkadir Geylanî 606
1568 Gunye 2/189
1569 A,g,e. 2/189
1570 Medaricü's Salikin 2/112

Tevekkülün kısımları ve dereceleri; Şeyh Abdülkadir Geylanî'ye göre tevekkülün üç derecesi vardır. Tevekkül, sonra teslim, sonra tefvizdir. Mütevekkil; Rabbinin vadine güvenir. Teslim sahibi; ilmiyle iktifa eder. Tefviz sahibi ise; Allah'ın hükmüne razı olur.[1571] İbnu'l Kayyım'a göre tevekkülün yedi derecesi vardır.

- Birincisi; Allah'ı ve sıfatlarını bilmek. Her şeyin O'nun ilmi, iradesi ve kudretiyle meydana geldiğini bilmek. Tevekkül hususunda kulun ayağını koyduğu ilk basamak budur.

- İkincisi; Sebepleri ve sebeplerin arkasında olanı görmek

- Üçüncüsü; Mütevekkilin tevhit makamında kalbinin kök salmış olması. Zira Allah'ın tevhidi kalbe tam yerleşmemişse kulun tevekkülü düzgün olmaz. Bilakis tevekkülün hakikati kalbin Allah'ı tevhit etmesidir. Şirk kırıntıları kalpte var olduğu sürece tevekkül illetli ve bozuk olacaktır. Tevhid kalpte ne kadar yer etmişse tevekkül de o kadar sağlam olur. Kul her ne zaman Allah'tan başkasına yönelirse yöneldiği kadar kalbinde Allah'a tevekkülden bir şeyler eksilir. Bazılarına göre sebeplere sarılma terk edilmedikçe tevekkül meydana gelmez. Bu söz doğrudur. Ancak sebeplere organlarla sarılma değil, kalben sarılma terk edilmedikçe tevekkül olmaz.

- Dördüncüsü; Allah'a güvenmek, O'na dayanmak ve O'nun vaadiyle sükunet bulmak. Bunun alameti şudur; işler yolunda gitse de gitmese de buna önem vermemek ve kalbin buna göre sevinç ve üzüntü duymamasıdır. Onun Allah'a tevekkülü süt çocuğunun anne kucağındaki tevekkülü gibi olmalıdır. O çocuk annesinden başkasını bilmez ve başkasına iltifat etmez. Ona yönelir ve onunla huzur bulur. Mütevekkil kişi de işte bu şekilde Rabbine dayanır, O'na yönelir.

- Beşincisi; Allah'a karşı hüsnü zan sahibi olur. Kişinin Allah'a karşı hüsnü zannı ve umudu ne kadarsa tevekkülü de o kadar sağlam olur. Nitekim bazı alimler tevekkülü 'Allah'a karşı hüsnü zan sahibi olmaktır' diye açıklamışlardır. Gerçek şu ki; Allah'a karşı hüsnü zan sahibi olmak kişiyi O'na tevekküle sevk eder. Zira hakkında sui zan düşünülen ve kendisine karşı ümit beslenmeyen birine tevekkül düşünülemez.

- Altıncısı; Kalbin O'na teslim olması ve her şeyi O'na bırakması. Bu şu şekilde açıklanmıştır; Kul Allah önünde gassalin önündeki meyyit gibi olmalı. Gassal meyyiti dilediği gibi çevirir. Meyyitin ne hareketi ne de tedbiri olur.

- Yedincisi; Tefviz. Bu, tevekkülün ruhu, özü ve hakikatidir. Bu; Bütün işleri Allah'a havale etmek ve işlerin olmasını O'ndan dilemektir. Bu, zayıf aciz bir

[1571] El Fethu'r Rabbanî 134

oğlun, şefkatli, güçlü kuvvetli ve işbilir babasına güvenmesi gibidir. O oğul babasının kendisi için kendisinden daha iyi şeyler yapacağına inanır ve işleri ona bırakır.[1572]

- Tevekkülün Meyveleri; Şeyh Abdülkadir Geylanî tevekkülün meyvelerinden bahsediyor, şöyle diyor; Allah'ın dininde güçlü kuvvetli olmak isteyenler Allah'a tevekkül etsinler. Zira tevekkül kalbi düzeltir, onu güçlendirir, onu irşad eder ve ona acayip şeyleri gösterir. Dinara da, dirheme de sair sebeplere de tevekkül etme. Zira bunlar seni zayıf ve aciz bırakır. Allah'a tevekkül et. O seni güçlendirir, sana destek verir, sana lutfeder ve sana hiç ummadığın yerden kapılar açar.[1573]

Allah'a yaklaşmak O'ndan yardım istemekle ve O'na tevekkül etmekle olur. Zira güç ve kudret ancak O'nun elindedir. Bir hadisi şerifte şöyle buyrulmuştur; İnsanların en güçlüsü olmayı arzu eden Allah'a tevekkül etsin.[1574] Said b. Cübeyr'den şöyle dediği nakledilmiştir; "Tevekkül imanın başıdır."[1575] Allahu Teala şöyle buyuruyor; 'Kim Allah'a tevekkül ederse O ona yeter.'[1576] 'Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez.'[1577] 'Allah sizden hafifletmeyi diler.'[1578] 'Allah size zorluk çıkarmayı dilemiyor. Ancak sizi temizlemeyi ve size olan nimetini tamamlamayı diliyor.'[1579] Sahih bir hadiste de şöyle buyrulmaktadır; 'Elbette Benden istese ona verir, Bana sığınsa onu korurum.'[1580] Allahu Teala şöyle buyuruyor; 'İman edip Salih ameller işleyenlere icabet eder ve onlara fazlından artırır.'[1581]

- Sebepler; Şeyh Abdülkadir Geylanî bu hususa dair itikadını açıklıyor ve orada sebeplere -itimat edilmeksizin- sarılmanın gerekliliğinden bahsediyor, şöyle diyor; Allah'ın kitabına ve Rasulünün sünnetine tabi olan kişinin itikadı şudur; Kılıcın kendisi bizatihi kesici değildir. Bilakis onunla kesen Allahu Teala'dır. Yine ateş bizatihi yakıcı değildir. Bilakis onunla yakan Allahu Teala'dır. Yine yiyecek bizatihi doyurucu değildir. Onunla doyuran Allahu Teala'dır. Yine su bizatihi susuzluğu giderici değildir. Bilakis onunla susuzluğu gideren Allahu Teala'dır. Sair sebeplerin tamamı da bu şekildedir. Onların tamamında tasarruf eden Al-

[1572] Medaricü's Salikin 2/112
[1573] El Fethu'r Rabbanî 134
[1574] Şeyh Abdülkadir Geylanî 612
[1575] Es Sünnet, Abdullah b. Ahmed 776
[1576] A,g,e 776
[1577] Buhârî 7536
[1578] Şeyh Abdülkadir Geylanî 613
[1579] Şeyh Abdulkadir Geylanî 167
[1580] Gunye 2/193
[1581] A,g,e. 2/194

lahu Teala'dır. Bunların tamamı alettirler. Allahu Teala onlarla dilediğini yapar.[1582] Bundan onun sebepleri terke davet ettiği manası anlaşılmasın. Ya da sebeplere sarılma ile tevekkül arasında bir tezat olduğu anlaşılmasın. Bilakis Şeyh Geylanî'ye göre sahih tevekkül, sebeplere sarıldıktan sonra sebepleri yaratan Allah'a tevekkül etmektir. Nitekim bu hususta şöyle demektedir; Nefsini tevekkül denizine daldır ve orada sebeple sebepleri yaratanı bir araya getir.[1583]

4- Şükür; Şeyh Abdülkadir Geylanî şükrü üç başlık altında anlatmaktadır.

Birincisi; Şükrün Hakikati; Bu hususta şöyle diyor; Tahkik ehli nezdinde şükür; nimet verenin nimetini tam bir itaatle itiraftır.[1584]

Şükrün Kısımları; Allah kendisinden razı olsun o, şükrü üç kısma ayırmakta, şöyle demektedir; "Şükür üç kısma ayrılır. Biri; dil ile şükürdür ki bu, itaat faktörüdür. Diğeri; beden ve azalarla şükürdür ki bu, vefa ve hizmetle donanmaktır. Diğeri de kalp ile şükürdür ki bu da, haramlara karşı uyanık ve dikkatli olmaktır.[1585] Şeyh başka bir yerde şükrü şöyle vasfediyor; Şükrün keyfiyetine gelince; bu, nimetin Allah tarafından verildiğini ifade etmekle olur. Nimetin Allah'tan başkasına izafe edilmemesiyle olur. Kişi nimeti ne kendi nefsinden, ne çalışmasından, ne kendi gücü ve kuvvetinden ne de başkalarının yardımından bilmemeli. Bütün bunları sebepler ve aletler olarak görmeli. Bunları yoktan var edenin, taksim edip dağıtanın Allah olduğunu bilmeli. Zira takdir eden de taksim eden de Allah olduğu için şükre layık olan da O'dur. Kalp ile şükre gelince; zahiri ve Batıni yönden sana verilen nimetlerin, menfaatlerin ve lezzetlerin tamamını başkasından değil, Allah'tan olduğuna kesin bir imanla iman etmelisin. Dil ile şükür kalpte olanın ifadesidir. Azalarla şüküre gelince; Onları ancak ve ancak Allah'a itaatte kullanman, Allah'a isyan hususunda kimseye itaat etmemendir. Bu, nefsin isteklerini de, kuruntularını da, başkalarına itaati de kapsamaktadır. Kısaca; Allah'a itaati, asıl ve tabi olunan kılarsın, ondan başkasını da fer'î ve tabi olan kılarsın.[1586]

Şeyh Abdülkadir Geylanî şükredenleri de üç kısma ayırmaktadır

Birinci kısım; 'Alemler' olarak nitelendirdiği kişilerdir ki bunlar kullar arasındaki en büyük guruptur. Şükürleri sözlerinde görülür.

İkinci kısım; 'Abidler' olarak nitelendirdiği kişilerdir ki bunlar inanan ve farz ibadetleri yerine getiren kişilerdir. Bunların şükrü amelleriyle olur.

1582 Eş Şeyh Abdülkadir Geylanî 613
1583 Şeyh Abdülkadir Geylanî 167
1584 Gunye, Geylanî 2/193
1585 A,g,e. 2/194
1586 Futûhu'l Gayb 134

Üçüncü kısım; 'Arifler' ve 'Mukarrebin' olarak nitelendirdiği kişilerdir ki bunların şükrü her daim istikamet üzere olmaktır. Bunlar içinde bulundukları kulluk, taat ve zikir gibi güzel halleri Allah'tan bilirler ve bu hallerin O'nun tevfikıyle vukua geldiğine inanırlar.[1587]

Sabır; Şeyh Abdülkadir Geylanî sabırdan da bahsediyor, şöyle diyor; Sabır hususunda ki asıl delil bu hususa dair ayetler ve hadislerdir; 'Sabredin, düşmanlarınızdan daha sabırlı olun, cihada hazır bulunun, Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya erişebilesiniz.'[1588] 'Sabret, senin sabrın ancak Allah'ın yardımıyladır.'[1589] Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor; Sabır, (belanın geldiği) ilk anda olandır.'[1590] Şeyh Abdülkadir Geylanî sabrın çeşitlerini de zikretmiş, sabrı üç kısıma ayırmıştır;

Birincisi; Sabr Lillah. Bu, Allahu Teala'nın emir ve nehiylerini yerine getirmekte gösterilen sabırdır.

İkincisi; Sabr Meallah. Allahu Teala'nın takdir edip gönderdiği bela ve musibetlere karşı gösterilen sabırdır.

Üçüncüsü; Sabr Alellah. Allahu Teala'nın, dünya ve ahrette vaad ettiği rızık, ferahlık, yardım ve sevap gibi şeylerin vuku bulacağına inanmak ve beklemektir.[1591] Kısaca; Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin sözünden de anlaşıldığı üzere sabır, Allahu Teala'nın emir ve nehiylerini îfada ve kadere rızada kendini göstermektedir.[1592]

Rıza; Şeyh Abdülkadir Geylanî şöyle diyor; Mümin kişi Allahu Teala'nın kendi hakkında takdir ettiği şeyin kendi istediği şeyden daha hayırlı olduğunu bilmelidir. Ey Adem oğlu, Allahu Teala'nın takdir ettiği, ancak senin istemediğin şeyin senin hakkında senin sevip istediğin şeyden daha hayırlı olduğunu bil. Allah'tan kork ve O'nun kazasına razı ol. Nitekim ayeti kerimede şöyle buyuruluyor; İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin için hayırdır ve ihtimal ki hoşlandığınız şey sizin için şerdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.'[1593] Yani; Dünya ve ahretiniz için size fayda veren şeyi bilmezsiniz. Zira Allahu Teala mahlukata her şeyi açmadı. Menfaatlerinin nerede olduğu onlara gizli kaldı. Allahu Teala onlara bazı şeyleri emretti ve bazı şeyleri yasakladı. Ayrıca kadere inanıp kazaya razı olmalarını da kendilerine emretti. Allahu Teala her ne takdir ederse etsin kul O'na

1587 Gunye 2/194; Şeyh Abdülkadir Geylanî 621
1588 Âl-i İmran 200
1589 Nahl 127
1590 Buharî 1702; Müslim 926
1591 Gunye 2/195
1592 Şeyh Abdülkadir Geylanî 625
1593 Bakara 216

olan itaatini devam ettirmeli ve O'nun taksimine razı olmalıdır. O'nu itham edip suçlamamalıdır.[1594] Yine bu hususta şöyle diyor; "Bil ki kadere karşı savaşan ve heva ve hevesine râm olan her bir fert mücadele ettiği nispette yorgun düşer. Kadere razı olan da rahat eder. Kadere razı olmayıp itiraz edenin yorgunluğu artar, kendisine taksim olunandan başkasına da nail olamaz."[1595]

Sıdk; Şeyh Abdülkadir Geylanî'ye göre bunun aslı 'Ey iman edenler, Allah'tan korkun, sadıklarla beraber olun.'[1596] ayetidir. O bu hususta Abdullah b. Mesut (ra)den nakledilen şu hadisi şerifi de delil olarak göstermektedir. 'Doğru sözden ayrılmayın. Zira doğru söz iyiliğe sevk eder. İyilik ise cennete sevk eder. Kişi doğru sözlü olup doğru sözlülükte ilerlerse sonunda Allah katında 'Sıddık (Çok çok doğru söyleyen)' olarak yazılır. Yalan söylemekten sakının. Zira yalan kötülüğe sevk eder. Kötülük de cehenneme sevk eder. Kişi yalan söyler ve yalanda ilerlerse sonunda Allah katında 'Kezzab (Çok çok yalan söyleyen)' olarak yazılır.'[1597] Şeyh Abdülkadir Geylanî çok kötü şartlarda bile doğruluktan ayrılmadığını naklediyor. Zira o, küçük yaştan beri bu hususta örnek biriydi. Nitekim şu kıssa onun ne denli doğru biri olduğunu göstermektedir. Kendisi anlatıyor; Bağdat'a ilim tahsil etmek üzere yola çıkmadan önce annem gömleğimin koltuk altı kısmına kırk dinar dikti ve doğruluktan ayrılmamamı öğütledi. Yolculuk esnasında altmış süvari kafileye saldırdı. Bana kimse ilişmedi. Daha sonra süvarilerden biri bana 'Sende ne kadar para var?' diye sordu. Ben de 'Kırk dinar' dedim. 'Nerede onlar?' diye sordu. 'Gömleğimin koltuk altına dikili.' Dedim. Benim dalga geçtiğimi zannetti ve çekip gitti. Daha sonra başka biri geldi ve diğerinin sorduğu soruları sordu. Ben de önceki gibi cevap verdim. Bunun üzerine o da çekip gitti. Reislerinin yanına gittiklerinde benim söylediklerimi ona naklettiler. Bunun üzerine o onlara 'Onu bana getirin.' dedi. Beni onun yanına götürdüler. Kafileden soydukları mallar tepe gibi yığılmıştı, onları taksim ediyorlardı. Bana 'Sende ne var?' diye sordu. Ben de 'Kırk dinar.' Dedim. 'Nerede onlar? dedi. 'Gömleğimin koltuk altına dikili.' dedim. Emretti, Gömleğin koltuk altı sökülünce altınlar ortaya çıktı. Bunun üzerine bana 'Bunu niçin söyledin?' diye sordu. Ben 'Anneme yalan söylemeyeceğime dair söz verdim. Bu sözümü bozmam.' dedim. Bunun üzerine reis ağlamaya başladı ve Sen anana verdiğin sözü bozmuyorsun da ben yıllardır Rabbime verdiğim sözü bozuyorum.' dedi. Daha sonra elimde tevbe etti. Bunun üzerine arkadaşları ona 'Sen yıllarca eşkıyalıkta

1594 Gunye 2/197
1595 A,g,e. 2/197
1596 Tevbe 119
1597 Buharî 6094; Müslim 2607; Şeyh Abdülkadir Geylanî 633

bize önder idin, şimdi de tevbede önder oldun.' dediler ve hep birlikte elimden tevbe aldılar, kafileden gaspettikleri malları da geri verdiler.[1598]

Şeyh Abdülkadir Geylanî'ye göre doğruluk en yüce makamlardan biridir ve bu işin temel taşlarından biridir. Bu hususta şöyle diyor; "Bil ki doğruluk bu işin direğidir. Bu işin nizamı intizamı onunla olur. Bu iş onunla tamamlanır. Bu, nübüvvetten sonraki derecedir. Nitekim Allahu Teala şöyle buyuruyor; 'Allah'a ve Rasulüne itaat edenler Allah'ın kendilerine nimet verdiği nebiler, sıddıklar, şehitler ve Salihlerle birliktedir. Onlar ne güzel arkadaştırlar.'[1599] Şeyh Abdülkadir Geylanî 'Sâdık' ile 'Sıddîk'ı birbirinden ayırıyor. Sâdık; Sıdktan ismi lazımdır. Yani; doğru kişi manasınadır. Sıddîk ise onun mübalağasıdır. Doğrulukta devam edip doğruluğu seciye ve alışkanlık haline getirenlerde olur. Doğruluğun gizlide ve açıkta olması eşittir. Sadık sözünde doğru olan kişidir. Sıddîk ise sözünde, davranışlarında ve her halinde doğru olan kişidir.[1600]

Şeyh Abdülkadir Geylanî dünya ve ahret saadetini kazandıran bu hasletin önemini işte bu şekilde açıklıyor.[1601]

33. KADİRİ TARİKATININ KURULUŞU

Kadiri tarikatının ilk müessisi Şeyh Abdülkadir Geylanî hazretleridir. İnsanların toplu bir şekilde bir şeyhe bağlanması ve edep ve terbiye görmek üzere o şeyhin yanında toplanması ilk defa onun döneminde olmuştur. Ondan önceki tasaavufi terbiye sisteminde böyle bir şey yoktu. İnsanlar tek tek giderler, şeyhlerden ders alırlardı. Tarikatları araştıran kişiler bütün tarikatların Şeyh Abdülkadir Geylanî'den sonra kurulduğunu görecektir.[1602] Şeyh Abdülkadir Geylanî hazretlerinin hayatını inceleyenler onun insanları Kitaba, sünnete ve güzel ahlaka sıkı sıkıya yönlendirdiğini görecektir. Onun kurduğu tarikatın ilkelerini arz edelim;

Kitap ve sünnete bağlılık üzerinde hassasiyet; Allah kendisinden razı olsun o, oğlu Abdürrezzak'a yaptığı nasihatte şöyle diyordu; Allah'tan kork ve taat üzere ol. Şer'i şeriften ayrılma, Allah'ın koyduğu sınırları koru. Ey oğlum, biliyorsun ki bizim bu tarikatımız (yolumuz) –Allah bizi, seni ve Müslümanları muvaffak kılsın- Kitap, Sünnet, Allah'tan başkasını kalbe sokmamak, cömertlik, başkalarına eziyet etmemek, onların sıkıntılarına katlanmak ve arkadaşların

[1598] Şeyh Abdülkadir Geylanî 64
[1599] Nisa 69
[1600] Gunye 2/200
[1601] Şeyh Abdülkadir Geylanî 634
[1602] A,g,e 636-637

hatalarını affetmek üzerine kuruludur.[1603] Başka bir yerde şöyle diyor; Karanlığa ışıkla gir. O da Allah'ın Kitabı ve Rasulünün sünnetidir. Aklına bir şey geldiğinde ya da bir şey yapmak istediğinde onu Kitap ve sünnete arz et. Eğer –zina, riya ve fıskı fücur ehli kişilerle oturup kalkmak gibi- onlarda haram kılınan şeylerden biriyse onu terk et, onu işleme. Onun melun şeytandan gelen bir düşünce olduğuna kesin inan.[1604]

Şeyh Abdülkadir Geylanî başkalarıyla ilişkilerde dahi Kitap ve Sünneti esas alıyor, onları ölçü tutuyordu. Şöyle diyordu; Birini sevdiğin ya da sevmediğin zaman bunu Kitap ve sünnete arz et, hevana tabi olma. Değilse Allah yolundan sapar gidersin.[1605]

Onun kurduğu tarikatın o asra hakim olan fikir ve felsefi düşüncelerden temiz olması

Yunan felsefesine ait kitaplar tercüme edilmiş ve bu felsefi düşünceler akıl ve düşüncelere hakim olmuştu. Hatta tasavvuf erbabının çoğu bu tuzağa düşmüş, onların kullandığı –heyulâ, araz ve cevher gibi- lafız ve ıstılahları kullanıyorlardı.

İslamın yaşanmasına ihtimam gösteriyordu; Nazari fikirlere dalmaktan ve derin tartışmalara girmekten sakınıyorlardı. Bunun da delili; kurduğu tarikatın dayandığı ve müritlerini bunlara göre terbiye ettiği yedi esastır. Onlar; Mücahede, tevekkül, güzel ahlak, şükür, doğruluk, rıza ve sabırdır.[1606] Nitekim makamlar ve haller bölümünde bu esaslardan söz etmiştik.

Bazı adab ve esaslar vazetmiştir. Tarikata intisap edenlerin kendi nefsine, şeyhine ve insanlara karşı davranışlarını düzenleyecek esaslar koymuştur. Nitekim bu hususu da daha önce zikretmiştik.

Allahu Teala'nın emirlerine tazim ve imtisalin gerekliliği üzerinde ısrarla durmuştur. Yine yasaklarından kaçınmanın, kadere rıza göstermenin ve tevekkülün gerekliliği üzerinde ısrarla durmuştur. Şöyle demiştir; Mümine her halukarda şu üç şey gereklidir; Allah'ın emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak ve kaderine razı olmak. Mümin en düşük halde bile bu üç şeyden hali olmaz. Binaenaleyh her halukarda müminin kalbinde, niyetinde ve azalarında bu üç şey mevcuttur.[1607]

1603 A,g,e. 639
1604 Futûhu'l Gayb 640
1605 Şeyh Abdülkadir Geylanî 640
1606 Gunye 2/182
1607 Futûhu'l Gayb 6

Bu, herkesin ihtiyaç duyduğu şeyleri bir araya toplayan güzel bir sözdür. Bu, kulun ihtiyaç duyduğu şeyleri açıklamaktadır. Bu, Allahu Teala'nın 'Kim ittika eder ve sabrederse Allah güzel davranışlarda bulunanların ecrini zayi etmez.'[1608], 'Eğer sabreder ve sakınırsanız onların hilesi size bir zarar vermez.'[1609] ve 'And olsun mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz. Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan üzücü birçok söz işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız bilin ki bunlar (yapmaya değer) azmi gerektiren işlerdendir.'[1610] Ayetlerine mutabıktır. Zira takva Allahu Teala'nın emir ve nehiylerine uymayı gerektirir. Sabır ise takdir olunana sabretmekle olur. Üçü aslında bu iki şeyde bir araya gelmektedir. Gerçekte ise bu üç şey; Allahu Teala'nın emirlerine uymaktır ki bu da Allah'a ve Rasulüne itaat etmektir. Zira insanlar ve cinler Allah'a kulluk etmek için yaratıldılar. Nitekim ayeti kerimede 'Cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.'[1611] Buyrulmuştur. Yine şöyle buyrulmuştur; 'Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin. Olur ki korunursunuz.'[1612] Bütün peygamberler kavimlerine Allah'a ibadet etmelerini ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarını emretmişlerdir. Nitekim ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur; 'And olsun ki her ümmete Allah'a kulluk edin, azdırıcılardan kaçının, diyen peygamberler göndermişizdir. Allah içlerinden kimini doğru yola eriştirdi, kimi de sapıklığı hak etti. Yeryüzünde gezin, peygamberleri yalanlayanların akıbetinin nasıl olduğunu görün.'[1613] Yine şöyle buyrulmuştur; 'Senden önce gönderdiğimiz peygamberlere sor. Biz, Rahman olan Allah'tan başka tanrılar meşru kılmış mıyız?'[1614]

İşte Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin müntesiplerini eğitmek üzere kurduğu tarikatta getirdiği esaslar bunlardı.[1615] Şeyhu'l İslam İbni Teymiyye onu övmüş ve onu imamlarından biri olarak kabul etmiştir. Şöyle demiştir; İmamlarımızın kavlini seçiyoruz… Onların sonuncularından biri de Şeyh İmam Ebu Muhammed Abdülkadir b. Ebu Salih el Geylânî'dir.

1608 Yusuf 90
1609 Âl-i İmran 120
1610 Âl-i İmran 186
1611 Zâriyat 56
1612 Bakara 21
1613 Nahl 36
1614 Zuhruf 45
1615 Şeyh Abdülkadir Geylanî 643

34. ISLAH YOLUNDA ÇİZDİĞİ ÇİZGİLER

Davete başlaması ve üslubu; Tarihçiler Abdülkadir Geylanî'nin hicri 521/miladi 1127 yılında zuhur ettiğini zikrederler.[1616] Gerçek şu ki o bu tarihten önce davete başlamıştır. Nitekim kendisinin de zikrettiği gibi o, yetişme çağında vazu nasihata başlamış, dost ve arkadaşlarını ibadete teşvik etmiştir. O meclislerine iki üç kişiyle başlamış, gittikçe artan cemaat yetmiş binlere baliğ olmuştur.[1617] Medrese dar gelmeye başlayınca da tekkenin yakınındaki Bağdat suruna taşınmıştır. İnsanlar ona akın akın geliyorlar, elinde tevbe ediyorlardı.[1618] Abdülkadir Geylanî işte o zamandan itibaren davete başlamıştı. Onun davetinin esasları şunlardı;

1- Sistematik ruhi eğitim; Şeyh Ebu Saîd el Mahremî, Bab-ı Ezc mahallesinde küçük bir medrese inşa ettirmişti. O vefat edince medresenin idaresi talebesi Abdülkadir Geylanî'ye geçti. O da etraftaki birkaç ev ve arsayı da oraya ilave ederek medreseyi genişletme çalışmalarına başladı. Zenginler mallarını verdiler, fakirler bizzat çalıştılar.[1619] Tarihçilerin bu genişletme çalışmaları esnasında gösterilen fedakarlıklarla alakalı olarak zikrettikleri, insanların Şeyh hazretlerine ne denli bağlı olduğunu göstermektedir. Onlardan biri de şu hadisedir; Fakir bir kadın vardı. O da bu medresenin inşasına katkıda bulunmak istiyordu. Ama hiçbir şeyi yoktu. Kocası ameleydi. Kocasıyla birlikte Şeyh Abdülkadir Geylanî hazretlerinin yanına geldi ve 'Bu benim kocamdır. Bunun bana yirmi dinar mehir borcu var. Bu borcun yarısı kadar bu medrese inşaatında çalıştığı takdirde tamamını kendisine hibe ettim.' dedi. Sonra da mehir senedini şeyh hazretlerine verdi. Şeyh onun fakir biri olduğunu bildiğinden bir gün ücretli bir gün ücretsiz çalıştırıyordu. Beş dinara mukabil çalışmasından sonra kendisine senedi verdi ve ona 'Başka borcun kalmadı.' dedi.[1620] Medresenin inşaatı hicri 528/miladi 1133 yılında tamamlandı. Bundan sonra medrese onun adına nispet edildi ve ifa ettiği tedris, fetva ve vaaz faaliyetlerini buradan yürüttü.[1621] Medresenin masrafları için sofiler ve zenginler vakıflar kurdular. Kütüphanesi için kitaplar vakfettiler. O medresede medrese işlerini yürüten, hocalara ve talebelere hizmet eden hizmetçiler vardı.[1622]

Şeyh Abdülkadir Geylanî hazretleri vaktinin çoğunu medresede geçiriyordu. Sadece Cuma günleri oradan ayrılıyor mescide ya da tekkeye gidiyordu. Talim

---

1616 Neş'etü'l Kadiriye 79

1617 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 186

1618 El Muntazam 10/219

1619 A,g,e. 10/219; Tabakatü'l Hanabile 1/291

1620 Tabakatü'l Hanabile 1/291; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 186

1621 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 186

1622 Şezeratü'z Zeheb, Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin adlı kitaptan naklen 186

ve tedris faaliyetinde talebenin istidadını göz önüne alıyor, faaliyetini ona göre yürütüyordu. Onun nezdinde en büyük iş tedris faaliyetiydi. Tedris faaliyetini en büyük menkıbe ve en büyük mertebe olarak görüyordu. Zira alimler insanlar tarafından sevilir, kıyamet gününde de diğerlerinden ayrılacaklar ve diğerlerine bahşedilmeyen dereceler kendilerine bahşedilecekti.[1623] Şeyh Abdülkadir Geylanî tedris faaliyetini tam otuz üç yıl yürüttü. Tedris faaliyetine hicri 528/miladi 1133 yılında başladı, vefat ettiği hicri 561/miladi 1166 yılında noktaladı.[1624] Medrese bu güne kadar devam etmiştir.[1625] İçinde meşhur el yazmaları bulunan ve 'Kadiriye Kütüphanesi' olarak bilinen bir kütüphanesi vardır.[1626] Gerçek şu ki; Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin eğitim metodu incelendiğinde Gazalî'nin ortaya koyduğu eğitim metodundan büyük ölçüde etkilendiği görülecektir. Şeyh Abdülkadir Geylanî talebe ve müritlerini ruhi, ilmi ve içtimai olarak yetiştirmeyi hedefliyordu. Onları Emri bil maruf nehyi ani'l münker vazifesini en kamil manada yapabilecek kişiler olarak yetiştirmeye çalışıyordu. Şeyh Abdülkadir tekkesi olarak da bilinen tekkede bu metodun tatbik imkanı da çoktu. Talabe ve müritlerin kaldığı bu tekke de hem dersler yapılıyor hem de ruhi terbiye üzerinde faaliyetler yürütülüyordu.[1627] Onun eğitim programıyla ilgili daha detaylı bilgi verelim;

A- Dini ve kültürel eğitim; Bu eğitim talebenin yaşına ve haline uygun şekilde sınırlandırılıyordu. Halktan yaşlı biri ibadetlerini tashih için gelmişse Şeyh ona önce Ehl-i Sünnet itikadını, sonra da kitabı 'Gunye Litalibi Tariki'l Hak' adlı kitabının içerdiği dini bilgileri öğretiyordu. Bu kitap Gazali'nin İhya tarzında yazılmış bir kitaptır. İçerdiği konular İhya'da daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu kitapta ek olarak Emri bil Maruf Nehyi Ani'l Münkerin ehemmiyetine binaen seçkin talebelerin davetçi olarak yetiştirilmesine yönelik bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde emri bil Marufun önemi ve yöntemleri anlatılmaktadır. Yine bu kitapta ek olarak o asırda hüküm süren fikri mezhepler ve guruplar hakkında bilgiler verilmektedir.[1628] Yine ek olarak vaaz, hitabet ve tedris faaliyetlerinin nasıl yapılacağı da bu kitapta zikredilmektedir.[1629] İlim öğrenmek için gelen kişi medrese talebesi olabilecek biriyse on üç yılı içeren talim ve tedris faaliyetinden geçiyordu. Talebe burada tefsir, hadis, fıkıh (Hanbelî fıkhı), usül, nahiv, kıraat ve

1623 Sırru'l Esrar 188
1624 Kalaidü'l Cevahir 32; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 188
1625 Medarisu Bağdat 154
1626 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 188
1627 A,g,e. 189
1628 Gunye 1/71-84
1629 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 435

daha önce zikri geçen ilimleri okuyordu. Şeyh kelam ve felsefe ilimlerinden uzak duruyor, bu ilimlere dair kitapların mütalaasını yasaklıyordu.[1630] Müritlere fıkıh ile Sünni tasavvufu birlikte götürme şartı getirilmişti. Nitekim İbni Teymiyye de Fetvalar adlı eserinin Tasavvuf ve İlmi Süluk adlı bölümlerinde Abdülkadir Geylanî hazretlerinin Kur'ana ve Sünnete dayanan ve nefis terbiyesini hedefleyen metodunu zikretmektedir.[1631]

B- Ruhi Eğitim; Bu, talebe ya da müridin niyetinin tashihine yönelik eğitimdi. Aklı, fikri, duyguları ve her şeyiyle Rasulullah (s.a.v.) ile birlikte olması içindi, onu önder tanıması içindi bu eğitim. Kalpte başka hedef, başka dert olmaması içindi.[1632]

Bu makama yükselmesi için talebenin sünnetten ayrılmaması, ruhsatlarla değil azimetle amel etmesi gerekiyordu. 'İlim ve amel karşısındaki durumu' bahsini işlerken azimeti içeren hasletlerden bahsetmiştik. Şeyh Abdülkadir Geylanî nazari derslerin yanında talebe ve müridin günlük hayatta ihtiyaç duyduğu ibadetlere ve mücahedelere yönelik ameli dersler de veriyordu. Çeşitli zikirler, virtler, takva ve veraya yönelik dersler, nefsin hallerine yönelik dersler, şeytanın kalbe giriş yollarını anlatan dersler ve müridin her halukarda bezenmesi gereken güzel ahlaka dair dersler bunlar arasındaydı. Nitekim Şeyh Abdülkadir Geylanî bu hususları 'Gunye' ve Futûhu'l Gayb' adlı eserlerinde uzun uzadıya anlatmıştır.[1633]

C- İçtimaî eğitim; Bu eğitim, ferdi İslam toplumunun kopmaz bir parçası haline getirmeyi, o dönemde paramparça olan toplumdaki ayrılık sebeplerini ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Mürit, medrese dışında sosyal toplumda insanlara karşı nasıl davranması gerektiğini orada öğreniyordu. Bu eğitim müridin kendi şahsına, şeyhine ve sair arkadaşlarına karşı ilişkilerini de düzenliyordu. Müridin kendi özel hayatına yönelik eğitimde mürit, oturup kalkma, yeme içme, sefer, ziyaret, elbise giyme, eve giriş çıkış, uyuma, süslenme, evlilik, ana baba ve çocuk ilişkileri hususlarına dair adabı öğreniyordu. Bu eğitim Rasulullah (s.a.v.) in hayatından örnekler verilerek yapılıyordu. Yine Şeyh Abdülkadir müritlerini tembellikten, başkalarının hibeleriyle yaşamaktan ve dilenmekten sakındırıyor, ahlak ve emanete riayet ederek çalışıp kazanmaya ve ticaret yapmaya yönlendiriyordu.[1634] Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin eğitim sisteminde mürit şeyh ilişkisi de şöyleydi; Şeyh Abdülkadir Geylanî müride zahirde ve batında şeyhe itaati, ondan irtibatı kesmemeyi, her işinde ona danışmayı emrediyordu. Buna

1630 Kalaidü'l Cevahir 3

1631 El Fetava, İlmu's Süluk 10; Kitabu't Tasavvuf 11

1632 El Fethu'r Rabbanî 206; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 190

1633 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 192

1634 A,g,e. 193

mukabil şeyh de müride karşı hikmetle ve şefkatle muamele edecek, Allah rızası için onu terbiye edecek ve onu koruyup gözetecekti. Eğer şeyh bu görevini yapmazsa mürit onu terk edip kendisini terbiye edecek başka şeyhe gidebilecekti.[1635] Müridin zenginlerle ve fakirlerle oturup kalktığında nasıl davranması gerektiği hususunda şöyle diyordu; Zenginlere karşı izzet ve şeref ile, fakirlere karşı tevazu ile… Fakirlerle oturup kalk, onlarla arkadaş ol, tevazuu, güzel ahlakı ve cömertliği terk etme…Mürit, zenginlerin itası için onlar karşısında zayıflık göstermekten sakınmalı ve onların hibesine göz dikmemelidir. Onlara karşı yalakalık yapmak din için en büyük tehlikedir. Ancak bunu yaparken de zenginlere karşı kin duymamalı, onlara karşı hüsnü zannı elden bırakmamalı ve onlara karşı kabalık yapmamalıdır. [1636]

2- Vaaz ve Vaaz Mevzuları; Talim ve tedris faaliyetleri Şeyh Abdülkadir Geylanî'yi halka vaaz etmekten alıkoymuyordu. Haftada üç gün insanlara vaaz ediyor, daveti onlara ulaştırıyordu. Cuma sabahı ve Salı akşamı medresede, Pazar sabahı tekkede vaaz ediyordu.[1637] Tâdeffi'nin zikrettiğine göre; bu vaazlar kayda alınıyordu, hatta bir meclisinde vaazları yazıya geçirenler sayılmış, dört yüz kişi civarında oldukları görülmüştü.[1638] Bu vaaz ve sohbetlerin büyük kısmı sohbet tarihi ve mekanı da zikredilmek suretiyle 'El Fethu'r Rabbanî' adıyla bilinen eserde toplanmıştır. Şeyh Abdülkadir Geylanî hazretleri İslam için şiddetli hamaset sahibiydi. Bütün insanları İslamın zaferi için harekete geçirmeye çalışıyordu. Bir sohbetinde şöyle diyordu; Muhammed (s.a.v.)in getirdiği dinin duvarı gitgide alçalıyor, temelleri dağılıyor. Ey yeryüzü sakinleri, gelin yıkılanı inşa edelim, yıkılanı onaralım. Ey güneş, ey ay ve ey gündüz gelin.[1639] Başka bir sohbetinde de şöyle diyor; Kalbime halka sohbet yapmayı ilka eden ve onu en büyük hedefim haline getiren Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ben nasihat ediciyim, ancak bunun için kimseden bir karşılık beklemiyorum. Ahretim Rabbimin nezdinde hasıl olmuştur. Ben ne dünyayı ne de ahreti talep ediyorum. Ben ne dünyanın, ne ahretin, ne de Allah'tan başka bir şeyin kulu kölesiyim. Sevincim sizin kurtuluşunuz, üzüntüm ise sizin helakinizdir. Benim vasıtamla kurtuluşa eren sadık bir müridin yüzünü gördüğümde karnım doyuyor, susuzluğum gidiyor ve bedenim elbiseleniyor.[1640] Şu da onun sözlerinden; Dikkat edin! Ben sizin çobanınızım. Ben sizin sâkinizim. Ben sizin gözeticinizim. Tevhit kılıcıyla

1635 A,g,e. 194
1636 Gunye 2/128- 154
1637 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 195
1638 Kalaidü'l Cevahir 18
1639 El Fethu'r Rabbani 295
1640 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 196

her şeyi kesip attıktan sonra bu makama çıktım ve bu makamda size faydası ve zararı olan şeyleri görüyorum. Sizin beni övmeniz ya da yermeniz benim için birdir. Bana yönelmeniz ya da ardınızı dönüp uzaklaşmanız da birdir. Nice kişiler oldu ki önceleri beni yerdiler sonra övmeye başladılar. Her ikisi de Allah'tandır, ondan değil. Size yönelmem Allah içindir, sizden almam da öyle. Size merhamet ve şefkatim sebebiyle diledim ki keşke öldüğünüzde sizinle birlikte olsam da Münker ve Nekir meleklerine sizin yerinize cevabı ben versem.[1641]

Şeyh Abdülkadir Geylanî Müslümanları İslama sarılmaya işte bu şekilde davet ediyor ve onları İslam davetini yüklenmeye işte bu şekilde çağırıyordu. Ona göre kişinin ıslahı, ancak kalbinin ıslahı, dünya zincirlerinden kurtulması, kötü ahlaktan uzaklaşması ve Allah'tan uzaklaştıran her şeyden uzaklaşması ile mümkündü. Bu sebeple vaaz ve sohbetlerinde daha çok bu konulara yer veriyordu.[1642] Vaaz ve sohbetlerinin bazıları idarecilere, kadı ve alimlere yönelikti. Halka adaletle muamele etmeleri için onları tenkit ediyordu.

A- Alimleri Tenkidi; Onun dönemindeki alimlerin çoğu meşhur yerlerde vaaz ve sohbet etmek için birbiriyle yarışıyorlar, halife, vezirler ve idareciler yanında birbirilerini kötülüyorlardı. Onlardan bir kısmı kötü ahlakıyla, bir kısmı da mezhep düşmanlığı yapmakla tanınıyordu. Şeyh Abdülkadir Geylanî bütün bunları yakından müşahede etmiş ve bu tip alimlere karşı şiddetle hücum etmiştir. Onları din tüccarları ve işlenen günahların ortakları olarak nitelendirmiştir. Halka yaptığı vaazlardan birinde bu hususta şöyle diyor; Ey ahret yoluyla dünya malını sahiplerinden çapul edenler! Ey hak nedir bilmeyenler! Sizlerin tevbeye avam halktan daha çok ihtiyacınız var. Sizlerin günahlarınızı itirafa daha çok ihtiyacınız var. Zira sizin yanınızda hayır namına hiçbir şey yok.[1643] 9 Recep 546/1151 tarihinde medresede yaptığı vaazda şunları söylüyordu; İlmin semere ve bereketlerini elde etmiş olsaydın nefsi hazlar için koşa koşa sultanların eşiğine gitmezdin. Alim adam mahlukatın kapısına gitmez, zahit adam başkalarına el açmaz, Allah'ı seven başkasına bakmaz.[1644]

İnsanları onların sohbetine gitmekten ve onların sözlerini dinlemekten sakındırıyordu. Şöyle diyordu; Ey Allah'ın kulları, nefislerinizi eğlendiren şu adamları dinlemeyin. Onlar sultanlar karşısında zillet gösterir, küçülürler. Onlara iyiliği emredip kötülükten sakındırmazlar. Bunu yapsalar da nifakla birleştirerek zoraki yaparlar. Allah yeryüzünü onlardan ve bütün münafıklardan temizlesin. Ya

1641 El Fethu'r Rabbani, Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin adlı eserden naklen 197
1642 A,g,e. 197
1643 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 198
1644 A,g,e. 202

da onlara tevbeyi nasip etsin de onları kendi kapısına getirsin. Birinin kalbinde başkası olduğu halde 'Allah, Allah' dediğini gördüğümde gazaba geliyorum.[1645]

Mezhep mutaassıplarına hücum ederdi, Bir defasında şöyle diyordu; Seni ilgilendirmeyen şeyleri bırak. Mezhep taassubunu terk et. Dünya ve ahirette sana fayda verecek şeyle meşgul ol.[1646] Rabbani alimlerin yolundan sapan ulema ve fukahaya yaptığı saldırılar kesintisiz devam ediyordu.[1647] Şeyh Abdülkadir'in hedefi; var olan bozuk yapıyı düzeltmek, insanlara vaaz eden, onları Allah'a sevk eden ve onlara doğruları öğreten rabbani alimler topluluğu yetiştirmekti. Zira Allahu Teala'nın vaad ettiği zafere götürecek zafer nesli ancak bu tip alimlerin elinde yetişebilirdi. Nitekim Şeyh Abdülkadir Geylanî –Allah'a hamd olsun- bu önemli görevin büyük bir kısmını gerçekleştirmeyi başardı.

İdarecileri tenkidi; Şeyh Abdülkadir Geylanî idarecileri de tenkit ediyor, insanları şer'i şerife ters düşen hususlarda onlara tabi olmaktan sakındırıyordu. Sohbetlerinden birinde şöyle diyordu; Sultanlar bir çok kişi için ilahlar oldular. Dünya, zenginlik, sıhhat, güç kuvvet ilahlar oldu. Yazıklar olsun size! Gölgeyi asıl, rızıklananı rızık verici, kulları Mâlik, fakiri zengin, acizi güçlü, ölüyü diri sandınız. Dünya zorbalarını, firavunlarını, sultanlarını ve zenginlerini büyük görür, Allah'ı unutursanız, O'nu yüceltmemiş olursunuz. Dolayısıyla sizin hükmünüz putlara tapan kişinin hükmü gibi olur.[1648] Sultanın emirlerini yerine getirmeye çalışan vali ve sair devlet yetkililerini korkusuzca tenkit ediyordu. Bir sohbetinde şöyle diyordu; Evladım, Hak Azze ve Celle'ye hizmet et. Sana fayda ve zararı olmayan şu sultanlara hizmet ederek O'nun hizmetinde olmaktan geri kalma. Sana ne veriyorlar? Sana senin için takdir olunmayan bir şeyi mi veriyorlar? Yoksa Allahu Teala'nın takdir etmediği bir şeyi mi sana takdir edip veriyorlar. Onların elinde hiçbir şey yok. Bunun zıddını düşünüyorsan küfre girmiş olursun.[1649]

Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin idarecileri tenkiti genel sohbetlerle sınırlı değildi. Duruma göre ne yapılması gerekiyorsa onu yapıyordu. Hicri 541/m 1146 yılında Halife El Muktefî, İbni Murcem adıyla tanınan Yahya b. Saîd'i kadılık görevine tayin etmişti. Kadı halka zulmetmeye, mallarına el koymaya ve rüşvet almaya başladı. Bunun üzerine Şeyh onun aleyhine yazılar yazdırıp mescitlere ve caddelere astırdı. Kimse de cesaret edip bunları kaldıramadı. Sıbtı İbni'l Cevzî anlatıyor; Şeyh Abdülkadir o günlerde halifenin camide olduğunu fırsat bilerek minberden şöyle dedi; 'Müslümanlar üzerine zalimlerin en zalimini tayin

1645 El Fethu'r Rabbanî 245; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 199
1646 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 199
1647 A,g,e. 201
1648 A,g,e. 201
1649 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 201

ettin. Yarın Alemlerin Rabbine ne cevap vereceksin?' Bunun üzerine halife kadıyı azletti.[1650] Şeyh Abdülkadir halifeye yaptığı bu konuşmanın benzerini vezirlere, valilere ve emniyet amirlerine karşı da yapıyordu. Onlar onun ıhlasını, doğruluğunu ve kerametlerini bildikleri için onu dinliyorlardı.[1651] Şeyh Abdülkadir Geylanî töhmet getirecek işlerden ve idarecilere yanaşmaktan uzak duruyordu. Nitekim onun hakkında 'O asla bir idareci kapısına gitmemiş ve asla onlardan bir şey almamıştır.' denilmiştir.

Dönemindeki ahlaksızlığa karşı savaşı; Şeyh Abdülkadir Geylanî yaşadığı topluma bakıyor, riya, nifak, zulüm, şüphe ve haram içinde yaşadıklarını görüyordu. Bunlar içinde bulunduğu şeyi harabeye çeviren ve manasızlaştıran vasıflardı.[1652] Dindar olan olmayan herkes bu durumdaydı. Sohbetlerinden birinde şöyle diyor; Bu zaman, riya, nifak ve haksız yere mal kazanma zamanı. Namaz kılan, oruç tutan, zekat veren ve hacca gidenler çok. Ancak yaptıkları hayırları Allah için değil, insanlar için yapıyorlar. İnsanların çoğu yaratıcıyı unutmuş durumda. Hepinizin kalpleri ölmüş, nefis ve hevesleriniz ise dipdiri. Hepiniz dünyayı talep ediyorsunuz.[1653] Sohbetlerinden birinde şöyle diyor; Üzerinizde görevli olan melekler sizin rezilliklerinize hayret ediyor, sizin yalanlarınızın çokluğuna hayret ediyor, tevhide dair yalanınızda size hayret ediyor, pahalılık ve ucuzluk hakkındaki konuşmalarınıza hayret ediyor, sultanlar ve zenginlerin durumu hakkındaki sözlerinize hayret ediyor. Falan yedi, falan zenginleşti, falan fakir düştü….Bütün bunlar heves, bela ve musibettir. Tevbe edin, günahlarınızı terk edin. Başkasına değil, Rabbinize dönün. O'nu anın, başkasını unutun.[1654]

Fakirlere ve insanlara adaletli davranmaya davet; Şeyh Abdülkadir Geylanî başta fakirler olmak üzere insanlara yardıma odaklanmış biriydi. Onların işlerini halletmeyi imanın şartlarından biri olarak görüyordu. Bu sebeple halka zulmeden valilere ve en iyi yiyecekleri yemek, en iyi elbiseleri giymek ve ev iyi evlerde oturmak suretiyle kendilerini fakirlerden ayıran zenginlere savaş açmıştı. 'Kelime-i şehadet getirmeleri kendilerini öldürülmekten kurtarsa da onların İslama mensubiyet iddiaları yalandır' diyordu.[1655] Zengin ile fakir arasında fark gözetmemeyi seyri sülukta ilerlemenin ve Allah'ın azabından kurtulmanın şartlarından biri olarak görüyordu.[1656] Oğlu Abdürrezzak'a yaptığı meşhur

1650 Mir'atü'z Zaman 8/256; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 202
1651 Tabakatü'l Hanabile 1/292
1652 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 203
1653 A,g,e. 203
1654 A,g,e. 203
1655 El Fethu'r Rabbanî 64-65; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 204
1656 A,g,e. 52; A,g,e. 205

vasiyetinde fakirlere hizmet etmeyi, onlarla oturup kalkmayı ve onlara karşı güzel davranmayı üzerinde dura dura emretmiştir. Şöyle demiştir; Dünyada iki şey sana yeter. Fakir ile arkadaşlık, veli kişiye hürmet. Ey oğlum, zenginlerle beraber olduğunda izzeti, fakirlerle beraber olduğunda tevazuu elden bırakma.[1657] Şeyhin fakirlere verdiği önem nasihatlerle sınırlı değildi. Zira onun nasihatleri yaşadığı şeylerin ifadesiydi. Kapısını fakirlere ve gariplere açıyor, onlara yiyecek ve içecek sunuyor, uyumaları için yer gösteriyor ve sair ihtiyaçlarını gideriyordu. Onları derslerine alıyordu.[1658] O bu işi en faziletli iş olarak görüyordu. Nitekim onun bu hususta şöyle dediği nakledilmiştir; Bütün işleri inceledim. Yemek yedirmekten daha faziletli ve güzel ahlaktan daha şerefli bir şey görmedim. **İstedim ki dünya benim elimde olsa da açları doyursam, elim delik olsa da bir şey tutmasa. Şayet bana bin dinar gelse yanımda bir gece kalmaz.**[1659] Bütün bu sebeplerden dolayı insanlar ve fakirler Abdülkadir Geylanî'ye gidiyorlar ve onu çok seviyorlardı.[1660] Bağdat halkından çok sayıda kişi onun elinde tevbe etmişti. Nitekim onun şöyle dediği nakledilmiştir; Elimde yüz binden fazla serseri eşkıya tevbe etmiştir. Bu büyük bir hayırdır.[1661]

Batıni Şiiliğe ve sapık görüşlere karşı mücadelesi Şeyh Abdülkadir Geylanî, İslamî sapık fırkaların itikadi görüşlerine karşı savaş açmıştır. Onun mücadelesinde iki şey göze çarpmaktadır. Birincisi; Mensubu olduğu Ehl-i Sünnete karşı onların söylediği sözleri zikretmesidir. Şu onun sözlerindendir; Mutezile, 'Her şey Allah'ın iradesi, kudreti ve yaratması ile vuku bulmaktadır.' dedikleri için Ehl-i Sünnete 'Mücbire' adını vermiştir. Mürcie ise 'Ben inşallah müminim' dedikleri için Şekkakiyye adını vermiştir. Çeşitli fırkaların Ehl-i Sünnet hakkında söyledikleri sözleri naklediyor, sonra da onlara karşı cevaplar veriyor ve onlara karşı uyarıyordu.[1662] İkincisi ise; Mutezile, Hariciler, Kaderiye, Cehmiyye ve bunların kolları ile mücadele etmesi onun bu fırkaların tarihleri ve inanışları hakkında geniş bir araştırma yaptığını göstermektedir.[1663] Şii itikadını münakaşa konusu yapıyor, önce Şia tarihini ve kollarını geniş bir şekilde ele alıyor, daha sonra siyasi, itikadi ve içtimai meseleleri içeren konuları münakaşa konusu yapıyordu. Daha sonra da her açıkladığı konunun küfür olup olmadığını söylüyordu. Şii itikadını münakaşa ederken bu itikadın onlara nereden geldiğini de zikrediyor ve

[1657] El Fuyûzâtu'r Rabbaniye 35-37
[1658] Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 205
[1659] A,g,e. 205
[1660] El Muntazam 10/219
[1661] Kalaidü'l Cevahir 19
[1662] Gunye 1/84; Neş'etü'l Kadiriye 126
[1663] Neş'etü'l Kadiriyye 127

bazı itikadî inanışların onlara Yahudilerden geçtiğini söylüyordu. Şu onun sözlerinden biridir; Yahudiler 'Önder olacak kişi ancak Davudoğullarından biri olmalıdır' derler, Rafiziler de 'Önder olacak kişi ancak Ali b. Ebî Talib'in neslinden olmalıdır.' derler. Yahudiler 'Mesih Deccal çıkıncaya ve gökten ininceye kadar cihad olmaz.' derler, Rafiziler de 'Mehdi çıkıncaya ve gökten bir münadi sesleninceye kadar cihad olmaz.' derler. Yahudiler akşam namazını yıldızlar kesif bir şekilde çıkıncaya kadar geciktirirler, Rafiziler de aynı şekilde geciktirirler. Yahudiler Cebrail (as)a buğz ederler ve 'O bizim düşmanımızdır.' derler, Rafizilerden bir gurup da 'Cebrail hatta etti, peygamberliği Ali'ye getirmesi gerekirken Muhammed'e getirdi.' derler.[1664] Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman (radıyallahu anhum)un hilafetini kabul etmeyen Rafizilere cevap veriyor ve Hz. Ali (ra) ın onlara biat ettiğini söylüyordu.[1665] Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin meclislerine Şiiler de katılıyor ve o onlarla itikadi konuları tartışıyordu.[1666] Kadiri hareketi Batıni şiilere –veya Mısır'daki Fatımilere- karşı oynadığı rolle Fatımi Devletinin yıkılışına büyük katkıda bulundu ve Nureddin Mahmud'un ordularının Mısır'a girişine zemin hazırladı. İnşallah bu hususu ileride uzun uzun beyan edeceğiz. Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin Şiilere karşı oynadığı rol gerçekten büyüktü. Bu sebeple şeyhin Rafiziler nezdindeki konumu hiç de iyi değildi. Ona karşı kin ve nefretle doluydular. Nitekim daha sonra Şeyh Abdülkadir'in medresesi, kabri, eserleri ve ailesi Bağdat'a hakim olan Şiiler tarafından taarruza uğramıştır. Hicri 914/Miladi 1508 yılında Şah İsmail Safevî, Bağdat'a girdiğinde medreseyi tahrip etmiş, Geylanî ailesine çeşitli eziyetlerde bulunmuş ve onları çeşitli beldelere dağıtmıştır.[1667] Kanunî Sultan Süleyman, Bağdat'ı aldığında medreseyi yeniden inşa ettirmiş ve ona eski heybetini kazandırmıştır. Tekkeyi de imar etmiş ve bunları ayakta tutmak için çok sayıda vakıflar kurmuştur.[1668] Daha sonra başta Ali Paşa ve Sinan Paşa olmak üzere Osmanlı valileri buraya büyük hizmetlerde bulundular ve bazı ilaveler yaptılar.[1669] İkinci İran istilasında (hicri 1033/miladi 1623) Safî Kulu, Şeyhin medresesini tahrip etti, kabrini yıktı ve ailesine büyük işkencelerde bulundu. Bu istila Dördüncü Murad'ın hicri 1048/miladi 1638 yılında Bağdat'ı tekrar almasına kadar devam etti. Bağdat'ın tekrar alınmasından sonra bu mekan yeniden imar edildi.[1670] Şiilerin siyerde de merci kabul ettikleri ileri gelen tarihçisi Hânsârî onun hakkında şöyle diyor; Genel körlük onu en üst

1664 A,g,e. 128; Gunye 1/79
1665 A,g,e. 128
1666 El Kalâid 30; Neş'etü'l Kadiriye 128
1667 Neş'etü'l Kadiriye 129
1668 A,g,e. 129
1669 El Irak Beyne İhtilaleyn 4/119
1670 A,g,e 4/234

mertebeye çıkardı. Halkı aldatma çarşısında onun adına dükkan üzerine dükkan açıldı. Hatta onun kabri büyük putlardan biri haline getirildi… Hânsârî onu anlatırken adalet dairesinden çıktı, şer'î kaideleri göz ardı ederek kerametlerini inkar etti ve ona ve nesebine küfürler savurdu.[1671]

Tasavvufun Islahı; Şeyh Abdülkadir Geylanî tasavvufun ıslahı, 'zühd' mefhumuna dahil edilmesi ve toplumun ıslahı yönünde kullanılması için özel çaba sarf etti. Bu hususta şu faaliyetleri yapmıştır;

A- Tasavvufu ona sirayet eden gayri İslamî unsurlardan arındırması; Tasavvufu fikri ve ameli hurafelerden temizlemiş, sonra da onu terbiye medresesi olarak asli vazifesine döndürmüştür. Tasavvufun ana hedefi, ihlası kalbe yerleştirmek ve kişiyi züht sahibi yapmaktır. Gunye ve Futûhu'l Gayb adlı eserleri bu hususta ki fikirlerinin özeti mahiyetindedir. İbni Teymiye, Futûhu'l Gayb adlı eseri 'Kitabu's Sülûk' adı altında şerh etmiştir. İbni Teymiye bu kitabı Kur'an ve Sünnetin teşvik ettiği züht için örnek olarak göstermiştir. Şeyh Abdülkadir bu alanda sadece söz söyleyen kuru laf yapan biri değildi, o söylediklerini medresesinde ve tekkesinde tatbik eden biriydi.[1672]

B- Şeyh Abdülkadir Geylanî vaazlarında ve kitaplarında tasavvuf erbabı olduğunu iddia edenlere ve tasavvufun mahiyetini değiştirenlere saldırıyordu. Zira gerçek tasavvuf kalp safiyeti ve dürüstlüktür. Bunlar da sade elbiseler giymekle, yüzü sarartmakla, omuzları çökertmekle, Salihlerin hikayesini anlatmakla ve tesbih çekmekle gerçekleşmez. Hak Azze ve Celle'yi sıdk ile talep etmekle olur. Dünyaya karşı zahit olmakla olur. Masivayı gönülden çıkarmakla olur.[1673] Şeyh bazı sofilerde görülen ve Kitap ve sünnete uymayan semâyı ve bidatleri tenkit etmiştir. Gerçek müridi Allah'ın kelamından başka bir şeyin harekete geçirmeyeceğini ifade etmiştir. Onun şiir dinlemeye, raks etmeye, çığlıklar atmaya, şeytanın ortaklarına, heva süvarilerine, nefis binitlerine ve feryat edicilere ihtiyacı yoktur.[1674]

D- Farklı sofi guruplarını bir araya getirmesi ve onları birbirine sevdirmesi; Hicri 546-550/miladi 1151-1155 yıllarında mevcut sofi gurupları arasında irtibat ve yakınlıklar meydana geldi. Hedef; birlikte hareket etme ve düzenli yardımlaşma içinde olmaktı. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için bazı faydalı toplantılar ve görüşmeler yapıldı. Bu toplantılara Şeyh Abdülkadir Geylanî önderlik ediyordu. İlk toplantı Bağdat'ın Hille mıntıkasında bulunan Kadiriye medresesi tekkesinde yapıldı. Irak ve Irak haricinden gelen elliden fazla şeyh bu toplantıya

1671 Revzâtü'l Cinân 5/85-89; Neş'etü'l Kadiriye 129
1672 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 209
1673 A,g,e. 209
1674 A,g,e. 209

katılmıştı. İkinci toplantı hac mevsiminde yapıldı. Bu toplantıya İslam dünyasının farklı bölgelerinden şeyhler gelmişti. Şeyh Abdülkadir Geylanî Irak'tan, meşhur Şeyh Osman b. Merzûk el Kuraşî Mısır'dan, Fas'ta züht hayatını insanlara öğreten Şeyh Ebu Meyden el Mağribî Fas'tan gelmişti.[1675] Yine bu toplantıya Yemen'den de iştirak eden şeyhler olmuş ve Şeyh Abdülkadir onlarla birlikte işlerini düzene sokacak kişiler göndermişti.[1676] Yine bu dönemde Şeyh Abdülkadir Geylanî ile Şam meşayihinin önderi Şeyh Reslân ed Dimaşkî arasında görüşmeler oldu.[1677] Daha sonra daha geniş bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya İslam dünyasının çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren ıslah medreselerinin temsilcileri olan çok sayıda şeyh katıldı. Şeyh Abdülkadir Geylanî, Sünni tasavvufu Irak'ta ve İslam dünyasının sair yerlerinde işte bu şekilde düzenli bir hareket haline getirmeyi başardı. Bu düzenli toplantıların şeyhler ve alimler üzerindeki etkisi büyük oldu. Önemlilerini arz edelim;

-İslamî medreseler arasında iş birliği sağlandı. Şeyh Abdülkadir Geylanî önderliğinde büyük şeyhlerle daimi toplantılar düzenlendi. İslam dünyasındaki medrese ve tekkelerin yaşadığı sorunlar ele alınıyor ve bunlara çözümler üretiliyordu.

-Medreseler ve tekkeler gelecekte iş yapabilecek ileri gelen talebeleri ve müritleri Kadiriye medresesine göndermeye başladılar. Nitekim Şeyh Ebu Meyden el Mağribî, müritlerinden Salih b. Vircât ez Zerkâlî'yi fıkhı öğrenmesi ve sülûkunu tamamlaması için Bağdat'a Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin yanına göndermişti.[1678]

-Tekkelerde fıkıh ile seyri sülûkun bir arada yürütülmesi fukaha ile sofiler arasındaki çatışmayı azaltmış ve tarafları dayanışma içine sokmuştu. Hatta fukaha fıkıh ile zühdü cem etmiş ve bunu şeriat ile tarikatın tekâmülü olarak adlandırmıştı. Bu durum İbni Teymiye'yi ıslah medreselerinin önderleri olan Abdülkadir Geylanî ve akranlarını fıkıh ile zühdü bir araya getirmeyi başaran örnek kişiler olarak zikretmeye sevk etmiştir. Onlara 'Sonra Gelen Büyük Şeyhler' demiş ve Fetvalarında onların meziyetlerini, zühtlerini ve istikametlerini övmüştür. İşte onlar, ortak hedeflerin gerçekleştirilmesi için ihtilafları en aza indirme ve dayanışma içinde birlikte çalışma kararını bu şekilde aldılar.

- Züht, içinde bulunduğu tasavvufi uzletten çıktı ve İslam düşmanlarına karşı mücadeledeki yerini aldı. Şam'daki Nureddin Zengi ile Bağdat, Harran, Hekâr dağları ve Şam'daki şeyhler arasında sıkı bağlar mevcuttu. Bu medreseler de

1675 Tabakatü'l Hanabile 1/306; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 245

1676 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 245

1677 A,g,e. 245

1678 Behcetü'l Esrar 107; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 247

Nureddin, sonrasında da Selahaddin ile birlikte hareket ediyordu. Şeyhler ile sultanlar arasındaki dayanışma sebebiyle sultanlar züht medreselerine ve tekkelerine büyük önem veriyorlardı. Bu medrese ve tekkelere yenilerini ilave ettiler ve bunları yaşatmak için de vakıflar kurdular. Buna mukabil medreseler de üzerlerine düşen sorumlulukları bihakkın yerine getirdiler ve cihad faaliyetlerinde yüklendikleri manevi misyonu başarıyla ifa ettiler.[1679]

10. EMRİ Bİ'L-MA'RUF VE'N-NEHYİ ANİL MÜNKER GÖREVİNİN YERİNE GETİRİLMESİ

Şeyh Abdülkadir Geylanî, toplumun bekası ve hayrın devamı için Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker görevinin yapılmasını zaruri görüyordu. Zira terk edildiğinde topluma fesat yayılacaktı. Dolayısıyla erkek kadın her müslümana seviyesine ve konumuna göre bu görevi yapmak vacipti. Sultanlar bunu ellerindeki güçle, alimler dilleriyle, halk da kalpleriyle yapmalıydı.[1680] İyiyi kötüyü, helalı haramı en iyi bilenler alimler olduğu için sultanlar ve halk alimlerin sözlerine göre hareket etmeliydi. Bu üstün mertebedeki alimler de züht yoluna girmiş olanlardı. Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker yapacak kişide şu vasıflar olmalıdır;

-Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker yapacak kişi alim olmalıdır.

- Yasaklanan şeyin yapıldığı kesin bilinmelidir. Günaha girmemek için zanna göre hareket etmemelidir. Aleni olan şeylere müdahele etmeli, kötülükler araştırmamalıdır. Zira Allahu Teala bunu yasaklamıştır.[1681]

- Emri bi'l Maruf nehyi ani'l münkeri yapacak kişi, canına, malına ve ailesine zarar getirmeyecek ya da büyük bir fesada yol açmayacak şekilde yapabilecek biri olmalıdır.[1682]

Şeyh Abdülkadir Geylanî, Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker yapılırken kullanılacak üslup hakkında bazı şartlar zikretmiştir;

- Bu iş tatlı dille ve yumuşaklıkla yapılmalı, kaba ve kırıcı sözlerle değil. Şeytanın tuzağına düştükleri için halka acımalı ve ona göre onlara şefkatle yanaşmalıdır.

- Yakin sahibi, mütevazi ve sabırlı olmalıdır. İşlerin üstesinden nasıl geleceğini bilen hikmet ehli biri olmalıdır.

1679 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 247
1680 Gunye 1/44,45
1681 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 216
1682 A,g,e. 216

- Mümkünse bu iş tenhada teke tek yapılmalı. Değilse hayır ehli kişilerle birlikte, bu da olmazsa sultanın adamlarıyla birlikte yapılmalıdır.[1683]

İhtilaflı meselelere girmemeli. Mesela; Şafiiler satrancı mübah, Hanbeliler ise haram kabul ediyorlar. Bu tip meselelere girmek farklı mezheplere mensup kişileri birbirine karşı tavır almaya ve düşmanlık yapmaya sevk eder. Burada hikmetle hareket etmek gerekir. Alimin edebi ilminden daha evladır.[1684]

11. MEDRESELER

Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin Bağdat'taki medresesi Abbasi devletinin başkentindeki merkezi medreselerden biriydi. Şeyh Abdülkadir Geylanî şuur ve cihat hareketine önemli katkıda bulunan ıslah medreselerinin önderlerinden biri olarak kabul ediliyordu. O dönemde Zengi ve Eyyübi Devletlerine destek veren çok sayıda medrese bulunuyordu. Önemlilerini zikredelim;

Adeviyye medresesi; Bu medreseyi Şeyh Adiy b. Müsafir kurmuştur. İbni Teymiyye, Şeyh Adiy b. Müsafir'i 'Sonra Gelen Büyük Şeyhler' listesine almış, Salih biri olduğunu ve salihlerden oluşan tabileri olduğunu zikretmiştir.[1685] Adiy, Dımaşk'ın batısında bulunan ve Beyt-i Far denilen bir köyde büyümüştür. Şeyh Akîl el Menîhî'den ders almış, daha sonra Bağdat'a göç etmiştir. Orada Şeyh Hammad ed Debbas'a ve başkalarına arkadaş olmuş, Şeyh Abdülkadir Geylanî, Şeyh Ebu'l Vefa el Hulvanî ve Şeyh Ebu Necîb es Sühreverdî ile görüşmüştür. Daha sonra nefis terbiyesi üzerinde yoğunlaşmış, uzun zaman çeşitli mücahedelerden geçmiştir. Bu sebeple Şeyh Abdülkadir Geylanî onu çokça överdi. Şöyle derdi; Şayet nübüvvet mücahede ile kazanılsaydı Şeyh Adiy b. Müsafir ona nail olurdu.[1686] Şeyh Adiy nefis terbiyesi için uzun mücadelelerden geçti, sonunda topluma döndü ve Irak'ın kuzeyindeki Cibal-i Hekâr mıntıkasında yaşayan Kürt kabileleri arasına yerleşti. Orada kendisi için bir medrese inşa etti, insanları irşadındaki ihlas ve samimiyetini gören yöre halkı guruplar halinde ona yöneldiler.[1687] İbni Hallikan, Şeyh Adiy'in Hekâriye halkı üzerindeki etkisini anlatıyor, şöyle diyor; Onun şanı her yana yayıldı. Çok sayıda insan ona bağlandı. Onun hakkındaki iyi niyetleri sınır tanımıyordu.[1688] Zehebî diyor ki; Şeyh İbni Adiy'in etkisi sebebiyle Hekâriye Kürtleri arasında asayiş sağlanmış, müfsitler tevbe etmişti. Hatta daha

[1683] Neş'etü'l Kadiriye 168
[1684] A,g,e. 168
[1685] Fetavayı İbni Teymiyye 11/103
[1686] En Nücûmu'z Zahire 5/362
[1687] Vefeyâtü'l A'yan 3/254; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 225
[1688] A,g,e. 3/254; A,g,e. 225

önce kimse kimseden emin değilken o dağ mıntıkasında kimse kimseden korkmuyordu. Çok sayıda kişi ondan istifade etti ve onun nâmı her yana yayıldı.

Hafız Abdülkadir er Rehâvî, Şeyh Adiy'in şahsiyetini ve konumunu anlatırken şöyle diyor; Yıllarca seyahat etti, çok sayıda meşayihle karşılaştı. Çeşitli mücahedelerden geçti. Sonra Musul dağlarında yerleşim birimi olmayan bir yere yerleşti. Daha sonra Allah o yeri insanlara sevdirdi ve onun bereketiyle orada imar başladı. Önceleri oralar eşkıyanın kol gezdiği yerlerdi. Sonra kimse kimseden korkmaz oldu. Müfsit Kürtlerden bir gurup onun elinde tevbe etti ve onun bereketiyle oralar şenlendi. Ondan çok sayıda kişi istifade etti ve onun nâmı her yere yayıldı. Hayrı öğreten, nasihat eden, Allah için gazaplanan ve bu hususta da kimsenin kınamasından korkmayan biriydi. Yaklaşık seksen yıl yaşadı. Bir şeyi sattığı ve satın aldığı vaki değildi. Dünyevi şeylerle ilgisi olmadı. Dağda bir yeri çapalıyor ve bir şeyler ekiyordu. Oraya ektiğinden yiyor, ektiğinden giyiyordu. Pamuk ekiyor, ondan elbise yapıp giyiyordu. Başkasının malından hiçbir şey yemezdi. Kimseye görünmediği bazı vakitler vardı, o vakitlerde bir kenara çekilir, evradı ile meşgul olurdu. Musul arazisinde onunla birlikte günlerce gezdim. Bizimle birlikte yatsı namazını kılar, sabaha kadar onu görmezdik. Bir köye gittiğinde bütün köy halkı –Allah'ın diledikleri hariç- erkeğiyle kadınıyla onu karşılar, sohbetini dinlemeden önce ondan tevbe alırlardı. Bir defasında onunla birlikte bir manastıra gitmiştik. Bizi iki rahip karşıladı, başlarını açtılar ve onun ayaklarını öptüler. Ona 'Bizim için dua et, biz ancak senin bereketinle yaşıyoruz.' dediler. Sonra da içinde ekmek ve bal olan bir tabak çıkardılar, cemaate ikram ettiler. Şeyh herkesin bildiği gibi günlerce oruç tutardı. Hatta insanlar onun hiçbir şey yemediğini zannediyorlardı. Halkın böyle düşündüğü kendisine ulaşınca insanların yanında bir şeyler yemeye başladı. Riyazet ehliydi, kerametleri ve bereketleri çoktu. İnsanlar ondan çokça istifade ettiler. Eğer önceki ümmetler içinde yaşamış olsaydı efsane olarak anlatılırdı. Bir keresinde Musul'a gittiğini, sultanın, devlet ricalinin, meşayihin ve avam halkın ona teveccüh ettiğini, elini öpmek için ona çokça sıkıntı verdiklerini gördüm. Bu durumu gören sultan onu halkın ulaşamayacağı, ancak görebileceği bir yere oturttu. Halk ona selam veriyor, sonra gidiyordu. Musul ziyaretinden sonra o tekkesine geri döndü.[1689] Zehebî onun hakkında şöyle diyor; Şeyhtir, imamdır, salihtir, önderdir, döneminin zahididir.[1690] Adiy b. Müsafir'in kurduğu medresenin Cebel-i Hekâr mıntıkasında yaşayan Kürtler üzerindeki ilmi ve ameli etkisi kısa zamanda görülmüş, Selahaddin döneminde bu mıntıkadan çok sayıda -başarılara ve fetihlere imza

1689 Siyeru A'lâm'i-Nübelâ, 20/342,343

1690 A,g,e. 20/342

atan- emirler ve komutanlar çıkmıştır.[1691] Şeyh Adiy b. Müsafir hicri 557 yılında Hekâriye beldesinde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.[1692]

Osman b. Merzuk el Kuraşî medresesi; Bu medreseyi Mısır'daki Şeyh Osman kurmuştur. Şeriat ve zühdü bir arada götüren meşayihin ileri gelenlerinden sayılıyordu. Hanbeli mezhebine mensuptu. Şeyh Abdülkadir Geylanî ile irtibatı vardı. Sonraları Nureddin Mahmud Zengi'in Mısır'a sefer düzenlemesinde büyük rol oynamış, Mısır'ı buna hazırlamıştı. Şeyh Osman hicri 564 yılında yaklaşık yetmiş yaşlarında vefat edinceye kadar Kahire'deki çalışmalarına devam etti. Vefatından sonra İmam Şafii kabristanlığına defnedildi.[1693]

Ebu Medyen el Mağribî medresesi; Bu medrese Fas'ta şöhret bulmuş ve Ebu Medyen'in adıyla tanınmıştır. Ebu medyen Şuayb b. Hüseyin el Endelüsî, Endülüs'teki İşbiliye mıntıkasında yetişmiş, orada Maliki mezhebi fıkhına göre eğitim görmüş, daha sonra züht hayatına atılmıştır. Önceleri Fas'ta gezgin bir halde yaşıyordu, sonra bir müddet Becâye şehrine yerleşti, daha sonra da Telemsan şehrine yerleşti. İrşat ve tedris faaliyetlerini orada yürüttü ve Fas şeyhlerinden ve zahitlerinden çok sayıda kişi ondan icazet aldı.[1694] Zehebî, Şeyh Ebu Medyen'i amel ve içtihat ehli, ibadet düşkünü ve terbiye hocası olarak zikretmektedir.[1695] İbni Teymiye de onu istikamet sahibi son dönem şeyhlerinin ileri gelenlerinden biri olarak zikretmektedir.[1696] Ebu Medyen hicri 590 yılında Hakka yürüyünceye kadar ibadet ve tedris faaliyetlerine devam etti. Son sözü 'Allah Hay'dır' oldu.[1697]

Ebu's Suûd el Harîmî medresesi; Ebu's Suûd el Harîmî, Kadiri medresesinde okuduktan ve Şeyh Abdülkadir'in terbiyesinden geçtikten sonra parmakla gösterilen kişi haline geldi. Avam- Havas herkes tarafından kabul gördü. Kendisi için bir medrese kurdu ve orada çok sayıda adam yetiştirerek büyük başarılara imza attı.[1698]

İbni Mekârim en Ne'al medresesi; Bu medrese Mahmud b. Osman b. Mekârim en Ne'al el Bağdadî'ye nispet edilmektedir. Mahmud b. Osman, Abdülkadir Geylanî döneminde Kadiri tekkesine Bağdat ve Irak dışından gelen heyetlerle ilgileniyordu. Onun vefatından sonra oradan ayrıldı. Arkadaşlarıyla bir-

1691 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 256
1692 Kalâidü'l Cevahir 85-90
1693 A,g,e. 113,114
1694 A,g,e. 108,109; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 237
1695 Siyeru A'lâm'i-Nübelâ, 21/219,220
1696 Fetavâyı İbni Teymiye 11/604
1697 Siyeru A'lâm'i-Nübelâ, 21/220
1698 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 237

likte kötülüklere mani oluyorlar, şarapları döküyorlardı. Bu yolda çokça sıkıntı yaşadılar.[1699]

Ömer el Bezzâz medresesi; Bu medrese, Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin ileri gelen adamlarından biri olan Ömer b. Mesut el Bezzaz'a nispet edilir. Nâmı yaygın, etbaı çoktur. Halifenin kölelerinden çok sayıda kişi onun elinde tevbe etmişti. İbni Neccar, kendisinin onun meclislerine gittiğini zikretmektedir.[1700]

Cubaî medresesi; Bu medreseyi Abdullah el Cübaî kurmuştur. Abdullah önceleri Lübnan dağlarında bulunan Cübbe köyünde yaşayan bir hıristiyandı. Genç yaşta esir düştü, Şam'a götürüldü ve orada Müslüman oldu. Abdülkadir Geylanî'nin talebelerinden biri olan Ali b. İbrahim b. Neca tarafından satın alındı. Ali b. İbrahim onu azad etti ve hicri 540/miladi 1145 yılında Bağdat'a gönderdi. Orada Şeyh Abdülkadir'in terbiyesine girdi ve İbni Kudame'den dersler aldı. Şeyh Abdülkadir onu gözetir ve severdi. Cübaî Bağdat'ta büyük mertebelere erişti ve Şeyh Abdülkadir'in yanında o ölünceye kadar hizmet etti. Onun ölümünden sonra İsfehan'a göçtü ve orada ders ve fetva vermeye başladı. Bu durum hicri 605/miladi 1208 yılında seksen dört yaşında olduğu halde vefat edinceye kadar devam etti.[1701] Bölgenin hemen her yerinde müritleri ve etbaı vardı. Şeyh Abdülkadir Geylanî ile ilişkileri sağlamdı. Abdülkadir Geylanî onu överdi. Hicri 562 yılında vefat edinceye kadar faaliyetlerine devam etti.[1702]

Hayat b. Kays el Harranî medresesi; Harran şeyhi ve zahidi Hayat b. Kays b. Reccâl b. Sultan el Ensarî el Harranî, ihlas, iffet, haller ve kerametler sahibiydi. Sultanlar onu ziyaret eder, onunla buluşmayı nimet addederlerdi. Yaşadığı belde ahalisi tarafından sevilir sayılırdı. Denildiğine göre; Sultan Nureddin onu ziyaret etmiş, o da onu haçlılara karşı cihadında desteklemiş ve ona dua etmiştir. Sultan Selahaddin de onu ziyaret etmiş ve ondan dua talep etmiştir.[1703] Şeyh Hayat'ın elinde çok sayıda kişi tevbe etmiş, davet ve ıslah yöntemini çok sayıda şeyh benimsemiştir. Çok sayıda kişi ona bağlanmış, alimler ondan takdir ve hürmetle söz etmişlerdir. Harran ve etraf halkı onu seviyor sayıyordu. Onu ziyaret edip ondan dua talep ediyorlar, yağmur yağmadığı zamanlarda da dua etmesi için ona gidiyorlardı. Hicri 581 yılında Harran'da vefat edinceye kadar faaliyetlerine devam etti.[1704] Dr. Macid Arsan el Geylanî başka medreseler de zikretmektedir. Şeyh Reslan el Câberî medresesi, Akîl el Menîhî medresesi, Şeyh Ali b. Hîtî medresesi,

---

1699 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 237
1700 Neş'etü'l Kadiriye 194-212
1701 Zeylü Tabakati'l Hanabile 2/45-47
1702 Kalâidü'l Cevahir 107
1703 Siyeru A'lâm'i-Nübelâ, 21/181,182
1704 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 230

Hasan b. Müslim medresesi, Cevseqî medresesi, Şeyh Abdurrahman Tafsuncî medresesi, Mevla ez Zûlî medresesi, Muhammed b. Abdülbasrî medresesi, Gîlevî medresesi, Ali b. Vehb er Rebiî medresesi ve Şeyh Beka b. Betto medresesi bunlar arasındadır.[1705] Kısaca; nahiye, köy ve mezralarda bulunan medreselerin büyük ölçüde Gazalî ve Geylanî'nin ortaya koyduğu tedris ve terbiye yöntemini tatbik ettiğini söyleyebiliriz.[1706]

12. MEDRESELERİYLE ZENGİ DEVLETİ ARASINDAKİ DAYANIŞMA

Abdülkadir Geylanî medresesi başta olmak üzere bölgedeki ıslah medreseleri hakkındaki haberler bu medreselerin haçlılara karşı mücadele verecek neslin yetiştirilmesinde ne denli büyük rol oynadığını göstermektedir.[1707] Tarihi işaretler ve şahitler Şeyh Abdülkadir Geylanî medresesinde çok sayıda Şam'lı talebenin olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Şam, İslama yardım etmek ve düşmanlara karşı savaşmak isteyen hamaset sahibi dindar kişiler için cazibe merkezi haline gelmişti. Islah medreseleriyle Zengi Devleti arasında dayanışma şu şekildeydi;

A. Kadiriyye Medresesi Haçlı İstilasına Uğramış Bölge Çocuklarını Yetiştirmede Büyük Rol Üstlenmişti

Medresede o bölge çocuklarına öncelik tanınıyordu. İyi bir eğitimden sonra onlar cephe bölgesine gönderiliyorlardı. Onlar 'Kudüslüler' olarak tanınıyordu. Bu kişilerden bazıları daha sonra fıkıh ve siyaset sahasında meşhur olmuştu. Bu talebeler Bağdat'a iki sebepten dolayı gönderiliyordu. Birincisi; Zengi devletinin yetişmiş liderlere, idarecilere ve memurlara ihtiyacı vardı. İkincisi ise; Kadiriyye medresesinin o dönemde ıslah alanındaki şöhretiydi. Öyle görünüyor ki bu talebe guruplarının oraya gönderilmesi belirli bir plan ve istişare dahilinde yapılıyordu.[1708] Şeyh Abdülkadir ile Sultan Nureddin arasında yakın ilişkiler vardı. Sultan Nureddin Kudüslü çocukları Kadiriyye medresesine gönderiyor, orada yetişip gelenler cephe mıntıkasına komutan, davetçi ve mürşit olarak dönüyorlardı. Sultan Nureddin Kadiriyye medresesinden mezun olan meşhur alimlere öncelik veriyordu.[1709] Kadiri medresesi ile Zengi idaresi işgal altındaki bölge çocuklarını kaybolmadan cihat önderliğine hazırlıyor ya da çocuklar çeşitli görevler

[1705] A,g,e. 238
[1706] A,g,e. 238
[1707] A,g,e. 187
[1708] Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 275
[1709] Şeyh Abdülkadir 275

için talebe okutan ya da talebelerin şahsi becerilerini geliştiren normal medreselere gidiyorlardı. Sıbtı İbnu'l Cevzî, Mir'atü'z Zaman adlı eserinde şöyle diyor; Muvaffakuddin ibni Kudame'nin babası beldesinden sürülüp Dımaşk'a gittiğinde haçlılara karşı amansız bir mücadeleye girişti. Onun Dımaşk'taki evi fikri ve siyasi önderliğin bir araya geldiği mekandı. Nureddin Mahmud Zengi'nin bizzat kendisi de buradaki toplantılara katılıyordu.[1710]

B. Alimlerin Gelip Nuriye Medreselerinde Çalışması

Hemen her bölgeden alimler ve ıslah medreseleri mezunları geliyor, Sultan Nureddin ve Sultan Selahaddin'in kurduğu medreselerde görev alıyorlardı. Dımaşk'a gelip görev alanlar arasında Şeyh Abdülkadir'in oğlu Musa da vardı. Musa hicri 618/miladi 1221 yılında vefat edene kadar orada tedris işleriyle meşgul oldu.[1711]

Sultan Nureddin Harran'da da bir medrese kurmuş ve onu hicri 606/miladi 1209 yılında vefat eden Esat b. Menca b. Berekât'a teslim etmişti. Esat, şeyh Abdülkadir Geylanî'den ders almış, sonra Dımaşk'a gelmişti. Sultan Nureddin, Mismariyye medresesinin idaresi ile kadılık görevini de ona yüklemişti.[1712] O medresedeki tedris faaliyetlerini ondan sonra onun neslinden gelen alimler devam ettirdiler.[1713] Nureddin Harran'da başka bir medrese daha kurmuş, onu da hicri 570/miladi 1174 yılında vefat eden Hamit b. Mahmut'a teslim etmiştir. Hamit b. Mahmut da Şeyh Abdulkadir Geylanî'nin yanında uzun süre kalmış ve ondan ders almış biriydi. Nureddin onu çok seviyor ve ona saygı gösteriyordu.[1714]

C. Cihat Ordusuna Katılım

Bu alanı en çok dolduran Şeyh Adiy b. Müsafir'in Hekâr dağlarında kurduğu Adeviyye medreseleri ve onların şubeleri olmuştur. Bu medreseden mezun olan Hekariye ve Revadiye Kürtleri fetih ordularının liderlerini, komutanlarını ve askerlerini oluşturdular. Bu gurupların başında Selahaddin Eyyübî'nin ailesi gelmektedir. Selahaddin, Revadiye Kürtlerindendi. Aslen Azerbaycan'ın Dûyen beldesindendi. Revadiye büyük bir kabiledir. Selahaddin'in babası Necmeddin Eyyüb, Dûyen'de doğmuştu. Selahaddin'in dedesi Şâzioğulları Necmeddin Eyyüb ve Esedüddin Şirkuh ile birlikte Bağdat'a oradan da Tikrit'e göçtüler. Dede Şâzi

1710 Mir'atü'z Zaman 8/213,214
1711 Şezeratü'z Zeheb 5/199; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 276
1712 İber 5/17; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 277
1713 Ed Daris Fî Ahbari'l Medaris 2/115
1714 Tabakatü'l Hanabile; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin adlı eserden naklen 277

orada vefat etti. Torun Selahaddin de orada doğdu. Daha sonra iki kardeş oradan göçtüler ve İmadüddin Zengi'nin hizmetine girdiler.[1715] Sonraları Selahaddin'in ordu liderleri ve ordu komutanları Hekariye Kürtlerinden oluştu. Emir Seyfeddin Meştûp el Hekârî onların en meşhur olanıdır. Devlet emirlerinden hiç kimse onunla boy ölçüşemezdi. Bu sebeple ona 'Büyük Emir' denirdi. Hicri 588 yılında Kudüs'te vefat etti. Kadı Fadıl ölümünde onu şöyle vasfetmiştir; Zaman onun aleyhine hükmettiğinde onunla birlikte kavmin binası da çöker.[1716] Eyyübî Devletini anlatırken bu hususu daha tafsilatlı bir şekilde anlatacağız inşallah.

D. Siyaset Alanlarına Girme

Kadiri medresesinden mezun olan talebelerden bir gurup Sultan Nureddin ve Sultan Selahaddin ile birlikte siyasetle meşgul oldular. İçlerinden bazıları son derece önemli roller üstlendiler. Esat b. Menca b. Berekat onlardan biriydi. Nitekim İbni Recep onun tedris ve kadılık dışında sultanlarla olan bağlantısını ve hizmetlerini de zikretmiştir.[1717] Yine Ali b. Erdâven b. Zeyd el Kindî de Sultan Nureddin'in hizmetinde olan biriydi.[1718] Abdülkadir Geylanî'ye bağlanmış ve ondan ders almış Hamid b. Mahmud el Harranî de onlar gibiydi. Öğrenimini tamamladıktan sonra Dımaşk'a gitmiş, Sultan Nureddin'in adamı olmuş, o da onu Harran'daki tedris, kadılık ve mezalim mahkemeleri yetkilisi olarak görevlendirmişti. İbni Recep onun Bağdat'a gidip Şeyh Abdülkadir medresesine yerleştiğini, daha sonraları bazı ihtiyaçlar sebebiyle Dımaşk'a Sultan Nureddin'e gittiğini zikretmektedir.[1719] Vaiz Zeyneddin Ali b. İbrahim b. Neca el Ensarî ed Dımaşkî de onlardandır. Şeyh Abdülkadir ile olan birlikteliğini anlatıyor, şöyle diyor; Ondan ilim öğrendim. Allahu Teala bana başkasına yirmi yılda açılmayan kapıları bir yılda açtı da ben Bağdat'ta vaaz vermeye başladım.[1720] Bu İbni Neca Selahaddin'in adamlarından ve müsteşarlarından biri oldu. Şeyh Abdülkadir Geylanî onu Mısır'daki Sünni halkın komutanı ve Mısır'daki ıslah medresesinin şeyhi Şeyh Osman b. Merzuk el Kureşi'ye göndermiştir. İbni Neca Sultan Nureddin'in ordusunun Mısır'a ilerlemesinde, fethinde ve Şam ile birleştirilmesinde büyük roller üstlenmiştir. Bu İbni Neca Şeyh Abdülkadir'den Mısır'a gitmek için izin istemiş, izin aldıktan sonra da Dımaşk'a gitmiş ve orada uzun bir müddet orada kalmıştır. Orada vaaz ve tedris işiyle meşgul olmuş ve daha sonra

[1715] Vefeyâtü'l A'yan 7/139-143
[1716] Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 279
[1717] Tabakatü'l Hanabile 2/49; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 279
[1718] Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 280
[1719] A,g,e. 280
[1720] Kalaidü'l Cevahir 33

Nureddin'in elçisi olarak Bağdat'a halifenin yanına gitmiş, halife de ona hilat giydirmiştir. Daha sonra Mısır'a gitmiş, Fatımi hilafetiyle irtibata geçmiş, Fatımi Devlet erkanı nezdinde büyük itibar görmüştür.[1721] İbni Recep, Vaiz İbni Neca'nın –Şeyh Abdülkadir'i Geylanî'yi çok seven- Şeyh Osman b. Merzuk el Kureşî'yi ziyaret ettiğini ve ona Esedüddin Şirkuh'un Mısır'a gelmesinin mümkün olup olmadığını sorduğunu zikretmektedir. Şeyhin cevabı meşhurdur; Şeyh bir müddet daha beklenilmesi gerektiğini, zira bu işte acele edildiği takdirde başarısız olunacağını söylemiştir. Nitekim onun dediği gibi de yapılmıştır.[1722] Şeyh Osman, Şirkuh'un Mısır'a saldırmasından önce Sünni tasavvuf liderleri ve vaizler tarafından halkın buna hazırlanmasını, bunun için ortamın hazır hale getirilmesini öngörüyordu. İbni Neca'nın Fatımi sarayındaki çalışması Fatımi sarayını çökertme planının bir parçasıydı. Fatımilerin zaaf noktaları ve güçlü yönleri bilinmeliydi. Şeyh Osman b. Merzuk gibilerinin önderlik ettiği fikri çevrenin katkısından da istifade etmek gerekiyordu. İşte İbni Neca bu sebeple sarayda istihbarat faaliyetlerine başladı.[1723] Zeyneddin İbni Neca hicri 569/miladi 1173 yılında Fatımilerin Selahaddin'e karşı kurduğu tuzağın keşfedilmesinde büyük rol oynamış ve üstlendiği rolün ehemmiyeti bu olayda da kendini göstermiştir. Fatımi devletinin çökertilmesinde Sultan Nureddin'in uyguladığı stratejiyi anlatırken inşallah bu hususu genişçe anlatacağız.

13. ŞEYH ABDULKADİR GEYLÂNÎ'NİN ÖZELLİKLERİ

Muvaffakuddin İbni Kudame el Makdisi, Şeyh Abdülkadir Geylanî'yi şöyle vasfediyor; Şeyh Abdülkadir orta boylu, sadrı geniş, zayıf biriydi. Sakalı uzun ve enli idi. Kaşları koyu kumral renginde ve birbirine bitişikti. Gözleri kara ve iriydi. Sesi yüksekti.[1724] Hareketli biriydi. Kışın da yazda olduğu gibi terlerdi.[1725] Kendine mahsus bir giyim tarzı vardı. Baş ve omuz kısmını örten taylasan kullanır, katıra binerdi.[1726] Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin hayat hikayesini anlatan tarihçiler onun ahlakını övmüşler, sükutunun konuşmasından daha çok olduğunu zikretmişlerdir. Konuştuğunda sözleri kalplere işlerdi. Son derece haya sahibiydi. Sert değildi. Fakirlere ve miskinlere yardım ederdi. Fakirlerle oturur, elbisesini onların altına sererdi. Büyüklere ve devlet ricaline karşı ayağa kalkmaktan imtina ederdi. Dilenciyi geri çevirmezdi. Birlikte oturduğu kişilere ikram eder,

---

1721 Mir'atü'z Zaman 8/515; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 281

1722 Tabakatü'l Hanabile 1/308; Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 281

1723 Hakeza Zahera Cîlu Selahaddin 282

1724 Mir'atü'l Cinan, Yafiî 3/352

1725 Tabakatü'l Hanabile 1/299

1726 Avârifü'l Meârif 356; Neş'etü'l Kadiriyye 131

meclisinde bulunan kişi Geylanî tarafından en çok sevilen kişi kendisi olduğunu zannederdi. Arkadaşlarından görünmeyen kişileri arar sorar, onları sevmeye devam ederdi. Onların hatalarını affederdi. Her gece sofra kurar, fakir fukaraya ve misafirlere yemek ikram ederdi. Ona bir şey hediye edildiğinde onu ya tamamen ya da kısmen oradakilere dağıtırdı. Kendisine bir hediye edene de muhakkak bir karşılıkla mukabelede bulunurdu.[1727] Medresesinden ancak mescide ya da tekkeye gitmek için çıkardı. İnsanların üzüntülerine ortak olur, musibete maruz kalanları ziyaret ederdi. İbnu'l Cevzi, İbni Recep, Sıbtı İbnu'l Cevzi, İbni Hallikan, Zehebî ve İbni İmad el Hanbelî'nin eserlerine müracaat ettiğimizde onların ulemadan ya da hayır ehli kişilerden birinin vefatından bahsettiklerinde 'Şeyh Abdülkadir de onun cenaze namazına katılmıştır' ifadesini kullandıklarını görürüz.[1728] Vakti taat ve huşû içinde geçiyordu. Zikir, fikir ve gözyaşı onun her daim içinde bulunduğu şeylerdi.[1729] Helalden olan bir buğday tarlası vardı. Arkadaşlarından biri onu her yıl eker, biri de öğütür ve ekmek yapardı. Onun gıdası oydu.[1730] Altına elini sürmezdi. Biri kendisine altın getirdiğinde 'Seccadenin altına koy' derdi. Hizmetçisi geldiğinde de ona 'Seccadenin altındakini al, ekmekçiye ve bakkala ver' derdi.[1731]

14. VEFATI

Tarihçiler onun hicri 561 yılında vefat ettiğini ittifakla zikrederler.[1732] Şeyh Abdülkadir Geylanî doksan bir yıl yaşamıştır.[1733] Denildi ki; O, ölümündeki hastalık dışında şiddetli bir hastalığa yakalanmamıştır. O hastalığı da bir gün bir gece sürmüştür.[1734] Oğlu kendisine hastalığını sorduğunda 'Bana kimse bir şey sormasın. Benim durumumu ancak Allah Azze ve Celle bilir. Benim hastalığımı kimse bilemez. Kimse de akıl erdiremez.' demiştir. Oğlu Şeyh Abdülcabbar kendisine 'Neren ağrıyor?' diye sorduğunda 'Kalbimden başka her yerim ağrıyor. Orada hiçbir ağrı yok. O, Allah Azze ve Celle ile birlikte.' demişti. Allah'ın rahmeti üzerine olsun, şöyle diyordu; Ben bir insandan korkmuyorum, ben ölümden korkmuyorum, ben ölüm meleğinden korkmuyorum. Ellerini kaldırıp ileri doğru uzatıyor ve 'Ve aleykumu's selam ve rahmetullahi ve berekatuhu' diyordu. Daha

1727 Neş'etü'l Kadiriyye 132
1728 El Muntazam 10/85,122; Neş'etü'l Kadiriyye 132
1729 Tabakatü'l Hanabile 1/292; Neş'etü'l Kadiriyye 133
1730 Neş'etü'l Kadiriyye 133
1731 Behcetü'l Ebrar 104; Neş'etü'l Kadiriyye 133
1732 Şeyh Abdülkadir Geylanî 265
1733 Neş'etü'l Kadiriyye 133
1734 Şeyh Abdülkadir Geylanî 265

sonra sekerât hali kendisinde belirdi o zaman da 'Lailahe İllellah sözüne dayandım, Kudreti ile yüce olan ve ölüm ile kullarını helak Zatı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Lailahe İllellah Muhammedun Rasulullah.' dedi. 'Kudreti ile yüce olan' sözünü söylerken dili takıldı, birkaç tekrardan sonra onu söyledi. Daha sonra 'Allah, Allah, Allah,… demeye başladı. Allah, Allah derken sesi hafifledi ve dili damağına yapıştı. Daha sonra da mübarek ruhu bedeninden ayrıldı. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.[1735] Vefatından önce oğlu Abdülvehhab ona vasiyetini sordu. Bunun üzerine o şöyle dedi; "Takva ve taatten ayrılma. Allah'tan başka kimseden korkma. Allah'tan başka kimseden bir şey umma. Her ihtiyacını Allah'a arz et. Her şeyi O'ndan iste. Allah Azze ve Celle'den başka kimseye güvenme. Yine O'ndan başka kimseye dayanma. Tevhidi muhafaza et. İşin tamamı tevhittir. Allahu Teala'nın sıfatlarını Kur'an ve Sünnette geçtiği üzere muhafaza et. Hüküm değişir, ancak ilim değişmez. Hüküm nesh olur, ancak ilim nesh olmaz."[1736] Medresesine defni gece yarısı tamamlandı. İzdiham sebebiyle gündüz defnedilemedi. Bağdat halkı tamamen dışarıdaydı. Meydanlar, sokaklar ve çarşılar insan kaynıyordu. Abdülkadir Geylanî'nin kırk dokuz çocuğu vardı. Onların yirmi yedisi erkek, diğerleri kızdı. Dört hanımla evlenmişti. Evliliğiyle ilgili şöyle demiştir; Bir zamanlar evlenmeyi istiyor, ancak vaktin ziyanı endişesiyle buna cesaret edemiyordum. Vakti gelinceye kadar sabrettim, daha sonra Allahu Teala bana dört eş nasip etti. Onların dördü de seve seve infak eden kimseler.[1737] Abdülkadir Geylanî'nin sözlerinden biri şudur; 'Halk nefsini tanımana engel olur. Nefsin de Rabbini tanımana engel olur.'[1738] Zehebî onun hakkında şöyle diyor; Şeyhler arasında halleri ve kerametleri Şeyh Abdülkadir Geylanî'den daha çok olan biri yok. Ancak onların bir çoğu uydurma şeyler. Zira bazılarında haddi zatında vuku bulması mümkün olmayan şeyler bulunmaktadır.[1739]

İbni Kesir onun hakkında şöyle diyor; "İnsanlar ondan büyük ölçüde istifade ettiler. Ahlakı güzeldi. Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker dışında konuşmazdı. Büyük bir zahitti. Hal ve keşif ehliydi. Tabilerine ve arkadaşlarına nasihat ederdi. Ona atfedilen sözler, fiiller ve kerametlerde mübalağa edilmiştir. Vera sahibi Salih bir zattı. Gunye ve Futûhu'l Gayb adlı eserleri yazmıştır. O kitaplarda güzel şeyler bulunmaktadır. Ne var ki o kitaplarda çok sayıda zayıf ve uydurma hadis de bulunmaktadır. Kısaca o, meşayihin büyüklerindendi. Allah onun ruhunu takdis etsin ve kabrini nurlandırsın."[1740]

1735 A,g,e. 266

1736 El Fethu'r Rabbanî 373; Futûhu'l Gayb 130

1737 Kalaidü'l Cevahir 41; Yani; Onlar ya zengin kızlarıydı ya da onlar bazı sanatları biliyorlardı.

1738 Siyeru A'lâmi Nübela 20/450

1739 A,g,e. 2/450

1740 El Bidaye Ve'n Nihaye 16/420

3. BÖLÜM

Nureddîn Zengî'nin Dış Siyaseti

BİRİNCİ KONU

Abbâsî Hilafeti İle İlişkiler

Nureddin Zengî'nin saltanatı döneminde üç tane Abbasi halifesi görev yapmıştır: 530-555/1136-1160 yılları arasında el-Muktefi li-emrillâh, 555-566/1160-1170 arası Halife el-Müstencid billâh, 566-575/1171-1180 yıllarında el-Müstezî billâh.

Nureddin Zengî, gerek Irak ve İran Selçuklu devletleri gerekse Abbasi halifeleri ile denge siyaseti gütmüş ve bu iki güç merkezi ile özel ilişkiler kurmuştur. Bu güç merkezleri üzerinden diğer bütün İslam toprakları ve devletlerle de siyasi ilişkiler yürütülmüştür.[1] Nureddin'in Abbasi halifesi ile ve halife üzerinden diğer İslam devletleri ile sağlıklı bir ilişki kurmasında en etkin kişi; alim ve şahsiyetli bir zat olan Abbasi veziri Hübeyra oğlu Avnuddîn Yahya'dır. Bu zat, Selçukluları da nüfuzu altına alarak zayıflayan Abbasi halifeliğini güçlendirmiştir. Abbasi veziri Avnuddîn, Selçukluları ve diğer İslam ülkelerini kontrol altında tutabilmek için özellikle haçlı savaşlarından istifade etmiştir. Haçlılara karşı tüm Müslümanları cihada davet eden Vezir, Nureddin Zengî'ye de dini, iktisadi ve siyasi-askeri bakımdan büyük destekler vermiştir. Vezirin bu tutumu, halkın Abbasi halifesine olan sevgi ve saygısını arttırmış; Müslümanlarda birlik ve cihat ruhunun yerleşmesine vesile olmuştur. Burada Şeyh Abdülkadir Geylânî'nin hareketine özel olarak değinmiştik. Şeyh Geylânî'nin tutumu ve icraatları halifeliğin güçlenmesine katkı sağlamış; halifenin verdiği manevi destek ve salahiyet de Geylânî'nin faaliyetlerine meşruluk kazandırmıştır. Böylece halk bu manevi önderlerin arkasında halifeye bağlanmıştır. Bu da haçlılara karşı mücadelede ve ümmetin kalkınmasında büyük katkılar sağlamıştır.

---

1 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.58.

35. HALİFE EL-MUKTEFÎ Lİ-EMRİLLÂH

Müminlerin emiridir. Asıl adı Ahmet'tir. Künyesi Ebû Abdullah'tır. Halife olunca kendisine el-Muktefî li-emrillâh (Allah'ın emrine tevekkül etmiş ve Allah'a teslim olmuş kişi) ünvanı verilmiştir. Babası Halife el-Müstezhır billâh'dır (Allah'ın muzaffer kıldığı kişi). el-Müstezhır'ın asıl adı İshak'tır. Dedesi de halife el-Muktedir'dir. Haşimoğullarındandır. Zira zaten Abbasiler, Efendimiz'in amcası Abbas'ın soyundan gelmekteydiler. Bağdat'ta dünyaya geldi. Annesi Habeşistanlıdır (bugünkü Etiopya). 530/1136 yılında kendisine biat edildi.[2]

El-Muktefî, feraset sahibi bir adamdı. Tecrübeli ve zekiydi. Çalışkan ve ciddiydi. Cömert ve merhametli biri olduğu rivayet edilmiştir. Hadis başta olmak üzere ilmi ve alimleri severdi. Şahsiyetli ve mazbut bir hayat sürmüştür. Siyaseti de bilirdi. Dindardı. Halifelik kurumunu yeniden ihya etmiştir. Devlet ve halifelik işleri ile bizzat ilgilenmiştir. Ordunun başında bizzat sefere çıkmıştır.[3] Halifelik kurumunu güçlendirmiş, daha önce halifeleri vesayeti altına alan Selçukluların otoritesini kırmış; sultanları halifenin sözünü dinler hale getirmiştir. Onun döneminde görev yapan sultanlar şunlardır: Horasan Selçuklu Sultanı Melikşah oğlu Sencer, Suriye Atabeyi İmâdüddîn Zengî ve oğlu Nureddin Zengî.[4]

Kendisine el-Muktefî ünvanı verilmiştir. Zira halife olmadan önce bir gece rüyasında Efendimiz (s.a.v.)'i görmüş; Efendimiz (s.a.v.), kendisine "Kendini hazırla. Allah bu işi sana nasip edecek" buyurmuşlardır. Bu rüyadan altı gün sonra da halife seçilmiş ve bu ünvanı almıştır.[5]

A. Başarılı Siyaseti

Halife el-Muktefî, selefi gibi Selçuklularla ilişkiyi sürdürmüştür. Fakat o, selefi Halife er-Râşit billâh'tan daha dahi ve daha başarılı bir siyaset gütmüştür. el-Muktefî, bütün fırsatları değerlendirip mevcut şartları kendi lehine kullanarak Abbasi halifeliğini güçlendirmeye ve Selçukluları nüfuzu altına almaya çalışmıştır. Mesela bir keresinde Sultan Mesut, vezirini göndererek 100.000 dinar talep etmiş ve Halife el-Muktefî elçi vezire şu cevabı vermiştir: "Bundan daha tuhaf bir teklif görmüş değiliz. Bildiğiniz gibi halife Müsterşid, mallarını size emanet ettiğinde o malların başına neler geldiğini biliyoruz. Benden önceki halife Raşit de aynı şekilde yaptı. Ben şimdi onların bütün mallarını ve

---

2 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/398.
3 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/400.
4 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/401.
5 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/310.

görevlerini devraldım. Şimdi sizden o malları geri istemem gerekiyor. Peki şimdi söyle bana, sen bu kadar parayı neye karşılık istiyorsun? Zira benden önceki halifeler bu parayı size ödeyebilmek için halktan haksız yere fazla vergi almışlardır. Benden insanları evlerinden barklarından etmemi mi istiyorsun? Vallahi ben bu parayı sana ödemek için insanlardan tek kuruş fazla almam. Ben Müslümanlara zulmeden olmak istemem!" Bu cevap üzerine Selçuklu sultanı bu geleneği kaldırmıştır. Yine Halife el-Muktefî, Selçuklu devlet adamları ve askerler arasındaki ihtilafları kendi lehine kullanmıştır. Nihayetinde Sultan Mesut ile dostluk kurmayı başarmış ve Selçuklulara, Bağdat'ta doğrudan halifeye bağlı bir ordu kurdurtmuş ve karargah inşa ettirmiştir. 547/1151'de Sultan Mesut'un vefatından sonra Irak halkını kontrolü altına almış ve hilafet merkezi olan Bağdat'ı siyasi ve ekonomik olarak güçlendirmeyi başarmıştır. Daha sonra Hılle, Vasıt, Basra, Tikrit ve Kufe'yi de nüfuzu altına almıştır. Halkın eğitimine ve bilinçlendirilmesine önem veren Halife, madden ve manen bu bölgedeki Müslümanları kendisine bağlamayı başarmıştır. Bağdat kalesini ve surlarını tamir ettirdi. Savunma hatlarını güçlendirdi. Selçukluların eline geçen halifeye ait tımarları geri aldı. Düşmanlarına karşı mücadele ederken savunma yerine saldırıyı tercih etti ve bizzat ordusunun başında savaşa katıldı. Bütün bu icraatlarda en büyük destekçisi veziri Avnüddîn Yahya olmuştur.[6] 24 yıl otoritesini korumayı başarmış ve bu süre zarfında Irak'taki Selçuklu nüfuzunu kırmayı başarmıştır. Ordusunu güçlendirmiş, bölgede askeri ve siyasi istikrarı sağlamıştır. O kadar güçlü bir hale gelmiştir ki; istediği Selçuklu beyini veya komutanını tayin ettirebiliyordu.[7] İbnü'l-Esir, kendisinden şöyle söz etmektedir: "Halife el-Muktefî, Selçuklu sultanlarından bölgeyi tekrar geri alan halifedir. Ayrıca uzun zaman sonra askerlerine ve idarecilerine söz geçirmeyi başarmış ilk halifedir. Abbasi halifeliğini, Selçuklu tahakkümünden kurtarmayı da başarmıştır."[8] Buradan anladığımız kadarıyla daha önce sembolik hale gelen halifelik kurumunu ihya ederek iktidarı ele almayı başarmış ve Müslüman devlet adamlarının saygısını ve güvenini kazanmıştır.[9] el-Muktefî'nin devlet idaresi, ekonomik ve askeri başarıları ile Müslümanların birliğinin sağlanması ve haçlılara karşı mücadeledeki gayretleri konusunda geniş bilgi için Üstat Muhammed Hassûn'un eserine bakılabilir.[10]

---

6 Siyasetü Halife en-Nâsır li-dinillâh, s.14.

7 Siyasetü Halife en-Nâsır li-dinillâh, s.14.

8 Siyasetü Halife en-Nâsır li-dinillâh, s.14.

9 Siyasetü Halife en-Nâsır li-dinillâh, s.14.

10 El-Hilâfetü'l-abbâsiyye dirasetün fi'l-ahvâli's-siyâsiyye, s.17-31.

B. Halife el-Muktefî'nin vefatı

İbn Kesîr, 555/1160 yılının önemli olayları arasında Halife el-Muktefî'nin vefatını da zikretmiştir. Aynı yıl annesi Nesim de vefat etmiştir. Ölüm sebebi boğazında çıkan bir yaradır. 24 yıl 3 ay 16 gün halifelik yapmıştır. Hilafet kapısındaki mezarlığa defnedilmiştir. Cesur ve atak bir adamdı. Savaşları bizzat kumanda etmiştir. Cömertti. Adamlarını taltif etmiş ve değerli gördüğü insanlara tımar vermiştir.[11]

36. VEZÎR AVNÜDDÎN YAHYA

Kudretli vezir ve alim bir idareciydi. Adaletiyle tanınmıştır. Halifeyi desteklemiştir. Asıl adı Yahya'dır. Babasının adı Muhammed'dir. Irak asıllıdır. Şeybânî künyesiyle bilinir. Hanbeli mezhebindendir. Eserleri vardır. 499/1106'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta Bağdat'a gelmiştir. Kendisini ilme adamış ve ünlü fıkıhçılardan ders okumuştur. Edebiyat ve dil bilimleri de okumuştur. Fıkıhta asıl hocası Kadı oğlu Ebu'l-Hasan'dır. Hadis ilmi de tahsil etmiştir. Aruz vezni ile şiirler de yazmıştır. Hanbeli mezhebini iyi bilirdi. Fakir bir adamdı. Önce katiplik ile memuriyete başladı. Çeşitli devlet kademelerinde görev yaptı. Sonunda hazine memuru oldu. Hızla yükseldi ve bürokrasinin başına getirildi. 44 yaşında iken Halife Müktefî'ye vezir oldu. Halifenin vefatından sonra oğlu Müstencid'e de vezirlik yaptı.[12] İyi bir adamdır. Dindardı. Zekiydi. Güvenilirdi. İbadetlerini aksatmazdı. Ehli zikr ve ehli takvaydı. Mütavaziydi. Alimlerle istişare etmeden karar vermezdi. Çalışkandı. Disiplinliydi. Hilafet kurumlarını düzene sokmuştur.[13]

A. Halifelik Kurumunu İhya ve Yeniden Güçlendirme Çabaları

Müslüman devletlerin güven ve saygısını kazanmak için büyük gayret göstermiş; iç ve dış düşmanları bertaraf etmek için bir çok proje yürürlüğe koymuş bir adamdı. Selçuklu devlet adamlarını itaat altına almayı başarmıştır.[14] Halife kendisine güvenmiş ve daima arkasında olmuştur.[15] Vezir olmadan önce Halife el-Muktefî, kendisinden Selçuklu sultanına bir ferman yazmasını istemiştir. O esnada Yahya, özel kalemdi. Ferman, Bağdat Selçuklu Atabeyi hakkındaydı. Zira Bağdat Şehinşahı, halife ile anlaşmazlığa düşmüştü. Halife de durumu Sutlan'a şikayet etmek istemişti. Uzun bir ferman kaleme alan Yahya,

---

11 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/393.

12 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/426.

13 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/427.

14 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/428

15 Zeylü tabâkati'l-hanâbile, 2/253.; Nizâmü'l-vezâra fi'd-devleti'l-abbâsiyye, s.160.

bu fermanda Selçuklu sultanlarının halifeye bağlılığından, güzel ahlak ve hizmetlerinden, devlet terbiyesinden bahsetmiş; sultanların halka ve İslam'a hizmetlerini övmüştür. Daha sonra da Bağdat Atabeyi Muhammed Şah'a dair şikayete değinmiştir. Zira Muhammed Şah, Bağdat'ın korunması karşılığında 30.000 dinar talep ediyordu. Yahya, Selçuklu Sultanına yazdığı fermanda bunun yerine kendisi bir ordu kurmayı teklif etmiştir. Halife bu teklifi kabul etmiş ve görevi Yahya'ya tevdi etmiştir. Yahya da kısa zamanda Türkmenlerden ve Kürtlerden ciddi ve kalabalık bir ordu kurmayı başardı. Doğal olarak Muhammed Şah, buna karşı çıktı. Bunun üzerine Yahya, Muhammed Şah'ın üzerine yürüdü. Bu başarısı üzerine halife de kendisini vezir olarak tayin etti. Yıl 544/1139.[16] İbnü'l-Cevzî'ye göre zulümden kaçınırdı. Tedbirli ve titiz bir devlet adamıydı. Mala ve makama tamah etmezdi.[17] Başlarına buyruk eden Selçuklu beylerini ıslah etmeyi başarmış ve Selçukluların keyfi tutumlarına izin vermemiştir. Bölgede siyasi istikrarı sağlamada büyük yararlıklar göstermiş, Müslüman devletleri birlikte hareket etmeye teşvik etmiştir.[18]

B. İnsanlara Zulmetmekten Kaçınması

Bir gün Hz. Hasan'ın soyundan olan ve halkın şikayetlerini dinlemekle görevli Ahmet b. Ali, Vezir Yahya'ya bir durum arzetti. Vezir de geri çevirmeyip hemen ilgilendi. Bunun üzerine Ahmet, vezir Yahya'ya; "Ebû Ali Miskeveyh'ten beri bu divana getirdiğim birçok dava geri çevrildi ve çoğuyla ilgilenilmedi. Hatta senden öncekilere bir olayı üç defa getirdiğim halde dava reddedildi. Sen ise böyle bir olayı bile ilk seferinde dinledin ve ilgilendin" dedi. Bu duruma çok şaşıran vezir, kendisinden durumu tekrar anlatmasını sordu. Vezire durumu tekrar anlattığında vezir böyle bir şeyin nasıl gerçek olduğuna şaşırdığını ifade ettikten sonra bundan sonra asla böyle bir şey yaşanmaması için kesin talimat vermidi.[19]

İbnü'l-Esîr, bu vezirin, ashab-ı kiramın yolundan giderek ilk halifeleri örnek aldığını; halkın şikayetlerini bizzat dinlediğini, karar alırken yada kanun çıkarırken alimlerle istişare ettiğini, sürekli olarak halkın ve emri altındakilerin durumunu sorup araştırdığını nakletmektedir.[20] Yine İbnü'l-Esir'in anlattığına göre[21] dindar ve şahsiyetli bir zattı. Hadis ilminde uzmandı. İleri görüşlü biriydi. Zor-

16 Nizâmü'l-vezâra fi'd-devleti'l-abbâsiyye, s.161.
17 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/428.
18 Nizâmü'l-vezâra fi'd-devleti'l-abbâsiyye, s.161.
19 Ahbâru'd-devleti'-munkatıa, s.359.
20 Ahbâru'd-devleti'-munkatıa, s.359.
21 Şezerâtü'z-zeheb, 4/191.

lukların üstesinden gelirdi. Devlet işlerinde kendisine danışılırdı ve kararlarına itimat edilirdi.[22]

C. İlme ve Alimler Hizmet Yolunda Gösterdiği Gayretler

Vezir Mecidüddin Yahya, Basra kapısında bir medrese yaptırmıştır. 557/1162'de tamamlanan bu medresede özellikle fıkıh ilmi okutulmuştur. Zamanın değerli alimleri buraya getirilmiştir. Bu medreseye bir çok gelir bağlanmış ve medrese için vakıflar kurulmuştur. Medresenin başında Ebu'l-Hasan Birandîsî adlı bir zat vardı.[23] Yanında daima alimleri bulundurur ve onlarla istişare ederdi. Alimlerin ve öğrencilerin maddi sıkıntı çekmemesi için kendilerine gelir bağlamıştır. Devlet olarak da alimleri kollayıp gözetmiştir. Her yıl düzenli olarak alimleri bir araya getirir onlarla uzun toplantılar ve istişareler yapardı. Zekattan kendilerine pay ayırırdı. Zekatın toplanıp kimlere dağıtılacağı hususunda muhakkak onlarla istişare ederdi. Alimleri halka ders vermeye ve şuurlandırmaya teşvik ederdi. İbnü'l-Cevzî anlatıyor: "Bana evinde her Cuma sohbet düzenletirdi. Bana yaptığı iyilikleri anlatmaktan utanıyorum ama üzerimde çok emeği vardır. Kızını, hadis dersi veren fakir bir genç ile evlendirmek istemiştir. Bir adam ile arasında geçen meselede, maliki bir fakihten fetva istemiş; vezirin kendisi haksız bulunmuş ve para cezası ödemiştir.[24]

İmâm Buhârî'nin hadis kitabı olan "Sahih" adlı esere şerh yazmıştır. İmam Müslim'e de şerh yapmıştır.[25]

D. Nureddin Zengî ile İlişkileri

Vezir Yahya İbn Hübeyra, Nureddin Zengî'nin haçlılara karşı mücadele desteklenmesine özel önem vermiştir. Sürekli olarak Nureddin Zengî ile yazışmaktaydı. Zengi de kendisine danışır ve halifenin onayını isterdi. Özellikle Mısır'ın fethinde sürekli olarak irtibat halinde kalarak ortak siyaset gütmüşlerdir. Mısır'ın fethini önceden rüyasında görmüş ve Zengî'ye bu müjdeyi vererek kendisini teşvik etmiştir. Nureddin ile vezir arasında sıkı bir siyasi ilişki ve bağlılık olduğuna dair en önemli vaka, Esedüddîn Şirkûh'un Mısır'a ilk girdiğinde ilk icraatının Abbasi halifesi adına hutbe okutması örnek olarak gösterilebilir.[26]

---

22 Cühûdu Ulemâi's-Selef fi'l-Karni's-Sâdis el-Hicrî, s.638.
23 Cühûdu Ulemâi's-Selef fi'l-Karni's-Sâdis el-Hicrî, s.117.
24 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/429.
25 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/429.
26 Ravzateyn, 2/201.

E. Secde Halindeyken Vefat Etmiştir

İbn Hübeyra şehit olmayı çok arzu eder sürekli Allah'a bunun için dua ederdi. 13 Cemaziyelevvel 566/22 Ocak 1171'de seher vakti uyandı. Kusmaya başladı. Doktoru İbn Reşâde'yi çağırdılar. Doktor kendisine ilaç verdi. Bir rivayete göre zehirlenmiştir.[27] İbnü'l-Cevzî anlatıyor: "Bir gece sabaha karşı bir rüya gördüm. Rüyamda vezirin evindeydim. İçeri bir adam girdi vezire mızrakla saldırdı. Adam kaçtı. Vezirin parmağındaki altın yüzük yere düştü ve onu aldım. Rüyamı saraydan birine anlattım. Fakat adam bunun imkansız olduğunu daha dün kendisini çok sıhhatli gördüğünü anlattı. Çok geçmeden oğlu geldi ve kendisini benim yıkamamı vasiyet ettiğini bildirdi. Ben de vasiyeti üzerine naşının yanına gittim. Tam yıkayacakken parmağındaki yüzük düştü. Bu o gece gördüğüm yüzüğün ta kendisiydi. Sonra naşını inceledim. Vücudunda zehirlendiğine dair belirtiler vardı. Cenazesi saray camiine getirildi. Cenazesi çok kalabalıktı. Halk vefatına çok üzülmüş; insanlar cenazesinde ağlamıştı."[28] Sabah namazını kılarken son nefesini vermiştir.

Kendisini hayırla yadettiler. O zalim idarecilerin vergilerini kaldırmıştır. Halkı merhametle idare etmiştir. Asileri cezalandırmış; İslam'a aykırı işleri yasaklamıştır.[29] Bir keresinde halkın içinde gezerken sahabe hakkında ileri geri konuşan bir adamı bizzat tepelemiştir. Halka ve mazlumlara karşı merhametli olan bu zattan İslam düşmanları ve bozuk ahlaklı kişiler çok çekinirlerdi.[30] Allah kendisinden razı olsun. O kendi çağında örnek bir devlet adamı olmuştur.

37. HALİFE EL-MÜSTENCİD BİLLÂH

Halife Muktefî'nin oğludur. Asıl adı Yusuf olup Ebu'l-Muzaffer lakabını almıştır. 547/1152 senesinde babası kendisini veliaht tayin etmiştir. Veliaht olduğunda 29 yaşındaydı. Halife olunca geleneğe göre bir unvan alarak el-Müstencid billâh (Allah'tan yardım isteyen) ismiyle anılmıştır.[31] Babası vefat ettiği günün ertesi sabahında tarihler ' Rebiulevvel 555/12 Mart Pazar sabah vakti (veya cumartesi gecesi) Abbasi ailesinin ileri gelenleri kendisine biat etmiştir. Sonra da sırayla önce vezir; sonra kadılar, daha sonra alimler ve son olarak da diğer devlet adamları ve askerler gelip bağlılık bildirdiler. Halife olduğunda 45 yaşındaydı. İyi bir insandır. Babası zamanında devlet işlerinde görev yapmış ve tec-

27 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/430.
28 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/430.
29 Ravzateyn, 1/440.
30 Ravzateyn, 1/441.
31 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/418.

rübe edinmişti. Adına ilk hutbe okutulduğunda insanlara bahşiş dağıttırmıştır. Babasının izinden giderek bölge Müslümanlarına güvenli ve rahat bir hayat yaşatmıştır. Babasının sadık ve tecrübeli veziri Yahya da kendisine biat etmiş ve ölünceye kadar hizmetinde bulunmuştur. Göreve geldikten sonra babasının baş kadısı İbn Dâmeğânî'yi azlederek yerine Abdullah Ebû Cafer es-Sakafî'yi tayin etmiştir.[32] İbn Neccâr'ın nakline göre; İbn Safiye, Halife Muktefî'nin bir gece rüyasında oğlunu cehennemde gördüğünü aktarmıştır. Rüyasında oğluna ağzında ne olduğunu soran Muktefî'ye oğlu Müstencid, ağzımda Yezdan Yüzüğü var demişti. Bu yüzük Râfizîlerin inandığı on iki imam görüşüne ait bir şeydi. Babası oğlunu azarlamıştır. Rivayete göre Muktefî'nin rüyası doğru çıkmış ve oğlu Müstencid ateşli bir hastalık yüzünden vefat etmiştir.

İbnü'l-Cevzî ise şu olayı nakletmiştir: Vezir Yahya'nın anlattığına göre Müstencid vezire şu rüyasını anlattı: "Bundan 15 sene önce rüyamda Efendimiz (s.a.v.)'i gördüm. Bana baban tahtta 25 yıl kalacak dedi. Öyle de oldu. Babamın vefatını da 4 ay önce rüyamda görmüştüm. O da doğru çıktı. Rüyamın devamında ben de öldüm ve cenazem şehrin kapısından çıkartılıp bir dağ başına defnedildi. Namazımı Efendimiz (s.a.v.) kıldırdı. Sonra bana şu telkini verdi; "Allahım beni hidayete erdirdiklerinin yanından ayırma"."[33] İbnü'l-Cevzî, Müstencid'in göreve geldikten sonra devlet idaresini yeniden gözden geçirip valileri teftiş ettiğini; haksız ve fazla vergileri kaldırdığını nakletmiştir.[34] Adalet ve takvası ile tanınmıştır. Şer'i olmayan vergileri de iptal ettirmiştir. Irak halkını zalimlerden ve eşkiyadan temizlemiştir. İnsanlara zarar verenlere ve Allah'ın dinine aykırı davrananlara karşı çok sertti.[35] Bir keresinde kötü bir adam için ailesinden ve dostlarından bazıları araya girmişti. Adamı affetti ve 10.000 dinar verdi sonra da; "Bu parayı sana bir daha insanlara musallat olma diye veriyorum" demiştir.[36]

Halife el-Müstencid'in vefatı

El-Müstencid, 8 Rebîulahir 566/19 Aralık 1170 Cumartesi günü vefat etmiştir.[37] Ölüm sebebi ateşli bir hastalıktı. Doktoru kendisine hamama girip terlemesini tavsiye etti fakat o bunu reddetti. Sonra daha da ağırlaşınca kendisini doktorunun

32 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/412.
33 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/394.
34 El-Muntazam, 10/193.; Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/414.
35 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/414.
36 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/444.
37 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/418.

tavsiyesi üzerine hamama kapattılar. Fakat daha da fenalaşarak vefat etmiştir.[38] Pazar günü cenaze namazı kılındı ve hilafet mezarlığına defnedildi. Sonradan naşı Rusâfe'ye nakledilmiştir.[39]

38. HALİFE EL-MÜSTEZÎ BİLLÂH

Asıl adı Muhammed künyesi Ebû Muhammed'dir. Halife Müstencid'in oğludur. Babasının vefatı üzerine kendisine biat edilmiştir. Halife adına biatı devlet adamlarından divan katibi Adududdîn Ebu'l-Ferec almıştır. Bunun üzerine halife kendisini vezir tayin etmiştir.[40] Mütevazı ve haya sahibi bir zattı. Yumuşak huyluydu. İyilikseverdi.[41] İbnü'l-Cevzî anlatıyor: Biat edildiği zaman ilk işi vergi sistemini düzenlemek olmuştur. Halkın şikayetini dinleyip gereğini yapmıştır. Devlet adamlarını ve askerleri denetleyip adaletsiz ve ehliyetsiz olanların görevinden almıştır. Abbasi ailesinin elinde toplanan mirası yeniden taksim ederek Efendimiz (s.a.v.)'in diğer aile üyelerine ve akrabalara da miras dağıtmıştır.[42] O'nun döneminde Fatımi Devletine son verilmiştir. Bu habere çok sevinen Halife, bütün Bağdat'ta bayram ilan etmiş ve çarşı Pazar kapatılarak o gün kutlamalar yapılmıştır.[43] Yemen ve Rakka'da da adına hutbe okundu. Türkler de kendisine bağlılık bildirmiş ve halife de Türklerin işinden sorumlu özel bir vezirlik ihdas ettirmiştir. Müslüman beylerin ve sultanların çoğu kendisine biat etmişlerdir. İbnü'l-Cevzî'ye yetki vererek insanların Hanbeli mezhebine davet edilmesini teşvik etmiştir. Onun zamanında sapık mezhep ve inançlarla mücadele edilmiş; Ehl-i Sünnet yeniden güç kazanmıştır.[44]

Halife el-Müstezî'nın vefatı

575/1180 senesinde Şevval/Şubat ayında halife rahatsızlandı. Hanımı hastalığını gizlemek istediyse de başarılı olamadı. Halifenin hasta olduğu haberini alan bozguncular ve saltanat düşkünleri kargaşa çıkarmaya başladılar. Amaçları halifeliği zayıflatmak ve hazineyi yağmalamak; ayrıca bu siyasi otorite boşluğundan istifade ederek halkın mallarını yağmalamaktı. Bunun üzerine devlet ileri gelenleri tedbir olarak hemen o haftanın Cuma günü Müstezî'nın oğlu

38 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/414.
39 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/445.
40 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 21/68.
41 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 21/68.
42 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 21/68.
43 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 21/70.
44 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 21/70.

Ahmed'e biat ettiler. Ahmed, zaten Müstezî'nın veliahtıydı. Kendisine Nâsır lidinillâh (Allah'ın dinine hizmet eden) ünvanı verildi ve halktan da biat istendi. Adına hutbe okundu. Adına para bastırıldı. Maksat çıkan isyanları bir an önce bastırmaktı.[45] Bir gün sonra yani cumartesi de Halife Müstezî vefat etti. Doktorlar Humma teşhisi koydular. Halife ramazan bayramında bu rahatsızlığa yakalanmıştı. Müstezî vefat ettiğinde daha 39 yaşındaydı. 9 sene 3 ay 17 gün halifelik yapmıştır. Allah kendisinden razı olsun. Ertesi gün yıkanıp cenazesi kılınmıştır.[46] İyi bir idareciydi. Hilafet vazifesini hakkıyla ifa etmiştir. Farz ve sünnetleri emretmiş; haram ve mekruh işleri yasaklamaya çalışmıştır. Haksız vergi almamış, rüşvet ve diğer haksız işlerle mücadele etmiştir. Mekanı cennet olsun. Cesur mücadeleci ama merhametli bir zattı. Kendisinden sonra oğlu halife olmuştur.[47] İbnü'l-Cevzî Abbasi halifeliği hakkında bir kitap yazmış ve bu zatı örnek halife olarak göstermiştir.[48]

39. ABBÂSÎ HALİFELERİ İLE NURETTİN ZENGÎ ARASINDAKİ İŞBİRLİĞİ

Nureddin Mahmut Zengî, babasının izinden giderek Abbasi halifeleri ile işbirliğine önem vermiştir. Birkaç defa karşı karşıya gelseler de ilişkiler ekseriyetle sağlıklı yürümüştür. Nureddin Mahmut ile Abbasiler arasında yaşanan bu anlaşmazlıklar Nureddin'in göreve geldiği ilk zamanlarda vuku bulmuştur. Daha sonra problemler çözülmüş ve iki devlet arasındaki ilişkiler sağlamlaşmıştır. Bu ihtilafların temelde birkaç nedeni vardır:

1. İmâdüddîn Zengî'nin vefatından sonra Seyfettin Gâzî ve Nureddin arasında yaşanan saltanat mücadelesi: Büyük kardeş olarak Seyfettin Gazi, babasının bütün mirasına sahip çıkarak babasının başkenti Musul'un başına geçmiştir. Bu durumda Selçuklu geleneğine göre resmi varis de büyük kardeş Nureddin olmaktaydı. Doğal olarak Abbasi halifeleri de Musul'u resmi muhatap almışlardır. Nureddin ise Haleb'in başına geçerek haçlılara karşı mücadeleyi yürütmekteydi. Sultan Mesut'tan sonra Selçuklu devletinin zayıflamasından istifade eden Halife Muktefî, nüfuzunu genişletmek ve halifelik kurumunu eski gücüne kavuşturmak için Selçuklu aleyhine siyasi yayılma politikasına girmiştir. Bütün bu olaylar, Nureddin ile Bağdat halifesi arasında bir siyasi gerginlik yaratmıştı.[49]

---

45 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/540.

46 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/540.

47 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/540.

48 El-Misbâhu'l-muzî fî hilâfeti'l-Müstezî, s.9.

49 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.163.

2. Diğer taraftan Nureddin Mahmut'un en büyük hayali, Müslümanları bir çatı etrafında toplamaktı. Halifelik makamı da bu birliğin manevi temsilcisi sayılıyordu. Nureddin, Müslümanların gönlünde halifenin ne demek olduğunu biliyordu. Her ne kadar askeri ve siyasi gücü olmasa da halife, manevi ve dini bir otoriteydi. Siyasi ve askeri planlarını halifeye kabul ettirmek için halifenin desteğini arkasına almaya çalışan Nureddin, ilk başlarda kendi otoritesini sağlamlaştırmaya çalışan Muktefî ile karşı karşıya gelmiştir. Fakat daha sonra iki taraf ta birbirinin samimiyetine ve iyi niyetine vakıf olmuş ve aralarında karşılıklı iş birliği gelişmiştir. Nureddin, Suriye'de birliği sağlayarak Selçuklu otoritesi karşısında halifenin işini kolaylaştırmış oluyordu. Ayrıca Mısır Fatimi Devletine karşı verdiği mücadele de Ehl-i Sünnet müdafii olan Muktefi'nin idealleriyle örtüşmekteydi. Bunun üzerine Halife, Mısır'a karşı mücadelede Nureddin'i siyasi olarak desteklemiştir. Zamanla haçlılara karşı mücadelede Halife, Suriye yönetimine yani Nureddin'e karşı ekonomik ve askeri yardımlarda da bulunmuştur.[50]

Zamanla ilişkiler rayına oturmuş; iki taraf arasında askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel iş birlikleri kurulmuştur.[51]

A. Siyasi İlişkiler

Anladığımız kadarıyla her iki taraf da bir süre sonra aynı amaç uğruna birlikte hareket etmeleri gerektiğinin farkına varmıştır. Zira Zengiler, Suriye ve hicaz bölgesindeki siyasi iktidarlarını sağlamlaştırmak ve küçük beyleri merkezi idare altında toplamak için halifenin resmi ve dini desteğine muhtaçtılar. Halife de manevi ve siyasi otoritesini askeri güç ile desteklemek ve fiilen hükmetmek için Zengilerin askeri ve ekonomik gücüne ihtiyaç duymaktaydı. Bu yüzden karşılıklı işbirliği yaparak ortak siyaset gütmeyi ve birbirlerinin aleyhine siyasi faaliyete girişmemeyi kararlaştırdılar. Ortada iki önemli sorun vardı; haçlı işgalleri ve dağılan siyasi birlik. Fakat temel sorun siyasi karmaşa ve dağınıklıktı. Gerek haçlılara karşı mücadele gerekse halkın maneviyatını korumak temelde siyasi birliğin sağlanmasına dayanmaktaydı. Nureddin Zengi, halife ile ilişkilerde özel ve nitelikli elçilerden istifade etmiştir. Burada başta Irak asıllı olmak üzere alimler ve hadis ehli ve bir de nüfuzlu ailelere mensup asker ve devlet adamlarından istifade edilmiştir. Alimler ve diğer nitelikli elçiler, halifenin güven ve desteğini sağlamak için hediyeler veya mektuplar götürmekteydi. Bugün elimizde Irak ile Haleb arasındaki siyasi işleri yürüten bir sürü

50 El-Cihâd Zıdde's-salîbiyyîn fi'ş-şarki'l-islâmî, s.290.

51 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.62.

elçi kaydı vardır.[52] Bu diplomatik işlere o denli önem verilmiştir ki zamanla sırf bu işlere bakan bir divan kurulmuştur. Diğer resmi yazışmaları da yürüten bu divan bir nevi dış işleri bakanlığı vazifesini yürütüyordu. Bu divanda değişik bölge ve kültürlere hakim ve o bölgelerle iyi ilişkiler kurabilecek kimseler görevlendirilmişti. Bu divanın meşhur başkanlarından birisi de İsfehanlı İmad'dır.[53] Bu diplomatik ilişkilerin en bariz sonuçlarından birisi 549/1152 Dımeşk'in fethidir. Bu fetihte Halifenin gönderdiği ordunun ve verdiği siyasi desteğin etkisi büyüktür. Halifenin siyasi etkisi sayesinde alimler ve idareciler şehri savaşsız teslim etmeyi kabul etmişler ve kendi beylerini de buna ikna etmişlerdir.[54] Halifeye göre Böriler, eski güçlerini kaybetmişlerdi ve ayrıca artık İslam davası için faaliyet göstermiyorlardı. Mesela, Kudüs haçlı kontluğu onların sayesinde güçlenmişti. Hatta zaman zaman Böriler ile Kudüs haçlı kontluğu arasında Müslüman devletlere karşı askeri ve siyasi işbirliği yapıldığı da olmuştur. İmadüddîn Zengî'den bahsederken bu savaşlara değinmiştik.[55] Bu yüzden halife, Börilere destek vermemiş hatta Börilere karşı Zengileri desteklemiştir. Halifenin amacı, Mısır Fatimi Devletine karşı hem siyasi olarak mücadele etmek hem de Ehl-i Sünneti desteklemekti.

Bazı rivayetlere göre Halife Muktefi ve Veziri Yahya, Nureddin Zengî'yi Fatimilere karşı mücadeleye teşvik etmiştir. Halife değişik zamanlarda gönderdiği mesajlarda Nureddin Zengi'den bu şer yuvasının dağıtılmasını ve Mısır'ın fethedilmesini istemekteydi. Halife devamla, Mısır'ın bütün siyasi ve ekonomik haklarının Zengilere bırakılacağını da vaat ediyordu. Halifenin tek arzusu Mısır'ın fethedilmesi ve Şiî-ismaili Fatımi devletine son verilerek buradaki Şiî hilafete son verilmesi ve Ehl-i Sünnet halifesi adına hutbe okunmasının temin edilmesiydi.[56] Halife, Şam, Hicaz ve Afrika'nın bazı bölgelerinde siyasi birliği sağlayan Zengilerin, Fatımilere karşı koyacak güce eriştiğinin farkındaydı. Böyle bir devlete destek olmak hem dini hem de siyasi bir gereklilikti. Neticede halife, hem haçlılara hem de Fatımilere karşı Zengileri ekonomik, askeri ve siyasi olarak desteklemiş; hatta Nureddin'in tereddüt ettiği durumlarda kendisine moral ve cesaret vererek teşvik etmiştir.[57] Fatımiler siyasi ve askeri olarak güçlüydüler ve hem Suriye hem de Irak bölgesinde de nüfuzları vardı. Bu şer devletinin bir tek amacı vardı; Abbasi halifeliğine son vermek. Zira Ehl-i

52 Mesela Şehrezuri ailesi ve İsfehanlı İmad gibi.

53 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.63.

54 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.64.

55 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.64.

56 El-Alâkât Beyne'ş-Şark ve'l-Ğarb, s.66.

57 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.64.

Sünnetin manevi birliğini temsil eden bu kurum ortadan kaldırılırsa diğer siyasi emeller daha kolay gerçekleştirilebilirdi. Hem halife hem de Zengiler de bu sinsi planın farkındaydılar.

Zamanla iki taraf arasındaki ilişkiler daha da pekişecektir. 552/1157 senesinde haçlılara karşı kazanılan büyük zafer sonrası Nureddin Zengi, Bağdat'a büyük ve seçkin bir elçi heyeti gönderdi. Heyet hem halifeye müjdeyi vermekle hem de bu zaferde elde edilen ganimetlerden halifenin payını teslim etmekle görevliydi.[58] 559/1164 Harim zaferinde de Nureddin haçlılara karşı kazandığı zaferi özel elçi ile halifeye işletmiş ve halifeye haçlılardan ele geçirdiği hazinelerden ve silahlardan oluşan hediyeler de göndermiştir.[59] 567/1171 senesinde Fatımi hilafetine son verildiği zaman da benzer olaylar yaşanmıştır.[60] Halife de bu jestleri karşılıksız bırakmamış; Nureddin'e çeşitli ünvanlar verilmiş; zaferleri birçok İslam şehrinde kutlanmış ve devletine dua edilmiştir. Her iki taraf da bu ilişkiden memnundu. Nureddin Abbasi halifesinin desteğini alarak siyasi faaliyetlerine ve fetihlerine meşruluk kazandırmaktaydı. Birçok beyin ve alimin Nureddin'e hizmet etmesinde önemli bir etken de halifenin verdiği siyasi destek ve bu desteğin kazandırdığı meşruiyetti. Halife de bu durumdan memnundu zira hem kendi siyasi ideallerini Zengiler eliyle gerçekleştirmekteydi hem de siyasi otoritesini sağlamlaştırıyordu. Mesela, Halife Müstezî tahta çıktığı zaman kolaylıkla Zengilerden biat almayı başarmıştır.[61]

Zengiler hem İslam birliği için halifeyi desteklemek hem de desteğini sağlamak adına birçok önemli girişimde bulundular. Mesela, Haleb Hallaviye medresesinin kapısına 543/1149 senesinde "Halifenin izniyle inşa ettirilmiştir." yazıdırıldı. 559/1163 senesinde Şam şehrinin kapılarından birisine "Dostumuz ve velinimetimiz Emirülmümin (Halife) kapısı" adı verildi.[62] Rakka cami kapısında 561/1165 tarihli "Muzaffer halife" hattı mevcuttur.[63] Benzer bir hat Haleb kalesi kapısında mevcuttur.[64] Benzer yazılar 569/1173 tarihli Şam Nuriye medresesi ve Caber kalesi kapısında bulunmaktadır.[65] Bu barış ve işbirliği 30 yıl boyunca sorunsuz yürütülmüştür. Ne halifenin Zengilerden haksız bir talepte bulundu-

58 El-Muntazam, 9/176.

59 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.65.

60 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.65.

61 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.65.

62 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.65.

63 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.65.

64 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.65.

65 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.65.

ğuna ne de Zengilerin halifenin otoritesi ile ganimet ve zekattan aldığı şer'i paya riayet etmediğine dair bir rivayet yoktur.[66]

Nureddin Zengî, halife Müstencid ve Müstezî'nin Fatımilerin ortadan kaldırılmasına dair fermanlarına önem vererek bütün siyasi faaliyetlerini bir kenara bırakıp Mısır'ın fethine öncelik vermiştir. Devletin bütün imkanları, Fatımilere karşı mücadele ve Mısır'ın fethi için seferber edilmiştir.[67] Aynı şey halifeler için de geçerlidir. Abbasi hilafeti, Mısır mücadelesini yakından takip etmiş; Zengilere gerekli siyasi, askeri ve ekonomik desteğin verilmesi için halifeliğin bütün imkanlarından istifade edilmiştir.[68]

Fakat bu iyi ilişkilerin tamamen gönüllü olduğunu söylemek yanlış olur. İlişkiler bazen iyi niyet ve samimiyetle bazen de siyasi kaygılarla iyi tutulmuştur. Yukarda da değindiğimiz gibi her iki taraf da birbirine muhtaçtı. Zengiler, halifenin siyasi ve meşru gücünden istifade etmek istiyorlardı. Halife ise Zengilerin askeri, siyasi ve ekonomik gücüne muhtaçtı. Zira her iki tarafın da hedefi ortaktı; tek bir Müslüman ümmet ve Ehl-i Sünnet inancının güçlendirilmesi. Bunun için de çıkarcı devletlerin gücü kırılmalı ve küçük devletler tek bir merkezi idare altında toplanmalıydı. Mevcut durumda ne Zengiler Abbasilerin meşru otoritesine ne de Abbasiler Zengilerin fiili gücüne karşı çıkmıyorlardı. Her iki devlet de diğerinin sınırlarına saygı duyuyordu. Bu işbirliği Müslümanların madden ve manen kalkınmasına vesile olmuş; haçlıların ve Fatımiler gibi bozuk İslami görünen inançların zayıflamasına neden olmuştur.[69]

B. Askeri İşbirliği

Nureddin Zengi, haçlılara karşı verdiği mücadelenin kendisine verdiği şöhret ve meşruiyeti kullanarak; doğu İslam dünyasındaki Müslüman devletleri ilhak etmiştir. Bunun sonucunda askeri, siyasi ve ekonomik gücünü arttırmıştır. Zira Zengi ordusunun temel vurucu gücü yerel güçlü askeri ve idari yöneticiler yani beylerdi.[70] Bu beylerden bazıları isteksiz bazıları da halifenin teşvik veya baskısıyla Nureddin Zengi'ye asker ve mali destek vermiştir. Ayrıca Nureddin Zengi, bölgenin dış ilişkilerinden de sorumluydu. Bu durumda bölgedeki diğer idareciler kendi iç işlerinde özerk fakat dış ilişkilerde Zengilere bağımlıydılar yani özerktiler. Nureddin, bölgedeki yerel güçleri kontrolü altına almak için birkaç

66 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.67.
67 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.68.
68 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.68.
69 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.68.
70 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.68.

farklı yöntem kullanmıştır; siyasi askeri güç, halifenin iknası ve bir de fakihler ve alimler. Nureddin Zengi, değerli ve meşhur alimleri elçi olarak göndererek Müslüman devlet adamlarını, askerleri ve halkı kendi yanına çekmeyi başarmıştır.[71] Tarihi kaynaklarda Nureddin'in ordusunun büyük ve etkili güçlerini, Erbil, Sencer ve Menbiç'in oluşturduğu nakledilmektedir.[72] Bu askeri güçte halifenin teşvik ve desteğinin etkisi küçümsenmeyecek derecede önemliydi.[73]

C. Ekonomik İlişkiler

İki taraf arasındaki güzel ilişkiler artarak devam etmiştir. Özellikle ticari ilişkiler ve ticaret yollarına hakim olmak, Müslüman ülkelerin maddi ve manevi kalkınmasında etkili olmuştur. Zira birçok ticaret yolunun Zengilerin hakimiyetine girdiğinden daha önce bahsetmiştik. Fakat bu ticaret yollarının çoğunun kesiştiği yer Abbasileri hakimiyeti altında bulunuyordu. Zira doğu ile batıyı birbirine bağlayan yollar Irak bölgesinden geçmekteydi. Afrika'dan gelen ticaret yolu ya Suriye ya da Arap yarımadası üstünden Irak'a geçiyordu. Batıdan Bizans üzerinden gelen ticaret yolu da yine Irak'a dayanıyordu.[74] Avrupa ticaret yolları da Abbasilerin hakimiyet bölgelerinden geçerek doğuya uzanabiliyordu.[75] Haleb ve Musul başta olmak üzere birçok şehirde ticaret merkezi kuran Zengiler, Şam ve Irak arasında işlek ve güvenli bir ticaret ağı kurmuştur. Bu güvenli ve işlek yolların yanında tüccarları koruyan yasalar çıkartılmış ve vergi indirimi yapılmıştır.[76] Halife ile ilişkileri sıkı tutan Zengiler, Iraklı tüccarlara daha başka imtiyazlar da tanımışlardır. Amaç hem Abbasiler ile sıkı ilişkileri korumak hem de doğu ticaret yolunu kullanmaktı.[77]

Ekonomik ilişkiler sadece bunla sınırlı değildi. Mesela 565/1170 senesinde büyük Suriye depreminde olduğu gibi Zengiler, bu felaketin yaralarını sarmak için halifeye başvurdular. Halife de kendisi bizzat yardım yapmanın yanında diğer İslam ülkelerini de yardıma davet etmiştir. Depremde zarar gören Haleb, Balabek, Humus, Hama, Şizr, Barin gibi şehirler bu yardımlarla yeniden imar edilmiştir.[78] Nureddin de devletin bütün imkanlarını bu felaket için seferber etmiştir.[79]

---

71 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.69.
72 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.69.
73 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.68.
74 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.69.
75 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.70.
76 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.71.
77 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.71.
78 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.72.
79 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.72.

Abbasi halifesi özellikle haçlılara karşı mücadelenin devam etmesi için Zengileri mali olarak desteklemekteydi. Özellikle diğer İslam ülkeleri de bu yardıma katılmaları için teşvik edilmiştir. Zira hem bu bir dini vecibeydi ve halifenin böyle yapması yakışırdı, hem de Haçlılar, Irak bölgesini ve diğer İslam ülkelerini de tehdit edecek derecede bölgede güçlenmişlerdi.[80]

Zengiler de halifeye gerektiğinde ihtiyaç duyduğu yardımları yapmaktaydı. Mesela halife, savaşlarda yada iç isyanların bastırılmasında mali olarak desteklenmekteydi. Ayrıca ganimet ve zekattan halifenin payına dokunulmuyordu.[81]

D. Kültürel İlişkiler ve Ehl-i Sünnet Mezhebinin Desteklenmesi

Hem Abbasilerin hem de Zengilerin ortak bir siyasi idealleri vardı; Ehl-i Sünnet mezhebini Suriye ve Mısır bölgesinde yeniden güçlendirmek ve Fatımiler tarafından desteklenen, İsmaili-Şiî-sapkın hareketlerin önüne geçmek. Ayrıca imamiye şiasının da kontrol altına alınması gerekiyordu. Nureddin Zengi, ümmetin siyasi birliğinin ancak akide birliği ile sağlanabileceğinin farkındaydı. Bu yüzden Ehl-i Sünnet mezhebi ilmi olarak yeniden ihya edilmeli ve ilmi, mantıki yollarla desteklenmeli, Ehl-i Sünnetin görüşleri delillerle desteklenmeli ve sağlamlaştırılmalıydı. Sapkın düşüncelere karşı cevap üretilmeli ve bu bozuk fikiriler çürütülmeliydi. Bunun için önce medreselerin inşa edildiğinden bahsetmiştik. Bu medreselerde başta şafi ve Hanefi fıkıh ve akaidi olmak üzere tüm Ehl-i Sünnet mezhepleri öğretilmekteydi. Bunun için de devrin meşhur alimleri buralarda toplanmıştı. Önce şiaya karşı Kur'an ve hadis eksenli cevaplar oluşturulmalıydı. Fakat ilmi mücadele yeterli değildi. Zira düşman kendi inancını yaymak için her türlü fırsatı değerlendiriyordu. Bu yüzden askeri ve siyasi mücadele de gerekliydi ve ilmi mücadele devlet eliyle de desteklenmeliydi. Haleb ve Musul'da Ehl-i Sünnet medrese ve camilerinin yakıldığından ve Mısır bölgesinde Ehl-i Sünnete ait tüm inanç ve şiarların yasaklanmasından bahsetmiştik.[82] Bu yüzden Nureddin, Haleb'deki Şiî liderleri sürgüne göndermiş ve diğerlerini de cezalandırmıştır.[83] Nureddin Zengi, önce Haleb ve Musul'daki ismaili etkisini kırıp burada Ehl-i Sünneti güçlendirmiş sonra da sapık görüşlerin merkezi ve destekçisi olan Mısır'a yönelmiştir. Nureddin, Selehaddin Eyyûbî'ye Mısır'a karşı mücadele görevi vermiştir. Bu mücadele 567/1172'de Fatımi halifeliğine son verilmek suretiyle başarıya ulaşmıştır. Abbasi halifesi başından itibaren bu mücadeleye her türlü desteği vermiştir. Sonunda başarıya ulaşan proje neticesinde

80 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.72.
81 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.72.
82 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.72.
83 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.74.

Mısır'da Ehl-i Sünnetin zaferi ilan edilmiş ve Abbasi halifesi adına hutbe okutulmaya başlanmıştır.[84]

Bu mücadelede Abbasilerin verdiği siyasi desteğin rolü büyüktür. Zira diğer İslam devletlerinden yardım bu resmi destek sayesinde gelmiştir. Halifelik makamının resmi izni Zengilerin mücadelesine de meşruiyet kazandırmış oluyordu. Böylece birçok sufi ve alim de bu mücadeleye katılmak için Suriye ve Mısır bölgesine gelmişler ve Nureddin Zengi'nin emrine girmişlerdir. Bu askeri ve siyasi başarıların arkasında manevi ıslah projesinin olduğunu unutmamak gerekiyor. Alimlerin ve sufilerin aşıladığı birlik ve cihad fikri sayesinde insanlar hem bu sapık fikirlere kapılmaktan kurtulmuşlar hem de Zengilerin mücadelesine destek olmuşlardır. Müritler ve medrese talebeleri de hem fikren hem de bizzat savaşlarda hem haçlı savaşlarında hem de sapık-bozuk inançlara karşı verilen mücadelede hizmet etmişlerdir.[85]

84 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.75.

85 El-Muntazam, 28/210.

İKİNCİ KONU

Nureddîn Zengî'nin İkinci Haçlı Seferini Püskürtmesi ve Şam'ın İlhak Edilmesi

Nureddin Zengi, 30 yaşında tahta geçtiği günden vefat edinceye kadar daima siyasi idealleri için mücadele etmiştir. O, kendisine cihadın farz olduğunu biliyordu. Zira haçlılar topyekun İslam'a savaş açmışlardı ve Kudüs başta olmak üzere Müslüman bölgelerin işgalden kurtulması gerekiyordu. İslam'ın üstün gelmesi ve Müslümanların huzura ermesi için bu şarttı. Fakat Nureddin hayalperest de değildi. O, haçlıların ancak uzun bir mücadeleden sonra bölgeden defedilebileceğinin da idrakindeydi. Bu ise büyük bir fedakarlık ve cesaret gerektirmekteydi. İlk adımı babası atmıştı ve Urfa kontluğuna son vermişti. O da babasının izinden giderek bölgeyi haçlılardan temizlemek ve Müslümanları tek bir çatı altında birleştirmek için yoluna devam etti. Nureddin önce Akdeniz sahil şeridini temizlemeye koyuldu. Böylece haçlıların bölgeye sızması ve diğer kontlukların yardım alması engellenecekti. Fakat bu bölgeleri ele geçirmekle iş bitmiyordu. Bölgede siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması ve istikrar ortamının sürdürülmesi gerekiyordu. Bu yüzden ikinci adım olarak Suriye ve civarındaki idari yapı yeniden şekillendirilerek bölgede merkezi idare güçlendirildi. Daha sonra Mısır'a yönelen Zengiler, burayı da topraklarına dahil ettiler. Fakat Mısır'da istikrar ve merkezi idare bir tek seferde kurulamamıştır. Uzun mücadeleler ve karışıklıklardan sonra ancak bölge tamamen kontrol altına alınarak merkezi idareye bağlanabilmiştir. Bölgede sadece Fatımiler değil haçlılar da karmaşa çıkarmaktaydılar. Haçlılar Mısır civarını tam üç kez istilaya kalkışmışlar fakat her seferinde bölgeden sürülmüşlerdir. Siyasi ve askeri birlik, devletin maddi birliğini simgeliyordu. Ama Zengilerin asıl amacı manevi ve dini birliği sağlamak yani tüm

bölgeyi Ehl-i Sünnet sancağı altında toplamaktı. Yukarda bu birliğin ekonomik, askeri-siyasi ve ilmi-kültürel boyutlarına kısa da olsa değinmiştik.[86]

40. URFA KONTLUĞUNDA ÇIKAN İSYANIN BASTIRILMASI

İmâüddin Zengi'nin vefatı üzerine ilk başlarda devletin Seyfettin ve Nureddin arasında paylaşıldığından bahsetmiştik. Haçlılar bunu bir fırsat zannederek Müslümanlardan intikam almaya karar verdiler. Güneyde Şam beyi Muînüddîn, Balabek, Hama ve Humus'u geri almak için harekete geçmişti. Doğuda Selçuklu atabeyi Alparslan da bu Irak tarafında kalan Zengi topraklarına göz koymuştu. Fakat Alparslan daha başlangıçta mücadeleyi kaybetmişti. Artuklular da İmâdüddîn'e kaptırdığı toprakların peşindeydi. Bu şehirlerin başında Diyarbakır geliyordu. Artuklular, Antakya kontu Raymond'a kaptırdıkları ve daha sonra İmadüddîn'in eline geçen ta Haleb'e kadar uzanan diğer toprakları da geri istiyorlardı. Bir anda İmâdüddîn'in sağladığı istikrar ortamı bozuldu ve bölge yine karıştı. Birçok Müslüman ya öldürüldü ya esir edildi. Bazıları da kaçtı ve sürgün edildi. Şehirler ve köyler yağmalandı. Bu haber Haleb'e ulaştığında Esedüddîn Şirkuh esirleri kurtarmak için bölgeye gönderildi. Haçlılar karşı koyamayacaklarını anlayınca esirleri iade edip geri çekildiler. Şirkuh bölgede kısmen de olsa istikrarı sağlayıp Haleb'e geri döndü.[87] Urfa kontu ikinci Cosalin Urfa'nın düşmesi üzerine Tel Başir'e çekilmişti. O da kaybettiği kontluğu İmâdüddîn'in ölümünde istifade ederek nasıl geri alabileceğinin planlarını yapmaktaydı.[88] Zengiler için bu dönemde en tehlikeli düşman ikinci Cosalin'di diyebiliriz. Zira Urfa güçlü bir kontluktu ve Urfa'nın kaybı haçlı dünyasında büyük yankı uyandırmıştı. İmâdüddîn'in en büyük zaferinin Urfa fethi olduğu söylenebilir. Şimdi Cosalin, oğullarından babaları İmadüddin'in intikamını almak ve eski topraklarına kavuşmak istiyordu.[89] Mesele sadece Urfa kalesi değildi. Meselenin özellikle psikolojik boyutu çok büyüktü. Urfa'nın fethi hem Müslümanların haçlılardan intikamını alarak bir nebze de olsun teselli olmalarına vesile olmuştu hem de bu fetihle Müslümanlara yeniden ümit ve cesaret gelmişti. Ayrıca Müslümanlar bu fetihten sonra Zengilere güvenmeye başlamışlardı. Fakat Urfa çevresinde tek düşman haçlılar değildi. Farklı mezhepten de olsa Ermeniler de Zengilere duydukları öfkenin etkisiyle haçlılara yanaşmışlardı.[90] Eski Urfa kontu Cosalin,

---

86 Selahattîn beyne't-târih ve'l-melhameti'l-ustûriye, s.285-286.; Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.282.

87 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.283.

88 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.283.

89 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.283.

90 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.283.

ordusunun başında Urfa'ya doğru yola çıktı. Maraş kontu Poldevin de yolda ona katıldı.[91] Fakat Cosalin Antakya kontunun yardımını geri çevirdi.[92] Anladığımız kadarıyla Cosalin, Antakya kontuna güvenmiyordu. Zira güçlü ve hırslı olan Antakya kontu Urfa'yı Zengilerden aldığında kendisine bağlamak isteyebilirdi.[93] 541/1147 Eylül ayında yani İmadüddin'in vefatında kısa bir süre sonra Cosalin Urfa önlerine dayandı. Amacı ani bir baskınla çok fazla direnişle karşılaşmadan şehri ele geçirmekti. Urfa topraklarına girip şehrin surlarına kadar gelmeyi başaran Cosalin kaleyi ele geçirmeyi başaramamıştır. Zira Müslüman mücahitler şehri korumayı başardılar.[94]

Cosalin kapana kısılmıştı. Zaten kalabalık olmayan ordusunun büyük kısmını da burada kaybetmişti. Telaş içinde Antakya ve Kudüs kontlarına yardım çağrısı gönderildi. Saldırı haberini aldığı zaman Nureddin'in ordusu Antakya civarında bir haçlı ordusunu takipteydi. Fakat şimdi hayati bir durum ortaya çıkmıştı ve haçlı yardımları gelmeden önce Urfa'ya da yardım edilmeliydi. Ekim ayında Haleb'den yola çıkan Nureddin, 10.000 atlıdan oluşan eğitimli bir ordu toplamayı başarmıştı. Ordusunda yaya askerler de vardı. Kısa sürede Nureddin şehrin surları önüne geldi.[95] Cosalin şimdi daha da zor durumdaydı. İçerde kale muhafız alayları dışarıda da Nureddin ve askerleri Cosalin'i iki ateş arasında bırakmıştı. Cosalin'in tek çaresi vardı; kaçmak. Gece karanlığından istifade ederek Fırat çayına yöneldi.[96] Fakat Nureddin bunu tahmin etmişti. Bu yüzden Cosalin'in kaçış yolları gözetim altında tutuluyordu. Bir grup asker Cosalin'e yetişmeyi başardı. Cosalin güç bela kaçtı ve Simsat'a sığındı. Fakat Maraş kontu Poldevin kaçamamıştı. Yakubiye pisikoposu Basil gibi o da öldürüldü. Ermeni patrik Yuhanna ise esir alınmıştı.[97] Urfa'da yaşayan ve isyana karışan Ermeniler başlarına gelecekleri bildiklerinden kaçmak istedilerse de çoğu bunu başaramadı. Gerekli cezalara çarptırılan Ermenilerin evleri de ateşe verildi. Çıkan çatışmalarda bir kısmı öldürüldü. Çoğu da esir edildi.[98] Haçlılar Urfa'dan sürülmüştü. Şimdi sıra ihanet eden şehirde meskun Hıristiyanların cezalandırılmasına gelmişti.[99] Nureddin Zengi, Müslüman topraklarda güven içinde yaşadıkları halde ihanet edenlere bir ders verilmesi gerektiğini düşündü. Bu yüzden şehirde isyana karışan tüm

91 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.283.
92 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.283.
93 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.283.
94 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.284.
95 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.284.
96 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.284.
97 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.284.
98 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.255.
99 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.255.

Hıristiyanlar esir edildi. Haber Cosalin'e ulaştığında Cosalin'in yapacak bir şeyi yoktu.[100] Nureddin'in ağabeyi ve Musul beyi olan Seyfettin Gazi de Urfa'nın kuşatılması haberini alıp yardım göndermişti. Fakat yardım geldiğinde zafer çoktan kazanılmıştı. Seyfettin zafere çok sevinmiş ve kardeşini takdir etmiştir. Ayrıca Seyfettin Gazi, Nureddin'in gayri Müslimler hakkında verdiği kararları da onaylamıştır.[101] Haçlılar büyük hayal kırıklığına uğramışlardı. Zira bekledikleri gibi olmamış Cosalin şehri alamamış üstelik kaçarak bir kez daha rezil olmuştu. Seyfettin Gazi de beklenenin aksine kardeşinin kendisinden habersiz müdahale etmesine kızmamış aksine buna çok sevinmiş ve kardeşini takdir etmişti. İki kardeş arasındaki bu bağ ve ittifak ilerleyen zamanlarda haçlıların başına büyük belalar açacaktır. Haçlılar ve diğer düşmanları, İmadüddin'in vefatından sonra devletin dağılacağını ve iki kardeş arasında iktidar mücadelesi olacağını ümit etmekteydiler. Fakat tam aksine iki kardeş, birlikte hareket ederek güçlerini iki katına çıkarmışlardı.[102]

Urfa savaşı Nureddin Zengi'nin kendi başına kazandığı ilk zaferdir. İbn Münir ve İbn Kayserani, bu zaferle ilgili şiirler yazmışlardır.[103]

541/1147 bahar ayında Tuntaş isyan ederek Şam beyliğinden ayrıldığını ilan etti. Bu adam Busra, Serhat ve Horan yönetimini ele geçirdi. Daha sonra Kudüs haçlı kontluğuna saldırıya geçti. Ona bu cesareti veren Folice'in ölümüydü. Fakat kısa sürede toparlanan haçlılar karşı saldırıya geçtiler ve Horan'ı geri aldılar. Fakat daha sonra savaşmak yerine Şam yönetiminde vergi almayı tercih ederek anlaşmayı kabul ettiler. Şam ve Kudüs yönetimlerini bir araya getiren ve anlaşmalarına neden olan asıl etken, Nureddin Zengi'nin bu bölgelere karşı yürüttüğü siyasetti. Şam ve Kudüs'ü ilhak etmeyi planlayan Nureddin'in bu emellerini bilen iki devlet şu şartlarda anlaştılar:

1. Haçlılar, Taberiye civarında gerektiğinde Tuntaş'a yardım etmek üzere daimi bir ordu hazır bulunduracaklardı.[104]
2. İki taraf ortak olarak, Şam beyi Muînüddîn'e haber göndererek Tuntaş'ın Horan'daki hakimiyetini tanımalarını talep ettiler.

Şam yönetimi bu son isteğe çok sinirlenmiş olsa da Nureddin Zengi korkusundan haçlılara ses çıkaramıyor ve haçlıların iç işlerine müdahale etmesine müsaade ediyordu. Bu yüzden Şamlılar, yazılı olarak Kudüs haçlı kontluğuna cevap

100 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.92.
101 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.92.
102 Ravzateyn, 1/177.
103 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.257.
104 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.257.

vermiş ve istekleri yerine getirmeyi kabul etmiştir. Böylece iki taraf arasında bir ittifak oluşturulmuş oluyordu. Neticede Tuntaş'a yetki verildi ve Nureddin'e karşı bir ordu hazırlaması istenildi. İki taraf da Tuntaş'a bu hazırlıklarda tam destek verecek ve gereken mali yardımı yapacaktı. Fakat Şam beyi çok geçmeden haçlılarla anlaşmaya varmanın ne derece yanlış olduğunun farkına vardı. Zira Şamlıların haçlılarla anlaşması; Muînüddîn'i Müslümanların gözünden düşürmüştü. Muînüddîn, şartların Nureddin lehine geliştiğinin farkındaydı fakat yapacak bir şey yoktu.[105]

Fakat haçlıların sözünde durmak gibi bir adeti yoktu. Tuntaş'a yardım için Horan'a gelen haçlı kontu, burayı istila etti ve Şam'a yöneldi. Zaten sonradan haçlılarla kurduğu ittifaktan pişman olan Muînüddîn, Nureddin Zengî'den yardım istedi. Nureddin bu yardım çağrısına karşılık verdi ve Busra yakınlarında Muînüddîn'in kuvvetleriyle birleşti. Nureddin ani bir baskınla haçlıların üzerine yürüdü. Haçlıların tek çaresi geri çekilmekti. Saldırıların ardı arkası kesilmiyordu. Sonunda haçlı kuvvetleri Ürdün nehrinin gerisine çekilmeye mecbur edildi.[106] Bu olaydan sonra Nureddin ve Muînüddîn arasında güzel ilişkiler gelişti. Karşılıklı anlaşmalar imzalandı ve bu anlaşmanın teminatı olarak Nureddin, Muînüddîn'in kızı ile evlendirildi. Bu evlilikten sonra Muînüddîn, İmadüddin'in vefatından sonra istila ettiği Hama'yı, iyi niyet göstergesi olarak Zengilere iade etmiştir.[107] Ertesi yıl yani 542/1148'de Nureddin, Antakya kontluğunun elinde bulunan Ertah, Barah ve Kefer gibi birçok bölgeyi fethetmeyi başarmıştır.[108] Aslında bu bölgelerin çoğu İmadüddin tarafından fethedilmişti fakat İmadüddin'in vefatından sonra kısa süren fetret döneminde haçlılar buraları istila etmişlerdi. Bu işgaller yüzünden haçlı devleti, Haleb sınırlarına dayanmıştı. Nureddin'in ilk hedefi, Haleb'in üstünlüğünü haçlılara kabul ettirmek ve babası zamanındaki yerleri geri almaktı.[109] İkinci olarak haçlıların bölgedeki nüfuzunu kırmak ve Bizans-Antakya-Kudüs kontluğu arasındaki yardımlaşmaya engel olmaktı. Bu noktada bir başka hedef, asya Bizans arasındaki yollara da hakim olarak haçlılara gelecek her türlü yardımın önüne geçmekti.[110]

---

105 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.257.

106 Ravzateyn, 2/202-203.

107 Zeylü Tarih-i Dımeşk, s.289.

108 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.93.

109 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.93.

110 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.93.

41. İKİNCİ HAÇLI SEFERİ

Urfa kontluğunun fethi batı Avrupa'da dehşete yol açmıştı. Avrupalılar bölgedeki haçlılardan gelen acil yardım çağrılarına kısa sürede karşılık verdiler. Bu bölge haçlılar için dini bir nitelik taşımaktan çok askeri ve siyasi bir önem arz etmekteydi. Zira Urfa, bölgede inşa ettikleri ilk şehir ve kurdukları ilk devletti. Ayrıca Urfa olmadan Kudüs kontluğunun hayatını idame ettirmesi mümkün değildi. Bu yüzden bütün Katolik dünyası telaşa kapılmıştı. Urfa'nın Müslümanlar tarafından fethi, Avrupalılar için birinci haçlı seferinin başarısızlıkla sonuçlanması anlamına geliyordu. Bu yüzden kesinlikle bir şeyler yapılmalıydı.[111] Urfa'nın düştüğü haberi Kudüs kontluğuna yıldırım gibi düşmüştü. Kral Urfa'dan kaçıp kendisine yardım talebi için sığınanları dinlediğinde dehşete kapılmıştı. Hemen bir elçi heyeti hazırlanarak Avrupa'ya gönderildi. Elçiler durumu Papa'ya ilettiler.[112] Papa derhal Almanya ve Fransa krallarına haber göndererek yardım çağrısında bulundu. Krallara haber gönderen elçi, olağanüstü ve özel yetkiler taşımaktaydı ve krallardan yardımın derhal Kudüs ve Urfa'ya ulaştırılması isteniyordu. Fransa'da Bernard adında bir keşiş, en az papa kadar ateşli bir İslam düşmanıydı. Bu adam, özellikle Fransa'da Müslümanlara karşı büyük bir ordu toplanmasına sebep olmuştur. Bernard, birinci haçlı saldırısında da en az papa kadar etkili olmuş bir din adamıydı.[113] İmparatoru üçüncü Conrad ve Fransa kralı yedinci Lois kuvvetlerinin başında yola çıkıp İstanbul'a yöneldiler. Boğazı geçen haçlı orduları Anadolu'ya yani küçük Asya'ya yöneldi.[114]

A. Anadolu Selçuklularının Alman Ordularını İmha Etmesi

Almanlar, Fransızlardan birkaç gün önce yola çıkmışlar ve İstanbul üzerinden giderek boğazı geçmişlerdi. Alman orduları o zamanlar Nikias isimli bugünkü İznik yakınlarına geldiler ve bir roma şehri olan Dorilium'da karargah kurdular. Tarih bir kez daha tekrarlanıyordu. Zira Avrupalılar, birinci haçlı seferinde burada Kılıçarslan komutasındaki Selçuklu ordusunu 50 yıl önce bozguna uğratmayı başarmışlardı. Şimdi Selçuklu ordularının başında Anadolu Selçuklu Sultan'ı Mesut vardı. Sultan Mesut da askerleriyle birlikte İznik yakınlarına geldi. Fakat Sultan, birinci haçlı seferlerinde yaşananları iyi biliyordu ve tarihten ders almıştı. Bu yüzden dahiyane bir askeri plan yaptı. Sultan Mesut güçlerini bölerek bir kısmını dağlara gizledi. Alman İmparatoru Conrad komutasındaki ordu vadiye girdiğinde Sultan Mesut ani bir baskınla Almanları

---

111 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.171.

112 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.94.

113 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.94.

114 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.94.

bozguna uğrattı. Almanlar bataklığa çekildiler. Fakat şimdi dağlarla bataklık arasında sıkışmışlardı. Sultan Mesut vadide pusuya yatmıştı. Almanlar yorgundu ve askeri nizamları bozulmuştu. Bir süre sonra açlık ve susuzluğun etkisiyle saldırıya geçmeye mecbur kaldılar. Fakat arkalarında bataklık önlerinde pusuya yatmış Selçuklu okçuları ve atlıları vardı. Bu yüzden dağlara çekilmeyi tercih ettiler. Böylece dağlara gizlenip dinlenebileceklerini ve güçlerini tekrar toplayıp saldırıya geçeceklerini hesap ediyorlardı. Fakat Sultan Mesut, yanılmamıştı. Dağlara doğru çekilen Alman askerleri, daha önceden buraya yerleştirilen Selçuklu okçusunun menziline girdiler. Artık tek çare kalmıştı. Okçuların üzerine gidemezlerdi. Bu yüzden menzilden çıkmak için dağdan geri inmeye karar verdiler. Fakat bu defa karşılarında Selçuklu atlıları vardı. Alman ordusunun çoğu imha edildi. İmparator Conrad'ın yapacak tek şeyi kalmıştı; kaçmak ve geldiği yere geri dönmek. Fakat Sultan Mesut, haçlıları bu kadarıyla da geri göndermek istemiyordu. Sultan Mesut, bütün askerlerine topyekun saldırı emri verdi. Savaş alanı tam bir mezbahaya dönmüştü. Yüzlerce Alman askeri kılıçtan geçirildi. Çoğu da yaralandı. Geriye kalanlar da esir edildi. İmparator kaçmayı başarmıştı ama başından ciddi şekilde yaralanmıştı.[115] Conrad yaralı bir halde geriye kalan az sayıda askeriyle İznik'e sığındı. Müslümanlar büyük ganimet elde etmişlerdi. İmparator Conrad'ın bütün hazinelerine el konuldu. Almanlar silahlarını, değerli eşyalarını hatta atlarını bile savaş alanında bırakmışlardı.[116] Almanlardan geriye kalan mallar ve esirler Müslüman pazarlara canlılık getirmiştir.[117] Selçukluların bu başarısı, İkinci haçlı seferinin kaderini değiştirecekti. Zira haçlı güçlerinin önemli bir kısmını oluşturan Almanlar, kendisine güvenen haçlıları ve papa başta olmak üzere tüm Hıristiyan din adamlarını hayal kırıklığına uğratmıştır.[118]

B. Anadolu Selçuklularının Fransız Ordusunun İlerleyişine Engel Olması

Fransızlar, Almanlardan biraz gecikmeli olarak aynı yolu kullanarak Anadolu'ya geçtiler. Fransız ordusu sayı bakımından Almanlara yakındı fakat Alman ordusundan daha düzenli ve eğitimliydi. Fransa kralı karısı Elenora'yı da beraberinde getirmişti.[119] Selçuklular, Almanları İznik yakınlarında bozguna uğrattığı esnada Fransızlar İstanbul boğazını geçmekteydi. Fransızlar İznik'e yöneldiklerinde Almanların bozguna uğradığı haberi Fransa Kralı Lois'ye ulaşmıştı. Fransa kralı

115 Târihu Selâcikati'r-rûm fî Asya es-Suğrâ, s.146.
116 Târihu Selâcikati'r-rûm fî Asya es-Suğrâ, s.146.
117 Zeylü Tarih-i Dımeşk, s.297.
118 Târihu Selâcikati'r-rûm fî Asya es-Suğrâ, s.146.
119 Târihu Selâcikati'r-rûm fî Asya es-Suğrâ, s.147.

ordusuna acele ilerleme emri verdi. Maksadı Almanların yardımına yetişmekti.[120] Fakat geç kalmışlardı. Fransızlar Selçukluların üzerine yürüdüler. Bu defa Sultan Mesut taktik değiştirmişti. Fransızlara ani bir baskınla kayıp verdirip Antakya tarafına doğru çekilmeye karar verdi. Aslında bu bir çekilme değil aksine gerilla savaşıydı. Fransızlar, Alman hezimetinde ders almışlardı ve dikkatli ilerliyorlardı. Yine de Antakya yakınlarında bir nehirden geçerken baskına uğramaktan kurtulamadılar. Fransızlar da zor durumdaydı. Fransa kralı, Selçuklu topraklarından geçemeyeceklerini anlayamayınca batıya yönelerek Selçuklu sınırlarının etrafından dolaşmayı tercih etmiştir. Amacı, Sultan Mesut'tan uzak kalarak Suriye bölgesine sızmaktı. Fakat burada Fransızları bir başka tehlike bekliyordu. Göçebe Türkmen aşiretler. Savaşçı olan bu kabileler, topraklarından geçmek isteyen Fransız askerlerine saldırdılar. Zira Fransızlar geçtikleri yerde yapma yapıyorlardı. Ayrıca göçebe kabileler yağmacıydılar ve şimdi topraklarında değerli eşya, silah ve atlarla geçen Fransız askerleri vardı. Bu da Türkmenler için ganimet demekti. Fransız ordusu ardı arkası kesilmeyen baskınlarla dağıldı. Geri de çekilemiyorlardı. Ordunun büyük kısmı bu baskınlarla imha edildi. Artanı da yaralı, hasta, yorgun ve korkuya kapılmış haldeydi.[121] Neticede Fransız ordusu Antakya'ya ulaşmayı başaramadı. Alman kralı ise yaralarının iyileşmesinden sonra bir Bizans gemisiyle Filistin'e geldi.[122] Fransız kralı da yanında kalan az bir askerle deniz yoluyla Kudüs'e yöneldi. Kudüs'te üç haçlı kralı; Almanya kralı Conrad, Fransız kralı Lois ve Kudüs kontu Poldevin alelacele bir toplantı düzenlediler. Toplantıya bölgedeki diğer haçlı devlet adamları ve askerleri de çağrıldı. Uzun tartışmalardan sonra bir plan yaptılar. Hedef, Şam'dı.[123]

C. Haçlıların Şam'a Saldırması

Müttefik güçler Avrupa'dan gelen takviye kuvvetlerle birlikte Şam'a yöneldi. Şam, Börilerin elinde bulunuyordu ve o esnada Şam atabeyi Muînüddîn tahtta bulunuyordu. Şam, haçlı topraklarına en yakın Müslüman devletti.[124] Muînüddîn, haçlı seferleri başladığında başına geleceklerin farkındaydı. Zira Müslümanların sınır şehriydi ve haçlılara verilecek ilk kurban şehir burası olabilirdi. Bu yüzden tedbirli davranan Şamlılar, gerekli savunma tertibatını kurup surları güçlendirdiler. Şehirde silah ve erzak stokları arttırıldı. Muînüddîn, Nureddin ve Seyfettin Gazi'yi de yardıma çağırmıştı.[125]

---

120 Târihu Selâcikati'r-rûm fî Asya es-Suğrâ, s.147.

121 Târihu Selâcikati'r-rûm fî Asya es-Suğrâ, s.147.

122 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.95.

123 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.95.

124 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.96.

125 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.96.

Yardım çağrısı önce Nureddin'e ulaştı. Nureddin, dış ilişkilerde olayları en ince ayrıntısına kadar tahlil etmeden karar vermezdi. Özellikle mesele Şam olunca bu tahlili birkaç kez yapıyordu. Ortada topyekun bir haçlı saldırısı vardı ve Müslüman olan Şam şehrine yardım etmeksizin olmazdı. Fakat Şam hakimi Mücîruddîn ve Atabey Muînüddîn, haçlıların yakın dostuydu. Şamlılar, kaç defa Zengilere karşı yapılan savaşlarda düşman tarafında olmuşlardı. mesela 539/1144'de babası İmadüddin, Şam'ı kuşattığı zaman Şamlılar, Kudüs haçlı kontluğu ile ittifak yapmışlardı. Bu yüzden Şamlılara güven olmazdı. Ama yine Nureddin, Şam'a yardım kararı almıştır. Zira hem burası Müslüman bir topraktı ve hem de Şam düştüğünde haçlıların ilk hedefi Haleb'di. Zira hem Haleb, Zengilerin önemli güç merkezlerindendi ve haçlılar bu merkezi ele geçirmek isteyeceklerdi hem de ikinci haçlı seferinin asıl amacı olan Urfa kontluğunu geri almak için Haleb'in ele geçirilmesi şarttı.

Katolik din adamları ve bu fitne yuvasının merkezi olan Vatikan; ikinci haçlı seferine gerekçe olarak İsa Alehisselam'ın kabrini sözde kafir olan Müslümanlardan kurtarmayı ve Kudüs'e giden Hıristiyan hac yollarını güvence altına almayı gösterdi. Fakat asıl neden her iki taraf tarafından da iyi bilinmekteydi; birinci haçlı seferinden yarım kalan işi tamamlamak ve Urfa kontluğunun intikamını almak. Bunun için de Suriye ve Mısır bölgesi tamamen Müslümanlardan temizlenmeliydi.

Nureddin ileri görüşlü bir devlet adamıydı ve bir plan yaptı. Tahminine göre haçlılar önce Şam'ı daha sonra da Haleb ve Urfa'yı alarak Musul'a yöneleceklerdi. Tahmin ettiği gibi de oldu. Şimdi haçlılar Şam üzerine yürüyordu. Nureddin şimdi Şamlıların çaresiz olduğunu da biliyordu. Zira Şamlılar, artık eski dostları olan Kudüs haçlı kontluğuna da güvenemezlerdi. Zira şimdi kontrol Avrupalıların elindeydi. Bu yüzden Nureddin, Şamlıların yardım isteklerinde samimi olduğunu ve kendisine güvenmekten başka çarelerinin olmadığını da biliyordu.[126]

Şu halde savaşa ta başlangıçta dahil olmak ve kendi planını yapmak gerekiyordu. Ve işte savaş tam karşılarındaydı. Şam, Haleb'in ve diğer Müslüman ülkelerin korunması için ilk savunma hattını oluşturuyordu ve bu yüzden mutlaka desteklenmeliydi. Fakat bütün hesabı Şam üzerine kurmak da olmazdı. Bu yüzden Nureddin, kardeşi Seyfettin ile işbirliği yaparak Haleb, Balabek ve Musul arasında bir savunma hattı kurulmasını sağladı. Burada surlar güçlendirildi ve şehirlerde savunma tertibatı arttırıldı. Karargahlar güçlendirildi ve bölgede şehirleri savunacak ordular görevlendirildi. Fakat asıl askeri yığınak, Haleb ve Şam arasına yapılmıştı.[127]

---

126 Târihü'l-hurûbi's-salîbiyye, s.523.

127 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.151.

D. İkinci Haçlı Seferinde Katolik Din Adamlarının Rolü

İlk haçlı seferinde olduğu gibi ikinci haçlı seferinde de Hıristiyan din adamlarının etkisi büyük olmuştur. 539/1144'de Urfa şehrinin haçlılardan kurtarılarak İmadüddin Zengi'nin eline geçmesi Avrupa'da dehşete yol açmış ve başta papalık olmak üzere bütün krallıklar korkuya kapılmıştır. Zira bu durumda bölgedeki haçlı varlığı tehlikeye giriyordu. Şimdi sıra Antakya ve Kudüs haçlı kontluğuna gelmişti. Her iki taraf da bunun bilincindeydi. Avrupa'da haberin bu denli dehşetli yayılmasına yol açan asıl etken din adamlarının ateşli vaaz ve kışkırtmaları olmuştur. 540-548/1145-1153 arasında görev yapan papa III. Junius yeni bir haçlı seferi düzenlenmesi emrini verdi. Bütün krallar diğer işlerini bırakarak bir an önce bu seferin hazırlanmasına gayret edeceklerdi. Bu papanın kesin emriydi. İlk amaç Urfa'nın tekrar geri alınmasıydı. Fakat Fransa ve Almanya arasında mücadele vardı. Fransa kralı papaya tam destek vereceğini ama bunun karşısında Almanya ile aralarındaki anlaşmazlığı gidermesi ricasında bulundu. Papa her iki tarafı da barışa davet ederek birlikte hareket etmeleri ve bu seferi birlikte düzenlemeleri için gerekli girişimlerde bulundu. Papaya bu esnada daha önce yukarda zikri geçen Keşiş Bernard destek vermiştir. Bu din adamı, İslam düşmanlığıyla şöhret bulmuş ve birinci haçlı seferinin hazırlanmasında çok gayret göstermiştir. Verdiği ateşli vaazlarla halkı Müslümanlara karşı kışkırtıyordu. Bu yüzden papa ve iki Avrupa kralı Bernard'dan ikinci haçlı seferi için de destek istediler. Zaten gönlü haçlı seferlerinden yana olan Bernard bu çağrıya büyük bir şevkle karşılık vermiş ve faaliyetlerine başlamıştır.[128] Papa kutsal kabul edilen tahtına oturup bu kararı duyurdu. Bernard da 50'den fazla toplantı düzenleyerek bütün Avrupa dünyasını kışkırtmayı başarmıştır. Tarihler Mart 1146'yı gösterdiğinde haçlı seferi fiilen başlamış oluyordu. Bernard ağlayarak ve biraz da abartarak Müslümanların kendileri için de kutsal olan Kudüs ve hatta tüm bölgeden atılması için her Hıristiyan'ın bu savaşa bir şekilde katılması gerektiğini anlatıyordu.[129] Kısa süre sonra Bernard papaya gönderdiği raporda yaptıklarından bahsetmiş ve ne kadar bir kuvvet topladığını anlatmıştır. Raporda şöyle diyordu Bernard; "Emrinizi yerine getirdim ve bütün gücümle insanlara ve krallara vaaz ettim. Onları ikna etmeyi başardım. Sayılamayacak kadar insan topladım. Kaç tane köy ve kasaba benim teşvikimle boşalıp sefere katıldı. Bölgede bir erkeğe yedi kadın düşüyor. Birçok çocuk yetim ve birçok kadın da dul kaldı."[130]

Bütün devlet adamları ve derebeyleri din adamlarının etrafında toplanmışlar; güç ve şöhret yarışını katılmak için savaşa her türlü desteği vermişlerdir.

---

128 Târihü'l-hurûbi's-salîbiyye, 2/407-409.

129 Devrü'l-fukahâ ve'l-ulemâ el-müslimîn fi'ş-şarki'l-ednâ, s.254.

130 Devrü'l-fukahâ ve'l-ulemâ el-müslimîn fi'ş-şarki'l-ednâ, s.255.

Fakat Fransa en büyük şöhreti elde etmişti. Almanya da Fransa'dan geri kalmak istemiyordu ve bu yüzden Alman imparatoru da bu haçlı çılgınlığına katıldı. Bütün Almanya'da seferberlik ilan edildi. Papa bütün Avrupa'ya gönderdiği mektupta kutsal topraklar kurtarmanın dini bir vazife olduğunu ve kimsenin bu vazifeden geri kalamayacağını yazıyordu.[131]

Sonunda toplanan bu çılgın kalabalık Şam önlerinde toplandılar. Alman imparatoru ve Fransa kralı oradaydı. Yerel haçlı kontları da savaşa katılmıştı. Din adamları da geri kalmamışlardı. Mesela Şam muhasarasında çok yaşlı bir keşiş vardı. Bu keşişin sakalları çok uzundu ve haçlı halkı onu kutsal kabul eder; dediklerine itibar ederdi. Savaş başladığı zaman bu yaşlı keşiş eşeğine binip boynuna büyük bir haç astı. Eline de büyük bir haç almıştı ve diğer keşişler de etrafında toplanmışlardı. Keşiş güruhu ordunun önüne geçip kralları da arkalarına takarak haçlıları savaşa teşvik etmekteydiler. Geri hizmetlerde görev yapan haçlılar hariç bütün ordu şehre saldırıya başladığında bu yaşlı rahip şöyle diyordu; "İsa Mesih bana bizzat vaatte bulundu. Bugün Şam'ı alacağız ve kimseye de bir şey olmayacak!". Fakat yalanı kısa sürede ortaya çıktı. Bir grup Müslüman mücahit bu öncü birliğe saldırdı. Keşiş ve eşeği katledildi.[132]

E. İkinci Haçlı Seferinde Şam'da Kazanılan Zafer

543 Rebiulevvel/Temmuz 1148'de 10.000 atlı ve 60.000 yaya asker ile Şam'ı kuşattılar. Şamlılar da kendilerini savunmaya başladı. Şam'ın 30.100 civarı askeri vardı. Mücadelede Müslümanların büyük kısmı şehit düştü. haçlılardan da epeyce kişi katledildi. Kuşatmanın beşinci günü Atabey İmadüddin oğlu Seyfettin Gazi yardıma yetişti. Kardeşi Nureddin Zengi de 20.000 kişilik ordusuyla Hama'da karargah kurmuştu. Şamlılar dua ediyordu. Hazreti Osman'ın Mushaf-ı şerifi çıkarıldı ve Şam ulu camiine getirildi. Çocuklar, kadınlar ve yaşlılar camilerde toplanmıştı. Herkes telaşla sonucu bekliyordu. Allah dualarını kabul etti ve kısa sürede yardım geldi.[133] Zira Cenab-ı Hak Neml suresinde şöyle buyuruyordu: ***"Dua edene karşılık verip zorluğu kaldıran kimdir?"*** Mevla her şeyi bir sebep ile halketmekteydi. Şamlıların kurtuluşu da Haleb ve Musul ordularının tam zamanında savaşa dahil olmasıyla gerçekleşti. Seyfettin Gazi ve Nureddin Zengi, tam zamanında Şam'a ulaştılar ve Muînüddin'in kuvvetlerine katıldılar. Muînüddin, Seyfettin ve Nureddin'in Şam'a girmesini istemiyordu ve bu yüzden de Zengi ordusunun şehre girmesini siyasi olarak yavaşlatıyordu. Muînüddin, eski

131 Devrü'l-fukahâ ve'l-ulemâ el-müslimîn fi'ş-şarki'l-ednâ, s.255.

132 Devrü'l-fukahâ ve'l-ulemâ el-müslimîn fi'ş-şarki'l-ednâ, s.255.

133 Şezerâtü'z-zeheb, 6/219.

dostu Kudüs kontluğu ile yazışarak Panyas kalesini Kudüs haçlı kontluğuna bırakmak karşılığında kuşatmanın kaldırılması için yardım etmesini talep etmişti. Bu da haçlılar arasında bir ihtilafa sebep olmuştu. Haçlılar arasındaki bir başka kavga, Şam'ın ele geçirildikten sonra hangi krala verileceği meselesiydi.[134] Kudüs kontluğu Muînüddin'in teklifine sıcak baktılar; Alman imparatoru ve Fransa kralı ile temasa geçtiler. Kudüs kontu, Avrupa ordusunu Müslümanların yardıma gelmesinden dolayı Şam'dan çekilmek gerektiğine ikna etmeyi başardılar. Zira son çare olarak Kudüslüleri, şehri Seyfettin Gazi'ye teslim etmekle de tehdit etmişti.[135] Şayet Şam, Zengilere geçerse bütün bölgedeki haçlı varlığı tehlikeye girebilirdi. Zira mevcut durumda Zengilerin Kudüs'e ilerlemesine engel olan asıl faktör Şam hükümetinin oluşturduğu tampon bölgeydi. Zengilere geçit vermeyen ve teslim olmayan Şam yönetimi yüzünden Zengiler bölgede rahatça ilerleyemiyorlardı. Neticede haçlı birliği bozuldu. Zaten iki kral da sıkılmıştı ve çok da kayıp vermişlerdi. Ayrıca haçlı idarecileri arasında anlaşmazlık da vardı. Alman imparatoru Kudüs'e dönmeden yolda ayrıldı ve deniz yolu ile birlikte ordusunu da alıp önce İstanbul'a sonra da Almanya'ya döndü. Birkaç ay sonra Fransa kralı da ordusunu alıp memleketine çekildi. Böylece büyük bir haçlı saldırısı daha tam bir başarısızlık ve hayal kırıklığı ile sona ermişti.[136] İkinci haçlı seferinin bu denli az zararla ve başarısızlıkla sonuçlanmasına; Zengi devleti, Selçuklular ve Şam yönetimi arasındaki işbirliğinin büyük rolü olmuştur. Böylece bir kez daha Müslümanların tek bir ümmet halinde hareket etmelerinin ne denli önemli olduğu ortaya çıkmıştır.

Birinci haçlı seferi ise aksine haçlılar açısından daha başarılı geçmişti. Zira bu sefer esnasında Müslüman devletler birbirine destek olmamışlar hatta kendi aralarında mücadele etmişlerdir. Her komutan ve devlet adamı kendi başına buyruk hareket etmiştir. Bu yüzden birinci haçlı seferi, Müslümanlara birçok felaket getirmiştir.

Bu savaşta Nureddin Mahmut'un şöhreti de artmıştır. Zira Şam'a yardım fikri O'na aitti ve bölgedeki savunma planını da o yapmıştı. Ama bu zaferde en büyük payın Muinüddin'e ait olduğunu unutmamak gerekiyor. Zira asıl kahramanlar Şamlılardır. Zira haçlı saldırısına maruz kalan ve şehri kahramanca müdafaa edenler Şamlı mücahitlerdi.[137]

---

134 Târihü'l-hurûbi's-salîbiyye, 2/255.

135 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.96.

136 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.96.

137 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.97.

F. Şam'ın Müdafaa Edilmesinde Alimlerin Etkisi

İkinci haçlı seferinin püskürtülmesinde ve Şam'ın korunmasında alimlerin rolünü de unutmamak gerekiyor. Endülüs de dahil birçok İslam ülkesinden gelen alimler, bizzat bu savaşlara katılmış, dahası diğer Müslümanları ve Müslüman devletleri de cihada teşvik etmişlerdir. Kaynaklarda bu konuda birçok rivayet bulunmaktadır. 543/1147'de haçlılar Şam üzerine yürümeye hazırlandığında bu alimler Şam bölgesine gelerek Müslüman ordularına katıldılar. Mesela bu savaşlarda Endülüslü iki alim meşhurdur. Maliki fakih Fendelâvî namıyla meşhur Huccetülislam Yusuf ve Halhûnî namıyla bilinen Şeyh Abdurrahman.[138] Fendelâvî, yaşlı bir zattı. Alim ve zahit bir şahsiyetti. Yaya olarak savaşa katılmıştır. Muinüddin kendisini gördüğünde; "İhtiyar sen mazursun. Savaşa katılmana gerek yok. Biz savaşırız." dediğinde Fendelâvî şöyle cevap vermiştir: "Ben canımı Allah'a sattım o da satın aldı. Şimdi anlaşmayı mı bozayım?". Fendelâvî bu sözüyle şu ayete işaret ediyordu: "Allah, müminlerden mallarını ve canlarını, cennet vermek karşılığında satın almıştır." Tevbe suresi, 111. Ayeti kerime. Bu zat ön saflarda savaşa katılmış ve şehit düşmüştür.[139] Şeyh Halhûnî de yaşlı bir alimdi. Bir asker gibi haçlılara saldırmış ve şehit oluncaya kadar savaşmıştır.[140] İkinci haçlı seferi üzerine yazılmış birçok şiir vardır.[141]

42. İKİNCİ HAÇLI SEFERİNİN SONUÇLARI

İkinci haçlı seferinin farklı alanlarda birçok sonucu olmuştur. Bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

1. Avrupalı düşmanların dağılması: Haçlı seferleri tatsız olarak sona erip bir netice alınamayınca iki taraflı olan düşmanlıklar yeniden gün yüzüne çıktı. Bir tarafta Ortodoks Bizans ve Katolik Avrupa/haçlı düşmanlığı varken diğer taraftan Fransa ve Almanya arasında da mücadele devam etmekteydi. Haçlı seferleri geçici olarak bu savaşlara birkaç yıllığına ara verilmesine sebep olmuştu. Fakat ikinci haçlı seferinin başarısız olmasının bir sebebi de aslında bu mücadelelerdi. Haçlı-Bizans mücadelesi 13 yüzyılda zirveye çıkacak (ve İstanbul'un haçlılar tarafından işgaliyle neticelenecektir).
2. Bu seferin başarısız olması haçlı seferlerinin gidişatını etkilemiş ve Avrupalıların kendini yeniden gözden geçirmesine sebep olmuştur: Hem doğudaki haçlı kontlukları hem de Katolik kilise, geleceğe dair yeni planlar kurmak

138 Mevkıfu Fukahâ-i Şâm ve Kudâtihâ mine'l-gazvi's-salîbî, s.125.
139 Devrü'l-fukahâ ve'l-ulemâ el-müslimîn fi'ş-şarki'l-ednâ, s.117.
140 Ravzateyn, 1/191.
141 Ravzateyn, 1/193.

zorunda kalacaktır. Avrupalı devletler, doğuda Müslümanlarda gördükleri maddi ve manevi kalkınmayı görünce çok etkilenmişler, sefer dönüşü Avrupa devletleri arasında yeni anlaşmalar yapılmış ve savaşlara geçici süre ara verilmiştir. Bu seferlerde doğu-batı ticaretinin gidişatı da değişmiştir. Kudüs ve Antakya kontlukları, Avrupa yardımına güvenmekten vazgeçip kendi başlarının çaresine bakabilmek için bölgesel planlar yapmışlar ve anlaşmalar imzalamışlardır. Buna karşılık Avrupalılar, bölgedeki haçlı varlığını kendi emelleri uğruna bir araç olarak gördüklerinden desteklerini devam ettirmişlerdir.[142] Benzer bir durum bugün İsrail devleti için de söz konusudur.

3. Hıristiyanların maddi zararları ve acziyetlerinin ortaya çıkması: 539/1144 yılından sonra bölgedeki güç dengesi Müslümanlar lehine değişmiş, artık haçlılar savunma durumuna geçmişlerdi. Zira yerel haçlı kontlukları Avrupalı hamilerine fazla güvenmişlerdi. Fakat bu onları fazla koruyamamış ve Urfa kaybedilmişti. Şimdi ise Avrupa'dan gelen büyük yardım da neticesiz kalıyordu. Müslümanlara cesaret gelmiş ve cihat faaliyetleri artmıştı. Artık saatler Müslümanlar için ileri gidiyordu.
4. Nureddin Zengi'nin tarih sahnesine çıkması: İkinci haçlı seferi Nureddin Mahmut'un şöhretini arttırmış ve Müslümanlar kendisine güvenmeye başlamıştır. Şamlılar da her ne kadar Nureddin'in siyasi ideallerini biliyor olsalar da Şam-Haleb ilişkisi ve işbirliği artmıştır.[143] Şamlılar, Nureddin Mahmut'un şahsiyet ce siyasetine hayran kalmışlardı. Bu yüzden kendisinden Şam müdafaası için destek istemişlerdi ve bundan sonra da istemeye devam ettiler.[144]
5. Şam yönetiminin gücünü ve etkisini kaybetmesi: Şamlılar haçlılara karşı kendilerini savunmaktan aciz kalmışlardı ve Zengilerden yardım isteyerek onları Şam şehrine davet etmişlerdi. Zengilerin Şam'a girmesine izin vermek, Şamlılara büyük itibar kaybettirmişti. Hem Şam halkı artık idarecilerine güvenmiyordu hem de Şam idarecileri cesaretlerini kaybetmişlerdi. Nureddin Mahmut böyle bir sonucu hesap ettiği için zaten yardım etmekte acele etmiş ve pek de güvenmediği Şam yönetimin yanında yer alarak risk almıştı. Şam gün geçtikçe güç kaybediyordu ve bu durumda Nureddin, Şam'ı rahatlıkla savaşsız ilhak edebilirdi. Böylece Suriye bölgesindeki İslam birliği tesis edilmiş olacaktı.[145]

142 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.184.
143 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.184.
144 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.185.
145 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.185.

6. Arime kalesinin yıkılması: Nureddin Mahmut ikinci haçlı seferinde karşısına çıkan bir fırsatı değerlendirmeyi ihmal etmemiştir. Trablus kontu; Nureddin ve Şam beyi Muinüddin'den Fransız ordusuna karşı yardım istemekteydi. Zira bir Fransız birliği; Trablus kontluğuna ait bazı bölgeleri yağma etmiş ve bir kaleyi de kuşatmıştı. Zira bu Fransız birliğinin başındaki komutan askeriyle birlikte Fransa'ya dönmeyi reddederek Fransız ordusundan ayrılarak bölgede kendi başına hareket etmeye başlamıştı. Bu asi komutan atlı askerleriyle birlikte kuzeye doğru denizden ilerleyip Trablus sahiline geldi ve Trablus kontluğuna ait Arime kalesini kuşattı. Niyetinin Trablus'u Raymond'dan almak olduğunu açıkça ilan etti. Zira askerinin bu bölgeyi savunmak için ta Fransa'dan kalkıp geldiğini söyleyerek bölgede hakkı olduğunu savunuyordu. Raymond bu Fransız birliğine karşı koyacak güçte değildi. Diğer haçlı kontluklarından yardım istedi fakat umduğu yardımı bulamadı. Sonunda Nureddin ve Muinüddin'den yardım istemek zorunda kaldı. İki Müslüman kumandan derhal yola çıkıp Arime'ye geldiler. Fransız birliği tümüyle esir edildi ve Arime kalesi de tamamen yerle bir edildi. Daha sonra Nureddin, Haleb'e; Muinüddin de Şam'a geri döndüler.[146] Bu kalenin yıkılması hem Müslümanları bir haçlı askeri üssünden kurtarmıştır hem de haçlıların ne kadar aciz olduğunu ve aralarındaki ihtilafları ortaya çıkarmıştır.[147]
7. Haçlı korkusunun Müslümanların kalbinden silinmesi: Tarihi kaynaklarda ikinci haçlı seferinin en büyük sonucu olarak; bölgedeki haçlı gücünün kırılması ve haçlı korkusunun Müslümanların kalplerinden silinmesi gösterilmiştir. Sadece Katolik batı dünyasının güçsüzlüğü değil bölgedeki haçlı kontluklarının da ne kadar zayıf oldukları aşikar olmuştu. Şimdi tarihe yeni bir şahsiyet çıkıyordu: Nureddin Mahmut Zengi. Bu yeni şahsiyet babasının planlarını gerçekleştirecek, haçlıların bölgeden defedilmesini sağlayacak ve Müslümanların yeniden toparlanması hayalini gerçekleştirecekti. Bu atılan adımların asıl sonucu ise Selehaddin ile gerçekleşecektir. Zengilerin bu hizmet ve gayretleri sayesinde Müslümanlar siyasi, askeri ve manevi olarak yeniden toparlanacaklar ve merkezi bir idare altında tek yürek olan mücahitler, iç ve dış düşmanlar defedilebilecektir.
8. İkinci haçlı seferinin mühim sonuçlarından birisi de Şam yönetiminin Zengilere geçmesine olan etkisidir. Ayrıca bu seferin başarısızlıkla sonuçlanması, Artuklular ve Selçuklular başta olmak üzere diğer Müslüman devletlerin de cesaretlerinin artmasına vesile olmuştur. Başta Türkmen devletler olmak üzere cesaretleri ve cihat şuuru uyanan bu Müslüman devletler,

146 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.97.

147 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.98.

atalarının yolundan giderek tekrar Allah'ın dini uğrunda mücadele etmeye başlamışlardır.[148]

43. NURETTİN MAHMUT ZENGÎ'NİN ŞAM POLİTİKASI VE ŞAM'IN İLHAK EDİLMESİ

Nureddin Mahmut, babasının aksine Şam'ı savaşsız ele geçirmek için uğraşıyordu. Zira Şam'ı savaşla ele geçirmek hem zordu hem de Müslüman kanının akmasına sebep olacaktı. Nureddin, boşuna kan dökülsün istemiyordu. Fakat Şam muhakkak ilhak edilmeliydi. Zira Şam ilhak edilmeden ne bölgedeki siyasi birlik sağlanabilirdi ne de Kudüs haçlı kontluğu ve Mısır Fatimi Devletine karşı istenen mücadele yürütülebilirdi. Bütün bu sebeplerden dolayı Şam'ı Zengi topraklarına katmak, Nureddin Mahmut'un öncelikli politikasıydı.

Şam'ı ele geçirmek için Şamlıların güvenini kazanma yoluna giden Nureddin Zengi her fırsatı değerlendirerek bunu sağlamayı başarmıştır. İlk fırsat 544/1149 yılında gelmiş ve Şam yönetimine tabi olan Horan kalesi haçlıların eline Nureddin, Şamlılara yardım etmiştir. Böylece Horan şehri az bir zayiatla kurtarılmış; bölgede yaşanacak haçlı yağmaları ve katliamları gibi kötü sonuçların da önüne geçilmişti. Balabek ve Horan üzerine yürüyen Nureddin, Şam hakimi Müciruddin'e şöyle yazmıştı: "Ben buraya seninle savaşmak üzere gelmedim. Allah bana bol asker ve zenginlik verdi. Yani benim Müslümanların ve Allah'ın düşmanlarına karşı mücadele etmeye gücüm var. Horan halkı hergün gelip şikayette bulunuyorlar. Malları haçlılar tarafından yağmalanıyor, çocukları ve kadınları kaçırılıyormuş. Siz ise buna engel olamıyorsunuz. Allah bana bu fırsatı vermişken ben bundan geri duramam. Kafirleri defedip müslümanların mal can ve namuslarını düşmanlardan koruyacağım. Allah'ın izniyle Askalan ve Gazze'yi de kurtarmak niyetimdir."[149] Nureddin bu sözleriyle hissiyatını ifade etmiştir. O Allah'tan korkan ve Müslümanları kendisine emanet olarak gören, sorumluluk sahibi bir zattı. Haçlılara karşı öfke duyuyordu. Ayrıca Şamlılara da kızgındı. Zira hem kendilerine emanet olan bölgeleri ve Müslümanları koruyamıyorlardı hem de Zengilere destek olmak yerine düşman olmuşlardı ve Allah'ın düşmanlarıyla işbirliği yapmaktaydılar. Nureddin kendini sorumlu görerek bir şeyler yapması gerektiğine karar vermişti. Müslüman devlet adamına yakışan da zaten budur. Nureddin bu ültimatomdan sonra Şam yönetime ait topraklara girdi ve haçlıları buradan defetti. Fakat Şam yönetimi kendisine destek vermemiştir. Nureddin aslında bu ültimatomda Şam yöneticilerine İslami ilkeleri de hatırlatıyordu. Zira Müslümanlara, mazluma yardım etmek farzdı. Allah'ın dinini korumak ve Müslümanları

[148] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.100.

[149] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.100.

müdafaa etmek de dini bir vecibeydi. Ve dahası Allah'ın idarecilere verdiği, saltanat da aslında bir imtihandı. Müslüman devlet adamı, kendisine verilen otorite, mal, makam ve askerleri; bir imtihan olarak görmeli ve Allah'ın kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirerek bu imtihanı başarıyla geçmek için gayret göstermeliydi. Aksi takdirde Allah korusun! Mevla bu nimetleri o idarecinin elinden alır, dahası sorumluluğunu yerine getirmediği için o idarecileri dünyada da ahrette de cezasız bırakmazdı. İşte Nureddin Mahmut, bu yüzden ömrü boyunca mücadele etmiş; rahat bir hayat sürmemiştir.[150]

Şamlılardan gelen cevap kötüydü. Şamlılar Nureddin'in bu ihtarına şöyle cevap vermişlerdi: "Senle bizim aramızda bir anlaşma yoktur. Aramızda hüküm verecek tek şey kılıçtır. Eğer topraklarımıza müdahale edersen biz de sana karşı savaşırız. Haçlılar da yardımımıza gelir."[151] Nureddin bu cevap üzerine Şam'ı kuşatmaya karar verdi. Fakat bir yağmur başlamıştı. Bir hafta boyunca şiddetli yağan yağmur ordunun ilerlemesine mani olmuştur. Bu yağmuru ilahi bir işaret olarak değerlendiren Nureddin Mahmut, Müslüman kanı dökmemek için kararını değiştirmiştir. Diğer taraftan Şam ve Horan halkı, bu yağmuru Nureddin sayesinde gelen bir bereket olarak değerlendirmişler ve Nureddin'e olan güvenleri daha da artmıştır. Zira bölgede uzun süredir yağmur yağmıyordu ve kıtlık baş göstermişti.[152]

Nureddin Zengi, geri döndü ve şehri savaşsız teslim almaya karar verdi. Zira bu, O'nun şahsiyet ve inancına daha uygundu. Sebebi ne olursa olsun, Nureddin'e göre Müslüman kanı dökmek kötü bir şeydi. Zaten Müslümanlar iç ve dış savaşlar yüzünden bir sürü can kaybetmişti.

Nureddin Mahmut, Haleb'e döner dönmez Şam'ı savaşsız ele geçirmek için faaliyetlerine başlamıştır. Şam'ın ilhak edilmesi için Zengiler üç aşamalı bir siyaset güdeceklerdir:

A. Birinci Aşama

Nureddin Zengî, Şam'ın içinde bulunduğu kötü durumdan istifade ederek Şamlıların güvenini kazanmaya ve Şam'ın iç işlerine karışmaya başlamıştı. Zira Şam kötü idare edilmekteydi. İdareciler yetersiz ve kendi rahatlarına düşkündüler. Dindar olan Şam halkı, idarecilerinin İslam ahlakına aykırı işlerinden ve düşmanla ittifak etmelerinden rahatsız olmaktaydılar. Şam halkı da Nureddin'e ve Haleb halkının yaşadığı mutlu müreffeh hayata hayran olmaya başlamışlardı.

150 Zeylü tarihi Dımeşk, s.308-309.

151 Ravzateyn, s.100.

152 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.141.

Nureddin Zengi hem kahraman hem şahsiyetli hem de adil bir zattı. Bu yüzden bütün diğer Müslümanlar gibi Şamlılar da Nureddin'i seviyorlardı. Bunu fark eden Nureddin Şam halkıyla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Şamlılar da Nureddin'in yardımına alışmışlardı. Nureddin Zengi de her fırsatta Şamlıların yardımına koşmaktaydı. Mesela, haçlıların Şam'ın güneyindeki Horan'a saldırması esnasında Nureddin derhal yardıma gelmişti. Zira haçlılar Horan'ı yağmalamışlar, kadın ve çocukları esir etmişler, erkekleri kılıçtan geçirmişlerdi. Şam yönetimi ise bu feci olaylar karşısında tek bir adım bile atmamıştı. Bunun üzerine Nureddin Zengi, Şam'a yukarda değindiğimiz yazıyı göndermişti. Şam yönetimi de bunun üzerine haçlılarla görüşüp eski dostluklarına istinaden anlaşma yapmayı ve bölgeden haçlıların çekilmesini teklif etti. Nureddin'in ise bu olaya tepkisi çok sert olmuş ve askeriyle birlikte Horan üzerine yürümüştür. Nureddin'in kararlı olduğunu gören Şam yönetimi, Nureddin ile anlaşmaya mecbur kalmışlar ve Horan'ın Zengilere bırakılmasını kabul etmişlerdir. Bunun üzerine iki İslam ordusu Şam yakınlarında buluştu ve Horan şehri Nureddin'e teslim edildi. Şehirde hutbelerde bundan sonra Nureddin'in adı zikredilecekti. Görüşme günü Şam ordusunun büyük kısmı, Nureddin'i görmek için karargahından çıkıp Zengi saflarına doğru ilerlemiştir. Zira Şam askerleri bu cesur mücahidi yakından görmek istiyorlardı.[153] Bu fırsatı kaçırmayan Nureddin Zengi, önce Şam'ın alimleriyle görüştü. Daha sonra medrese öğrencilerini kabul edip kendileriyle sohbet etti. Alimlere hediyeler verdi. Bölgedeki fakir ve kimsesizlere Zengiler, yardımda bulundular. Böylece Şam halkının gönlü kazanılmıştı. Nureddin Zengi, ilk aşamada başarıya ulaşmıştı.

B. İkinci Aşama

İkinci olarak Nureddin Zengi, Şam'ın önde gelen alimleri, komutanları, tüccarları, zenginleri ve devlet adamlarıyla gizlice görüşmekteydi.[154] Amacı şehri savaşsız teslim almaktı ve bunun için de etkili kimselerin güveni kazanılmalıydı. Bu kişilerin başında Esedüddin Şirkuh ve Necmettin Eyüp gelmekteydi. Selehaddin Eyyûbî'nin amcası ve babası olan bu iki zattan Şirkuh, Nureddin'in gözde komutanlarındandı. Necmettin ise Şam'da oturmaktaydı şehirde sözleri dinlenen nüfuz sahibi birisiydi.[155] Nureddin Mahmut, Şürkuh'u ağabeyi Necmettin'i ikna etmekle görevlendirdi. Necmettin ile yazışan Şirkuh, ağabeyini ikna etmeyi ba-

153 Zeylü tarihi Dımeşk, s.309.

154 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.141.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.107.

155 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.141.; el-Kevakib, s.122.

şarmıştır. Necmettin ise Şam idaresine Zengilere katılmanın makul ve yararlı olacağını ifade etmiştir. Necmettin'in gayretleri sonunda Şam hakimi Müciruddin, şehri savaşsız Zengilere devretmeyi kabul etmiştir. İki taraf arasında gerekli görüşme ve anlaşmalar hazırlanmaya başlamıştı.[156] Böylece ikinci plan da başarıya ulaşmış oluyordu.

C. Üçüncü Aşama

Üçüncü plan ise bizzat Şam atabeyi ve hakimi üzerine kurulmuştu. Şam hakimi Müciruddin'in şahsiyetini iyi tahlil eden Nureddin, Şam yönetimine nüfuz etmeyi başarmış ve psikolojik savaşı kazanmıştır. Önce gönderdiği hediyeler ve yaptığı yardımlarla kendisini Müciruddin'e kabul ettirmiş ve güvenini kazanmıştır. Sonra da Müciruddin'e gönderdiği bir mektupla; Şam'da kendisi ile işbirliği içinde olan devlet adamları ve askerlerin listesini ifşa etmiştir. Listeyi gören Müciruddin, dehşete kapılmıştı. Zira bütün adamları neredeyse Nureddin'in tarafındaydılar. Müciruddin'in şansı yoktu. Bu adamları ya idam edecek yada görevlerinden alacaktı. Fakat bu durumda devleti ve askeri yönetecek adamı kalmıyordu. Zira bütün önemli devlet adamları ve askerleri, şehrin Zengilere teslim edilmesinden yanaydı.[157]

Artık vakit gelmişti. Nureddin Zengi, ani bir askeri harekatla Şam kalesini kuşattı. Zengileri karşılarında gören halk şaşkına döndü. Fakat her şey hazırdı. Devlet adamları ve askerler, kale kapılarını Nureddin'e açtılar. Nureddin Zengi Şam'ı ele geçirmişti. Erken davranan Müciruddin, sadık adamlarıyla birlikte sarayına çekildi ve teslim olmayacağını ilan etti. Acele haber göndererek haçlılardan yardım istedi. Fakat Nureddin daha erken davranıp Müciruddin'e özel yetkili bir elçi gönderip garanti verdi. Nureddin'den gelen fermana göre Müciruddin ve yanındaki adamların hayatları bağışlanıyordu. Teslim olması halinde ayrıca Humus da kendisine ikta olarak verecekti. Müciruddin, teklifi kabul edip sarayından çıkarak gelip teslim oldu. Nureddin de hayatını bağışlamış fakat daha sonra iki taraf anlaşmada ufak bir değişiklik yaparak Müciruddin'e Fırat nehri kenarındaki Pals şehri ikta olarak verilmiştir.[158] Böylece Şam ve tabi bölgeler savaşsız Zengi hakimiyetine girmiş, Allah'ın izin ve yardımıyla bölgedeki İslam birliği tamamlanmış oluyordu.[159]

---

156 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.141.; Zeylü tarihi Dımeşk, s.325.

157 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.141.

158 Zeylü tarihi Dımeşk, s.327-328.

159 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.142.

Şam'ın fethiyle haçlı seferlerine büyük darbe vurulmuş oluyordu. Zira Şam'ın ilhakıyla Kudüs ve Antakya kontluğu arasında irtibat koparılmış oluyordu. Ayrıca Şam, yıllardır Zengilerin Mısır ve Kudüs'e yürümesine engel olmaktaydı. Böylece İmadüddin'in büyük hayallerinden birisi olan Şam'ın ilhakı tamamlanmış oluyordu.[160]

44. ŞAM'IN İLHAK EDİLMESİNİN ÖNEMLİ SONUÇLARI

Şam'ın Zengi topraklarına katılması, Müslümanlar için birçok fayda sağlamıştır:

1. Nureddin Mahmut Zengi, 497/1103'den beri Şam'ı elinde tutan Böri idaresine son vermiştir. Böylece Börilerin bütün maddi, siyasi mirası da Zengilere kalmış oluyordu. Şam'ın ilhakıyla Börilere tabi bütün vali ve tımarlar da Zengilere itaat etmişlerdir.
2. Zengi devletinin bütünlüğü sağlanmış ve Suriye bölgesi güneyden kuzeye kadar kontrol altına alınmıştır.
3. Böriler zamanında Şam'da haçlılar hakimdi. İlhak ile birlikte Zengi ıslah projeleri buraya da hakim olmuş ve bölgede Ehl-i Sünnet inancı canlanmıştır.
4. Şam bölgesi; Kudüs haçlı kontluğunu Zengilerden korumaktaydı. Şam'ın ilhak edilmesiyle Müslümanlar ile Kudüs haçlı kontluğu komşu olmuş ve aralarındaki tampon bölge ortadan kalkmış oluyordu. Artık mücahitler doğrudan ve korkusuz olarak arkalarında gözleri kalmadan Kudüs'e akınlar düzenleyebilirdi.[161]
5. Şam devletinin güçleri ile Zengi güçleri de birleşmiş oluyordu. Böylece iki büyük Müslüman ordu da tek bir cephede birleşmişti.
6. Şam'ın ele geçirilmesi Mısır bölgesinin de fethini sağlamıştır. Zira Mısır fatimi hakimiyetindeydi ve Şam bölgesi Kudüs gibi Fatımileri de Zengilerden koruyordu. Mısır'ın daha sonra ele geçirilmesi haçlı seferlerine yön vermiş ve Müslümanları daha da güçlendirmiştir. Şüphesiz Mısır'ın fethinin ilk adımı da Şam'ın ele geçirilmesidir.[162] Zengilerin Şam üzerinde bu kadar ısrar etmesinin sebeplerinden birisi de Mısır'a karşı mücadelede Şam'ın stratejik konumuydu.
7. Şam'ın Zengilerin eline geçmesi; Bizans, Kudüs, Irak-Hindistan ve Afrika arasındaki haberleşme ve ticaret yollarının Nureddin'in kontrolüne geçmesi

[160] Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.114.
[161] Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.115.
[162] El-Kâmil fi't-târih, s.289.

demekti. Artık Nureddin'den izinsiz bölgede ne ticaret ne de istihbarat çalışması yapılabilirdi. Böylece hem haçlılara bir darbe daha vurulmuş olunuyordu hem de Suriye, Irak ve Hicaz bölgeleri de emniyet altına alınmış oluyordu. Böylece Müslümanlar rahat bir nefes almışlardır.

8. Haçlılar, Şam gibi önemli bir müttefikini kaybetmişlerdir.
9. Antakya ve Haçlı kontluğu arasındaki irtibat kopmuştur.
10. Güçsüz düşen Şam Müslümanlarına yeniden güç gelmiş, bölgede siyasi istikrar sağlanmış, Şam ordusu güçlendirilmiş ve bölge ekonomik olarak kalkınmıştır.

Şam'ın 549/1154 senesinde ele geçirilmesinden sonraki iki yıl içinde Nureddin Zengi, Kudüs haçlı kontluğu ve Mısır Fatimi Devletine ait birçok şehri ele geçirecektir.[163]

Şam'ın kansız biçimde Zengi yönetime katılması üzerine birçok şiir kaleme alınmıştır.

163 Târîhu'l-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.290.

ÜÇÜNCÜ KONU

Şam ve Anadolu'da Bulunan Diğer Müslüman Güçlerle İlişkiler

45. ANADOLU VE ŞAM BÖLGESİNDE HAKİM AİLELER

Zengiler orta Suriye'yi topraklarına katmakta ısrarlıydılar. Fakat asıl önemli olan buralara hakim aileler üzerinde nüfuz kurmaktı. Zira gerçek otorite ancak böyle temin edilebilir ve Haleb'deki merkezi idare ancak bu şekilde istikrar kazanabilirdi.[164]

A. Şizr ile İlişkiler

Nureddin Zengi, 552/1157'ya kadar Şizr bölgesi ile ilgilenememişti. Zira haçlılara ve Şam'a karşı mücadele kendisini epeyce meşgul etmişti. Bu müddet zarfında Şizr üzerine gitmemenin bir başka sebebi de Şizr'in haçlılarla ittifak kurma endişesiydi. Fakat 552/1157'deki büyük depremde şehir tamamen yıkılmış ve Munkızoğulları ailesi de hayatını kaybetmişti.[165] Bu olaydan sonra Nureddin Mahmut bölgeye yardıma koşmuş ve şehir yeniden imar edilmiştir.[166] Böylece Şizr, Zengi topraklarına katılmış oluyordu. Şizr, Şam, Haleb ve Humus arasında önemli bir ticaret şehri ve stratejik konumu olan bir bölgeydi. Böylece bölgedeki ticaret ağı üzerindeki hakimiyet de pekişmiş oluyordu. Buradaki ticaretten bir sürü gümrük ve pazar vergisi alınmıştır. Şizr'in bu şekilde Zengi topraklara

---

164 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.115.

165 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.235.

166 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.235.

dahil edilmesinin bir başka avantajı, şehri haçlı istilasından kurtarmak olmuştur. Zira haçlılar da uzun süredir şehri ele geçirmek istiyordu.[167] Şayet Şizr, haçlıların eline geçseydi, Zengi Devletinin tam ortasında bir haçlı karargahı kurulmuş olacaktı.[168] Nureddin Zengi zaten burayı savaşsız almak için siyasi girişimlerde bulunmuştu fakat Munkızoğulları direnmekteydi. Bu deprem, Munkızoğullarının hakimiyetine fiilen son vermiştir. Daha sonra otorite boşluğu yaşanan şehrin, Zengileri seçmesi de Nureddin Zengi'nin şöhret ve siyasi nüfuzuna delildir. Uzun süredir Zengilere karşı direnen ve haçlılara karşı da mücadele etmeyen şehrin bir depremle yıkılması ve Zengilerin eline geçmesi ilahi bir işaret olarak kabul edilmiş ve Nureddin'in şöhretini daha da arttırmıştır. Nureddin Zengi, şehri teslim aldıktan sonra yeniden imar etmiş, halka yardımda bulunmuş; bu büyük felaketin yaraları sarılmıştır. Zengi idare altında ticaretin ve Haleb idaresinin yardımıyla şehir halkı rahata ermiştir.[169]

B. Balabek Şehri ve Cendeliye Ailesi

Zengiler bölgede tek güç haline gelmişlerdi ve artık hiçbir ailenin Zengi ailesi ile mücadele etme şansı kalmamıştı. Yerel beyliklerin iki şansı vardı: Ya Zengi idareye tabi olacak yada mücadele edeceklerdi. Mücadele etmek için de ya birbirilerine destek olmak zorundaydılar yada diğer devletlerle mesela haçlılarla yada fatimilerle işbirliği yapacaklardı. Fakat bölgedeki aşiret yönetimleri birer birer düşerken, diğer aileler de ümitlerini kaybetmekteydiler. Bu ailelerden birisi de Balabek'teki Cendeloğullarıdır. Şehrin hakimi, Cendel oğlu Dahhak adlı bir adamdı. Bu adam, sapık bir mezhep olan Dürziliği kabul etmişti. Şurası kesin ki azınlık mezhepler, Sünnilere karşı düşmanlık beslemekteydiler ve sinsice hareket ediyorlardı. Batıniler, aşırı Şiiler, Rafiziler gibi Dürziler de yıkıcı faaliyetler içindeydiler. Balabek, Şam yönetimine dahildi ve Şam'ın 549/1154'de Nureddin Zengi'ye katılması üzerine Dahhak bu durumu kabullenemedi ve isyan etti. Fakat sonra korkuya kapıldı ve isyandan vazgeçti. Haçlılardan gelen yardım teklifini de geri çevirdi. Fakat yine de kafası karışıktı. Haçlılardan tekrar yardım istemeye karar verdi fakat vazgeçti. Sonra diğer Müslüman devletlere yaklaşmak istedi.[170] bu şekilde siyasi mücadele tam üç yıl devam etmiştir. Sonunda bu psikolojik ve siyasi mücadeleyi Zengiler kazandı ve 552/1157'de Balabek, Zengi hakimiyeti kabul etmek zorunda kaldı.[171] Zira Balabek'e yardım etmek isteyen

167 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.116.
168 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.116.
169 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.116.
170 Ravzateyn, 1/337-338.
171 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.117.

haçlı kontlukları, Nureddin'in tehdidi üzerine bölgede hak iddia etmekten vazgeçip Dahhak'a olan siyasi desteklerini de geri çektiler. Böylece Balabek'in fazla seçeneği kalmamıştır.

C. Harran'ın İlhak Edilmesi

Harranlılar Nureddin'in kardeşi Nusretüddin Emir Miran'a yakıdılar. Nureddin Zengi, 552/1157'de hastalandığı zaman yerine kardeşi Nusrettin'i veliaht olarak tayin etmiştir. Bunun üzerine Harran yönetimi, Zengilere katılmak istemiştir.[172] Zaten şehrin, Zengilerle sıkı bir ilişkisi vardı. Zengin olan şehir halkının bu kadar rahat yaşamasında, Zengilerle kurdukları ticari ilişkilerin büyük payı vardı. Bu yüzden şehir, zaten Zengi Devletiyle sıkı bir ilişki içindeydi. Fakat şehirdeki İsmaili şiası taraftarı grup bu durumdan rahatsızdı. Zengiler ve Harran idaresi arasındaki anlaşmayı haber alan ismaililer, şehrin idaresine el koydular. Bunun üzerine Nusretüddin, Harran üzerine yürüdü ve Harran'a tabi bölgelere el koydu. Bu sırada Nureddin hasta yatağındaydı ve iyileşmişti. Bu durumda Nusretüddin'in devletin başına geçme hali de suya düşmüş oluyordu.[173]

Fakat Harran kalesi ismaililerin elindeydi. Nureddin'in orduları, Haran üzerine yürüdü ve Harran'a bağlı kasabalar, savaşmadan Nureddin'e tabi oldular. Fakat Nureddin'in kardeşi ile anlaşan ve Harran kalesini elinde bulunduran İsmaililer, sert bir şekilde Zengilere direniyordu. İsmaililer, kendi başlarına Harran'da uzun süre kalamazlardı. Bu yüzden diğer ismaili gruplardan yardım istediler. Nusretüddin de Harran'a yardım edenler arasındaydı. Amacı bölgeyi ele geçirerek Nureddin'e direnmekti. Fakat bu yazışma ve anlaşmalardan bazıları, bölgede kuş uçurtmayan Nureddin'in istihbaratçılarının eline geçti. Bu yazışmalardaki bilgilerden istifade ile, ismaili casuslar, Nusretüddin'in has adamları ve elebaşılar da tutuklandı. Fakat İsmaililer buna rağmen direndiler. Askeri ve ekonomik güçleri olmamasına rağmen isyanda ısrar ettiler. Zengiler kuşatmayı daha da sertleştirdiler. İki ay süren kuşatma, şehirde kıtlığa neden olmuştu. Fazla direnemeyen İsmaililer teslim olmak zorunda kaldılar. 554/1159 senesinde Harran kalesi ele geçirildi ve böylece bütün Harran bölgesi, Zengi idareye tabi olmuş oluyordu.[174] Nusretüddin ise kaçmayı tercih etti. Fakat Nureddin, küçük kardeşini affetti. Kendisine karşı isyan eden ve savaşan küçük kardeş korkuyordu fakat sonunda gelip ağabeyine itaat etmiştir. Bu talihsiz olaylardan sonra iki kardeş arasındaki ilişkiler yeniden düzelmiştir. Nusretüddin, sonunda hatasını anlamış ve kendi-

172 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.118.
173 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.119.
174 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.119.

sine yakışmayan işlerden vazgeçmiştir. Hatta daha sonra Nusretüddin, 559/1164 Harim ve 560/1165 Panyas savaşlarında ağabeyi Nureddin'in yanında haçlılara karşı mücadele etmiş ve çok büyük hizmetler ifa etmiştir.[175]

D. Menbiç (Menbeç)

Menbiç kendi başına devlet olmaya çalışan bir şehirdi. Şehrin idaresi Hassan oğlu Gazi'nin elindeydi. Bu duruma engel olmak için Nureddin Zengi'nin askeri bir müdahaleden başka şansı yoktu. Şehir, Zengi Devletinin sınırındaydı ve bu yüzden burada düşmanca bağımsız bir harekete müsaade edilemezdi. Irak ile kuzey Suriye arasındaki bölgede askeri kontrolü sağlayan Nureddin, Menbiç'in isyan hareketinin yayılmasını önlemiştir. Yıl 562/1167.[176] Daha sonra bu şehri, kardeşi Kutbettin'e ikta olarak verdi. Amacı Kutbettin'in, Mebiç beyini kontrol altına almasını sağlamaktı. Buradan anladığımız kadarıyla Nureddin Zengi, sadece Suriye bölgesinde değil, Irak ve Suriye arasında kalan bölgeler ile maveraünnehir bölgesini de kontrolü altına almak istemiştir. Zira Suriye'deki merkezi idarenin korunması, sınırların kontrol altına alınması ile mümkündü. Ayrıca bölgedeki ticaret ve nakliye yollarının kontrol altına alınması, devletin ekonomik ve siyasi olarak güçlenmesini de temin edecekti. Suriye sınırlarının güvence altına alınmasının bir başka sebebi; Kudüs ve Mısır üzerine yürürken arkada Haleb yada Musul'a saldıracak bir düşman bırakmamaktı. Fakat bunu yaparken, Abbasi hilafetine tabi beyliklere dokunmamıştır. Zira Nureddin'in amacı öncelikle Müslümanlardan büyük ve tek bir güç oluşturmaktı. Ve bu projede Abbasi halifeliğinin desteğini almıştı. Bu yüzden Abbasi hilafeti ile ilişkileri doğru yürütmeli ve halifelik nezdinde Zengilerin imajını yıkmamalıydı.[177]

E. Caber Kalesinin Fethi

Caber, Irak ve Suriye arasında stratejik konumu haiz bir kaleydi ve tüm Suriye'yi tehdit etmekteydi. Fırat nehri kenarında kurulmuş kale, muhkemdi ve arazi şartları bakımından da sarp bir bölgede kurulmuştu. Bölgede civar yerleşim yerlerine baskın yapmakla şöhret bulmuş yağmacı kaçaklar üs kurmuştu. İmadüddin Zengi burayı ele geçirmek için çok uğraşmış fakat son kuşatma hayatına mal olmuştur. 541/1146'da bu kaleyi muhasara ettiği esnada şehit edilmiştir. Caber kalesi Ukaylilerin elindeydi. Nureddin Zengi, babasının aksine siyasi

175 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.120.
176 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.120.
177 Ravzateyn, 2/23.

girişimlerle şehri ele geçirmek istiyordu. Ve beklediği fırsat doğmuştu. Şehrin yönetimini elinde tutan Ukayloğullarından Şehabettin, göçebe Arap yağmacıların eline esir düşmüştü. Nureddin, Şehabettin'i Kilaboğullarının elinden kurtarmak için uğraşmış ve kendisine izzeti ikramda bulunmuştur. Şehabettin kurtulduktan sonra Nureddin, Caber'in kendisine tabi olmasını istemiş fakat Şehabettin, bu teklifi kabul etmemiştir.[178] Bunun üzerine şehri kuşatmak isteyen Nureddin'in kuşatma girişimi sonuçsuz kalmıştır. Tekrar siyasi girişimlerde bulunarak Suruç yönetimini de aracı olarak kullanan Nureddin, şehrin kendisine tabi olması teklifinde ısrar etmiştir.[179] Girişimler sonuç vermeyince şehrin Suruç yönetiminin Menbiç'teki adamlarıyla ilişkiye geçti. Zira iki şehir arasında ticari ilişkiler çok güçlüydü. Nureddin buradaki adamları 20.000 dinar karşılığında satın almayı başardı ve şehrin üzerine yürüdü. Menbiç kalesinin Haleb ve Buzaa kapıları, içerden satın alınan bu adamlar sayesinde Zengi askerlere açıldı ve Menbiç 564/1168'de ele geçirildi.[180]

Her makamın ve zenginliğin bir sonu vardır. Ukayloğulları, Melikşah zamanından beri Caber kalesini elinde tutan zorba kimselerdi. Babası Hassan ve dedesi Ali de aynı Şehabettin gibi zorla bölgeye tahakküm eden idarecilerdi. Güç ve zenginlik Allah'tandır. Dilediğine verir, dilediğinden alır. Bir rivayete göre Şehabettin'e; "Sence Suriye mi Suruç mu yoksa Caber mi daha güzel?" diye sorulduğunda, "Caber güzeldir çünkü zengin bir şehirdir. Fergana ise asil bir şehirdir. Orayı da severim" diye cevap vermiştir.[181] İsfehanlı İmad, Caber'in ele geçirilmesi hakkında şiirler kaleme almıştır.[182]

46. MUSUL'UN KONTROL ALTINA ALINMASI

565/1170'de Nureddin'in kardeşi Kutbettin Mevdud'un vefat etmesiyle birlikte Haleb ve Musul arasındaki siyasi ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Kutbettin Mevdud, ağabeyi ile iyi ilişkiler içindeydi. Ortak hareket ediyorlardı ve siyasi idealleri de birbiriyle kesişiyordu. Kutbettin ve Nureddin, birbirlerini askeri, siyasi ve ekonomik olarak desteklemekteydi. Harim zaferi ve fethinden iki kardeşin birlikte hareket etmesinin rolü büyüktür. Panyas zaferinde de durum aynıydı. Kutbettin, kendisine tabi vilayetlerde Nureddin'in adına hutbe okuyordu. Nureddin de kardeşine güzellikle muamele etmiş ve daima kendisiyle istişarede

178 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.122.
179 Ravzateyn, 2/43.
180 Ravzateyn, 1/41-43.
181 Ravzateyn, 1/43.
182 Ravzateyn, 1/44.

bulunmuştur.[183] Kutbettin vefatı yaklaşınca yerine büyük oğlu İmadüddin Zengi'yi veliaht tayin etmişti. Fakat başyardımcısı Abdulmesih, Kutbettin'in hanımı Hatun ile anlaşarak bu vasiyeti bozmayı başarmışlar ve veliaht olarak ikinci evlat Seyfettin Gazi'yi tayin ettirmişlerdir.[184] Zira İmadüddin Zengi, amcası Nureddin Zengi'nin yanında uzun süre kalmış ve amcasının kızıyla evlenmişti. Bu yüzden Abdulmesih, Nureddin'in İmadüddin sayesinde Musul yönetimini tamamen eline alacağından korkmuştur. Abdulmesih'in asıl korkusu, Nureddin Zengi'nin kendisine olan düşmanlığıydı. Zira Abdulmesih, zalim bir adamdı ve bu yüzden Nureddin, defalarca kardeşinden bu adamı görevden alması için uyarmıştı.[185] Böylece Musul yönetimine fiilen İkinci Seyfettin Gazi getirildi. Fakat Seyfettin sadece görünüşte Atabey'di. Asıl yönetim, Abdulmesih'in elinde bulunuyordu. Abdulmesih, Seyfettin'in adına tüm yönetime el koymuştu.[186] Böylece Haleb ve Musul arasındaki güzel ilişkiler bozulmuştu. Kutbettin'in vefatının iki mühim sonucu olmuştur:

1. Haleb'e yani Nureddin'e tabi Musul, fiilen Nureddin'den ayrılmıştır.
2. Nureddin ve adamlarının Musul'daki iktalarına el konulmuştur.

Nureddin Zengi, Musul'da yaşananları yakından takip etmekteydi ve bütün olan biteni tahlil etmişti. Büyük kardeş İmadüddin Zengî, kardeşi Seyfettin'le mücadeleye devam etti.[187] Musul'a en kısa zamanda müdahale etmek gerekiyordu yoksa bu durum kötü sonuçlar doğurabilirdi. Nureddin ilk önce Halife Müstezî'ya bir elçi gönderdi. Amacı O'nun onayını almaktı. Halifeye gönderdiği resmi yazıda şöyle diyordu: "Ailenin büyüğü benim. Babamın ve bütün evlatlarının her türlü hakkı bana aittir. Müsaadenizle ailemde ortaya çıkan kargaşayı çözmek niyetimizdir." Halifeden beklenen onay gelince Nureddin, Musul meselesine bir çözüm getirmek üzere yola çıktı.[188] Tarihler 566/1170 Eylül ayını gösterdiğinde Nureddin Mahmut Caber kalesinin ele geçirilmesi ile uğraşıyordu. Musul'da yaşanan olaylar da tam bu esnada gelişmişti. Caber ele geçirilince Fırat nehrini geçen Nureddin derhal Rakka üzerine yürüdü. Rakka, Musul yönetimine tabi bir kaleydi. Nureddin'in şehrin önlerinde karargah kurduğunu haber alan kale kumandanı ve aynı zamanda şehrin valisi gelip şehri Nureddin'e teslim etti.[189] Çok geçmeden Zahfe şehri de Nureddin'e tabi olduğunu ilan etti. Habur

183 Ravzeteyn, 20/45.
184 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.183.
185 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.183.
186 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.183.
187 El-Berk, s.94.
188 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.152.
189 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.184.

kalesi de teslim alındı. Hemen ardından Nusaybin de ele geçirildi. Daha sonra Hasankeyf beyi Karaaslan Oğlu da gelip biat etmiştir. Sonra Sencer üzerine yürüdü. Fakat Sencer direnmiştir. Bunun üzerine şehir kuşatıldı ve surların önüne mancınıklar kuruldu. Fakat adet üzere şehre elçi gönderildi. Şehir teslim etmeyi kabul edince Nureddin burayı yeğeni İmadüddin'e verdi. Zira İmadüddin, amcasına desteğe gelmişti ve Nureddin bu desteğin karşılığını vermeliydi. Sencer ele geçtiğinden Halifenin resmi yazısı da ulaştı. Halife, tüm Musul'a hakim olunmasını istiyordu ve Nureddin'in son yaptığı askeri harekatları tasvip ediyordu. Dicle nehrini de geçen Nureddin, tarihi Ninova şehrinde karargah kurdu. Buradan yeğeni Seyfettin'e elçi gönderdi. Yeğenine kısaca durumu özetleyen bir yazı gönderdi. Teklif belliydi. Seyfettin şehri teslim edecek ve Abdulmesih'i yönetimden uzaklaştıracaktı. Buna karşılık kendisine eman verilecekti. Nureddin iki sebepten Abdulmesih'in görevden alınmasını istiyordu: Birincisi bu adam Müslüman değil Hıristiyandı ve bu durumda Müslümanlara idarecilik yapamazdı. İkincisi zalimdi ve diğer yöneticiler tarafından sevilmiyordu.[190]

Abdulmesih'in durumu pek de iç açıcı değildi. Musul'u korumak bir yana kendini korumaktan bile acizdi. Zira Nureddin'e karşı hiç şansı yoktu. Ayrıca Musul'da bir çok düşmanı vardı. Bunun üzerine Azerbeycan ve Doğu Anadolu bölgesini elinde tutan İdeniz oğlu Şemsettin'den yardım istedi. Şemsettin, Nureddin'e bir elçi göndererek Musul'a yardıma geleceğini söyledi. Nureddin elçiyi dinledikten sonra şöyle cevap vermiştir: "Musul'daki benim yeğenim yani ailem. Ben onları sizden daha çok düşünürüm. Hem ailemle arama giriyorsunuz hem de devletimin işlerine karışıyorsunuz.". Nureddin devamla elçiye, özür dilemedikleri takdirde Şemsettin'in bütün topraklarına el koymakla tehdit etti. Elçi panikledi zira şehrin surları zayıftı ve Nureddin de bunu çok iyi biliyordu.[191] İldenizli'lerden yardım gelmeyeceğini anlayan Abdulmesih, direnmekten vazgeçti ve Nureddin ile Musul yönetimi arasında anlaşma sağlanmış oldu. Musul'un şartları şöyleydi:

1. Musul yönetimi Seyfettin Gazi'nin elinde kalacaktı.
2. Buna karşılık diğer kardeşlerin hakları da verilecekti.
3. Başta ağabey İmadüddin olmak üzere Nureddin'e de Musul'a tabi yerlerden iktalar verilecekti.

Nureddin bütün şartları kabul etti fakat Abdulmesih'in şehirden uzaklaştırılmasında ısrar ediyordu. Hatta Abdulmesih'in Haleb yönetimine teslim edilmesini istedi.[192] 566 Cemaziyelevvel/Ocak 1171'de Haleb orduları Sır kapısından

190 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.184.
191 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.185.
192 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.185.

Musul'a girdi.[193] Nureddin Zengi bir süre şehirde kalmış ve Musul'daki işleri yoluna koymak için bizzat bir dizi tedbir almıştır:

1. Seyfettin Gazi, Musul ve İbn Ömer yarımadasına Atabey tayin edildi.
2. Nureddin'in özel adamlarından olan[194] Gümüştekin, Seyfettin'e başyardımcı tayin edildi ve Musul kalesine yerleştirildi.
3. Nureddin'den saklanan Seyfettin Gazi huzura davet edildi ve kendisine görevinin başına dönebileceği bildirildi.
4. Nureddin, yeğenini affetti ve halifenin kendisine gönderdiği hilati, yeğeni Seyfettin'e giydirdi. Daha sonra da yeğenini diğer kızıyla evlendirdi.
5. Şehirde Abdulmesih tarafından konulan aşırı vergiler iptal edildi.
6. Musul'da Nuriye adında büyük bir cami yapılmasını emretti.
7. Harran, Nusaybin ve Habur kaleleri, Musul vilayetinden ayrıldı. Nureddin bu şehirleri kendi komutanlarına ikta olarak vermiştir.
8. Daha sonra Abdulmesih de pişman olacak ve gelip Haleb yönetimine teslim olacaktır. Nureddin bu adamın ismini değiştirip Abdullah ismini verdi. Abdulmesih'e bazı tımarlar verilerek Haleb'e bağlı bölgelerde görev verilmiştir.[195]

Bu kısa süren karmaşadan sonra Nureddin Zengi, devletin coğrafi yapısını yeniden şekillenmiştir. Her ne kadar başlangıçta direnseler de Sencer ve civarı İmadüddin Zengi'nin kontrolüne bırakılmıştır. Habur ve Nusabin, Artuklu beyi Karaaslan Oğlunun velayetine bırakıldı. Musul'da işler tekrar yoluna girdi. Seyfettin Gazi de bölgede otoriteyi kendi eline aldı ve amcasına tabi oldu. Bundan sonra amca-yeğen arasındaki ilişkiler güzel gitmiştir. Nureddin Zengi, idari yapıyı tekrar gözden geçirmiş ve bazı görev değişiklikleri yapmıştır. Merkezi otoriteyi güçlendirmek için kendi adına para bastırmış ve hutbe okutmuştur.[196] Daha sonra Nureddin Zengi, baş kadısı Kemalettin Şehrezuri'yi halifeye göndermiş; halifeye yeni idari yapı hakkında bilgi vermiş ve adına hutbe okutulacağı bildirilmişti. Daha sonra Kadı Şehrezuri, Halife Müstezî'den Mısır politikası ile alakalı olarak destek istemiştir.[197] Nureddin, yeğeni ile de ilişkilerini güçlendirmiştir. Yeğeni Musul'da Nureddin'in tayin ettiği Gümüştekin ile uyumlu çalışıyordu.

193 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.185.

194 Memlük kelimesi aslında köle anlamında olmakla birlikte; ganimetlerden devlet hesabına düşen savaş esirlerinden oluşturulan özel askerleri veya idari görevlileri ifade etmektedir.

195 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.185.

196 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.186.

197 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.186.

Buna karşılık da Nureddin, yeğenini taltif etmekten geri durmuyordu. Mesela 569/1173'de Nureddin, Selehaddin Eyyubi tarafından Fatımi hazinelerinden ele geçirilen çok değerli bir eşyayı yeğeni Seyfettin'e hediye etmiştir.[198]

Nureddin, bu anlaşma esnasında Musul'da 24 gün kalmış ve yeğeni ile bol bol görüşüp şehirdeki işleri yoluna koymuştur. Yeğeni ile ilk karşılaşmaları şöyle anlatılıyor: Seyfettin, amcasının huzuruna çıktı. Amcasına karşı mahcuptu. Amcasının huzurunda esas duruşa geçip bekledi. Selam verdi. Amcası yanına yaklaşıp onu taltif etti. Sonra da halifenin kendisine verdiği hilati yeğenine hediye etti.

Nureddin Zengi, kış geldiği için Musul'da bir süre dinlenmek istemişti. Fakat bir gece rüyasına Efendimiz (s.a.v.) girdi ve kendisine şöyle buyurdu; "Bu şehir sana güzel geldi. Bu yüzden cihat etmeyi unuttun. Artık Allah'ın düşmanlarına mücadeleden vaz mı geçtin?". Nureddin korkuyla uyandı. Adamlarına hemen hazırlanmaklarını emredip yola çıktı. Şam'a doğru yola koyuldu. Yolda İbn Asrun ile görüşüp rüyasına yorum istemiştir.[199]

A. Efendimiz (s.a.v.)'in Nureddin Mahmut Zengi'ye Verdiği Müjde

İbn Şâme anlatıyor: Nureddin Mahmut, Müslümanları ihmal etmezdi. Devlet işlerine düşkündü ve sürekli olarak halkının dertleriyle ilgilenirdi. Haçlılar, Dimyat'a doğru ilerlediklerinde bunun hemen haber almıştı. Nureddin pek tebessüm eden birisi değildi. Merhametliydi fakat ciddi dururdu. Bazı hadis ehli insanlar kendisinden, sünnete uygun olarak tebessüm etmesini istediler. Zira birçok hadisi şerifte, tebessümün sadaka olduğu ve müminin tebessüm etmesi gerektiğine dair bilgiler vardı. Buna çok sinirlenen Nureddin şöyle cevap vermiştir: "Müslümanlar, haçlıların zulmüne uğrarken ben tebessüm etmekten Allah'tan utanırım!".[200]

Yine İbn Şame anlatıyor: Nureddin Zengi döneminde bir imam gece rüyasında Efendimiz (s.a.v.)'i görmüştür. Efendimiz, o adama şu emri vermişti: "Uyan ve git Nureddin'e haçlıların bu gece Dimyat'tan yola çıktıklarını haber ver. Eğer sana inanmazsa O'na işaret olarak Harim'de olanı anlat. Hani O, Harim'de mağlup olacakken "Ya Rabbi! Nureddin'i rezil et ama Müslümanları muzaffer kıl" diye dua etmişti. Ona duasını kimin kabul ettiğini ve Allah'a kul köle olan adamın nerede olduğunu sor." Adam hemen uyanıp mescide gider. Nureddin Mahmut genelde mescide erken gelip ibadet ederdi. Mescide geldiğinde Nureddin namaz

198 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.186.

199 El-Bidâye ve'n-Nihâye, 16/447.

200 Ravzateyn, 2/143.

kılmaktaydı. Rahatsız etmek istemez. Sonra sabah namazını kılarlar. Namazdan sonra kendisi ile görüşmek ister ve durumu anlatır.

İbnü'l-Cevzi ise bu olayı başka bir şekilde ama tam olarak şöyle anlatmıştır: "Haçlılar Dimyat'ı işgal ettiğinde kış mevsimi geldiği için Nureddin Zengi yardıma gidememişti. Çok üzüldü. Oruca başladı. Tam 20 gün sadece suyla oruç tuttu. Çok zayıflamıştı. Kimse kendisine bir şey demeye cesaret edemiyordu. Sonra yukarda bahsettiğimiz imam, rüyasında Resulullah (s.a.v.)'i gördü. Efendimiz, haçlıların o gece Dimyat'ı terk etmek zorunda kaldıklarını müjdeledi. İmam da gelip Nureddin'e haber verdi. Çok geçmeden Nureddin Zengi'nin habercileri gelip aynı haberi müjdelediler. Nureddin Zengi bu olaya çok sevindi ve şükretti. Yanındakiler kendisine Harim meselesini sordular. Nureddin Zengi; "Harim'de askerlerimiz dağıldığında çok az bir adamla kalmıştık. Düşman bizi kuşatmıştı. Ben de secdeye kapanıp "Ya Rabbi ben mağrur olurum diye Müslümanları zaferden mahrum etme. Beni rezil et ama Müslümanlara yardım et" diye dua etmiştim. Allah Teala da duamı kabul etmişti. Şimdi de Resulullah (s.a.v.) bize müjde gönderiyor" diye cevap vererek ağlanıştır.[201]

B. Nureddin Mahmut Zengi'nin Efendimiz (s.a.v.)'in Kabri Şeriflerine Dair Gördüğü Rüya

Meşhur bir rivayete göre bir gece Nureddin Zengi, Resulullah (s.a.v.)'i rüyasında görmüştür. Resulullah (s.a.v.) kendisine; "Kalk ve beni şu iki adamın rahatsız etmesinden kurtar" diye emir buyurdular. Nureddin Zengi derhal yola çıkıp Medine'ye geldi. Bütün Medine halkının toplanmasını emretti. Herkes gelmişti. Nureddin, "burada olmayan var mı?" diye sorduğunda halk, "iki adam var. Endülüsten gelmişlerdi. Burada yoklar" diye cevap verdi. Bunun üzerine Nureddin, o iki adamın getirilmesini emretti. Adamları, iki kişiyi yakalayıp getirdiler. Nureddin Zengi, adamlara burada ne işleri olduğunu sordu. Adamlar şaşırmışlardı. Zira gizlice hareket ediyorlardı fakat biri kötü niyetli olduklarını anlamıştı. Bu şaşkınlığın verdiği korkuyla gerçekleri anlattılar. İki adam aslında katoliktiler ve Efendimiz'in kabrine zarar vermek için gelmişlerdi. Mescide yakın bir yerden ev alıp mescidin altından bir tünel kazarak Efendimiz (s.a.v.)'in kabrinin altını oymuşlardı. Nureddin Zengi derhal Mescid-i Nebevi'nin etrafının araştırılmasını emretti. Adamları, olayı doğruladılar ve tüneli buldular. Nureddin iki adamın boynunu vurdurup cesetlerinin ateşte yakılmalarını emretti. Sonra da Mescid-i Nebevi ve Cennetülbaki mezarlığı etrafına sur yapılmasını emretti. Medine halkının da yardımıyla Mescid-i Nebevi ve Efendimiz (s.a.v.)'in kabri muhafaza

201 Ravzateyn, 2/143-144.

altına alınmış. 558/1163'de Cennetülbakinin etrafına yapılan surların kapısına da Nureddin'in ismi yazılmıştır.[202]

Bu kıssa tarihen ne kadar doğru bilemeyiz. Zira Nureddin'in Medine'ye gittiğine dair bir rivayet yoktur. Fakat haçlıların böyle bir emelleri olduğuna dair birçok delil bulunmaktadır. Mesela Makrizi'nin anlattığına 578/1182 senesinde Efendimiz (s.a.v.)'in kabri güvenlik nedeniyle Filistin'e nakledilmek istenmiş fakat daha sonra bundan vazgeçilmiştir. Bu konuda resmi kayıt olmamasının bir sebebi de olayın halk arasında kargaşaya neden olacağı korkusunu göstermek de mümkündür. En doğrusunu Allah bilir.[203]

47. NURETTİN MAHMUT ZENGÎ'NİN ANADOLU SELÇUKLULARI İLE İLİŞKİSİ

Nureddin Zengi, bölgedeki olayları yakından takip ediyor ve siyasi ideallerini gerçekleştirmek için fırsat kolluyordu. 568/1173'de Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıçarslan, Danışmend oğullarından Zunnün'un ülkesine saldırıp Malatya ve Sivas bölgesini ele geçirdi. Bunun üzerin Zünnun da Nureddin Zengi'ye sığındı. Bu fırsatı değerlendiren Nureddin Zengi, Kılıçarslan'a elçi gönderip Danışmenlilerden aldığı toprakların iadesini talep etti. Doğal olarak Selçuklular bu talebi geri çevirdiler. Bunun üzerine Nureddin Zengi, ordusuyla birlikte bölgeye hareket etti ve Selçuklular tarafından ele geçirilen yerleri geri aldı. Kılıçarslan, barış talebinde bulundu ve bu talep Zengiler tarafından kabul edildi. Fakat Nureddin Zengi, kendisine üç şeyi şart koştu. Nureddin Zengi'inin Kılıçarslan'a gönderdiği resmi yazıda şu ifadeler mevcuttur: "Senden üç şey istiyorum; birincisi, Müslümanlara saldırdığın için tevbe edeceksin ve bizden de özür dileyeceksin. Ayrıca imanını da tazeleyeceksin. Zira yaptığın birçok şey hiç de Müslüman bir devlet adamına yakışmıyor. İkincisi, Allah İslam topraklarının büyük kısmını sana nasip etmiş fakat sen Bizans ve diğer İslam düşmanlarıyla mücadele etmeyi bırakıp başka işlere yönelmişsin. Şu halde tekrar cihada başlayacaksın ve haçlılara karşı ihtiyaç duyduğumda bana destek olacaksın. Üçüncüsü, kızını yeğenim Seyfettin Gazi ile evlendireceksin."[204] Kılıçarslan, bu tekliflere çok şaşırmış ve yaptıklarından pişman olup tevbe etmiştir. Bu yaşananlardan sonra iki taraf arasında dostluklar kurulmuştur.

Nureddin Zengi'nin iki büyük hayali vardı. Kitap boyunca buna değinmiş olsak da önemine binaen tekrar etmek istiyoruz; birincisi, büyük bir İslam devleti kurmak ve ikincisi ise Haçlıları ve tüm İslam düşmanlarını bölgeden söküp

202 Şezerârü'z-Zeheb, 6/380.

203 Ravzateyn, 2/317.

204 Devru Nureddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.153.

atmak. Şimdi Selçukluları yanına alma fırsatı doğmuştu. Böylece hem büyük bir dost kazanmıştı hem de Selçukları Bizans üzerine yönlendirerek; hem Bizans hem de Avrupa'dan bölgedeki haçlı kontluklarına yardım gelmesini engellemek istiyordu.

Nureddin Zengi, babası gibi İslam'ın emirlerinin uygulanması konusunda çok ciddi hatta katıydı. "Ben Allah'ın dininin bekçisiyim ve emirlerinin uygulayıcısıyım " derdi. Bu yüzden Selçuklularla kurduğu bu ilişkiyi kullanarak; Anadolu Selçuklu devletinde sonradan zuhur eden bazı usulsüz ve İslam'a aykırı işlere engel olmak için bir dizi siyasi girişimde bulunmuştur.[205] Nureddin Zengi, Hanefi fıkhını iyi bilen birisiydi. Fakat sadece bilmek ve kişisel hassasiyet yetmezdi. O bir devlet adamıydı ve emri altındakilerden de sorumluydu. Hatta diğer Müslüman devletlere söz geçirebilecek bir gücü de vardı. Kılıçarslan'a yazdığı ve daha önce aynı şekilde Şamlılara yaptığı ihtarların, bu sorumluluk duygusundan kaynaklandığını unutmamak gerekiyor. Yoksa sadece siyasi menfaatler yada gösteriş için Selçuklulardan bu şekilde bir talepte bulunmuş değildir. Nureddin Zengi, Allah'ın kendisine güç ve şöhret bahşettiğini ve bu gücün ve şöhretin bir bedeli olduğunu biliyordu. O bedel de bu gücün ve şöhretin hakkını vermekti. Bu da ancak; Allah yolunda cihad etmek, yer yüzünde Allah'ın emirlerini uygulamak ve başta Müslümanlar olmak üzere tüm insanların sıkıntılarıyla ilgilenmekti.[206]

Ona göre bu saltanat, Müslümanlara yardım etmeyi ve yeryüzünde Allah'ın emirlerine uygun yaşanmasının temin edilmesi için gayret göstermeyi gerektirmekteydi. 566/1171'de benzeri bir resmi yazı da Azerbaycan civarında hüküm süren İldenizlilere gönderilmiştir.[207]

544/1149'da Şamlılara, 566/1171'de İldenizlilere ve 568/1173'de Selçuklulara yapılan bu tür ihtarlar; Nureddin Zengi'nin sorumluluk sahibi şuurlu bir devlet adamı olduğuna işaret etmektedir. O kendi ülkesi gibi komşu ülkeleri de yakından takip etmekte; İslam'ın ve Müslümanların aleyhine her türlü duruma müdahale etmekten çekinmemekteydi. Siyasi hayatı boyunca hep çalışmış ve hayallerinden asla vazgaçmemiştir.[208]

---

205 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.154.
206 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.154.
207 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.154.
208 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.155.

DÖRDÜNCÜ KONU

Nureddîn Zengî'nin Hıristiyan Devletlerle İlişkisi

48. KUDÜS HAÇLI KONTLUĞU İLE İLİŞKİLERİ

Nureddin Zengi, Kudüs'ten iki güçlü haçlı kontu ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. 539-557/1144-1162 yılları arasında hüküm süren III. Poldevin ve 557-568/1162-1174 yılları arasında tahta oturan I. Amori. Poldevin, bu topraklarda doğmuş olan ilk haçlı kontlarındandı ve azılı bir Hıristiyandı. Bu toprakları annesi Melinda ele geçirmişti. 548/1153'de Askalan'ı işgal ederek topraklarını genişletmeye başladı. Hem sahile hem güney tarafına doğru ilerleyerek topraklarını genişletti. Ona göre en büyük düşman olan Müslümanlara karşı güçlü olmak ve daima saldırı yapmak gerekiyordu. Bu yüzden orduyu güçlendirdi. Yeni kaleler ve surlar inşa ettirdi. Bu kadarıyla da yetinmeyen Poldevin, Antakya ve Trablus kontluklarına da hamilik yaptı.[209] Poldevin, Bizans'ın dostluğunu kazanmak için de çok gayret gösterdi. Amori ise Poldevin'in başlattığı faaliyeti Mısır yönüne doğru ilerletmeye çalışmıştır. Bizans dostluğunu da Mısır'ı zaptedebilmek için kullanmıştır.[210]

Nureddin Zengi, bu kontluğu sürekli kontrol altında tutuyordu ve yayılmasını engellemek için gerekli tedbirleri almaktaydı. Nureddin Zengi'yi, Kudüs kontluğuna karşı mücadele etmeye iten en önemli sebep şüphesiz ki İslam inancıdır. Bu inanç gereği Allah'ın dini için mücadele etmek ve düşmanlarına karşı savaşmak farzdı. Oysa başta Amerikalılar olmak üzere birçok batılı yazar, Zengilerin

---

209 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.137.

210 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.138.

sırf yağma ve milliyetçilik için Kudüs'e saldırdıklarını iddia etmektedirler.[211] Nureddin Zengi'yi, Kudüs'e yönelten ikinci gerekçe de dini olmakla birlikte biraz farklıydı. Mescid-i Aksa ve Filistin. Burası Müslümanlar için de mukaddes yerlerdi. Kudüs'ün Zengiler için bir başka önemi, Kudüs kontluğunun bölgedeki en güçlü haçlı varlığını teşkil etmesiydi.

Şüphesiz, haçlılara karşı mücadele etme ve mukaddes mekanları düşmanlardan koruma inancı, başta Zengiler olmak üzere Eyyubilerin ve Memlukluların öncelikli siyasi hedefleri olmuştur. Bugün de aynı mücadele Afganistan, Irak, Filistin ve Lübnan'da güncel olarak devam etmektedir.

Nureddin Mahmut Zengi, Kudüs haçlı kontluğuna karşı üç türlü mücadele etmekteydi; askeri, siyasi ve ekonomik. Bazen bu mücadeleler açıkça yada sıcak savaş şeklinde devam ediyordu. Fakat genelde gizli ve planlı bir mücadele vardı.

- **Ekonomik Savaş:** Zengiler başlangıçta Suriye bölgesine sıkışmış bir haldeyken zamanla sahil şeridi boyunca Mısır'a doğru genişlemiştir. Bu da bölgedeki haçlı kontluklarını zor durumda bırakmıştır. Zira karadaki geçiş yollarının yanında sahil şeridini yani liman kentlerini elinde tutan Zengiler böylece deniz ticaretine de nüfuz etmişlerdir. Bölgedeki haçlı kontlukları, hem ekonomik varlıklarını sürdürmek hem de Avrupa ile irtibat kurabilmek için Zengilere muhtaçtılar. Bu yüzden Zengilerle iyi ilişkiler kurmanın zorunlu olduğunu kabul etmişlerdir. Zengiler Akdeniz sahili boyunda bulunan bazı haçlı limanlarını kullanmak hakkı elde etmişlerdir. Böylece büyük bir ticari faaliyeti ele geçirmiş oluyorlardı. Buna karşılık Zengilerin elinde bulunan liman ve kara ticaret şehirleri de haçlılara açılmıştı. Özellikle Filistin bölgesi bu ticari faaliyetler ile abluka altına alınmış oluyordu.[212]
- **Siyasi Mücadele:** Nureddin Mahmut Zengi, kafirlere karşı siyasi mücadelenin farz olduğunun farkındaydı. Siyasi faaliyetler ile kafirlerin gücü kırılmalı ve Müslümanlara olan zararları defedilmeliydi. Bir taraftan kendi devletinde siyasi istikrarı sağlarken diğer taraftan haçlı kontlukları arasındaki işbirliğini bozmaya yada yavaşlatmaya çalışıyordu. Gerektiğinde kontlukların iç işlerine de karışarak haçlıların güç kaybetmesi için gayret gösteriyordu.[213]
- **Askeri Mücadele:** Nureddin Zengi, siyasi ve ekonomik mücadeleye önem vermekle birlikte asıl önemli olanın askeri müdahale olduğunun farkındaydı. Zira kesin ve öldürücü darbe ancak bu şekilde vurulabilirdi. Nu-

211 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.139.

212 Er-Rıhle, s.253.

213 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.140.

reddin Mahmut, iki türlü askeri hareket düzenlemekteydi. Birinci planda devletin sınırlarını güvenlik altına almayı amaçlıyordu. İkinci olarak ise haçlı güçlerini zayıflatılmak isteniyordu. Bu amaçla önce kaleler ve surlar ele geçirildi. Sonra da askeri ve iktisadi açıdan önem arzeden stratejik önemi haiz şehirler birer birer fethedildi. Nureddin Zengi'nin bu stratejik ve planlı askeri faaliyetleri, Selehaddin Eyyubi'nin başarılarının temelini oluşturmaktadır.[214]

A. Horâniye Meselesi

Horeniye meselesi, Nureddin Mahmut Zengi'nin Kudüs haçlı kontluğuna karşı yürüttüğü mücadelenin önemli bir parçası sayılmaktadır. Zira böylece hem Kudüs kontluğunun doğuya doğru ilerlemesi durdurulacak hem de Kudüs'ün, Şam üzerindeki siyasi emelleri sekteye uğratılmış olacaktı. Zira meselenin asıl faili Ermeni asıllı Tuntaş'tır.[215] Tuntaş, Emir Gümüştekin'in kölesiydi. Türk asıllı olan Gümüştekin, Busra ve Serhad şehirlerinin hakimiyetini elinde tutmaktaydı.[216] Daha sonra Şam beyinin hizmetine girdi. Fakat daha sonra kendi devletine ihanet etmiştir.[217] Nureddin Mahmut, bu ihanetin zararlarını bertaraf etmek için Şam yönetimine yardım etmiştir. Önce Tuntaş'ın gücünü kırmak için Serhat ve Busra'yı istila etti. Sonra da Kudüs haçlı kontluğunun Tuntaş'a verdiği desteğe engel oldu. Böylece Tuntaş'ın haçlı gölgesinde kendisini Horan bölgesi sultanı ilan etmesine engel oldu.[218] Bu yardım, Nureddin'e Börilerle akraba olma fırsatı tanımıştı. Zira Şam Böri beyi Muinüddin'in kızıyla evlenen Nureddin, Şam'ın askeri ve siyasi hamisi olmuştu. Fakat bu durum, Nureddin'in Şam üzerindeki siyasi emellerini bilen Börileri rahatsız etmekteydi. Böriler, Nureddin'in vesayetinden kurtulmak için haçlılarla gizli anlaşmalar yaptılar. Böriler, Tuntaş'a verdikleri desteğe rağmen Kudüs haçlı kontluğundan yardım istemiş; Şam ve Kudüs arasında evlilik bağı kurulmasını teklif etmişlerdi. Bunun üzerine Nureddin Zengi, ordularıyla birlikte Şam kapılarına dayanmıştır.[219] Nureddin, önce Serhat şehrini ele geçirdi. Şehrin ele geçtiğine ve Nureddin'in bölgede olduğuna dair haberler Allah'ın bir rahmeti olarak haçlılara ulaşmamıştı. Böylece Tuntaş'a yardım için gelen haçlılar gafil avlandılar ve Busra önlerinde Nureddin'le karşılaştılar. Çıkan çatışmada kafirler bozguna uğratıldı ve Busra, Nureddin'in eline geçti. Tuntaş da bölgeyi

214 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.140.
215 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.140.
216 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.141.
217 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.141.
218 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.141.
219 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.143.

terk etmek zorunda kaldı. Bu sırada Şam atabeyi Muinüddin de Busra'ya geldi. Nureddin Zengi, yukarda değindiğimiz anlaşma karşılığında Şamlılarla yeniden müzakere yaptı ve bu iki şehri yani Serhat'i ve Busra'yı Şamlılara teslim etti.

Tuntaş'ın yapacak bir şeyi kalmamıştı. Bütün ihanetlerine rağmen affedilmek ümidiyle Şam'a sığındı. Haçlı desteğine güvenen Tuntaş, Şam'ın kendisini affedeceğini ve sahip çıkacağını düşünüyordu. Fakat Şam yönetimi, Tuntaş'ın tutuklanmasını emretti. Bu esnada tuhaf bir olay gerçekleşti. Tuntaş'ın kardeşi Hattulah, Tuntaş'tan davacı olarak kısas istedi. Zira Tuntaş, kardeşi Hattulah'ın gözlerini dağlatmıştı. Bunun üzerine alimlerin de hazır bulunduğu bir mahkeme kuruldu. Tuntaş'a kısas kararı verildi. Gözlerine mil çekilen Tuntaş, bir eve hapsedildi.[220]

Bu mesele, Nureddin Mahmut'un Kudüs haçlı kontluğuna karşı ilk zaferi olarak kabul edilir. Böylece Kudüs yönetimine hem askeri hem de siyasi bir darbe vurulmuş olunuyordu. Ayrıca bu meselede Nureddin, askeri gücünü ispat etmiş oluyordu. Diğer taraftan Şam'ın askeri ve siyasi güçsüzlüğü de bu mesele sayesinde ortaya çıkmıştı.[221]

B. İkinci Haçlı Seferi

Zengiler, Şam yönetimi ve Kudüs haçlı kontluğu arasındaki ilişkiler, ikinci haçlı seferinin başlamasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Zira yukarda da değindiğimiz gibi Nureddin Zengi ve kardeşi Seyfettin Gazi, haçlılara karşı Şam'ı müdafaa etme kararı almıştır. Böylece Nureddin Mahmut, bir taraftan haçlı seferlerini bahane ederek Şam üzerindeki etkisini arttırmış, diğer taraftan Şam'a verdiği destekle Kudüs haçlı kontluğunun siyasi yayılışına son vermiştir. Şam'ın daha sonra ilhak edilmesiyle birlikte Zengilerin, Kudüs kontluğuna karşı mücadelesi sistemli olarak ve etkisini daha da arttırarak devam etmiştir.[222]

C. Askalan'ın Düşüşü

Kudüs haçlı kontluğu her ne kadar Zengilere karşı mücadele ederken Fatımiler ve Şam yönetimi ile ittifak halinde olsa bile diğer taraftan hem Mısır'ı hem de Şam'ı ele geçirmek istiyordu. Zira Filistin'de hakimiyeti sağlamlaştırmak için Mısır ve Şam'ın kontrol altına alınması gerekiyordu. Hem de böylece her iki bölgede de gözü olan Zengilerin bir adım önüne geçmek mümkün olacaktı. Bu amaçla hırslı Kudüs kontu III. Poldevin, 548/1153'de Fatımilerin zafiyetin-

[220] Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.141.
[221] Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.144.
[222] Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.127-145.

den istifade ederek Askalan'ı işgal etti.[223] Fatımi vezirleri arasında patlak veren bir mücadele, Askalan'ın Kudüs haçlı kontluğunun eline geçmesine sebep oldu. Hem Şamlılar hem de Zengiler bu durumdan rahatsız oldular. Fatımiler de bu durumdan memnun olmamakla birlikte, mevcut duruma itiraz etmediler. Zira Zengi ilerlemesinden de endişe eden Fatımiler, aynı anda iki düşman edinmek yerine; Kudüs'ün Askalan'ı ilhak etmesini tanımak zorunda kaldılar. Askalan, Filistin bölgesine ve Akdeniz sahil şeridine hakim bir kaleydi. Buraya askeri yığınak yapan haçlılar sahil şeridini kontrol altına almış, Zengilerin Mısır'a uzanan yollarını da kesmiş oluyordu.[224]

Nureddin Mahmut, bu hamleye sessiz kalamazdı. Ona göre haçlıların bu ilerlemesi tehlikeliydi. Zira Kudüs haçlı kontluğu, her an bir hamle yaparak özellikle Şam'ı ele geçirebilirdi. Nihayet Nureddin'in beklediği fırsat doğdu ve 549/1154 senesinde Şam ilhak edildi. Şam, Musul ve Haleb arasında kalan bölgede siyasi istikrarı sağlayan Nureddin Zengi, diğer taraftan haçlı kontluklarına planlı saldırılar düzenleyerek Kudüs kontluğunu ekonomik ve askeri olarak yıpratma yoluna gitti. Nureddin'in asıl amacı, kontluğun kalbi olan ve Müslümanlar içinde mukaddes bir şehir olan Kudüs'ü ele geçirmekti. Böylece hem bölgedeki haçlı varlığına son verilecek hem de Fatımilere karşı verilecek olan mücadelenin önü açılmış olacaktı.[225]

Fatımiler, Böriler, Kudüs haçlı kontluğu ve Zengiler arasında süregelen mücadele şimdi Askalan'da düğümlenmişti. Şam'ı ele geçiren ve Börileri hakimiyeti altına alan Zengiler, diğer iki devlete karşı bir adım öne geçmişti. Zira hem bir rakip safdışı edilmişti ve hem de bu rakibin siyasi-askeri-ekonomik birikimi ele geçirilmişti. Askalan, şimdilik haçlıların elindeydi. Fakat Zengilerin güçlenmesini fırsat bilen Fatımiler de Askalan'a göz koymuştu. Zengilerin güçlenmesi, Kudüs kontluğunu savunmasız hale getirmişti ve bu da Askalan'ı geri almak için Fatımilere güç vermişti. Fakat beklenmeyen bir şey oldu. İkinci haçlı seferinden geriye kalan bir Fransız subay Askalan'ı işgal etti. Yukarda da bahsettiğimiz bu olay, Kudüs kontluğu için yeni bir tehdit doğurmuştu. Zira Askalan'ı işgal eden subay, haçlılara ve Kudüs kontluğuna isyan etmiş; hatta buraları da ele geçireceğini ilan etmişti. Bunun üzerine Kudüs haçlı kontluğu Zengilerden yardım istemek zorunda kaldı. Bu yardımı fırsat bilen Nureddin Zengi, Askalan'ı Fransız işgalcilerinden kurtarmış fakat Kudüs kontluğuna teslim etmeyi reddetmiştir. Yardımına karşılık kaleyi imha ettiren Nureddin, böylece Kudüs ve Mısır yo-

223 Fennü's-Sırâî'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.148.

224 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.186.

225 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.197.

lunda önündeki büyük bir engelden kurtulmuş oldu. Allah, kendi yolunda mücadele edenlere işte böyle yardım etmektedir.[226]

D. Panyas Savaşı

552/1157 yılında cereyan eden Panyas savaşı, Kudüs haçlı kontluğu ile Zengiler arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Zira daha önce iki devlet arasında bir ticaret ve ateşkes anlaşması imzalanmıştı. Fakat kont III. Poldevin bu anlaşmayı bozmuş ve Zengilere karşı düzenlenen savaşa destek vermişti. Önce Müslümanlara ait ziraat alanlarını ve ticaret merkezlerini yağmalayan haçlılar daha sonra açıktan Müslümanlara karşı savaş ilan etmişlerdir. Panyas, iki tarafın karşı karşıya geldiği bir yerdi. Zira burası geniş ve verimli tarım arazileriyle büyük otlaklarıyla meşhurdu. Bu yüzden çobanların ve çiftçilerin rağbet ettiği bir yerdi. Hem haçlıların hem de Zengilerin burada gözü vardı. İlk hamle haçlılardan geldi ve haçlılar Panyas'a hücum ettiler. Panyas, Şam ve Filistin arasında bulunuyordu. Bu da şehrin stratejik önemini daha da arttırmaktaydı.[227]

Şehirdeki Müslüman çiftçiler ve çobanlar, haçlılarla yapılan anlaşmaya güveniyorlardı. Bu yüzden şehirde kalmayı tercih ettiler. Fakat şehri işgal eden III. Poldevin, şehirde büyük bir katliam ve yağma yaptı. Geriye kalanlar da esir edildi. Poldevin'in amacı, şehirdeki zaferini garanti altına almak ve kendi aklınca Müslümanların kalbine korku salmaktı. Bu yüzden böyle vahşi bir işgal yapmıştı. İki devletin de resmi tarihçilerine göre, Poldevin'in bu saldırısı açıkça Nureddin ile yaptığı anlaşmaya aykırıydı. Dahası Zengiler böyle bir saldırıyı beklemiyordu.[228]

Bunun üzerine harekete geçen Müslümanlar, Panyas'ın üstüne yürüdüler. Haçlılar büyük bir mağlubiyet yaşadılar. Birçok haçlı işgalci kılıçtan geçirildi. kalanların çoğu da esir edildi. Şehir artık Nureddin'in eline geçmişti.[229] İbnü'l-Kalasani'nin anlattığına göre Poldevin bu mağlubiyetten sonra da boş durmamış defalarca Panyas'a saldırmıştır. Hatta bir keresinde Panyas'ı işgal etmeyi başarmış fakat bir yıl sonra, 560/1164 senesinde Nureddin Zengi, şehri tekrar geri almıştır.[230] Nureddin Mahmut Zengi, Harim zaferiyle, Panyas'taki hakimiyetini daha da güçlendirmiştir. Diyarbekir'i de topraklarına katan Zengiler, bölgedeki ekonomik ve askeri varlıklarını daha da pekiştirmişler; hemen ardından Taberiye önlerine dayanmışlardır.[231]

---

226 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.187.

227 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.188.

228 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.149.

229 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.149.

230 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.151.

231 Zeylü Tarih-i Dımeşk, s.329.

Burada değinilmesi gereken önemli bir husus vardır. Panyas, resmi olarak Şam atabeyi Muinüddin'in elinde bulunuyordu. Muinüddin de buranın idaresini oğluna bırakmıştı. Haçlılar şehri işgal ettiğinde burada Muinüddin'in oğlu hüküm sürmekteydi. Nureddin Mahmut, Panyas'ı haçlılardan kurtarmak için harekete geçtiği zaman; Muinüddin, Nureddin'e karşı hamle olarak Panyas şehrini resmen haçlılara bıraktığını ilan etmişti. Bu yüzden Nureddin Zengi, şehri kurtardığı gün Muinüddin'in oğluna şöyle diyecektir: "Bugün iki zaferi birlikte yaşıyoruz. Öncelikle şehri haçlılardan kurtardığımız için sevinçliyiz. İkinci olarak şehri haçlılardan kurtarmakla, babanı da cehennemden kurtarmış olduk. Buna sen de sevinmelisin. Zira şayet Müslümanların yaşadığı bu şehir, haçlıların elinde kalsaydı; bu günah babana yeterdi."[232]

E. Kısa Süreli Ateşkesler ve Çeşitli Anlaşmalar

Kudüs haçlı kontluğu başta olmak üzere haçlılarla Zengiler arasında süregelen bu savaşlar, zaman zaman yerini ateşkeslere bırakmıştır. Nureddin Mahmut Zengi, fıtratı gereği Müslüman kanının dökülmesinden yana değildi. Bu yüzden de mecbur kalmadıkça savaşı tercih etmemiş; emellerini siyasi yoldan elde etmeyi amaçlamıştır. Haçlılara karşı da benzeri bir siyaset güderek, yerine göre askeri hareket yerine siyasi ve ekonomik mücadeleyi tercih etmiştir. Önce yaptığı ekonomik anlaşmaları kendi lehine kullanarak; Müslümanları ekonomik yönden kalkındırırken haçlıları da zarara sokmaya çalışmıştır. Bazen de askeri hazırlık yapmak adına zaman kazanmak için ateşkes imzalamayı tercih etmiştir.[233]

549/1154'de Şam'ın ele geçirilmesinde benzer siyasi yöntemler kullanılmıştır. Ateşkes anlaşmalarını ve işbirliklerini kendi lehine kullanan Nureddin Zengi, siyasi yayılmasına devam ediyordu. Fethedilen yerlerin çoğu, askeri harekat düzenlenmeden önce fethe hazır hale getiriliyordu. Fethedilecek kaleler ve şehirler, önce ekonomik-askeri ve siyasi yönden zayıf düşürülüyor; sonra da siyasi ve ekonomik baskı altına alınıyordu. Siyasi ve ekonomik olarak nüfuz edilen kaleler, bir bir ele geçirilmekteydi. 567/1171'de Mısır'a da benzeri bir şekilde boyun eğdirilmiştir. Nureddin Zengi'nin siyasi ve ekonomik planları, Kudüs Haçlı Kontluğunun fethedilmesinde önemli rol oynamıştır. Her ne kadar 583/1187'de Kudüs, Selehaddin Eyyubi tarafından fethedilmiş olsa da Kudüs'ün gerçek fatihi Nureddin Zengi'dir. En güçlü ve merkezi haçlı kuvveti olan Kudüs kontluğunu ele geçirmek için Nureddin Zengi, Urfa, Antakya ve Trablus kontluklarına tabi olanlar da dahil 50'den fazla kale ve şehri ele geçirmiştir. Bu fetihler sonunda,

---

232 El-Hareketü's-Salîbiyye, 2/668.

233 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.157.

Kudüs kontluğu askeri ve siyasi olarak kuşatılmış; siyasi ve ekonomik açıdan Filistin haçlıları zayıf düşürülmüştür.[234]

Gerek ekonomik avantaj kazanmak gerekse askeri hazırlıklar için zaman kazanmak adına yapılan anlaşmaların bir başka boyutu da anlaşmalar karşılığında elde edilen tazminatlardır. Mesela 556/1160 yılında yapılan bir anlaşma gereğince haçlılardan 8.000 dinar tazminat alınmıştı.[235] Yine 566/1170'deki büyük Şam depreminde Nureddin Zengi, Kont Amori ile anlaşma yolunu tercih etmiştir. Kısa süreli yapılan bu ateşkesin süresi 3 aydı.[236]

Bazen de anlaşmalar, Hıristiyan güçler arasında işbirliğini önlemek için kullanılırdı. Özellikle Katolik haçlılardan farklı mezhebe mensup olan Bizanslılar ile çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca kontluklar arasındaki siyasi mücadele veya taht kavgalarından da Müslümanların lehine istifade edilmiştir.[237]

F. Nureddin Mahmut Zengi'nin Düşmanlarına Karşı Savaşta Sahip Olduğu Örnek Ahlakı

Kudüs kontu Poldevin öldüğü zaman bazı devlet adamları Nureddin'e gelerek Kudüs'ün içinde bulunduğu durumdan istifade ederek bu kontluğu istila etmeyi teklif ettiler. Zira Poldevin öldüğünde taht kavgaları başlamıştı ve geçici süre tahta Poldevin'in eşi oturmuştu. Nureddin Zengi, bu teklifi reddederek şöyle cevap vermiştir: "Hayır. Her ne kadar Kudüs bizim düşmanımız da olsa, bugün onlar için yas günüdür. İmparatorlarını kaybetmiş bir ahali üzgündür. Ve şu anda devlet işleri de karışıktır. Biz daha önce bu kontlukla birçok ittifak ve ateşkes anlaşması imzaladık. Şu anda onlara saldırmamız hem bizim ahlakımıza yakışmaz hem de böyle bir durumdan istifade ederek saldırmak korkaklık ve acizlik ifadesidir. Şu anda bize düşen onlara bir heyet göndermektir. Fakat bu heyet savaş ilanı yada tehdit için değil taziye için gönderilecektir."[238] Gerçekten de Nureddin Zengi, Kudüs kontluğuna bir taziye heyeti göndermiştir. Bu heyet yanında, Bizans'tan gönderilen fakat düşman eline geçen bazı hediyeleri de taşıyordu. Bu hediyeler aslında Kudüs kontluğuna aitti ve Nureddin Zengi bir şekilde bu hediyeleri geri alarak Poldevin'in tahta vekalet eden eşine göndermiştir. Kraliçe bu taziyeden ve hediyelerden çok memnun olmuş ve Kudüs halkı Nureddin'e saygı duymuştur. Haçlılar bile, Nureddin'in cesur ve şahsiyetli bir devlet adamı olduğunu itiraf etmek zorunda kalmışlardır.[239]

---

234 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.291.

235 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.157.

236 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.158.

237 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.159.

238 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.159,160.

239 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.161.

49. DİĞER HAÇLI KONTLUKLARI İLE İLİŞKİLER

Bilindiği gibi birinci haçlı seferinde Avrupalılar bazı başarılar elde etmişlerdir. Bu başarıların sonunda Kudüs'ten başka üç tane daha kontluk kurulmuştur: Fırat nehri kenarındaki Urfa kontluğu, Antakya kontluğu ve bir de Lübnan sahilinde kurulan Trablus haçlı kontluğu. Bu üç kontluk, birbiri ile sıkı ilişkiler içindeydiler ve ayrıca Kudüs haçlı kontluğu ile işbirliği içinde hareket etmekteydiler.[240]

A. Rühâ/Urfa Kontluğu

Daha önce de bahsettiğimiz üzere bu kontluğa, İmadüddin Zengi son vermiştir. Zaten ikinci haçlı seferinin başlatılmasında en önemli gerekçe de bu kontluğun fethedilmesidir. İkinci Cosalin, 542/1147 senesinde bu kontluğu tekrar ihya etmek istese de başarısız olmuştur. Önceki bahislerde değinildiği üzere İmadüddin'in şehit edilmesini fırsat bilen haçlılar, şehirdeki Ermeni unsurunu da kışkırtarak isyan çıkartmışlardır. Cosalin, bu isyanı kullanarak 542 Rebiulahir/Ekim 1147'de Fırat nehrini geçerek şehrin kapılarından girmeyi başararak Ermenilerinde yardımıyla Urfa'yı işgal etmiştir. Fakat merkez kalesi direnmiştir. Kale muhkemdi. İçerde yeterince Müslüman askeri ve erzak bulunuyordu. Bu yüzden Cosalin, kaleyi ele geçirememiştir.[241] Bunun üzerine Nureddin Zengi, Urfa'yı kurtarmak için harekete geçti. Nureddin şehre yaklaşırken Cosalin kaçmayı tercih etmişti. Fakat Zengi askerleri, Cosalin'e yetiştiler. Cosalin kaçmayı başardıysa da Maraş kontu Poldevin öldürüldü. Olay şöyle gerçekleşti: Cosalin, Fırat nehrini geçip Simsat'a ulaştı. Burada kıstırıldı ve kendisine yardım eden Maraş kontu çatışma esnasında öldürüldü. Geriye kalan askerler esir edildi ve haçlıların geride bıraktığı mallar da ganimet alındı.[242] Nureddin Zengi'nin Urfa'yı bu kadar kısa sürede geri almasına ve haçlılara çok sert bir şekilde müdahale etmesine gerekçe olarak iki şeyi gösterebiliriz: Öncelikli olarak Nureddin Zengi, Suriye üzerinde herhangi bir haçlı hakimiyetine tahammül edemeyecek derecede disiplinli ve basiretli bir devlet adamıydı. İkinci olarak Urfa, babasının kendisine en büyük mirası ve haçlılara vurulmuş en büyük darbeydi. Şimdi haçlılar intikam almak istiyordu ve bu duruma müsaade etmek mümkün değildi.[243]

I. Nureddin Zengî'nin Mağlubiyeti

Urfa zaferinden sonra Nureddin Zengi, Cosalin'den geriye kalan Tel Başir ve Antep gibi kalelere saldırdı. Cosalin, askerlerini toplayarak karşı saldırıya geçti.

---

240 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.164.
241 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.165.
242 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.165.
243 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.165.

İki ordu karşı karşıya geldi ve şiddetli bir meydan muharebesine tutuştular. Çok sert geçen savaşı Müslümanlar kaybettiler. Bu mağlubiyetten sonra Cosalin Silahdar'ı işgal etti.[244] Bu mağlubiyetten sonra Nureddin Zengi, yanındaki esir ve ganimetleri; Sultan Kılıçarslan'ın oğlu Sultan Mesut'a teslim etmiştir. Konya ve bölgesinde hüküm süren Selçuklu sultanı Mesut, Nureddin'in hısmı oluyordu. bu akrabalığa istinaden Nureddin, yanındaki ganimetleri ve esirleri güvenceye almak için Selçuklulara teslim etmeyi tercih etmiştir.[245]

II. Nureddin Zengî'nin Karşı Hamlesi ve Cosalin'in Esir Düşmesi

Nureddin Zengi, Cosalin karşısında yaşadığı mağlubiyete teslim olacak birisi değildi. Bunu Cosalin de biliyordu. Nureddin Zengi, bu mağlubiyetin ardından hemen askeri hazırlıklara başladı. Cosalin de boş durmuyordu. Sonunda Nureddin Zengi, değişik bir plan uygulamaya karar verdi. Bölgedeki savaşçı Türkmen kabilelerine haber göndererek Cosalin'i ölü yada diri getirene büyük bir ödül vaat etti. Teşvik amacıyla Türkmen aşiretlerine toprak dağıtıldı. Bu teşvik, Türkmenleri harekete geçirmeye yetmişti. Sonunda bir Türkmen beyliği Cosalin'e ve adamlarına baskın düzenleyerek Cosalin'i sağ ele geçirmeyi başarmıştır. Bu olay, Müslümanlar için bir başarı kabul edilmektedir. Zira Cosalin, azılı bir kafirdi ve amansız bir İslam düşmanıydı. Haçlı şeytanlarının ele başlarından sayılmaktaydı. Haçlılara göre de Cosalin, cesur bir savaşçı ve başarılı bir devlet adamı kabul edilmekteydi.

Acımasız, katı kalpli, zalim, yalancı ve sahtekardı. Müslümanlara kaç defa anlaşma teklif etmiş fakat sözünü tutmayarak her defasında İslam'a ve Müslümanlara saldırmıştır. Sonunda belasını da bulmuştur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: ***"Kötü tuzağa ancak sahibi düşer".*** (Fatır, 43) Cosalin'in ele geçirilmesinden sonra bölgedeki haçlılar savunmamız kalmış; Antep, Maraş, Tel Başir, Tel Halit, Ravendan gibi birçok kale Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.[246] Nureddin Mahmut, adeti gereği fethettiği şehrin surlarını tamir ettiriyor ve şehre askeri yığınak yapıyordu. Ayrıca zor durumlarda şehre çok uzun müddet yetecek bir hazinenin yedekte tutulmasını emrediyordu.

Böylece Nureddin Zengi, Bizans ve Anadolu Selçuklu devleti ile komşu olmuştur. fetihten sonra sınırları emniyet altına alan Zengiler, Bizanslılarla ve Selçuklularla yeni ticari işbirliklerine giriştiler. Urfa, Maraş ve Antep şehirleri yeniden imar

244 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.166.
245 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.166.
246 Ravzateyn, 1/246.

edilmiştir. Buralarda mescitler, medreseler ve dergahlar inşa edilmiş; bölgenin yeniden maddi ve manevi kalkınması için gerekli çalışmalar başlatılmıştır.[247]

B. Antakya Kontluğu

Nureddin Zengi'nin saltanatı boyunca Antakya'yı üç farklı kont idare etmiştir:

- Povatyalı Raymond (519-543/1136-1149): İkinci haçlı seferi için yardım çağrısı başlatan bu adamdır. Urfa'nın düşüşünden sonra yardım için Şam'a sefer düzenlemiş ve Asi nehrini geçerek yağma yapmıştır.
- Rinodi yada Ernat (548-557/1153-1162): Haleb'e saldırılarıyla ünlüdür. Nureddin bu kontu esir etmeyi başarmıştır. Yedi yıl hapiste kalmıştır. O esir düştükten sonra tahta bir süreliğine eski kontun kızı Ermile vesayet etmiştir.
- Pohimend (558-595/1163-1200): Rinodi esir düşünce tahta geçmiştir.

Antakya kontluğu, Zengilerin en fazla savaştığı haçlı kontluğudur diyebiliriz. Nureddin, bu kontluğa karşı silahlı mücadeleyi tercih etmiştir. Bunda, Antakya kontluğunun saldırgan tavrının ve Haleb'e yakın olmasının etkisi büyüktür. Antakya kontluğuna karşı yapılan bazı büyük savaşlar şunlardır:

I. Yağra Savaşı

543/1149 senesinde meydana gelmiştir. Zira haçlı orduları, Yağra'da toplanarak Müslüman toprakları işgal etmeye kalkışmışlardı. Bunun üzerine Nureddin Zengi, derhal Yağra üzerine yürüme kararı aldı. Çok çetin geçen savaşta Allah'ın yardımı yetişmiş ve Müslümanlar parlak bir zafer kazanmıştır. Düşmanın çoğu ya ölü yada diri ele geçirildi. İbnü'l-Kayserani'nin bu zaferle ilgili nefis şiirleri vardır.[248]

II. Enib Savaşı

Safer 544/Haziran 1149'da meydana gelmiştir. Burada da büyük bir zafer kazanılmış; Antakya kontu Raymond başta olmak üzere haçlı ordusunun çoğu kılıçtan geçirilmiştir.

Bu savaşın önemli bir tarafı da İsmailiye Şiasının, Enib savaşında haçlı saflarında Zengilere karşı savaşa katılmalarıdır. Nureddin Zengi, bunu gözden kaçırmamış ve daha sonra bu hainlere gereken cezayı vermiştir. Buradan, Ehl-i Sünnet düşmanlarının her zaman birlikte hareket ettiklerini anlıyoruz. İslam'ın gerçek sahibi ve savunucuları Ehl-i Sünnettir ve haçlılar da İsmaililer de bu güç

[247] Ravzateyn, 1/247.

[248] Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.169.

karşısında Allah'ın izniyle mağlup olmuşlardır ve daima da mağlup olacaklardır.[249] İbn-i Münir, bu savaşta yaşananları şiirlerinde anlatmaktadır.[250]

Raymond'un öldürülmesiyle birlikte Antakya kontluğunda siyasi karışıklıklar çıkmıştır. Halk da isyan etmiş ve kontlukta işler iyice karışmıştır. Bu karışıklıktan istifade eden Nureddin, Asi nehrine komşu olan kaleleri geri almıştır. Daha da ilerleyen Nureddin, Haleb ve Antakya arasında kalan bölgenin büyük kısmını ta sahile kadar ele geçirmeyi başarmıştır. İlerlemesine devam eden Nureddin, Antakya şehrini de kuşattıysa da Harim savaşı nedeniyle kuşatmaya ara vermek zorunda kalmıştır. Harim zaferinden sonra kuşatmayı tekrar başlatan Zengilere direnemeyeceğini anlayan Antakya kontluğu, Kudüs kontluğunun da araya girmesiyle barış anlaşması teklif etmiştir.[251]

Nureddin anlaşmayı kabul ettiyse de yeni kont, anlaşmaya sadık kalmamış ve Müslüman topraklara saldırmaya devam etmiştir. Bunun üzerine esrarengiz bir karar alan Nureddin, yeni Antakya kontu Rinodi'nin esir alınmasını emretmiştir. Yıllar süren mücadele sonunda Nureddin Zengi'nin adamları, Rinodi'yi ele geçirmeyi başarmışlardır. Bu uygulama, o zamanın şartlarında stratejik bir üstünlük kazandırıyordu. Zira kontun esir edilmesi, krallık üzerindeki taht kavgalarına müdahale hakkı kazandırıyordu. Bu taht kavgalarını kullanan Zengiler, Antakya kontluğunu epeyce zayıflatmış ve taht kavgalarının bir yıldan fazla sürmesini sağlamışlardır.[252]

III. Efemya Kalesinin Ele Geçirilmesi

544/1149'da Nureddin Zengi, Efemya üzerine yürüdü. Bu kale, sarp bir tepe üzerine inşa edilmiş muhkem bir mevkideydi. Efemya'da oturan haçlılar, Hama ve Şizr'i sürekli tehdit etmekteydiler. Halk bu askerlerden çok muzdarip olmuştu. Bunun üzerine kaleyi eli geçirmek isteyen Nureddin Zengi, şehri muhasara altına aldı. Efemya gailesine son vermek isteyen Nureddin Zengi, kuşatmada kararlıydı. Kuşatma çok sert geçmesine rağmen Zengiler muhasaradan vazgeçmediler. Nureddin, kaleye gelen her türlü yardımın engellemesi ve iletişime mani olunması talimatını verdi. Kuşatmayı haber alan diğer bölgelerdeki haçlılar yardıma geldiler fakat geç kalmışlardı. Zengilerin eline geçen şehrin surları yeniden tamir edildi. Nureddin Zengi, kalede asker ve erzak yığınağı yaptı. Haçlılar, Efemya önlerine geldiklerinde şehrin düştüğünü ve etrafta Müslüman

249 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.175.
250 Ravzeteyn, 1/201, 1/175.
251 İmâretü Antakya es-salîbiyye, s.236.
252 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.174.

orduların mevzilendiğini görünce geri çekilme kararı aldılar. Böylece haçlılara karşı bir zafer daha kazanılmış oluyordu. Allah'ın izniyle düşman yeniden zelil olmuş ve yardıma gelen haçlı birlikleri de kaçarak bu mağlubiyetin utanca dönüşmesine sebep olmuşlardır.[253]

IV. Harim Kuşatması

Takvimler 557/1162 senesini gösterdiğinde Nureddin Zengi, ordusunu Haleb'de topladı. İstikamet Harim kalesiydi. Kısa sürede bölgeye intikal eden Zengiler, şehri kuşatma altına aldılar. Surların önünde çetin savaşlar gerçekleşmekteydi. Zira şehirde ciddi bir haçlı gücü mevcuttu. Özellikle atlı haçlı askerleri şehri savunmakta kararlıydılar. Buna ilaveten diğer bölgelerden de şehre haçlı yardımı gelmeye başlamıştı. Fakat Nureddin Zengi, kararlılıkla kuşatmayı sürdürüyordu. Kalede ciddi bir haçlı gücü toplanmıştı. Nureddin Zengi, haçlıları meydan muharebesine davet ettiyse de haçlılar yüzyüze savaşmayı reddettiler. Kuşatmadan sonuç alamayacağını anlayan Nureddin Zengi de Haleb'e geri dönmek zorunda kalmıştır.[254]

V. Harim Savaşı

559/1164 yılı. Yer yine Harim. Şam'ın haçlılardan tamamen temizlenmesini fırsat bilen Nureddin Zengi, Harim kalesini yeniden kuşattı. Bu defa şehri savunan çok fazla kuvvet yoktu ve Zengiler ani bir baskınla şehri savunmasız yakalamışlardı. Kuşatma ani başladığından şehir gerekli askeri hazırlığı yapamamıştı. Yapılan meydan savaşında Hıristiyan birlikler bozguna uğratıldı. Harim kalesi ele geçirildi. Karşı koyanlar kılıçtan geçirildi ve kalan askerler de esir edildi. Antakya psikoposu da esirler arasındaydı. Esir edilenler arasında, Trablus rahibi, Cosalin'in bir oğlu ve bir de Bizans dükü bulunmaktaydı. Bu fetih ramazan ayında gerçekleşmiştir. Bu savaşta haçlıların yanında Bizans askerleri ve Ermeniler de yer almışlar ve Nureddin'e karşı savaşmışlardır.[255]

Bu zafere vesile olan asıl önemli gerekçe; Kürtler üzerine yürüyen Nureddin'in istediği sonucu alamaması üzerine aniden Harim üzerine yürüme kararı almasıdır. Kürtler dağlık bölgelerde konuşlanmışlardı ve şimdilik gereksiz yere savaş yapmak anlamsızdı. Buna ilaveten haçlılardan da intikam almak gerekiyordu. Bu yüzden karar değiştiren Nureddin, beklenmedik bir anda haçlıların karşısına çıkarak onlara öldürücü darbeyi vurmuştur.

---

253 Ravzateyn, 1/217.

254 Ravzateyn, 1/396.

255 Ravzateyn, 1/397,416.

Bu savaşta Nureddin, kardeşi Musul Atabeyi Kutbettin'den, Mardin beyi Necmettin ve Hasankeyf beyi Karaaslan oğlu Fahrettin'den de yardım istemiştir. Kutbettin hemen ordusunun başına geçip yardıma gelmiştir. Fakat Fahrettin, yardıma gelmemiştir. Zira Fahrettin'e göre haçlılara karşı böyle bir savaşa kalkışmak intihar demekti. Fahrettin, adamlarına şöyle diyerek yardıma gelmeyi reddetmiştir: "Nureddin'in başına çok namaz kılıp çok oruç tutmak vurmuş. Kendini de adamlarını da tehlikeye atıyor". Adamları da ona uyarak savaştan geri kaldılar. Fakat daha sonradan pişman olacaklardır. Nureddin'in zafer haberi Hasankeyf'e ulaştığı zaman buradaki Müslüman ahali çok üzülmüş ve cihattan geri kaldıkları için pişman olmuşlardır. Hatalarını anlayan askerler ve Müslüman ahali, Fahrettin'i tenkit etmişler hatta şehirde karışıklık çıkmıştır.

Harim zaferiyle birlikte Antakya kontluğuna büyük darbe vurulmuş, Mısır'a giden yol da tamamen açılmış oluyordu. Bu savaşta Bizans imparatorluğu ve Kudüs haçlı kontluğu da hem maddi zarara uğramış hem de siyasi olarak yıpranmışlardır.

Savaş kısaca şu şekilde cereyan etmiştir: Bir önceki sene Nureddin Zengi, Harim'den geri çekilmek zorunda kalmıştı. Zira karşısında güçlü bir ordu vardı ve dahası bu ordu meydan savaşı yerine kaleye çekilerek savunma savaşı vermeyi tercih etmişti. Fakat bu kez Nureddin, düşmanın kalede toplanmasına fırsat vermeden ani bir manevra ile kaleyi kuşatmıştı. Kuşatmayı haber alan haçlılar hemen Harim'e üşüşmüşlerdi. Yardıma gelen düşman birlikleri arasında Antakya ve Trablus kontlukları ile Bizans orduları vardı. Her ne kadar farklı mezhepten olmaları sebebiyle Bizanslılar, haçlıları sevmeseler de ortak düşman Müslümanlar olunca hemen iki kafir devlet, güçlerini birleştirmişlerdir. Bizans kuvvetlerinin başında bir Bizans prensi bulunuyordu. Nureddin Zengi, yardıma gelen düşman kuvvetlerinin yolda karşılanması talimatını verdi. Özellikle savaşçı Türkmen birliklerini teşvik eden Nureddin, bu aşiretlere hediyeler verip harp ganimetlerinin en güzel kısmını vaat etti. Zaten Müslüman askerler, önceki yıldan haçlılara karşı diş bilemişlerdi ve bir an önce düşmanla yüzyüze savaşmak istiyorlardı. Nureddin, düşman birliklerinin intikallerini tamamlamasına ve dinlenmesine fırsat vermeden saldırı emri verdi. Haçlılar, yol yorgunluklarını daha atamamışlar ve savaş düzenine geçememişlerdi.

Savaşmaktan başka çareleri olmadığını anlayan haçlılar acele saf tutup ilk saldıran olmaya niyetlendiler. Böylece Müslümanlara sert bir darbe vurup avantaj kazanmak istiyorlardı. Haçlı askerleri, Müslümanların sağ kanadına yüklendiler. Burada Haleb askerleri ile sonradan pişman olup yardıma gelen Hasankeyf birlikleri vardı. Haçlılar Müslümanların sağ kanadını geriletmeyi başardılar. Dağılan Müslüman saflar geri çekilmeye başladı. Aslında bu bir taktikti. Haçlıları

üzerlerine çekerek hem karargahlarından uzaklaştırmak hem de savaş düzenlerini bozarak merkez birlikte koparmak isteyen Müslüman komutanlar bunu başardılar. Geri çekilip dağılan Müslüman safları cephe gerisinde yeniden toparlanıp savaş nizamına girdiler. Bu esnada haçlı sol kanadı, merkezden uzaklaşmış ve savaş düzenini bozmuşlardı. Haçlılar tuzağa düştüklerini çok geç anladılar. Toparlanan ve yeniden savaş nizamına giren Müslüman sağ kanadı, haçlı birliklerine yüklendi. Geride bekleyen Müslüman atlılar da haçlıları arkadan çembere aldılar. Allah'ın askerleri, kılıçları ve atlarıyla düşmanlarının üzerine yürüdü. Haçlı birlikleri darmadağın olmuştu. Haçlıların tamamına yakını kılıçtan geçirildi ve geriye kalan çok azı da esir edildi. Böylece haçlı sol kanadı tamamen çökertilmişti. Bu taktik manevradan sonra Müslüman sağ kanadın da desteğiyle haçlıların merkez karargahına doğru bir saldırı başlatıldı. Haçlılar bir taraftan merkez Müslüman kuvvetlerinin diğer taraftan da Müslüman sağ cenahın saldırısı altında kaldılar. Kuşatıldıklarını anlayan haçlılar korkuya kapıldı ve kaçmaya çalıştılar. Fakat bu kaçma çabası kötü sonun bir başlangıcıydı. Müslüman askerler, kuşlara saldıran kartallar gibi haçlıların üstüne atıldılar. Haçlıların çoğu esir alındı. Bu savaşta 10.000'den fazla haçlı askerinin öldürüldüğü rivayet ediliyor.[256]

Bu zaferden sonra Harim kalesi ele geçirildi. Nureddin, askerlerine Antakya üzerine yürüme emrini verdi. Fakat niyeti Antakya'yı almak değil bir anlaşmaya düşmanlarını mecbur etmekti. Beklediği gibi de oldu. Bizans ve haçlı kontluklarıyla anlaşma imzalandı. Bu anlaşma karşılığında Zengiler, Bizans ve haçlılardan yüklü miktarda tazminatlar aldılar. Zaten "Harim kalesini aldıktan sonra savunmasız Antakya şehrini her zaman alabiliriz" diyen Nureddin'in amacı da buydu. Ordusu yorgundu ve bu kesin zaferden sonra daha fazla kan dökmeye gerek yoktu. Bunun yerine hem savaş masraflarını karşılamak hem de düşmanı zayıf düşürmek için tazminat almak ve esirler için fidye istemek daha makuldü.[257]

C. Trablus Kontluğu

Nureddin Zengi, iki Trablus kontu ile çağdaştır: 532-547/1137-1151(1152) dönemleri arasında tahtta kalan II. Raymond ve 547-583/1152-1187 yılları arasında hüküm süren III. Raymond. Bu dönemde Trablus haçlı kontluğu yoğun Zengi baskısı altında kalmıştır. Zira haçlılara karşı savunma yerine saldırı taktiğini seçen Nureddin Zengi, Trablus kontluğuna ait kale ve şehirlerden bir kısmını ele geçirmeyi başararak bu kontluğu epeyce zayıflatmıştır. Trablus, Akdeniz'e komşu limanlarıyla ve ticaret yollarıyla stratejik bir konuma haizdi. Trablus'un

[256] Rabzateyn, 1/417.
[257] Ravzateyn, 1/418.

bir başka önemi de İsmailiye şiasının bu kontluğa ait bölgede yayılmasıydı. Yürüttüğü gizli faaliyetlerle buralarda tutunmayı başaran ismaili Şiiler, Ehl-i Sünnete karşı olan düşmanlıklarını da sürdürmekteydiler. İkinci Raymond, bunların faaliyetlerini bir süreliğine yasaklamayı başarmışsa da; İsmaililer gizli örgütler halinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.[258]

I. Antarsis Kalesi

547/1137 yılında Nureddin ordularının Antarsis kalesini kuşattığı haberi Trablus'a ulaştığında artık haçlılar için çok geçti. Zira şehri zaptetmeyi başaran Zengi ordular direnen haçlı askerlerini kılıçtan geçirdiler. Geride kalanlar eman dilediler. Nureddin Zengi, kale halkına can ve mal güvenliği garantisi verdi. Fakat şehir, düşman askerlerinden tamamen temizlenmiş ve yerlerine İslam orduları yerleştirilmiştir.[259] İbn Münir'in Antarsis zaferi ile ilgili şiirleri vardır.[260]

II. Kürt Kalesi

558/1163 yılında Nureddin ordularını topladı ve haçlı bölgelerine saldırdı. Kürtlerin elinde bulunan bir vadiye kadar ilerledi. Aslında Nureddin'in amacı bu bölgeyi geçerek tepenin ardındaki haçlı bölgelerinin üzerine yürümekti. Burada göçebe olarak yaşayan kürt aşiretleri vardı. Haçlılar kürt bölgelerini geçerek Müslüman ordularına saldırdılar. Bunun üzerine Müslümanlar da kendilerini savundu. Fakat Müslümanlar geri çekilmek zorunda kaldı. Öyle ki haçlı birlikleri Nureddin'in çadırını bile yağma ettiler. Kürtlerden birisi, Nureddin'i müdafaa etmiş ve son anda haçlıların eline düşmekten kurtarmıştır. Fakat Nureddin'i korumaya çalışan bu kürt haçlılar tarafından öldürülmüştür. Nureddin bu olay üzerine öldürülen Kürtlerin ailelerine maddi yardımda bulunmuştur. Dağılan ordusunu toplayan Nureddin, Humus'a çekilme kararı aldı. Haçlılar, O'nun kaçtığını ve Haleb'e sığındığını düşünüyorlardı. Oysa O, haçlılardan sadece 5-6 kilometre geriye çekilip karargah kurarak ordusunun yeniden toparlamaya çalışıyordu.

Haçlılar, buradaki kürt bögelerini yağmaladılar. Aralarında kadın ve çocuklarında bulunduğu birçok kürt, haçlılar tarafından katledilmiştir.

Adamları, Nureddin'e geri çekilmeyi teklif ettiyse de Nureddin, bu teklifi sert bir şekilde geri çevirmiştir. İleri gelen komutanlarını toplayan Nureddin, adamlarına şu konuşmayı yapmıştır: "Benim yanımda 1.000 atlı olsa bana yeter. Yanımda bu kadar adam olduktan sonra düşman azmış yada çokmuş beni

258 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.177.
259 Ravzateyn, 1/280.
260 Ravzateyn, 1/282.

ilgilendirmez. Burada kendimizden çok İslam'ın izzet ve şerefini düşünmeliyiz. Haçlıların bu zaferin tadını çıkarmalarına ve Müslümanlara karşı zafer kazanmakla övünmelerine müsaade edemeyiz."

Daha sonra Şam ve Haleb'e haber gönderip askeri mühimmat tedarik edilmesi emrini verdi. Savaşta şehit düşenlerin ailelerine yardım etti. Ölen askerlerin topraklarının çocuklarına verilmesini emretti. Böylece askerlerinin gönlünü almış ve en zor zamanlarında adamlarının arkasında olduğunu göstermiştir. Çocukları olmadan ölenlerin mal varlıkları ve toprakları ise yakın akrabalarına bırakılmıştır. Böylece ordunun morali yerine gelmişti. Sanki biraz önce bozgun yaşayan ordu, bu ordu değildi.

Haçlılar ise zafer sarhoşluğu ile sağa sola saldırmaya başladılar. Sonra Humus'a yöneldiler.

Nureddin'in ileri gelen adamları geri dönme teklifinde ısrar ettiler. "Senin bir devletin ve sana muhtaç bir halkın var. Sen adil bir hükümdarsın ve fakirleri korursun. Bu yüzden geri dönmen ve Haleb'e çekilip toparlanman daha uygun olur." Bu teklife sinirlenen Nureddin şöyle cevap vermiştir: "Siz bana Humus'u ve komşu bölgeleri haçlıların eline bırakıp Haleb'e dönüp yatağımda uyumamı mı teklif ediyorsunuz? Vallahi benim amacım zafer kazanmak değildir. Zafer, Allah'tandır. Bana düşen bu makamın hakkını vermektir. Bu makamın hakkı da düşmandan kaçmak değildir. Doğru, geride bir sürü halkım var. Fakat burada da bana muhtaç olan zayıf ve fakir insanlar var."[261]

Nureddin'in bu kararlığını ve ordunun yeninde toplandığını gören haçlılar, ateşkes teklif ettilerse de Nureddin bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Nureddin'e yeni yardımların geleceği zannına kapılan kafirler geri çekilmişlerdir. Böylece bir haçlı tehlikesi daha atlatılmış oluyordu. Allah, bir kez daha kafirlerin tuzaklarını tersine çevirmiş; Müslüman ordular zor durumda iken Müslümanların kalplerine cesaret ihsan etmiş; Müslümanların bu cesareti; kafirlerin korkuya kapılıp geri dönmesine vesile olmuştur. Müslümanların bu derece cesur ve kararlı görünmesinde Belhli alim ve şeyh Burhan'ın etkisi büyüktür. Bu değerli zat, hem Nureddin'e moral vermiş hem de askerlere yaptığı konuşmada, Müslüman askerlere cihattan geri durmanın ne derece kötü bir durum olduğunu anlatmıştır.[262]

III. Müneytıra ve Bazı Kalelerin Fethi

561/1165 senesinde Zengi orduları, Müneytıra kalesini fethetmeyi başardılar. Civardaki başka bölgeler de ele geçirildi. Bu fetihlerle bir sürü ganimet ele

261 Ravzateyn, 1/399.
262 Ravzateyn, 1/399.

geçirilmiştir. Ertesi yıl fethe devam eden İslam orduları, bölgedeki bütün kaleleri ve şehirleri ele geçirdiler. Böylece ağırlıkla Kürtlerin yaşadığı bölgeler de Zengi hakimiyetine alınmış oldu. Devamla Trablus kontluğunun en muhkem kaleleri kabul edilen Safina ve Arime hisarları da fethedildi. 565/1169 senesinde Zengi orduları ile Trablus orduları karşı karşıya geldiler. Labve adı verilen bu savaşta haçlılar bozguna uğratıldı. Devam eden seferler neticesinde iki yıl içinde Araka kalesi de ele geçirilmiştir.[263] Nureddin Zengi, tıpkı Antakya kontluğu gibi Trablus kontluğuna karşı da askeri güç kullanmayı tercih etmiştir. Kudüs kontluğuna nispetle daha zayıf ve askeri operasyona daha müsait bu bölgelere ait kaleler bir bir ele geçirilmiştir.[264]

Bu askeri operasyonlar birkaç farklı şekilde yürütülmüştür. Mesela Enib ve Harim gibi büyük meydan savaşları, askeri harekatların asıl etkili yanını oluşturuyordu. Fakat Zengiler bazen de kale kuşatmaları yada ani baskınlar gibi küçük çapta askeri harekatları da etkili bir biçimde kullanmaktaydılar.[265]

Bu iki kontluğa karşı, kara savaşları yanında denizde de mücadele veriliyordu. Mesela sahile komşu sınırları da olan Trablus şehirlerine yapılan liman baskınları gibi. Mesela Süveydiye limanı bu şekilde ele geçirilmiştir.[266]

50. ZENGÎ DEVLET VE BİZANS İMPARATORLUĞU İLİŞKİLERİ

Nureddin Zengi döneminde Bizans tahtında İmparator Manuel Comenin oturmaktaydı (540-575/1145-1180).[267] Manuel, Yuhanna Comenin yerine tahta geçmişti. Manuel Comenin, diplomasiden anlayan güçlü bir imparatordu ve imparatorluğun topraklarını genişletme arzusu taşıyordu. Merkezi idareyi güçlendirmiş; batı ve İslam dünyası ile dengeli ilişkiler yürüterek sınırlarını korumayı amaçlamıştır. İç düzeni sağlamak için zaman zaman güç kullanan imparator Manuel, dış siyasette bazen savaş bazen de anlaşma ve işbirliği yolunu seçmiştir.[268] İmparator, Batı topraklarını da kendine ait gaspedilmiş topraklar olarak görmekteydi ve bu yüzden özellikle Alman İmparatoru Fredrick Barbaros'a karşı düşmanca siyaset yürütmüştür. Bu düşmanca siyasetini desteklemek için savaşmaktan çok siyasi ve ekonomik mücadele yürütmeyi tercih etmiştir.[269]

---

263 Ravzateyn, 1/380.

264 Ravzateyn, 1/224.

265 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.184.

266 Ravzateyn, 1/380.

267 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.184.

268 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.186.

269 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.188.

- **Ekonomik Mücadele:** İmparator Manuel, Zengiler ile de ticari anlaşmalar imzalayarak; Avrupa devletleri karşısında gücünü arttırmak istemiştir. Böylece ta Arap körfezinden Avrupa içlerine ulaşan bir ticaret ağı kurmayı başarmıştı. Bu ticaret yolu Zengilerin de işine geliyordu. Zira böylece doğu-batı arasındaki mecburi ama büyük bir ticaret ağına ortak oluyorlardı. Bu ticaret yolunun başlangıcı Arap yarımadası ve Bağdat'tı. İkinci durak Diyarbakır ve civarı idi. Daha sonra bu ticaret yolu ikiye ayrılıyordu. Yolun bir ucu Akdeniz sahillerinden ilerleyerek Afrika'ya gitmekteydi. Diğer taraf ise Bizans üzerinden geçerek Avrupa'ya ulaşmaktaydı.[270]
- **Siyasi Mücadele:** Nureddin Zengi, Hıristiyan alemi arasındaki siyasi ve dini anlaşmazlıklardan istifade etmekte ustaydı. En büyük ihtilaf, Katolik olan haçlılar ile Ortodoks olan Bizans arasındaki inanç farklılığıydı. Ayrıca Ermeniler de farklı mezhepten olmaları nedeniyle dışlanıyordu. Bu durumda, Avrupalılar tarafından kafir ilan edilen Bizanslılar, kendilerine destek olacak ittifak arayışı içine girmişlerdir. Bu anlaşmazlıktan istifade eden Nureddin Zengi, Bizanslılara çoğu zaman siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar tanımıştır. İmparatora zaman zaman takdim ettiği hediyelerin yanında bölge valileri ve kumandanların da gönlü alınmaktaydı.[271] Bu ittifaktan Bizanslılar da memnundu. Zira batı karşısında güç kaybeden ve merkezi otoritesi de bozulan Bizans tahtı, bu barış ortamından istifade ederek ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamak; batı roma karşısında kaybettiği ihtişamı tekrar kazanmak istiyordu[272]
- **Askeri ve Siyasi Mücadele:** Bizans'ın bölgedeki en büyük askeri güçlerden birisi olduğundan şüphe yoktur. Bölgedeki en eski siyasi ve askeri yapı olan Roma imparatorluğunun devamı Doğu Roma yani Bizans imparatorluğu askeri tecrübeye sahipti. Bu askeri gücü kullanmak isteyen Bizans, bölgedeki varlığını korumak dahası eski sınırlarına yeniden ulaşmak istiyordu. Önceki dönemlerde Bizans'ın Şam bölgesine yaptığı askeri baskı herkesçe biliniyordu.[273] Bu mücadelede çoğu zaman, Kudüs haçlı kontluğu ve Mısır Fatimi devleti de taraf oluyordu. Zira Bizans'ın bu iki devletle zaman zaman ittifak yaptığı varittir.[274]

---

270 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.188.
271 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.189.
272 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.189.
273 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.190.
274 Fennü's-Sırâı'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.190.

A. Bizans İmparatorluğu ve Kudüs Haçlı Kontluğu Arasındaki Siyasi İttifaklar

Kudüs kontu III. Poldevin, bölgedeki konumunu sağlamlaştırmak ve Zengilere karşı güçlü bir ittifak oluşturmak adına Bizans ile ilişkilere önem vermekteydi. Bu amaçla 552/1157 senesinde Bizans payitahtına bir elçi heyeti göndermiştir. Poldevin, bu ittifak için özellikle Hıristiyan din büyüklerinden istifade etmek istemiştir.[275] Bu ittifakı güçlendirmek için Poldevin, Rakka aristokrat ailelerinden birinin kızını Bizans tahtında oturan hanedana gelin olarak göndermiştir. Manuel de bu evlilikten memnundu ve Kudüs kontluğu ile ittifaka önem vermekteydi. Bu evliliğe dayalı ittifakı kullanan Manuel, 553/1158 senesinde Kilikya ve Antakya bölgelerini istila etmek istemiştir (Kilikya, Ermenilerin elinde bulunuyordu). Kilikya, Antakya kontluğunun tahakkümü altındaydı ve dahası buralar daha önce Bizans topraklarına dahildi. Ayrıca Antakya kontu Ranold, Nureddin Zengi'nin siyasi etkisi altındaydı. Manuel, askeri ve siyasi genişlemesine devam ederek; Anadolu Selçuklularına da yüklenmiştir. Zira Anadolu Selçuklularına ait topraklar da daha önce Bizans toprakları içindeydi ve İmparator Manuel'in en büyük hayali Bizans'ı eski gücüne ve sınırlarına tekrar kavuşturmaktı.[276]

B. Manuel Comenin'in Kilikya Seferi

553/1158 senesi yazında İmparator Manuel, 50.000 kişilik ordusuyla İstanbul'dan ayrılmış ve Antakya üzerine yürümüştür. Amacı Kudüs kontluğunun da desteğinden istifade ederek Kilikya'daki imparatorluk haklarını tekrar ele geçirmek ve oradan da Antakya'ya yürüyerek Antakya kontu Ranold'a gereken dersi vermekti.[277] Kilikya'ya geçerken Selçuklu topraklarını da taciz eden imparator, bu bölgede bazı yerel direnişlerle karşılaşmıştır. Kilikya beyi olan Ermeni Soros, bu esnada Tarsus'ta bulunuyordu. Bizans'ın üzerlerine yürüdüğü haberini alan Soros, dağlara çekilmeyi tercih etmiştir. Böylelikle Bizanslılar Kilikya'yı kolaylıkla ele geçirmeyi başarmışlardır. Soros'un üzerine yürüyen ve dağlık bölgelere ilerleyen Bizans ordusu, birkaç kaleyi daha ele geçirmeyi başarmıştır. Soros, kaçmayı sürdürerek geri çekilmiştir.[278]

Tarsus'ta karargah kuran imparator Manuel, Antakya kontu Ranold'u huzuruna çağırarak Kıbrıs adasında yaptıklarının hesabını vermeyi talep etmiştir. Anladığımız kadarıyla Kont, geri çekilmeyi tercih etmiştir. Zira imparatorun huzuruna çıkamazdı çünkü bu güvenli değildi. Bizans ordusuna karşı koyacak du-

[275] Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.307.
[276] Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.307.
[277] Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.308.
[278] Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.308.

rumda da değildi. Son çare olarak Kudüs kontundan yardım istemeyi denediyse de zaten Bizans ile işbirliği içinde olan Kudüs kontu, yardım talebini geri çevirmiştir. Çaresiz kalan Antakya kontunun şehri İmparator Manuel'e teslim etmekten başka şansı yoktu. Bu yüzden elçi göndererek imparatora tabiiyetini bildirdi. Fakat İmparator Manuel bunu yeterli görmüyordu. Ranold'dan bizzat huzuruna gelerek Kıbrıs'ta yaptıklarından dolayı özür dilemesini ve bizzat bağlılık bildirmesini talep etmiştir. Çaresiz Ranold, bu teklifi de kabul etmiş ve Antakya surları önündeki Bizans karargahına gelerek İmparatorun huzuruna çıkıp bağlılık bildirmiştir.[279]

C. Manuel Comenin'in Antakya'ya Girmesi

İmparator Manuel, Antakya'yı ele geçirip Ranold'u da affetmişti. Bunun üzerine Kudüs kontu III. Poldevin Kudüs'ten Antakya'ya yola çıkarak İmparator ile görüşme talebinde bulunmuştur. Bu görüşmede birçok mesele gündeme gelmiş ve aşağıdaki hususlar üzerinde anlaşma sağlanmıştır.

1. İki taraf arasında işbirliği anlaşması imzalandı.
2. Poldevin'in Antakya kontu Ronald ile ilişkileri gözden geçirildi ve yeniden düzenlendi.
3. Ermeni beyi Soros da affedildi.

554/1159 senesinde Antakya'da buluşan taraflar eski husumetlerine son verip Müslümanlara karşı birlikte mücadele etmeye yemin ettiler. Anlaşmaya göre ilk hedef Haleb'di.[280] Kaynaklara göre, bu anlaşma gizli tutulmuştur.

Anladığımız kadarıyla haçlılar; Bizans'ı Müslümanlara karşı kışkırtıyorlar ve Bizans'ın gücünden istifade ederek Şam bölgesinde hakimiyet kurmaya çalışan Nureddin Zengi'nin ilerlemesini durdurmak istiyorlardı. Fakat bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden ve bu görüşmeden haberdar olan Nureddin, hazırlıklara başlamış ve Şam üzerindeki nüfuzunu arttırmak için karşı hamleye başlamıştır.[281]

D. Manuel Comenin'in Şam'a Girmesi

Bu ittifaktan kısa süre sonra İslam topraklarına karşı haçlı-Bizans ortak saldırıları başlamıştır. Erken davranan Nureddin Zengi, civardaki tüm kale ve şehirlere haber göndererek hazırlıklı olmalarını istemiş diğer taraftan kendisine

279 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.308.
280 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.309.
281 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.309.

bağlı ve komşu tüm vilayetlerden yardım isteyerek Müslümanları cihada davet etmiştir.[282] Haleb'den yola çıkarak Şam bölgesindeki şehirleri birbir gezen Nureddin Zengi, hem halkın moralini yüksek tutmaya çalışıyor hem de asker topluyordu.

Diğer taraftan Bizans ile diplomatik ilişkilerini sürdüren Nureddin Zengi, bir uzlaşmaya varmak istiyordu. Bizans asker ve devlet adamlarıyla da ilişkilerini sürdüren Nureddin'in asıl amacı Bizans ile haçlı kontlukları arasındaki işbirliğini bozmaktı. Zira hem güneyden hem de kuzeyden gelecek iki taraflı bir saldırı Zengileri zor durumda bırakabilirdi. Nureddin Zengi, özellikle Bizans'ı tercih etmişti zira Bizans hem bölgedeki en güçlü ve en eski siyasi-askeri güçtü hem de haçlılar ve Fatımilere göre Zengilere daha yakın duruyordu. Bu durumda düşman güçlü görünüyordu ve boşuna ümmetin kanını dökmek anlamsızdı. Ayrıca böyle güçlü bir ittifaka karşı savaş hazırlıkları yapmak uzun süre istiyordu. Diplomatik ilişkiler sonunda aşağıdaki şartlar bağlamında bir anlaşmaya varılabilmiştir:

1. Nureddin Zengi, ikinci haçlı seferinden beri elinde tutsak bulunan 6.000 esiri serbest bırakacaktı.[283]
2. Nureddin Zengi, İmparator Manuel'in Selçuklulara karşı verdiği mücadeleye müdahale etmeyecekti.[284] Bu ikinci şartta anlaşmaya varıldığına dair hem Bizans hem haçlı hem de Arap tarihçileri ittifak halindedirler.[285]

Anlaşmadan memnun kalan İmparator İstanbul'a geri dönmüştür. Böylece tek bir Müslümanın bile burnu kanamadan böyle büyük bir tehlike savuşturulmuştur. Bu anlaşmanın başka bir takım olumlu sonuçları da olmuştur:

1. Haçlı-Bizans ittifakı sona ermiş oluyordu. Haçlılara pek güvenmeyen Bizanslılar komşu güç olan Zengilerle anlaşmayı tercih etmişlerdir. Buna ilaveten haçlılar da kendilerini yarı yolda bırakıp Zengilerle yani Müslümanlarla anlaşan Bizanslılara bir daha güvenmeyeceklerdir.
2. Şam'ın bütünlüğünün korunuşu; Mısır'da ele geçirilen topraklar da muhafaza edilebilmiştir.
3. Bizans'ın taraf olmaktan vazgeçmesi ile birlikte haçlılar ile Zengiler arasında yeniden siyasi denge kurulmuştur. Böylece Zengiler aleyhine bozulan denge tekrar sağlanmış ve iki taraf Mısır üzerindeki hakimiyet mücadelelerine kaldıkları yerden adil olarak devam edebilmişlerdir.[286]

---

282 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.309.; Zeylü tarihi Dımeşk, s.540-541.

283 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.309.

284 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.196.

285 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.197.

286 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.310.

Nureddin Zengi'nin siyasi dehası sayesinde Müslümanlar hiçbir bedel ödemeden büyük bir düşman saldırısını defetmeyi başarmışlar; haçlı-Bizans ittifakının tekrar bozulmasını sağlamışlardır.

Diğer taraftan Bizans'ın Selçuklulara karşı tavrını bilen Nureddin Zengi, hem bu zaafı Bizanslıları ittifakı bozmaya zorlamak için kullanmıştır; hem de kendisine rakip olan Selçukluları gelecekte kendi yanına çekecek bir hamle başlatmıştır. Zira Bizans'ın öncelikli hedefi daha önce kendisine ait olan toprakları kurtarmaktı. Bu yüzden Nureddin Zengi'nin teklifi İmparator Manuel'e kendisine hiçbir yarar sağlamayan Kudüs kontluğu ile anlaşmadan daha cazip gelmiştir. Diğer taraftan vakit kaybetmeden Bizans'ın Selçuklu üzerine yürümesi; Anadolu Selçuklu devletini Zengilerle anlaşma yapmaya itmiştir. Böylece uzun süredir Selçuklarla ittifak sağlamak isteyen Nureddin Zengi, bir fırsat ele geçirmiş oluyordu. Bizans saldırıları karşısında tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Sultan Kılıçarslan, Nureddin Zengi ile anlaşma yapma yoluna gitmiştir. Bu anlaşmayı bir evlilik ile pekiştiren Nureddin Zengi, hem bir dost kazanmış hem de bölgedeki İslami cepheyi daha da genişletmiş oluyordu. Bunun sonucunda bölgedeki iki Müslüman devlet arasında siyasi birlik sağlanmış olacaktı.[287]

Manuel Comenin, oyuna getirildiğini geç anlamıştı. Zira hem Şam'ı ele geçirme fırsatını kaybetmiş hem de bundan sonra haçlılarla anlaşma şansı kalmamış oluyordu. Nureddin Zengi'nin askeri dehasını hayranlıkla takdir eden Manuel, artık daha temkinli davranıyordu fakat bunun intikamını da almak istiyordu. 559/1164 Harim savaşına bu ümitle destek veren Bizanslılar, yaşanılan askeri mağlubiyetten sonra haçlılar ve Ermeniler ile dostlukta yarar olmadığını anlayacak ve yeniden Zengiler ile ittifak yapmayı teklif etmişlerdir.[288]

Buradan anladığımız gibi İslami cihad, körü körüne bir mücadeleden ibaret değildir. Planlı ve bir amaca göre mücadele etmek, mevcut fırsatları en güzel şekilde değerlendirmek, karşılaşılan belaları en az zararla atlatmayı becerebilmek, bu mücadelenin esaslarındandır.

51. KONUDAN ÇIKARILACAK DERSLER

Bu bölümden çıkarılacak olan bir çok ders vardır.

A. Nureddin Zengi'nin Stratejik Karar Verme Yeteneği

Nureddin Zengi, ilk göreve geldiği günden itibaren ilk olarak haçlılarla mücadeleye yönelmiştir. Bunun için de önce kendi ülkesine bir çeki düzen vermek

[287] Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.312.

[288] Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'Salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'd-Devleti'n-Nûriyye, s.206.

istemiş, vilayetlere ehil idareciler ve danışman olarak da alimleri tayin etmiştir. Nureddin Zengi, haçlılara karşı verdiği mücadelede onbinlerce asker toplamayı başarmış ve bunları başarıyla sevk-idare etmiştir. O'nun döneminde elliden fazla haçlı kale ve şehri ele geçirilmiştir. Nureddin Zengi sadece bir komutan değil aynı zamanda bir fikir ve devlet adamıydı.

Bizzat kendisi savaş tarihini araştırmış ve ordunun geliştirilmesi konusunda planlar, çalışmalar yapmıştır. Siyasi işleri bizzat yürütür; iç ve dış politikada siyasi teoriler üretir, bu teorileri pratiğe dökmeye çalışır, diplomatik ilişkileri yakından takip ederdi. Kendisini ta gençliğinden itibaren iyi yetiştirmiş; hayatı boyunca araştırmaya ve öğrenmeye devam etmiş, alim ve uzman kişilerle sürekli istişare etmiş, şahsiyetli ve ehil devlet adamlarına görev vermiştir. Askeri güç gerektiren yada ciddi ekonomik külfet getiren işleri, basit siyasi hamlelerle çözmeyi tercih etmiş ve çoğu zaman bunda başarılı olabilmiştir. Mesela Şam meselesi, Müslümanlar ile haçlılar arasında bir ölüm kalım meselesiydi. Bu konuda kesin sonucun sadece askeri operasyonla elde edileceğini biliyordu. Fakat hem askeri hazırlıkların tamamlanması hem de daha az askeri kayıtla başarıya ulaşmak için düşmanın askeri, ekonomik ve siyasi yönden zayıflatılması için diplomatik çözümlere başvurmuştur. Mesela 543/1148'de Cosalin'i ekonomik güç kullanarak nüfuz altına almayı başarmıştır. Yine 544/1149'da Antakya'yı kuşatmış, kuşatmanın kaldırılması karşılığında haçlılardan yüklü miktarda tazminat koparmayı başarmıştır.

Bizanslılarla haçlılar arasındaki ihtilafı kullanarak, Şam üzerine yürüme kararı alan müttefik devletlerin cephesini dağıtmasına daha önce değinmiştik. Yine yukarda değindiğimiz gibi Selçukluları, Bizans tehlikesinden istifade ederek yanına çekmeyi başarmıştır.

Haçlılara karşı mücadele etmek için önce Müslümanları tek cephede birleştirme kararı almış, bunu sağlamak için önce merkezi idaresini güçlendirmiş, sonra Şam'ı ve ardından Mısır'a ait toprakları ülkesine katarak bölgedeki İslam güçlerini kendi gücüne katmıştır. Haçlılara ve diğer düşmanlara karşı mücadele için de önce kendi sınırlarını güvence altına almak gerektiğini bilmekteydi. Buna binaen Urfa kontluğuna nihai darbeyi vurmuş ve bu kontluğa bağlı toprakları ele geçirmiştir. Yine aynı gerekçeyle Antakya kontluğuna tabi bölgeleri istila etmiştir. Kudüs kontluğuna tabi Askalan kalesinin yıkılması da buna yönelik atılmış bir adımdır.[289]

B. Devlet Adamlarının Düzgün ve Ehliyetli Olmasının Önemi

İdareci yani ulu'l-emr kavramı bizzat Kur'an-ı Kerim'de zikredilmektedir. İdareciye itaat etmek ve destek vermek emredilmiş; hatta idarecinin emirlerine

289 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.168.

uymak Allah'a ve Resulüne itaatle birlikte zikredilmiştir: ***"Ey Allah'a ve Resulüne iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamberine itaat edin. Sizden olan idarecilerin emirlerine de uyun. (Nisa, 59).". "Keşke o meseleyi Allah'ın elçisine veya ilim/makam sahibi birisine haber verseydiniz de meselenin özü hakkında bilgi isteseydiniz ! (Nisa, 83)."*** Bu ayeti kerimelerde zikredilen ulu'l-emr, iki türlüdür; birinci sınıf alimlerdir, ikinci sınıf ise devlet adamları ve askerlerdir. İkinci ayette bilgi verip danışılması istenen kimseler de bu iki gruptur. Aslına bakılırsa devlet adamları, halka hüküm veren kimselerdir. Alimler ise devlet adamlarına hüküm veren insanlardır.[290] Bu yüzden alimler, fikir adamı; devlet adamları ve kumandanlar ise siyasete ehil kimseler kabul edilir. Bu iki grubun vazifesi farklıdır. Birinci grup, ilmi meselelerde ehliyetli iken ikinci grup devlet idaresi ve diğer diplomatik işlerde uzman ve görüş sahibi insanlar olarak kabul edilir. Şu halde devlet işlerinin düzgün yürütülmesi ve toplumsal meselelere çözüm üretilebilmesi için siyaset sahibi kimselerle ilim sahibi insanlara uyum içinde birlikte hareket etmek zorundadırlar.[291] Bu mesele hakkında İmam Gazzali (Allah kendisine rahmet etsin) şöyle diyor: ***"Din ve devlet kardeş gibidir. Din, temeldir devlet ise koruyucudur. Temel olmazsa bina çöker. Koruyan olmazsa ev zayi olur (yıkılır yada gaspedilir)."***[292] Nureddin Zengi de kendisini ***"Biz dinin emrindeyiz. O'nun bekçisi ve kölesiyiz"*** demektedir. Yine şöyle diyor Nureddin Zengi: ***"Biz nasıl devleti, devlete ait yolları ve arazileri, halkın malını ve canını koruyorsak; dinin emirlerini de korumalı, Allah'ın emirlerine aykırı işlerle mücadele etmeliyiz."***[293]

Bütün bunların özeti şudur: Devlet adamları, askerler ve ilim adamları bir tek güç olup birlikte çalışmalıdırlar. Alimler ve idareciler birbirine destek olmalıdırlar. Ayrıca alimler kendi aralarında anlaşmazlığa düşmemeli; birlikte hareket etmelidirler. Aynı şekilde devlet adamları da birbirleriyle çatışmak yerine aynı ortak hedefler için gayret göstermelidirler.[294]

C. Hıristiyan Güçlerinin Müslümanlar Lehine Kullanılması

Zehebî'ye göre 567/1172 yılında Ermeni beyi olan Lavun oğlu Melih, Rumlara yenilmişti. Bu adam, Nureddin'e hizmet ediyordu. Zira mezhep farklılığından dolayı hem haçlılar hem de Bizanslılar, Ermenilere düşmandı. Nureddin Zengi de bu adama yardım etmiş ve bu ihtilaftan yararlanarak Hıristiyan aleminin gücünü

290 Es-Siyâsetü'ş-şer'iyye, s.159.

291 İhyâu ulûmi'd-dîn, 1/7.

292 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.232.

293 İhyâu ulûmi'd-dîn, 1/17.

294 El-Kevâkib, s.232.

bölmek istemiştir.[295] İbnü'l-Esir'den de benzeri bir rivayet gelmiştir. Bu iki rivayetten anladığımız kadarıyla Nureddin Zengi, Ermenileri mümkün olduğunca Bizans ve haçlılara karşı korumuştur. Ermeniler de bu anlaşmaya uyarak; Bizans ve haçlılarla müttefik olmak yerine Müslümanların yanında olmuşlardır.[296]

Ermeniler, güçlü kalelere sahipti. Nureddin de onlara siyasi ve askeri olarak destek vermiş, böylece Müslümanların kayıp vermesini önleyerek; bir düşman unsuru akıllıca diğerine karşı kullanmıştır.[297] Aynı siyaseti, Bizanslıları haçlılara karşı kullanarak da yürütmüştür.

D. Haçlılarla Düzenli ve Planlı Olarak Mücadele Yürütme Politikası

Nureddin Mahmut Zengi, basının izinden giderek kendi devletinde siyasi istikrarı sağlayıp merkezi otoriteyi güçlendirdikten sonra ikinci hedef olarak Şam ve Mısır bölgesini topraklarına katmayı planlamıştır. Zira Şam ve Mısır olmadan ne bölgede siyasi istikrar sağlanabilirdi ne de Müslümanlar arasında bir birlik sağlamak mümkün olurdu. Ayrıca Mısır, ele geçirilemezse Suriye'de sağlanacak birlik ekonomik olarak zayıf kalacaktı. Mısır'ın bir başka önemi bölgede en güçlü haçlı devleti olan Kudüs haçlı kontluğunun Avrupa'dan Bizans'ın yanında Mısır üzerinden yardım almasıydı. Şam, Haleb yönetimine katılarak haçlıların Bizans üzerinden Avrupa'dan yardım alması engellenmişti. Şimdi Mısır da alınırsa hem Kudüs, siyasi-askeri olarak kuşatılmış olacaktı hem de Avrupa'dan gelen yardımlar büyük ölçüde engellenmiş olacaktı.[298] Mısır'ın bir başka önemi Müslümanların hemen yanı başında, İslam'ın büyük düşmanlarından olan İsmailiye şiası ve batıniler gibi sapkın mezheplerin üssü olan Fatimi Devletinin burada bulunmasıydı.

Fatimilere Selehaddin Eyyubi tarafından son verilmiştir fakat Selehaddin, bu esnada Nureddin Zengi'nin bir komutanıydı. Kudüs kontluğunu fethetmek de Selehaddin Eyyubi'ye nasip olacaktır. Ama daha önce birkaç tekrar ettiğimiz önemli bir husus şudur; Kudüs'ün asıl fatihi Nureddin Zengi'dir. Zira kontluğa bağlı onlarca kaleyi ele geçiren; Kudüs kontluğunu askeri, siyasi ve ekonomik olarak zayıflatıp fethe hazır hale getiren odur. Ayrıca burayı fetheden askeri ve siyasi kadroyu da Nureddin Zengi yetiştirmiştir. Daha sonra Eyyubiler ve Memluklar tarafından kurulan güçlü merkezi idarenin arkasında Nureddin Zengi'nin kurduğu eğitim kurumlarının ve yetiştirdiği kadroların payı vardır.

---

295 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.232.

296 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.149.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.169.

297 El-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkât Beyne'ş-Şarki ve'l-Ğarb, s.73.

298 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.146.

559/1164 yılında kazanılan Harim savaşında; Nureddin Zengi'nin planlı çalışmalarının katkısı büyüktür. O'nun yürüttüğü siyaset sayesinde haçlı ittifakları bozulmuş; diğer Müslüman bölgelerin güçlerinden de istifade edilerek Müslüman cephe güçlendirilmiştir.

Nureddin Zengi, psikolojik savaş yürütmeyi de ihmal etmemiştir. Mesela 544/1149 senesinde İnnip savaşında Antakya kontunu öldürtmüştür. Zaman zaman düşman ittifaklarını bozmak için bazı düşman devlet adamlarını yada komutanlarını satın almıştır. Düşman kalelerini almak için düşmanın yardım almasını engeller ve iletişimini keserdi. Böylece kale, psikolojik olarak mağlup olurdu. Kendi adamlarına moral vermek için onları taltif ederdi. Mesela 554/1159 savaşında ilk anda yenilgiye uğrayan ordusunun moralini düzeltmek için askerlere toprak ve para dağıtmış şehit düşenlerin ailelerine yardımda bulunmuştur. Böylece saltanatı boyunca hiçbir askeri kendisine isyan etmemiştir. Askerleri kendisini severdi ve aynı zamanda çekinirlerdi. Onbinlerce askeri, istediği gibi sevk ve idare etmeyi başarmıştır.[299]

E. Nureddin Zengî'nin Zor Görünen Hedefleri Ele Geçirme Taktikleri ve Güçle Ele Geçirilemeyecek İmkanları Ustalıkla Kullanması

Nureddin Mahmut Zengi, merhametli ve âdil bir zattı. Boş yere kan dökülmesini yada insanların mallarına veya canlarına zarar gelmesini istemezdi. Bu yüzden hedeflerine savaşla ulaşmak yerine mecbur kalmadıkça diplomatik yolları tercih etmiştir. Çağdaşlarının itiraf ettiğine göre Nureddin Zengi, siyasi bir deha kabul edilmektedir.[300] Haçlılara karşı bir çok siyasi teoriyi başarıyla uygulamış, çeşitli siyasi hamlelerle birçok savaşı kazanmış ve nice haçlı şehrini ele geçirmiştir.[301] 561/1166 senesinde eski Urfa kontunu bir planla canlı olarak ele geçirmeyi başarmıştır. Yine Trablus kontluğuna bağlı Munaytıra bölgesini ani bir atlı birlik baskınıyla ele geçirmiştir. Aslında kale çok iyi korunuyordu ve güçlü bir muhafız ordusu vardı. Fakat ani bir baskınla kaledeki herkesi etkisiz hale getirmeyi başaran Nureddin Zengi'ye ne Antakya ne de diğer kontluklar müdahale edebilmiştir. Zira böyle güçlü bir kaleyi ele geçiren ordunun çok kalabalık olduğunu zannetmekteydiler. Oysa kalede kontrolü ele geçiren çok küçük bir Müslüman birlik vardı.[302] Nureddin Zengi'nin taktik mücadelesine bir başka örnek 559/1164'de yaşananlar örnek gösterilebilir. Nureddin'in Mısır orduları

299 Ravzateyn, 146.; el-Kevakib, 213.

300 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.148.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.169.

301 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.148.

302 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.148.

kumandanı ve Selehaddin'in amcası Esedüddin Şirkuh, haçlı ve Fatımi birlikleri tarafından Pelpis'de kıstırılmıştı. Kuşatma altında kalan Şirkuh zor durumdaydı ve kendisine yardım göndermek de zordu. Bunun üzerine Nureddin Zengi, Harim ve Tiberya savaşlarında ele geçirilen haçlı sancaklarını Şirkuh'a gönderdi ve bunları kale surlarına asmasını emretti. Şehrin surlarına ve sokaklarına asılan bayrakları gören haçlılar; daha önce yaşadıkları mağlubiyetleri yaşadılar. Bunu Nureddin'in bir tehdidi olarak anlayıp Nureddin'in yardıma geldiğini düşünerek kuşatmayı kaldırmışlardır.[303] Nureddin Zengi'nin, Şam'ı da böyle siyaset oyunlarıyla ele geçirmesine daha önce değinmiştik.[304]

F. Nureddin Zengî'nin Askeri Stratejileri

Günümüzde savaş uzmanları, askeri stratejilerin bir bilgi ve araştırma ile üretildiğini ve bu stratejileri uygulayacak silahlı güçler vasıtasıyla ancak bu planların gerçekleştirilebileceğini bilmektedirler. Nureddin Zengi'nin askeri alanda yaptığı çalışmalara ve elde ettiği başarılara bakarsak O'nun kendi zamanının en büyük askeri şahsiyetlerden ve savaş uzmanlarından birisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Haleb'de bir şehir devleti ile başladığı siyasi hayatına 549/1154 yılında Şam bölgesini de topraklarına katarak devam etmiş ve bölgede söz sahibi siyasi-askeri güçlerden birisi haline gelmiştir. Burada askeri başarıların etkisi büyüktür.[305] Nureddin Zengi'nin askeri alanda getirdiği yeniliklere ve elde ettiği başarılara kısaca değinmek istiyoruz:

I. Merkezi Ordunun Güçlendirilmesi ve Askerliğe Bir Standart Getirilmesi

Nureddin Zengi, ta ilk günlerinden itibaren düzenli orduya önem vermiştir. Haleb'de iktidara geldiği ilk günlerde küçük ama etkili düzenli ve eğitimli bir orduya sahipti. Nureddin Zengi, ordunun kalabalık olması kadar eğitimli ve düzenli olmasına da önem vermekteydi. O'na göre düzensiz kalabalık bir ordudan, düzenli ama az sayıda bir ordu daha etkiliydi.[306] Nureddin Zengi, asker seçiminde ve kumandan tayininde çok titizdi. Komutanları bizzat kendisi seçerdi ve denetlerdi. Askerlerin eğitimlerine ve geçimlerine önem verirdi. Onların problemleriyle yakından ilgilenirdi. Askerlere yetecek kadar maaş ve tımar verirdi. O'na göre askerler, ümmetin bekçisi ve devletin koruyucusuydu. İslam'ın en önemli

303 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.148.
304 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.192.
305 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.192.
306 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.193.

emirlerinden birisi olan düşmana karşı mücadele, ancak askerle mümkündü. Şu halde ne kadar güzel eğitimli, ahlaklı ve güçlü bir ordu beslenirse Allah yolunda o kadar iyi mücadele etmek mümkün olabilirdi.[307]

Askerlerin işleriyle ilgilenen özel bir divan vardı. Şehit olan askerlerin ve kumandanların bütün hakları, çocuklarına devredilirdi. Yetim asker çocuklarıyla ilgilenmek için özel güvenilir insanlar görevlendirilmiştir. İnnip'te çok üstün düşman askerine karşı zafer kazanmasını, ordusunun kendisine olan güvenine borçludur. Aynı şey Harim'de de geçerlidir. Düşman kalabalıktı ve başlangıçta Müslümanların üzerine çok sert saldırmışlar ve İslam ordularını geriletmeyi başarmışlardı. Ancak ordunun eğitimli olması tekrar geri çekilip savaş düzenine girerek düşmanı şaşırtmasına ve gafil avlamasına imkan tanımıştır.

562/1168 senesinde Esedüddin Şirkuh, Fatımi ve haçlı güçlerinden oluşan büyük bir ordu tarafından kuşatılmıştı. Müslümanlar sadece 2.000 atlı askere sahipti. Başlangıçta bazı askerler düşmanın kalabalık oluşundan dolayı geri çekilmeyi teklif etmişlerdi. Bunun üzerine Nureddin Zengi'nin özel seçtiği bazı cesur kumandanlar ayağa kalktı ve askere şu konuşmaları yaptılar: "Korkaklar, adil bir hükümdara hizmete layık değillerdir. O yüzden korkanlar askerliği bırakıp gitsinler. Hükümdar size boşuna mı güveniyor? Bunca maaş ve toprağı boşuna mı aldınız? Sizler Müslümanların paralarından maaş alıyorsunuz, Müslümanların ekmeğini yiyorsunuz ama şimdi düşman karşısında kaçıyorsunuz öyle mi? Bu bir ihanet değil midir? Ayrıca Müslümanlar sizleri kahraman zannediyor. Şimdi siz onları düşman eline bırakıp kaçacak mısınız?" Bu konuşmalardan sonra askerin morali düzelmiş ve düşmana karşı mücadele etmişlerdir. Sonunda düşman orduları dağılıp geri çekilmek zorunda kalmışlardır.[308]

II. Cihat İlan Edilmesi yani Bütün Müslümanların Savaşa Çağırılması

Daha ilk günden itibaren Zengiler, tüm Müslümanları hatta kendi hakimiyetleri altında olmayan Müslümanları bile haçlılara karşı cihada davet etmişlerdir. Zaten Zengilerin Müslümanlar nezdinde bu denli muteber olmasının en büyük sebebi, haçlılara karşı verdikleri mücadeledir. Kendisini ispat eden Nureddin Zengi'ye bütün müminler güveniyordu. Herkes biliyordu ki Nureddin'in bir tek ideali vardı; Müslümanları yeniden tek bir bayrak altında toplamak ve mukaddes topraklardan haçlıları defetmek. Bu amaçla Nureddin Zengi, Irak, Arap yarımadası, Anadolu Selçukluları gibi komşu Müslüman idarelerle yazışmış; gerek devlet

[307] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.193.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.168.

[308] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.193.

adamı gerekse alimler ile irtibat kurarak bu devletleri de haçlılara karşı ortak hareket etmeye davet etmiştir. Bunu da çoğu zaman başarmıştır. Nureddin'e güvenen veya bazen de muhtaç olan komşu Müslüman devletler, Zengilere haçlılar karşısında ekonomik ve askeri yardım yapmışlardır. Ayrıca İslam coğrafyasının değişik yerlerinden birçok gönüllü mücahit de gelip Zengi saflarına katılmıştır. Bu gönüllüler, Nureddin'e gönülden bağlıydılar ve bir tek emriyle ölüme gidiyorlardı. Birçok kalenin ani baskınlarla ele geçirilmesinde bu gönüllülerin katkısı büyüktür.

Bazen de paralı askerler yardıma gelirdi. Özellikle cesur ve sözlerine sadık aşiretler, ganimetten pay alma ve diğer bazı imtiyazlar karşılığında büyük başarılar elde etmekteydi. Mesela Nureddin Zengi, bazı haçlı kontlarının başına ödül koymuş; bu ödülü almak isteyen bazı aşiretler olağanüstü başarılara imza atmışlardır. Bütün bu başarıların arkasında yatan asıl etken; adil, insanların hırs ve heveslerini hayırlı işlerde kullanan, dirayetli, Allah'tan korkan, güçlü ve basiretli bir idarecidir ki bu da Nureddin Zengi'dir.[309]

III. Düşmanla Kademeli Olarak Mücadele Edilmesi

Nureddin Zengi, cesurdu fakat bu cesaret körü körüne bir hırstan ibaret değildi. O'na göre tek bir can bile önemliydi ve savaşlar en az kayıpla bitirilmeliydi. Askerlerinden anormal şeyler istemezdi. Düşmanın ve kendi askerinin durumuna göre taktikler uygulardı. Mağlubiyetin kesin olduğu durumlarda geri çekilmeyi yada diplomatik yollardan düşmanı alt etmeyi tercih etmiştir. Askeri ve ekonomik tedbirleri alır, hazırlık yapar; gereksiz ve zamansız kahramanlıkları sevmezdi. Bu sayede Müslümanların askerlerini ve ekonomik kaynaklarını israf etmeden, yerinde kullanmış; zaman içinde güçlü ve düzenli bir ordu kurmuştur. Şayet tedbirsiz yada plansız hareket etse; ekonomik ve askeri gücünün çoğunu kaybetmiş olurdu.

Nureddin'e göre düşmanla mücadele bir anlık, gelip geçici bir iş değildi. Düşman sürekli var olacaktı. Bu yüzden Müslüman güçleri boşuna telef etmek hem siyaseten hem de dinen doğru değildi. Sürekli güçlü olmak, askeri ve ekonomik kaynakları yerinde kullanmak gerekiyordu. Bunun için, siyasi yollardan elde edeceği şeyler için asla savaşmayı tercih etmemiş; sabırla hareket etmiştir.[310]

IV. Düşmanın Zayıflatılması ve Yıpratılması

Son derece sistematik hareket eden Nureddin Zengi, savaş esnasında yada savaştan önce düşmanı maddi-manevi olarak yıpratma yoluna gitmiştir. Savaş

309 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.194.

310 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.194.

esnasında uygulanan en büyük savaş taktiği; düşman kumandan yada kralının öldürülmesiydi. Böylece moralleri bozulan ve idare boşluğu yaşayan düşman kolayca dağılıyordu. Bir başka önemli taktik; düşmanın haberleşme ve ikmal yollarının kesilmesiydi. Böylece ordular yada şehirler zayıf düşürülüyordu. Sık sık kullanılan bir başka taktik de düşmanın erzak ve cephanesini yağmalamaktı. Özellikle ele geçirilen ganimetler ve esirler, düşmanı zayıflatırken Müslümanların da güçlenmesine vesile oluyordu.[311]

G. Nureddin Zengî'nin Temel Askeri İlkeleri Ustalıkla Uygulaması

Nureddin Zengi, daha idareye gelmeden önce savaş ve siyaset sanatlarında maharet kazanmıştı. Her iki alanda da kendini yetiştirmiş; bilgi ve tecrübe edinmişti. Bu tecrübelerin birçoğunu babasına borçluydu. Babası İmadüddin Zengi'nin 20 yıllık saltanatı boyunca (521-541/1127-1147 arası) bütün savaşlara babasının yanında katılan Nureddin Zengi, idareyi ele aldıktan sonra yeteneklerini daha da geliştirmiştir. Bu sayede başta haçlılar olmak üzere düşmanlarına karşı büyük ve etkili zaferler kazanmıştır.

Savaş sanatı sadece günümüze mahsus değildir. Bizden önceki devirlerde de ismi olmasa yada farklı isimler de verilse birçok savaş taktiği ve kaidesi bilinmekte ve uygulanmaktaydı. Silah yapımı ve silah kullanma teknikleri başta olmak üzere savaş çeşitleri ve savaş taktiklerine dair çeşitli kitaplar bulunuyordu. Başta sultanlar olmak üzere komutanlara ve askerlere, bu alanda düzenli eğitimler tarih boyunca verilmeye devam etmiştir. Nureddin Zengi'nin öğrendiği ve uyguladığı bazı savaş kaidelerinden bahsetmek istiyoruz:

I. Hedef Belirleme

Nureddin Zengi, dahi ve yetenekli bir devlet adamı ve askerdi. O'nun en büyük askeri amacı, Suriye bölgesindeki Müslümanları haçlı işgalinden kurtarmaktı. Bu amacı gerçekleştirmek için ciddi bir askeri güç gerekiyordu ve Nureddin Zengi, devlet idaresini ele aldığı ilk zamanlarda yeterince güce sahip değildi. Bu yüzden planlı hareket etmek ve yeterince gücü elde edinceye kadar sabretmek gerekiyordu. O da böyle yaptı ve daha önce değindiğimiz gibi öncelikli olarak askeri, siyasi ve ekonomik olarak güçlenmeye çalıştı. Bunu yaparken düşmanı da zayıflatmaya çalışıyordu. Böylece güç dengesini kendi lehine çevirecek ve hedefine en az kayıpla ulaşabilecekti.

---

311 El-Kevâkib, s.201.; Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.195.

II. Saldırı Politikası

Buradan kastımız, düşmandan önce harekete geçmektir. Mücadele kaçınılmaz olduğunda yada bir hedef belirlendiğinde; düşmandan önce harekete geçmek ve stratejik üstünlük kazanmak, Nureddin Zengi'nin sıkça uyguladığı bir taktiktir. Özellikle haçlılara karşı, planlı, düzenli ve devamlı bir saldırı politikası güdülmüştür. Böylece olayları kendi istediği gibi yönlendiriyor; düşmanı hazırlıksız yakalıyordu. O'nun zamanında haçlılar, çoğu zaman kendisini savunmak durumunda kalmış ve daha önce başlattıkları saldırı ve ilerleme politikalarına son vererek ellerindeki toprakları korumakla yetinmek zorunda kalmışlardır.[312]

III. Yıpratma Politikası

Buradan kastımız, düşmanı zayıf düşürecek faaliyetlerdir. Nureddin Zengi, düşmanı önce yıpratıyor sonra da bütün gücüyle saldırarak kesin sonuç almak istiyordu. Başladığı işi yarım bırakmaz sonuna kadar giderdi. Böylece düşmana öldürücü darbe vurulmuş oluyor ve düşmanın kısa sürede toparlanmasına fırsat verilmemiş oluyordu.[313]

IV. Hareket Kabiliyeti

Zengi orduları, savaş anında hemen toplanmak ve savaş meydanına düşmandan önce gelmekle meşhurdu. Kalabalık ordu toplamak ve bu orduyu düzenli ama hızlı bir şekilde bir yerden başka bir yere nakletmek o zamanlar için epey meşakkatli bir işti. Düşmandan önce toplanan ve düşmandan hızlı hareket eden Zengiler, savaş meydanında da hızlı ve düzenli hareket ediyordu. Nureddin Zengi, düşmanla karşılaşacağı yeri kendi seçer veya en uygun yerde düşmanın önünü keserdi. Sonra da süratle bu seçtiği yere ordusunu intikal ettirip karargah kurardı. Ordusu ve özellikle komutanları eğitimli ve tecrübeliydi. Ordunun savaş meydanına intikal etmesi, savaş meydanında konuşlanması ve savaşta uyguladığı taktiklerin hepsi daha önce planlanıyor ve bu planlar askerler ve komutanlar tarafından başarıyla uygulanıyordu.[314]

Örnek olarak Mısır savaşları verilebilir. Mısır'a üç büyük sefer düzenleyen Nureddin Zengi'nin özellikle haçlıların da dahil olduğu ikinci mısır seferi örnek olarak verilebilir. Kudüs haçlı kontluğunun da Mısır'da gözü vardı ve Mısır'ın Zengilerin eline geçmesini istemeyen haçlılar gerektiğinde Fatimilere destek vermek-

---

312 Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.74.; Devru Nuriddîn Mahmûd fi Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.195.

313 Devru Nuriddîn Mahmûd fi Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.196-197.

314 Devru Nuriddîn Mahmûd fi Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.198.

ten kaçınmıyorlardı. Bu yüzden ikinci Mısır seferinde Zengiler, haçlılardan önce Mısır'a ulaşmak ve bazı kaleleri haçlılar gelmeden ele geçirmek zorundaydı. Cesurca ama planlı bir şekilde hareket eden Nureddin Zengi, Mısır'a haçlı ordularından önce ulaşmayı başarmıştır.

Aynı taktik üstünlük savaş meydanında da uygulanmıştır. Savaşın her anını planlayan Nureddin Zengi, bu planları başarıyla uygulamayı başarmıştır. Kendisine sıkı sıkıya bağlı ve düzenli ordusu da O'nun planlarını zamanında ve en güzel şekilde uygulamıştır. Düşmanın bütün gücüyle saldırdığı anda, Zengileri başarıya ulaştıran şey ordunun hızlı ve düzenli hareket etmesidir. Düşmanın baskısı arttığında ordu düzenli olarak geri çekiliyor ve yeniden toparlanıyordu. Böylece hem düşmanın hamlesi savuşturulmuş oluyordu hem de düşmanın savaş düzeni bozuluyordu. Zengiler özellikle Selçuklulardan öğrendikleri (hilal) taktiğini başarılı bir şekilde bu savaşta da uygulamışlardır. Bu taktiğe göre ordu; sağ, sol ve merkez olmak üzere üçe bölünürdü. Merkez gerektiğinde geri çekilir sağ ve sol kanatlar ise yanlara doğru yayılarak düşman çember içine alınırdı. Çok büyük bir eğitim ve tecrübe gerektiren bu taktiği, düşman savaş meydanında çok zor fark edebilmekteydi. Müslümanların kaçmakta olduğu zannına kapılan düşman, heyecanla saldırıya geçiyor ve saf düzenini bozuyordu. Düşmanın kendi ordugahından uzaklaşıp savaş düzenini bozduğu anda Müslüman askerlerin kurduğu çember kapanıyor ve düşman üç taraftan kuşatılıyordu. Düzeni bozulan ve her taraftan kuşatılan düşman, korkuyla ve düzensiz olarak hareket ediyordu. Bu da düşmana öldürücü darbenin vurulmasına fırsat tanımaktaydı. Aynı taktik 544/1150 İnnip ve 559/1164 Harim savaşlarında da ustalıkla uygulanmıştır. Adı geçen Mısır seferinde Nureddin Zengi, bu taktiği uygulayarak kale önünde gerçekleşen savaşta geri çekilmiştir. Düşman ise Nureddin'i takibe koyulmuş fakat bu esnada Şirkuh, ordusuyla birlikte düşmanın arkasına dolaşarak hem düşmanı arkadan kuşatmış hem de kale kapılarını ele geçirmeyi başarmıştır.[315]

V. Ordunun Tek Merkezden İdare Edilmesi

Nureddin Zengi, hem asker hem de devlet adamıydı. O, işleri bizzat yürütmüştür. Komutanlarını titizlikle ve bizzat kendisi seçerdi. Savaş meydanlarında da tek otorite oydu. Komutanları ve askerleri O'nun emrine harfiyen uyarlardır. Gerek ordu hazırlanırken gerekse ordu savaş meydanına hareket ederken, Nureddin'in yaptığı plana sadık kalınırdı. Savaş meydanında da askerleri, Nureddin'in planlarını titizlikle ve ustalıkla uygularlardı. Daha önce de

[315] El-Kevâkib, s.55.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-düveli'l-Atabekiyye bi'l-Musul, s.164.

söylediğimiz gibi Nureddin Zengi, askerin sayısından çok ordusunun disiplinine ve eğitimli olmasına güveniyordu.[316]

VI. Ani Baskınlar

Nureddin Zengi, sürpriz saldırılarıyla meşhurdur. Düşman haber almadan yada harekete geçme fırsatı bulamadan saldırıya geçen Nureddin Zengi, bu sayede pek çok kaleyi kolaylıkla ele geçirmiş, birçok düşman birliğini az kayıpla mağlup etmiştir. Mesela 541/1147'de isyan eden Urfa şehri üzerine yürüyen Zengiler, ani bir manevrayla şehri ele geçirmiş ve buradaki düşman birliklerini mağlup ederek isyancıları da ele geçirmeyi başarmışlardır. 544/1149 Efemya ve 559/1164 Panyas kuşatması da bu şekilde gerçekleştirilmiştir.[317]

VII. Harp Hileleri

Nureddin Zengi, düşmana karşı savaş hileleri kullanmak ve tuzaklar kurmakta mahirdi. Siyasi manevraların yanında askeri taktikler de büyük bir ustalıkla planlanmış ve uygulanmıştır.[318]

VIII. İstihbarat

Nureddin Zengi, hem kendi ülkesinin her tarafında hem de haçlı olsun Müslüman olsun bütün komşu devletlerde güvenilir ve ehil ajanlara sahipti. Bunlar düzenli olarak Nureddin'e değişik konular hakkında bilgi vermekteydi. Ayrıca gerekli durumlarda bu casuslar, devlete lazım olan her türlü bilgiyi sağlamakla görevliydiler. Başta güvercinler olmak üzere güvenilir ve hızlı değişik iletişim araçları kullanılmaktaydı. Nureddin Zengi, tüm siyasi, askeri ve ekonomik faaliyetlerinde buradan gelen bilgilere dayanarak projeler geliştirmekteydi. Bu istihbarat teşkilatı düzenli ve eğitimliydi. Kurulan haberleşme ağı da sistemli ve devamlı işleyecek tarzda planlanmıştı. Bütün kalelerde güvercin yetiştirmek için özel barınaklar kurulmuştu. Burada asıl amaç, haberlerin doğru ve güvenilir biçimde ve zamanında ulaştırılmasını sağlamaktı. İbnü'l-Esir'in anlattığına göre Nureddin Zengi, çok hızlı ve uzak diyarlara uçabilen özel güvercinler getirmiş, bunları ülkenin her tarafında yaygınlaştırmıştır. Güvercinlerle ilgilenen özel görevliler vardı. Ayrıca güvercinlerin tutulduğu ve haber getiren güvercinlerin konduğu güvercinliklerde sürekli nöbetçiler beklemekteydi. Bu güvercinler, resmi

316 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.200.
317 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.200.
318 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.200.

yazışmalarda da kullanılmaktaydı. Acele ve önemli olan yazılar, vilayetlerdeki görevlilere bu güvercinlerle gönderilirdi.[319]

İstihbarat toplamada bir başka yöntem, akıncılardı. Ani baskınlar yapan küçük bilgiler, hem düşman hattında keşif yapıyordu hem de bazen düşman asker yada casuslarını ele geçirerek bilgi almaktaydı. Mesela birinci Mısır seferinde, bu istihbarat sayesinde düşman kuvvetlerinin hareketi takip edilmiş; düşmandan gizli olarak Mısır'a intikal edilmiş; böylece İslam orduları Mısır'a daha önce ulaşmıştı.[320]

IX. Düşmanla Dolaylı Temas Kurma

Nureddin Zengi, haçlılarla mücadele ederken, mümkün mertebe hızlı ve gizli hareket etmeyi, düşmana karşı taktik ve stratejik üstünlük elde etmeyi tercih etmiştir. Mesela Antakya kontluğu üzerine yürürken Urfa kontluğundan geriye kalan toprakları tercih etmiş; buradaki düşmanı temizleyerek gizlice Antakya topraklarına sızmıştır. Zira bu esnada düşman Suriye yolunda Müslümanları takip etmekteydi. Bu takibatı atlatmak için Nureddin Zengi, böyle bir yolu tercih etmiştir. Aynı taktiği Kudüs haçlı kontluğuna karşı düzenlediği seferde de kullanmıştır. Bu sefer için de Trablus kontluğunu kullanan Nureddin Zengi, yine benzeri bir planla Trablus topraklarından sızarak Kudüs kontluğu sınırlarına girmiştir. Düşman ordularının aniden karşısına çıkan Nureddin Zengi, haçlılara ağır bir darbe vurmayı başarmıştır.[321]

Bu sayede hem düşman şaşırtılıyor hem de Zengiler, savaş meydanını kendileri belirliyordu. Mısır'a düzenlenen üç seferde de benzeri bir yöntem kullanılmış; Kudüs haçlı kontluğunun Mısır'a yardım etmesi engellenmişti. 559/1164 Harim savaşında Trablus, Kudüs ve Bizans orduları, Müslümanlara karşı birlik olmuşlardı. Savaş meydanı olarak Harim'i seçen Nureddin, düşmanın birlikte hareket etmesini önlemiş oluyordu. Zira düşmana toparlanma fırsatı vermeden onları farklı bir bölgeye çekmişti. Güçlerini birleştirmek üzere bölgeye hareket eden düşman orduları, güçlerini birleştirme fırsatı bulamadan Zengilerin hücumuna uğramış, birçok düşman birliği bozguna uğratılmış ve çok sayıda düşman komutanı esir edilmiştir. Harim zaferinden sonra ani ve gizli bir şekilde hareket eden Zengiler, Kudüs haçlı kontluğuna tabi Panyas'ı da ele geçirmişlerdir.[322]

---

319 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.202.
320 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.202.
321 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.202.
322 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.202.

562/1167'de haçlı ve Bizans orduları Mısır'daki Dimyat kalesini kuşatmışlardı. Benzeri ani ve gizli bir hareketle kale önündeki düşman bozguna uğratılmış ve püskürtülmüştür.[323]

X. Savaş Hazırlıkları

Nureddin Zengi, tam bir asker ve komutandı. Sabırlı bir idareciydi. Planlarını sabırla ve aşama aşama uygulardı. Siyasi ve askeri teori kurmada başarılıydı. Bu teorileri başarılı bir şekilde hayata geçiriyordu. Askerlerini denetler, ordusunun durumunu kontrol eder, gerekli hazırlıkları yapar ve gereken tedbirleri zamanında alırdı. Askerlerine yetecek derecede maaş verirdi. Askerini en güzel silahlarla donatırdı. Emri altındakilerin sıkıntılarıyla yakından ilgilenmiştir.[324]

XI. Psikolojik Savaş

Nureddin Zengi, psikolojik savaşa da önem vermiştir. Öncelikle korkuya kapılmış ve dünya hayatına dalmış Müslümanların hizaya getirilmesi gerekiyordu. Bu yüzden önce Müslümanların sıkıntılarını giderdi. Tüccarları ve zenginleri destekledi fakat bir taraftan da onları denetledi. Alimler, tasavvuf önderleri ve vaizlerden istifade ederek halkın iman ve cesaretini güçlendirdi.

Sonra haçlıların, İslam ülkeleri üzerindeki ekonomik ve siyasi baskılarını kırmaya çalışmıştır. Bunu yapmak için Müslüman tüccarlardan ve ileri gelen ailelerden de istifade etmiştir.

Nureddin Zengi, Müslümanları cesaretlendirmek için iki hususa önem vermiştir; tek bir inanç yani sünni akide ve Allah yolunda cihat. Sünni akide, Müslümanları tek bir güç yapacaktı. Cihat ise, düşmanın gücünü kırmak ve işgal altındaki Müslümanları kurtarmak için en etkili yoldu.

Ehl-i Sünnet akaidini yaymak için alimlere, mutasavvıflara ve zahitlere destek verilmiştir. Bu insanlar memleketin her tarafında medreseler ve dergahlar inşa ederek halkı eğitmişlerdir. Ayrıca diyar diyar dolaşan dervişler de halkın manevi şuurunu arttırmışlardır. Bu amaçla pek çok risale ve şiirler yazılmıştır.

Alimler ve dervişler, devlet adamları ve askerlere de nasihat etmekteydiler. Böylece devlet adamları, usulsüz işleri terk etmeye mecbur kalmışlardır. Böylece devlet adamları ve askerler de ahlak ve inanç olarak olgunlaşmışlar; dünyevi menfaatler peşinde koşmak yerine ümmet ve İslam için çalışmaya başlamışlardır.[325]

---

323 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.203.

324 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.204.

325 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.204.

H. Nureddin Zengî'nin Askeri Başarıları

Nureddin Zengi, 541/1147'de Haleb tahtına oturduğunda Suriye civarında askeri üstünlük haçlıların lehineydi. Fakat on yıl içinde bu denge Müslümanlar lehine değişecek ve haçlılar bölgede askeri ve siyasi açıdan güçsüz duruma düşeceklerdir. Bu başarıyı Nureddin Zengi'nin iki eksen etrafında yoğunlaşmış askeri icraatlarına borçluyuz:

1. Birçok meydan muharebesinde haçlıların ağır biçimde mağlup edilmesi ve yine bazı akınlarla haçlıların askeri gücünün kırılması.
2. Düzenli İslam ordularının kurulması ve ordunun asker sayısının arttırılması.

Asker sayısının arttırılmasının yanında Nureddin Zengi, silah ve askeri taktik açısından da orduda yenilikler yapmıştır. Bölgede askeri üstünlüğün ele geçirilmesinin bir takım sonuçları olmuştur:

1. Haçlı işgali altında bulunan çok sayıda şehir, kale ve yerleşim yeri kurtarılmıştır.
2. Fethedilen yerlerde yeni ordular kurulmuş ve kaleler tahkim edilmiştir.
3. On binlerce haçlı askeri öldürülmüş ve bir o kadarı da esir edilmiştir. Ayrıca yaralanan birçok haçlı askeri de savaşamayacak duruma gelmiştir.
4. Müslümanların haçlı korkusu silinmiş ve ümmette cihat aşkı yeniden canlanmıştır.
5. Bu aşk sayesinde özellikle kutsal topraklar yani Kudüs'ün kurtarılması, her Müslümanın hayali haline gelmiştir.
6. Kısa sürede Suriye başta olmak üzere bölgede İslam birliği sağlanmıştır.
7. Siyasi ve askeri istikrar sağlanmıştır. Bu da bölgeye huzur ve ekonomik refah getirmiştir.[326]

J. Haçlı Seferleri ile Siyonist İşgallerin Sebepleri Arasındaki Benzerlikler

Daha önce Selçuklulardan bahsederken de haçlılara karşı verilen mücadelenin ekonomik, siyasi, askeri ve sosyal tarafına değinmiş; burada takip edilen yöntemlerden bahsetmiştim. Şimdi de haçlılara karşı verilen mücadeleden dersler çıkarmak suretiyle bugün Siyonist işgale karşı mücadele ederken tarihten nasıl istifade edeceğimize değinmek istiyorum. Miladi onbirinci yüzyılın sonlarına doğru İslam dünyasının içinde bulunduğu siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal durum ile yirminci yüzyılın başlarında Doğu İslam dünyasında başlayan Siyonist saldırılar arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır.

---

[326] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.205.

Haçlılar da dini gerekçelerin arkasına sığınarak kutsal toprakları işgal etmişler ve bölgedeki İslam varlığına son vermeye azmetmişlerdir. Bugün aynı şey Siyonist Yahudiler için de geçerlidir. Onlar da 2.500 yıl önce burada yaşamalarını gerekçe göstererek Rab Yahova'nın, burayı kendilerine vadettikleri hayaliyle yaşamakta ve işgallerine gerekçe olarak bu inançlarını göstermektedirler. Hem tarihi hem de dini olarak Kudüs ve civarının kendilerine ait olduğunu iddia etmektedirler.[327] Her ne kadar dini gibi görünse de aslında bu işgallerin arkasında siyasi, ekonomik ve sosyal bir takım başka gerekçeler yatmaktadır:

1. İlk amaç bölgede bir İsrail Devleti kurmaktır.
2. İkinci ve asıl amaç ise büyük İsrail Devletini kurmaktır.
3. Bütün bunların altında ise bütün dünyaya hakim olma çalışmaları yatmaktadır.
4. Diğer taraftan İngiltere, Fransa ve ABD gibi sömürgeci devletler, Yahudileri kullanarak İslam dünyasına hakim olmak istemektedirler. Böylece bir maşa devlet ile bölgeyi istedikleri gibi idare edecekler ve kendi akıllarınca İslam varlığına son vereceklerdir.[328]
5. Filistin meselesi ve bölgede hakim olmanın Siyonistler için ifade ettiği ekonomik önem ise; bölgedeki ekonomik pazarı ele geçirmektir.
6. Sosyal gerekçeye gelince; Filistin'de müstakil bir Yahudi devleti kurulursa Avrupa'da ikinci sınıf muamelesi gören ve kendi vatanları olmayan Yahudilere kendilerine ait bir toprak edindirmektir. Aşırı ırkçı olan Yahudiler, kendi dillerini konuşup kendi inançlarını yaşayacakları topraklar istemekte ve kendi yaşadıkları yerde başka kültür ve milletlere tahammül edememektedir.
7. Diğer taraftan Avrupalılar da Yahudilerden kurtulmak istemektedir. Zira faiz, tefecilik gibi işlerle meşgul olan ve Avrupa'ya siyasi ve ekonomik zarar veren Yahudiler, Avrupa devletleri ve toplumları tarafından da sevilmemektedir. Filistin bölgesindeki Siyonistlere Avrupalılarca verilen desteğin bir gerekçesi de budur.[329]

K. Haçlı Seferleri ile Siyonist İşgallerin Ortak Hedefleri

1. Haçlı seferlerinin ilk ve öncelikli hedefi, Kudüs'ü Müslüman hakimiyetinden kurtarmaktı. Bunun için de Müslümanları tüm bölgeden atmak gerekiyordu. Zira ancak bu şekilde Kudüs'ün güvenliği temin edilebilirdi. Siyonistler de böyle bir hedef gütmektedirler.

---

327 Hakâik-i Kaziyyet-i Filistin, s.120-121.; İsrâîl el-Kübrâ, s.20-21.

328 Devletü'l-Yahûd, s.30,31,40.

329 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.222.

2. Haçlı seferlerinin bir takım tali gerekçeleri de vardır. Mesela doğu hazinelerini ele geçirmek. Zira batı dünyasında yüzyıllarca doğu saraylarının zenginliği ve doğu hazineleri masallara konu olmuştur. Özellikle İtalyanlar, Venedikler ve Cenovalılar; ticaretle ele geçiremedikleri bu servetleri savaş yoluyla ele geçirmek istiyorlardı.[330] Siyonistlerin de böyle ekonomik gerekçeleri olduğuna yukarda değinmiştik.

3. Haçlı seferlerinin bir başka gizli ama önemli hedefi, Papalık hakimiyetini kurmaktı. Özellikle Katolik papalığın, Bizans tahtı ve Ortodokslar üzerindeki hakimiyet hayali bilinmekteydi. Zira doğu kilisesini en büyük rakip olarak gören ve bütün dünyaya hakim olma hırsı taşıyan Papa, Ortodoks Bizans'ı kafir olarak ilan etmişti. Şayet Kudüs ele geçirilirse, Ortodokslar üzerinde siyasi ve dini hakimiyet kurma yönünde önemli bir adım atılmış olacaktı. Ayrıca Kudüs'ün kurtarılması bahane edilerek Avrupa orduları Bizans sınırına konuşlanacak ve Doğu Roma askeri ve siyasi olarak kuşatılacaktı.[331]

4. Haçlı seferlerinin bir diğer hedefi, Bizans'ın Müslümanlara kaptırdığı toprakları kurtarmaktır. Bunu bahane ederek Bizans'ın da yardımını almayı başaran haçlılar, Müslümanlardan kurtardıkları toprakları daha sonra Bizans'a geri vermeyi reddetmişlerdir. Mesela Antakya ve Urfa gibi bölgeler daha önce Bizans'a ait olmasına rağmen Haçlılara antlaşmaya bağlı kalmamış ve buralarda haçlı kontlukları kurmuşlardır. Daha sonra birinci dünya savaşında Avrupalılar, aynı gerekçe ile Yahudileri kullanmışlardır. Yahudilere Filistin'de toprak vadederek Yahudi sermayesinden istifade edilmiştir.[332]

Birinci dünya savaşında Suriye'den sonra Lübnan'ı da ele geçiren Fransızlar, Selehaddin Eyyubi'nin intikamını aldıklarını bütün basında ilan etmişlerdir. Bu da Avrupalıların zihninde hala haçlı seferi olduğuna işarettir. Onlar kendi tarihlerini ve tarihi davalarını unutmamışlardır ve hala Müslümanlara karşı kin beslemektedirler. Filistin bölgesini ve Afrika sahillerini de işgal eden Fransızlar burada "Denizin ötesindeki Fransa" adını vermişler ve kutsal topraklarda hak iddia etmişlerdir. Bunun da sebebi, Katolik olan Fransa'nın papalık mirasına sahip çıktığını ispat etmeye çalışmasıdır.[333]

Hiç şüphe yok ki; Siyonistler ve İngiltere, haçlı seferlerini çok iyi tahlil etmişler ve bu gün yürüttükleri işgal politikasında Müslümanların daha nasıl başarılı olduklarını da dikkate alarak tedbirli hareket etmektedirler.

---

330 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.222.

331 El-Hurûbu's-salîbiyye ve'l-üsratü'z-zengiyye, s.8.

332 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.222.

333 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-France, s.222.

L. Haçlı Seferleri ile Siyonist İşgalcilerin Kullandığı Benzer Yöntemler

Haçlılar ilk olarak askeri işgaller gerçekleştirdiler. Sonra da işgal ettikleri yerlerde kontrolü sağlamak için birden fazla güç merkezi tesis edip yerel yönetimler kurdular. Antakya, Urfa, Trablus ve Kudüs kontluğu gibi. Buralara yerleşen haçlı devlet adamları ve komutanlar, kendi hakimiyetlerini genişletmek için canla başla mücadeleye koyulmuşlardır. Toprak, ganimet ve siyasi tahakküm hırsıyla hareket eden bu zalimler, Müslümanların dağınık siyasi yapısından da istifade ederek hem topraklarını genişlettiler hem de zayıf yerel İslami yönetimleri siyasi nüfuzları altına aldılar.

Siyonistler de 1967'den beri topraklarını hızla genişletmektedirler. Ayrıca bölge kendisine dost ve maşa aramaktadırlar. Zira onlar da Müslüman devletler tarafından kuşatıldıklarının farkındalar ve bu kuşatmayı kaldırmak için uğraşmaktadırlar. Çünkü başka türlü bölgede bağımsız bir İsrail devletinin varlığını devam ettirmesine imkan yoktur. Yukarda saydığımız gerekçelerden dolayı dünya devletlerini de yanlarına çekmeyi başarmışlardır. Bölgede sadece askeri güçle hayatta kalma imkanı olmadığından siyasi ve ekonomik tedbirler de almayı ihmal etmeyen Siyonistler, Müslüman devletlerin siyasi ve ekonomik gücünü de kırmaya çalışmaktadırlar.

Burada haçlıların işgal politikaları ile Siyonistlerin yöntemleri arasındaki benzerliğe birkaç başlık altında değinmek istiyoruz:

I. Dışardan Destek Alma

Haçlı beylikleri askeri yayılma ve siyasi istikrarlarını korumak için Avrupalı devletlerden destek almıştır. Özellikle Fransa o zamanlar için güçlü ve önemli bir destekçiydi. Bu yardım genelde para ve silah ama bazen de asker yardımı şeklinde yapılmaktaydı. Zaman zaman Avrupalı derebeyler yada krallar bizzat ordularının başında yardıma gelmekteydi. Sonraki haçlı seferleri bu şekilde düzenlenmiştir. Mesela 1145'de Urfa düştükten sonra ikinci haçlı seferi için bütün Avrupa devletleri savaşa koşmuştur.[334] Siyonist Yahudiler de bugünün güçlü devletlerinin yardımını yanlarına almayı başarmışlardır.[335] Nitekim başta ABD olmak üzere batılı devletlerin tutumunu görüyoruz.

II. İskan Politikası

Birinci haçlı seferine katılanlar işgal ettikleri toprakları vatan edinmiş ve burada adı geçen kontlukları kurmuşlardır. Daha sonra da bu göçler devam

[334] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.224.
[335] Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.225.

etmiştir. Hac için bölgeye gelen ve geçici süre kalan hıristiyanların sayısı da pek az değildi. Fakat çoğu Avrupalı bölgeye yerleşmek amacıyla gelmekteydi. Bu da zaman zaman kontluklarda aşırı nüfuz patlamasına neden olabiliyordu.[336] Bu göçler, haçlı ordularının asker sayısının artmasına ve kontlukların zaruri olarak toprak genişletmesine yani yeni yerleri işgal etmesine neden oluyordu.[337] Bugün de İsrail'in desteklenmesi ve büyük İsrail'in kurulması için bölgeye sürekli olarak yeni Yahudiler yerleştirilmektedir. Mesela ilk Yahudi yerleşimcilerden olan Theodor Hertzl, bu göçlerin ve Yahudi yerleşiminin önemine dair "Yahudi Devleti" adı kitabında çok önemli tavsiyelerde bulunmaktadır.[338]

III. Halkın Dini Duygularının Suiistimal Edilmesi

Papalık, hıristiyan dünyanın inançlarını kullanarak Müslümanlar hakkında yalan yanlış iftiralar uydurarak Avrupa dünyasını İslam alemine karşı kışkırtmıştır. Mesela Papa II. Urban 1095'teki meşhur konuşmasında; Müslümanların zalim, acımasız, barbar olduklarını ve doğu tarafından Hıristiyanlara karşı akla gelmez işkenceler yaptığını iddia ederek tamamen yalan olan bir konuşma yapmış ve Birinci Haçlı Seferini başlatmıştı. Papa bu konuşmasında Kudüs'ü işgal eden Müslümanların buradaki Hıristiyan kutsal mekanlarını yağmaladığı ve Müslümanların, Hıristiyan hacıların burayı ziyaretine engel olduğu yalanını da eklemeyi unutmamıştı. Böylece Papa, haçlı seferlerinin amacının tamamen Hz. İsa'ya ve hıristiyanlara hizmet olduğunu ilan etmişti.[339] Bu konuşmadan sonra bütün Avrupalı keşiş ve rahipler aynı yalanları tekrar ederek halkı kışkırtmış, neticede bir sürü kalabalık toplanmış ve haçlı seferleri düzenlenmiştir.

Bugün de Siyonistler özellikle medyayı kullanarak Filistin'in aslında Yahudilerin olduğunu, buradaki Süleyman Mabedi'nin de buranın Yahudilere ait olduğunun bir işareti olduğunu empoze etmektedirler. Yine bütün dünyaya, Müslümanların barbar ve terörist oldukları imajı verilmeye çalışılmaktadır. Güya Yahudiler masumca buraya yerleşmek ve dini vecibelerini yerine getirmek istemekte fakat Müslümanlar buna izin vermemekte hatta Yahudileri katletmektedir.[340] Siyonistler, Yahudileri ezilmiş millet olarak göstererek İsrail'de yapılan kötü işleri gizlemeye ve haklı olarak göstermeye çalışıyorlar. Burada asıl önemli nokta, bölgede yapılan siyasi ve askeri planların, dini bir faaliyet gibi gösterilmeye çalışılmasıdır.[341]

---

336 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.225.
337 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.225.
338 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.226.
339 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.226.
340 Devletü'l-Yahûd, s.49.
341 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.227.

IV. Zulüm ve Anarşi

Haçlılar, işgal ettikleri yerleşim yerlerindeki Müslümanlara her türlü işkenceyi reva görmekteydiler. Genelde haçlılar tarafından işgal edilen şehirlerdeki bütün Müslümanlar istisnasız kılıçtan geçiriliyordu. Bunun yanında seçme haçlı askerlerinden atlı ve özel birlikler kurulmuştu. Bunlar komşu İslam topraklarına saldırılar düzenliyor; özellikle kadınları, çocukları ve yaşlıları öldürüyorlardı. Yine hac için yola çıkan Müslüman kafileler özellikle yağmalanıyordu.[342]

Siyonistler de benzeri bir taktik kullanmaktadır. Terör eylemlerine İsrail devleti kurulmadan önce başlayan Siyonistler buradaki Müslüman nüfuzu azaltmak için iki yöntem kullandılar; öldürme ve sürgün. Toplu katliamların yanında özellikle kadınlar, çocuklar ve yaşlılar öldürülerek diğer Müslümanlara göz dağı veriliyordu. Bu zulmü ve acımasızlığı gören masum halk da mecburen kaçmayı tercih ediyordu. Bu şekilde Siyonistler, Filistin bölgesini Yahudi olmayan unsurlardan temizlemek istiyorlardı.[343]

İsrail Devleti kurulduktan sonra, terör faaliyetleri sistemli ve resmi bir hal kazanmıştır. Daha önce Siyonist çetelerin yaptığı işi şimdi İsrail orduları yapmaktadır. Bu vahşetlerini gizlemek ve meşru göstermek için gerekçe olarak da halkın direnişini göstermektedirler. Böylece bütün bölge, Müslümanlardan temizlenmek istenmektedir. Bununla da yetinmeyen İsrail Devleti, kurduğu özel birliklerle Ürdün, Lübnan ve Tunus'ta da benzer faaliyetler yürütmektedir.[344]

---

342 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.227.

343 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.228.

344 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetü Gazvi'l-Frence, s.228.

BEŞİNCİ KONU

Nureddîn Zengî'nin Fâtımî Siyaseti

52. ŞİA MEZHEBİNİN İSMÂİLİYE KOLU VE FÂTIMİ DEVLETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Şia mezhebi, İmam Muhammed Sadık (Bâkir) oğlu İmam Cafer'in (Sâdık) vefatından sonra ikiye ayrılmışlardır. Kendilerini İmam Cafer'e (Allah kendisinden razı olsun ve rahmet etsin) atfeden şiilerden bir gruba göre İmamet Cafer'den sonra oğlu İmam Musa Kâzım'a geçmiştir. Bunlara İmamiyeyada On iki imam şiası (ve Caferiye) adı verilir. Bir diğer gruba göre ise İmam Cafer'in vefatından sonra imamlık oğlu İsmail'e geçmiştir. Bu gruba da İsmailiye adı verilmiştir.[345] Abdulkadir Bağdâdî bu görüşü teyit etmektedir.[346]Şehristânî ise daha ilginç bir açıklamada bulunuyor. O'nun aktardığına göre İsmaililer, İmam Cafer'in büyük oğlunun İsmail olduğunu ileri sürerek İmam Cafer'in tek bir eşinin olduğunu savunurlar. Bunlara göre diğer çocuklar İmam Cafer'in cariyelerinden doğmuştur. Bu yüzden İmamet, İsmail'e geçmiştir. Bu görüşleriyle Caferiyyye ve Museviyye'den ayrılırlar. Yine İsmaililere göre bu tek evlilik sünnettir. Mesela bunlara göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de sadece Hazreti Hatice ile evlenmiştir. Aynı şekilde Hazreti Ali de sadece Hazreti Fatıma ile evlenmiştir. Diğer eşler ise hizmetçi ve kölelerdir.[347]İsmailiye grubu şianın sadece bir kolu olup başka adlarla da bilinmektedir. Mesela bu adlardan en meşhuru Batinilik'tir. Bu ad kendilerine Kur'an'ın zahir anlamını kabul etmemelerinden dolayı verilmiştir. Zira İsmaililere göre her ayetin, sadece

---

345 Ed-Devletü'l-Fâtimiyye el-Ubeydiyye, s.35.

346 El-Fark Beyne'l-Fırak, s.62.

347 El-Milel ve'n-Nihal, 1/191.

uzman kişiler tarafından bilinen bir gizli/şifreli (batını) anlamı vardır. Mazdekiyye ve Karamita olarak da bilinirler. Bu adı ise Irak'taki merkez şehirlerinden almaktadırlar. Horasan civarında ise Tâlimiyye ve Mülhide (sapık, inançsız) adlarıyla bilinirler. Fakat İsmaililer, diğer adlandırmaları kabul etmezler ve sadece İsmailiye adını kullanırlar.[348] İşte Fatımi Devletini de kuran kişi bu inanca sahip ve kendisine mehdi adını veren Ubeydullah isminde bir adamdır. Bu adam, Kayrevan'daki İslam ordularını mağlup edip şehri işgal ettikten sonra Mısır'a hakim olmuş ve 296/909'da halifeliğini ilan etmiş ve devletine Fatımi (zira bunlar kendilerini Hazreti Ali'nin eşi ve Efendimiz (s.a.v.)'in kızı Hazreti Fatıma'ya nispet ettikleri için bu adı tercih etmişlerdir) adını vermiştir. Daha sonra yerine Abdullah geçmiştir.[349]

A. İlk Sapık Şii Halife Ubeydullah el-Mehdi

Asıl adı Ubeydullah'tır. Babası Muhammed adlı bir adamdı. İslam akaidini bozan bu adam, Ehl-i Sünnet dışından ilk sapkın halifeliği ilan eden kişi kabul edilir. İsmailiye kolundan olduğunu ve Şiiliğini gizleyen bu adam kendi misyonerlik teşkilatını kurarak bozuk fikirlerini yaymaya başlamış ve Ehl-i Sünnete savaş açmıştır.[350] Irak asıllıdır. Devletine önceleri Ubeydiyye adı verilmiştir. 260/873'de Kufe'de doğmuştur. Asıl adı Ahmed oğlu Said'dir. Gençliğinde batıniliğe ilgi duymuş ve bir İsmailisempatizanı/militanı olarak yetişmiştir.

Birçok İsmaili eyleme katılmıştır. Kendisinde parlak bir gelecek gören İsmailiyeele başları O'nu güya İmam Cafer'in soyundan biriyle evlendirerek imametin ruhani olarak kendisine geçtiğini ilan etmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde de gizli ve tehlikeli faaliyetlerini yürüten ve Ubeydullah adını alan Said, Irak'ta tutunamayacağını anlayarak İsmailileri Afrika taraflarında örgütlenmek üzere göndermiştir. Sonunda planlarını başarıya ulaştıran İsmailiye ele başları Suriye ve Mısır bölgesinde güçlenmeyi başarmışlar ve son olarak Mısır'ı ele geçirerek burada kendi bağımsız devletlerini kurmayı başarmışlardır. Bununla da yetinmeyen İsmaililer halifelik iddiasında bulunarak bütün Şiilerin liderleri olduğunu iddia etmişler ve Ehl-i Sünnet dışındaki bütün bozuk mezheplere de hamilik yaparak Ehl-i Sünnete karşı savaş ilan etmişlerdir. Bir rivayete göre 2 bir başka rivayete göre de 10 yıl tahtta kalan Ubeydullah, halifeliği kendi çocuklarına vasiyet etmiştir.[351]

---

348 El-Milel ve'n-Nihal, 1/192.

349 Mevsûatü'l-Mağribi'l-Arabî, 2/60.

350 SiyerücA'lâmi'n-nübelâ, 15/141.

351 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 15/142.

B. Doğu Afrika'da Ubeydullah'ın İşlediği Cinayetler ve Yaptığı Kötü İşler

I. Bazı Adamlarının Ubeydullah Hakkındaki Aşırı/İslam İnancına Uymayan İddiaları

Bazı İsmailiye militanları, Ubeydullah'ı tanrı ilan ettiler ve buna gerekçe olarak da kendisinin gaybı bilmesini gösterdiler. Yine onlara göre Ubeydullah aynı zamanda bir peygamberdi. Ubeydullah'ın yeni bir din getirdiğini iddia eden davetçileri, halkı da O'na iman etmeye davet ettiler. Bazen kandırma ile bazen de zorla halkı yanlarına çekmeyi başaran İsmaililer, Mısır'da epeyce güç elde ettiler.

Anladığımız kadarıyla Ubeydullah hakkında birbiri ile çelişik gibi görünen ama tabileri üzerinde epey etki bıraktığı anlaşılan çok büyük propagandalar yapılmıştır. Kimine göre O, peygamberdir. Kimine göre Efendimiz (s.a.v.)'in oğludur. Kimine göre tanrılık mertebesine ulaşmıştır. Kimine göre haşa o yaratıcıdır ve tanrıdır.[352] Hakkında şiirler, ilahiler ve kasideler yazılmıştır.[353]

Allah kendisine lanet etsin. Bu adamın gaybı bildiği de iddia edilmiştir. Yine Ubeydullah, kendi atalarını kutsal göstermek için babalarının adına tıpkı Allah adına ediyormuş gibi yemin de etmiştir. Oysa bütün bu yapılanlar İslam tarafından şiddetle reddedilmiştir. Efendimiz (s.a.v.); "Yemin sadece Allah'ın adına edilir" buyurarak babaların yada diğer şeylerin adına yemin edilmesini yasaklamıştır.[354] Ayeti kerimelerde ise gaybı sadece Allah'ın bildiği açıkça ilan edilmiştir: ***"Yerde ve gökte, bütün kainatta, gaybı sadece Allah bilir. Tekrar dirileceğiniz güne kadar siz de pek çok gerçekleri bilemezsiniz. (Neml, 65)". "Gaybın anahtarları Allah'ın elindedir. Gaybı sadece Allah bilir. Karada, denizde ve yer yüzünde olanı hakkıyla tek bilen O'dur. Karanlıkta tek bir yaprak yada tohum, O'nun bilgisi olmadan düşmez. Yaş olsun kuru olsun herşey O'nun katında bir kitapta daha önceden yazılmıştır. (En'am, 59.)"***

II. Yaptığı Zalimlikler

Ubeydullah, görüşlerine karşı gelen herkesi öldürtüyordu. Hatta daha da ileri giderek sahabeye ve Ehl-i Sünnet inançlarına hakaret etmeyi reddeden herkese de işkence etmekteydi. Ehl-i Sünnete ait bütün inançları ve ibadetleri yasaklamıştı. Peygamber Efendimiz'in birçok sünnetini de iptal ettirmiştir. Ehl-i Sünnete ait kitapları yaktırıyor, alimleri öldürtüyor, medrese ve dergahları tahrip ettiriyordu.[355] Kurduğu istihbarat ağıyla bütün bölgede terör estirmiştir. Kendisine

---

352 El-Beyânü'l-Mağrib, 1/258-259.

353 El-Beyânü'l-Mağrib, 1/221.

354 El-Beyânü'l-Mağrib, 1/221.

355 Cühûdu Ulemâ-i Mağrib, s.312.

itaat etmeyenlere göz dağı vermek için her türlü işkence ve cinayeti işlemiştir. Sadece bir keresinde 4.000 kişiyi herkesin gözü önünde idam ettirdiği anlatılıyor. Muhaliflerine işkence etmek için özel hapishaneler kurdurtmuştur.[356]

III. Malikiliği Yasaklaması

Maliki alimleri hapsetmiş, işkence etmiş yada öldürtmüştür. Maliki mezhebine göre fetva verilmesini hatta açıktan maliki mezhebi üzerine amel edilmesini bile yasaklamıştır. Bu emre uymayanlar şiddetle cezalandırılmıştır. Sık sık maliki mezhebine mensup kimseler idam edilir ve ceset ya şehrin sokaklarında gezdirilir yada halkın göreceği bir yere asılırdı. Tellallar ise "Maliki mezhebine göre amel eden ve imamıza karşı gelenin cezası budur" diye sokak sokak gezip Fatımi propagandası yapardı.[357]

IV. Peygamber Efendimizin Bazı Meşhur ve Mütevatir Sünnetinin Kaldırılması ve Yasaklanması

Fatımi halifesi Ubeydullah'ın rezil icraatlarına örnek olarak Teravih namazını yasaklaması gösterilebilir. Ayrıca sırf sünni ezandan farklı olsun diye ezana "Hayyealâhayri'l-amel (En hayırlı amele gelin)" cümlesini ekletmiştir.[358] Namazların cemaatle kılınmasını da gereksiz gören bu adamın yaptıkları yüzünden insanlar önce camilerde namaz kılmayı terk ettiler. Zamanla bölgede insanların çoğu namaz kılmayı tümüyle bırakmıştır. Emirlerine uymayanları şiddetle cezalandıran Ubeydullah, bir keresinde ezanda "Hayyealâhayri'l-amel" ibaresini unutan bir müezzinin dilini kestirmiştir. Daha sonra bu müezzin idam edilecektir.[359]

Maalesef bazı alimler, insanlar namazdan uzaklaşmasın ve Müslüman camilere zarar verilmesin diye ezanı İsmaililerin emrettiği gibi okumak zorunda kalmıştır. Zira İsmaililer, kendileri gibi ezan okumayanların cami ve mescitlerini yıkıyor; cemaati de dağıtıyorlardı.[360]

V. Toplanma Yasağı

Halkın isyan etmesinden korkan Ubeydullah ve adamları; insanların bir araya gelmelerini yasaklamışlardır. Bunun için özel casuslar gönderilmiştir. Bu casuslar özellikle geceleri dolaşarak izinsiz toplanan insanları ihbar etmişlerdir.

---

356 Cühûdu Ulemâ-i Mağrib, s.309.
357 El-Beyânü'l-Mağrib, 1/182-183.
358 Tertîbü'l-Mülûk, 2/525.
359 Tertîbü'l-Mülûk, 2/526.
360 Tertîbü'l-Mülûk, 2/529.

Bu yüzden cemaatle namaz kılmakdahil ders ve sohbet halkaları bile yasak edilmiştir. Ubeydullah'ın casusları izinsiz toplantı yapanları tespit ettiklerinde baskın düzenliyorlar ve toplantı yapanları infaz ediyorlardı. Hatta bir keresinde Ehl-i Sünnet bir alimin cenazesini izinsiz kaldırdıkları nedeniyle toplanan kalabalığa saldırı düzenlenmiştir.[361]

VI. Ehl-i Sünnet Kitaplarının İmha Edilmesi

Fatımiler, Ehl-i Sünnete ait kitapları toplatarak imha ettirmişler ve halkın bunları okumasını yasaklamışlardır. Hatta hattatlar ve sahaflara da bu kitapları yazmak yada satmak yasak edilmiştir. Özellikle alimlerin evleri yada dergahlar basılarak buradaki kitaplar yakılmıştır. Amaçları hem Ehl-i Sünnetten intikam almaktı hem de Ehl-i Sünnetin yayılmasını engellemekti.[362]

VII. Ehl-i Sünnet Alimlerine Eğitim Yasağı Konulması

Ehl-i Sünnet alimlerinin medrese ve dergahları dağıtılmış, öğrenciler cezalandırılmıştır. Hatta alimlerin camilerde yada başka mekanlarda vaaz etmelerine bile engel olunmuştur. Birçok alim ve şeyh öldürülmüş yada hapsedilmiştir.[363]

VIII. İslam Dininin Farzlarının Yasaklanması, Haramların Serbest Bırakılması ve Mahkemelerde İslam Hukuku İle Hüküm Verilmesinin Kaldırılması

Ubeydullah, önce Ehl-i Sünnet mahkemelerini kaldırmış ve kadıları sürgün etmiş yada öldürtmüştür. İçki ve zina gibi günahlara uygulanan İslami cezaları da kaldırmıştır. Amacı doğru İslam'ı ortadan kaldırmak ve yerine kendi görüşlerini ikame etmekti. Bunda büyük ölçüde başarılı olmuştur.

IX. Ramazan Orucunun Zamanının Değiştirilmesi

Sırf Ehl-i Sünnete olan düşmanlıklarından dolayı Ramazan orucunun vaktini değiştiren Fatımiler, Ramazan ayı bitmeden yani Şevval ayı başlamadan önce bayram ilan ediyor ve oruç tutulmasını yasaklıyordu. Karşı gelenleri de öldürtüyordu. Sırf ramazan bayramını Ubeydullah'ın dediği vakitte yapmadıkları için bazı Hanbeli alimler katledilmiştir.[364] Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun.

---

361 Tertîbü'l-Mülûk, 3/423.
362 Medresetü Kayrevân, 1/76.
363 Medresetü Kayrevân, 1/73.
364 El-Beyânü'l-Mağrib, 1/221.

X. Raşit Halifelerin Uygulamalarının Değiştirilmesi

Başta dört halife olmak üzere Emevi ve Abbasi halifelerine düşmanlıklarını göstermek için ellerinden gelen her şeyi yapan Fatımiler, işe şehir ve camilerin adlarını değiştirmekle başladılar. Ubeydullah, Ehl-i Sünnet halifesi yada devlet adamı veya alimleri adına inşa edilen medrese, dergah, cami ve kalelerin isimlerini değiştirip buralara kendi ismini vermiştir. Bununla da yetinmeyip birçok camiyi tahrip ettiler. Dergahları ve medreseleri, silah deposu yada hapishane yaptılar.[365]

XI. Camilere Atla Girilmesi

Ubeydullah'ın en sık yaptığı şey Ehl-i Sünnet camilerine atla girmekti. "Benim atım temizdir. Zira O mehdinin atıdır. Nasıl pis olur?" diye bir de yaptığı işi haklı gösteriyordu. Bazı Müslümanlar dayanamayıp Ubeydullah'ı mescitten çıkarmaya çalışmışlardır. Fakat Ubeydullah'ın adamları bunları tutuklayıp hunharca katletmişlerdir.

Allah bu zalimin de cezasını vermiştir. Rivayete göre makatından hastalanan Ubeydullah'ın makat bölgesinde ve hayasında kurtlar oluşmuş ve bu şekilde ölüp gitmiştir.[366]

C. Fatımi Devletine Karşı Ehl-i Sünnetin Mücadelesi

Özellikle Ehl-i Sünnet alimler, bu rezillik ve zulümlere sessiz kalmamışlardır. İlim sahibi, Allah'tan korkan, cesur ve mücahit alimler; değişik şekillerde Ubeydullah ile mücadele etmişlerdir. İlk mücadele ilmi ve fikri açıdan yapılmıştır. Öncelikle halk, bunların kötü fikirlerinden korunmaya çalışılmış daha sonra İsmaililiğin iç yüzünü ortaya koyan eserler kaleme alınmış ve bunların fikirlerine cevaplar/reddiyeler yazılmıştır. Bir diğer mücadele yöntemi ise silahlı karşı koyma şeklinde olmuştur. Alimler ve şairler, yazdıkları kitaplarla ve şiirlerle, yaptıkları sohbet ve vaazlarla mücadele ederken diğer tarafında Müslümanlar, alimlerin öncülüğünde İsmaililere karşı silahlı ve siyasi mücadeleyi sürdürmüşlerdir.

I. Şii Propagandanın Olumsuz Etkilerini Kırma Çabası

Batıni-Şii-İsmaili saldırıya karşı ilk mücadele, halkı bunların propaganda ve baskılarından korumak suretiyle verilmiştir. Batı yani Afrika İslam dünyasındaki alimler, şeyhler ve kadılar önce kendileri zulümden korunmaya çalışmışlardır.

---

365 Riyâdu'n-Nüfus, 2/29.

366 Riyâdu'n-Nüfus, 2/17.

Alimler, İsmaililere karşı koymak için her fırsattan istifade etmişlerdir. Mesela Cuma namazlarını toplu kılmak gibi. Böylece hem İsmaililere karşı bir duruş sergilenmiş oluyordu hem de halkın morali ve şuuru yüksek tutulmaya çalışılıyordu.

Bir başka mücadele yöntemi de toplu dualardı. Ehl-i Sünnetin geleceği için dua ve zalimlere de beddua edilerek; Ehl-i Sünnet şuuru canlı tutulmaya çalışılıyordu. Bu türlü mücadelenin asıl amacı; halkın korkusunu bastırmak, cesaret vermek, Müslümanlara ümit vermek, İsmaililerin direncini kırmaktı.

Bazı Müslümanlar sistemli mücadeleyi tercih etmişlerdi. İyi örgütlenen bu insanlar, zalim Sultan Ubeydullah'a destek veren yada zulümlerine sessiz kalan insanları da boykot etmekteydiler. Bu destekçilerle her türlü ilişkiyi kesiyorlar; namazlardan sonra zalimlere ve onlara destek verenlere lanet okuyup beddua ediyorlardı.[367]

II. Tartışma ve Karşı Cevap Verme Yöntemi

Bu yöntem alimlerin en sık kullandığı en etkili yöntemdi. Bu mücadelede birçok alim görev almış; hak dini bozmaya çalışan rafiziİsmaililere karşı mücadele etmişlerdir. İsmaili Ubeydullah ve yandaşlarını en fazla zor durumda bırakanlar bu alimlerdi. Ubeydullah, tehditle yada rüşvetle bu alimleri davalarından vazgeçirmeye çalışmış fakat takva sahibi korkusuz alimler, ne rüşvete tenezzül etmişler ne de ölümden yada işkenceden korkmuşlardır.

Alimlerin bu cesur ve kararlı mücadelesi, İsmaili ele başlarını daha da hırçınlaştırmıştır. Özellikle Kayrevan şehrindeki büyük mücadeleye engel olamayan Ubeydullah, buraya özel vali ve komutanlar atayarak buradaki sorunun çözülmesini istemiştir.[368]

Fakat Ehl-i Sünnet alimlerin öldürülmesi yada onlara işkence edilmesi; insanların nefretini daha da arttırmaktaydı. Buna engel olmak ve halkı ikna etmek için İsmaililer, Ehl-i Sünnet alimleri de davet ederek halk önünde tartışma düzenlemişlerdir. Fakat İsmaililer, bu tartışmaların neredeyse tamamını kaybetmişlerdir. Bu tartışmalar sayesinde halk, onların gerçek yüzünü anlamıştır.[369]

Bu mücadelenin en meşhur isimlerinden birisi 302/914'de vefat etmiş İbnü'l-Haddâd'dır. Kendisine mücadelelerinden dolayı "Ehl-i Sünnetin dili ve sözcüsü" lakabı verilmişti. Cedel ilminde uzmandı yani iyi bir tartışmacıydı.

367 El-Beyânü'l-Mağrib, 1/277.
368 Meâlimü'l-imân, 3/237.
369 Cühûdu Ulemâ-i Mağrib, s.327.

Hanbeli bir fakihti. Şahsiyetli ve takva bir zattı.[370] Özellikle hadislerden istifade ederek Müslümanların inançlarını korumaya çalışmış ve İsmaililere karşı reddiyeler kaleme almıştır.[371]

İsmaililer insanlara baskı yaparak; tehdit ve işkenceyle Ehl-i Sünnet inançtan dönmelerini istiyordu. Bunun üzerine İbnü'l-Haddâd'a gelen insanlar takiyye yani gerçek inançlarını gizleyerek İsmaili gibi görünme müsaadesi istemişler fakat İbnü'l-Haddâd; "Zaman mücadele zamanıdır. Eğer siz direnmezseniz Ehl-i Sünnet akaidini koruyacak kimse kalmaz. Bu bir ölüm kalım mücadelesidir" diyerek buna müsaade etmemiştir.[372]

İsmaili propagandanın temelinde birkaç mesele yatmaktadır. Ehl-i Sünnet alimler de özellikle bu temel meselelere cevap vererek İsmaili akaidi çökertmeye çalışmışlar ve halkın bunlara itibar etmemesini temine gayret etmişlerdir. Bu temel meselelerden bazıları şunlardır:

1. Hazreti Ebubekir mi daha üstündür yoksa Hazreti Ali mi? (Allah her ikisinden de razı olsun): İsmaililerin temel iddiası; Hazreti Ali'nin üstün olduğu yani Hazreti Ebubekir'in halifeliğe layık olmadığı halde zorla halife olması inancıdır. Bu mesele hakkında İbnü'l-Haddâd ile Şii propagandacı İbn Ubeydullah arasında bir tartışma geçmiştir. İbn Ubeydullah; "Hırka ehli (yani Efendimiz (s.a.v.), Hazret Ali, Hazreti Fatıma, Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin) mi daha hayırlıdır yoksa ashabı kiramın diğerleri mi?" diye sormuştur. İbnü'l-Haddâd ise cevaben; "Hırka ehli arasında Muhammed (s.a.v.) de vardır. Şu halde O mu üstündür Ali mi? Yoksa orada hazır bulunan Cebrail mi? Yoksa Peygamberi ile beraber olan Allah mı?" diye sormuş; İsmaili adam susup kalmıştır.[373]
2. Hazreti Ali'nin velayeti meselesi: Şii propagandacı İbnUbeydullah;"Ben kimin dostuysam/mevlasıysam Ali de onun dostudur" hadisi şerifi ile Hazreti Ali'nin velayetini savunmuştur. Burada Mevla ile kasıt efendiliktir. Yani bu iddiaya göre insanlar Hazreti Peygamber (s.a.v.)'in ve daha sonra da Hazreti Ali'nin (ve tabi doğal olarak da daha sonra gelen imamların ve o dönemde de Şii Halife Ubeydullah'ın) kölesiydi. Hatta burada kölelikten kasıt olarak saygı ve ibadet/tazim dahi anlaşılmıştır. İbnü'l-Haddâd ise bu iddialara şu ayetle cevap vermiş ve böyle bir inancın İslam akaidinin dışına çıkmak olduğunu beyan etmiştir: ***"Hiçbir insanın, Allah'ın kendisine Kitap, hikmet ve peygamberlik vermesinden sonra (kalkıp) insanlara: Allah'ı***

370 Cühûdu Ulemâ-i Mağrib, s.327.
371 Meâlimü'l-imân, 3/91.
372 Cühûdu Ulemâ-i Mağrib, s.328.
373 Riyâdu'n-Nüfus, 2/75.

bırakıp bana kul olun! demesi mümkün değildir. Bilakis (şöyle demesi gerekir): Okutmakta ve öğretmekte olduğunuz Kitap uyarınca Rabbe hâlis kullar olunuz. Ve size: Melekleri ve peygamberleri ilâhlar edinin, diye de emretmez. Siz Müslüman olduktan sonra hiç size kâfirliği emreder mi?"(Al-i İmran, 79-80).

III. Silahlı Mücadele

Alimler ve mutasavvıflar sadece yukarda bahsettiğimiz tarzda sözlü ve yazılı mücadele etmekle yetinmemişlerdir. Birçok alim ve şeyh, silahlı mücadeleyi de tercih etmiştir. Bazı şeyhler, dergahları terk edip Kayravan'a gelerek silahlı mücadele başlatmışlardır. Bu şekilde müritleriyle yada talebeleriyle silahlı gruplar oluşturup İsmaililere karşı mücadele eden pek çok sayıda alim ve şeyh vardır. Alimlerin öğrencilerini ve halkı bunlara karşı mücadeleye davet ederken en fazla üstünde durdukları mesele şuydu: "Bunlara karşı mücadele etmek, kafirlere karşı mücadele etmekten daha önemli ve daha faziletlidir".[374] ***"Ey iman edenler! Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın ve onlar (savaş anında) sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki, Allah sakınanlarla beraberdir. (Tevbe, 123)."*** ayetini de buna delil getirmişlerdir.

Şii Halife Ubeydullah ise bu alim ve şeyhlerin hatta bunlara destek olanların öldürülmesini emretmiştir. Ubeydullah'ın cellatları ve süikastçıları bu şekilde bir sürü cinayet işlemişlerdir.[375]

IV. Yazılı Mücadele

Alimler, yazdıkları eserlerle de mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Öncelikle halkın imanını korumak için eserler kaleme alınmıştır. Devamla İsmaili propagandaya cevap oluşturmak için bazı kitaplar ve risaleler telif edilmiştir. Bir başka yazılı mücadele türü ise insanları mücadeleye teşvik etmek için ayet ve hadislerden oluşan risalelerin yazılmasıdır. Özellikle bu sonuncu eserler sadece bölgede değil komşu İslam bölgelerinde de yazılmış, buradaki Müslümanlar da mücadeleye davet edilmişlerdir.[376]

V. Ehl-i Sünnet Şairlerinin Mücadelesi

İnsanları etkilemenin o zamanlar için en etkili yolu şiirdi. (Günümüzdeki medya işlevini gören) zamanın şairleri, daha önce de bahsettiğimiz gibi önemli

374 Cühûdu Ulemâ-i Mağrib, s.331.
375 Meâlimü'l-imân, 2/185.
376 Riyâdu'n-Nüfus, s.349.

olayları kayıt altına almanın yanında insanların hissiyatlarına da yön vermeye çalışmışlardır. İsmaililerin bozuk akaitleri ve zulümleri şiirlerle İslam coğrafyasının her tarafına ulaştırılmıştır. Ayrıca İslami gayret ve cihat şuuru bu şairlerce işlenmiş, Ehl-i Sünnet akaidi şiirlerle savunulmaya çalışılmıştır.

D. Fatımi Halifesi Muiz li-Dînillâh ve Mısır'ın İşgal Edilmesi

İslam tarihi kaynaklarının beyanına göre 355/965 yıllarında İhşitoğulları'nın elinde bulunan Mısır'da siyasi durum pek parlak değildi. O vakitler tahtta oturan İhştioğluKâfûr'un vefatından sonra İhşitoğulları, Mısır bölgesinden kontrolü kaybetmişti. Bunu fırsat bilen Fatımiler, Mısır'ı işgal etmişlerdir. O zaman Fatımi tahtında Şii Halife Muiz vardı. Muiz, 100.000 kişilik bir ordu toplamayı başarmıştı. Ordusuna işgal ve yağma emri veren Muiz, aç kurtlar gibi Cevher Sakalî'ninemrinde Mısır'a saldırmış ve bütün Mısır boydan boya işgal ve yağma edilmiştir. Muiz'in amacı, Mısır'ı ele geçirerek Batıniliğe ve İsmaililiğe sağlam bir merkez karargah kurmaktı. Bunun sonucunda Mısır, yıllar boyunca İslam düşmanlarının eğitildiği ve saklanıp korunduğu bir merkez olmuştur. 358/568 yılına gelindiğinde bütün Mısır ve Mısır'a tabi bölgeler Fatımi kontrolüne girmişti. 361/571 senesinde Mısır'da Batıniliği ve İsmaililiği yaymak ve korumak için yeni kaleler inşa edilmiştir. Buralarda Batıniliği öğreten ve İsmaili siyasi ideolojisini aşılayan okullar ve merkezler oluşturulmuştur.

Muiz; Ubeydullah'a karşı mücadele eden ve Mısır'da barınan alimleri, şeyhleri ve hatta şairleri öldürtmüştür. Kendisi bizzat şehir şehir gezerek muhalifleri tespit ediyor ve yargılıyordu. 362/572'de Mısır sahil şeridini denetlemiştir. 363/573'de İskendireye'ye gelerek buradaki işlerle bizzat kendisi ilgilenmiştir. Ehl-i Sünneti müdafaa eden ve yaşamaya çalışan herkes bu zulümden nasibini almıştır.

İlerlemeye devam eden Muiz, 365/575 yılına kadar Atlantik okyanusuna kadar bütün Afrika sahilini kontrol altına almıştır.[377]Burada bulunan İslam devletleri, genelde maliki mezhebine mensuptular. Daha önce Kayrevan civarında Hanbelilere yapılan zulümler burada da malikilere yapılmış ve Maliki mezhebi de yasaklanmıştır.[378]

E. Fatımi Devletinin Kuzey Afrika Hakimiyetine Son Verilmesi

Bazı Maliki alimleri, Kuzey Afrika'da hüküm süren ve Fatımilere bağlı bir devlet olan Zahaci hanedanı ile irtibat kurarak bu aileyi; Fatımilerin Ehl-i Sünnet

377 El-Fethu'l-Arabî fi Libyâ, s.362.

378 Siyerü A'lami'n-nübelâ, 15/113-114.

üzerindeki baskılarını konusunda çalışma yapmak hususunda etkilemeyi başarmışlardır. Sonunda bu ailenin gayretleriyle Ehl-i Sünnet alimleri üzerindeki baskı azaltılmış; bazı bölgelerde Ehl-i Sünnet eğitimi veren medreselerin faaliyet göstermesine müsaade edilmiştir. Yıl 406/1015. Bu ailenin başında Padis oğlu Muiz bulunuyordu. Ebu'l-Hasen adlı maliki alim ile arası iyi olan Muiz, fikri ve siyasi olarak Ehl-i Sünneti benimsemişti. İlmi ve alimleri severdi. Fatımi zulmünden bıkmıştı. Amacı Kuzey Afrika'da İsmailiyeşiası ve batıniye hareketine son vermekti. Zehebi'ye göre Muiz (Fatımi halife Muiz ile karıştırılmamalı), dindar, şahsiyetli, adil, cesur bir devlet adamıydı. Cömert ve yardımseverdi. Hakkında bolca şiir yazılmıştır. Bölgede aslında Malikilik hakimdi fakat Hanefilik de yayılmaya başlamıştı. Bir süre malikiler ile Hanefiler arasında bazı olumsuz mücadeleler yaşanmıştır. Bu mücadele, bölgedeki Şia hakimiyetini daha da güçlendirmiştir. Bu çatışmanın Ehl-i Sünnete ne kadar zararlı ve ne kadar gereksiz olduğunu anlayan alimler, Muiz'in de yardımıyla bazı bölgelerdeki Fatımi hakimiyetine son vermeyi başarmışlardır.[379]

Alimlerin de teşvik ve desteğiyle Muiz, önce Fatımi halifesi Müstensır'ın(güya Allah'ın muzaffer kıldığı adam anlamında) sarayına gelip; Ehl-i Sünnete yapılan baskıların kaldırılmasını istemiştir. Fakat Fatımi halifesi O'na hakaret edip ölümle tehdit etmiştir. Bunun üzerine Muiz; "Burası bizim topraklarımızdır. Sen ve ataların gelmeden önce burada benim dedelerim hüküm sürmüştür. Sana düşen, bize güzel muamele etmek ve halka hizmet etmektir." diyerek Musransır'ın sarayını terketmiştir. Bundan sonra da şiaya olan düşmanlığı daha da artmıştır. Nihayet 435/1043 yılına gelindiğinde Muiz'in başlattığı bu faaliyetler başarılı sonuç vermiş ve Afrika'nın kuzey kesiminde yeniden Ehl-i Sünnet hakim olmuştur. Bu başarı Ehl-i Sünnet Müslümanların, yeniden toparlanmasına ve cesaret bulmasına vesile olmuştur. Şairler, Muiz ve O'na destek veren alimlerden övgüyle bahsetmektedirler. Allah onlardan razı olsun.[380]

F. Selçukluların İsmâilîlere ve Bâtınîlere Karşı Verdikleri Mücadele ve Irak'ın Şiileşmesine Engel Olmaları

Fatımiler Mısır'da kendilerine bir merkez kurduktan sonra kurdukları istihbarat ağıyla ve gönderdikleri misyonerlerle/militanlarla (dâî); Şam ve Irak bölgesinde de hakimiyet kurmak istemekteydiler. Bununla da yetinmeyerek civardaki devletlerle resmi temas kuruyorlar ve İsmaili davetçilerin bu ülkelerde inançlarını yaşamalarına ve yaymalarına müsaade edilmesini istiyorlardı.

379 Siyerü A'lami'n-nübelâ, 18/140.

380 El-Fethu'l-Arabî fi Libyâ, s.289.

Özellikle 425/1033'de Fatımi halifesi Zahir'in gönderdiği adamlar; Şam ve Irak bölgesinde bir sürü taraftar bulmayı başarmışlardır.[381] Sonraki Fatımi halifesi Müstensır döneminde bu propaganda faaliyetleri daha da artmıştır. Hatta daha da ilerleyen İsmaili ajanlar; ta Horasan bölgesine kadar sızmayı başarmışlardır. Özellikle filozof ve alim kılığında gezen Şirazlı Hibetullah, bu dailerin en meşhurudur. Bu adam, bazı Abbasi devlet adamlarını ve komutanları etkisi altına almayı başarmıştır. İsmaililer bazen de sistemli çalışmakta; kendi davalarına hizmet için seçtikleri kişileri genç yaşlarda Ehl-i Sünnet devlet, asker ve alim kadrosuna sokmayı başarmaktaydı. Özellikle muhafız yada hizmetçi kılığında muhaliflerinin yanına adam yerleştirmeyi de deneyen bu şer devleti; muhaliflerine karşı her türlü mücadeleyi vermekten kaçınmamaktaydı. Fatımi etkisine giren bazı Abbasi komutanlar, Fatımi halifesi adına hutbe okutarak bölgede isyan çıkarmayı başarmışlardır.[382]

O zamanlar güçlü olan Selçuklu İmparatorluğu; Ehl-i Sünnetin müdafaasını üstlenmiş ve elinden geldiğince rolünü ifa etmeye çalışmıştır. Selçuklular özellikle askeri ve siyasi mücadelede etkin olmuş; Fatımilere yanaşan yada destek veren komutan ve devlet adamlarını bertaraf etmişlerdir. Yine Fatımilerin tazyikiyle çıkan isyanların bastırılmasında Selçukluların büyük yararlıkları olmuştur. Selçukluların bir başka önemli hizmeti de; kurdukları istihbarat ve özel birlikler sayesinde; İsmailidâileri tespit etmeleri ve etkisiz hale getirmeleridir.[383]

G. Nizamiye Medreselerinin Bâtinilik ve Şiiliğe Karşı Verilen Mücadelede ve Ehl-i Sünnetin Müdafaa Edilmesindeki Rolü ve Önemi

Bu medresenin kurulma fikri Sultan Alparslan'a kadar uzanmaktadır. 455/1063 senesinde İsmaililer ve Batıniler isyan edince; bu isyanın köklü ve uzun vadeli çözüme kavuşturulması için böyle bir harekete girişilmiştir. Sultan Alparslan'ın asıl adı İshak oğlu Ali olan Tus şehrinden bir veziri vardı. Bu vezir; ilminden ve adaletinden dolayı daha sonra Nizamülmülk (devletin düzeni) lakabını almıştır.

Medresenin kurulmasına neden olan asıl gerekçe, Batıniler yada İsmailiye-şiasının; felsefe ve ilim adı altından gerçek siyasi emellerini gizlemeleri ve siyasi emellerine ulaşmak için ciddi fikri temeller oluşturma girişimleridir. Nizamülmülk, Ehl-i Sünnete ilmi ve fikri yollardan savaş açan ve gerçek kimliğini bu ilmi kişiliklerinin altına saklayan bu sapık zümre ile mücadele etmenin en iyi yolu

381 El-Fethu'l-Arabî fi Libyâ, s.289.
382 El-Fethu'l-Arabî fi Libyâ, s.289.
383 El-Bidâye ve'n-nihâye, 15/459.

olarak Müslümanları bu fikirlerden koruyacak ve bu sapık fikirlere cevap/çözüm üretecek öncü bir kadro yetiştirilmesi gerektiğini farketmiştir.[384] Fatımilerin bu şekilde ilim adamı sıfatı altında gizlenen ideologlar tarafından kurulduğunu göz önüne alırsak; Nizamülmülk'ün ne derece isabetli bir karar verdiğini daha iyi anlamış oluruz.[385]

Batınilerin yöntem ve amaçlarını inceleyen Nizamülmülk bu bozguncuları kendi bildikleri yöntemle etkisiz hale getirmek ve onlara kendi silahlarıyla karşı koymak için bu medreseleri kurma kararı aldı. Bağdat başta olmak üzere ülkenin değişik yerlerinde bu medreseler kuruldu. Bu medreselere büyük gelirler vakfedildi. Medreselerde görev yapacak hocalar özellikle seçilmiştir. Bu medrese yaklaşık iki yüzyıl boyunca etkisini sürdürmüştür. Bu medresede yetişmiş ve ders vermiş kişilere örnek olarak iki büyük alim Gazzâli ve Firûzabâdî'yi örnek verebiliriz.[386]

Daha sonraki dönemde de etkisini sürdüren bu medreseler; Ehl-i Sünnetin günümüze sağlıklı şekilde ulaşmasında büyük önem taşımaktadır. Zengiler ve Eyyubiler ve hatta Memluklar döneminde görev yapmış birçok devlet adamı ve alim bu medresede yetişmiştir. Zengiler, halkın ıslahında ve diğer dinlere/mezheplere karşı mücadelede bu medreselerde yetişmiş insanlardan istifade etmiştir. Mesela büyük Şeyh Abdulkadir Geylani de dergahlarında ve medreselerinde burada yetişen talebelerden ve bu medreselerde görev yapmış hocalardan istifade etmiştir.[387]

Şia ve Bâtıniliğe Karşı Mücadelede İmam Gazzâlî Örneği

Nizamiye medreselerinde baş müderrislik yapmış olan İmam Gazzali, hem Selçuklu devleti hem de Abbasi halifesi tarafından desteklenmiştir. Meşhur ve büyük alim, "Batıniliğin İç Yüzü (Fedâihu'l-bâtiniyye)" adlı eserinde İsmailiyeşiasının iç yüzünü ve gizli amaçlarını ortaya koymaya çalışmış; ismaililerin delil ve görüşlerini çürütmüştür. İsmailiyeşiasına karşı mücadele etmek sadece ilmi yeterlilik gerektirmiyordu. Böyle bir mücadele için ayrıca çok büyük bir cesaret ve mücadele azmi de gerekliydi. Alim, takvalı, şahsiyetli, cesur ve mücahit bir zat olan İmam Gazzâli, kendini bu büyük tehlike ile mücadele etmeye adamıştır. Fakat unutmamak gerekir ki böyle bir faaliyete girişen İmam Gazzâlî'nin arkasında devlet desteği de vardır. Bu desteği de arkasına alan büyük alim, mücadelesini

384 Târihü's-siyasi ve'l-fikri lil-mezhebi's-sünnî, s.68.
385 Târihü's-siyasi ve'l-fikrilil-mezhebi's-sünnî, s.291.
386 Târihü's-siyasi ve'l-fikrilil-mezhebi's-sünnî, s.179.
387 Devletü's-selâçika, s.390.

sürdürmüştür. İmam Gazzâlî, sadece açıktan düşman olan Batınilere yani İsmailiyeşiasına karşı değil, sözde alim geçinen kimselere ve Ehl-i Sünnet dairesi dışına çıkan tasavvuf şeyhlerine karşı da mücadele vermiş bir zattır.[388]

53. NURETTİN ZENGÎ'NİN MISIR'A KARŞI YÜRÜTTÜĞÜ ASKERİ MÜCADELE

Fatımiler, sünni yayılmayı durdurmak için Mısır boyunca ilerleyen Nureddin Zengi ile siyasi ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Nureddin'e çeşitli hediyeler gönderen Fatımiler; tehdit yoluyla elde edemedeği şeyleri rüşvetle ve siyasi anlaşmalarla elde etmeye çalışıyordu. İlk Zengi-Fatımi mücadelesi Taberiye üzerinde olmuştur. Kudüs haçlı kontluğu burayı almak istemiş; Fatımiler de sünnilere karşı güç kazanmak amacıyla haçlıların desteğini almak istemişler ve bu amaçla Taberiye'nin Kudüs kontluğuna geçmesine izin vermişlerdir. Fakat Nureddin Zengi buna razı gelmemiş; Kudüs yönetiminin kendi önüne geçmesine müsaade etmemiş ve Taberiye'yi ani bir hamleyle ele geçirmiştir. Bunun üzerine Fatımiler, Nureddin Zengi'den beklediklerini bulamayıca Munkızoğulları gibi bölgede etkin bazı aşiretlerden istifade ederek bölgede nüfuz sahibi olmak istemişlerdir. Aynı mücadele Askalan olayında da yaşanmıştır. Fakat yerel beyleri yanına almayı başaran Nureddin Zengi, Fatımilerin bölücü hamlelerine engel olmayı başarmıştır. Daha sonra Mısır üzerine yaptığı askeri seferler sayesinde Fatımi ilerlemesini durdurmayı başarmıştır. Nureddin Zengi, Kudüs haçlı kontluğu ve Trablus kontluğu üzerine düzenlediği seferlerde ilermeye devam ederek Mısır yönetimine bağlı bazı şehir ve kaleleri de ele geçirmeyi başarmıştır. Nureddin'in asıl hedefinin Haçlılar olduğunu zanneden Fatımiler gafil avlanmışlar ve bu gafletten istifade eden Nureddin Zengi de bazı bölgeleri kurtarmayı başarmıştır.[389]

Fakat burada ilginç bir durum vardır. Fatımi veziri olan İbnü's-Sellâr-Nureddin Zengi ile de çağdaştır-, Zehebi'ye göre Şafi mezhebindendi ve selef akaidi üzerineydi. Ubeydi yani Fatımi değildi. Bu zat, Fatımilerin Ehl-i Sünnetle savaşmasına engel olmak için Fatımi ordularını Kudüs ve Trablus haçlı kontluğu üzerine göndermiştir. Bu amaçla Nureddin Zengi ile anlaşmıştır. 546/1151'de sefer hazırlığı yapıp ordusuyla birlikte Filistin sahili boyunca ilerleyen İbnü's-Sellâr, kuzey Afrikayı yani sahil kesimlerini haçlılardan kurtarmayı başlamıştır. Üsame bin Munkız'ın bu vezir hakkında güzel şiirleri vardır.[390]

Nureddin Zengi, yine bu bölgede önemli bir devlet adamı olan İbn Züreyk ile de diplomatik ilişkiler kurmuştur. 552/1157 senesinde Nureddin Zengi, İbn

388 El-Gazzâlî, s.57.

389 Ravzateyn, 1/370.

390 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyyeli'd-Devleti'n-Nûriyye, s.84.

Züreyk'e önemli bir elçi heyeti göndermiş ve taraflar arasında önemli askeri anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmaya binaen Zengiler, 30.000 dinarlık silah alışverişi yapmışlardır. 554/1159 ve 556/1160 yıllarında haçlılara karşı mücadelede de İbn Züreyk'ten silah temin edilmiştir.[391]

I. Nureddin Zengi'yi Mısır'ı Fethetmeye İten Sebepler

Fatımiler, iki yüzyıldan fazla bölgede hüküm sürmüş bir devlet olarak Ehl-i Sünnete büyük zarar vermişlerdir. Ayrıca Fatımiler, doğrudan ve dolaylı olarak haçlılara yardım da etmişlerdir. Haçlılarla işbirliği yapmak suretiyle doğrudan; İslam alemini zayıflatmaları sebebiyle de dolaylı olarak Haçlıların lehine ve müslümanların aleyhine faaliyet göstermişlerdir. Fatımilerin asıl amacı bölgede Batıniliği hakim kılmaktı. Bu amaçla Şam bölgesi başta olmak üzere Anadolu ve Irak'ta hatta Horasan civarında İsmailik propagandası yapılmaktaydı. Nureddin Zengi'yi, Mısır üzerine yürümeye iten ilk sebep buydu.

Bir başka sebep, Fatımilerin zayıflamasıyla birlikte özellikle Kudüs haçlı kontluğunun Mısır üzerinde hakimiyet kurma çabasıydı. Zira haçlılar, Mısır'ı ele geçirerek hem müslümanlara bir darbe vurmuş olacaklardı hem de topraklarını genişletmeyi başarabileceklerdi. Ayrıca Mısır'ın Zengilerin eline geçmesi demek, haçlıların iki taraftan da müslümanlar tarafından kuşatılması demekti. Bu yüzden haçlılar, Mısır'ı ısrarlar istemekteydiler. Nureddin Zengi, haçlıların bu niyetini bilmekteydi ve bu yüzden Mısır'ı onlardan önce almak istiyordu. Şayet Mısır, haçlıların eline geçerse hem haçlılar güçlenmiş olacak hem de siyasi ve ekonomik olarak müslümanlar zor durumda kalacaklardı. Zira Mısır, hem kuzey Afrika İslam coğrafyasına açılan bir kapıydı hem de önemli ticaret yollarını hakimiyeti altında tutmaktaydı.

İlk iki sebep nispeten siyasi olmakla birlikte; Nureddin Zengi'yi Mısır üzerine yürümeye iten asıl sebep, meselenin dini/akidevi boyutudur. Zira Mısır, Fatımilerin merkeziydi ve Fatımiler de Ehl-i Sünnet inancına düşman olan Batınilik ve İsmaililiğin hamiliğini yapmaktaydı[392] Ayrıca Mısır, Nureddin'e düşman olan devletlerin bir nevi hamisi gibiydi. Mesela Kudüs haçlı kontluğu, Zengilere karşı mücadele için Mısır'dan yardım istemiştir. Yine 559/1164 yılında Şam'ı Zengilerden kurtarmak isteyen bazı yerel beyler de Mısır'a başvurmuşlardır. Bütün bu sebeplere ilaveten; Mısır daha önce Ehl-i Sünnetin hakim olduğu bir yerdi ve burada önemli sayıda Ehl-i Sünnet yaşıyordu. Buna bağlı olarak Mısır civarında bir sürü alim, medrese ve dergah, önemli kütüphaneler ve

391 Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi'salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyyeli'd-Devleti'n-Nûriyye, s.196.

392 Mısr ve'ş-Şâm fî ahdi'l-eyyûbiyyîn ve'l-memâlîk, s.13.

mescitler bulunuyordu. Nureddin Zengi, şimdi Fatımi işgalinde olan bu bölgeleri kurtarmak istiyordu.[393]

II. Nureddin Zengi'nin Mısır'a İlk Seferi (559/1164)

Nureddin Zengi, Esedüddin Şirkuh (Selehaddin Eyyubi'nin amcası) komutasında Mısır üzerine bir ordu göndermeye karar vermiştir. Nureddin Zengi, bu ilk Mısır seferinde iki şey elde etmeyi istemiştir;

1. Görevinden alınan Fatımi Veziir Şavur'u tekrar iş başına getirmek ve böylece siyasi destek elde etmek.
2. Bu yardım karşılığında bazı mali kazanımlar elde etmek. Zira Şavur, tekrar göreve gelmesine yardım etmesi karşılığında Nureddin Zengi'ye tazminat ödemeyi ve bazı ekonomik ayrıcalıklar vermeyi taahhüt etmişti.

Zengilerin bu hareketini öğrenen Fatımiler, Haçlı Kontu Birinci Amori'den yardım istemişlerdir. Bu yardım karşılığında Fatımiler, Kudüs haçlı kontluğuna vergi vermeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Haçlıların da desteğini alan Fatımiler, Nureddin'e karşı epeyce bir ordu toplamayı başarmışlardır.[394] Bu ittifak sayesinde Haçlılar, Mısır iç işlerine karışma hakkına da sahip olacaklardı.

559/1164 yılında Esedüddin Şirkuh, Nureddin Zengi'nin emriyle birinci Mısır seferine çıktı. Yanında kardeşi Necmettin Eyyup'un oğlu Selehaddin Yusuf da vardı. Amcasıyla birlikte hareket eden Selehaddin Eyyubi, o zamanlar 27 yaşındaydı. Bu sefer, O'nun Mısır'ı tanımasına vesile olmuştur.[395]

Nureddin Zengi, Fatımilerin haçlılarla ittifak yaptığını haber aldığında Esedüddin'in güvenliğinden endişe etmeye başlamıştı. Bu nedenle bazı tedbirler alarak askerlerinin ve komutanlarının güvenliğini sağlamaya çalışmıştır:

1. Esedüddin'e talimat vererek ordusunu gizlilikle Mısır'a sokmasını emretmiştir. Yine Esedüddin, Nureddin'in emriyle şaşırtmacalı hareket ederek asıl hedefinin Mısır olduğunu gizlemeye çalışmıştır.
2. Nureddin Zengi, kendine bağlı birliklerle Kudüs haçlı kontluğuna ve Trablus kontluğuna ait topraklara saldırı emri vermiştir. Ayrıca bölgedeki aşiretlere de haçlı topraklarına akın düzenleme emri verilmiştir. Böylece Kudüs kontluğu kendi iç meseleleri ile uğraşmaktan Mısır ile ilgilenme fırsatı bulamamıştır.[396]

---

393 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.328.

394 El-Kâmil fi't-târih, s.198.

395 En-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-yûsufiyyye, s.76.

396 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.329.

Esedüddin Şirkuh, talimata uyarak kalabalık ordusuyla birlikte çöl yolunu tercih ederek Eyle ve Süveys üzerinden Kahire'ye geldiğinde haçlılar henüz Süveys'e ulaşmamışlardı. Böylece plan başarıya ulaşmış ve Şirkuh, düşmanı şaşırtarak beklenmedik bir yoldan yani çöl üzerinden geçerek çok hızlı hareket etmek suretiyle Kahire'ye gelmeyi başarmıştır. Bu yolculuk esnasında kendisine Şavur da yardım etmiştir. Fatımi halifesi ise kardeşi Nasrettin'i Şirkuh üzerine göndermek zorunda kalmıştır. Henüz haçlı yardımı gelmeden yapılan bu savaşı büyük bir üstünlükle Şirkuh kazanmıştır.

Halife Darğam, bu mağlubiyetten sonra Kahire kalesine çekilmiştir. Kardeşi Nasrettin de Halifeyi savunmak üzere Kahire surlarından mevzilenmiştir. Kale üzerine yürüyen Şirkuh büyük bir direnişle karşılaşmıştır. Fakat pesetmeyen Şirkuh bir süre sonra kaleyi ele geçirmeyi başarmış ve Kahire Zengilerin eline geçmiştir. Bu zaferden sonra anlaşma üzerine Şavur, eski görevine getir getirilmiş ve Şirkuh da Kahire şehri yakınlarında kendisine bir karargah kurmuştur.[397]

Fakat Şavur baş vezirliği ele geçirdikten sonra Nureddin ile yaptığı anlaşmayı bozmuş, böylece asıl niyetini aşikar etmiştir. Nureddin'e vaadettiği tazminatı ödemeyen Şavur, kendisine karşı koyanlardan da intikam almaya başlamış, bu esnada halka da zulmetmeye başlamıştır. Bununla da yetinmeyen Şavur, Şirkuh'a haber göndererek karargahını kaldırması ve Şam'a dönmesini ihtar etmiştir. Fakat Şirkuh bu talebi reddedecek ve ordusunu geri çekmeyecektir. Nureddin'in emirlerini bekleyen Şirkuh, bir taraftan da askeri hazırlıklara başlayarak ordugahını tahkim etmeye koyulmuştur.

Şavur da boş durmuyor ve Kudüs haçlı kontluğundan yardım istiyordu. Kont Birinci Amori'ye aşağıdaki şartlarda anlaşma teklif etmiştir;

1. Kendisine yardıma gelen haçlı komutanlara her operasyon için 1.000'er dinar verilecekti.
2. Ayrıca askerlere de ücret ödenecekti. Şavuz özellikle atlı asker istiyordu.
3. Kudüs ordusunun bütün masrafları da yine Şavur tarafından karşılanacak ve her türlü askeri teçhizat temin edilecekti.
4. Kudüs haçlı kontluğuna ayrıca yıllık vergi ödenecekti.

Amori bu teklifi tereddütsüz kabul etmişti. Zaten bir süredir Zengi saldırısı altında bunalmıştı ve şimdi Kahire'de karargah kuran Esedüddin büyük tehdit oluşturuyordu.[398]

---

397 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.330.

398 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.330.

III. Kudüs Kontu Amori'nin İkinci Mısır Saldırısı

Birinci Amori, ilk Mısır seferinde başarısız olunca 558/1163'de ikinci defa Mısır üzerine yürüme kararı kaldı. Nureddin Zengi'ye ihanet eden Vezir Şavur, Şirkuh'ın Mısır'ı terketmemesi üzerine Amori'den yardım istemiş; Amori de bu yardımı fırsat bilerek Mısır'ı ele geçirmek üzere harekete geçmiştir.

Şavur, Kudüs kontluğuna her türlü ekonomik yardımı yapmayı vaadetmiştir. Bu vaadini yerine getirmek için Fatımi vezirlerini toplamış ve onları ikna etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan Amori, Kudüs'e gelen Avrupalı haçlıların da yardımını almayı hesap etmiştir. Kutsal savaş adı altında dindar Hıristiyanlardan pekala büyük bir servet toplanabilirdi ve Amori, bu paralarla ordusunu ve ülke hazinesini güçlendirebilirdi. Böylece bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı.[399]

559 Ramazan/1164 Temmuz ayında hazırlıklarını tamamlayan Amori, ani bir manevra ile Fakus'a ulaştı ve Şavur'un da yardımıyla Esedüddin Şirkuh'u iki taraftan kuşatma altına aldı. Bu sırada Şirkuh Pelpis Kalesinde bulunuyordu. Kuşatma başlayınca savunmaya geçen Şirkuh, üç ay süreyle burada tutunmayı başarmış ve bütün hatları başarıyla müdafaa etmiştir. Tam bu sırada Amori, ani bir kararla Şavur'a destek vermekten vazgeçmiştir. Peki ne oldu da Amori bunca emeğin sonunda Zengilere karşı mücadele etmekten vazgeçmişti? Bunda Nureddin Zengi'nin siyasi ve askeri manevralarını etkisi büyüktür. Komutanı Şirkuh'un kuşatıldığını öğrenen Nureddin Zengi, askerlerini ve komutanlarını asla yalnız bırakmamıştır. Fakat bölgeye askeri yardım ulaştırmak zor görünüyordu. Zira Mısır hem uzaktı hem de arada Kudüs haçlı kontluğunun toprakları vardı. Bu yüzden dolaylı yoldan yardım etmek gerekiyordu. Bunun üzerine Nureddin Zengi, Kudüs haçlı kontluğuna ait topraklara saldırı emri verdi. Talimat üzerine Şam bölgesinde bulunan Zengi orduları ve müttefikleri, Kudüs'e doğru ilerlemeye başlamışlardır. Bunun üzerine Amori'nin komutanları ve yakın adamları arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Zira bazı komutanların mülkü olan topraklar Zengiler tarafından yağma ve işgal edilmişti. Nureddin Zengi'nin taktiği tam zamanında işe yarayacaktır. Zira Fatımi orduları kalabalıktı ve ayrıca haçlılar da yardıma gelmişti. Üç ay süren kuşatma sonucuna Şirkuh'un yanında bazı komutanlar ve askerler huzursuzlanmaya başlamıştı. Haçlıların geri çekilmesi, Pelpis'te kuşatılmış olan Zengi ordulara moral vermiştir.[400]

Mısır'dan önce haçlılar çekilecektir. Fatımiler de haçlıların geri çekilmesi üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine Şirkuh da Mısır'da böyle bir durumda daha fazla kalmanın anlamsız olduğunu düşüne-

399 El-Kâmil fi't-târih, s.331.

400 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.331.

rek Nureddin'in talimatıyla Mısır'ı boşaltmıştır. Hiç şüphe yok ki bu mücadele, Şavur'un işine yaramıştır. Savaşın tek galibi o olmuştur diyebiliriz. Zira hem İslam ordularından hem de haçlılardan kurtulmuş oluyordu. Bu zafer, Şavur'un askeri ve siyasi otoritesini daha fazla güçlendirmesine sebep olmuştur.[401]

Mısır'dan dönen Şirkuh, doğruca Nureddin Zengi'nin huzuruna çıkmıştır. Zira Şirkuh, kendisini başarısız olarak görmekteydi ve bu durumda hesap vermesi gerektiğini biliyordu. Fakat beklenenin aksine Nureddin Zengi, değerli komutanı Şirkuh'a sahip çıkmış ve Mısır politikasının yeniden gözden geçirilmesi için emir vermiştir. Şirkuh, önce yakın adamlarıyla istişare etmiş daha sonra Nureddin'in başkanlığında toplanan devletin üst düzey yetkilileri, Abbasi desteği alınmadan Mısır politikasında bir ilerleme sağlamanın zor olacağı sonucuna varmışlardır. Bu karar üzerine Nureddin Zengi, Şirkuh'u Bağdat'a göndermiştir. Şirkuh'un görevi, Halife Müstencid'e Mısır ve Fatımiler hakkında bilgi vererek başta Halife olmak üzere diğer İslam ülkelerinin de desteğini almaktı.[402]

Her ne kadar birinci Mısır seferinde Şirkuh başarısız olsa da Mısır'a karşı verilen bu mücadele Nureddin Zengi'nin İslam alemindeki şöhretini daha da arttırmıştır. Ayrıca bu hamle, haçlıların acziyetini ortaya koymuş ve haçlı hakimiyeti sadece sahil şeridi ile sınırlandırılmıştır.[403]

Mısır saldırısı, hem Şirkuh hem de Amori'ye büyük ekonomik yük getirmiştir. Şavur ise Mısır'da tekrar hakimiyet kurmuş; halka zulmetmeye başlamıştır. Halkın elinde ne var ne yok gaspeden Şavur, kendisine karşı gelenleri de öldürmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Mısır ve civarında yaşayan halk, tekrar Nureddin'e başvurarak yardım istemişlerdir.

IV. Nureddin Zengî'nin İkinci Mısır Seferi (562/1166)

Yeni bir Mısır seferi için hazırlıklara başlayan Nureddin Zengi, 562 Rebiulevvel/Aralık 1166'da ordularına Mısır üzerine yürüme emrini verdi. Ordunun başında yine Şirkuh vardı. Yardımcısı ise yeğeni Selehaddin Eyyubi idi. Bu sefer önde gelen Zengi devlet adamları ve meşhur komutanlar da sefere katılmıştı. Orduda 2.000 atlı asker bulunuyordu. Nureddin Zengi, ordu Şam topraklarını ve Kudüs'e komşu toprakları geçene kadar orduya bizzat komuta etmiştir. Zira haçlıların yolda ordusuna saldırmasından korkuyordu ve bu yüzden ordusunun sağ salim Mısır topraklarına geçtiğinden emin olmak istiyordu.[404]

---

401 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.331.

402 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.332.

403 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.332.

404 El-Kâmil fi't-târih, s.342.

Kudüs haçlı kontluğu ordularını savaş için toplamış etrafa gönderdiği casuslarla Zengi ordusunu takip ettirmekteydi. Kürek ve Süveyş civarında pusuda bekleyen haçlı ordularından haberdar olan ve haçlı casuslarının faaliyetlerini takip eden Şirkuh, Nureddin'in talimatıyla zaman zaman güzergah değiştirerek Mısır'a doğru ilerleyişine devam etmiştir.

Şavur ise endişeliydi. Zira bu sefer Zengiler tam hazırlıklı geliyorlardı. Şavur başta Amori ile anlaşmış ve belli bir ekonomik yardım karşılığında Amori'den Zengi ordularının Mısır'a girişine engel olmasını istemiştir. Fakat Amori bunda başarısız olmuş ve Zengi ordusu Amori'yi atlatmayı başararak Mısır'a girmeyi başarmıştır. Bu durum Şavur'u daha da endişelendirmiştir. Zira hem Nureddin'in emri hem de birinci Mısır seferinde Şavur'un yaptıkları, Şirkuh'u öfkelendirmişti. Bu öfke ve kararlılık, Şirkuh'un daha temkinli ama sert bir şekilde ilerlemesine sebep olmuştu. Bu da Şavur'un zaten varolan endişelerine yenisini katmak demek oluyordu.[405] Bu yüzden Şavur, taktik değiştirerek Amori'ye Şirkuh'u uzaklaştırma şartıyla Mısır'da toprak vaadetmiştir. Bu teklif, Amori'nin tereddütlerini ortadan kaldırmaya yetmişti. Ordusu ile birlikte Mısır'a doğru yola çıkan Amori'nin haberlerini Şirkuh yakından takip etmekteydi.

Haçlıların çok yaklaştığını haber alan Şirkuh taktik bir hareketle yol değiştirerek tekrar Süveys tarafına yönelerek haçlıları atlatmış ve Fustat şehrine gelmiştir. Daha sonra Mısır'ın batı taraflarını ele geçirerek burada karargah kuran Şirkuh, askeri hazırlıklarını tamamlamaya çalışmıştır.[406]

V. Amori'nin Üçüncü Mısır Saldırısı ve Fatımiler ile Haçlılar Arasında Çıkan Anlaşmazlıklar

Zengi orduları Şam'dan hareket ettiğinde Amori de askeri hazırlıklarını tamamlamış ve Mısır yoluna koyulmuştur. Normal yoldan Mısır'a gitmeyi tercih ederek Gazze üzerinden Ariş'e doğru ilerleyen Amori'nin hedefi Zengilerden önce Mısır'a gitmek yada Zengi ordusuna yolda baskın vermekti. Bu amaçla önce Pelpis'e geldi. Zira Şirkuh'un tekrar Sina çölünden geçeceğini düşünmüştü. Fakat bu hareketi Şavur'un hoşuna gitmemişti. Zira henüz tam olarak anlaşamayan iki taraf, Haçlıların yardım karşılığında Şavur'dan ne alacağı hususunda mutabakata varamamışlardır. Şavur rahatsızdı fakat itiraz edecek durumda da değildi.[407] Şavur, Esedüddin Şirkuh'un Mısır'dan çıkarılması karşılığında 40.000

405 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.342.; Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/149.

406 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.343.

407 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.344.

dinar vermeyi teklif ediyordu. Fakat Amori, yardım karşılığında Mısır'dan toprak istemekteydi.

Sonunda Amori, 40.000 dinar karşılığında yardım etmeyi kabul etmiştir. Fakat bu defa temkinliydi. Zira ikinci Mısır saldırısında Amori, Şavur'dan beklediği yardımı alamamıştı. Şavur ise Amori'nin geri çekilmesini bahane ederek anlaşma şartlarını yerine getirmediğini ifade ederek kendisini haklı gösteriyordu. Bu yüzden Amori, iki şart öne sürmüştür. İlk şart, paranın yarısı yani 20.000 dinar peşin ödenecekti. 20.000 dinar ise Şirkuh'un Mısır'dan çıkarılmasından sonra alınacaktı. İkinci şart ise anlaşmayı bizzat Fatımi halifesinin onaylamasıydı. Böylece Amori, Fatımi halifesinin resmi koruyucusu olacaktı. Bu da Fatımilerin, haçlı vesayetine girmesi demekti. Fatımiler ise çaresiz bu şartları kabul etmişlerdir.[408]

VI. Bâbeyn Savaşı

Şirkuh komutasında Nureddin orduları Kahire'nin yukarı bölgesinde Babeyn olarak bilinen bölgeye karargah kurmuştu. Bölgeye önce Fatımi orduları hemen ardından da Haçlı orduları intikale başladı. Şirkuh'un casusları kalabalık bir ordunun üzerlerine gelmekte olduğunu rapor ediyorlardı. Tarihler 25 Cemaziyelevvel 562/19 Mart 1167 Pazar'ı gösteriyordu. Şirkuh komutanlarını topladı. Zira askerler kendisini yarı yolda bırakabilirdi. Bu yüzden komutanlarının desteğinden emin olmalıydı. Ayrıca böyle zor bir durumda komutanları ile istişare etmek adetiydi. Şirkuh adamlarını topladı ve şöyle hitap etti:

"Ülkemizden çok uzaktayız ve sayıca azız. Sizi böyle bir tehlikeye atmak istemem. O yüzden birlikte bir karar vermemiz gerekiyor ve bunu hemen yapmamız lazım." Bunun üzerine komutanlar söz aldılar:

"Yardım almamız zor. Ve burada herkes bize düşman. Çiftçiler ve köylüler bile. Kimse bize destek olmaz. O yüzden geri çekilmeliyiz." Bir başkası şöyle dedi:

"Evet dediğiniz gibi burada herkes bize düşman. Bu yüzden geri çekilemeyiz. Geri çekilmek intihar etmek olur. Eğer geri çekilirsek sığınacak yerimiz olmaz. Yolda eşkiyalar bile bizim korkaklığımızı fırsat bilip bize saldırır."

Tartışmalar sürüp giderken Nureddin'in has adamlarından değerli, sözü dinlenen, kahraman ve sevilen ve aynı zamanda usta bir komutan olan Şerefettin Burğuş söz almıştır:

"Ölümden yada esaretten korkan adam asker olamaz. Böyle adam komutan da olamaz. O yüzden böyle biri varsa burada, şimdi istifa edip evine dönsün. Bu durumda geri döndüğünüzde karılarınız da çocuklarınız da sizin yüzünüze bakmaz.

---

408 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.344.

Zira askerlik şerefiniz olmaz. Siz askersiniz. Halk da aileniz de sizi bu yüzden seviyor. Ayrıca Adil Sultanımız, hiç mücadele etmeden savaştan geri çekildiğinizi duyunca size ne yapar sanıyorsunuz? En basiti tımarlarınızı ve rütbelerinizi elinizden alır. Siz, müslümanların mallarını yiyip onların hakkı olan topraklarda zevk sürüyorsunuz ama bu toprakları neyin karşılığında aldığınızı unutuyorsunuz! Siz nasıl askersiniz? Askerim diye maaş alacaksınız rütbe alacaksınız ama sıra savaşa geldiğinde kılıcınızı bile kaldırmadan buradaki mazlumları ve müslümanları düşmanın eline bırakıp kaçacaksınız! Yazıklar olsun size!"

Bu konuşma üzerine orduda derin bir sessizlik yaşanmıştır. Kimse ağzını açmıyordu zira söyleyecek sözleri yoktu. Bunun üzerine söz alan Şirkuh;

"Benim de düşüncem böyledir." diyecektir. Sonra söze genç Selehaddin Eyyubi girmiştir:

"Ben de buna katılıyorum. Savaşmalıyız."

Komutanlarına hak veren diğer askerler de bu fikri desteklemişler böylece savaş kararı alınmıştır.

Şirkuh gerçekten de dahi denilecek derecede bir devlet adamı ve askerdi. Şöyle bir askeri plan yaptı. Komutanlardaki ve askerlerdeki bütün ganimetleri ve değerli eşyaları toplayarak ordunun arka tarafında koruma altına aldı. Böylece hiçbir asker kaçmayı düşünmeyecekti. Daha sonra yeğeni Selehaddin'i merkez ordunun başına geçirdi. Yeğenine şu talimatı vermiştir:

"Düşman kısa zamanda kesin sonuç almak için merkeze yüklenecektir. Zira kalabalıklar ve kendilerine güveniyorlar. Benim merkezde olacağımı düşünecekler. Ama ben sağ kanatta olacacağım. Sen düşmanı oyalarak tedbirli bir şekilde safları bozmadan geri çekileceksin. Belli bir süre sonra düşman senin kaçtığını zannedip takibe başlayacak. Bu sırada saflarını bozmuş olacaklar. Bir kısmı da ganimet toplamakla meşgul olacaktır. Sen seni takip edenleri etkisiz hale getir ve benim talimatımla geri dönüp düşmanı kapana almaya hazırlan."

Selehaddin'e bu talimatları veren Şirkuh, daha sonra yanına cesur ve seçme askerleri alarak sağ kanadın başına geçmiştir. Bunlar genelde atlı askerlerdi.

Savaş başlayınca Mısır ve Haçlı orduları aynen Esedüddin'in dediğini yapmıştır. Selehaddin Eyyubi de taktik gereği geri çekilmeye başladı. Bunun üzerine müslümanların mağlup olduğunu düşünen haçlı ve fatımi merkez birlikleri Selehaddin'i takibe başlamıştır. Merkez ordusunun ayrılması üzerine Şirkuh saldırıya geçmiş ve haçlı kanatlarını dağıtmıştır. Birçok düşman askeri öldürülmüş ve esir edilmişti. Geriye kalanlar ise dağılmıştı. Bu esnada geride olanları gören düşman merkez birlikleri de toparlanmaya çalıştıysa da tuzağa düştüklerini anlamakta geç kalmadılar. Selehaddin de geri dönmüş ve haçlı birlikleri iki ateş

arasında bırakılmıştır. O derece korkunç ve ilginç bir zaferdi ki tarihçiler; "2.000 atlı, bütün Mısır ve Haçlı ordularını mağlup etmiştir." diyeceklerdir.[409]

VII. İskenderiye Kuşatması

Bu zaferin ardından Şirkuh vakit kaybetmeden İskenderiye üzerine yürümüştür. Önce İskenderiye ile Kahire arasında kalan yolları güvenlik altına almış; daha sonra da civarda bulunan köyleri ve kaleleri ele geçirmiştir. Sonunda İskendireye'ye ulaşan Zengi orduları hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehri ele geçirmeyi başarmıştır. Şirkuh, İskenderiye'deki işleri yeğeni Selehaddin'e bırakarak Kahire'ye geri dönmüş ve burada karargah kurmuştur. Ramazan ayını burada geçirdikten sonra askeri hazırlıklara tekrar başlamıştır.

Hem Mısırlılar hem de Haçlılar, yaşadıkları bu büyük mağlubiyetten çok rahatsızlardı ve intikam almak istiyorlardı. Bu yüzden bütün güçleri ile askeri hazırlık yapmaya koyuldular. Çok geçmeden daha kalabalık bir orduyla İskenderiye üzerine yürüme kararı aldılar. İskenderiye'ye doğru yağma yaparak yürüyen haçlı orduları şehri kuşattılar. Civardaki halk korkudan Mısırlılara ve haçlılara yardım etmek zorunda kalmış ve müslümanlara verdikleri desteği de kesmişlerdir. Bu yüzden İskenderiye'nin idaresinden sorumlu olan Selehaddin çok zor durumda kalmıştır. Kuşatma sert geçiyordu ve müslümanların erzakı tükenmek üzereydi. Çok geçmeden Esedüddin, Kahire'den yola çıkarak İskenderiye'ye yardıma gelme kararı almıştır.

Mısırlılar da haçlılara yardım etmek için toplandılar fakat Şavur'un kötü tutumundan dolayı bazı türkmen aşiretleri Mısırlılara destek vermekten vazgeçtiler. Bu yüzden Mısırlılar zor durumda kalmışlardır. Mısır yardımının gelmemesi üzerine haçlılar da savaşmaktan vazgeçtiler. Zira Şirkuh neredeyse İskenderiye'ye varmak üzereydi ve haçlılar iki ateş arasında kalabilirlerdi. Bu yüzden Şirkuh'a elçi gönderip barış teklifinde bulundular.[410]

VIII. Zengiler ile Haçlılar Arasında Yaşanan Mısır Hakimiyet Mücadelesi

Anlaşma teklifi üzerine haçlılar ile Zengiler pazarlığa başladılar. Fakat her iki taraf da Mısır üzerinde hak iddia etmekteydiler. Bu yüzden bir türlü anlaşmaya varılamıyordu. Uzun müzakerelerden sonra aşağıdaki şartlarda anlaşmaya varılmıştır:

1. Haçlılar İskenderiye kuşatmasını kaldıracaklardı.

---

409 Ravzateyn, 2/13.; Târîhu'l-Bâhir fi'd-Düveli'l-Atabekiyyebi'l-Musul, s.132-133.

410 Ravzateyn, 2/14.

2. Karşılıklı olarak savaş esirleri serbest bırakılacaktı.
3. İskenderiye ve civarındaki Zengi hakimiyeti tanınacaktı.
4. Şirkuh, Mısır'dan ordusunu çıkaracaktı.
5. Ordular çekilirken hiçbir taraf diğerine saldırmayacaktı.

Diğer taraftan Mısır ile de bir anlaşma yapan Zengiler; aşağıdaki şartları kabul etmişlerdir:

1. Zengi orduları gibi haçlılar da Mısır'dan çekileceklerdi.
2. Aynı şekilde karşılıklı olarak esirler serbest bırakılacaktı.
3. Şavur, Şirkuh'a destek veren hiçbir Mısırlıyı cezalandırmayacaktı.[411]

Anlaşma gereği Haçlılar İskenderiye kuşatmasını kaldırdılar ve Selehaddin de şehri terketti. Birinci Amori, anlaşma üzerine İskenderiye'ye gelip kontrolü ele aldı. Anlaşmaya sadık kalan Amori, şehirdeki müslüman yaralıların nakli için Selehaddin'e yardım etmiş ve buradaki yaralı İslam askerleri Şam'a götürülmüştür.[412]

Fakat Şavur, yine anlaşmaya sadık kalmamış ve Selehaddin'e yardım edenleri tutuklatmıştır. Hatta İskenderiye'ye kadar gelen Şavur'un adamları yine halka zulmetmişlerdir. Bunun üzerine Amori, anlaşmaya sadık kalması için Şavur'u ikaz etmek zorunda kalmıştır. Bu, Şavur'un ikinci ihanetiydi ve Selahatttin bunu asla unutmayacaktı. 564/1168'de Mısır'a tekrar sefer düzenlendiğinde Selehaddin, Şavur'un anlaşma teklifini kabul etmemiş ve O'na tekrar ihanet etmesi için fırsat vermemiştir.[413]

IX. Haçlıların Mısır'ı Vesayeti Altına Almaları ve Mısır'da Haçlı Hamiliği Dönemi

Anlaşmadan sonra Selehaddin ve Şirkuh, Mısır'ı terketmişlerdir. Fakat Amori, İskenderiye'de birkaç hafta daha oyalanıp ardından Kahire'ye geçmiştir. Amacı Fatımiler üzerinde hakimiyet kurmak ve Şavur'u baskı altında tutmaktı. Amori, bunun için;

1. Mısırlılardan yıllık 100.000 dinar haraç istemiştir.
2. Kahire'nin korunmasını kendi üstlenen Amori, atlı birliklerini Nureddin'e karşı şehri korumak bahanesiyle Mısır'da bırakmıştır.
3. Kahire'de Amori'nin yakın bir adamı siyasi işleri yürütmek ve kontrol etmek için resmi sıfatla bırakılmıştır.[414]

---

411 Târîhu'l-Bâhir fi'd-Düveli'l-Atabekiyyebi'l-Musul, s.350.
412 Târîhu'l-Bâhir fi'd-Düveli'l-Atabekiyyebi'l-Musul, s.351.
413 Târîhu'l-Fâtımiyyîn, s.494.
414 Târîhu'l-Fâtımiyyîn, s.495.

Amori'nin zaten baştan beri Mısır'da gözü vardı. Zira Mısır zengin bir ülkeydi ve önemli ticaret yollarını da elinde bulunduruyordu. Ayrıca Zengilerin de Mısır'da gözü vardı ve bu yüzden onlardan önce Mısır'ı ele geçirmek istiyordu. Asıl önemli gerekçe ise İslam alemine düşman olan Mısır yönetiminin Amori için taşıdığı siyasi ve askeri anlamdı. Zira bu çatışmayı kullanarak Abbasilere ve Zengilere karşı üstünlük kurmak istiyordu.[415] Amori'nin bu davranışı, Nureddin'i daha da hırslandırmıştır.[416]

X. Nureddin Zengi'nin Üçüncü Mısır Seferi (564/1168)

Bu seferin nedeni, Haçlıların Mısır'ın resmi sahibi olduklarını ilan etmeleri ve Mısır'a haçlı bir atabey atamalarıdır. Şehrin güvenliğini de ele geçiren haçlılar, müslümanlara zulmetmeye başladılar. Mısır'daki haçlı kumandanı, Amori'ye haber göndererek şehri ele geçirmek için izin istedi. Zira şehirde kendisine karşı koyacak bir güç yoktu ve Amori, bu fırsatı kaçıramazdı.

Bunu haber alan Şavur, korkuya kapıldı. Fakat karşı koyacak gücü de yoktu. Şavur, haçlılarla anlaşmanın sonunun ne kadar kötü olduğunu anlamıştı. Ama çok geçti. Haçlılar Fustat'a doğru ilerlerken Şavur, Fustatlılara haber göndererek şehri yakıp Kahire'ye göç etmelerini emretti. Amacı haçlıların eline ganimet geçmesini önlemekti. Zira haçlılar müslüman bölgeleri yağma ederek, müslümanları öldürerek ve esir alarak ilerlemekteydiler. Şehirde yangın tam elli dört gün sürdü. Haçlılar Fustat'a geldiğinde harabeyle karşılaştılar. Bunun üzerine derhal Kahire üzerine yürütüp şehri kuşattılar. Mısır ordularının başında bulunan ve savaşa bizzat komutanlık eden Şavur'un işi zordu. Kuşatma gittikçe sertleşmekteydi ve Mısırlıların da erzakı tükeniyordu. Şavur yine hileye başvurdu. Amori'ye elçi göndererek kuşatmanın kaldırılması karşılığında 1.000.000 dinar ödemeyi teklif etti. 100.000 dinarı da peşin olarak ödedi. Amori buna çok sevinmişti ve kuşatmayı kaldırıp Kahire'nin dışında kamp kurdu. Şavur geri kalan parayı tamamlamak için Mısırlılardan vergi toplamaya başladı. Fakat halkın elinde avucunda bir şey kalmamıştı. Ancak 5.000 dinar toplayabildi.[417]

XI. Fâtımî Halifesi Âzıd'ın Nureddin Zengî'den Yardım İstemesi

Haçlıların ve Şavur'un bu yaptıkları karşısında çaresiz kalan Mısır Halifesi Âzıd, Nureddin Zengi'ye haber göndererek yardım istedi. Mısır'da müslüman halk gerçekten çaresiz ve zor durumdaydı.[418]

---

415 Târîhu'l-Fâtımiyyîn, s.495.

416 En-Nücûmu'z-zâhira, 5/349.

417 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.202.

418 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.202.

XII. Esedüddîn Şirkuh'un Mısır'a Gelişi ve Kâhire'ye Girişi

Nureddin Zengi, büyük bir askeri hazırlığa girişmiş ve Şirkuh'a 200.000 dinarlık bir bütçe vermiştir. Bu bütçeye diğer askeri teçhizat dahil değildi. Nureddin Zengi, O'nu başkumandan tayin etmiş ve tam yetkiyle görevlendirmişti. Şirkuh, Nureddin'e bağlı özel birliklerden 2.000 atlı seçti. 6.000 atlı da türkmen aşiretlerinden topladı. Adeti olduğu üzere Nureddin Zengi, ordusunu Şam sınırlarına kadar yolcu etti. Askerlerine nasihatte bulunup dua etti ve uğurladı. Nureddin Zengi, atlı askerlere hariçten 20'şer dinar dağıtmıştır. Şirkuh'un yanına en yakın ve güvendiği adamları da vermiştir. Bunlardan birisi de beraber büyüdüğü Şirkuh'un yeğeni Selehaddin Eyyûbî idi.[419]

Haçlılar korkudan geri çekildiler ve kendilerini savunmak için hazırlıklara başladılar. Şirkuh beklenin aksine Kudüs üstüne yürümedi. Doğrudan gelip Kahire'ye girdi ve Halife Azıd ile buluştu. Mısır ordularını toplayan Şirkuh, Mısır askerlerine hediyeler verip para dağıttı. Böyle yaparak Halife Azıd'a biat almıştır. Azıd tekrar tahtına dönmüş oldu.[420]

XIII. Şavur'un Öldürülmesi

Şavur yine entrikalara girişti ve Şirkuh'a haber göndererek kendisini affetmesi karşılığında mal ve askeri rütbe vermeyi vaadetti. Amacı Şirkuh'u sarayına getirtmek ve öldürtmekti. Fakat oğlu Kamil, Şavur'u ikaz etmiş ve entrikalardan vazgeçmesi için babasına yalvarmıştır: "Baba... Gel böyle yapma! Eğer sen haçlılarla anlaşmasaydın şimdi Mısır hakimi biz olacaktık. Ayrıca haçlıların elinden ölmektense müslümanlar tarafından öldürülmek iyidir. Hiç olmazsa Mısır'da şu anda müslümanlar hakim." Şavur, oğlunu dinlememiş ve entrikalarına devam etmiştir. Şirkuh ise zaten Şavur'a öfkeliydi. Çünkü Şavur, kendisini iki defa aldatmış ve atlatmıştı. Selehaddin ile gizlice toplantı yapan Şirkuh, Nureddin Zengi'nin has adamlarının da görüşünü alarak Şavur meselesine son vermek istediğini söyledi. Oradakiler de bunu kabul ettiler. Şirkuh'un emri üzerine Şavur tutuklandı. Bunu haber alan Halife Azıd ise Şavur'un kellesinin kendisine gönderilmesini istedi. Sonunda Şavur idam edildi. Kafası eksilerek Azıd'a gönderildi. Yıl 563/1167. Böylece bir hain daha cezasını bulmuş oluyordu.[421]

XIV. Esedüddîn Şirkuh'un Mısır'a Vezir Olması

Şavur meselesi halledildikten sonra Halife Azıd, Şirkuh'u Kahire'ye davet edip vezir ilan etti. Ayrıca Şirkuh'a başkomutanlık verildi. El-Melikü'l-Mansur

419 Târîhu'l-Fâtımiyyîn, s.504.

420 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.202.

421 El-Kâmil fi't-târih, s.202.

(Allah'ın Muzaffer Kıldığı Hükümdar) adını alan Şirkuh'a istediği adamı göreve getirme yetkisi verildi. Böylece Mısır'da Zengi hakimiyeti kurulmuş oluyordu. Bu haber müslümanları çok sevindirmiştir. Başta İsfehanlı İmad olmak üzere birçok şair, Şirkuh için şiirler kaleme almışlardır.[422]

XV. Esedüddîn Şirkuh'un Vefatı

Esedüdddin Şirkuh, Mısır'da halife olduktan iki ay sonra vefat etmiştir. 564/1168. Allah kendisine rahmet etsin. Yerine yeğeni Selehaddin Eyyubi'yi bırakmıştır.[423] Nureddin Zengi, bu değerli zatı çok severdi. Şirkuh, Nureddin'in baş komutanı ve değerli bir devlet adamıydı. Alimdi. Cömertti. Askerlerine iyi davranırdı. Askerler kendisini hem severdi hem de saygı duyardı. Disiplinli ve kararlıydı. Cesurdu. Ordunun en önünde savaşır, adamlarını tehlikeye atmaz ve yalnız bırakmazdı. Bu yüzden emrindeki askerler, O'nunla ölüme bile giderlerdi.[424] İslam'a çok büyük hizmetleri olmuştur. Şam bölgesi bu zatın gayretleri sayesinde İslam topraklarına katılmıştır. Mısır da O'nun mücadelesi ile kontrol altına alınabilmişti. Haçlılara karşı da büyük zaferler kazanan bu zata, bundan sonraki kitabımızda (Eyyûbiler Dönemi) değineceğiz inşallah.

54. MISIR'DA SELAHATTÎN EYYÛBÎ'NİN VEZİRLİK DÖNEMİ

Selehaddin Eyyubi, amcasının yanında pişmiş ve kendisini ispat etmiş bir asker ve devlet adamıdır. Mısır mücadelesinde amcasının yardımcısıydı. Amcası vefat edince vezir olduğunda 31 yaşındaydı.

Halife Azıd, Selehaddin'in vezir olmasına itiraz etmedi. Zira Selehaddin gençti. Azıd, Nureddin'in Mısır'daki en genç adamı olan Selehaddin'i toy olarak görüyordu ve böylece tekrar hakimiyetini kazanmayı ümit etmekteydi. Fakat Azıd'ın beklediğinin aksine Selehaddin, yanındaki devlet adamlarının da desteğiyle Mısır ordusunun sevgisini kazandı. Mısır halkı da O'nu seviyordu. Selehaddin ve yanındaki değerli Zengi devlet adamları, Mısır idarecilerini de etkileri altına almayı başardılar. Böylece Mısır'da merkezi otorite tekrar kurulmuştur.[425]

I. Fâtımî Hilafetinin Etkisini Kaybetmesi

Bir taraftan haçlıların baskısı diğer tarafta Şirkuh'un ve daha sonrasında Selehaddin'in çalışmaları, Fatımilerin siyasi etkisini yitirmesine sebep olmuştur.

---

422 Ravzateyn, 2/55.

423 Ravzateyn, 2/20-204.

424 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.204.

425 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.205.

Hem ordu hem de devlet ileri gelenleri, halifeyi ciddiye almıyorlardı. Halk ise Zengilere hayran olmuştu. Bu durum, Selehaddin Eyyubi'nin Mısır'da etkisinin artmasına sebep olmuştur. Mısır'da Zengilerin etkisinin artmasına bazı sebepler göstermek mümkündür:

1. Selehaddin'in hem cömertliği hem de adaletiyle halkın gönlünü kazanması.
2. Şirkuh'un askerler üzerindeki etkisi ve Mısır ileri gelenlerine davranışı.
3. Nureddin Zengi'nin Mısır'a gönderdiği değerli devlet adamlarının faaliyetleri.
4. Merkezin yani Nureddin Zengi'nin gönderdiği askeri ve maddi yardımlar.

Nureddin Zengi, Selehaddin'e destek olması için kardeşi Necmettin oğlu Turanşah Eyyûbî'yi de ağabeyinin yanına göndermiştir.[426] Mısır'ın içinde bulunduğu durumu da değerlendiren Selehaddin Eyyûbî, Halife Âzıd üzerinde daha da hakimiyet kurmuş ve Mısır'da merkezi idareyi fiilen eline geçirmişti.

Fakat bu durumdan rahatsız olanlar vardı. Mesela Sudan orduları komutanı gibi. Şavur'un adamı olan bu zatın halifelikte de gözü vardı. Zengiler, Mısır'a adalet getirmişler ve şeriat hükümlerini uygulamaya başlamışlardı. Bu da başta bu durumdan menfaatleri zarar görenler olmak üzere İsmaili ve Rafizi mezheplere mensup ileri gelenler de telaşa kapılmışlardı. Haçlılar da durumdan rahatsızdı. Zira Mısır'a sahip çıkan Selehaddin Eyyubi, Kudüs haçlı kontluğunun nüfuzunu da kırmış; Mısır sınırlarını yeniden çizmiştir.[427]

II. Sudan Olayları

Selehaddin Eyyubi, Zengi idareden rahatsız olan Şavur'dan kalma devlet adamlarını tasfiye etti. Bunların başında Sudanlılar geliyordu. Şavur'un has adamlarından olan sudanlı komutan Tavâşî, halifenin baş yaveri olmayı başarmıştı ve Zengilere düşmandı. Selehaddin Eyyûbî, erken davranıp Tavâşî'yi idam ettirmiş ve sarayı ele geçiren sudanlıları sürgün etmiştir. Sadece devlet adamları değil sudanlı köleler ve muhafızlar da görevlerinden alınmıştır. Buna çok sinirlenen Sudan grubu, diğer muhaliflerden de yardım alarak 50.000 kişilik ordu toplamayı başardılar. Kahire suru önlerinde meydana gelen çatışmalarda her iki taraf da büyük kayıplar vermiştir.

Halife Azıd ise fırsat kolluyordu ve kale surlarından savaşı izliyordu. Bu esnada surlardan müslümanların üzerine taş ve ok atılmıştır. Tam bu esnada

---

426 Târîhu'l-Fâtımiyyîn, s.509.

427 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/435.

Nureddin'in gönderdiği yardım ulaşmıştı. Nureddin'in gönderdiği birliklerin başında Selehaddin'in kardeşi Turanşah vardı. Turanşah, derhal halifenin üzerine yürüdü ve O'nu surlardan indirdi. Daha sonra da ağabeyine yardım için Sudanlıların üzerine yürüdü. Turanşah'ın da gelmesiyle hem madden güçlenen hem de moral bulan Zengi orduları Sudanlıları geri püskürttü. Selehaddin Eyyubi, bunları takip edip Mansuriye diye bilinen Sudanlılar mahallesine girdi. Birçok kişi kılıçtan geçirildi. Geriye kalanlar esir edildi. Bu esnada gelen Turanşah, Nureddin'den gelen emir gereği Sudanlıların mahallesini yerle bir etti ve Sudanlıların sürülmesini söyledi. Bu olaya karşı çıkan ve isyan eden Sudanlılar da kılıçtan geçirildi. Geriye çok az sudanlı kalmış ve onlar da sürgün edilmiştir. Nitekim Mevla (CC) şöyle buyuruyor: ***"İşte onların evleri ve diyarları. Yaptıkları kötülüklerden dolayı bomboş. (Neml, 52)"***

Anladığımız kadarıyla bu olayların arkasında başta Halife Azıd olmak üzere Mısır'da hakimiyetini kaybeden grup vardı. Nureddin Zengi, halifenin etkisini kırmak için bizzat Turanşah'ı yardıma göndererek isyancıların ve eski düzene destek verenlerin Mısır'dan tamamen çıkarılmasını emretmiştir.

Nureddin Zengi, Mısır'daki Şiî Fatımi hareketine son vermek istiyordu. Zengiler, Ehl-i Sünneti burada yaymak için siyasi ve askeri tedbirlerin yanında adli ve ilmi tedbirler de almışlardır. Ehl-i Sünnet alimleri ve şeyhleri Mısır'a getirilerek burada eğitime başlamışlardır. Ayrıca Nureddin Zengi'nin emriyle Mısır'da İslam şeriatine göre karar veren mahkemeler de kurulmuş ve Şam bölgesinden kadılar getirilerek görevlendirilmiştir. Zira daha önce de değindiğimiz gibi Fatımiler, Mısır'a hakim olduklarında İslam hukukuyla karar veren mahkemeleri kaldırtmış, Ehl-i Sünnet mezheplerinin öğretilmesini de yasaklamıştı.

Fakat bölgede Ehl-i Sünneti tam olarak hakim kılmak Eyyûbîlere nasip olacaktır. Bundan sonraki kitabımızda bu konuya genişçe yer vereceğiz.[428]

III. Ermenilerin Bertaraf Edilmesi

Sudanlılardan sonra Kahire'de güçlü olan Ermeniler de rahat durmamışlardır. Ermenilerin burada kiliseleri vardı. Ayrıca Kahire'de ermeni birlikleri yani paralı askerler de bulunuyordu. Selehaddin, Ermenilere ait sarayı ve ordu evini yıktırdı. İsyan eden ermeniler ise sürgün edildi. Ermenilerin resmi ünvanları ve siyasi hakları ellerinden alındı.

Ermenilere yapılan bu operasyonun sebebi Sudan olaylarında ermeni askerlerin sudanlılara destek vermeleri ve müslümanlara arkadan saldırmalarıdır.[429]

---

428 Et-Tarîk ile'l-Kudüs, s.91.

429 El-Kâdı'l-Fâzıl, s.130-131.

Ermenilerin de sürgün edilmesi ile Fatımilerin askeri hakimiyetleri tamamen sona ermiştir. Artık fatımi halifesi sözde bir devletten ibaretti. Bu da fatımilerin sonlarının yaklaştığı anlamına gelmekteydi.[430]

IV. Selehaddin Eyyûbî'nin Mısır'da Askeri Gücünü Arttırması

Selehaddin Eyyubi, ilk başlarda haçlı tehlikesini gerekçe göstererek askeri gücünü arttırmaya başlamıştır. Kendi ordusunu kuran Selehaddin, vezir olduktan sonra askeri hakimiyetini daha da sağlamlaştırmıştır. Fatımiler durumdan rahatsız oldukları için Sudan ve Ermeni olaylarını kullanarak Selehaddin'i bölgeden söküp atmaya çalıştılarsa da Nureddin'in yardımıyla birlikte bu olaylar bastırılmıştır. Zamanla Mısır siyasetini ve ekonomisini de ele geçiren Selehaddin Eyyubi kendisine bağlı büyük bir ordu kurmayı başarmıştır.[431]

Selehaddin Eyyubi, yürüttüğü politikayla Mısır bölgesinde bulunan yerel orduları da kendi bünyesine katmıştır. Ordu merkezini ise Züreyk'e kurmuş ve burada askeri eğitimlere başlamıştır. Nureddin Zengi de Selehaddin'i Mısır ve haçlılara karşı mücadelesinde yalnız bırakmamış; askeri ve mali yardımla sürekli desteklemiştir. Mısır ordu komutanlarına ve askerlere Şam ve Arabistan civarından tımar da verilmiştir. Bu olayların ayrıntısı da inşallah Eyyûbîler adlı kitabımızda genişçe incelenecektir.[432]

55. HAÇLI-BİZANS ORTAK İTTİFAKI VE DİMYAT'IN KUŞATILMASI (565/1169)

Haçlılar, Mısır'ın Zengilerin eline geçmesi ve daha sonra Selehaddin'in burada yönetimi tam anlamıyla fiilen ele alması üzerine telaşa kapıldılar. Kudüs kontu Amori, Bizans imapratoru ile ittifak ederek harekete geçtiler. Amaçları Mısır'daki İslam hakimiyetine son vermekti. Bunun için de Dimyat'ı kuşattılar. Selehaddin Eyyubi bunun üzerine dayısı Şehabettin Mahmut ve yeğeni Takiyyüddîn Ömer'i Dimyat üzerine gönderdi. Diğer yandan bir elçi ile acele durumu Nureddin'e iletti. Selehaddin Eyyubi mektubunda şöyle yazmıştı: "Eğer geç kalacak olursanız Dimyat haçlıların eline geçecek. Şayet Dimyat haçlıların eline geçerse Mısır'da işimiz zorlaşır. Zira bize düşman olan Mısırlılar da bundan güç alıp arkadan bize saldırırlar."[433]

Bunun üzerine Nureddin akıllı hareket ederek doğrudan Mısır üzerine yürümek yerine Şam tarafından Kudüs kontluğunun topraklarına girdi. Zira Mısır

---

430 El-Kâdı'l-Fâzıl, s.133.

431 El-Kâdı'l-Fâzıl, s.126.

432 El-Kâdı'l-Fâzıl, s.127.

433 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.207.

üzerine yürümek vakit kaybıydı ve Nureddin Mısır'a gelmeden önce Dimyat düşebilirdi. Bu yüzden Kudüs topraklarına giren Nureddin, ordusunu farklı birliklere ayırarak haçlı şehirlerine saldırmaya başladı. Birçok kale bu seferlerde ele geçirildi. Birçok şehir ve yerleşim yeri yağmalandı. Nureddin'in amacı Amori'yi korkutmak ve Dimyat kuşatmasını kaldırarak ülkesine geri dönmeye zorlamaktı. Böylece Selehaddin'in yükü hafiflemiş olacaktı.[434]

Nureddin'in planı başarıya ulaşmış ve Amori korkuya kapılarak kuşatmayı kaldırmak istemiştir. Fakat Bizanslılar karşı hamle yapmak için Yunan gemileriyle birlikte asker takviyesi yapmak istemişlerdir. Böylece Kudüs kontluğuna yardım edilecek ve Dimyat kuşatması daha da güçlenecekti. Fakat beklenilen olmadı. Bizans gemilerinin yardım getirmesi müslümanlar tarafından engellenmiştir. Böylece zor durumda kalan Bizanslılar da geri çekilmek zorunda kalmıştır. Sonunda 50 gün süren Dimyat kuşatması da kalkacaktır.[435]

A. Dimyat Kuşatmasının Başarısız Olmasının Sebepleri

Dimyat saldırısının başarızlıkla sonuçlanmasının birçok sebebi vardır.

I. Müslümanların Aldığı Tedbirlerden Kaynaklananlar

Müslüman cephesindeki bazı gelişmeler haçlı-bizans saldırısının başarısız olmasına sebep olmuştur:

1. Dimyat halkının hıristiyanlara karşı olan düşmanlığı ve şehri sert bir şekilde savunmaları.
2. Selehaddin'in tam zamanında Dimyat halkının yardımına yetişmesi. Bu durum Dimyatlıların moralini daha da yükseltmiştir.
3. Nureddin ve Selehaddin'in uyumlu bir şekilde çalışmaları ve güçlü haberleşme ağı.
4. İslam ordularını savaş kabiliyeti, moral yüksekliği ve eğitimli/disiplinli olmaları.[436]
5. Nureddin'in başarılı savaş taktikleri. Haçlı topraklarına akıncılar gönderen Nureddin, hem istihbarat toplamış hem de haçlı ülkesi yağmalanmıştır. Bu istihbarat sayesinde Bizans'ın yunan gemileriyle yardım getirdiği öğrenilmiştir. Yine yapılan yağmalar, haçlı ordularının lojistik destek almasına engel olmuştur.

---

434 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetügazvi'l-France, s.160.

435 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.208.

436 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.379.

6. Bizanslıların da Nureddin'in arkadan yaptığı saldırılardan dolayı korkuya kapılmaları.[437]

II. Haçlılardan Kaynaklanan Başarısızlıklar

1. Amori'nin gecikmesi. Amori, Dimyat'a Bizanslılardan üç gün sonra gelmiştir. Bu da şehir halkının gerekli savunma hatlarını oluşturmasına ve kalede gerekli stokların yapılmasına imkan tanımıştır.
2. Müslüman saldırıları sırasında haçlıların, Bizanslılara destek vermemeleri. Daha sonra zaten Nureddin Zengi'nin Kudüs topraklarına girmesi üzerine Amori geri çekilmiş ve bizanslıları yalnız bırakmıştır.[438]

III. Bizanslılardan Kaynaklanan Hatalar

1. Bizans kumandanı Kontstefanos'un askeri yetersizliği.
2. Bizans ordularının gerekli askeri hazırlığı yapamamaları ve lojistik aksaklıklar.
3. Yunan gemileriyle gelen yardımların aksaması.
4. Bizans subayları arasında yaşanan aksaklıklar ve emirlerin geç uygulanması.

IV. Her İki Taraftan Kaynaklanan Ortak Başarısızlıklar

Bu kısımda bizans ve haçlı taraflarından kaynaklanan ortak hatalardan bahsedeceğiz.

1. Kuşatma için kış ayının seçilmesi. Bu durum askeri hazırlıkların eksik kalmasına sebep olmuş ve askerlerin savaşma kabiliyetlerini de azaltmıştır.
2. Kuşatma için yanlış şehrin seçilmesi ve orduların kuşatma esnasında yanlış yerlerde mevzilenmesi.
3. 50.000 kişilik düşman birliklerinin dar alanda yanlış mevzilenmeleri.
4. Komutanlar ve askerler arasındaki anlaşmazlıklar. Farklı mezheplerden olan iki devlet arasında daha önceden beri varolan anlaşmazlıklar da buna katılınca orduların birlikte hareket etmeleri imkansız hale gelmiştir.[439]

---

437 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/440.

438 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.380.

439 Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul ve Bilâdi'ş-Şâm, s.381.

B. Dimyat Saldırısının Başarısızlıkla Sonuçlanmasının Neticeleri

1. Bu saldırının başarısızlıkla sonuçlanması, hıristiyan aleminin moralini daha da bozmuştur.

2. Şayet bu saldırı başarıyla sonuçlansaydı Zengilerin Mısır ve Şam konusundaki bütün başarıları heba olabilirdi. Allah'ın izniyle haçlılar başarısız olmuş ve Zengilerin gayretleri boşa çıkmamıştır.

3. Bu başarı sayesinde Selehaddin Eyyubi'nin şöhreti artmıştır.

4. Fatımi artığı devlet adamlarının ve sönük Fatımi halifeliğinin bu saldırıda hıristiyanlardan taraf olmaları ve müslümanların arkasından iş çevirmeleri; Selehaddin'in Fatımilerin varlığına son vermesine sebep olacaktır.

5. Zengilerin Kudüs ve Mısır üzerindeki askeri baskıları artmıştır.

6. Zengi devleti, Bizans'ı tehdit eder hale gelmiştir.[440]

56. NECMETTİN EYYÛB'UN MISIR'A GELİŞİ

Selehaddin Eyyûbî, Nureddin Zengî'ye haber göndererek babası Necmettin Eyyûb'un Mısır'a gönderilmesini talep etmiştir. Amacı amcasının ölümünden sonra ailesini yanına alarak Mısır'daki konumunu güçlendirmekti. Bu talebi kabul eden Nureddin Zengi, Necmettin'i Mısır'a göndermiştir. Necmettin Mısır'a gelirken bir de ferman getirmişti. Nureddin'den gelen bu fermanda bir an önce Mısır'daki Fatımi hilafetine son verilerek Abbasi Halifesi adına hutbe okutulması isteniyordu.[441]

Necmettin'in yanında tüccarlar, alimler ve değerli devlet adamlarından kalabalık bir grup bulunmaktaydı. Nureddin Zengi, haçlıların bu kafileye saldırmasından endişe ederek Şam sınırına kadar kafileye eşlik etmiş sonra da Kürek şehrini kuşatarak haçlıların kafileye saldırmasına karşı bir tedbir olarak burayı elinde tutmuştur. Kafilenin sağ salim Mısır'a ulaştığı haberi gelince kuşatmayı kaldıran Nureddin, Şam'a geri dönmüştür. Necmettin Eyyup, 565/1169'da Kahire'ye geldi. Halife Azıd, Necmettin'i hürmetle karşılamıştır.

Necmettin, Mısır'a geldiğinde oğlu Selehaddin'i tebrik etmiş ve bu şekilde Mısır'a gelişini Yakup Aleyhisselam'ın Mısır'a gelişine benzetmişti. Yakup Aleyhisselam, Mısır'da yönetici olan oğlu Yusuf Aleyhisselam'ın yanına bu şekilde gelmişti. Ve Selehaddin'in asıl adı da Yusuf idi. Selehaddin babasını hürmetle karşılayıp; "Baba bu makam senin hakkındır. Dilediğin gibi tasarruf etmene razıyım"

---

440 Ravzateyn, 1/301-303.

441 Ravzateyn, 1/304.

demiş; babası ise; "Allah bunu sana nasip etmiştir. Makam senin hakkındır." diyerek oğlunu taltif etmiştir. Selehaddin bunun üzerine babasını Mısır hazinelerinden sorumlu tayin etmiş ve kendisine değerli hediyeler vermiştir.[442] Bu olaylardan memnun kalan halk çok sevinmiş ve bu konu ile alakalı çeşitli şiirler yazılmıştır.[443]

Daha sonra babasıyla birlikte hatıraları yadeden Selehaddin Eyyubi, vezirlik konutuna geçmiştir. Necmettin burada Tikrit'ten ilk çıkışını hatırlamıştır: "İmadüddin, Selçuklulardan kaçtığında bize sığınmıştı. Ona yardım ettik diye ailemizi sürgün ettiler. Ben başlarda çok üzülmüştüm. Ama sonra İmadüddin bana sahip çıktı ve Allah, bana daha öncekilerden daha fazla nimetler bahşetti. Sonra Nureddin ile tanıştım. O zamanlar çocuktu. Yanımda hıristiyan bir sekreter vardı. Bilgili bu zat bana, Nureddin'in ilerde büyük bir kumandan olacağını söyledi. Senin için de öyle demişti." Oradakiler bu olaya şaşırdılar. Necmettin Eyyup, 569/1173'de vefat edinceye kadar oğluna destekçi olmuştur. Ölümü şöyle olmuştur: Kahire'de dolaşırken fenalaşmış ve atından düşmüştür. Hemen doktoruna haber verilmiş ve evine götürülmüştür. Sekiz gün sonra evinde vefat edecektir. Merhametli, cömert ve değerli bir devlet adamıydı. Basiretliydi. Tecrübeliydi. Aile terbiyesi almıştı. Devlet görgüsü vardı.[444] Necmettin Eyyûp hakkında bir sürü şiir kaleme alınmıştır.[445]

Necmettin'in en büyük hizmeti, yanında getirdiği devlet adamlarıyla birlikte Mısır'da nüfuz kurmak ve Abbasi halifesi adına hutbe okutmaktı. O'nun yardımı olmasa Mısır'da sükuneti sağlamak zor olurdu.

I. Fâtımî Hilafetinin Kademeli Olarak Kaldırılması

Nureddin Zengi, Necmettin'i Mısır'a gönderirken Selehaddin'e Fatımi halifeliğinin kısa zamanda ama kalıcı olarak çözüm getirilmesini emretmiştir. Nureddin'in naibi olan Selehaddin, bu konuda tam yetkiliydi. İsmailiye şiasına ve batıniliğe karşı Nureddin kadar düşmanlık besleyen Selehaddin, hemen çalışmalara başlamıştır.

Selehaddin Eyyûbî, önce Şiî mahkemeleri kaldırmıştır. Daha sonra şiilerin yürütme organı olan Meclisü'd-da've'yi iptal etmiştir. Ehl-i Sünnet mahkemelerini kurduran Selehaddin, üst düzet görevlere de Nureddin tarafından gönderilen değerli devlet adamlarını ve alimleri getirmiştir. Böylece Fatımi halifesinin

442 Ravzateyn, 2/248.
443 Ravzateyn, 2/252.
444 Ravzateyn, 2/249.
445 Ravzateyn, 1/259.

siyasi otoritesi fiilen sona ermiştir. 565/1169'da şiilerin ezanı kaldırılmış ve yerine Ehl-i Sünnet ezanı okutulmaya başlanmıştır.[446] Ertesi yıl hutbenin Abbasi halifesi adına okutulması emrini vermiştir. Ara dönemde halife Azıd'ın da adı zikredilmiş ve hatipler hutbede Abbasi halifesine dua ettikten sonra Azıd için de "Ya Rabbi! Azıd'ı da ıslah et" şeklinde dua ederek Azıd'ın da gönlünü almışlardır.

Hemen akabinde şafi alimleri getirilerek şafi medreseleri kurulmuştur. Bölgeye gelen şafi alimler bir taraftan öğrenci yetiştirmeye diğer taraftan da halkı irşat etmeye koyulmuşlardır. Ehl-i Sünnet şeyhleri de Mısır'da faaliyetlere başlayarak buradaki batıni-ismaili propagandalara son verilmiştir.

İlerleyen süreçte, Fatımi devlet adamları ve komutanlar da görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Zaten çoğu devlet adamı ve asker, Selehaddin'in hizmetine girmişti. İnat edip isyan edenler ise cezalandırılmıştır. Bunlardan kalan rütbeler ve tımarlar, Zengi devlet adamlarına ve şafi alimlere bırakılmıştır.[447]

Bu olaylar karşısında çaresiz kalan Azıd, çok üzülmüş ve inzivaya çekilmiştir. Çok geçmeden üzüntüsünden hastalanmıştır. Selehaddin, bir taraftan Azıd'ın gönlünü hoş tutmaya çalışıyor; diğer taraftan ise Azıd'ın geri çekilmesini fırsat bilerek Fatımi halifeliğine son darbeyi vuruyordu. Neticede Azıd, bir devlet adamıydı ve makamına hürmet etmek gerekiyordu. Müslümanlar bu siyasi mücadelede, asla Azıd'ın şahsiyetini ve onurunu incitmemişlerdir. 567/1172'ye kadar hutbelerde hem Abbasi hem de Fatımi halifesinin adı okutuluyordu. Nureddin'in emriyle bu yılda Fatımi halifesinin adının hutbelerde okutulması yasaklanmıştır. Böylece birkaç yıldır fiilen sona ermiş olan Fatımi halifeliği resmi olarak da tarih sahnesinden silinmiş oluyordu. Aynı günden itibaren hutbeler Abbasi Halifesi Müstencid'in adına okutulmaya başlanmıştır.[448]

II. Son Fâtımî Halifesi Âzıd'ın Ölümü

567/1172 yılında adının hutbelerden kaldırılmasından kısa süre sonra Halife Âzıd vefat etmiştir. Selehaddin Eyyûbî, Âzıd'ın hastalığının arttığını duyduğu zaman ziyaretine gitmiş ve "Adını hutbeden kaldırdık. Bunda biraz acele ettik fakat siyaset bunu gerektiriyordu" diyerek gönlünü almıştır.

Artık Fatımi halifeliğinden geriye bir şey kalmamıştı.[449] İbn Kesir'e göre Âzıd, kesici anlamına gelmektedir. Asıl adı Abdullah idi. Kendisine bu adı seçmesinin sebebi, Mısır ve Afrika'daki müslüman hakimiyetine son vermesinden dolayıdır.

---

446 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.209-215.

447 Selahaddîn Eyyûbî, s.162.

448 Selahaddîn Eyyûbî, s.162.

449 El-Kâdı'l-Fâzıl, s.137.

546/1151'de doğmuştur. Öldüğünde 21 yaşındaydı. Genç yaşta tahta geçmişti. Azılı bir şiiydi. Defalarca müslümanlara ihanet etmiştir. Fakat hastalandığında Selehaddin, O'nunla yakından ilgilenmiş; gönlünü hoş etmeye çalışmıştır.[450]

III. Fâtımî Hilafetine Son Verilmesi Üzerine İslam Aleminde Yapılan Kutlamalar

Fatımi halifeliğine son verildiği haberi Nureddin Zengi'ye geldiği zaman müjdeyi hemen Abbasi Halifesine iletmiştir. Müjdeli haberi İbn Asrun, Bağdat'a götürmüştür. Şehirde bayram ilan edilmiş; Nureddin ve Selehaddin'e dualar edilmiştir. Halife hemen bir fermanla bunu diğer İslam ülkelerine göndermiştir. Bu olaylar da şiirlere konu olmuştur.[451]

Fakat fatımiliğe son verilmesiyle hiçbirşey bitmiş değildi. Asıl mücadele şimdi başlıyordu. Nureddin Zengi, hemen devlet erkanını toplayarak yeni durum hakkında değerlendirme yapmış ve yeni projelerini açıklamıştır. Buna göre başta Mısır ve Şam olmak üzere Irak ve diğer İslam alemindeki batıni yapılanmalara son vermek için gerekli tedbirler alınacaktı.

Ve asıl mesele yeni başlıyordu. İslam ülkelerindeki haçlı varlığı ve özellikle Kudüs meselesi. Nureddin Zengi, vakit kaybetmeden gerekli emirleri vermiş; askeri ve siyasi hazırlıklar başlamıştır.[452]

IV. Fâtımî Hilafetine Son Verilmesi Meselesinden Çıkarılması Gereken Dersler

280 yıldan fazla süren Fatımi hilafetinin İslam dünyasında çok büyük etkileri olmuştur. Fakat buna rağmen bu devlet geride hiçbir iz bırakmadan tarih sahnesinden çekilip gitmiştir. Fatımilerin ilk kurucuları arasında dermici ustası olan Said adında biri vardı. Aslında bu adam bir yahudiydi. Daha sonra batıya gelerek adını Ubeydullah olarak değiştirdi. Hazreti Fatıma'nın soyundan geldiğini iddia etti ve mehdi adını aldı. İlk Fatımı halifesi zaten bu adamdır ve yukarda hayatına kısaca değinmiştik. İsferayni ve Bâkillâni gibi alimlerin yolundan gittiğini iddia ederek davasını haklı çıkarmaya çalışmıştır. Halifeliğini ilan ettikten sonra kurduğu devlette ahlaksız ve cahil adamları üst düzey görevlere getirmiştir. Mehdiye adında bir şehir kurdurtmuş ve buradan kötü işlerini idare etmiştir.

Daha sonra yerine oğlu Kâim ardından da torunu Mansur iktidara gelmiştir. Ardından halife olan Muiz, Mısır'a girmeyi başarmıştır. Sonra gelen halifeler

450 El-Kâdı'l-Fâzıl, s.139.

451 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/450.

452 Ravzateyn, 3/195.

sırasıyla; Aziz, Hakim ve Zahir olmuştur. Diğer halifeleri sırayla şunlardır: Müstensır, Müsta'lî, Hâfız, Zâfir, Fâiz ve son olarak Âzıd. Özetle 24 Fatımi halifesi ve sultanı olmuştur.

Fatımi ailesi en güçlü ve en zengin iktidar ailesidir. Abbasi halifelerinden bile daha zengin olmuşlardır. Bu zenginliği, zorbalık ve yağma ile elde etmişlerdir.

Bu adamlar, İslam ahlakına aykırı lüks bir hayat sürmüşler; Allah'ın emrettiği çoğu işi yapmamışlardır. Hatta yapmamakla kalmayıp zamanla İslam ahkamıyla hüküm veren mahkemeleri de kaldırmışlardır. Bunların sayesinde haçlılar, İslam aleminde daha da yayılmışlar ve güçlenmişlerdir. Haçlılarla işbirliği de yapan Fatımiler; Askalan, Gazze ve Kürek gibi şehirleri haçlılara kaptırmışlardır. Hatta Kudüs'ün haçlıların eline geçmesinde bile bunların İslam alemine verdikleri zararın etkisi büyüktür.[453]

Haçlılar da İslam düşmanı bu devlete destek vermeyi ihmal etmemişlerdir. Ta kuruluş ve davet aşamasında; Antakya ve Urfa kontlukları bunlara destek vermiş; İsmaili ajanların kendi ülkelerinde faaliyet göstermesine izin vermişlerdir. Ta kuruluştan itibaren gizli eylemleri tercih eden İsmaili eşkiyayı; haçlılar barındırmışlardır. 300 yıldan fazla faaliyet gösteren İsmaililer; birçok müslüman şehri yağmalamış, şehir ve köylere baskın vermiş, erkekleri öldürmüş, kadınları ve çocukları esir etmiş, Ehl-i Sünnet alimlerine ve devlet adamlarına süikastlar düzenlemiş, mescit dergah ve medreseleri yağmalamışlardır. Sonunda Allah bu kafirlerin cezasını vermiş ve müslümanları bunlardan kurtarmıştır.[454] Allah bunları defedenlerden razı olsun. Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun.

57. FÂTIMÎ DEVLETİNİ TEKRAR KURMA ÇALIŞMALARI VE BU AMAÇLA ÇIKAN İSYANLARIN BASTIRILMASI

Fatımiliğin ilga edilmesinden sonra Mısır'da büyük dönüşüm çalışmaları başlamıştır. Mısır tarihinin dönüm noktalarından birisini yaşıyordu. Sosyal, siyasi, ilmi, askeri ve ekonomik her sahada Fatımilerin yol açtığı yaraları sarma ve İslam'ı ihya etme çalışmaları hızlar sürmekteydi. Her ne kadar Zengiler, bu ıslah faaliyetlerinde acele etmeseler ve sindire sindire hareket etseler de yine de yaşananlar bölge için çok büyük bir değişimi ifade ediyordu. Bu da bölgede bir takım rahatsızlıkları doğurmuştur. Fatımi düzeninden faydalanan devlet adamları, aşiretler ve askerlere ilaveten haçlılar da Mısır'daki bu değişimden rahatsızlardı.

---

453 El-Bidâye ve'n-nihâye, 16/457.

454 Selahaddîn Eyyûbî, s.168.

Gizli hareket etmeye alışkın olan Batıni ele başları Mısır'daki durumu dikkatle incelemekteydiler. Âzıd'ın son zamanlarının yaklaştığını anlayan İsmaili düşünürler ve önderleri gizlenmişlerdir. Bazı etkili İsmaili gruplar da Mısır ve civarında saklanarak faaliyetlerine gizliden devam etmekteydiler. Şüphesiz yalnız değillerdir. Başta haçlılar olmak üzere diğer böglelerdeki İsmaili-Batını gruplar da onları desteklemekteydi.[455] İsmaililer çok rahatsızlar ve öfkelilerdi. Zira kendilerine bir devlet kurmuşlardı. Bu devlet onlar için hem bir menfaat kapısı hem de bir hami konumundaydı. Zengilerden intikam almak ve kaybettikleri devleti tekrar kurmak istiyorlardı. Bazı İsmaililer hala çok güçlü sayılırdı. Zira Fatımiler zamanında büyük servet ve siyasi nüfuz elde etmiş bazı ailelerin mensupları hala hayattaydı. Mesela Sudandan Züreykoğulları. Yine sabık Vezir Şavur'un aşireti. Bu aileler, İsmaili gizli örgütlerle işbirliğine girerek asker ve adam toplamaya başladılar. İsfehanlı İmad, bunların faaliyetlerini tespit edip kayda geçirenlerden birisidir. Gizlice hareket edip toplanan ele başları, dağılmış adamlarını bir araya getirmek için hummalı bir çalışmaya girdiler. İslam düşmanlarından ve Zengi düzenden rahatsız olan/ menfaatleri zedelenen kişileri de etrafında topladılar. Özellikle geceleri faaliyet gösteriyorlardı. Bir araya gelen elebaşlar, çeşitli isyan planları hazırladılar. Bu adamların, haçlıları da etkin bir biçimde kullandıklarını anlıyoruz.

Selehaddin Eyyûbî durumu yakından izliyordu. Zira müslümanlar bunların yöntemine aşinaydı. Daha önce Selçuklular ve sonra da Abbasiler zamanında yaptıkları fitneler biliniyordu. Selehaddin Eyyûbî, kurduğu özel bir divanla bunların ele başlarını ve faaliyetlerini gün gün takip ettirmiş ve kayda geçirmiştir. Selehaddin, ilk hamlenin onlardan gelmesini bekliyordu. Zira bu tehlikeyi kesin bir sonuca ulaştırmak için herşeyin tespit edilmesi ve bu yaşananların tüm çıplaklığıyla insanlara ispat edilmesi gerekiyordu. Aksi halde saf insanların bunlara kanması mümkündü. Fakat beklenmedik bir şey oldu ve bunların gizli faaliyetleri deşifre edildi. Yaşananlarla ilgili iki farklı rivayet vardır:

1. İlk rivayete göre bir divan görevlisi olan Abdussamed adlı bir adam, İsmaililere destek veriyordu. Fakat korkak ve menfaatçi olan bu adam sonunun kötü olacağından endişe ederek durumu Selehaddin Eyyubi'ye açıklamak istemiştir. Fakat bunu doğrudan yapmaya cesareti yoktu. Bu yüzden Selehaddin'e yakın isimlerle görüştü. Birkaç görüşmeden sonra kendisine inanan ve destek veren birisini buldu. Böylece isyan haberi önceden alınmış oldu. Adamın dediği doğru çıktı ve elebaşları Selehaddin'in emriyle tutuklandı. Bu adamlar yargılandıktan sonra idam edildiler.[456]

[455] Ravzateyn, 2/282.

[456] El-Kâdı'l-Fâzıl, s.146.

2. İkinci rivayet ise şöyledir: Selehaddin Eyyubi, bu adamları zaten yakından takip ettiriyordu. Eylem düzenleyecekleri gün Selehaddin'in adamları da peşlerindeydi. Fakat Selehaddin Eyyubi, sadece bu adamların yakalanmasını yeterli görmüyordu. Bu yüzden tespit edilen ele başlarından birisi satın alındı. Selehaddin ile anlaşan bu elebaşı; bütün yapılanmayı ve planları deşifre etmiştir
3. Yine bir başka rivayete göre Kudüs haçlı kontluğu Selehaddin ile aralarını düzeltmek için ülkede bulunan bazı ele başlarını teslim etmeyi kabul etmiştir.[457]

Selehaddin Eyyubi, İsmaili yapılanmayı tam olarak ortaya koymak için bu adamları sorgulatmıştır. Bunların sorgu ve itiraflarında elde edilen bilgiler, gizli yazışmalar ve planlar, özel haberleşme yolları gibi bilgiler; kayıt altına alınmıştır.[458] Sorgulamalardan sonra bütün ele başları idam edilmiştir. Buradan şu sonuçları çıkarabiliriz:

1. Selehaddin, daha önceki tecrübeleri göz ardı etmemiş; gizli çalışan bu örgütün bir yerde faaliyet göstereceğini tahmin etmiştir. Zira yüzyıllar boyu süren çalışmalarla kurulan Fatımi devletinin böyle bir anda sessiz sedasız tarih sahnesinden çekilmesi tuhaf bir olaydı.
2. Gizli ve tehlikeli siyasi emelleri olan ve İslam'a düşman olan İsmaililer ve batıniler kendilerini asla tehlikeye atmamışları sürekli maşa kullanmışlardır. Bu yüzden müslümanların güçlendiği bir dönemde Mısır'da direnmek yerine kenara çekilmeyi tercih etmişlerdir.
3. Zira başlarına gelecekleri biliyorlardı. Bu yüzden ta Şirkuh, Mısır'a geldiği gün yeni planlar kurmaya başlayan bu elebaşları, Fatımilerin sonunun geldiğini tahmin etmişlerdi. Fatımilerin sonu geldiğinde deşifre olacaklarını ve cezalandırılacaklarını biliyorlardı. İşte bu yüzden ta ilk zamanlardan itibaren İslam düşmanlarıyla gizli anlaşmalar yapmışlar, Selehaddin Eyyubi'nin Mısır'da Abbasi halifesi adına hutbe okuttuğu gün Mısır'ı terketme kararı alarak Kudüs'e geçmişlerdir.[459]
4. Fakat bu adamlar asla tek plana güvenmemişler, birden fazla plan yapmışlardır. Bir taraftan Mısır dışında yapılanma kurup kendilerini sağlama almaya çalışırlarken diğer taraftan Selehaddin Eyyubi'ye karşı mücadele etmekteydiler. Gizliden gizliye Şavur'u hatta Amori'yi desteklemişlerdir. Daha

457 El-Kâdı'l-Fâzıl, s.146.

458 Selahaddîn Eyyûbî, s.169.

459 Ravzateyn, 2/287.

sonra yapılan tahkikatlarda bu adamların Ermeni ve Sudan olaylarında bile parmaklarının olduğunu ortaya çıkarmıştır.[460]

5. Haçlılarla yaptıkları bu yazışmalar daha sonra onları ele verecek ve aleyhlerine delil olacaktır.
6. Haçlılar birkaç sebepten dolayı İsmaililere olan desteklerini çekmişlerdir: Birincisi bu adamların gücü haçlıları endişelendirmiştir. Zira Kudüs topraklarında faaliyet gösteren İsmaillerin zamanla ne kadar tehlikeli olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan haçlılar, İsmaililik tehlikesini Zengilere karşı koz olarak kullanmak istiyorlardı. Selehaddin ile anlaşmak ve ondan bazı siyasi-ekonomik menfaatler elde etmek için Kudüs kontluğu İsmaili ele başlarını teslim etmiştir.[461]
7. İsmaililer, haçlıların kendilerine karşı tavır almasından sonra boş durmamışlar; faaliyetlerine tedbirli olarak devam etmişlerdir. Bu da onların ne kadar hırslı ve tehlikeli olduklarını göstermektedir. Nazzariye İsmailileri olarak bilinen ve Şam bölgesinde gizli faaliyet gösteren batıniler, Mısır İsmaililerine destek veren en büyük gruptur. Bunlar hem maddi destek hem de insan kaynakları olarak yardımda bulunmuştur. Nazzarilerin yardımıyla birçok Fatımi devlet adamı Mısır'dan kaçırılmıştır. Nazzariler, bu kadarla da kalmayıp karşı hamle olarak Zengi devlet adamları ve komutanlarına karşı eylem düzenlemeye çalışmışlardır.
8. Kesin olarak bilinmemekle birlikte; haçlıların yaptığı operasyondan sonra İsmaililerin Bizans ve Avrupa taraflarına çekildiği tahmin edilmektedir. Fakat bunlar boş durmamış, fırsat kollamaya devam etmişlerdir. Tarihi süreç içersinde yaşanan olaylar Fatımi artıklarının tarih sahnesinden tam olarak çekilmediğini yani bunların kesin sonunun getirilemediğini göstermektedir.
9. Selehaddin'in sert uygulamaları; İsmaililere gizliden destek verenleri endişelendirmiştir. Bunlar gelip pişman olduklarını bildirmişler ve İsmaililere destek vermekten vazgeçmişlerdir. Hatta birçoğu İsmaililer hakkında itiraflarda bulunmuşlardır. Bunların verdikleri bilgiler sayesinde İsmaililere büyük darbe vurulmuştur.[462]
10. Selehaddin Eyyûbi, elde ettiği bilgileri ve faaliyetleri Nureddin Zengi'ye ve Abbasi haliesine rapor olarak göndermiştir.
11. Selehaddin Eyyubi, İsmaililere karşı yürüttüğü faaliyetlerde kendi başına asla hareket etmemiştir. Değerli devlet adamı ve askerle istişare etmiş

460 Ravzateyn, 2/288.
461 Selahaddîn Eyyûbî, s.170.
462 Ravzateyn, 2/289.

alimlerden fetva almıştır. Alimler, İsmaili ele başlarının idam edilmesi yönünde fetva vermişlerdir.[463]

12. Selehaddin Eyyûbî'nin gayretleri sayesinde Mısır, İskenderiye ve Sudan'da batını etkisi kırılmış İsmaililerin faaliyetlerine son verilmiştir. Çıkarılan emirlerle İsmaililik yasaklanmış ve bunlara destek olmak suç sayılmıştır. Bu sayede bölgede İsmaililerin gizli yapılanmalarına da engel olunmuştur.
13. Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur; İsmaililer ve batıniler birinci derecede İslam'a ve müslümanlara düşmandırlar. Amaçları sahih İslam'ı ortadan kaldırmaktır. Düşmanlıklarını tarihte yaptıklarıyla ispat etmişlerdir. Son olaylar sayesinde masum halk da bunların gerçek yüzlerini görmüşlerdir.[464]

A. Yemenli Ali Oğlu Şair İmare

Zehebi'ye göre asıl adı İmare olup künyesi Ebû Muhammed'dir. Babası Ali, dedesi ise Zeydan adlı bir zattır. Şafi mezhebindendir. Hakemoğullarındandır. Aynı zamanda fıkıhçı olan bu zat şairdir. Divan'ı vardır. 515/1121'de doğmuştur. Gençliğinde fıkıh ilmi okumuştur. 549/1154'de hacca gitmiştir. Mekke emiri şöhretini duyunca bu zatı davet etmiş ve elçi olarak Fatımi halifesi Fâiz'e göndermiştir. İmare'nin Mekke emiri Kasım hakkında bir şiiri vardır. Hazreti Ebubekir ve Hazreti Ömer'i (radıyellahu anhüma, Allah onlardan razı olsun) çok severdi. Bunu bilen kendisine düşman şiiler, Mısır'da O'nu zor durumda bırakmaya çalışmışlardır. Mesela Züreykoğullarından Salih adlı bir adam; "Ebubekir ve Ömer hakkında ne düşünüyorsun?" diye sorduğunda İmare; "Allah onlardan razı olsun. Şayet onlar olmasa İslam diye bir şey kalmazdı" diye cevap vermiştir. Salih, bu cevaptan güya memnun görünmüştür. Fakat aslında kendisine düşmandılar. İmare, Ehl-i Sünnet alimlerinden ders almıştı fakat Fatımilere yakın davranmış ve Mısır'da hizmet etmiştir. Buna sebep olarak Fatımilerin kendisine verdiği değer gösterilmiştir. Zira İmare, sünni hatta şafii mezhebindendi. Fatımi ailesi, bu şaire ilgi göstermiş ve sahip çıkmıştır. O da bu aileye vefa olarak; Fatımi ailesinin hizmetinde bulunmuştur. Fatımi ailesi yıkıldıktan sonra Zengilere herhangi bir düşmanlık göstermemiştir. Zira herkes O'nun ahlak ve inancını biliyordu. İmare'nin ahde vefa sadedinde fatımi hizmetinde bulunduğuna da herkes şahitti.[465] Kendi inancını ve Fatımilerle olan ilişkisini kasidelerle defalarca dile getirmiştir.[466]

---

463 Selahaddîn el-Kâid ve Asruhu, s.173.

464 Ravzateyn, 2/290.

465 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/212.

466 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/596.

Fakat bazı şiirlerinde Fatımilere ve özellikle Halife Âzıd'a övgüler düzmektedir. Zehebi bundan yola çıkarak O'nun Şiî-rafizî olduğuna dair rivayetlerin olduğunu da söylemektedir.[467]

Bana göre bütün bunlar iftiradır. Zira Zengiler, Mısır'a geldiğinde İmare, direnmemiş ve Ehl-i Sünnet tarafını tutmuştur. İmare'nin fatımilerle ilişkisi siyasidir. Zira kendisini bizzat Mekke emiri buraya elçi olarak görevlendirmiştir. Mısır, Zengilerin eline geçtiğinde asla Fatımileri desteklememiştir.[468]

B. İskenderiye'nin Kuşatılması

Mısır'ın yerli halkı ta ilk günden itibaren İslam'dan rahatsız olmuşlardır. Zira bunlar Firavunların soyundandı. Aralarında yahudiler de vardı. Fakat güçleri olmadığı için İslam'a teslim olmak zorunda kalmışlardır. Fakat aslında bu bir görüntüden ibaretti. Mısır'da gizli islam düşmanları tarih boyunca faaliyet göstermişlerdir. Fatımilerden önce ve fatımiler zamanında hatta fatımilerden sonra da burada batıni, rafizi ve Şiî hareketler kök salmıştı. Bunları buradan söküp atmak zordu. Bu tehlikeli unsurlar bugün de varlıklarını gizlilikle korumaktadırlar. Zira tarihte yaşananlar buna delildir.

Fakat bu hakikatler çoğu zaman yanlış şekilde kullanılmıştır. İslam düşmanları, bunu bahane ederek Mısır ve Mısırlılar hakkında kötü sözler sarfetmişlerdir. Oysa Mısır halkının çoğu Ehl-i Sünnettir. Aralarına sızmış kötü kimselerin yaptıkları bütün halka mal edilmemelidir. Mısır'da merkez kurmuş İsmailiye şiası burada tutunamayınca Zengiler tarafından defedilmişlerdi. Ehl-i Sünnet Mısır halkı da Zengilere destek olmuştur. Halkın Zengilere verdiği bu destek, diğer rafizi unsurları çok öfkelendirmiş, onlar da mısır halkını kötülemek için bir sürü hadis uydurmuşlardır. Bunlara aldanmamak, doğru ile yanlışı ayırmak, gerçek düşmanı tanımak gerekiyor.

Örnek olarak İskenderiye halkının Ehl-i Sünnet inancını korumak için verdiği mücadeleyi göstermek istiyoruz. 569/1174'de İskenderiye tamamen Ehl-i Sünnet kontrolüne girmiş; burada da Ehl-i Sünnet bir yönetim kurulmuştu. Fakat hem haçlılar hem de gizli iç düşmanlar bundan çok rahatsızlardı. Bu amaçla 200 veya bir rivayete göre 180 Norveç gemisi İskenderiye üzerine gönderildi. Bunda Bizans'ın da parmağı vardı. Gemiler 30.000'i asker olmak üzere 50.000 kişi taşımaktaydı. Fatımi artıkları, Kudüs haçlı kontluğu ve Sakaliye yönetimi de bu saldırıya destek vermiştir. Tek bir amaçları vardı; Fatımi hilafetini yeniden kurmak. Böylece İslam cephesi bölünebilir ve içten bir maşa yönetimle Müslümanlar tüm

[467] Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/595.

[468] Ravzeteyn, 2/295.

bölgeden sökülüp atılabilirdi.[469] Daha önce de değindiğimiz gibi Fatımilerin yıkılmasından sonra gizli faaliyete geçen İsmaili ajanlar da tüm imkanlarıyla bu saldırıya insan kaynağı sağlamaya çalışmıştır.

Fakat Müslümanlar, kendi hakimiyetlerinde bulunan ajanların faaliyetlerini etkisiz hale getirmiş ve iç düşmanları sindirmeyi başarmıştır. Amori'nin ölümüyle birlikte haçlılar da gereken desteği verememişlerdir. Fakat Avrupa gemileri saldırıyı başlatmış hatta bazı Mısır gemileri yakılmıştır.[470]

Saldırı başladığında Selehaddin, Kahire'deydi fakat İskenderiye'de kendine bağlı birlikler vardı. Selehaddin Eyyubi gelene kadar İskenderiye'de bulunan askerleri direnmeye devam etmiştir. Fakat sayıları azdı. Bu yüzden yorgun düşmüşler ve moralleri de bozulmaya başlamıştı. Buna rağmen direniyorlar ve düşmana ağır kayıplar verdiriyorlardı. Selehaddin'in yetişmesiyle birlikte dengeler düşmanın aleyhine bozulmuştur. Müslümanlar bir bölüm düşman gemisini imha etmeyi başardılar. Böylece düşman askerlerine gelen lojistik destek zarar görmüştür. Gemilerin imha edilmesi düşmanın moralini de bozmuştur. Savunma durumundan çıkıp saldırıya geçen müslümanlar, düşmanı deniz kenarında kuşattı. Avrupalı askerler, deniz ile Selehaddin Eyyubi'nin askerleri arasında sıkışmıştı. Düşman ağır kayıplar vermiş; birçok asker de esir edilmiştir. Bu öyle büyük bir mağlubiyetti ki; Avrupalılar uzun süre Mısır'a saldırmayı düşünmediler.[471] Fakat bu mağlubiyeti unutmadılar. Zira hem intikam almak gerekiyordu hem de bölgede İslam yeterince güçlenmişti ve buna bir dur demek gerekiyordu. Bu yüzden haçlı seferleri defalarca tekrarlanmış ve müslümanlar bölgeden sökülüp atılmak istenmiştir.[472]

58. SELAHATTÎN EYYÛBÎ'NİN FÂTIMÎ KÜLTÜR VE İNANCININ İZLERİNİ SİLMEK İÇİN GÖSTERDİĞİ FAALİYETLER

Herhangi bir ideoloji yada mezhebi kısa sürede veya sadece askeri-siyasi operasyonlarla ortadan kaldırmak kolay değildir. Hele bu mezhep, uzun süre faaliyet gösterip kök salmışsa bu iş daha da zordur. Bu nedenle Selehaddin Eyyubi de bunun farkında olduğundan bir dizi tedbir almak zorunda kalmıştır. Elbetteki amacı yıkıcı Fatımi ideolojisini ortadan kaldırmaktı. Bunun için eğitim alanında ve sosyal-kültürel alanlarda bir takım uygulamalara gitmek gerekiyordu. Fakat bu birden olmazdı. Tedbirli hareket etmek ve halkı da buna alıştırmak

469 Târihu'l-kabâili'l-arabiyye fî asri'd-devleteyn: el-Eyyûbiyyîn ve'l-memlûke, s.80.
470 Târihu'l-kabâili'l-arabiyye fî asri'd-devleteyn: el-Eyyûbiyyîn ve'l-memlûke, s.81.
471 El-Ceyşü'l-Eyyûbî, s.383.
472 El-Ceyşü'l-Eyyûbî, s.383.

gerekiyordu. Elbette gerekli askeri ve siyasi tedbirler öncelikli olarak alınmalıydı. Bu yapıldıktan sonra müslümanlar Mısır'da Ehl-i Sünneti hakim kılmak ve Fatımilerin izlerini silmek için bazı faaliyetlere girişmişlerdir.[473]

A. Fâtımî Halifesi Âzıd'ın Siyasi ve Dini İmajının Zedelenmesi

Selehaddin Eyyubi, Fatımilerle mücadeleye halifenin şahsıyla başlamıştır. Çünkü Fatımi ideolojisi imamet ve halife üzerine kurulmuştu. Peygamberimizin soyundan geldiği kabul edilen halife, İsmaililere ve batınilere göre kutsal bir şahsiyetti. Mezhebin diğer temel inançları bu esas üzerine kurulmuştu. Selehaddin Eyyubi'nin beklediği ilk fırsat babası Necmettin'in Mısır'a gelişiyle gerçekleşti. Halife Âzıd, Necmetin Eyyub'u karşılamak için sarayından çıkmış ve Mısır kapısına gelmişti. Bu da O'nun siyasi olarak küçük düşürülmesi demekti. Bu küçük düşürme, Âzıd'ın iddia ettiği kutsal kişiliğe de gölge düşürmekteydi. Halbuki Fatımi devlet adamları ve ideologlara göre halife, halk içine pek çıkmamalıydı. Bu gelenek yıllar boyunca böyle uygulanmıştı. Zira ilahi bir varlık kabul edilen halifeyi görmek alelade bir şey değildi. Bu yüzden halife, insanlardan soyutlanmış ve büyük bir şahsiyet olarak gösterilmişti. O'nu görmek çok önemli bir olay kabul ediliyordu. Oysa şimdi bu gelenek bozulmuştu. Bu durum hem halk tarafında hem de Fatımi liderler arasında büyük etki yarattı.[474] Halife hem geleneği bozmuş hem de halkın gözündeki imajını yıkmıştı. Bununla da yetinmeyen Azıd, Necmettin ve Selehaddin'e bizzat eşlik ederek saraya getirmiş; Necmettin'e hediyeler ve devlet nişanları vermiştir.

Bu kadarıyla yetinmeyen Selehaddin Eyyubi, Fatımi halifesi Azıd'ın siyasi ve ruhani konumunu yıkmak için faaliyetlerine devam etmiştir. Azıd'ın etrafındaki adamları etkilemeyi başaran Selehaddin Eyyubi, Fatımi asker ve idarecilerini kendine bağlamıştı. Bu durumda halifeye olan bağlılık ve sadakat zayıflamıştı. Zamanla Selehaddin Eyyubi, halife Azıd üzerinde baskı kurmaya başladı. Halifenin yanında ata biniyor; ondan daha gösterişli hareket ediyor ve protokollerde daha öne çıkıyordu.[475]

Bütün bu yaşananlar Fatımi halifesini hem halkın hem de devlet adamlarının gözünde küçük düşürmüştü. Halifeye verilen destek azalmış; Fatımi yönetimine olan ilgi azalmıştı.[476] Bu da Fatımi hilafetini fiilen sona doğru götürmekteydi.

---

473 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.56.
474 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.56.
475 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.57.
476 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.57.

B. Fâtımî Sarayında Ele Geçirdiği Konum

Selehaddin Eyyubi, Fatımi sarayına nüfuz etmek için kendine bağlı adamları saraya yerleştirmiştir. Vezirlik ve başkomutanlık makamında iken Kürt asıllı olan devlet adamları ve askerleri göreve getirmiştir. Böylece Fatımi hilafetini ele geçirmek kolaylaşmıştır.[477] Selehaddin Eyyubi, Fatımilere ait saraylara ve devlet dairelerine el koyup buralara kendi adamlarını yerleştirdi. Mesela önemli saraylardan bazılarını hizmetçisi Karakuş'un idaresine vermiştir. Yine babası Mısır'a geldiği zaman önemli Kahire saraylarından Taçlı Sarayı'ı kendisine tahsis etmiştir. Bu faaliyetlere destek veren Nureddin Zengi, Selehaddin Eyyubi'yi naibi sıfatıyla Mısır Sultanı olarak ilan etmiştir. Böylece Fatımilere ait devlet daireleri ve mali kaynaklar ele geçirilmiştir.[478]

C. Ezher Camisinde Halife Âzıd Adına Hutbe Okunmasının ve Fâtımî Eğitim Sisteminin Kaldırılması

Selehaddin Eyyubi, 567/1171'de kendisine düzenlenen bir süikastı bahane ederek Fatımi Halifesi adına hutbe okutulmasına son vermiştir. Zaten bir yıldan beri Mısır'da Abbasi halifesi adına hutbe okutulmaktaydı. Fakat hutbenin sonunda Âzıd'a da dua ediliyordu. Son olaylardan sonra bu da kaldırılmıştır. Böylece resmi olarak Fatımi hilâfeti sonlandırılmış oluyordu.[479] Faaliyetlerine devam eden Selehaddin Eyyubi, İsmaili ideolojinin öğretilmesini de yasaklamış; İsmaili ajanların görevine son verilmiştir. İsmaililere ait medreselere el konularak buralara Şafi alimler getirmiştir. Hakimiye ve Ezher medreseleri de İsmaililerden temizlenmiş; Ezher Camisinde yeniden Ehl-i Sünnet öğretilmeye başlanmıştır.[480]

Bununla da yetinmeyen Selehaddin Eyyubi, İsmailiye şiasına mahsus ezanı da kaldırmıştır. Bu tarihten itibaren camilerde Ehl-i Sünnete ait ezan okutulmuş ve tüm eğitim kurumları ile camilerin idaresi Ehl-i Sünnet alimlere bırakılmıştır. Hutbelerde İsmaili imamlara dua yasaklanmış; bunun yerine Efendimiz (s.a.v.)'in eşlerine ve çocuklarına dua edilmeye başlanmıştır. Zamanla tüm sahabeye ve tüm müslümanlara hutbeden sonra dua etme adeti oluşmuştur. Böylece Ehl-i Sünnet yeniden yeşermiş ve güçlenmiş; batınilere ve şiilere ait izler temizlenmiştir.[481]

---

477 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.58.
478 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.60-61.
479 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.93.
480 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.94.
481 El-Hutat, 4/46,53.

Burada kayda değer en önemli olay Ezher'in Ehl-i Sünnet inanç ve ilimlerinin öğretildiği bir kuruma dönüştürülmesidir. Asıl amacı İsmaililiği yaymak olan fakat Eyyubiler tarafından medreseye dönüştürülen Ezher, bugün de eğitim öğretime devam etmektedir.[482]

D. İsmâiliye Şiası Propagandasının Yasaklanması

Bu amaçla ismaililere ait kitaplar ve yazılar toplatılmıştır. Zira medreseleri ellerinden alınan ismaililer, yazılı ve sözlü propagandaya devam etmekteydiler. Bu amaçla Fatımilere ait tüm kütüphanelere ve arşivlere el konulmuştur. Hazineleri de kontrol altına alan Selehaddin Eyyubi, önemli gördüğü arşivleri ve hazineleri Nureddin Zengi'ye göndermiştir.

İsmaililer, halk arasında inançlarını yaymak ve kalıcı etkiler bırakmak için küçük risaleleri kullanıyorlardı. Günümüzdeki basın yayın ve broşür gibi kullanılan bu risalelerle Ehl-i Sünnet inancına saldırılıyor ve batınilik aktarılmaya çalışılıyordu. Selehaddin Eyyubi, bu faaliyetleri de takip ettirmiş ve gereken tedbirleri almıştır.[483]

Fakat bütün bu tedbirlere rağmen ismaili önderler ve işbirlikçileri, değerli gördükleri kaynakları Hindistan ve Yemen gibi İslam hakimiyetinin zayıf olduğu bölgelere kaçırmayı başarmıştır.[484]

E. İsmâililere Ait Geleneklerin Kaldırılması

İsmaililer halk üzerinde baskı kurmak ve insanları etkilemek için bazı törenlerden ve bayramlardan istifade etmekteydiler. Bu da Selehaddin'in gözünden kaçmamıştır. Bunların çoğu siyasi nitelikliydi fakat İsmaili dailer bunları birer inanç gibi göstermeyi başarmışlardır. Fatımi hilafetini ilga eden Selehaddin Eyyubi, bunu yeterli görmeyerek daha sonra özel bir emirle Fatimilere ait tüm kutlamaların ve törenlerin yasaklanmasını istemiş; onlara ait protokol kurallarını da kaldırtmıştır.[485]

F. Fâtımilere Ait Resmi Uygulamaların Kaldırılması

Daha sonra Fatımilere ait tüm resmi uygulamalar kaldırılmış; vergi sistemi ve mahkemeler yeniden yapılandırılmıştır. Fatımilere ait semboller, bayraklar, devlet nişanları ve rütbeler de ilga edilmiştir. Böylece siyasi, hukuki, sosyal ve

---

482 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.97.

483 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.97.

484 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.61.

485 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.63-65.

kültürel olarak Fatımilere ve batınilere/ismaililere ait tüm işaretler kaldırılmış oluyordu.[486]

G. Fâtımî Ailesine Sahip Çıkılması

Selehaddin Eyyubi, Âzıd'ın vefatından sonra geriye kalan aile fertlerine, çocuklara ve kadınlara sahip çıkmıştır. Selehaddin, onları saraydan ve siyasetten uzaklaştırmış ancak sahipsiz de bırakmamıştır. Kendilerine yeni bir yer tahsis edilmiş ve maaş bağlanmıştır. Böylece zalim ile masum ayrılmış oluyordu. Müslüman idarecilerin en önemli vasıflarından birisi de bir kimseye ait suçun diğer aile fertleri üzerine yıkılmasından kaçınmaktır. Fakat tedbiri de elden bırakmayan Selehaddin Eyyubi, Fatımi aile fertlerini daha sonra farklı bölgelere yerleştirmiştir. Amacı onların tekrar bir siyasi yada ideolojik komploya alet olmalarını önlemekti.[487]

H. Fâtımî Başkentinin Tamamen Kontrol Altına Alınması

Selehaddin Eyyubi, Kahire'yi aldıktan sonra karagahını Kahire yakınlarındaki bir bölgede kurdular. Buraya Cebel deniliyordu. Amacı, bir taraftan Fatımi siyaset merkezi olan Kahire'yi siyasi ve askeri olarak zayıflatmak; diğer taraftan Mısır'daki savunmayı arttırmaktı. Kahire etrafında korunaklı bir bölgeyi başkent yapan Selehaddin Eyyubi'nin amacı haçlılara karşı sağlam bir savunma hattı oluşturmaktı. Selehaddin Eyyubi, Kahire yerine Cebel ve Fustat bölgesini devlet merkezi seçerken bir taraftan da Fatımilerin izlerini silmek istiyordu. Zira Kahire, Fatımileri hatırlatıyordu. Devlet kurumlarının buradan ayrılmasından sonra Kahire, siyasi önemini kaybetmiş sadece bir yerleşim ve ticaret merkezi olarak kalmıştır.[488]

J. Selehaddin Eyyûbî'nin Fâtımîlerin Kendilerini Efendimiz SAV'in Soyuna Nispet Etmelerine Dair Yalanları Ortaya Çıkarması

Fatımi devletini elinde tutan ve hilâfet iddiasında bulunan aile, kendisini Hazreti Fatıma'nın soyuna nispet ederek Fâtımî adını almışlardı. Bunlar güya Efendimiz (s.a.v.)'in soyundan geldiklerini iddia ederek ehli beytten olduklarına insanları ikna etmişlerdir. Buna karşılık Selehaddin Eyyubi, Fatımi halifelerinin soyunun incelenmesini istemiştir. Durumu biraz araştıran kişiler; bunların Yahudi ve Mecusi (İran'da ateşe tapanlar) soyundan geldiğini ispat etmişlerdir. İbn Hallikân, İbn Şâme ve İbn Vâsıl, bu aileye Benî Ubeyd (ilk Fatımi halifesi Ubeydullah'a nispetle Ubeydullahoğulları) adını kullanmışlardır. Böylece

486 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.66.

487 Ravzateyn, 2/210.

488 Târihu'ş-Şuûbi'l-İslâmiyye, s.66.

Fatımilerin seyyit olmadıklarına işaret etmekteydiler. Özellikle İbn Şâme, fatımilerin soyu hakkında özel bir kitap kaleme almıştır. Bu araştırmasında İbn Şâme, Ubeydullah'ın babasının aslında Meymûn adında aslen mecusi olan ve kapkacak yapan bir adam olduğunu (bir nevi demirci) ortaya koymuştur.[489]

K. Yemen ve Şam Bölgelerinde Faaliyetlerine Devam Eden Şiilerin Takibatı

Nureddin Zengi'nin projeleri ve destekleri ile Ehl-i Sünnet, Şiî yapılanmanın üstesinden gelmiş ve Fatımilerin devletini de kültürünü de ortadan kaldırmıştır. 564/1168 yılından itibaren sürekli olarak Mısır'da Zengilerin askeri ve siyasi üstünlüğü artmıştır. Buna karşılık bölgedeki İsmaili ve batıni yapılanması da günden güne zayıflamaktaydı. Daha sonra kurulan Eyyubi devleti zamanında; ismaililere son darbe vurulmuş ve geriye kalan bütün izler tamamen silinmiştir.

Fakat ta Gazne ve Selçuklu devletlerinden beri şiiler, ciddi ve planlı faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Fatımiler, uzun süren bu çalışmaların bir ürünüydü. Bu yüzden İran başta olmak üzere Şam ve Mısır bölgesinde İsmaililer başta olmak üzere birçok Şiî grup çeşitli yapılanmalar kurmayı başarmışlardır.

Nureddin Zengi başta olmak üzere Ehl-i Sünnet mezhebininin hamisi olan idareciler ve alimler; Mısır ve Şam bölgelerinde İsmaili-batıni ve rafizi hareketlere son vermeyi başarmışlardır. Kurulan yeni eğitim sisteminde medreseler ve dergahların faaliyetleri sayesinde; geleceğe yönelik tedbirler de alınmıştı.[490]

Fakat İsmaililer de boş durmuyorlardı. Şam ve Mısır bölgesinde günden güne güç kaybettiklerini anlayınca kendilerine yeni karargahlar aramaya başladılar. Bunun için de Hindistan ve Yemen gibi Ehl-i Sünnet hakimiyetinin zayıf olduğu bölgelere çekilmeyi tercih ettiler. Fakat burada da boş durmamışlar; yetiştirdikleri dailerle Şam, Anadolu, Mısır, İran ve Horasan bölgelerinde yeniden taraftar toplamak için faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Başta Selehaddin Eyyubi olmak üzere bütün Eyyubi sultanlar Nureddin Zengi'nin izinden giderek İsmaililere karşı mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Selehaddin Eyyubi'nin projeleri ve yanında bulunan adamlar; aslında Nureddin Zengi'nin eseridir. Nureddin Zengi'nin siyasi ve ilmi projeleri sayesinde yeni bir nesil yetişmiş; bu nesil daha sonra devam eden medrese ve dergah geleneğine öncülük etmiştir. Eyyubilerin ordu sistemi ve değerli devlet adamları da Zengilerin emeği iledir.

---

489 Ravzateyn, 2/214.

490 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.76.

59. SELAHATTÎN EYYÛBÎ'NİN NURETTİN ZENGÎ DÖNEMİNDEKİ FETİHLERİ VE BAŞARILARI

A. Haçlılara Karşı Mücadele ve Haçlıların Bazı Müslüman Bölgelerden Kovulması

569/1174 yılına gelindiği zaman Nureddin Mahmut Zengi'nin en büyük hayali ve siyasi projesi olan Irak, Şam ve Mısır bölgelerinde İslami birliğin kurulması gerçekleşmişti. Hatta Sudan, Yemen ve Hicaz da Zengi idareye tabi olmuştu. Nureddin Zengi, merkezi idareyi güçlendirmek için askeri ve idari yeni yapılanmalar kurmuş ve sağlam bir merkezi idare kurmayı başarmıştır. Haleb'de ilk göreve geldiği günden beri en büyük ideali buydu. Babasının izinden giden Nureddin Mahmut, müslümanların zulümden ancak böyle kurtulabileceğini ve haçlıların kutsal topraklar başta olmak üzere Şam ve Mısır bölgesinden ancak bu şekilde defedilebileceğini biliyordu.[491] Şimdi sıra Kudüs'e gelmişti. Fatımi meselesi halelditikten sonra Selehaddin Eyyubi'ye derhal bir emir gönderen Nureddin Mahmut Zengi, Kudüs kontluğuna karşı hazırlıklara hemen başlatılması talimatını vermiştir. Zaten Selehaddin Eyyubi de bunu istiyordu. Bu yüzden hazırlıklara başlamıştı. Nureddin Zengi'den emir gelir gelmez Kudüs üzerine yürümüştür. Nureddin Zengi, Selehaddin'e gönderdiği fermanda Kudüs kontluğunun en önemli kentinin Kürek olduğunu; Kürek ele geçirilmeden Kudüs'ü zaptetmenin zor olduğunu bilrdirmişti. Bu yüzden Selehaddin Eyyubi'den Kürek'e en yakın kale olan Şübek'in ele geçirilmesini istedi. Kendisi de Şam'dan yola çıkarak Şübek üzerine yürüdü. Amacı burada Selehaddin ile birleşip kaleyi ele geçirmek ve devamla diğer şehirlerin üzerine yürümekti. Fakat son anda Mısır'da yaşanan karmaşadan dolayı, Selehaddin Eyyubi, seferden vazgeçmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Nureddin Zengi de Selehaddin'den önce Mısır'daki işleri yoluna koyması, gelecek sene Kudüs üzerine yürümek için hazırlık yapmasını istedi.[492]

Nureddin Zengi, düşman kalelerine özellikle önem vermekteydi. Şehirlerden önce kaleleri ele geçirmeyi hedefliyordu. Nureddin'in bir başka önemli hamlesi, haçlı ekonomik faaliyetlerine zarar vermek, böylece haçlıların siyasi ve askeri gücünü zayıflatmaktı. Bir taraftan da kendi hazinesini güçlendiriyordu. Selehaddin Eyyubi, Fatımilere son verdikten sonra Mısır hazinelerini Nureddin'e göndermişti. Bu hazineler kendisine ulaştığında Nureddin Zengi şu açıklamayı yapmıştır: "Vallahi bu mallarda bizim gözümüz yoktur. Selehaddin de bunu biliyor. Biz bütün bu hazineleri haçlılara karşı askeri hazırlık yapmak için kullanacağız.

---

491 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetügazvi'l-Frence, s.118.

492 Târîhu'l-Bâhir fi'd-Düveli'l-Atabekiyyebi'l-Musul, s.158.

Zaten Selehaddin de bize bu hazineleri bu maksatla göndermiştir."[493] Kısaca Nureddin Zengi, mal ve makamı; haçlıları bölgeden söküp atmak için kullanıyordu. Yoksa O'nun ne malda ne da makamda gözü vardı. Selehaddin Eyyubi, Nureddin Zengi'ye asla muhalefet etmemiş, bütün uygulamalarda O'nun emrine uygun hareket etmiştir. Zira her ikisinin de siyasi hedefleri örtüşmekteydi; Fatımilere son vermek, bölgede İslam birliğini kurmak ve haçlıları Kudüs'ten söküp atmak.

Selehaddin Eyyubi, Şübek üzerine yürümekten vazgeçip Mısır'a dönünce Şübek'e doğru yola çıkan Nureddin Zengi de yoluna devam ederek Kahire üzerine yürümüştür. Burada ibretlik çok mühim hadiseler gelişmiştir. Selehaddin'in yanında bulunan bazı adamlar ortalığı karıştırarak Selehaddin'i, Nureddin'e karşı kışkırtmışlardır. Bunlar Selehaddin'e gelerek; Nureddin'in kendisini azletmek için Mısır'a geldiği dedikodusu çıkardılar. Selehaddin Eyyubi, başlangıçta bu olaylardan etkilenmiş ve korkuya kapılmıştır. Hemen adamlarını toplayarak askeri hazırlıklara başlamış ve Nureddin'e karşı şehri savunmak için gerekli tedbirlerin alınmasını emretmiştir. Bu sırada Necmettin hayattaydı ve Kahire'de Necmettin ile birlikte Selehaddin'in dayısı Harimli Şehabettin de bulunuyordu. Kargaşayı haber alan Necmettin, hemen oğlu Selehaddin'in yanına gelerek kendisine şu tarihi nasihatları vermiştir: "Oğlum. Burada dayından ve benden daha çok seni seven kimse yok. Etrafındaki adamların ve askerlerin sözüne bakma. Biz de sen de Nureddin'in adamlarıyız. Sultanımız O'dur. Şayet Nureddin bize senin boynunun vurulmasını emretse bunu yaparız. Bir düşün! Biz bile böyle yaparsak sen bu adamlara nasıl güvenirsin? Bu adamlar, Nureddin'i gördüklerinden O'na teslim olurlar ve senin sözünü dinlemezler. **Zira bu adamları yetiştiren de görevlendiren de Nureddin'dir.**" Bu konuşma üzerine kararını değiştiren Selehaddin Eyyubi, sarayın önünde toplanan adamlarına şu konuşmayı yapmıştır: "Dağılıp gidin. Sizler de ben de Nureddin'in adamlarıyız. Efendimiz sultanımız O'dur. Karar ve takdir O'nundur." Bunun üzerine kalabalık dağılmıştır. Olayları yakından takibeden Nureddin'in adamları derhal son durumu Nureddin'e rapor etmişlerdir.[494]

Kalabalık dağıldıktan sonra tecrübeli devlet adamı Necmettin Eyyup, oğlu Selehaddin'i kenara çekerek şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Sen daha genç ve toysun. Devlet işlerinde yenisin. Bu adamlar otoriteye ve tecrübeye tabi olurlar. Şu aşamada kimse senin peşinden gelmez. Eğer sen adam toplamaya devam etseydin Nureddin'in bundan haberi olmayacak mı zannediyordun? İşte o zaman seni azlederdi. Şimdi ise sana güveni artacak. Fakat durumu benden öğrenmek

493 Devru Nuriddîn Mahmûd fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetügazvi'l-Frence, s.118.

494 El-Cihâd ve't-Tecdîd, s.213.

için beni sorguya çekeceği kesin. Ben de kendisine durumu anlatacağım ve seni savunacağım."

Necmettin Eyyup, tecrübeli ve devlet terbiyesi olan bir adamdı. Ömrü boyunca asla Nureddin'e karşı gelmemiş, O'nun arkasından bir iş çevirmemişti. Fakat diğer tarafta da oğlu vardı. Oğlunun da geleceğini düşünmüş ve O'nun yanlış yapmasna engel olmuştur. Nureddin Zengi, Necmettin'in dediği gibi olayların aslını öğrenmek için Mısır'da kendisine bağlı olan adamları dinlemiştir. Nureddin Zengi, Necmettin Eyyub'a güvenirdi ve hürmet ederdi. Bu yüzden ilk O'nu dinlemiştir. Necmettin de Nureddin'e durumu anlatmış ve Selehaddin'in suçunun olmadığını; tecrübesiz olduğunu aktarmıştır.

Ertesi yıl yani 568/1173'de Nureddin Zengi, halifenin de onayını alarak Irak'tan, Hicaz ve Azerbeycan'dan, Selçuklu sultanı Kılıçarslan'dan da destek alarak Şübek üzerine yürüdü. Selehaddin de bir önceki yılki anlaşma gereği hazırlıklara koyularak yola çıktı. Fakat yolda babasının hastalandığı haberini alan Selehaddin, Nureddin'den geri dönmek için izin istedi. Zira Selehaddin yerine vekil olarak babasını bırakmıştı. Kudretli ve tecrübeli bir devlet adamı oaln Necmettin, Mısır'da İslam hakimiyetinin kurulmasından rol oynamış önemli bir şahsiyettir. O'nun vefat etmesi, Fatımi artıklarını harekete geçirebilirdi. Bu yüzden Nureddin de Selehaddin'e izin vererek; "Mısır'ın korunması bizim en öncelikli meselemizdir" talimatını göndermiştir. Bunun üzerine Selehaddin derhal Mısır'a dönmüştür. Gerçekten de Selehaddin ve Nureddin'in tahmini doğru çıkmış, Necmettin'in vefatından sonra Cevheroğulları, Yemen ve Sudan grupları isyan çıkarmıştır.

Şübek üzerine tek başına yürüyen Nureddin ise zaferle dönmüş ve haçlılara ağır kayıplar verdirmiştir. İsfehanlı İmad bu seferde Nureddin ile birlikteydi ve yaşananları şiirleriyle ölümsüzleştirmiştir. Özellikle Horan müdafası çok meşhurdur.[495]

B. Yakın Batı (Kuzey Afrika)'nın İlhakı

Mısır'da hakimiyetini sağlamlaştıran Selehaddin, hem Mısır'ı korumak hem de Kuzey Afrika'daki müslümanları da kurulan İslam birliğine dahil etmek için faaliyetlerine devam etmiştir. Yaveri Karakuş'u Afrika sahillerini ele geçirmek için görevlendirmiştir. Sudan ve Tunus, bu seferler neticesinde ele geçirilmiştir.[496]

495 Ravzateyn, 2/229.

496 Ravzateyn, 2/243-244.

C. Yemen'in İlhak Edilmesi

Yemen'in ele geçirilmesi, Nureddin Zengi'nin projeleri arasında yer almaktaydı. Selehaddin Eyyubi, bu projenin gerçekleşmesi için bazı faaliyetlerle katkıda bulunmuştur:

1. Yemen valisi Mehdi oğlu Abdunnebi, rafizi bir şiiydi ve Fatımilere bağlıydı. Fatımi desteği sayesinde buraya tahakküm etmişti. Fatımlerin zayıflatılması ve Yemen'e İsmaili yardımın kesilmesiyle Yemen valisi zor durumda kalmıştır.
2. Kızıldeniz'de bir hakimiyet savaşı yaşanmaktaydı. Yemen de bu bölgeye komşuydu. Bölgede bir de Habeşistan hak iddia etmekteydi. Yemen'e Kızıldeniz üzerinden Mısır merkezli saldırılar düzenleyen Selehaddin Eyyubi, Yemen deniz ticaretini de baltalamıştır.
3. Yemen'de bu esnada mezhep savaşları ve siyasi mücadeleler sürmekteydi. Zebid ve Sana şehirleri arasında savaşlar vardı. Hatta Zebid'i elinde tutanlar, Yemenlilerin hacca gitmelerine ve ticaret yapmalarına engel olmaktaydılar.
4. Bu kargaşaları da fırsat bilen Selehaddin Eyyubi, Mısır'da bulunan Yemen asıllı devlet adamlarını da kullanarak Yemen'in içişlerine karışmış ve kendine yakın gördüğü gruplara destek vermiştir. Böylece Yemen'de Zengilerin nüfuzu artmıştır.[497]

D. Nevbe Bölgesinin Fethi

Yukarı Nil bölgesinde bulunan ve başkenti Dankala olan Nevbe hıristiyan bir devletti. Fatımiler zamanından beri Mısır ile güçlü ilişkileri vardı. Eyyubiler zamanında da bu ilişkiler sürmüştür. Fakat Eyyubiler devleti kurulduktan sonra Selehaddin, bu bölgeyi fethetmek istemiştir. Böylece Mısır'ın güney sınırları güvenlik altına alınabilecekti. 568/1173 Aralık ayında Selehaddin Eyyubi, kardeşi Turanşah'ı bu bölgeyi fetihle görevlendirmiştir. Bölgeyi ele geçiren Turanşah, büyük ganimetler ele geçirmiş ve bir sürü esir almıştır. Böylece yukarı Mısır da İslam topraklarına dahil edilmiş oluyordu. Fetihten sonra kürt asıllı olan İbrahim adlı zat vali tayin edilmiştir. Nevbe'nin fethiyle İslam'ın Afrika içlerine yayılmasına engel de ortadan kalkmış oldu.[498]

---

497 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.84.

498 Et-Tarîk ilâ beyti'l-makdis, s.96.

60. SELAHATTÎN EYYÛBÎ İLE NURETTİN ZENGÎ ARASINDA VAROLDUĞU İDDİA EDİLEN MÜCADELENİN HAKİKATİ

Tarihçiler, Nureddin Zengi ile Selehaddin arasında iyi ilişkiler olduğunu nakletse de İbnü'l-Esir ve İbn Şâme, İbn Ebî Tay'dan naklen; ikisi arasında bir takım sürtürşmelerin bulunduğunu rivayet etmişlerdir. Bu iddiayı ortaya atanlar, sürtüşmenin 567/1172 yılında başladığını ifade etmektedirler. Sürtüşmeye gerekçe olarak da Kürek muhasarasında yaşanan olaylar gösterilmiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi Nureddin Zengi, Selehaddin'e Kürek ve Şübek bölgelerinin ele geçirilmesi emrini vermiş, kendisi de bu bölge üzerine yürümüştü. Fakat Selehaddin, Mısır'daki karmaşayı gerekçe göstererek Şübek'e gelemeyeceğini birldirmişti.[499]

Daha sonraki tarihçiler de İbnü'l-Esir ve İbn Şâme'nin bu rivayetlerini aynen aktarmışlar, modern tarihçiler de meselenin aslını araştırmadan bu nakilleri olduğu gibi aktarmışlardır. Bu tarihçilerin yazdıklarından ilk bakışta, Selehaddin ile Nureddin arasında bir düşmanlık olduğunu çıkarmak mümkündür. Zamanla bu rivayetler daha fazla abartılarak Selehaddin Eyyubi'nin Zengi idareden kurtulmaya çalıştığına dair yorumlar da yapılmıştır. Güya bu tarihçilere göre Nureddin Zengi, Esedüddin Şirkuh'un bazı icraatlarından memnun değildi ve yerine Selehaddin'i vezir olarak tayin etmesini de tasvip etmemişti. İddialara göre Selehaddin de Mısır'da kendi başına haraket etmişti ve Nureddin bunları da tasvip etmiyordu. Kürek olayları güya bardağı taşıran son damlaydı.[500] Fakat bu iddiaların iki kaynağı vardır ve başka kaynaklarda da yer almamaktadır:

1. **İbn Ebî Tay'ın iddiaları:** İbn Ebi Tay'ın babası Haleb'in yerlilerindendi. Nureddin Zengi, Haleb'deki Şii varlığına son verdiği sırada Ebî Tay da bundan zarar görmüştü. Bu yüzden İbn Ebî Tay, Nureddin'e karşı kin besleyen bir zattı ve Nureddin'i kötülemek için ona yakışmayan bir sürü iftiralarda bulunmuştur. Bu adam Nureddin ile Selehaddin'in arasını açmak için de asılsız bir sürü iddia ortaya atmıştır.[501]
2. **İbnü'l-Esîr'in iddiaları:** Bu tarihçinin de Selehaddin Eyyubi ile arası iyi değildi. Bu yüzden Selehaddin'i haksız göstermek için uğraşmış ve Selehaddin'in Nureddin'e karşı olan tutumlarını düşmanca göstermeye çalışmıştır. İbnü'l-Esir, Zengi ailesinin resmi tarihçiydi. Nureddin Zengi'den sonra yaşanan siyasi olayların da etkisiyle; Selehaddin'in acemi ve hırslı olduğunu, Mısır'da bağımsızlık ilan etmeye çalıştığını iddia etmiştir. Zira Nureddin Zengi vefat

[499] Târîhu'l-Bâhir fi'd-Düveli'l-Atabekiyyebi'l-Musul, s.158-159.; Ravzateyn, 2/227.
[500] Nuruddîn Zengî fî Edebi'l-Arabî, s.116.
[501] Nuruddîn Zengî fî edebi'l-arabî, s.117.

ettikten sonra Selehaddin Eyyubi, Şam üzerine yürüyecek ve Şam'ı zorla topraklarına katacaktı. Halbuki bu olayın aslı şuydu; Nureddin Zengi vefat edince böglede siyasi kaos yaşanmıştı. Tıpkı İmadüddin Zengi sonrası yaşananlar gibi. Bu yüzden Selehaddin Eyyubi, Nureddin Zengi ve İmadüddin Zengi'nin yolundan giderek İslam birliğini korumak adına böyle hareket etmiştir. Oysa İbn Esir'e göre bu Selehaddin'in hırsını gösteriyordu ve Selehaddin Eyyubi, hocası ve efendisi olan Nureddin'den intikam almak için bu şekilde hareket etmişti.[502]

Nureddin'in oğlu İsmail, babasının idaresini sürdürmeyi başaramamış ve Şam'da işler karışmıştı. Selehaddin Eyyubi, durumu bir raporla Abbasi halifesine bildirdi ve müdahele için izin istedi. Daha sonra da İsmail'e durumu bildirerek Şam'da olayların kontrol altına alınmasını talep etti. Zira Nureddin'in vefatını fırsat bilen Kudüs haçlı kontluğu harekete geçmişti ve yeni bir haçlı seferi organize etmeye çalışıyordu. Bu yüzden Selehaddin Eyyubi, olaya müdahil olmuş ve daha önce Zengilerin yaptığı şeyi yapmıştır.[503]

İbnü'l-Esir, her ne kadar Selehaddin'i kendi başına buyruk ve hırslı gösterse de Selehaddin Eyyubi, Zengi ailesine bağlı bir asker ve devlet adamıydı. Buna birçok tarihçiden delil getirmek mümkündür:

1. İmad el-İsfehanlı: Selehaddin Eyyubi, bütün hayatı boyunca Nureddin'in emriyle hareket etmiştir. Mısır'daki bütün icraatları da onun tavsiyesiyle olmuştur. Zaten yanındaki en güvendiği adamlar, Nureddin'e sadık kimselerdi.[504]
2. Ebû Şâme'den: Nureddin Zengi, Selehaddin Eyyubi'yi daima taltif etmiş ve onurlandırmıştır. Mısır olaylarında da Selehaddin'e güvendiği için tam yetki vermişti. Fakat kendisini zaman zaman da ikaz ediyordu. Mesela hazinenin israf edilmemesi ve halka kötü davranılmaması, mazlum ile zalimin ayırt edilmesi gibi hususlarda ikazları mevcuttur. Fakat bu, Nureddin Zengi'nin adetiydi. O, emrindeki insanları sürekli denetler ve kendilerine nasihatlerde bulunurdu. Nureddin Zengi, Selehaddin'e güvendiği için kendisine tam yetki vermiş ve en değerli adamlarını onun emrine vermiştir. Mesela Kadı Şerafettin ve İbn Asrun gibi alimlere verdiği talimatta bütün güçleri ile Selehaddin'e destek vermelerini emretmişti. Selehaddin'e de Mısır'da şi-

502 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî Zemeni Selâtîn-i Benî Eyyûb, s.22.
503 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî Zemeni Selâtîn-i Benî Eyyûb, s.22.
504 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî Zemeni Selâtîn-i Benî Eyyûb, s.23.

iliğin ortadan kaldırılması ve yeniden Ehl-i Sünnetin hakim kılınması için tam yetki vermişti.[505]

3. Unutmamak gerekir ki Selehaddin, Mısır'da aldığı tüm kararları doğrudan Nureddin Zengi'den aldığı emirle gerçekleştirmiştir. Fatımilere vezir olması, Abbasiler adına hutbe okutması, fatımiliği ilga etmesi, isyancı Sudan ailelerini sürgün etmesi. İşte bütün önemli olaylar; Necmetttin Eyyub'un Mısır'a gelişinden sonra gerçekleşmiştir.
4. Necmettin Eyyub, Selehaddin Eyyubi'ye yani oğluna eşlik etmek ve onun yaptıklarını denetlemek amacıyla bizzat Nureddin Zengi tarafından gönderilmişti. Necmettin'in bir başka görevi de Selehaddin'e destek vermek ve ihtiyaç duyduğu şeyleri anında Nureddin'e ileterek gerekli yardımı almaktı.[506]
5. Nureddin Zengi, 568/1172 ve 569/1173 yıllarında vezirini ve devlet görevlisi İbnü'l-Kayserânî'yi Mısır'a hem denetim hem de işlerin yoluna koyulmasına yardımcı olmak amacıyla görevlendirmişti. Bütün denetimlerde, Selehaddin Eyyubi hakkında olumlu raporlar düzenlenmiştir. Bu durumda Nureddin'in Selehaddin'e karşı olumsuz düşünceler beslemesine dair herhangi bir gerekçe ortaya koymak mümkün değildir.[507]
6. Abbasi halifesi Nureddin ve Selehaddin'e gönderdiği hil'atlarda bu durumu teyit etmiştir. Zira Nureddin'e gönderilen hil'atta iki kılıç vardı; bir kılıç Şam'ı diğeri de Mısır'ı temsil etmekteydi. Bu durumda Nureddin Zengi, Şam ve Mısır'ın sultanı ilanedilmişti. Selehaddin'e ise daha sonra gönderilen halife hil'atında tek kılıç vardı. Halife onu sadece Mısır'ın sultanı ilan etmişti. Bu da Selehaddin'in Nureddin'e tabi olduğunu, Nureddin'in Selehaddin'den daima üstün tutulduğunu ifade etmektedir.
7. Selehaddin Eyyubi de hayatı boyunca bundan rahatsız olmamış; bütün işlerde Nureddin'in takipçisi olduğunu ifade etmiştir. Nureddin'in adını daima saygıyla anmış ve kendisinden efendimiz diye söz etmiştir.[508]
8. Fatımilere son verildikten sonra Selehaddin Eyyubi, Fatımilere ait bütün resmi işaretleri, bayrakları, devlet nişanlarını ve hazineleri Nureddin'e göndermiştir. Bunlardan tek bir tanesini bile kendisine ayırmamıştır. Nureddin Zengi de bunu övmüş ve daima Selehaddin'in arkasından iyi konuşmuştur.

505 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî Zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.23.
506 Târihu Mısır el-İslâmiyye fî Zemeni Selâtîn-i benî Eyyûb, s.24.
507 Es-Sülûk, 1/45.
508 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/219.

Selehaddin Eyyubi, sonraki senelerde de hazineden Nureddin'e ait payı eksiksiz hatta fazlasıyla göndermeye devam etmiştir.[509]

9. Selehaddin Eyyubi, Nureddin'in ailesine bağlı olduğunu sonraki dönemlerde de ispat etmiştir. 569/1173'de Nureddin Zengi vefat ettikten sonra Selehaddin Eyyubi, Mısır'da Nureddin'in büyük oğlu İsmail adına hutbe okutup para bastırmıştır. Bu da onun Nureddin'e olan sadakat ve vefasına işarettir.[510]

Buradan anladığımız kadarıyla hiçbir zaman Selehaddin ile Nureddin arasında kavgaya dönüşen yada düşmanlık seviyesine çıkan bir anlaşmazlık yaşanmamıştır. Her iki büyük devlet adamının da amaçları aynıydı; İslam birliğini sağlamak, Şii Fatımilere son vermek ve haçlıları Kudüs'ten söküp atmak. Uzun yıllar boyunca bu idealler uğrunda birlikte uyum içinde çalışmışlardır. Selehaddin, Nureddin'in emirlerini harfi harfine uygulamış, Nureddin de Selehaddin'e gereken yetki ve desteği daima vermiş ve kendisine daima güvenmiştir.[511]

61. NURETTÎN MAHMUT ZENGÎ'NİN VEFATI

İmâd el-İsfehani'nin anlattığına göre Nureddin Zengî, hayırlı bir evlat olan oğlu İsmail'in sünnet edilmesini emretti. Bunun için de Şam'da birkaç gün süren bir şölen düzenledi. Bu tören bayram günlerine denk gelmişti. Bayram geldiği zaman Nureddin Zengi, adeti üzerine atına binip şehri dolaştı. Bu onun adetiydi. Allah'tan korkan bir sultandı. Bu yüzden halkın işlerini ihmal etmekten korkardı. Bayram (Ramazan bayramı) süresinde halkla bayramlaşmak için Yeşil kubbeli caminin önünde çadırını kurdurdu. Bayram namazını kıldı. Hutbeyi dinledi. Sonra da kaleye geri döndü. Daha sonra başta Türk beyleri olmak üzere devlet büyükleri ve askerleri kabul etti.[512]

Bayramın ikinci günü pazartesiydi (2 Şevval 569/6 Mayıs 1174). Bir süredir kendini iyi hissetmiyordu. Kendisini ziyarete Himâmüddin geldi. Bu zat yaşlı ve tecrübeli bir devlet adamıydı. Haleb'de iktidara geldiği ilk günden beri Nureddin'in yanındaydı. Nureddin'e dedi ki; "Durumum iyi değil. Seneye seninle bayramlaşmak nasip olur mu olmaz mı bilemiyorum." Nureddin ise; "Bir yıl çok uzun süre. Daha önümüzde kocaman bir ay var. Onu bile geçirir miyiz mevla bilir" diye cevap verdi. Gerçekten de bir ay içinde Nureddin Zengi vefat etmiş; bir yıl içinde de Himâmüddin vefat etmiştir.[513]

---

509 Mefrecü'l-Kürûb fî ahbar-ı benî Eyyûb, 1/235.

510 Ravzateyn, 2/239.

511 Es-Sülûk, 1/55.

512 Ravzateyn, 2/308.

513 Ravzateyn, 2/309.

İkinci gün devlet büyükleriyle bayramlaşıp görüştükten sonra saraya çekildi. Spor yapmak istedi. Biraz gürz çalıştıktan sonra öksürmeye başladı. Sonra kustu. Kendini toparlayınca devam etmek istediyse de adamları kendisine istirahat etmesini tavsiye etti. Doktor çağırdılar. Doktorlar kendisine durumun iyi olmadığını bildirdiler.

Çok geçmedi. Durumu ağırlaştı. Boğazında şişlik ve iltihap oluşmuştu. Nefes alması ve yemek yemesi zorlaştı. 11 Şevval 569/15 Mayıs 1174 Çarşamba günü vefat etti.[514] Allah rahmet eylesin. Allah kendisinden razı olsun. Takva sahibi, alim, dindar bir devlet adamıydı ve iyi bir askerdi.[515]

Vefat ettiğinde 56 yaşındaydı. Şam'da kendi adıyla inşa ettirdiği büyük medresenin yanına defnedildi. Türbesi oradadır. Bu medrese hanefiler için inşa edilmişti ve bir camisi bir de dergahı vardı.[516]

Şehit olmayı çok istemişti. Fakat hasta yatağında vefat etmiştir. Şehitliği çok istediği için kendisine "Şehit" lakabı verilmiştir. Bu yüzden Zehebî, Nureddin Mahmut Zengi'den "Nureddin eş-Şehîd" olarak bahsetmiştir.[517] İsfehanlı İmad, Nureddin'in şehitliği ne kadar istediğini şiirlerle bize nakletmiştir.[518]

Nureddin'in vefatından sonra cihat bayrağı yere düşmemiş, Selehaddin Eyyubi, bu bayrağı taşımaya devam etmiştir. Selehaddin Eyyubi, Nureddin'in sadık öğrencisi ve askeriydi. Nureddin'in başlattığı projeleri aynen devam ettirmiş; askeri ve siyasi bütün faaliyetleri Nureddin'in yetiştirdiği kadrolarla gerçekleştirmiştir. Bu konuya bundan sonraki kitabımızda değineceğiz inşallah. Bu kitabımızın adını "Eyyubiler Dönemi ve Selehaddin Eyyûbî" koymayı arzu ediyoruz.

Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'adır.

---

514 Ravzateyn, 2/310.
515 Ravzateyn, 2/313.
516 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/537.
517 Siyerü A'lâmi'n-nübelâ, 20/537.
518 Ravzateyn, 2/369.

Hülâsâ

1. Selçuklular zamanında ortaya çıkan batınilik hareketi karşısında Ehl-i Sünnet zor günler yaşamıştır. Uzun süren bu karmaşa döneminden birçok müslüman etkilenmiştir. Bu zamanı, kayıp bir dönem olarak kabul ediyoruz. Zira bu dönemde ümmet geriye gitmiş, Resulullah (s.a.v.)'in sünnetleri ortadan kalkmış, başta dört halife olmak üzere İslam büyüklerine ve sahabe-i kirama hakaretler edilmiştir.
2. 447/1055 senesinde Selçuklular, en güçlü müslüman devlet olarak İslam'ın hamiliğini üstlenmiştir. İran ve horasan bölgesine hakim olan Selçuklular, Gaznenilere ve Büveyhilere son vererek Abbasi halifesini de Şiî baskıdan kurtarmıştır. Bizans topraklarında ilerleyen Selçuklular, Rum ordularını da bozguna uğratmış ve Bizans savunma durumuna geçmek zorunda kalmıştır. Böylece Şii hareketi olan Büveyhiler döneminde sekteye uğrayan cihat faaliyetleri yeniden başlamış ve halkın maddi-manevi durumunu yeniden düzeltilmiştir.
3. Selçuklular, Abbasi halifesine destek olarak Ehl-i Sünneti müdafa etmiştir. Zira Büveyhiler Bağdat'ı işgal etmişti. Selçuklular bunları defetmeyi başardılar. Diğer taraftan Mısır'da Fatımiler bir tehdit oluşturuyordu. Selçuklular, bunlara karşı da İslam'ı ve müslümanları kendi zamanlarında müdafaa etmişlerdir. Tuğrul Bey 447/1055'de Büveyhi devletine son vererek İslam için çok hayırlı bir hizmet ifa etmiştir. Büveyhiler, halifeyi sarayda hapsetmişler, mescitlere zarar vermişler, hatta zaman zaman ibadeti yasaklamışlardır. Bunlar aşırı Şii gruplardı.

4. Tuğrul Bey (1025'de Büyük selçukluların başına geçmiştir. 1063'de vefat etti); Büveyhi devletine son verdikten sonra Bağdat'a gelmiştir. Kendisini Halife el-Kâim Biemrillâh hürmetle karşılamış ve hil'at giydirerek müslüman mücahitlerin komutanı olarak tayin etmiştir. Daha sonra kendisine "Rukneddîn (İslam'ın hamisi)" lakabı verilecektir. Halife, Tuğrul beyin adına para bastırmış ve adının kendi adıyla birlikte hutbelerde okutulmasını emretmiştir.
5. Büveyhilerin yıkılmasından sonra daha da diş bileyen Fatımiler, Büveyhilerin hüküm sürdüğü topraklarda hak iddia etmişlerdir. Bunun için de ajanlarını/dailerini Horasan ve İran bölgelerine göndererek yıkıcı faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Gizli ve ideolojik faaliyet sürdüren Fatımi ajanlar süikast düzenleyip kaba kuvvete başvurmaktan da çekinmemişlerdir. Halk bunlardan rahatsız olmuş ve şikayette bulunmuştur. Selçuklular da ellerinden geldiğince bunlara karşı Irak, İran ve Horasan bölgesini korumayı başarmışlardır. Fakat Şam bölgesine nüfuz etmeyi başaran Fatımiler, Mısır'da merkez kurmuşlar, Haleb ve Musul'da da yapılanmalar oluşturmuşlardır.
6. En meşhur Fatımi daisi Hibetullah adında bir adamdır. Kendisine güya Allah'ın lütfu lakabını veren ve daha sonra Allah'ın dininin destekçisi lakabını da alan bu adam Abbasi halifeliğine karşı büyük komplolar hazırlamıştır. Bazı Türkmen aşiretlerini yanına çekmeyi başaran Hibetullah, Abbasilere karşı iç isyan başlatmayı denemiştir. Aslen Şirazlı olan Hibetullah'ın başlattığı askeri isyan bastırılmıştır. Fakat bu adam gizli faaliyetlerine devam ederek Ehl-i Sünnete karşı firki mücadelesini ve siyasi savaşını sürdürmüştür.
7. Besâsîrî Türk asıllı üst düzey bir Abbasi komutanıydı. Fatımiler, Şam, İran ve Horasan bölgelerini ele geçirmek için her türlü yolu kullanıyorlardı. Neticede bu kumandan, Fatımi propagandasının etkisinde kalarak Fatımilerin talimatı ile hareket etmeye başlamıştır. Onu elde etmeyi başaran meşhur dai Hibetullah idi. Bu sırada Fatımı veziri olan Salihü'd-devle ile yazışmalara devam eden ve faaliyetleri açığa çıkan ve asıl adı Haris Arslan olan Besâsîrî, Abbasilere karşı isyan etmiştir. Besâsîrî'nin yol açtığı felaketler, bize komutan ve devlet adamı seçmede ne kadar dikkatli olmak gerektiği hususunda önemli dersler vermektedir. Zira Besâsîrî iyi bir askerdi fakat yaşadığı hayet pek de İslam'a uygun değildi.
8. Besâsîrî'nin isyanı Abbasiler ile Selçuklular arasında geçici süre bir anlaşmazlık yaşanmasına neden olmuştur. Zira Selçuklular kendi iç meseleleri yüzünden Bağdat'tan çekilmek zorunda kalmışlardı. Besâsîrî, Abbasilerle Selçuklular arasındaki bu anlaşmazlıktan istifade etmek istemiş ve durumu Fatımilere bildirmiştir. Fatımiler de Besâsîrî'ye tam destek vermiş ve Abbasi halifesine

yazdıkları bir yazıda Besâsîrî'nin belli bir bölgede hakimiyetinin tanınması ve bu bölgelerde Fatımiler adına hutbe okutulmasını talep etmiştir.

9. Bu sırada Selçuklu Sultanı Tuğrul, anne bir kardeşi olan İbrahim ile uğraşmaktaydı. İbrahim, Tuğrul'a karşı isyan etmişti. Bu Besâsîrî için iyi bişr fırsat olabilirdi. Zira Tuğrul, Bağdat'taki askerini çekmek zorunda kalmıştı. Bağdat'tan çektiği askerleri İbrahim'in üzerine göndermişti. Bu durumda Bağdat savunmasız kalıyordu. Besâsîrî, bunu fırsat bilerek Bağdat'ı kuşatmıştır. Emrinde 4.000 atlı asker vardı. Fatımi bayrağı taşıyan Besâsîrî'nin ordusunun amacı Abbasi hilafetine son vermek ve burada Fatımi halifesi adına hutbe okutmaktı. Sonunda Bağdat'ı ele geçirmeyi başaran Besâsîrî, Fatımi halifesi adına Mansur camiinde hutbe okutmuş, sünni ezanı kaldırarak İsmaililere mahsus ezanın okutulmasını emretmiştir.
10. Bu durumda Abbasi hilafeti kesintiye uğramış oluyordu. Halife Anbar şehrine çekilmişti ama tüm yakın adamları esir edilmişti. Halife yalnızdı ve zor durumdaydı. Bağdat'taki bu işgal 40 hafta sürmüştür. Bu da 40 hafta Irak ve civarında Fatımiler adına hutbe okutulması demekti. Besâsîrî, daha da ileri giderek Abbasi halifesini tutuklayıp Mısır'a götürmeyi planlıyordu. Bunun için de Anbar şehri üzerine yürüdü. Fakat Ukaylîler ve bazı Kureyş ileri gelenleri halifeyi korumayı başarmışlardır. Bu sırada halife el-Kâim bi-emrillâh idi. Abbasi halifesine ait bütün devlet nişanları, bayraklar, resmi üniformalar; Fatımi halifesine gönderilmiştir.
11. Besâsîrî Fatımi dailerinin de desteğiyle gittikçe güçleniyordu. İsmaili ajanların galeyanına gelen Besâsîrî, eski düşmanlarından intikam almak için zulümlere başlamıştı. Bundan bütün Ehl-i Sünnet ahali nasibini almıştır. Ehl-i Sünnete ait tüm ibadetler ve inançlar yasaklanmıştı Irak bölgesinde. Ezan değiştirilmiş, Cuma günü hutbelerde Fatımi halifesi yani şiiler adına hutbe okutulmaya başlanmıştı. Besâsîrî, imam ve hatiplerin Ehl-i Sünnet cübbe ve sarığı giymelerini yasakladı. Bunun yerine Fatımilere has olan Mısır kıyafetleri ve ela renkli sarık sarılmasını emretti.
12. Besâsîrî, parayla da bazı inancı zayıf kimseleri yanına çekmeyi başarmıştır. Böylece Bağdat'ta daha da güçlenen İsmaililer, Ehl-i Sünnete karşı düşmanlıklarına devam ediyorlar ve Ehl-i Sünnetten intikam alıyorlardı.
13. Büyüyen olaylar sonunda halife el-Kâim bi-emrillâh da esir edilmişti. Bağdat'ta tutuluyordu. Halife çok üzgündü. Hem kendine hem de burada müslümanlara yapılanlara ağlıyordu. Gece gündüz Allah'a dua etmekteydi. Sonunda bir göçebe Arap ile Mekke'ye haber göndermeyi başardı. Halife Mekke'ye ulaştırdığı haberde hem dua istiyor hem de durumu müslümanlara ilan ediyordu.

Halifenin yazılı olarak gönderdiği metin bu bedevi sayesinde Mekke'ye ulaştırılmış ve Kabe'nin duvarına asılmıştır.

14. Bu olaydan sonra Halife, Selçuklu Sultanı Tuğrul beye ulaşmayı başarmıştır. Halife, hapisteyken esir tutulanlardan biri sayesinde Tuğrul Bey'e haber ulaştırmıştı. (Üvey kardeşi İbrahim Yinal isyanını bastırmayı başaran ve) haberi alan Tuğrul Bey, derhal Bağdat'a yardım göndermiştir. Bağdat'a gelen Selçuklu askeri Besâsîrî'yi defetmeyi başarmış ve Halife de esaretten kurtarılmıştır (yıl 1060). Selçuklular, Besâsîrî olayının bu kadar büyüyeceğini ve Fatımilerin bu kadar etkili olacağını düşünmemişlerdi. Bu olaydan sonra durumun ciddiyetinin farkına varan Tuğrul Bey, derhal İsmaililer ve diğer tüm batıni gruplar hakkında tahkikat yapılmasını emretti. Tuğrul beyin adamları, birçok Fatımi ajanı ve taraftarı ele geçirmeyi başardı. Ele başları şiddetli bir şekilde cezalandırıldılar. Taraftarlara da gereken ceza verildi.
15. Selçuklular bir kez daha İslam'ın ve müslümanların yardımına koşmuştur. Büveyhileri defederek Abbasileri daha önce kurataran Selçuklular, şimdi de Besâsîrî meselesinde Fatımilerin üstesinden gelmişlerdir. Tuğrul beyin İslam'a çok büyük hizmetleri olmuştur. Tuğrul bey zamanında Bizans'a karşı da birçok cephede zaferler kazanılmıştır.
16. Tuğrul beyden sonra Selçuklu tahtına yeğeni Muhammed Alparslan oturmuştur. O da değerli ve cesur bir devlet adamıydı. Kendisine İslam'ın arslanı adı verilmiştir. Tuğrul bey gibi yeğeni Alparlan da dindar, adil ve merhametli bir sultan idi. Zayıfları ve fakirleri gözetirlerdi. Mazlumların ve müslümanların daima yardımına koşmuşlardır. Devlet işlerinde temnbellik ve gevşeklik göstermemişlerdir.
17. Alparslan da amcası gibi değerli bir asker ve devlet adamıydı. Yeni cepheler açmak yada yeni topraklar ele geçirmek yerine kendi ülkesinde siyasi, askeri ve ekonomik işleri yoluna koymaya çalışmış; yeni idari tedbirler alarak devletin merkezi idaresini güçlendirmiştir. Halkın sorunları ile de ilginerek halka zulmedenleri ve devlet otoritesine boyun eğmeyenleri cezalandırmıştır. Alparslan, Bizans'a karşı askeri harekat düzenlemek yerine önce Bizans toprakları içinde İslam'ın yayılmasına çalışmıştır. Tebliğ ve davet için Bizans topraklarına giden alimler ve sufiler, buralarda halkı İslam'a davet etmişlerdir. Başta Ermeni bölgeleri olmak üzere günden güne Bizans toprakları içinde müslümanların sayısı artmaktaydı. 7 yıl mücadele ettikten sonra Selçuklu devletinin iç meselelerini çözmeyi başarmış; sınırlarını güvence altına almıştır. Bu süre zarfında mücahitler de boş durmamış Bizans içinde faaliyet göstererek buraları fethe hazırlamışlardır. Alparslan, ilerleyen zamanlarda Ermeni bölgesini ve İç Anadolu bölgesini fethetmeyi başarmıştır.

18. Selçukluların uzun yıllardır iki devlet politikası vardı: Fatımilere karşı mücadele ve Abbasi halifenin korunması. Bir de Bizans sınırlarına doğru yayılma poltikası. Alparslan da bunu başarıyla devam ettirmiştir. Fatımilere karşı mücadele için özellikle fatımi ajanları özel olarak takip edilmiştir. Bununla da yetinmeyen Alparslan, Şam sınırlarında bazı bölgeleri ele geçirerek Mısır üzerinden gelen Fatımi ajanların, Anadolu, Irak ve Horasana sızmasını engellemeye çalışmıştır. Bizans'a karşı ise önce sınırlar güçlendirilmiş sonra da bazı Bizans toprakları ele geçirilmiştir. Bir taraftan da İslam'ı yaymak için Bizans toprakları içindeki tebliğ faaliyetleri devam ettirilmiştir.
19. Alparlan (Çağrı beyin oğlu. Büyük Selçuklu sultanı. 1063'de tahta geçti. 1072'de vefat etmiştir); önce Şiî kontorlünde yerel bir beylik olan Haleb'i almıştır. Filistin ve Kudüs bölgesini de Fatımilerden geri almıştır (yıl 1070). Bu fetihlerden korkan Fatımi valileri Taberiye ve Yaka'dan çekilmiştir. Böylece bu bölgeler de Selçuklulara katılmış oluyordu. Bu başarılarından ötürü Mekke başta olmak üzere tüm İslam coğrafyasında Abbasi halifesinin yanında Selçuklu sultanı adına da hutbe okutulmuş, hutbelerde Selçuklu devletine de dua edilmiştir.
20. Alparslan'ın en büyük başarısı tarihe Malazgirt savaşı olarak geçen meydan savaşıdır. Yıl 462/1071. Böylece Bizans ağır bir mağlubiyet almış, önemli şehilerini kaybetmiş ve savunmaya çekilmiştir. Bu tarihten sonra İslam yeniden ilerlemeye başlamıştır. İslam askeri 25.000 (bir rivayette 40.000) kişiydi. Düşman ise 300.000 kişi civarındaydı (bir rivayette 250.000). Alparslan o gün beyaz bir elbise giymiş ve askerine yaptığı meşhur bir konuşmadan sonra ordunun en ön safında düşmana saldırmıştır.
21. Malazgirt hezimeti Bizans tarihi açısından da bir dönüm noktası sayılmaktadır. Bir Bizans ordusu, kendisinin çok ama çok az olan bir orduya yenilmişti. Üstelik ilk defa bir Bizans imparatoru savaşta esir ediliyordu. Bu savaştan sonra Bizans, Anadolu hakimiyetini kaybetmiş ve gerilemeye başlamıştır. Bütün doğu ve güneydoğu Anadolu Selçuklu hakimiyetine girmiştir.
22. Malazgirt zaferiyle ermenilere ait bölgelerdeki Fatımi-Bizans mücadelesi de sona ermiş oluyordu. Zira hem Fatımiler hem de Bizanslılar bu bölge üzerinde hak iddia etmekteydilar. Fakat zaferle birlikte burası kesin olarak Selçuklulara geçmiş oluyordu.
23. Zaferle birlitke Bizans-Fatımi irtibatına da engel olunmuştu. Zira hem Bizans'ın hem de Fatımiler'in ortak düşmanı Ehl-i Sünnetti. Anadolu'nun doğusu, Şam ve Filistin bölgelerini ele geçiren Selçuklular, stratejik olarak üstünlük sağlamışlardı.

24. Malazgirt zaferinden sonra büyük selçuklu devleti yükseliş dönemine girmiştir. Merkezi otorite sağlanmış ve iç isyanlara da son verilmiştir. Malazgirt fatihi olan Alparslan artık muktedir bir hükümdar olmuştur. Malazgirt savaşından sonra fethedilen topraklarda daha sonra Anadolu Selçuklu devleti kurulacaktır.
25. Bu sırada İsmaililerin Nazzariye kolu ortaya çıktı. Bunların lideri olan Hasan Sabbah, 483/1090 yılında el-Mevt (daha sonra galatı meşhur olarak Alamut şeklinde telaffuz edilecektir) kalesini (ölüm kalesi) ele geçirmeyi başarmış ve doğu İslam dünyasında tehlikeli bir merkez kurmuştur. Merkezi Alamut olan bu hareket Kazvin başta olmak üzere birçok bölgede yapılanmaya gitmiştir. Bunların süikastları meşhurdur. Halkın kalbine korku salmışlardı. Hasan Sabbah, kendi döneminde en etkili Şiî grup olarak Fatımilerin destekçisi olmuştur.
26. Batıniler yani İsmaili grup, halkı kendi yanına çekmek için türlü hilelere başvurmuşlardır. Bunların başlıcası; Ehl-i Sünnet ve dindar görünmek, kendilerini ehli beyte mensup göstermek ve güya İslam'ı anlatmak adı altında kendi ideolojilerini aşılamaktır. Batınilerin en büyük özelliği takiyye yani kendini gizlemektir. Bunlar dindar görünümü adı altında daima gerçek yüzlerini gizlemişlerdir. Bazıları bulundakları bölgenin dini-kültürel yapısına uyum sağlayarak kamufle olmakta ustaydılar. Ayrıca terör faaliyetleri ile halkı sindirip korkutmaktaydılar. Bir başka kullandıkları yöntem; Abbasi ve Selçuklu devlet adamlarını, komutanlarını yada alimlerini bir şekilde kendi tarafına çekmekti.
27. Alparslan ve Melikşah dönemlerinde kudretli ve meşhur vezir Nizamül'lmülk tarih sahnesine çıkmıştır. Bu değerli devlet adamı, sünni inancını güçlendirmek ve batınilere karşı mücadele etmek için Nizamiye medreselerini kurmuştur. Ayrıca bu vezir, Selçukluların ekonomik ve idari yapılanmasını kurmayı da başarmıştır.
28. Nizamülmülk; alim, dindar, cömert, adaletli ve iyi huylu bir insandı. Eli her yere uzanırdı. Kudretliydi. İslam ve müslümanlara düşman olanlara karşı sertti. Alimlere değer vermiş, ahlaklı ve ehliyetli kimselere devlet görevi vermiştir. Dini ilimler tahsil etmişti. Aynı zamanda hafızu'l-Kur'an'dı. Şafi mezhebindendi. Abdestsiz gezmezdi. Devlet işlerini büyük bir edeple ve titizlikle yürütürdü. Ezan okununca bütün işleri bırakıp namaza giderdi. Nafiler ibadetlerini ve nafile oruçları aksatmazdı. Sürekli çalışırdı; boş şeylerle uğramazdı.

29. Bu vezir, 30 (1063-1092 yılları arasında) yıl hem idari hem de askeri gücü elinde tutmuştur. En büyük Selçuklu veziri kabul edilir. Zira askeri ve siyasi gücü aynı anda elinde tutan nadir şahsiyetlerdendir. Bu zat zayesinde Selçuklular, İslam'a hizmetçi oldular. Ehl-i Sünneti müdafaa edip yaydılar. İslam düşmanlarına karşı mücadele ettiler. Nizamülmülk, iki büyük Selçuklu sultanı olan Alparslan ve Melikşah'a vezirlik yapmıştır.
30. Selçuklular, batınilere karşı hem fikri hem de siyasi mücadele verdiler. Fakat askeri alanda da büyük başarılar elde ettiler. Özellikle Melikşah'ın (1072-1092 arasında Büyük Selçuklu tahtında oturmuştur) oğlu I. Mahmut (1092-1094 yılları arasında hükmünü sürdürmüştür) batınilere karşı büyük askeri operasyonlar düzenlenmiştir.
31. Nizamülmülk, örnek bir tarihi şahsiyettir. O, batınilere karşı sadece askeri usulllerle mücadele etmenin yeterli olmayacağını düşünmekteydi. Bu yüzden ilmi ve ideolojik olarak da mücadele edilmesi gerektiğine karar verdi ve bununla alakalı projeler hazırladı.
32. Nizamülmülk'ün başlattığı hareketin en büyük öncüsü İmam Gazzali'dir. Daha sonraki dönemlerde ümmet, Ehl-i Sünnetin müdafası için bu medreselerde yetişmiş kişilerden ve burada yazılmış kitaplardan istifade etmiştir. Nizamülmülk'ün başlattığı hareketin etkisi yüzyıllarca sürmüştür.
33. Tarih boyunca ümmetin en büyük düşmanı batınilik olmuştur. Bugün bile bu sapık ve İslam düşmanı hareket etkisini sürdürmektedir. Resulullah (s.a.v.) bu bozuk inançlara karşı ümmeti ikaz etmiştir. Tarihi olarak da bunların ne yaptıklarını ve ne yapacaklarını biliyoruz.
34. Nizamiye medreseleri sayesinde Ehl-i Sünnet mezhebi sistemleşmiş, düşmanlarına karşı cevap üretip mücadele edebilecek seviyeye gelmiştir. Halkın ahlak ve inanç yönünden kalkınmasına yardımcı olmuşlardır. Daha sonra Ehl-i Sünnet adına atılan birçok adım bu harekete dayanmaktadır. Mesela Abdulkadir Geylani, tasavvufu Ehl-i Sünnet temelleri üzerine sistemleştirmek için Gazzali'nin görüşlerinden istifade etmiştir.
35. Nizamülmülk bu medreseleri kurarken; gayretli ve ahlaklı alimlerden istifade etmiştir. Medreseye hem hoca hem de idareci alınırken çok titiz davranılmış; halkın güvendiği, ilim ve ahlakıyla temayüz etmiş şahsiyetler seçilmiştir. Öğrenci seçiminde de aynı şekilde titiz davranılmış; İsmaililerin bu medreseye sızmasına karşı tedbirler alınmıştır.
36. Nizamiye medreseleri, merkezi Bağdat'ta olmak üzere birçok şehirde kurulmuştur; Belh, Herat, İsfahan, Nişabur, Basra, Merv, Amil, Taberistan, Musul. Zamanla bu medreseler örnek olarak tüm İslam coğrafyasında medreseler

inşa edilmiştir. Bu medreselerin birçoğunun kuruluşunda Nizamülmülk'ün kurduğu medreselerde yetişenlerin emeği vardır. Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur; Bağdat, o dönemde Abbasilerin başkentiydi. İsfahan ise Selçukluların payitahtı'dır.

37. Medreselere seçme hocaların ve seçme talebelerin alınması gibi tedbirlere ilaveten, bu medreselerin İsmaililerin fikri yada askeri saldırılarına karşı korunması için de tedbirler alınmıştır.
38. Nizamiye medreseleri, Şafiilik ve Eş'arîliği esas alarak bir eğitim müfredatı oluşturmuştur.
39. Nizamiye medreslerinde özellikle iki İslami ilim dalı öne çıkmıştır. Şafi mezhebi üzerine fıkıh ilmi ve Eşariliğe dayanan usuluddin yani kelam ilmi.
40. Nizamülmülk, medreseleri için hiçbir masraftan kaçınmamıştır. Mimari olarak da güzel olan medreselere, hocaların ve öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için bir sürü vakıf bağışlanmıştır.
41. Nizamülmülk, medreselerde ehliyete göre kadro vermekteydi. Alimleri zaman zaman tartışmalar düzenleyerek imtihan ederdi. Müderrislik ve baş müderrislik, ehliyete ve şahsiyete göre verilmekteydi.
42. Allah, Nizamülmülk'ün gayretlerini sonuçsuz bırakmamış ve çalışmalarına bereket ihsan etmiştir. Onun başlattığı bu hayırlı hizmetler yayılarak devam etmiştir. Örneğin Nizamiye medresesi, Bağdat'ta yaklaşık 400 yıl faaliyet göstermiştir.
43. Nizamiye medreselerinde Şafiliğin seçilmesinin sebebi, bu mezhebin ibadetler ve inanç konusunda daha titiz oluşundandır. Zira İmam Şafii, bir hadis alimiydi. Sünenti iyi bilirdi. Ayrıca İmam Muhammed vasıtasıyla dolaylı olarak İmam Azam'ın öğrencisiydi. İmam Azam'ın usulü ve yöntemiyle hadis bilgisini birleştirerek mezhebini oluşturmuştu.
44. Bir itikadi Mezhep olan Eşarilik, Maturidiliğe göre daha sistemli ve ayrıntılıydı. bu yüzden Nizamiye medreselerinde Eşrailik okutulmuştur.
45. İmam Eşari'nin bir başka özelliği, gençliğinde mutezili oluşudur. Başlangıçta Şia ve mutezile birlikte hareket etmekteydiler. Fakat zamanla imamet meselesindeki anlaşmazlıklarından dolayı şiiler, mutezileden ayrıldılar. Aslında bunu bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, şiiler; mutezile içinde gizlenmeye çalışmışlardır. Fakat daha sonra gerçek yüzleri ortaya çıkınca mutezililer bunlara reddiyeler kaleme aldılar. Bu yüzden mutezileyi de bilen İmam Eşari, şiilerin görüş ve yöntemlerine aşinaydı.

46. Eşarilik, İmam Ebu Hasan el-Eşari'den sonra büyük alimler tarafından geliştirilmiştir. Bu alimlerin belli başlıları, Bâkıllânî, İbn Fürek, Abdulakdir Bağdadi, Beyhaki, bir sufi olan Kuşeyri, İmam Gazzali ve hocası Cüveyni.
47. Eşarilik daha sonra da İslam'ın ve sünentin müdafaasını başarıyla yürütmüştür. Mesela Gazzali'den bir asır sonra yaşamış İmam Fahrettin Razi, bunlardan sadece bir tanesidir.
48. Nizamiye medreselerinde ders vermiş meşhur alimler; İmam Gazzali, hocası Cüveyni ve Ebu İshak Şirazi'dir.
49. Nizamiye medresesi, Ehl-i Sünneti sistemleştirmenin yanında bir başka önemli görevi ifa etmiştir; şiilerin gerçek yüzlerini ortaya koymak. Özellikle bu konu üzerinde bir sürü metin kaleme alınmıştır. Bu yazılı kaynaklar, ümmete daha sonra bunların tespitinde ve çözümünde rehberlik etmiştir.
50. Bu alandaki ilk ve en önemli eserlerden birisi Gazzali'ye aittir (Fedâihu'l-Bâtıniyye-Bâtıniliğin İçyüzü).
51. İmam Gazzali, Selçuklu devletinin ideologlarından sayılır. Zira inzivaya çekilmeden önce Bağdat Nizamiye Medresesi'nin başındaydı ve devlete bir çok politika üretmişti.
52. İmam Gazzali, siyasi, sosyal ve idari alanda birçok sorunu çözmüş; felsefe, din bilimleri başta olmak üzere birçok ilim dalında yeni yaklaşımlarda bulunmuştur. Gazzali'nin hizmetlerini şöylece sıralamak mümkündür.
    a. Yeni bir öncü nesil yetiştirmek.
    b. Bu nesille halkı ıslah etmek.
    c. İlimlerin birbiri ile ilişkisini açıklayıp ilimlere yön vermek ve yeni bir amaç getirmek.
    d. Bir eğitim sistemi kurmak.
    e. İslami akideyi bir sisteme oturtmak.
    f. Özellikle fıkıh ilmini sistemleştirmek ve yaygın hale getirmek.
    g. Diğer bilimleri İslam'ın yararına olarak tekrar sistematize etmek.
    h. İyiliği emredip kötülüklere karşı mücadele etme vazifesini toplumda yeniden yaygınlaştırmak.
    i. Zalim devlet adamlarını tenkit etmek.
    j. Din ve dünya arasındaki dengeyi yeniden izah ederek siyasete yön vermek.
    k. Adaleti, sosyal hayatın her alanına yaymak.

53. İmam Gazzali, İslam inanç ve ahlakını, mevcut şartları da göz önünde tutarak yeninde hakim kılmayı planlayan ve bu konuda sistemli bir proje hazırlayan ilk kişi sayılabilir. O, bu faaliyetleriyle sonrakilere öncü olmuştur.
54. Zira İmam Gazzali; sosyal, siyasi ve askeri başarıların sistemli bir fikri altyapıya dayandığını bilmekteydi. Toplumu ve devleti dönüştürmek için önce inanç ve eğitimden başlanması gerektiğini ortaya koymuştu.
55. İslam dünyasında Nizamülmülk ve İmam Gazzali, ümmeti yeniden kalkındırmak ve İslam düşmanı fikirlere karşı mücadele etmek için uğraşırken; batıda papa II. Urban Vatikan tahtına oturmuştu. İslam düşmanı bu adam da sistemli olarak haçlı seferlerini başlatan ilk kişidir.
56. Haçlı seferlerinin dini görünüm altında siyasi, askeri ve ekonomik amaçlarının olduğuna daha önce değinmiştik. Bizans imparatoru ile de anlaşan katolik dünya, müslümanları ortadoğudan ve dolayısıyla Akdeniz ticaret havzasından söküp atmak istiyordu.
57. Birinci haçlı seferi, büyük ölçüde amacına ulaşmış; İslam toprakları içersinde dört tane haçlı kontluğu kurulmuştu; Kudüs, Trablus, Antakya ve Urfa.
58. Haçlıların bu kadar kısa sürede bu kadar başarı elde etmesinin birkaç önemli sebebi vardır: İslam birliğinin bozulması, Selçuklu devletindeki taht mücadeleleri, Abbasi ve Endülüs Emevi hilafetinin zayfılaması, zalim idarecilere halkın güveninin kaybolması ve halktaki cihat ve İslami şuurun azalması.
59. Fakat Kudüs'ün düşmesi, ümmetin tekrar toparlanmasına vesile olmuştur. Zira Mekke ve Medine'den sonra İslam'ın bu en kutsal şehrinin düşmesi ve buradaki müslümanların kılıçtan geçirilmesi; İslam Ümmeti derinden etkilemiş, İslam devlet adamlarını çok üzmüştür.
60. Şairler, Kudüs'ün düşüşünü İslam dünyasının her tarafına duyurdular. Halk ve idareciler, galeyana geldi. İnsanlarda haçlılara karşı düşmanlık arttı ve cihat arzusu arttı.
61. Haçlılara karşı ilk mücadele Şam bölgesinde verilmiştir. Başta buradaki Selçuklu atabeyleri olmak üzere komşu beylikler, mücadeleye başladılar. Başlangıçta dağınık askeri hareketler şeklinde başlayan mücadele, zamanla daha sistamik hale gelmiştir.
62. Haçlılara karşı mücadelede zikredilmesi gereken en önemli isim Tuntekin oğlu Mevdud'dur.
63. Mevdud'un hareketi erken dönem haçlı mücadelesi olarak kabul edilir. O'nun başlattığı hareket daha sonra Seluçuklular, Zengiler ve Eyyubiler tarafından kemale erdirilmiştir.

64. Haçlılara karşı mücadelede zikredilmesi gereken bir başka kişi, Selçuklu kumandanı ve aynı zamanda Mardin valisi olan Necmettin İlgazi'dir. Haçlılara karşı akınlarla büyük kayıplar verdiren İlgazi, 513/1118'de büyük bir zafer kazanmıştır. Haleb ve Esarip kaleleri bu zaferle haçlılardan kurtarılmıştır.
65. İlgazi'den sonra cihat bayrağını Artuklu Behram oğlu Belk taşımaya başlamıştır. Haçlılara büyük bir düşmanlık besleyen ve ta gençliğinden itibaren amcasının yanında haçlılara karşı mücadele eden Belk, 516/1122'de Urfa'yı kuşatmıştır. Büyük bir haçlı kontluğu olan Urfa, bu kuşatmadan zar zor kurtulmuştur.
66. Haçlılara karşı cihadın bir başka öncüsü Porsuk beyi Ak Sungur'dur. 518/1124'de Haçlıları Haleb önünde bozguna uğratarak kuşatmayı kaldırmayı başarmıştır. Bu zat, bir batıni tarafından Cuma namazında şehit edilmiştir.
67. Bu da batınilerin İslam'a ne kadar düşman olduğu ve kafirlerle bile işbirliği yapmaktan çekinmediğine en güzel örnektir.
68. Allah'ın bu ümmete bir lütfu olarak 521/1127 senesinde İmadüddin Zengi, Selçuklu sultanı Mahmut tarafından Musul atabeyi olarak tayin edilmiştir. İmadüddin Zengi ile hem İslam birliği hem de haçlılara karşı mücadele noktasında yeni bir safhaya geçilmiştir.
69. İmadüddin Zengi, babası Ak Sungur'un Selçuklu devleti nezdindeki itibarını başarıyla ve hayırlı işler için kullanmıştır.
70. İmadüddin Zengi'nin Musul beyi olarak tayin edilmesinde meşhur alim Kadı Bahattin Şehrezuri'nin etkisi büyüktür. İmadüddin'in ahlak ve gayretine güvenen Şehrezuri, haçlılara karşı mücadele için İmadüddin'in görevlendirilmesini istemiş ve bu konuda Selçukluları razı etmeyi başarmıştır.
71. İmadüddin Zengi, ümmetin kendisine olan güven ve desteği, aklı, şahsiyeti ve gayreti sayesinde büyük başarılar elde etmiş ve kendisinden sonrakilere öncülük etmiştir.
72. İmadüddin Zengi, haçlılara karşı mücadelenin uzun süreli ve etkili olması için planlı ve sistemli yapılmasını gündeme getirmiştir.
73. İmadüddin Zengi, haçlılara karşı mücadeleden sonuç alınması için önce ümmetin kendi iç düzenini sağlaması gerektiğini savunmuştur. Hayatı boyunca da bunun için uğraşmıştır.
74. Bunun için de önce yönetimi altındaki bölgelerin askeri, siyasi ve idari yapılanmasını yeniden şekillendirmiştir. İslam ahlakına aykırı ve zalimane işler yapanları şiddetle cezalandırmış, sınırlarını güvence altına almak için tedbirler almıştır.

75. Daha sonra Haleb bölgesini de kontrol altına almayı başarmıştır. İmadüddin Zengi'nin sistamli faaliyetlerinin nasıl başarıya ulaştığını görmek için Nureddin Zengi dönemine bakmak gerekmektedir. Babasından devraldığı hazine, idari ve askeri nizam ile Nureddin Zengi, büyük başarılar elde etmiştir.
76. İmadüddin Zengi, haçlı-Bizans ittifakına karşı büyük meydan savaşları kazanmayı başararak daha önce dağınık ve sistemsiz olan İslam ordularına bir düzen vermeyi başardığını göstermiştir.
77. İmadüddin Zengi'nin en büyük başarısı hiç şüphesiz Urfa kontluğuna son vermek olmuştur. Bu zafer, birinci haçlı seferinin bir nevi intikamı olmuş, haçlıların elde ettiği bir çok başarıyı sonuçsuz bırakmıştır. Böylece hem haçlılar endişeye kapılmıştır hem de müslümanların kalbindeki haçlı korkusu silinmiştir. Bu zaferden sonra müslümanlar, haçlıların tüm bölgeden söküp atılabileceğine inanmaya başlamışlardır. Urfa'nın düşüşü, ikinci haçlı seferinin başlamasındaki en önemli etkendir.
78. Urfa'nın fethi, Zengilerin İslam alemindeki şöhretini daha da arttırmıştır. Halkın onlara olan güven ve teveccühü artmış; Selçuklu Sultanı Mesut ve Abbasi Halifesi el-Muktefi, İmadüddin Zengi'ye sayısız devlet nişanı ve hediyeler vermiştir. Haçlılara karşı mücadeledeki gayret ve başarıları, Zengilerin tüm müslüman devletlerin ve halifenin yardımını alabilmelerini sağlamış; bu Zengiler'i daha da güçlendirmiştir.
79. Urfa'nın fethi, o dönemin en meşhur olayı olmuş; birçok tarihi kitapta olay yer almış ve bu zafere dair bir sürü şiir yazılmıştır.
80. Urfa'nın fethini önemli kılan bir başka şey, bu tarihten sonra bölgedeki haçlı varlığının gerilemeye başlaması; haçlıların ilerleme ve saldırı faaliyetlerini durdurup savunmaya geçmiş olmalarıdır.
81. Haçlılara karşı mücadele ve bölgedeki İslam birliğinin kurulması görevini; İmadüddin Zengi'den sonra oğlu Nuretttin Mahmut Zengi üstlenmiştir. Babası gibi üstün şahsiyetli ve değerli bir devlet adamıydı. Dindar ve güzel ahlaklıydı. İdari ve askeri işlerde tecrübeliydi.
82. Nureddin Mahmut Zengi, babasının devlet tecrübesi ve terbiyesi ile Ömer bin Abdülaziz'in halifelik tecrübesini birleştirmiştir. Erbilli bir alim olan Mahmut oğlu Ömer'den Ömer bin Abdülaziz'in hayatını araştırması O'nun günlük hayatını, devlet işlerindeki proje ve uygulamalarını ortaya çıkarmasını istemiştir. Bu alim de büyük bir çalışma yaparak Ömer bin Abdülaziz'in ahlakını ve devlet yönetimini ayrıntıları ile yazılı hale getirmiş ve Nuretin Zengi'ye takdim etmiştir.

83. Nureddin Mahmut Zengi, bozulan idari yapıyı düzeltmek için önce İslam hukukunun/şeriatin uygulanması gerektiğine karar vermiştir. Bunun için devletin hukuki, siyasi, idari, askeri ve ekonomik yapısı gözden geçirilmiş ve yeniden tanzim edilmiştir.
84. İslam'ın yaşanması ve uygulanması için en temel ilke, İslam inancının sağlam bir şekilde toplumda yayılması ile mümkündü. Ancak bu şekilde devlet adamları ve askerler de İslam dininin emirlerine uygun hareket edebilirdi. Böylece siyasi ve toplumsal sorunlar çözüme kavuşabilirdi.
85. İslam inancının toplumda ve devlet kadrolarında yaşanabilmesi için eğitim gerekliydi. Böylece yeni bir nesil yetiştirilebilirdi. Bunun için Nizamiye medreseleri örnek alınarak bir eğitim sistemi kuruldu. Bu medreselerde başta Nizamiye medreselerinde yetişmiş olan alimler olmak üzere; ilim ve ahlakına güvenilen kimseler görevlendirildi.
86. Halkı eğitmek ve terbiye etmek, müslümanların sağlam bir inanç temelinde yetişmesini ve yaşamasını sağlamak için tasavvufa önem verildi. Ehl-i Sünnet temeli üzerine kurulan dergahlar, hem halkın eğitimini üstlendiler hem de devlete adam yetiştirdiler. Bunların en meşhurları Abdulkadir Geylani ve onun izinden giden Kadirilik tarikatıdır. Dergahlar ve medreselerin üstlendiği bir başka önemli görev; haçlılara ve Fatımilere karşı ilmi ve fikri mücadeleyi üstlenmeleridir.
87. İdari, askeri ve iktisadi alanlarda İslam'ı uygulamak, halkın bilgi seviyesini arttırıp inancını kuvvetlendirmek ve İsmaililere karşı mücadele etmek için hadis ilmine özel bir önem verilmiştir. Böylece Ehl-i Sünnetin temel esasları sistemli bir şekilde izah edilmiş ve delillendirilmiş; bozuk inançlara karşı mücadele etmek için Resulullah (s.a.v.)'in hayatından örnekler getirilmiştir.
88. Nureddin Mahmut Zengi'nin bu projeleri hazırlamasında ve uygulmaya geçirilmesinde Nizamiye medreselerinin önemi büyüktür. Bu medreseler, sonraki ıslah hareketlerine hem fikri hem de ilmi temel oluşturmuş hem de insan kaynağı sağlamıştır. Bu medreselerde yetişen kişiler, sonraki dönemlerde eğitim sistemi, idari yapı ve adliye teşkilatında önemli görevlere gelmişlerdir.
89. Nureddin Mahmut Zengi, bir devlet adamı olmasının yanında aynı zamanda iyi bir asker ve komutandı. Hadis konusunda da bilgisi olan Nureddin Zengi, bir fikir adamı da kabul edilmelidir.
90. Nureddin Mahmut Zengi, aynı zamanda örnek bir devlet adamıydı. Onun bilgisi, adaleti, şahsiyeti ve dindarlığı; halkın Onu sevmesine ve saygı duyma-

sına vesile olmuştur. O, zamanında örnek bir devlet adamı, haçlılara karşı bir mücahit ve kurtarıcıydı.

91. Nureddin Zengi'nin bu imajı, İsmaililerin "masum imam ve kurtarıcı mehdi" fikirlerine karşı bir propaganda olmuştur. Zira halkın bir kısmı, bir kurtarıcı bulmak ümidiyle İsmaililiğe sempati duyuyordu. Oysa önlerinde gaip bir mehdi yerine somut bir devlet adamı ve sağlam bir şahsiyet duruyordu. Zalimleri cezalandırmış, devlet idaresini kötüye kullananlarahadlerini bildirmiş, Haçlıları sindirmişti. Nerede bir mazlumun başı sıkışsa Nureddin'e başvurmaktaydı.
92. İdari ve askeri yapıyı düzenleyen, adliye ve denetim sistemi kuran Nureddin Zengi, iktisadi yapıyı da yeniden şekillendirmiştir. Vergi sistemini yeniden düzenlemiş; şeri olmayan vergileri kaldırmış, devlet adamları yada askerlerin kendi kafasına göre vergi toplamalarını yasaklamıştır. Fakirlere ve muhtaçlara yardım etmiş, başına felaket gelen insanlara sahip çıkmış, yetimler, dulları ve yaşlıları kollayıp gözeten bir sosyal hizmet ağı kurmuştur.
93. Nureddin Zengi, herşeyin ilme yani doğru ve güvenilir bilgiye dayandığını farketmişti. Bu yüzden alimleri kendi ülkesine davet ederek medreselerde ve mahkemelerde bunlara görev vermiştir. Ayrıca dergahlar ve camileri de halkın eğitilmesi için birer yaygın eğitim kurumuna dönüştürmüştür.
94. Nureddin Zengi'nin devlet sisteminin bir başka önemli özelliği, şuraya dayanmasıdır. Bu yüzden bütün devlet kurumlarında uzman kişilerin yanında alimler bulundurulmuş; her önemli olay için meclisler kurulup toplantılar yapılmış, meseleler enine boyuna konuşulduktan sonra çözüme kavuşturulmuştur.
95. Onun kurduğu idari sistemin bir başka özelliği, ehliyetli ve güvenilir kimselere görev verilmesidir.
96. Nureddin Zengi, önce idari ve askeri yapı ve sorunlar için projeler hazırlamış; sonra bu projeleri yürütecek uygun kimseler bulmuştur. Fakat bununla da yetinmeyerek görev verdiği kimseleri takip etmiş ve denetlemiştir.
97. Dönemin tarihçileri, Nureddin Zengi döneminde huzur ve adaletin tesis edildiğine ve bu dönemde Raşit halifeler döneminin örnek alındığı hususunda müttefiktirler.
98. Nureddin Zengi döneminde devletin iktisadi durumu düzelmiş, hazine ağzına kadar dolmuştu. Bu da toplumun refah düzeyinin artması ve iktisadi istikrarın sağlanması ile olmuştur. Bunun sonucunda devletin askeri ve siyasi gücü artmıştır.

99. Nureddin Mahmut Zengi, halka hizmet edecek bir sürü kurum kurmuş, vergi toplarken halkı zor durumda bırakmamaya dikkat etmiştir.
100. Yine mescitlere büyük önem vermiştir. Mescitleri ibadet mekanı olmalarının yanında bir eğitim merkezine çevirmiştir.
101. Camilerin yanında medreseler, dergahlar ve kütüphaneler de inşa edilmiştir.
102. Hastane, kervansaray ve aş evleri gibi sosyal hizmet kurumları da kurulmuştur.
103. Kadınların da eğitimine bu dönemde önem verilmiştir.
104. Dini ilimlerin yanında bu dönemde tıp, edebiyat ve teknik bilimler de gelişmiştir.
105. Tarih ve coğrafya ilimlerine de önem verilmiş, bu dönemde birçok değerli kaynak hazırlanmıştır.
106. Dönemin en meşhur şahsiyetlerinden birisi İbn Asakir'dir. Hem hadisçi hem alim hem de devlet adamı olan bu zat, gerektiğinde bizzat savaşa da bir asker olarak katılmıştır.
107. Nureddin Mahmut Zengi, Selehaddin Eyyubi ile birlikte uyumlu bir şekilde çalışmış, Fatımilere ve haçlılara karşı mücadele etmişlerdir.
108. Dönemin bir başka önemli şahsiyeti Abdulkadir Geylani'dir. Zengilerin desteğini alan bu zat, bir sürü dergah ve medrese kurmuş, Nizamiye medreselerinden de istifade ederek tasavvufu Ehl-i Sünnet üzerine sistemleştirmeye çalışmıştır.
109. Büyük şeyh Abdulkadir Geylani, fikri ve ilmi mücadelenin yanında askeri mücadeleye de müritleriyle birlikte katılmıştır. Bu zatın özellikle İsmaililere karşı mücadelede büyük hizmetleri olmuştur. Allah hepsinden razı olsun.
110. Abdulkadir Geylani'nin kendi adına nispetle anılan tarikatı; ilk sistematik ve halk arasında örgütlenmiş tarikat kabul edilmektedir.
111. Abdulkadir Geylani, tasavvufi görüşlerinde birinci derecede kitap yani Kur'an'ı ve sünneti esas almıştır. Daha sonra da İmam Gazzali'nin görüşlerinden istifade etmiştir.
112. Abdulkadir Geylani, kendine özgü bir eğitim sistemi kurmuştur. Burada hem ilmi ve akademik çalışmalar yapılmakta hem de manevi eğitim verilmekteydi. Müritlerin ahlakı kadar inancına da önem verilir, bozuk fikirlerin müritlere bulaşması engellenmeye çalışılır; halk ve müritler bu fikirlere karşı ikaz edilirdi. O, tasavvufi görüşlerinde İslam'ın zahirine bağlı kalmış, batıni ve mistik görüşlerden kaçınmıştır.

113. Abdulkadir Geylani, Şam başta olmak üzere Medrese sisteminin de ıslah edilmesine vesile olmuştur. Ayrıca mescitlere kadar uzanan bir yaygın eğitim ağı kurarak yeni bir nesil yetişmesini sağlamıştır.

114. Nureddin Zengi, Abbasi halifeleri ve Selçuklular ile denge siyaseti gütmüş; onları yanına çekip desteklerini almayı başarmıştır. Hatta Selçuklulara zaman zaman hamilik de etmiştir. Özellikle Fatımilere karşı verdiği mücadelede Abbasi halifesi, bütün müslüman devletlere gönderdiği bir emirle Nureddin Zengi'ye yardım edilmesini istemiştir. Gereksiz kan dökülmesinden hoşlanmayan Nureddin Zengi, güttüğü siyasetle birçok beyliği savaşsız toğrağına katarken Selçuklular gibi büyük devletleri de siyasi olarak yanına çekmeyi başarmıştır. Böylece akan müslüman kanı ve iç savaş bitmiş; haçlılara ve Fatımilere karşı ortaklaşa mücadele edilmiştir.

115. Nureddin Zengi, 33 yaşında göreve geldiği andan vefat ettiği güne kadar cihada devam etmiş, halkın işleri ile ilgilenmiş; devlet işlerinde asla gevşeklik göstermemiştir. Mala ve makama tamah etmemiş, mütevazi yaşamıştır. Kendisinden yardım isteyen herkesin yardımına koşmuştur.

116. Nureddin Zengi'den bahsederken ağabeyi Seyfettin Gazi'yi de ihmal etmemek gerekiyor. İki kardeş Seyfettin Gazi'nin hükmü zamanında ortaklaşa hareket etmişler ve haçlılara kan kusturmuşlardır. Bu iki kardeş sayesinde ikinci haçlı seferinde Şam, haçlıların eline düşmekten korunmuş ve uzun süre müdafaa edilmiştir.

117. Nureddin Mahmut Zengi de babası gibi Şam'ı topraklarına katmak istiyordu. Zira burası İslam birliğinin sağlanmasında ve Zengi sınırların korunmasına bir engeldi. Ayrıca Kudüs'e ve Mısır'a giden yol buradan geçmekteydi. Fakat Nureddin Zengi, babasının aksine burayı savaşsız ele geçirmeyi planlıyordu.

118. Müslüman kanı hatta düşmanının bile kanını dökmekten hoşlanmayan Nureddin Zengi, siyasi yollarla amacına ulaşmak istiyordu. Babası gibi O'nun da ilk hedefi İslam birliğini sağlamaktı. Fakat bunu savaşsız yapmak istiyordu. Şizr, Balabek, Caber, Musul gibi şehirleri savaşsız ele geçirmiştir.

119. Nureddin Mahmut Zengi'nin İslam birliğini sağlamaktan başka bir diğer hedefi haçlı kontluklarını ortadan kaldırmaktı. Bunun için de önce işe Urfa kontluğundan başladı. Babasının son verdiği bu kontluğu yeniden diriltme faaliyetlerini gerekçe göstererek bu kontluğa bağlı tüm bölgeleri fethetti.

120. Trablus ve Antakya kontluğuna karşı askeri mücadeleyi tercih etmiş ve bunları sindirme yoluna gitmiştir.

121. En güçlü haçlu kontluğu olan Beytü'l-makdis yani Kudüs haçlı kontluğuna karşı sadece askeri olarak değil siyasi ve ekonomik olarak da mücadele yürütmüştür.
122. Bizanslılar, haçlılarla ortak olarak defalarca Zengilerin üstüne yürümüştür. Nureddin Zengi, sonunda Bizanslılara karşı askeri üstünlük kurmayı başarmış Selçuklulara verdiği destekle Bizans'ın saldırı yapma gücünü kırmış ve Bizans'ın savunmaya geçerek kendi iç meseleleri ile uğraşmasını sağlamıştır.
123. Bizans, Zengilerle askeri olarak mücadele edemeyeceğini anlayınca topraklarını korumak için anlaşma yolunu tercih etmiştir.
124. Nureddin Zengi, bir taraftan haçlılarla ve Bizanslılarla mücadele ederken diğer taraftan ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmaların amacı, müslümanları iktisadi olarak kalkındırmak ve bölgedeki ticaret yollarında hakimiyet kurmaktı.
125. Zengiler, Bizans ile haçlılar arasındaki mezhep kavgalarını ustalıkla kullanmışlardır. Bu da hem karşılarında bir hıristiyan birliği oluşmasına engel olmuş hem de bu devletleri birbirleri ile mücadele ettirerek güçlerinin kırılmasına sebep olmuştur.
126. Nureddin Zengi'nin nihai hedefi, haçlıları bölgeden söküp atmaktı. Bunun için de planlı ve devamlı bir mücadele gerekmekteydi. Bunun için çeşitli projeler hazırlamış ve bunları ustalıkla uygulamayı başarmıştır.
127. Zengiler; askeri, siyasi ve iktisadi mücadelenin yanında psikolojik savaş taktiklerini, fikri ve ilmi mücadeleyi de kullanmışlardır.
128. Nureddin Zengi iktidara geldiğinde bölgedeki askeri ve siyasi denge haçlıların lehineydi. Nureddin Mahmut, hazırladığı projelerle bunu tersine çevirmeyi başarmıştır. Vefat ettiğinde haçlılar savunmaya çekilmiş ve siyasi-askeri olarak zayıflamışlardı.
129. Nureddin Zengi'nin üçüncü hedefi Fatımilere son vermek yani batıni-ismaili harekete karşı mücadele etmekti. İslam birliğini kurmak istemesinin üç sebebi vardı; Müslüman bölgelerde siyasi ve iktisadi istikrarı sağlamak, haçlı varlığına son vermek ve fatımi hilafetini ortadan kaldırmak.
130. Batıni ismaililerle mücadeleye Musul ve Haleb'den başlamıştır. Önce burada Ehl-i Sünneti güçlendirmek için medreseler ve dergahlar inşa ettirmiştir. Sonra da isyana kalkışan İsmaili ajanları cezalandırmış, sempatizanlarını da sürgün etmiştir.

131. Daha sonra İsmaili hareketin merkezi olan Mısır'a yönelmiştir. Şam'ın ilhak edilmesinin bir sebebi de Mısır'a giden yolu açmaktı. Mısır'ın bir başka önemi, haçlılarla işbirliği yaparak İslam'a bir tehdit oluşturmasıydı.
132. Mısır için Nureddin Zengi, değerli devlet adamı ve komutanı Esedüddin Şirkuh'u görevlendirmiştir.
133. Şirkuh'un vefatından sonra bu göreve yeğeni ve aynı zamanda yardımcısı olan Selehaddin getirilmiştir. Hem de Şirkuh'a hem de Selehaddin'e; Fatımilere karşı mücadele için tam yetki verilmiş ve bütün Zengi imkanları seferber edilip emirlerine verilmiştir.
134. Selehaddin, Nureddin'in yanında yetişmiş ve amcasının yanında tecrübe kazanmış değerli ve sadık bir devlet adamı ve aynı zamanda askerdir. Nureddin Mahmut, en değerli adamlarını ve askerlerini O'nun emrine vermiştir. Ömrü boyunca Nureddin'e sadık kalmıştır.
135. Nureddin Mahmut, Selehaddin Eyyubi'ye Fatımi hilafetine son verilmesini ve burada Abbasi halifesi adına hutbe okutulması emrini vermiştir. Nureddin'in bu emirleri ve projeleri, Selehaddin Eyyubi tarafından başarıyla uygulanmıştır. Nureddin'in tavsiyeleriyle hareket eden Selehaddin Eyyubi, Fatımi sorununa kesin bir sonuç getirmek ve Mısır'da işleri yoluna koymak için askeri, siyasi, iktisadi, psikolojik, fikri ve ilmi birçok yöntemi planlı ve devamlı olarak uygulamıştır.
136. Nureddin Mahmut Zengi şehit olmayı arzu ederdi. Hayatı boyunca müslümanların refahı ve İslam'ın üstün gelmesi için mücadele etmiştir. Vefat ettiğinde bıraktığı bayrağı Selehaddin Eyyubi eline almış; O'nun projelerini kaldığı yerden devam ettirmiştir. Nureddin Zengi'nin birçok projesini gerçekleştirmek Selehaddin Eyyubi'ye nasip olmuştur. O'nun zamanında başlatılan siyasi ve ilmi faaliyetler, meyvesini Eyyubiler zamanında vermiştir. Memlükler zamanında da aynı fikirler ve projeler uygulanmaya devam etmiştir.

...

Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'adır.

...

Kaynakça

1. el-Alâkât Beyne'ş-Şark Ve'l-Ğarb
2. Ahbâru'd-Devleti'-Munkatıa
3. Bağıyyetü't-Taleb fî Târih-i Haleb
4. el-Berk
5. el-Beyânü'l-Mağrib
6. el-Bidâye ve'n-Nihâye
7. el-Ceyşü'l-Eyyûbî
8. el-Cihâd ve't-Tecdîd
9. el-Cihâd Zıdde's-Salîbiyyînfi'ş-Şarki'l-islâmî
10. Cühûdu Ulemâ-i Mağrib
11. Cühûdu Ulemâi's-Selef Fi'l-Karni's-Sâdis el-Hicrî
12. ed-Dâris fi Târihi'l-Medâris
13. ed-Devletü'l-Arabiyye ve Sukûtuhâ
14. ed-Devletü'l-Fâtimiyye el-Ubeydiyye
15. Devletü'l-Yahûd
16. Devrü'l-Fukahâ ve'l-Ulemâ el-Müslimînfi'ş-Şarki'l-Ednâ
17. Devru Nuriddîn Mahmûd Fî Nehdati'l-Ümme ve Mukâvemetügazvi'l-Frence
18. el-Edebü'l-Arabî Mine'l-İnhidârile'l-izdihâr
19. Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn
20. el-Edeb fî Bilâdi'ş-Şâm- Usûru'z-Zengiyyînve'l-Eyyûbiyyînve'l-Memâlik
21. el-Fark Beyne'l-Fırak

22. Fennü's-Sırâı'l-islâmiyyi'salîbî es-Siyâsetü'l-Hâriciyyeli'd-Devleti'n-Nûriyye
23. el-Fethu'l-Arabî fi Libyâ
24. Gayetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kırâa
25. Hakâik-i Kaziyyet-i Filistin
26. el-Halîfetü'r-Râşidve'l-Maslahu'l-Kebîr Ömer Bin Abdilazîz
27. el-Hareketü's-Salîbiyye
28. el-Hareketi's-Senûsiyye
29. el-Hayâtü'l-ilmiyyefi'l-Ahdi'z-Zengî
30. el-Hidamâtü'l-Âmme fi Bağdât
31. el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye Dirasetünfi'l-Ahvâli's-Siyâsiyye
32. el-Hudûd'l-islâmiyye ve'l-Bizantiyye
33. el-Hurûbu's-Salîbiyye el-Alâkâtbeyne'ş-Şarki Ve'l-Ğarb
34. El-Hurûbu's-Salîbiyye ve'l-Üsratü'z-Zengiyye
35. el-Hutat
36. el-Hureyde
37. el-İber
38. İbnasâkir ve Devruhufi'l-Cihâdi Zıdde's-Salîbiyyîn
39. İhyâu Ulûmi'd-Dîn
40. İmâretü Antakya es-Salîbiyye
41. İsrâîl el-Kübrâ
42. Fennü's-Sırâi'l-İslâmiyyi's-Salîbî
43. Fıkhu'n-Nasr ve't-Temkîn
44. İbnteymiyye, Fetava
45. İmâdüddîn Zengî
46. İmâretü Haleb
47. İmâratü'r-Rehâ
48. el-İ'tibâr
49. el-Kâdı'l-Fâzıl
50. El-Kâmil fi't-târih
51. Kuzât-ı Dımeşk
52. Lâ Tarîka Ğayra'l-Cihâd li-Tahrîri'l-Kudüs
53. Meâlimü'l-İmân
54. Meâlimü't-Târihi'l-İslâmiyyi'l-Vasît
55. Medhal ilâ târihi'l-hurûbi's-sâlibiyye

56. Medresetü Kayrevân
57. Mefrecü'l-Kürûb fî Ahbar-ı Benî Eyyûb
58. Memleketü Beyti'l-Makdis
59. Mevsûatü'l-Mağribi'l-Arabî
60. Mevkıfu Fukahâ-i Şâm ve Kudâtihâmine'l-Gazvi's-Salîbî
61. Mısr Ve'ş-Şâm fî Ahdi'l-Eyyûbiyyîn Ve'l-Memâlîk
62. el-Milel Ve'n-Nihal
63. Min Ahlâki'n-Nasr fî Ceyli's-Sahâbe
64. Min Ravâi-i Hazâratina
65. Mir'âtü'z-zamân
66. el-Misbâhu'l-Muzî fî Hilâfeti'l-Müstezî
67. Mu'cemü'l-Büldân
68. el-Muhtârât
69. el-Muntazam
70. en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyyye
71. Nizâmü'l-Vezârafi'd-Devleti'l-Abbâsiyye
72. Nuruddîn Mahmûd Zengî
73. Nuruddîn Mahmûd er-Racülve't-Tecrübe
74. Nûruddînve's-Salîbiyyûn
75. Nureddin Zengî
76. Nuruddîn Zengî fî Edebi'l-Arabî
77. en-Nücûmu'z-Zâhire
78. Ömer İbnü'l-Hattâb
79. Ravzateyn
80. Riyâdu'n-Nüfus
81. Rıhletü İbn Hacer
82. Selâcükatü İrân Ve'l-Irâk
83. Selahaddîn Eyyûbî
84. Selahaddîn Beyne't-Târihve'l-Melhameti'l-Ustûriye
85. Selahaddîn el-Kâid Ve Asruhu
86. Siyasetü Halife en-Nâsır li-Dinillâh
87. Siyâsetü'l-Mâl fi'l-islâm
88. es-Siyâsetü'ş-Şer'iyye
89. Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ

90. Sınâatü'l-Hayat
91. Subhu'l-E'şâ
92. es-Sülûk
93. Susyûluciyâ: el-Fikri'l-islâmî
94. Şezerâtü'z-Zeheb
95. Şi'ru'l-Cihâdi'ş-Şâmî Fî Muvâceheti's-Salîbiyyîn
96. Tabâkatü'ş-Şâfiiyye
97. Târîhu'l-Bâhir fi'd-Düveli'l-Atabekiyyebi'l-Musul
98. Târihu Cezîrat-i İbnâmr
99. Târih-i Devlet-i Selçûk
100. Târîh-i Dımeşk El-Kebîr
101. Târihu Düvel-i Âl-i Selçûk
102. Târîhu'l-Fâtımiyyîn
103. Târihu Haleb
104. Târihü'l-Hurûbi's-Salîbiyye
105. Târihu'l-Kabâili'l-Arabiyye fî Asri'd-Devleteyn: el-Eyyûbiyyîn ve'l-Memlûke
106. Târihu Mısır el-İslâmiyye fî Zemeni Selâtîn-i Benî Eyyûb
107. Târihunâ el-Müfterâ Aleyh
108. Târihü'l-Memâlik
109. Târihu Selâcikati'r-Rûm fî Asya es-Suğrâ
110. Târihü's-Siyâsîve'l-Fikrî lil-Mezhebi's-Sünnî
111. Târihu'ş-Şuûbi'l-islâmiyye
112. Târihü't-Ticâre
113. Târîhu'z-Zengiyyîn fi'l-Musul Ve Bilâdi'ş-Şâm
114. et-Tarîk ile'l-Kudüs
115. et-Tarîk İlâ Beyti'l-Makdis
116. Tertîbü'l-Mülûk
117. Tezkiratü's-Sâmi' Ve'l-Mütekellim
118. Üsratü Benî Munkız ve Devruhâ's-Siyâsîve'l-Hadârî
119. Vâkıu't-Terbiyeti'l-islâmiyyeti fî Ahd-i Nûreddîn
120. Vefâyâtu'l-A'yan
121. Zeylü Tabâkati'l-Hanâbile
122. Zeylü Târih-i Dımeşk
123. Zübdetü Haleb

İçindekiler

Giriş.....7

1. BÖLÜM
İMÂDÜDDÎN ZENGÎ

BİRİNCİ KONU / 29
İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'NİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

ZENGÎ AİLESİ'NİN KÖKENİ.....**29**
A. Ak Sungur'un Melikşah Yanındaki Konumu.....30
B. Ak Sungur'un Haleb'de Uyguladığı İç Siyaset.....31
C. Dış Siyaseti.....33
I. Ak Sungur'un, Tutuş'a karşı Siyasi Tutumu.....35
II. Ak Sungur'un Sultan Berkyaruk'u Desteklemesi.....36
III. Ak Sungur'un Öldürülmesi.....38
D. İmâdüddîn Zengî'nin Ortaya Çıkışı ve Zengî Ailesi.....39
I. Doğumu.....39
II. Babasının İmâdüddîn'in Eğitimine Verdiği Önem.....39
III. Annesi.....39
IV. İmâdüddîn'in Hanımları.....40
V. Çocukları.....41

İKİNCİ KONU / 43
İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'NİN ŞAHSİYETİ VE İDARECİLİĞİ

1. SİYASET SAHNESİNE ÇIKIŞI.....**43**
A. İmâdüddîn'in Musul Atabeyi Körboğa Maiyetinde Bulunması.....43
B. Musul Valisi Çukurmuş ile İlişkisi.....44
C. Daha Sonra Musul Valisi Olan Çavlu Saka ile İlişkisi.....44
D. Zengî'nin Haçlı Savaşlarında Atabey Mevdûd'a Bağlılığı ve Hizmetleri.....45
E. Atabey Ak Sungur Burşûkî'nin Emrinde Görev Yapması.....45
F. Sultan Muhammed'in 511/1118'de Vefat Etmesinden Sonraki Konumu.....45
G. İmâdüddîn Zengî'nin Vâsıt ve Basra'yı da Hükmü Altına Alması.....46

H. İmâdüddîn Zengî ve Burşuki'nin (Ak Sungur) Halife Müsterşid'i Savunması 47
J. İmâddîn'in Sultan Mahmud Dönemindeki Hizmetleri 47
K. Sultan Mahmûd'un İmâddîn'i Basra'nın Güvenliğini Sağlamakla Görevlendirmesi 47
L. Selçuklu Sultanı ile Halife Müsterşid Arasındaki Mücadele 48
M. İmâdüddîn'in Irak Şehinşahlığına Tayini 49

2. İMÂDÜDDÎN'İN MUSUL'A TAYİN EDİLMESİNDE ULEMANIN TUTUMU 49
A. Kadı Bahattin Şehrezûrî'nin İmâdüddîn Sarayındaki Mevkii 51
B. Musul Atabeyliği (Bölge Valiliği) 51

3. İMÂDÜDDÎN'İN ÖZELLİKLERİ 52
A. Cesareti 52
B. Heybeti 53
C. Siyasi Dehası ve Stratejileri 54
D. Zekası 54
E. Dikkati, Feraset ve Basireti 55
F. Ehil İnsanlara Görev Verme ve Adam Seçme Kabiliyeti 55
G. Başarıları Ödüllendirmesi ve İnsanlara Değer Vermesi 56
H. Vakarı ve Mazbut/İstikrarlı Bir Hayat Sürmesi 56
J. Gayret ve Kararlılığı 57
K. Adaleti ve İnsafı 57
L. İbadeti ve Kulluğu 58
M. İmâdüddîn'in Şahsiyeti Hakkında Bazı Asılsız İddialar 60
N. İmâdüddîn'in İlgi Alanları 61

4. İMÂDÜDDÎN'İN İÇ SİYASETİ 62
A. Musul Naipliği yada Kale Muhafazlığı 63
B. Haleb Naipliği 65
C. Valiler ve Diğer Devlet Memurları 65
D. Vezirlik 66
E. Diğer Devlet Görevlileri 67
F. Dîvânlar 69
G. İç Güvenlik ve İmar 70
H. İskan Politikası 71

5. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ DÖNEMİ ASKERİ FAALİYETLER VE ORDU DÜZENİ 72
A. Ordu 72
I. Ordu Divanı 72

II. Baş Kumandan ... 73
III. Ordu Nizamı ve Askeri Disiplin ... 74
IV. Orduda Atların Kullanılması ... 76
V. Asker Toplama ve Diğer Harp Teknikleri ... 76
VI. İmâdüddîn'in Ordusunun Kullandığı Bazı Silahlar ... 78
VII. İmâdüddîn'in Ordusuna Gösterdiği Özen ve İlgi ... 79
VIII. İstihbarat ... 80
B. Askeri Topraklar ve Tımar Sistemi ... 81
C. Atabeylik (Atabek) Sisteminin Düzenlenmesi ... 85
I. Musul'da (İmâdüddîn'e Karşı) İsyan Hareketi ... 87
II. İmâüddîn'in Seçilmesinde Alimlerin Rolü ... 87
III. İmâüddîn'in Diğer Şehzade Alparslan ile İlişkileri ... 88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM / 89
İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'NİN ABBÂSÎ HİLÂFETİ VE SELÇUKLU SULTANLARI İLE İLİŞKİSİ

1. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'NİN MUSUL İDARESİNDEN AZLEDİLME GİRİŞİMİ 90
2. SULTAN MAHMUT'UN VEFATINDAN SONRA SELÇUKLU AİLESİ ARASINDA BAŞLAYAN SALTANAT MÜCADELESİ ... 91
3. SULTAN SENCER'İN BU OLAYLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU ... 92
Bu Mücadelenin Sonuçları ... 93
4. MUSUL MUHASARASI ... 93
5. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ-SULTAN MESUT ÇEKİŞMESİ ... 94
6. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ İLE SULTAN MESUT ARASINDA MUTABAKAT ... 96

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM / 99
İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'NİN KUZEY SURİYE BOYUNCA VE ARAP YARIMADASI İLE AFRİKA'YA DOĞRU YAYILMA POLİTİKASI (HİCRİ 521-541/MİLADİ 1127-1146)

1. İBN AMR YARIMADASI (521/1127) ... 99
2. HALEP (522/1128) ... 100
3. SENCER, HABUR, HARRAN, ERBİL VE RAKKA ... 101
A. Sencer ve Habur ... 101
B. Harran'ın İlhak Edilmesi ... 102
C. Erbil'in İlhakı ... 102
D. Rakka'nın İlhakı ... 103

E. Dakuka ve Şehrezur'un İlhakı....103
F. Güneye Doğru Genişleme Faaliyetleri....103
4. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'NİN KÜRTLERLE İLİŞKİSİ....104
A. Tikrit Eşrafı Olan Eyyûb Oğulları (526-541/1132-1146)....104
B. Hamîdiye Kürtleri....105
C. Hakkari Kürtleri....106
D. Mihrâniye Kürtleri....107
E. Peşneviye Kürtleri....107
5. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ VE DİYARBAKIR CİVARINDAKİ YEREL YÖNETİMLER....108
A. Nusaybin'in İlhakı....108
B. Dara Savaşı....109
C. Zengî'nin Artuklu Beylerinin Arasını Açma ve Onları Birbirinden Ayırma Politikası....110
I. Amid (Diyarbakır) Kalesine Saldırı....110
II. Timurtaş ve Amcasının Oğlu Davud Arasında Gerilimin Artması....111
III. Zengî-Artuklu Anlaşmasının Bozulması....111
IV. Timurtaş ve Davud'un Yeniden Anlaşmaya Varmaları....111
V. Zengî'nin Yeni Bir Müttefik Arayışına Girmesi....112
VI. Zengî'nin Geniş Çaplı Askeri Harekata Başlaması....112
VII. Zengî'nin Ermeni Politikası....113
6. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ VE DIMEŞK (ŞAM) BEYLERİ....114
A. Hama'nın İlhakı....114
B. Humus'u Ele Geçirme Faaliyetleri....115
C. Dımeşk Beyleri ile Uzlaşma Çabaları....116
D. Dımeşk Muhasarası....116
E. Humus'un Tekrar Kuşatılması....117
F. Dımeşk Beyleriyle Ateşkes Anlaşması....118
G. Humus'un Tekrar Kuşatılması....118
H. İmâdüddîn Zengî'nin, Dımeşk'e Yeniden Askeri Hareket Düzenlemesi....119
I. Dımeşklilerin Haçlılarla Anlaşması....122

BEŞİNCİ KONU / 125
İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'NİN HAÇLILARA KARŞI CİHADI

7. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'DEN ÖNCE HAÇLI-MÜSLÜMAN İLİŞKİSİ VE MÜSLÜMANLARIN DURUMU....125
8. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'İN HAÇLI POLİTİKASI....127

9. ANTAKYA'DA VERASET MÜCADELESİ 127

10. ESÂRİB'İN FETHİ 128

11. BARİN VE OPARİN KALELERİ 129

A. Şair İbnü'l-Kayserânî, İmâdüddîn Zengî'nin Barin Zaferini Ölümsüzleştiriyor 130

I. (Şair) Ahdâs-ı Kübrâ 132

II. Şiir Vezin ve Türlerinde Bazı Yenilikler 132

B. Şair Trabluslu İbn Münîr'in İmâdüddîn Zengî'ye Barin Savaşında Yazdığı Methiyeler 133

12. BİZANS İMPARATORUNUN ŞÂM ÜZERİNE YÜRÜMESİ 134

A. Bu Saldırıyı Hazırlayan Şartlar 134

B. Bizans'ın Kilikya ve Antakya'yı Ele Geçirmesi 136

C. Haleb'i Ele Geçirme Operasyonu 136

D. İmâdüddîn'in Şizr Bölgesinde Munkız Oğulları ile İşbirliği Yapması 138

I. Saldırgan Kuvvetleri Oluşturan Birlikler 139

II. İmâdüddîn Zengî'nin Bu Saldırı Karşısındaki Tutumu 139

III. Şizr Kuşatmasının Kaldırılması 144

IV. Bizans Saldırısının Başarısızlıkla Sonuçlanmasının Sebepleri 145

V. Bizans Saldırısının Başarısızlıkla Sonuçlanmasının Sonuçları 146

VI. Haçlı Yazarların Şizr Muhasarası Hakkındaki Bazı Abartı Hikayeleri 147

VII. Kayda Değer Bir Olay 148

VIII. Şair Hamalı İbn Kasîm'in Bu Zaferden Dolayı İmâdüddîn Zengî'ye Yazdığı Methiye 148

13. RÜHÂ (URFA)'NIN FETHİ 149

I. Rühâ'nın Siyasi Durumu 150

II. Fetih Hazırlıkları 150

III. Zengî'nin Rühâ Siyaseti 151

IV. Îmâdüddîn Zengî'nin Rühâ'yı Tekrar Geri Almasını Kolaylaştıran Sebepler 152

V. Ermeni Asıllı Fakih Musa'nın Rühâ'nın Fethindeki Rolü ve Sakaliye'de Yaşananlar Hakkında 153

VI. Rühâ (Urfa) Fethinin Sonuçları 155

VII. Batılı İslam Araştırmacısı John Laymond'un Zengî Hakkındaki Görüşleri 157

VIII. Şairlerin Zengî'nin Rühâ Zaferine Dair Methiyeleri 159

14. RÜHÂ (URFA) FETHİNİN ASKERİ SONUÇLARI 162

15. ZENGÎ'NİN HAÇLILARLA MÜCADELE YÖNTEMİ 163

16. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'NİN İSLÂM TARİHİ AÇISINDAN ASKERİ VE SİYASİ ÖNEMİ 166

17. İMÂDÜDDÎN ZENGÎ'NİN SON GÜNLERİ 167

I. Hastalanması ve İyileşmesi 167

II. Şehit Edilmesi (541/1146) 168

III. İmâdüddîn Zengî'ye Yazılmış Olan Mersiyeler 171

IV. İmâdüddîn Zengî Döneminin Önemli Olaylarına Dair el-Bidâye ve'n-Nihâye'den Bazı Notlar 173

2. BÖLÜM
NUREDDÎN ZENGÎ

BİRİNCİ KONU / 179
NUREDDÎN ZENGÎ VE İÇ SİYASETİ

İSMİ, AİLESİ VE İKTİDARA GELMESİ 179

A. İmâdüddîn'in Zengî'nin Şehit Edilmesinden Sonra Zengî Devletinde Ortaya Çıkan Kargaşa ve Bölünmeler 181

B. Zengî Ailesinde İşlerin Tekrar Yoluna Girmesi 182

I. Seyfüddîn Gâzî'nin Vefatı 184

II. Kutbettin Mevdûd'un Musul İdaresine Gelişi 185

İKİNCİ KONU / 189
NUREDDÎN ZENGÎ'NİN BELLİ BAŞLI ÖZELLİKLERİ

1. CİDDİYYETİ VE ZEKASI 189

2. SORUMLULUK DUYGUSU 191

3. OLAYLAR KARŞISINDA SOĞUKKANLI OLMASI VE ZORLUKLARIN ÜSTÜNDEN GELME GÜCÜ 193

4. İMAR VE İSKANA VERDİĞİ ÖNEM 194

5. ÜSTÜN ŞAHSİYETİ 194

6. MÜSLÜMANLARIN NURETTİN'E OLAN MUHABBETİ 195

7. SAĞLIK VE BEDEN BAKIMINDAN İDARECİLİĞE LAYIK OLUŞU 196

8. ZÜHD VE TAKVASI 198

9. CESARETİ 200

10. ALLAH'IN BİRLİĞİNE, İSLÂM'IN TEK HAKİKAT OLDUĞUNA İNANCI VE SÜREKLİ DUA NİYAZDA BULUNMASI 201

11. CİHADA VE ŞEHİTLİĞE OLAN ARZUSU 202

12. İBADETİ 203

13. HAYIR HASENATI VE CÖMERTLİĞİ 204

ÜÇÜNCÜ KONU / 205

NUREDDÎN ZENGÎ'NİN DEVLETİ ISLAH PROJESİ VE DEVLETİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

14. DEVLET İŞLERİNDE İSLÂMÎ ESASLARI ÖLÇÜ ALMASI 206

15. DEVLETİN RESMİ İDEOLOJİSİNİ Ehl-i Sünnet GÖRÜŞLERİNE DAYANDIRMASI 207

16. NURETTÎN MAHMUD ZENGÎ'NİN EHL-İ SÜNNET MEZHEBİNE HİZMETLERİ 208

A. NURETTİN ZENGÎ'NİN HALEP'DEKİ MÜCADELESİ 208

I. Haleb'de Şâfiî Mezhebini Desteklemesi 209

II. Hadis Alimlerinin Çalışmalarından İstifade Etmesi 210

III. Sünni Tasavvufun ve Ehl-i Sünnet Tarikatların Desteklenmesi 210

IV. Hadis Eğitiminin Rolü 211

V. Şiilerin Haleb'deki Sünnî Uyanışına Karşı Takındıkları Tavır 211

VI. 564/1169 Senesindeki İkinci Şiî İsyanı 212

B. NURETTİN ZENGÎ'NİN DIMEŞK(ŞÂM)'TE Ehl-i Sünnetİ İHYA ETME GAYRETLERİ 212

I. Birinci Aşamada Yapılan Faaliyetler 212

II. İkinci Aşamada Yapılanlar 213

III. Üçüncü Kademe Faaliyetler 213

C. NURETTİN ZENGÎ'NİN MISIR'IN YENİDEN EHL-İ SÜNNET CEPHESİNE KATILMASINDAKİ ROLÜ 214

D. NURETTİN ZENGÎ'NİN MISIR'I FETHETTİKTEN SONRA YAPTIĞI ISLAH VE İHYA FAALİYETLERİ 215

I. Yargı Sistemini Değiştirmek 215

II. Mısır'da Abbâsî Halifesi Adına Hutbe Okutmak 215

E. NURETTİN ZENGÎ'NİN ISLAH VE İHYA PROJELERİNDE BAŞARILI OLMASININ BELLİ BAŞLI ETKENLERİ 216

F. NURETTİN MAHMUT ZENGÎ'NİN ADALETİ 216

I. Dâru'l-Adl (Adalet Sarayı) veya Diğer Adıyla Yüksek Mahkeme 217

II. Davaların Geri Çevrilmemesi ve Bir An Önce Sonuçlandırılmasına Dair Gayretleri 218

III. İftira ve Yeterli Delil Bulunmadığı Durumlarda Davaları İptal Etmesi 219

IV. Vefatından Sonra Adaleti Hakkında Söylenenler 219
V. Ben Allah Katında Bunun Hesabını Verecek Güce Sahip Değilim 220
VI. Nureddin Zengî Zamanında Hakimler ve Diğer Yargı Mensupları 220
VII. Fazla ve Haksız Vergileri Kaldırması 221
H. NURETTİN MAHMUT ZENGÎ DÖNEMİNDE ALİMLERİN ETKİSİ 223
I. Alimlerin Yöneticilerden Üstün Tutulması 224
II. Alimlere Tahsis Edilen Ödenekler 224
III. Nizamiye Medreselerinde Yetişmiş ve Görev Yapmış Alimlere Verdiği Önem 225
IV. Alimlerin Zengî Hicreti 225
V. Nureddin'in Mezhep yada Irk Taassubu Yapmaması 227
VI. Alimlerin Zengî Devletindeki Konum ve Etkisi 228
J. NURETTİN MAHMUT ZENGÎ İDARESİNDE ŞURAYA VERİLEN ÖNEM 229
I. Yargı Müessesinde Danışmanlık Sistemi 230
II. Uzman Heyetlerin Bulunması ve Özel Toplantılar Düzenlenmesi 230
III. Nureddin Zengî'nin Alim İnsanların Seçiminde Tecrübeli Olması ve Uzman Kişilerin Verdiği Kararları Anlama Kabiliyeti 230

DÖRDÜNCÜ KONU / 231
NUREDDÎN ZENGÎ DÖNEMİNDE SİYÂSÎ VE İDÂRÎ YAPI

17. HER TÜRLÜ GÖREV VE MAKAM İÇİN GÜVENİLİR VE KABİLİYETLİ İNSANLARI SEÇMESİ 231
A. Esedüddîn Şirkûh ve Eyyubîler 232
B. Dâyeoğlu Mecidüddîn ve Kardeşleri 233
C. İsfehanlı İmâd 235
D. Kayserili Muhammed Oğlu Halit 235
E. Muhammed el-İmâdî 236
F. Büyük Şeyh ve Devlet Adamı Muhlisuddîn Ebu'l-Berekât 236
G. Halebli İbn Hümâm Namıyla Meşhur Ebû Sâlim 236

18. NURETTİN MAHMÛD ZENGÎ DÖNEMİNDE BELLİ BAŞLI DEVLET GÖREVLERİ 237
A. Nâip 237
B. Vezir 237
C. Müstevfî 238
D. Sır Katibi veya Özel Kalem 238
E. Vali 239
F. Atabey (Şehinşâh) 239
G. Kadı 240

19. NURETTİN MAHMÛD ZENGÎ DÖNEMİNDE İDARENİN İSLÂMİLEŞTİRİLMESİ VE SAĞLAM BİR SİYÂSÎ-ASKERÎ-İLMÎ YÖNETİMİN KURULMASI 241
A. İdeal Bir Bürokratik ve İdari Yapının Kurulması 241
B. İstişareye Önem Vermek ve Önemli Meselelerde Tek Başına Karar Almaktan Kaçınmak 241
C. Her Türlü Siyasi yada Askeri İcraatta Halkın Genelinin Yararını Gözetmek Fakat Bunu Yaparken Kişi Haklarını İhlal Etmemek 242
D. Devlet Görevlerinin Yerine Getirilmesinde Kurumlar Arası İşbirliği Esası 242
E. Devlet Adamlarının Şahsiyetli-Takvalı Kimseler Olmaları ve Halkın Refahı İçin Hayır Hasenatta Bulunmaları 242
F. Adaletin Tesis Edilmesi ve Buna Bağlı Olarak İnsanların Birbirine Güvenlerinin Artması 243

BEŞİNCİ BÖLÜM / 245
EKONOMİK SİSTEM VE SOSYAL HİZMETLER

20. NURETTİN ZENGÎ DÖNEMİNDE DEVLETİN MALİ KAYNAKLARI VE EKONOMİK POLİTİKALARI 245
A. Tımar (İkta') Sistemi 245
B. Zekat, Öşür, Haraç ve Cizye Gelirleri 247
C. Ganimetler, Fidye ve Tazminatlar 247
D. Babasından Kalan Menkul ve Gayri Menkul Miraslar 248
E. Nureddin ve Yöneticilerinin Devlet ve Halkın Malını Titizlikle Muhafaza Etmeleri 248
F. Alınan Ekonomik Tedbirler ve Siyâsî-Mâlî İstikrarı Sağlama Politikaları 248
G. Servet Dağılımı 249
H. Anlaşma ve İşbirlikleri 249
J. Abbâsî Halifesinin Desteğinin Alınması 250
K. Tarım Politikaları 250
L. Sanayi ve Diğer Meslekler 250
M. Ticari Faaliyetler 251
I. Dış Ticaret Ağları ve Ekonomik Üstünlük 252
II. Zengîler ile Kudüs Haçlı Kontluğu Arasındaki Ticari İlişkiler 252
III. Nureddin Mahmut Zengî'nin Sencer Şehrine Verdiği Önem 253
N. Vergi İndirimleri ve Haksız Vergilendirmenin Kaldırılması 253
I. Dımeşk (Şâm) 549/1154 254
II. Şizr 552/1157 254
III. Musul 566/1171 255

IV. Mısır 566/1171 255
V. Nureddin Mahmut'un 569/1173'de Vefat Etmeden Önce Aldığı Tedbirler 255
VI. Halkın Tefecilik Tekelleşme ve Diğer Ticari Hilelere Karşı Korunması 255
VII. Şizr Yönetiminden Kalan Miras 256
VIII. Numaniye'nin Haraç Gelirleri 256
IX. Mali İşlerde Güvenilir Kimselerin İstihdam Edilmesi 256
X. Zekat ve Diğer Vergi Memurlarının Titizlikle Takip Edilmesi 257

21. SOSYAL HİZMET VE KAMU YARARINA HARCAMALAR 258
A. Sağlık Alanındaki Hizmetler 258
I. Haleb Nûriye Hastanesi 259
II. Şâm Nûriye Hastanesi 259
B. Camiler 260
I. Haleb'de İnşa Edilenler 260
II. Şâm Camileri 261
III. Musul Camileri 261
C. Medreseler 262
I. Haleb Medreseleri 263
II. Şâm Medreseleri 265
D. Hadis Meclisleri 268
I. Haleb Hadis Merkezleri 269
II. Şâm Hadis Merkezleri 269
E. Dergah ve Tekkeler 270
I. Haleb Dergahları 270
II. Şâm Dergahları 271
III. Musul Dergahları 272
F. Mektepler 273
G. Kütüphaneler 273
H. Yetim ve Dullara Dair Hizmetler 274
J. İmar Faaliyetleri: Hanlar, Karakollar ve Kaleler 275
K. Köleler ve Savaş Esirlerine Dair Düzenlemeler 275
L. 569/1173 Yılında Yapılan Sosyal Düzenlemeler 276
M. İslam Tarihinden Bazı Örnek Hayır Kuruluşları 277

ALTINCI KONU / 279
DÖNEMİN ISLAH VE KALKINMA FAALİYETLERİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİMİN ÖNEMİ

22. ZENGÎLER DÖNEMİNDE MÜDERRİSLER 281
A. Muallimler/Mektep Hocaları 281
B. Müderrisler/Medrese ve Yüksek Öğrenim Hocaları 282
C. İdareciler (Şeyhler ve Yardımcı Öğreticiler) 283

23. ZENGÎLER DÖNEMİNDE ÖĞRENCİLER 283
A. İlköğretim Öğrencileri 283
B. Medrese Öğrencileri 284
C. Hanımların Eğitimi ve Terbiyesi 286
D. Mezuniyet Kriterleri 287

24. ZENGÎLER DÖNEMİNDE İLMİ FAALİYET ALANLARI 287
A. Dini İlimler 288
I. Kur'ân İlmi ve Kıraât 288
II. Tefsir 289
III. Hadis 289
IV. Fıkıh ve Fıkıh Usulü 290
B. Sosyal Bilimler 292
I. Kronolojiler (Tabakât) ve Biyografiler (Terâcim) 293
II. Yerel ve Özel Tarih Çalışmaları 293
III. Dünya Tarihi Çalışmaları 294
IV. Hatıratlar 294
V. Coğrafya Eserleri ve Seyahatnameler 294
C. Matematik, Astronomi ve Diğer Mühendislikler 295
I. Matematik 295
II. Gök Bilimleri 296
D. Tıp ve Eczacılık 296
I. Tıp 296
II. Eczacılık 297

25. İBN ASÂKİR VE HAÇLILARA KARŞI MÜCADELEDEKİ ROLÜ 298
I. Nureddin Mahmut Zengî'ye Fikri Alanda ve İnanç Boyutunda Kaynaklık Etmesi 299
II. İbn Asâkir'in Bütün Şehirlerin ve Küçük Beyliklerin Değerli İnsanlarını ve Güzel Taraflarını Bir Araya Getirmesi 301
III. İbn Asâkir'in, Nureddin Zengî'yi "Cihadın Sistematik ve Devamlı Olması" Hususunda Sürekli İkaz Etmesi ve Desteklemesi 302
IV. İbn Asâkir'in Vefatı 303

YEDİNCİ KONU / 305
ŞEYH ABDULKÂDİR GEYLÂNÎ'NİN DAVET VE ISLAH ALANINDAKİ GAYRETLERİ

26. İLMİ NESEBİ VE HOCA TALEBİYLE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ YOLCULUKLAR 306
A. İsmi 306
B. Künyesi ve Lakabı 307

C. Doğumu 307
D. İlim Talebi ve Bu HUsustaki Yolcululukları 307
E. Hocaları 309
F. İlmi Konumu 310

27. AKİDEYİ AÇIKLAMADAKİ YÖNTEMİ 312

28. ŞEYH ABDULKADİR GEYLÂNÎ'NİN İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ 313
A.İman 313

29. BİD'ATLER KARŞISINDAKİ TUTUMU 322

30. ŞEYH ABDULKADİR GEYLÂNÎ'YE GÖRE TASAVVUF 324

31. ABDULKADİR GEYLÂNÎ'YE GÖRE ŞEYH, MÜRİT VE SOHBET ADABI 329

32. HÂLLER VE MAKAMLAR 333

33. KADİRİ TARİKATININ KURULUŞU 342
Onun kurduğu tarikatın o asra hakim olan fikir ve felsefi düşüncelerden temiz olması 343

34. ISLAH YOLUNDA ÇİZDİĞİ ÇİZGİLER 345

10. EMRİ Bİ'L-MA'RUF VE'N-NEHYİ ANİL MÜNKER GÖREVİNİN YERİNE GETİRİLMESİ 356

11. MEDRESELER 357

12. MEDRESELERİYLE ZENGİ DEVLETİ ARASINDAKİ DAYANIŞMA 361
A. Kadiriyye Medresesi Haçlı İstilasına Uğramış Bölge Çocuklarını Yetiştirmede Büyük Rol Üstlenmişti 361
B. Alimlerin Gelip Nuriye Medreselerinde Çalışması 362
C. Cihat Ordusuna Katılım 362
D. Siyaset Alanlarına Girme 363

13. ŞEYH ABDULKADİR GEYLÂNÎ'NİN ÖZELLİKLERİ 364

14. VEFATI 365

3. BÖLÜM
NUREDDÎN ZENGÎ'NİN DIŞ SİYASETİ

BİRİNCİ KONU / 369
ABBÂSÎ HİLAFETİ İLE İLİŞKİLER

35. HALİFE EL-MUKTEFÎ Lİ-EMRİLLÂH 370
A. Başarılı Siyaseti 370

B. Halife el-Muktefî'nin vefatı 372

36. VEZÎR AVNÜDDÎN YAHYA 372
A. Halifelik Kurumunu İhya ve Yeniden Güçlendirme Çabaları 372
B. İnsanlara Zulmetmekten Kaçınması 373
C. İlme ve Alimler Hizmet Yolunda Gösterdiği Gayretler 374
D. Nureddin Zengî ile İlişkileri 374
E. Secde Halindeyken Vefat Etmiştir 375

37. HALİFE EL-MÜSTENCİD BİLLÂH 375
Halife el-Müstencid'in vefatı 376

38. HALİFE EL-MÜSTEZÎ BİLLÂH 377
Halife el-Müstezî'nın vefatı 377

39. ABBÂSÎ HALİFELERİ İLE NURETTİN ZENGÎ ARASINDAKİ İŞBİRLİĞİ 378
A. Siyasi İlişkiler 379
B. Askeri İşbirliği 382
C. Ekonomik İlişkiler 383
D. Kültürel İlişkiler ve Ehl-i Sünnet Mezhebinin Desteklenmesi 384

İKİNCİ KONU / 387
NUREDDÎN ZENGÎ'NİN İKİNCİ HAÇLI SEFERİNİ PÜSKÜRTMESİ VE ŞAM'IN İLHAK EDİLMESİ

40. URFA KONTLUĞUNDA ÇIKAN İSYANIN BASTIRILMASI 388

41. İKİNCİ HAÇLI SEFERİ 392
A. Anadolu Selçuklularının Alman Ordularını İmha Etmesi 392
B. Anadolu Selçuklularının Fransız Ordusunun İlerleyişine Engel Olması 393
C. Haçlıların Şam'a Saldırması 394
D. İkinci Haçlı Seferinde Katolik Din Adamlarının Rolü 396
E. İkinci Haçlı Seferinde Şam'da Kazanılan Zafer 397
F. Şam'ın Müdafaa Edilmesinde Alimlerin Etkisi 399

42. İKİNCİ HAÇLI SEFERİNİN SONUÇLARI 399

43. NURETTİN MAHMUT ZENGÎ'NİN ŞAM POLİTİKASI VE ŞAM'IN İLHAK EDİLMESİ 402
A. Birinci Aşama 403
B. İkinci Aşama 404
C. Üçüncü Aşama 405

44. ŞAM'IN İLHAK EDİLMESİNİN ÖNEMLİ SONUÇLARI 406

ÜÇÜNCÜ KONU / 409
ŞAM VE ANADOLU'DA BULUNAN DİĞER MÜSLÜMAN GÜÇLERLE İLİŞKİLER

45. ANADOLU VE ŞAM BÖLGESİNDE HAKİM AİLELER 409
A. Şizr ile İlişkiler 409
B. Balabek Şehri ve Cendeliye Ailesi 410
C. Harran'ın İlhak Edilmesi 411
D. Menbiç (Menbeç) 412
E. Caber Kalesinin Fethi 412

46. MUSUL'UN KONTROL ALTINA ALINMASI 413
A. Efendimiz (s.a.v.)'in Nureddin Mahmut Zengi'ye Verdiği Müjde 417
B. Nureddin Mahmut Zengi'nin Efendimiz (s.a.v.)'in Kabri Şeriflerine Dair Gördüğü Rüya 418

47. NURETTİN MAHMUT ZENGÎ'NİN ANADOLU SELÇUKLULARI İLE İLİŞKİSİ 419

DÖRDÜNCÜ KONU / 421
NUREDDÎN ZENGÎ'NİN HIRİSTİYAN DEVLETLERLE İLİŞKİSİ

48. KUDÜS HAÇLI KONTLUĞU İLE İLİŞKİLERİ 421
A. Horâniye Meselesi 423
B. İkinci Haçlı Seferi 424
C. Askalan'ın Düşüşü 424
D. Panyas Savaşı 426
E. Kısa Süreli Ateşkesler ve Çeşitli Anlaşmalar 427
F. Nureddin Mahmut Zengi'nin Düşmanlarına Karşı Savaşta Sahip Olduğu Örnek Ahlakı 428

49. DİĞER HAÇLI KONTLUKLARI İLE İLİŞKİLER 429
A. Rühâ/Urfa Kontluğu 429
I. Nureddin Zengî'nin Mağlubiyeti 429
II. Nureddin Zengî'nin Karşı Hamlesi ve Cosalin'in Esir Düşmesi 430
B. Antakya Kontluğu 431
I. Yağra Savaşı 431
II. Enib Savaşı 431
III. Efemya Kalesinin Ele Geçirilmesi 432
IV. Harim Kuşatması 433
V. Harim Savaşı 433
C. Trablus Kontluğu 435
I. Antarsis Kalesi 436

II. Kürt Kalesi ... 436
III. Müneytıra ve Bazı Kalelerin Fethi ... 437

50. ZENGÎ DEVLET VE BİZANS İMPARATORLUĞU İLİŞKİLERİ ... 438
A. Bizans İmparatorluğu ve Kudüs Haçlı Kontluğu Arasındaki Siyasi İttifaklar ... 440
B. Manuel Comenin'in Kilikya Seferi ... 440
C. Manuel Comenin'in Antakya'ya Girmesi ... 441
D. Manuel Comenin'in Şam'a Girmesi ... 441

51. KONUDAN ÇIKARILACAK DERSLER ... 443
A. Nureddin Zengi'nin Stratejik Karar Verme Yeteneği ... 443
B. Devlet Adamlarının Düzgün ve Ehliyetli Olmasının Önemi ... 444
C. Hıristiyan Güçlerinin Müslümanlar Lehine Kullanılması ... 445
D. Haçlılarla Düzenli ve Planlı Olarak Mücadele Yürütme Politikası ... 446
E. Nureddin Zengî'nin Zor Görünen Hedefleri Ele Geçirme Taktikleri ve Güçle Ele Geçirilemeyecek İmkanları Ustalıkla Kullanması ... 447
F. Nureddin Zengî'nin Askeri Stratejileri ... 448
I. Merkezi Ordunun Güçlendirilmesi ve Askerliğe Bir Standart Getirilmesi ... 448
II. Cihat İlan Edilmesi yani Bütün Müslümanların Savaşa Çağırılması ... 449
III. Düşmanla Kademeli Olarak Mücadele Edilmesi ... 450
IV. Düşmanın Zayıflatılması ve Yıpratılması ... 450
G. Nureddin Zengî'nin Temel Askeri İlkeleri Ustalıkla Uygulaması ... 451
I. Hedef Belirleme ... 451
II. Saldırı Politikası ... 452
III. Yıpratma Politikası ... 452
IV. Hareket Kabiliyeti ... 452
V. Ordunun Tek Merkezden İdare Edilmesi ... 453
VI. Ani Baskınlar ... 454
VII. Harp Hileleri ... 454
VIII. İstihbarat ... 454
IX. Düşmanla Dolaylı Temas Kurma ... 455
X. Savaş Hazırlıkları ... 456
XI. Psikolojik Savaş ... 456
H. Nureddin Zengî'nin Askeri Başarıları ... 457
J. Haçlı Seferleri ile Siyonist İşgallerin Sebepleri Arasındaki Benzerlikler ... 457
K. Haçlı Seferleri ile Siyonist İşgallerin Ortak Hedefleri ... 458
L. Haçlı Seferleri ile Siyonist İşgalcilerin Kullandığı Benzer Yöntemler ... 460
I. Dışardan Destek Alma ... 460
II. İskan Politikası ... 460
III. Halkın Dini Duygularının Suiistimal Edilmesi ... 461
IV. Zulüm ve Anarşi ... 462

BEŞİNCİ KONU / 463
NUREDDÎN ZENGÎ'NİN FÂTIMÎ SİYASETİ

52. ŞİA MEZHEBİNİN İSMÂİLİYE KOLU VE FÂTIMİ DEVLETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ 463
A. İlk Sapık Şii Halife Ubeydullah el-Mehdi 464
B. Doğu Afrika'da Ubeydullah'ın İşlediği Cinayetler ve Yaptığı Kötü İşler 465
I. Bazı Adamlarının Ubeydullah Hakkındaki Aşırı/İslam İnancına Uymayan İddiaları 465
II. Yaptığı Zalimlikler 465
III. Malikiliği Yasaklaması 466
IV. Peygamber Efendimizin Bazı Meşhur ve Mütevatir Sünnetinin Kaldırılması ve Yasaklanması 466
V. Toplanma Yasağı 466
VI. Ehl-i Sünnet Kitaplarının İmha Edilmesi 467
VII. Ehl-i Sünnet Alimlerine Eğitim Yasağı Konulması 467
VIII. İslam Dininin Farzlarının Yasaklanması, Haramların Serbest Bırakılması ve Mahkemelerde İslam Hukuku İle Hüküm Verilmesinin Kaldırılması 467
IX. Ramazan Orucunun Zamanının Değiştirilmesi 467
X. Raşit Halifelerin Uygulamalarının Değiştirilmesi 468
XI. Camilere Atla Girilmesi 468
C. Fatımi Devletine Karşı Ehl-i Sünnetin Mücadelesi 468
I. Şii Propagandanın Olumsuz Etkilerini Kırma Çabası 468
II. Tartışma ve Karşı Cevap Verme Yöntemi 469
III. Silahlı Mücadele 471
IV. Yazılı Mücadele 471
V. Ehl-i Sünnet Şairlerinin Mücadelesi 471
D. Fatımi Halifesi Muiz li-Dînillâh ve Mısır'ın İşgal Edilmesi 472
E. Fatımi Devletinin Kuzey Afrika Hakimiyetine Son Verilmesi 472
F. Selçukluların İsmâilîlere ve Bâtınîlere Karşı Verdikleri Mücadele ve Irak'ın Şiileşmesine Engel Olmaları 473
G. Nizamiye Medreselerinin Bâtinilik ve Şiiliğe Karşı Verilen Mücadelede ve Ehl-i Sünnetin Müdafaa Edilmesindeki Rolü ve Önemi 474
Şia ve Bâtıniliğe Karşı Mücadelede İmam Gazzâlî Örneği 475

53. NURETTİN ZENGÎ'NİN MISIR'A KARŞI YÜRÜTTÜĞÜ ASKERİ MÜCADELE 476
I. Nureddin Zengi'yi Mısır'ı Fethetmeye İten Sebepler 477
II. Nureddin Zengi'nin Mısır'a İlk Seferi (559/1164) 478
III. Kudüs Kontu Amori'nin İkinci Mısır Saldırısı 480

IV. Nureddin Zengî'nin İkinci Mısır Seferi (562/1166) 481
V. Amori'nin Üçüncü Mısır Saldırısı ve Fatımiler ile Haçlılar Arasında Çıkan Anlaşmazlıklar 482
VI. Bâbeyn Savaşı 483
VII. İskenderiye Kuşatması 485
VIII. Zengiler ile Haçlılar Arasında Yaşanan Mısır Hakimiyet Mücadelesi 485
IX. Haçlıların Mısır'ı Vesayeti Altına Almaları ve Mısır'da Haçlı Hamiliği Dönemi 486
X. Nureddin Zengi'nin Üçüncü Mısır Seferi (564/1168) 487
XI. Fâtımî Halifesi Âzıd'ın Nureddin Zengî'den Yardım İstemesi 487
XII. Esedüddîn Şirkuh'un Mısır'a Gelişi ve Kâhire'ye Girişi 488
XIII. Şavur'un Öldürülmesi 488
XIV. Esedüddîn Şirkuh'un Mısır'a Vezir Olması 488
XV. Esedüddîn Şirkuh'un Vefatı 489

54. MISIR'DA SELAHATTÎN EYYÛBÎ'NİN VEZİRLİK DÖNEMİ 489
I. Fâtımî Hilafetinin Etkisini Kaybetmesi 489
II. Sudan Olayları 490
III. Ermenilerin Bertaraf Edilmesi 491
IV. Selehaddin Eyyûbî'nin Mısır'da Askeri Gücünü Arttırması 492

55. HAÇLI-BİZANS ORTAK İTTİFAKI VE DİMYAT'IN KUŞATILMASI (565/1169) 492
A. Dimyat Kuşatmasının Başarısız Olmasının Sebepleri 493
I. Müslümanların Aldığı Tedbirlerden Kaynaklananlar 493
II. Haçlılardan Kaynaklanan Başarısızlıklar 494
III. Bizanslılardan Kaynaklanan Hatalar 494
IV. Her İki Taraftan Kaynaklanan Ortak Başarısızlıklar 494
B. Dimyat Saldırısının Başarısızlıkla Sonuçlanmasının Neticeleri 495

56. NECMETTİN EYYÛB'UN MISIR'A GELİŞİ 495
I. Fâtımî Hilafetinin Kademeli Olarak Kaldırılması 496
II. Son Fâtımî Halifesi Âzıd'ın Ölümü 497
III. Fâtımî Hilafetine Son Verilmesi Üzerine İslam Aleminde Yapılan Kutlamalar 498
IV. Fâtımî Hilafetine Son Verilmesi Meselesinden Çıkarılması Gereken Dersler 498

57. FÂTIMÎ DEVLETİNİ TEKRAR KURMA ÇALIŞMALARI VE BU AMAÇLA ÇIKAN İSYANLARIN BASTIRILMASI 499
A. Yemenli Ali Oğlu Şair İmare 503
B. İskenderiye'nin Kuşatılması 504

58. SELAHATTÎN EYYÛBÎ'NİN FÂTIMÎ KÜLTÜR VE İNANCININ İZLERİNİ SİLMEK İÇİN GÖSTERDİĞİ FAALİYETLER 505
A. Fâtımî Halifesi Âzıd'ın Siyasi ve Dini İmajının Zedelenmesi 506
B. Fâtımî Sarayında Ele Geçirdiği Konum 507
C. Ezher Camisinde Halife Âzıd Adına Hutbe Okunmasının ve Fâtımî Eğitim Sisteminin Kaldırılması 507
D. İsmâiliye Şiası Propagandasının Yasaklanması 508
E. İsmâililere Ait Geleneklerin Kaldırılması 508
F. Fâtımilere Ait Resmi Uygulamaların Kaldırılması 508
G. Fâtımî Ailesine Sahip Çıkılması 509
H. Fâtımî Başkentinin Tamamen Kontrol Altına Alınması 509
J. Selehaddin Eyyûbî'nin Fâtımîlerin Kendilerini Efendimiz SAV'in Soyuna Nispet Etmelerine Dair Yalanları Ortaya Çıkarması 509
K. Yemen ve Şam Bölgelerinde Faaliyetlerine Devam Eden Şiilerin Takibatı 510

59. SELAHATTÎN EYYÛBÎ'NİN NURETTİN ZENGÎ DÖNEMİNDEKİ FETİHLERİ VE BAŞARILARI 511
A. Haçlılara Karşı Mücadele ve Haçlıların Bazı Müslüman Bölgelerden Kovulması 511
B. Yakın Batı (Kuzey Afrika)'nın İlhakı 513
C. Yemen'in İlhak Edilmesi 514
D. Nevbe Bölgesinin Fethi 514

60. SELAHATTÎN EYYÛBÎ İLE NURETTİN ZENGÎ ARASINDA VAROLDUĞU İDDİA EDİLEN MÜCADELENİN HAKİKATİ 515

61. NURETTÎN MAHMUT ZENGÎ'NİN VEFATI 518

Hülâsâ 521

Kaynakça 539